

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Yeni Türk Dili Bilim Dalı

Doktora Tezi

Muhyeddin Muhammed'in
Mecma'ü'-l Kavâ'id Adlı Eseri
(GİRİŞ-İNCELEME-METİN-SÖZLÜK)

Sezay ÖZÇELİK
2502020002

Tez Danışmanı
Prof.Dr. Muhammet YELTEN

İstanbul, 2009

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM Dalında 2502020002 numaralı SEZAY ÖZÇELİK'İN hazırladığı "MUYYİDDİN MUHAMMED'İN MECMA'U'L-KAVAİD ADLI ESERİ (GİRİŞ-İNCELEME-METİN-SÖZLÜK)" konulu YÜKSEK LİSANS / DOKTORA TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 35. Maddesi uyarınca 15.09.2009 SALI günü saat 11.30'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin ~~.....'ne*~~ **OYBİRLİĞİ - OYÇOKLUĞUYLA** karar verilmiştir.

Kabulü

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI(*)	İMZA
PROF. DR. MUSTAFA ÖZKAN	<i>Kabul</i>	<i>M. Özk</i>
PROF. DR. MUHAMMET YELTEN	<i>Kabul</i>	<i>M. Yelten</i>
PROF. DR. MUSA DUMAN	<i>Kabul.</i>	<i>M. Duman</i>
PROF. DR. HÜSEYİN YAZICI	<i>Kabul</i>	<i>H. Yazıcı</i>
DOÇ. DR. FATİCE TÖREN	<i>Kabul</i>	<i>F. Tören</i>

ÖZ

Atmacaoğlu Muhyeddin Muhammed'in 15. yüzyıl sonlarında yazdığı (1494) Mecma'ü'l-Kavâ'id, Osmanlı matematik literatürü tarihinde önemli bir yere sahiptir. Eser; ilm-i hesap yani muhasebe matematiği alanında yazılmış ilk Türkçe, kapsamlı metin olarak Türkçe'nin o dönemde bilim dili açısından kullanımına ışık tutar. Çalışmamızda Türkçenin bilim dili (matematik dili) açısından kullanımını belirleyecek örnekleri tespit etmeye çalıştık. Bunun yanı sıra eser, imla(yazılış özellikleri), fonetik (ses özellikleri) ve söz varlığı açısından da önemli bir dil malzemesi içermektedir. Bu çalışmada dönemin ticaret hayatı ile ilgili ölçü birimleri, vergi sistemi, mirasla ilgili terimler ve matematik terimleri gün ışığına çıkarılmış oldu. Bu terimlerin ortaya çıkması Osmanlı'nın kurumlarıyla nasıl işlediğini daha çok gözler önüne serecektir. Böyle bir matematik metninin ve söz varlığının günümüz diline aktarılması bir bilim dili olan Türkçemize önemli bir katkıdır. Bir bilimsel bilgi veya bu bilgi ile üretilen teknoloji, hangi kültürde ortaya çıkarsa kavramlar ilk o dilde vücut bulur; kelimeler halinde ifade edilir. Bu kelimeler başka dillere de geçer, oralarda da kullanılır. Ancak 15.yüzyıl alimi, bugünkü Türk aydınları gibi bunun nihai bir çözüm olmadığını farkındadır. Bu eserde, bir Osmanlı alimi çağında ihtiyaç duyduğu ve Arap-Fars geleneğine dayanan bir bilim dalını kendi dilinde ifade etmenin yollarını aramıştır. Bir geleneğin bütünüyle Türkçeye aktarılması elbette ilk anda mümkün değildi. Bu nedenle metinde Arapça ve Farsçadan alıntı terimlerin çokluğu dikkat çeker. Bunun yanında o günlerin çabasıyla Türkçeleşen bazı kavramların matematik dilinde bugün hâlâ yaşadığını görmek bizim için gerçekten önemlidir.

ABSTRACT

Mecma'ü'l-Kavâ'id –the work of Atmacaoğlu Muhyeddin Muhammed written towards the end of the 15th (fifteenth) century (1494)- has a crucial importance in the history of the Ottoman Mathematics literature. This importance derives from two outstanding facts. It is initially the first accounting Maths book -ilm-i hisab- written in Turkish. Secondly, it puts forward a detailed Turkish text which in turn helps us to see the usage of Turkish as a scientific language. Apart from these qualities, Mecma'ü'l-Kavâ'id gives a good account of the punctuation and the phonetics of Turkish language in the 15th century. The text also implies an important data on the language. Within the boundaries of this study, the measurement and taxing systems, the terms related with Maths and Islamic law all come into being. The emergence of these terms is not only beneficial to depict how the institutions and social life run in the Ottomans but it is also useful to be reference to the readers and the researchers of the present day. Translating the text and the terms belonging to the 15th century into the language of the modern times will be a good inheritance. It is noteworthy to point out that any scientific data and the technology deriving from this data are expressed in the language and the culture they are produced. The vocabulary is taken and used by other cultures.

Atmacaoğlu Muhyeddin Muhammed, just like today's intellectuals, was aware of this fact and he knew this was not a permanent solution. In Mecma'ü'l-Kavâ'id, where Arabic and Persian influence were heavily felt in scientific studies, the author tries to find the ways to express his studies in his own language. But it was not possible to perform this completely. For this reason, the number of Arabic and Persian terms count many. However, it is important to witness the usage of some Turkish terms in Maths in today's world.

ÖNSÖZ

Mecma‘ü’l-Kavâ‘id, 15. yüzyılın ikinci yarısında muhasebe matematiği (ilm-i hesap) konusunda yazılmış ve Türkçenin bilim dili açısından kullanımını örnekleyen son derece önemli bir eserdir. Bu yönüyle eser, bilim tarihi açısından olduğu kadar matematik terimleri, ticaret hayatında kullanılan ölçü birimleri, para tarihi açısından da önemli bir dil malzemesine sahiptir. Eser, bugün okuyanların bile anlamakta çok fazla zorlanmayacağı, açıklayıcı ve öğretici bir Türkçe ile yazılmıştır.

Çalışmamız giriş, imla, fonetik, metin, sözlük, terimler sözlüğü bölümlerinden oluşmuştur. Girişte yazarın hayatı, eserin adı, yazılış tarihi, yazılış sebebi, yöntemi, konusu ve bölümleri üzerinde durulmuştur. Böylece eski kaynaklarda hakkında çok fazla bilgi bulunmayan Hacı Atmacaoğlu Muhyeddin Muhammed ve eseri bu bölümde pek çok yönüyle tanıtılmış oldu. Dil ve anlatım özelliklerini incelediğimiz bölümde bilim dili açısından dikkat çeken kullanımlar maddeler halinde ifade edilmiştir. Yabancı dillerden dilimize geçen terimlere Türkçe karşılıklar bulunması, Türk aydını için bugün hâlâ önemli bir konudur. Eser, bu açıdan bir Osmanlı âliminin konuya yaklaşımını örnekleyecek niteliktedir.

İmla (yazılış özellikleri) ve fonetik bölümlerinde, 15.yüzyıl’ın ikinci yarısında Anadolu’da kullanılan Türkçenin eserdeki yansımalarını ortaya koymaya çalıştık. Bu bölümlerde yer alan ekler; zaman zaman Eski Türkçe, Eski Anadolu Türkçesi ve Türkiye Türkçesiyle kıyaslanarak verilmiş, eklerin görevleri açıklanmıştır. Bu nedenle eserin geneliyle ilgili ayrıca bir morfoloji (şekil bilgisi) incelemesine gerek duyulmamıştır. Metin incelendiği zaman, aynı konunun anlatılmasından doğan söz varlığının ve gramer yapılarının tekrarı okuyucunun da dikkatini çekecektir.

Mecma‘ü’l-Kavâ‘id, yazıldığı dönemden günümüze kadar matematik ve bilim tarihi çalışmalarında sıkça başvurulan bir kaynak eser olmuştur. Nüshalarının ve günümüzde bu esere atıf yapılan makalelerin çokluğu bu görüşü destekler niteliktedir. “Metin” bölümünde, içerdiği tüm işlemler ve tablolarıyla birlikte eser, transkripsiyon alfabesine ve günümüz rakamlarına aktarılmıştır. Türkoloji çalışmalarının belirlediği çerçeve içinde esere bir dil malzemesi olarak yaklaşmak elbette kolaydı. Ancak alanımız olmayan bir bilim dalının işlemleriyle ve terimleriyle çalışmak bizim için güçlüklerle doluydu.

Çalışmamızda metinle birlikte bir genel sözlük, bir de terimler sözlüğü yer almıştır. Matematik ve ölçü birimlerini bir araya topladığımız terimler sözlüğünde, genel sözlükten daha ayrıntılı açıklamalara, kıyaslamalara ve örneklere yer verilmiştir. Genel sözlükte ise metinde geçen tüm basit ve türemiş kelimeler madde başı olarak yer almış, bu kelimelerle kurulmuş birleşik yapılar, Arapça ve Farsça tamlamalar iç madde olarak verilmiştir. Arapça dua, ayet gibi ifadeler de sözlük içinde yer almıştır. Bazı kelimelerin metinde çok fazla tekrarlanıyor olması bizleri kelimenin farklı kullanımlarını en iyi gösteren örnekleri belirlemeye sevk etmiştir. Söz gelimi “aded” 691, “bâki” 220 , “bir” 930, “bu” 2668, “dahı” 1899 kez metinde geçmiştir.

Eser; bilim tarihi, bilim dili, ölçü birimleri, matematik tarihi konularıyla ilgilenen her araştırmacının başvurabileceği bir kaynak durumundadır. Böylesine önemli bir çalışmayı yürütmemde görüşleriyle çalışmanın şekillenmesini sağlayan tez danışmanım Prof. Dr. Muhammed Yelten’e teşekkür ederim. Ayrıca eserin önemini fark edip tüm birikimini bize cömertçe sunan Doç.Dr. İhsan Fazlıoğlu’na, elindeki nüshayı bizimle paylaşan Prof. Dr. Fatih Andı’ya, Arapça kısımların sağlıklı biçimde okunuşuyla ilgilenen Prof. Dr. Hüseyin Yazıcı’ya, manevi desteğiyle tezimin tamama ermesinde katkıları olan sınıf arkadaşım Yard. Doç. Dr. Feryal Korkmaz’a; araştırmacı bakış açısı ve sabrıyla beni her yönden destekleyen eşim Burak Özçelik’e, maddi-manevi hiçbir yardımı esirgemeyen aileme teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ/ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	viii

GİRİŞ	1
-------------	---

1. BÖLÜM: DİL VE ANLATIM ÖZELLİKLERİ

1.1. Kitabın Tertibi ve Cümle Yapısı	14
1.2. Mecma‘ü’l-Kavâ‘id’in Türkçenin Bilim Dili Olarak Gelişimine Katkısı	19

2. BÖLÜM: Yazılış (İmlâ) Özellikleri

2.1. Kelime Köklerinde Ünlülerin Yazılışları	32
2.1.1 a ünlüsü	33
2.1.2 e ünlüsü	35
2.1.3 ı ünlüsü	37
2.1.4 i ünlüsü	37
2.1.5 o ünlüsü	40
2.1.6 ö ünlüsü	41
2.1.7 u ünlüsü	41
2.1.8 ü ünlüsü	42
2.2 Eklerde Ünlülerin Yazılışı.....	43
2.2.1 Yapım Eklerinin Yazılışı	43
2.2.1.1 İsimden İsim Türeten Ekler.....	43
2.2.1.2 İsimden Fiil Türeten Ekler	45
2.2.1.3 Fiilden İsim Türeten Ekler	46
2.2.1.4 Fiilden Fiil Türeten Ekler.....	47
2.2.2 Çekim Eklerinin Yazılışı.....	49
2.2.2.1 İsme Gelen Çekim Eklerinin Yazılışı	49
2.2.2.2 Fiile Gelen Çekim Eklerinin Yazılışı.....	55
2.2.3 Fiilimsilerde Ünlülerin Yazılışı	62
2.2.3.1 Partisip (Sıfatfiil) Eklerinin Yazılışı	62
2.2.3.2 Gerundium (Zarffiil) Eklerinin Yazılışı	64
2.3 Ünsüzlerin Yazımı	67
2.3.1 c-ç ünsüzlerinin yazımı	68

2.3.2	t-d ünsüzlerinin yazımı.....	68
2.3.3	k-g ünsüzlerinin yazımı.....	69
2.3.4	b-p ünsüzlerinin yazımı.....	70
2.3.5	ñ Ünsüzünün yazımı.....	70
2.3.6	s Ünsüzünün yazımı	71
3.	BÖLÜM:FONETİK.....	72
3.1	Ünlüler	72
3.1.1	Ünlü Değişmeleri	72
3.1.2	Ünlü Uyumu.....	75
3.1.2.1	İncelik-kalınlık bakımından	75
3.1.2.2	Düzlük yuvarlaklık uyumu bakımından.....	76
3.1.2.2.1	Kelime Tabanlarında Yuvarlaklaşma.....	77
3.1.2.2.2	Eklerde Yuvarlaklaşma	78
3.1.3	Ünlü Türemesi.....	93
3.1.4	Ünlü Düşmesi.....	94
3.1.5	Birleşme	95
3.1.6	Benzer Hece Düşmesi	96
3.2	Ünsüzler	96
3.2.1	Ünsüz Değişmeleri	96
3.2.2	Ünsüz Benzeşmesi	99
3.2.3	Ünsüz Türemesi	102
3.2.4	Ünsüz Düşmesi	103
4.	BÖLÜM: METİN.....	105
5.	BÖLÜM: SÖZLÜK.....	270
5.1	Genel Sözlük	270
5.2	Şahıs, Eser ve Yer Adları İndeksi	361
6.	BÖLÜM:Terimler Sözlüğü	363
6.1	Ölçü Birimleri	363
6.2	Matematik Terimleri	368
SONUÇ	390	
KAYNAKÇA	393	
ÖZGEÇMİŞ.....	402	

KISALTMALAR LİSTESİ

A.	:	Arapça
a.e.	:	aynı eser
a.g.e	:	adı geçen eser
ayr. bkz.	:	ayrıca bakınız
c.	:	cilt
çev.	:	çeviren
EAT	:	Eski Anadolu Türkçesi
Esk.Osm.	:	Eski Osmanlıca
ET	:	Eski Türkçe
F.	:	Farsça
fak.	:	fakülte
haz.	:	hazırlayan
ktp.	:	kütüphane
MÜ	:	Marmara Üniversitesi
s.	:	sayfa
str.	:	satır
TDK	:	Türk Dil Kurumu
TDV	:	Türk Diyanet Vakfı
vb.	:	ve benzeri
yay.	:	yayımları
Yun.	:	Yunanca

GİRİŞ

MUHYEDDİN MUHAMMED VE MECMA‘Ü’L-KAVÂ‘İD

Yazarın Hayatı

Fâtih ve 2. Bâyezid devri âlimlerinden biri olan Hacı Atmacaoğlu Muhyeddin Muhammed’in adı kaynaklarda Muhyiddin Muhammed b. Hacı Atmaca al-Kâtib¹, Muhyiddin Mehmed b. Hacı Atmaca², Hacı Muhyiddîn ibn Mehmed ibn Hacı Atmaca³, Hacı Muhyiddin Mehmed İbn Hacı Atmaca⁴ gibi değişik şekillerde geçmektedir. Bursalı Mehmed Tahir Bey’in önemli bir kaynak olan bibliyografyasında yazarın adı (محى الدين بن حاجى آتماجه) şeklinde harekesiz kaydedilmiştir(Bursalı Mehmet Tahir, 2000:252). Üzerinde çalıştığımız, harekeli celi nesihle yazılmış nüshada ise yazarın adı şöyle tespit edilmiştir: el-Hâcî Muhyeddîn Muḥammedi’b-ni’l- Hâcî Atmaca el-kâtib⁵. Benzer bir isimlendirme Özergin’in “Hacı Atmacaoğlu ve Eseri” adlı makalesinde de vardır: Hâcî Muhyeddin Mehmed ibn-i Hacı Atmaca, el-Kâtib⁶. Bütün Müslümanlar gibi Türkler de şerefli kabul edilen bazı eski isimleri kullanırlar. Ancak bu tür isimler zamanla Türkçenin fonetiğine uyarak seslendirilmiştir. Bu özel isimlerde ikinci kelime “din” ise, bunu takip eden “el-“ edatı benzeşme sonucu “ed-“ olmuştur: Nureddin, Fahreddin, Cemaleddin, Nasreddin vb. Çalıştığımız harekeli metinde geçen “Muhyeddîn” adının da Muhyiddîn’in Türkçeleşmiş bir söyleyişi olduğu düşünülmelidir⁷. Metindeki hareketler bu değişimi görmemizi kolaylaştırır.

Yazarın hayatı hakkındaki bilgiler çok azdır. Kaynaklardan edindiğimiz bilgiler ve eserinde satır aralarına gizlenmiş ipuçları onun biyografisini ortaya çıkarmaya yetmeyecektir. Keşfü’z-Zünûn (Katip Çelebi), Esmâü’l-Müellifin (Bağdatlı İsmail Paşa), Kamûs-i Riyâziyât (Salih Zeki), Muhîtü’l-Ma’arif (Emrullah

¹ Ekmeleddin İhsanoğlu, Ramazan Şeşen ve Cevat İzgi, Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi, c.1, IRCICA, İstanbul 1999, s.29-31.

² İhsan Fazlıoğlu, “Hesap”, İslam Ansiklopedisi, 17, Türkiye Diyanet Vakfı, s.244-273.

³ Melek Dosay Gökdoğan, “Osmanlılarda Matematik”, Türkler, c.11, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002.

⁴ Aykut Kazancıgil, Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji, Ufuk Kitapları, İstanbul 2000.

⁵ Köprülü, III.Kısım, nr.341:harekeli celi nesihle, 243 yaprak, 13 str.

⁶ Muammer Kemal Özergin, “Hacı Atmacaoğlu ve Eseri”, İslam Düşüncesi Dergisi, sayı 5, İstanbul 1968, s.312-316.

⁷ Bu tür isimler günümüzde Nurettin, Fahrettin, vs. şekillerinde yazılır ve telaffuz edilir.(Deny, 1995:80)

Efendi), Âsâr-ı Bâkıye (Salih Zeki)⁸, Osmanlı Müellifleri (Bursalı Mehmet Tahir), Osmanlı Türklerinde İlim (Adnan Adıvar) gibi önemli bibliyografya, ansiklopedi, matematik ve bilim tarihi üzerine yapılmış incelemelerde yazarın hayatı hakkında kısa ve eksik bilgiler yer almaktadır(Özergin, 1968:312-313). Doğum tarihi, yeri ve ölüm yılı belli değildir. Eserinde de bu konuda bilgi yoktur. Eserini 1494 tarihinde ve yaşlılığa erdiğinde kaleme alıp tamamladığına bakarak bu tarihte hâlâ sağ olduğunu söyleyebiliriz. Adının sonuna eklediği kâtip ünvanından bir muhasip ve kâtip olduğu anlaşılır. Kendisinin de içinde yetiştiği usta-çırak ilişkisini vurgulamışçasına bir usta olarak “mübtedilere âsân olup mü’ellif-i risâleyi hayr du‘â-y-ıla yâd ideler” “tâ ki bu dahı mübtedilere âsân ola” gibi ifadelerle eserde mesleğe yeni başlayanların seviyesini gözettiğini belirtir. “Muḥāsibân-ı âl-i ‘Osman” “ṭarîḳ-i muḥāsibîn” “muḥāsibîn-i selef ve ḥalef ṭarîḳince” ifadelerinin metinde sık geçmesi kendisinin de bu sınıfa dahil olduğunu işaret eder. Yazar, “fuṣalâ’-yı zamân ve fuṣaḥâ’-yı devrân ki muḥāsibân-ı âl-i ‘Osmandur” ifadesiyle bu devirde kâtip ve muhasiplerin gündün güne gelişen bir imparatorluğun ekonomik hayatını kayıt altına almak ve idare etmek gibi önemli bir işi yürüten bir meslek sınıfı olduğunu vurgulamıştır. Tahsili konusunda da elimizde yeterli bilgi yoktur. Mecma‘ü’l-Kavâ‘id adlı eserinde “ ‘ilm-i ḥisâb” adı verilen muhasebe konusunda yazılmış Arapça ve Farsça eserleri incelediğini, bunlardan yararlanarak eserini oluşturduğunu söyler. Ayrıca yazarın bilinen ikinci eseri *Terceme el-Fasl el-Sâdis ‘Aşere fî Beyân el-Hata’eyn min Miḫtâh-i Kunûz ve Misbâh-i Rumûz* da Farsçadan tercümedir⁹. Hacı Atmaca, Hayreddin Halîl b. İbrahim’in¹⁰ *Miḫtâh-i Kunûz-i Erbâb-ı Kalem ve Misbâh-i Rumûz-i Eshâb-ı Rakam* adlı eserinin hataeynle ilgili on altıncı bölümünü tercüme etmiştir. Mecma‘ü’l-Kavâ‘id adlı eserinde, Halîl b. İbrahim’i rahmetle anarak onun ve eserinin adını zikreder, yeni başlayanlar seviyesinde bu bölümü tercüme ettiğini belirtir. Bu bilgiler

⁸ Salih Zeki müellifin adını sehven Hacı Atmaca(Muhyiddîn Muhammed ibn) şeklinde ifade eder. H.9.yy’da İstanbul’da yaşamış muhasiplerden olduğunu belirtir.

⁹ Ekmeleddin İhsanoğlu, Ramazan Şeşen ve Cevat İzgi, a.g.e, s.29-31. Bu eserin bir nüshası tespit edilebilmiştir: Halet Efendi, nr.221/4: talikle yap. 314^b317^a, 20x29,6(14,2x22,5) cm. 25 str.H.11. asırda istinsah edilmiştir. Bazı Nadir Yazmalar, s.380.

¹⁰ Fatih devrinde telif edilen muhasebe matematiğine dair telif edilen ilk eserdir, Fatih’e sunulmuştur. Halîl b. İbrahim, ikinci eserini 2. Bayezid’e sunmuştur. İhsan Fazlıoğlu, “Osmanlı Klasik Muhasebe Matematik Eserleri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, c.1, sayı 1, İstanbul 2003, s.345-367.

ışığında yazarın tercüme yapabilecek derecede Arapça ve Farsçaya hakim olduğunu, zamanında gittikçe yaygınlık ve önem kazanan bir bilim dalına duyarsız kalmamış iyi bir muhasip ve âlim olduğunu söyleyebiliriz. Mesleği ile ilgili eserindeki ifadelerden öğrendiğimiz bir diğer bilgi ise meslekte tecrübe sahibi olup, yaşı kemale erinceye değin divan beğleri ve rakamlar konusunda ehil olan kimselerle görüştüğü, uzun zaman onların hizmetinde bulunduğudur. Osmanlı Müellifleri adlı kaynakta da yazar “Osmanlı riyaziyecilerinin ileri gelenlerinden” şeklinde bir ifadeyle tanıtılır (Bursalı Mehmet Tahir, 2000:252). Eserindeki künyeden yola çıkarak yazarın Hacca gitmiş bir babanın oğlu olarak kendisinin de bu eseri yazmadan önce Hac görevini yerine getirdiğini söyleyebiliriz.

Eserin Adı, Yazılış Tarihi

Üzerinde çalıştığımız Mecma‘ü’l-Kavâ‘id adlı eserin mukaddimesinde yazar kitabın adını ve kitaba bu adı verme sebebini şöyle ifade eder: “Zebân-ı Türkîde bir risâle bünyâd idüp Mecma‘ü’l-ķavâ‘id diyü ad virdüm ve bu ‘ilm-i ħisâbuñ külliyyâtından ve cüz’iyyâtından şunlar ki beyn-en-nâs ehemmi metâlib ve etemm-ı me’âribdür anları cem‘ idüp vâzih ve rüşen ve muhtaşar ve müfid ‘alâ vechi’t-taḫḫîl bu risâleye kayd idüp zuhûra getürdüm.¹¹” “Kaidelerin toplandığı yer” anlamını taşıyan Mecma‘ü’l-Kavâ‘id tamlamasına uygun olarak eser, bir muhasibin klasik İslam matematiği çerçevesinde ihtiyaç duyduğu bütün hesap kurallarını içerir¹². Bir nüshanın kapağında kitabın adı “Mecma‘ü’l-Kavâ‘id fî Beyâni Müntehabî’l-Fevâid” şeklinde geçer. Ancak bu adın yazarın koyduğu ad olduğu düşünülmez¹³. Kitabını sonlandırırken de yazar eseri telif amacını ve kitabın adını bir kez daha şu sözlerle ifade eder: “Şol mübtedî ķarındaşlar ki bu risâle-i Mecma‘ü’l-Kavâ‘idüñ baħr-ı zâħirinüñ dürr-i yetimin ala getüreler.”¹⁴

Yazar, eserin mukaddime kısmında insanlara faydalı olacak bu hayırlı eseri kendi isteğiyle ortaya koyduğunu ifade eder. Eserin ait olduğu dönemi ise şu sözlerle belgeler: “Bu nüḫa-ı cedîd ve risâle-i sa‘îd daħı sultânü’l-ā‘zam mâlik-i riķâbü’l-ümem ...

¹¹ Köprülü Nüshası, varak 3b.

¹² İhsan Fazlıoğlu, “Osmanlı Klasik Muhasebe Matematik Eserleri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, c.1, sayı 1, İstanbul 2003, s.345-367.

¹³ (M.Kemal Özergin, 1968:312-313). Andı nüshasında da kitabın adı bu şekilde kayıtlıdır.

¹⁴ Köprülü, varak 242a.

veliyy-i el-emri bi'l-istihkākü'l-mahşûş bi-'ināyetü'l melikü'l- hallāk üs-sultān ibn üs-sultān sultān Bāyezīd Han bin Muhammed Han ... 'alā 'adli ve'l-ihsāni zamānında kaleme gelüp tahrīr olundu.¹⁵” Bu sözlerden de anlaşıldığı gibi eser 2. Bāyezīd Han zamanında (1481-1512) kaleme alınmıştır. Yazar, eseri tamamladığı tarihi sonunda şu sözlerle belirtir: “Bu risāle-i laṭif dahı eymen-i evkātında ve eşref-i sâ'atda vaḳt-i duḫāda ve yevm-i cum'ada ki 'iyd-ı aḫḫā-y-ıdı itmāma yitişdi ve bu risāle dahı zamān-ı āḫirde zuḫūr bulduğı ecilden yine buña aḫsen-i tāriḫ āḫir zamān 899 vāḳi' oldı.¹⁶” Bu sözlerden anlaşıldığı üzere “ahir zaman” terkihi ebcedle tarih düşürülen bu eser, Kurban Bayramının 2. gününe rastlayan 11 Zilhicce 899 Cuma günü kaba kuşluk vaktinde bitirilmiştir. Bu tarih miladi takvimde 12 Eylül 1494'tür¹⁷. Kitabına başlarken hayırlı bir eser oluşturmak istediğini belirten yazar, sonunda belli ki kitabını Müslümanlar için pek çok yönden mübarek sayılan bir tarihte tamamlamış olmanın sevincini yaşıyor. 1494 tarihinde yazılmış olan Mecma'ü'l-Kavâ'id, Osmanlı'nın 15.yy'ın ikinci yarısında yaşanan bilim ve kültür hayatındaki yerini alır.

Yazılış Sebebi ve Yöntemi

Muhyeddin Muhammed'in Mecma'ü'l-Kavâ'id'i telif etmesinin temel sebebi hesap ilminde mesleğe yeni başlayan muhasiplerin yararlanacağı, zamanın şartlarına uygun bir Türkçe eser yazmaktır. Yazar, bu alanda yazılmış “üstün” diye nitelediği pek çok kitabı görüp değerlendirdiğini; fakat bunların Arapça ve Farsça olmaları sebebiyle yeni başlayanların bunlardan istifade edemediğini belirtir. Yazar, hesap ilminin döneminde gittikçe artan önemini de farkındadır. Ona göre bu bilim gayet gerekli, şerif ve zordur. Tecrübeli bir muhasip olarak onu harekete geçiren sebep yukarıda da belirttiğimiz gibi hem muhasebe sınıfının hem de mesleğe yeni başlayan çırakların Türkçe ve kapsamlı eser ihtiyacını gidermektir¹⁸. Mecma'ü'l-Kavâ'id bu özellikleriyle matematik literatürü açısından önemli olduğu gibi bilim alanında yazılmış Türkçe bir eser olarak Türkçe'nin 15.yy'ın ikinci yarısındaki kullanımına da

¹⁵ Köprülü, varak 4a.

¹⁶ Köprülü, varak 242b.

¹⁷ M.Kemal Özergin, 1968:312-313.

¹⁸ İhsan Fazlıoğlu, “Osmanlı Döneminde Bilim Alanındaki Türkçe Telif ve Tercüme Eserlerin Türkçe Oluş Nedenleri ve Bu Eserlerin Dil Bilincinin Oluşmasındaki Yeri ve Önemi”, **Kutadgu Bilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi**, sayı:3, Mart 2003, s. 151-184.

ışık tutar. Yazar, hesap ilmine ait bu eserde Türkçe'yi kullanma taraftarı olduğunu şu sözlerle açıkça ifade eder:

“Ammā ol mu‘teber kitāblar kim bu ‘ilm-i hisābda mütekdimmīn yazmışlardır; anlaruñ dahı ba‘zı ‘ Arabī ve ba‘zı Fārisī olduğı sebebden, mübtedī olanlar andan istifāde idemezler ve zebān-ı Türkīde dahı bir müfid ve muhtaşar kitāb görmedüm ki mübtedī olan karındaşlar aña mü‘āla‘a idüp andan müstefīd olalar ve hem gördüm ki bu ‘ilm-i hisāb dahı gāyetde gereklü ve şerīf ‘ilm olduğı ecilden, erbābdan elbābdan ekser-i nās bu ‘ilme muhtaclar ve murāğıblardur. Pes bu faqır dahı diledüm ki ‘Arabīden ve Fārisīden tercüme idüp bu ‘ilm-i hisābda bir risāle bünyād idem ki zamāne hālīne münāsib olup maṭlūbü’l-erbāb ve maḥbūbü’l-elbāb ola.”¹⁹

Yazar, bu alanda yazılmış Arapça ve Farsça eserleri tercüme ederek eserini oluşturduğunu belirtir. Eskilerden yararlandığını eser içinde her fırsatta dile getirir: “Pes bu risāle-i Mecma‘ü’l-Kavâ‘idüñ dahı şıkk-ı evveli ki beyān-ı şihāh-ıdı on altı faşda ‘avn-ı kadīm-ile itmāma yetişdi.” Ancak bu kaynaklarının neler olduğunu doğrudan ifade etmez. Eserin içinde hataeyn konusunu anlatırken rahmetle andığı Halil b. İbrahim’in *Miftāh-i Kunūz ve Misbāh-i Rumūz* adlı eserini zikreder. Ayrıca miras paylaşımını anlattığı bölümde *Kitāb-ı Kāfī* adıyla meşhur bir Arap âliminin kitabında yer alan manzumeyi aktarır. En azından bu iki eserin kaynakları arasında olduğunu çalıştığımız metinden yola çıkarak söyleyebiliriz. Dolayısıyla Mecma‘ü’l-Kavâ‘id, bir eserin aynen yapılmış bir tercümesi değil; bazı eserlerin tercümelerinden yararlanılarak oluşturulmuş bir telif eserdir. Bu bilgiden yararlanarak yazarın eserini kurarken dil açısından zaman zaman incelediği bu kitapların etkisinde kaldığını söyleyebiliriz. Örneğin orantılı dört sayıyı anlattığı bölümde bir tablo kullanır. Bu tabloda “üç” ve “on” sayıları Farsça karşılıklarıyla “si” ve “deh” şeklinde geçer. Tablodan yola çıkarak problemin çözümünü anlattığı bölümde ise Türkçe sayı isimlerini kullanır²⁰.

2. Bâyezid döneminde padişahın emriyle matematik, tarih, kimya alanlarında eserler verilmesine (Melek Dosay Gökdoğan, 2002:175-276) rağmen Muhyeddin Muhammed eserini kendi isteğiyle kaleme almıştır.

¹⁹ Köprülü, varak 2b-3a.

²⁰ Köprülü, varak 82a.

Eserin Konusu ve Bölümleri

Mecma‘ü’l-Kavâ‘id’in içeriği, hesap ilmi ile ilgili konulardır. Başka bir ifadeyle divan kâtipleri ve muhasipler tarafından Osmanlı muhasebe sisteminde kullanılan “teknik matematik”i konu edinir²¹. Eserin ait olduğu bu bilim dalı metinde genellikle ‘ilm-i hisâb, birkaç yerde de fenn-i muhâsebe tamlamalarıyla ifade edilmiştir. Eserin mukaddimesini, kitabın içindeki başlıkları sıralayan “fihrist” diye nitelendirebileceğimiz bir bölüm takip eder. Daha sonra yazar kitabını üç şık üzerine kurduğunu belirtir. Birinci bölüm tam sayılar, ikinci bölüm kesirler üzerinedir. Üçüncü bölümde çözümlü kırk problem vardır. Kitabın sonunda bir de tetimme yer alır.

Tam sayılarla ilgili birinci bölüm on altı “fasl” dan oluşur. Birinci fasıl Arap siyakatı ile ilgilidir. Osmanlı’da mali işlerde, üzerinde oynama yapmaya müsait olmamaları sebebiyle siyakat rakamları kullanılırdı. Muhasipler için faydalı olmayı gözettiği için yazar, siyakat rakamlarının yazılışını göstererek işe başlar; siyakat rakamlarının Arap rakamlarından kısaltılarak oluştuğunu, yazılışlarının da bu sayı sisteminin kuralları üzerine olduğunu belirtir. Birlerden milyarlara kadar uzanan basamaklarda siyakat rakamlarının nasıl yazılacağı gösterilir. İkinci fasılda Hint rakamları ve on tabanlı sayı sisteminin basamakları, bunların rakamlarla yazılışı tanıtılmıştır. Üçüncü fasılda toplamayı anlatır. Yazar, eseri telif amacını her bölümde gözetir. Bu fasılda da “cem‘ itmegüñ dahı bir niçe तरीکی vardur ammâ anlardan şol ki muhtaşar ve müfid ve muhtârdur anları ‘alâ vechi’t-tafşil zıkr idelüm” diyerek amacını ortaya koyar. Toplamanın tanımını verdikten sonra iki farklı toplama yöntemini örneklerle açıklar. Dördüncü fasılda onluk düğümlerin çarpımı anlatılır. Bunlarla ilgili üç çeşit çarpım cetveli verilir. Yazar, bunları bilen kişilerin çarpmayla ilgili işlerde yetenekli olacağını ve her türlü hatadan uzak olacağını düşünür. Beşinci fasılda onluk düğüm olmayan rakamlarla çarpma anlatılır. Çarpmanın tanımı, çarpım, çarpılan, çarpan terimleri bu bölümde açıklanır. “Bir” sayısının çarpmadaki yerini ve buna bağlı olarak “sayı” kavramını açıklar. On ve yüzlü sayılarla yapılacak çarpmanın pratik yolunu tarif eder. Darb-ı tahtâni, darb-ı fevkâni, darb-ı muhâzât

²¹ İhsan Fazlıoğlu, “Osmanlı Klasik Muhasebe Matematik Eserleri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, c.1, sayı 1, İstanbul 2003, s.345-367.

açıklamalı ve örnekli olarak; darb-ı müselles, darb-ı murabba, darb-ı kafesî ise sadece örnekleriyle kitapta yerlerini almışlardır. Altıncı fasıl iki kat almayı anlatır. İki kat almayı, menkûs ve müstakîm diye adlandırdığı iki farklı yöntemle örnekli bir şekilde tarif eder. İki kat alma işleminin, önemsiz görünse de birçok hesabı kapsadığını belirtir ve bu tür problemlere örnekler verir. Yedinci fasıl yarıya bölme ile ilgilidir. Diğer bölümlerde olduğu gibi tanım ve daha sonra verdiği açıklamalı örneklerle bu işlemi anlatır. Sekizinci bölüm çıkarma işlemine ayrılmıştır. Çıkarmanın tanımı, çıkan, çıkarılan, fark terimleri burada açıklanır. Dokuzuncu fasılda bölmenin tanımı, bölen, bölünen, bölüm terimleri ve çözümlü örnekler yer alır. Bu fasılda yazar eskilerin bölmede yaptıkları bir ayrımın üzerinde de durur. Bir sayının kendinden küçüğüne bölünmesini “kısmet”, kendinden büyük bir sayıya bölünmesini “nisbet” olarak tanımlar. Onuncu fasılda toplama, çarpma, iki kat alma, yarıya bölme, çıkarma ve bölmenin sağlamasının nasıl yapılacağı anlatılmıştır. On birinci bölümde “borçlunun malının alacaklılar arasında bölünmesi”ni iki farklı yöntem üzerinden anlatılır. On ikinci fasılda üçte bir, dörtte bir, beşte bir almayı onda bire varıncaya kadar anlatır. Yazara göre bunları bilmek önemlidir; zîrâ bunları bilmeyen kişiler miras paylaşımı ile ilgili meselelerde başarılı olamaz. On üçüncü fasılda payda eşitleme; on dördüncü fasılda bir çeşit bölme olan miras paylaşımı ile ilgili kurallar üzerinde durur. Miras paylaşımını, avl ile ve avlsız olmak üzere iki yöntem üzerinden yürütür²². Avl, kassam gibi kelimelerin geçtiği miras paylaşımıyla ilgili bu bölüm dönemin sosyal hayatıyla ilgili bilgiler de içerir. Hz. Ali zamanında ölen kardeşinin geride bıraktığı 600 dinardan payına 1 dinar düşen bir kadının hikayesini anlatır, miras paylaşımı ile ilgili problemleri çoğaltarak örnekleriyle çözümler. Yine bu bölümde Arapça bir kitaptan aldığı bir manzume vardır. Bu manzumede anlatılan meselenin miras bölümüyle çözümlenebileceğini düşünür. Ancak bu konuda açıklamaya girişmez, çünkü bunun laf kalabalığı olacağını düşünür. On beşinci fasıl orantılı dört sayıya ayrılmıştır. Orantılı dört sayı, İslam matematiğinde bilinmeyenın tespiti için kullanılan hesap yöntemlerinden biridir.

²² ‘avl(A.) İslam hukukunda mirasçıların paylarının toplamının ortak paydadın fazla olması hâli. Böyle bir durumda, paylar toplamı payda yapılır. Bununla her vârisin payında pay oranına göre bir azalma olur.

Osmanlı'da kâtip ve muhasiplerin de sık kullandığı bir hesap yöntemidir²³. On altıncı fasıl ise yine bilinmeyen tespiti için kullanılan bir hesap yöntemi “çift yanlış hesabı” ile ilgilidir. Yazar, bu yöntemi tanımlarken “ne kadar bilinmeyen varsa onunla bulunur” ifadesini kullanmıştır. Bu bölümde Farsça bir manzume yer alır. Başka bir kitapta yer alan manzumedeki problemi kendi dilince söyledikten sonra bunun çözümünün “çift yanlış hesabı”yla mümkün olduğunu belirtir; fakat çözümünü vermez. Yazara göre, hesap ilminde her meselenin çözümü için açık bir yol mutlaka vardır. Önemli olan hangi meselenin hangi yöntem ile çözümleneceğini kestirmektir. Bu öğretici tavırla birinci bölüm son bulur.

İkinci bölüm kesirlerle ilgili hesapları içerir. Bu bölüm de on altı fasıldan oluşmuştur. Bu bölümde miskal kesirleri, miskalin kesirleriyle yani şa'ir ve kıratla çarpımı, dirhem kesirleri yani parayla ilgili durumlar, dirhem kesirlerinin birbiriyle çarpımı, tam sayılarla dirhem kesirlerinin çarpımı, dirhem kesirleriyle bölme; zirā' kesirleri, zirā' ile zirā' kesirlerinin çarpımı; emdad kesirleri, emdadın kesirleriyle çarpımı; kantar kesirleri, kantarın kesirleriyle (lidre, lodra, dirhem) ile çarpımı; lidre ile lidre kesirlerinin çarpımı, kesirler ve tam sayılarla tartı vergisi hesaplama, kesirlerle kesirlerin toplanması konularında yazılmıştır. Hesap uzmanları için gerekli olan kesirlerle ilgili temel bilgiler; dönemin ticaret hayatında kullanılan ölçü birimleri, paralar ve vergilerin hesaplanması gibi konular bu bölümde yer almıştır. Bu içeriğiyle eser, dönemin ticaret ve sosyal hayatı ile ilgili önemli bir kaynak durumundadır. Osmanlı'da yazılmış muhasebe matematiği ile eserlerin sosyal hayata dair pek çok nadir malzeme içerdiği, ayrıca Türkçenin matematik dili açısından gelişimi açısından önemli bir malzeme olduğu bilim tarihçilerinin çalışmalarında sıkça dile getirdikleri bir konudur²⁴.

Üçüncü bölüm “mesāyil-i şettā” yani çeşitli meseleler üzerinedir. Muhyeddin Muhammed bu bölümün eskilerin kitaplarında nadir olarak bulunduğunu belirtir. Bu bölümde çözümlü 40 problem yer alır. Gümrüğün hesaplanması, havuz problemleri, alan problemleri, mal bedellerinin hesaplanması, mukâta'a ve tımar arazilerinin gelirlerinin hesaplanması, bir miktar paranın üç yılda kârıyla ne kadar olacağı vb.

²³ İhsan Fazlıoğlu, “Hesap”, İslam Ansiklopedisi, 17, Türkiye Diyanet Vakfı, s.244-273.

²⁴ İhsan Fazlıoğlu, “Osmanlı Klasik Muhasebe Matematik Eserleri Üzerine Bir Değerlendirme”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, c.1, sayı 1, İstanbul 2003, s.345-367.

muhasiplerin günlük sorunların çözümünde kullanabilecekleri problemler bu bölümde yer alır.

Eserin Bilinen Nüshaları

Muhasiplerin ihtiyaç duyduğu konuları, açık-sade bir dille anlatan bu matematik kitabının hem Türkiye kütüphanelerinde hem de yurt dışında çok sayıda nüshası tespit edilmiştir.²⁵ Bilim tarihi üzerine çalışan İ.Fazlıoğlu; muhtemelen nüshalarının çokluğundan, kolay ulaşılabilirliğinden dolayı günümüzde en çok atıf yapılan, en çok kullanılan muhasebe matematiği metninin bu eser olduğu görüşündedir. Eserin bugüne kadar yirminin üzerinde nüshası belirlenmiştir:

- 1) Koyunoğlu, nr.14016:138 yaprak, H.908'de istinsah edilmiştir. Türkiye Kütüphanelerinde Tanıtılmamış Bazı Nadir Yazmalar, s.380.
- 2) Esad Efendi, nr.3176: dîvanî ile 133 yaprak, 15,4x21,8 (8x13,1)cm. 17 str. İbn Aşlahan tarafından H.921'de istinsah edilmiştir.
- 3) Belediye, Muallim Cevdet, nr. K. 336: nesihle 199 yaprak, 12x16,5 (7x12) cm. 15 str. Mustafa tarafından H.921'de, Bazı Nadir Türkçe Yazmalar, s. 380.
- 4) Arif Hikmet, nr. 489/2: talikle184 yaprak, 14x20 cm., 15 str. H.927'de istinsah edilmiştir.
- 5) Köprülü, 3. Kısım, nr.341: harekeli celi nesihle, 243 yaprak, 13,1x18(6,9x12) cm. 13 str.
- 6) İstanbul Üniversitesi, TY, nr.2667: nesihle 111 yaprak, 15,5 x26(8,7x18,4) cm.17 str. H. 933'te istinsah edilmiştir.
- 7) Milli Kütüphane, FB. 131: dîvanî ile 116 yaprak, 14,9 x21 (11 x17,8)cm.17 str. Ramazan 937 istinsah edilmiştir.
- 8) Tal'at, Riyaza-Türkî, nr.7:109 yaprak, 14x22 cm. H.950'de istinsah edilmiştir. King,1,546;King², s.170.

²⁵ Ekmeleddin İhsanoğlu, Ramazan Şeşen ve Cevat İzgi, a.g.e, s.29-31, ayrıca bkz. Mathematicians, Astronomers and Other Scholars of Islamic Civilization and Their Works, Boris A. Rosenfeld-Ekmeleddin İhsanoğlu, Ircica, İstanbul 2003, s. 310.

- 9) Afyon, nr.17219 (veya 17224): harekeli nesihle 160 yaprak, 13x21,5 (6,5 x13,5) cm. 17 str. Ramazan 967'de istinsah edilmiştir. Bazı Nadir Türkçe Yazmalar, s.380. Müst. Müellif hattı.
- 10) Kadı-zâde Mehmed, nr.337: nesihle243 yaprak, 13 x19,2(7 x12,1) cm. 13 str. Bazı Nadir Türkçe Yazmalar, s.380.
- 11) İstanbul Üniversitesi, TY, nr. 2718: nesihle 50 yaprak, sadece tetimmesi, 13,8 x20,7(7,8 x13,3) cm. 15 str. H. 10. asırda istinsah edilmiştir.
- 12) Atıf Efendi, nr.2832: talikle 91 yaprak, 15,1x20,6(9,5x13,6) cm. 15 str. H.10. asırda istinsah edilmiştir.
- 13) Kadı-zâde Mehmed, nr.338:nesihle 110 yaprak, 10,4 x15,5(6,7 x11,7) cm. 15 str. H. 1068'den önce istinsah edilmiştir.
- 14) Belediye, Muallim Cevdet, nr.K.20: yap.1^b-246^a, 10x25(8 x20,5) cm. 19 str. H. 11.asırda istinsah edilmiştir. Bazı Nadir Türkçe Yazmalar, s. 380.
- 15) Arkeoloji Müzesi, nr.1095: dîvanî ile 121 yaprak, 15x21,5(8 x12,3) cm. 17 str. H.11.asırda istinsah edilmiştir.
- 16) Kemankeş, nr.376: nesihle 118 yaprak, 14,8 x20,8(8,2 x16,6) cm. 19 str. İstinsahı H.1103'de.
- 17) Muallim Cevdet, K.369/2: talikle 140 x10 yaprak, 11,5x15(5,5x11) cm. 14 str. H. 13. asırda istinsah edilmiştir.
- 18) Saraybosna, nr.1670.
- 19) Budapeşte, Török 0444, 0177.
- 20) Petersburg, nr.A 1451.
- 21) Bakü, nr.B 1173.
- 22) Süleymaniye, nr. 003176, 133 yaprak.

Daha önce yayımlanmış bu nüshalar dışında İhsan Fazlıoğlu tarafından iki nüsha daha tespit edilmiştir. Bu nüshalardan biri MÜ İlahiyat Fakültesi Kitaplığında(Genel m.185), bir diğeri ise Bibliothèque Nationale Paris, no: 543'te kayıtlıdır. Çalışmalarımız sırasında değerli hocamız Prof.Dr. Fatih Andı'nın kitaplığında da bilinmeyen bir nüsha ortaya çıkarıldı.

Eserin müellif hattı olduğu düşünülen nüshası, Afyon Gedik Ahmet Paşa Kütüphanesinde 17219 numara ile kayıtlıdır. Ebadı (204x120, 132x67), 232 varaktan

oluşur, her sayfada 17 satır vardır. Harekesiz, divanî kirmânî yazıyla yazılmıştır. Çalışmamızda harekeli celi nesihle yazılmış Köprülü nüshasını temel aldık. Harekeli bir metin olması; eserin içindeki tablo ve işlemlerin özenle oluşturulması bu nüshanın tercih edilme sebebi olmuştur. Ayrıca bu nüsha kitap tertibi açısından çok daha estetik ve okunaklıdır. Köprülü nüshasıyla, müellif hattı olan Afyon nüshasını karşılaştırdığımız zaman gördük ki Köprülü nüshası ile müellif hattı arasında çok fazla farklılık yoktur. Hatta bazı yazılış özelliklerinin bire bir aynı olması Köprülü nüshasının müellif hattından aynen istinsah edildiğini düşündürecek niteliktedir.²⁶ Bu nedenle çalışmamızda nüsha farkları ayrıca belirtilmemiştir. Çalıştığımız nüshanın ferağ kaydında istinsah tarihi H. 925/ M.1519 olarak belirtilmiştir. Râcî isimli bir müstensih tarafından 9 Rebiü'l-evvel 925 tarihinde istinsahı tamamlanmıştır. Bu nüshanın harekeli oluşu, sadece metnin tespitinde etkili olmamış; eserin dil malzemesi açısından da çok yönlü değerlendirilmesini sağlamıştır. Köprülü nüshası 243 varaktan oluşmaktadır. Ebadı 13,1x18(6,9x12) cm olup her sayfada 13 satır bulunur. Eserin fihrist bölümünde ve içinde “fasl” ların sıralandığı fasl-ı evvel, fasl-ı sâni gibi ifadeler, siyakat rakamlarının Osmanlı rakam sistemindeki karşılıkları, kesirlerin anlatıldığı bölümde sayıların kesirli kısımları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Ayrıca cümleden, şartlı cümlelerin oluşturduğu yan cümlelerden, örneklerden önce kırmızı mürekkeple nokta konmuştur. Bu işaretler de eserin okunuşunu kolaylaştırmıştır. Kesirlerin anlatıldığı bölümde yazar neleri kırmızıyla ve neleri siyahla yazacağını kendisi de belirtmiştir: “...şol ki şihâh ma'al-küsürdur anuñ hâne-i şihâhda mevcûd olan eşkâli çara-y-ıla kitâbet olunup ve şol eşkâl ki hâne-i küsürda mevcûddur 'alâmet-i küsür için ol sürh-ile kitâbet olunmuşdur ve şol eşkâl ki küsür ma'al-küsürdur anlaruñ gibiler dahı bi-tamâmihi sürh-ile kitâbet olunmuşdur ki istifhâmi mübtedilere âsân olup ğalağdan müstağni olalar.”²⁷ Köprülü nüshasında müstensih, sayfaya sığdıramadığı bazı işlem ve örnekleri sayfanın yanına yazmıştır. Bu nüshanın bazı kısımları mürekkebin dağılmış olması sebebiyle okunamayacak durumdadır. Bu

²⁶ Metin içinde nice/niçe kelimesi iki şekilli olarak karşımıza çıkar. Köprülü nüshası ve müellif hattında bu kelimelerin kullanımı birbiriyle paraleldir. “ol dahı” hem müellif hattında hem de çalıştığımız nüshada bazı yerlerde bitişik yazılmıştır. Bu yazılışlar da her iki nüshada örtüşür. Bunun yanı sıra hemze ile gösterilen akkuzatînin durumu da paralellik gösterir.

²⁷ Köprülü, varak 101a.

eksiklik, elimizdeki diğer nüshalar (Andı, MÜ İlahiyat Fak. Ktb., Afyon) kullanılarak giderilmeye çalışıldı.

Çalışmada Gözetilen Esaslar

1. Metin transkripsiyon harfleri kullanılarak oluşturulmuştur. Temel aldığımız Köprülü nüshasıyla birlikte, metnin tamiri ve çeşitli özelliklerinin tamamlanması için iki nüshadan daha yararlanılmıştır. Nüshalar arasında imla farklılıkları dışında çok fazla farklılık olmadığı için çalışmamızda nüsha farklılıkları gösterilmemiştir. Elimizdeki nüshanın harekeli oluşu fonetik özelliklerin tespiti açısından daha etkili olmuştur. Oluşturduğumuz metinde kelimelerin asli seslerini korumaya gayret edilmiştir.

2. Metinde geçen matematik işlemlerinde hiçbir işaret(x, +, -,....) kullanılmamıştır. Biz de bu işlemleri aslına sadık kalarak aktardık. Tablolar ve çarpım cetvellerini de elimizdeki nüshada gördüğümüz şekilde oluşturduk. Metinde tamsayılardan sonra küsuratı ifade eden sayılar (/) ile ayrılmıştır. Bu uygulamada da orijinal metne sadık kalınmıştır. Mesela metinde bir kıratın “altı şa‘îr ve rub‘ şa‘îr”e eşit olduğu belirtilmiş ve bu rakamla şöyle yazılmıştır: 6/25. s.107b/2. Kesirlerle kesirlerin toplamının anlatıldığı bölümde payı 1 olan rasyonel sayılar metinde şöyle gösterilmiştir: $\overline{15}$, $\overline{28}$ gibi.

3. Metinde, yazar siyakat rakamlarının yazılışıyla ilgili bilgiler vermiş, bazı sayıları bu rakamlarla yazmıştır. Transkripsiyon alfabetisiyle oluşturduğumuz metinde bu bölümleri boş bırakmamak, okuyucunun zihninde soru işaretleri oluşturmamak için biz de eserden aynen aktarmayı uygun gördük. Aynı şekilde günümüz rakamlarına aktarılamayan bazı şekiller ve işlemler de metinden aktarılmıştır.

4. Günümüz okuyucusunun eseri algılayışını kolaylaştırmak amacıyla çalışmamızda noktalama işaretleri kullanılmıştır. Bu işaretleri koyarken müellifin kırmızı mürekkeple koyduğu işaretlerden de yararlanılmıştır.

5. Çalıştığımız nüshada hemze ile gösterilen akuzatif ekleri, seslendirmenin kolay olması açısından araya yardımcı ünsüz getirilerek okunmuştur: lidre'i (lidreyi), sâni'i(sâniyi) vb.

6. "ile, için" edatları ve "idi, ise, iken" gibi i- filinin aldığı şekiller ayrı olarak yazılmışlarsa ayrı, bitişik olarak yazılmışlarsa araya çizgi(-) konularak gösterilmiştir: 'afv-ıla, müteferriğ-iken, harc itmeg-içün vb.

7. Metinde " dahı, kadar, ki " genellikle bitişik yazılmıştır. Bu durum EAT dönemine özgü bir yazım şekli olarak değerlendirilmiş ve metinde gösterilmemiştir.

1. BÖLÜM: DİL VE ANLATIM ÖZELLİKLERİ

1.1. Kitabın Tertibi ve Cümle Yapısı

Mecma‘ü’l-Kavâ‘id mensur bir eserdir. Yazar, eserini telif ederken ortaya koyduğu öğreticilik ve faydalı olma amacını kitabın tertibine de yansıtmıştır. Konular düzenli biçimde üç bölüm halinde sınıflandırılmış, bölümler de “fasl”lara ayrılmıştır. Eserin başında bölümleri ve fasılları sıraladığı “fihrist” kitaptaki konu akışının takibini kolaylaştırmaktadır.

Eğitici amaçla kaleme alınan bu mensur metnin devrine göre anlaşılır bir dili vardır. Mecma‘ü’l-Kavâ‘id 15. yüzyılın ikinci yarısında Türkçenin bilim dili açısından kullanımını örnekleyen önemli ipuçları içerir. Belli bir bilim dalına odaklanmış bu eserde, gündelik yaşama dair zengin bir kelime kadrosu yoktur. Benzer konuların anlatılması aynı kelime kadrosunun tekrar tekrar kullanımını getirmiştir. Nitekim çalışmamızın sözlük bölümünde madde başı olan kelime sayısı 2849’dur. Ancak Mecma‘ü’l-Kavâ‘id matematik terimleri, ölçü birimleri, para tarihi, İslam hukukuyla ilgili terimler açısından önemli bir dil malzemesi içerir. Günümüzdeki matematik kitaplarının kuru üslubu düşünülürse, söz söylemenin marifet sayıldığı dönemin şartlarında yazarın kitabını iki alıntı manzume, kendi yazdığı bir dörtlük, birkaç deyim, atasözü ve mecazla süslediğini görüyoruz. Kitapta yer alan atasözü ve deymi; anlam olarak günümüzde de değerini yitirmemiş, Türkçenin söyleyiş güzelliğini yansıtan birer dil malzemesi olarak burada bir kez daha hatırlatmak isterim:

“Şol mübtedî qarındaşlar ki bu risâle-i Mecma‘ü’l-Kavâ‘idüñ baħr-ı zâhîrinüñ dürr-i yetîmin ala getüreler anı elmâs-ı efkâr-ıla ħakk idüp ‘aql güşına güşvâr ideler.”¹

“Evvelâ şümn-i dirhemden ya‘nî bir püldan ibtidâ idelüm zirâ anlar eyitmişler bir pûli begenmeyen bir pûla degmez dimişler.”²

Elbette “libâs-ı ħaħâyeyn, dil evi, ‘aklumı şem‘ eyle-, dârü’d-ħarb” gibi birkaç mecaz bu mensur metni sadelikten uzaklaştırmaz.

Eser, cümle dizilişi bakımından değerlendirildiğinde basit cümlelerin değil; ki’li ve şartlı birleşik cümlelerin eserin genelinde yoğun olarak kullanıldığı görülür.

¹ Köprülü, varak 242a.

² Köprülü, varak 119b.

Metnin üslubunda Arapça ve Farsça'dan tercüme edilen eserlerin havası sezilir. Ki ve kim Farsça bağlama edatlarıyla kurulan birleşik cümlelerin çokluğu bu düşüncüyü pekiştirir³. Ki bağlama edatı metinde 1052 kez geçmiştir, kim ise daha azdır:

“Ammā bu erkāmda dahı bir miqdār meblağ olsa ki bu dahı bu on menzilūn her hānesin eşkāl-ile memlū eylese ol dahı nice yazılır ve nice okınur bu sâbıkan eşkāl-i siyākātta zıkr olunmuşdur lâ-büddür ki raqamda dahı beyān olına.”⁴

Ki'li birleşik cümleler, şartlı birleşik cümlelerden başka “ve” bağlacı ile birbirine bağlanan sıralı cümleler de çoktur, “ve” metinde 2687 kez tespit edilmiştir. Pes(515), zîrâ(300), amma(171) da metinde sıkça başvurulan bağlama edatlarıdır:

“Pes ol taqdirce bir kîrât altı şa'ır ve rub' şa'ır olur ve iki kîrât dahı yigirmi biş şa'ır olur ve sekiz kîrât dahı elli şa'ır olur ve on altı kîrât ki bir dirhemdür yüz şa'ır olur.”⁵

Metinde yazı dilinin bir özelliği olan kurallı cümlelerin çoğunlukta olduğunu görüyoruz. Bunun yanında bilim alanında yazılmış bir eserde görmeye pek alışık olmadığımız devrik cümle örnekleri de vardır.

“İmdi bilgil ki bu mişkāl bâ-ıştılâh-ı ehl-i dîvân 'ibaretdür altı dāngdan ve bu altı dāng dahı yigirmi dört kîrâtdur.” (101a)

Fiil çekimlerine bakıldığında eserin genellikle 2. tekil şahsa hitaben yazıldığı görülür. Yazarın eserini “mübtedi karındaşlar” için kaleme aldığını düşünürsek 2. tekil şahsa hitap ederek samimi bir dil kurduğunu söyleyebiliriz:

“Meşelâ yidi kerre sekiz yüz kaç olur bilmek dileseñ sekiz yüzi sekize redd eyle dahı yidiyi sekize darb eyle ki yidi kez sekiz elli altı olur biş kez on hâşıl olur.”⁶

“Pes bu bâkî olana dahı bu kerre yüz kırk biş diyesin ve yine bu māl-ı maşşüm olan yüz kırk biş 'adedden bu maşşümün 'aleyh olan elli bişe ikişer viresin.”⁷

Yazar, bir bilim dalının genel geçer doğrularını anlatmak için genellikle geniş zamanı kullanır. Bunun yanında problem çözümlerinde varsayımlar üzerinden hareket ettiği için dilek-şart kipi, istek ve emir kipine de çok sık başvurmuştur:

“Mes'ele: Ve eger su'âl itseler ki biñ iki yüz yigirmi iki buçuğ pāre kumāşuñ her yüz on pāresi on iki dînāra ve nişf-ı dînāra olsa bunuñ dahı cümlesi bi-hisābihi ne kadar dînār ve

³ “Pars-Nāme'deki Ki'li Birleşik Cümleler Üzerine”, Muhammed Yelten, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, c.2, s.4, sy. 45-56.

⁴ Köprülü, varak 14b.

⁵ Köprülü, varak 107b.

⁶ Köprülü, varak 24a-24b.

⁷ Köprülü, varak 47a.

ne kadar dirhem ve ne kadar fülüs ve ne kadar eczâ' eyler diseler gerekdür ki evvel kumâşuñ 'adedin şöyle yazasın ve bunı dahı mücennes idesin.'"⁸

Metinde, öğrenilen geçmiş zaman ekinin teklik ve çokluk 3. şahıslarda -dur bildirme ekiyle birlikte -mışdur/-mişlardur şeklinde çekimlendiği örnekler oldukça fazladır. Öğrenilen ve kısmen görülen geçmiş zamanı içine alan, bu nedenle belirlilik ifadesi de taşıyan (Duman, 2000:50) bu eklerin çokluğu, bilim alanında yazılmış bu metne kesin bir üslup kazandırmıştır:

“Zirā bu cem'-i sihāmda ki yidi yüz toksan toköz hāşıl olmışdur ve iki süds-ile bir şülüşāndan dahı bir aqça hāşıl olur.”⁹

“Ammā bir maħalde ki bir şey' keşret-i istifāde için tekrār olunsa ol maħalde anuñ mirāren tafşilini dahı cāyiz görmişlerdür.”¹⁰

Eserin dil ve üslup özellikleriyle ilgili bu genel değerlendirmeden sonra Türkçe telif edilme sebepleri üzerinde durulmuş ve yazarın, Türkçenin bilim dili açısından gelişimine katkılarını belirlemeye çalışılmış. Yazarın Mecma'ü'l-Kavâ'id'i hem muhasebe sınıfının hem de bu sınıf içinde yetişen çırakların faydalanabileceği Türkçe bir eser ihtiyacını gidermek amacıyla yazdığını daha önce de belirtmiştik. Osmanlı döneminde muhatabın Türkçe bilmesi, bilimsel ve kültürel birikimini Arapça-Farsça kaynaklardan edinen Osmanlı aydınını Türkçe yazmaya sevk eden önemli sebeplerden biri olmuştur. Yani eserin hedef kitlesi yazarın dil konusundaki tercihini belirleyen esas nedendir. İhsan Fazlıoğlu bu görüşünü ortaya koyduğu değerli makalesinde “muhatap” kavramı çerçevesinde şu tasnifi yapar¹¹:

1. Muhatap, ilme yeni başlayan ve yalnızca Türkçe bilen bir öğrencidir.
(Muhatabın öğrenci olması)
2. Muhatap, eserin içerisindeki bilgileri kullanacak, yalnızca Türkçe bilen siyâsî ya da medenî mesleki sınıfa mensup kişidir.(Muhatabın mesleki bir sınıf olması)
3. Muhatap, eserin içerdiği bilgilerin kamuya mal edilmesi için seçilen bölgedeki yoğun Türk nüfusudur. Başka bir deyişle yazar veya mütercim

⁸ Köprülü, varak 197a-197b.

⁹ Köprülü, varak 78b.

¹⁰ Köprülü, varak 142b.

¹¹ İhsan Fazlıoğlu, 2003, s. 151-184.

genel fayda için eserin etki ve kullanım alanını genişletmeyi hedeflemektedir. (Muhatabın Türkçe konuşan halk olması)

4. Muhatap, eserin kendisine sunulduğu, yalnızca Türkçe konuşan Sultan ya da etkili-yetkili bir devlet adamıdır. Başka bir deyişle muhatap, eserin ithaf edildiği siyasi-idarî hakimiyet odağının konuştuğu dildir.(Muhatabın siyasi-idarî irade olması)
5. Hiçbir pratik hedef gütmeyen yalnızca Türkçe dil bilincine dayanan telif ve tercüme faaliyetlerinde muhatap kişinin dil bilincinin varlığıdır.(Muhatabın dil bilinci olması)

Bu tasniften yola çıkılarak Osmanlı döneminde değişik bilim dallarında Türkçe eser veren yazarların neden Türkçeyi tercih ettikleri konusu aydınlanır.¹² 13.yy'dan 15.yy sonlarına kadar geçen sürede Osmanlı alim ve müelliflerini Türkçe eser yazmaya ve tercüme yapmaya iten sebepler mutlaka bunlardan biri idi. Nitekim kuruluştan Mecma'ü'l-Kavâ'id'in yazıldığı 15.yy sonlarına kadar Osmanlı muhasip sınıfının kimlerden oluştuğu incelendiğinde Atmacaoğlu Muhyeddin Muhammed'in Türkçe yazma nedeni daha açık olarak ortaya çıkar. Osmanlı muhasebe sisteminin gelişimini İ.Fazlıoğlu'ndan aktarak şöyle özetleyebiliriz:

Osmanlı Beyliğinin kuruluş aşamasında, muhasebe işlerini büyük oranda Selçuklu ve Beylikler dönemindeki birikimi temsil eden kişiler Arapça ve Farsça eserler vasıtasıyla yürütmüşlerdir. Bu dönemde Anadolu'da hakim olan muhasebe sistemi ve bu sistemi yürüten kişiler çoğunlukla Farisî kökenlidir. Fetihden sonra ise Osmanlı muhasebe sistemi kendi kaynaklarını üretmeye başlamıştır. Bu dönemde Osmanlı divan katipleri için yazılan Miftâh-i Kunûz-i Erbâb-i Kalem ve Misbâh-i Rumûz-i Eshâb-ı Rakam, Fatih ve 2. Bayezid devri matematikçilerinden Hayreddin Halil b. İbrahim tarafından Farsça kaleme alınmıştır. Yazarın divan katiplerinin karşılaştıkları problemleri anlatan, 2. Bayezid'e sunduğu, Farsça kaleme alınmış, ikinci bir eseri daha vardır. Daha önce bahsettiğimiz gibi Atmacaoğlu Muhyeddin Muhammed, Hayreddin'in Miftâh'ının hataeynle ilgili olan on altıncı babını

¹² Benzer bir tasnif Kemal Yavuz'un makalesinde de vardır. Kemal Yavuz, "13-16. Asır Dil Yadıgârlarının Anadolu Sahasında Türkçe Yazılış Sebepleri ve Bu Devir Müelliflerinin Türkçe Hakkında Görüşleri, **Türkler**, c.17, Ankara 2002, s. 617-635.

Türkçeye tercüme etmiştir. Fazlıoğlu, muhasebe sınıfının yavaş yavaş Türk kökenli olması ya da bu sınıf içinde yetişen çırakların ağırlıklı olarak Türk kökenlilerden oluşması nedeniyle bu alanda telif ve tercüme eserlerin yazılmaya başlandığını söyler. Müellifi bilinmeyen Miftâhu'l-Hussâb, Hamza Balı b. Aslan tarafından yazılıp 2. Bayezid'in oğlu Şehzade Mahmud'a sunulan Misbâhu'l-Kunûz Osmanlı muhasebe matematiğinde yazılmış ilk Türkçe dilli eserlerdir. Mecma'ü'l-Kavâ'id de bu kitapları takiben yazılmış Türkçe bir muhasebe matematiği kitabıdır. Ancak muhtevası incelendiğinde diğerlerinden çok daha kapsamlı olduğu ve o devirde muhasiplerin ihtiyaç duyduğu bütün hesap kurallarını içerdiği görülür. Bu özelliğinden dolayı ilk etkili, yaygın ve sürekli Osmanlı muhasebe matematik metni olarak kabul edilebilir.¹³

Atmacaoğlu Muhyeddin Muhammed, eserin telif amacını ve yöntemini açıklarken şu sözleri kullanır:

“...ve bu ‘ilm-i şerif için vaz’ olan fâyiğ kitâblaruñ dahı ekşerin görüp tettebbu’ idüp anlaruñ dâhı her birinden temettu’ eylemeg-ile bi-ğadri’l-vus’ ve’t-ğakati fi’l-cümle ittilâ’ olundu. Ammâ ol mu‘teber kitâblar kim bu ‘ilm-i hisâbda müteğaddimîn yazmışlardur; anlaruñ dahı ba’zı ‘ Arabî ve ba’zı Fârisî olduğu sebebeden, mübtedî olanlar andan istifâde idemezler ve zebân-ı Türkîde dahı bir müfîd ve muhtaşar kitâb görmedüm ki mübtedî olan karındaşlar aña müğâla‘a idüp andan müstefîd olalar.”¹⁴

Bu sözlerde gizlenmiş bir ayrıntı bize Atmacaoğlu'nun kendisiyle yaklaşık aynı dönemde yazılan bu Türkçe eserleri görüp incelediğini düşündürür. Yazar, bu ilimde eskilerin yazmış oldukları itibarlı, üstün kitapların Arapça ve Farsça olduğunu; Türkçede yeni başlayanların faydalanabilecekleri özü içeren faydalı bir kitap görmediğini söylüyor. İkinci bölümü bitirip çözümlü 40 probleme ele aldığı üçüncü bölüme geçerken de şu sözlere yer verir:

“Pes bu risâle-i Mecma'ü'l-kâva'idüñ dahı şıkk-ı şânîsi ki beyân-ı küsürât-ıdı bu dahı on altı faşlda ‘avn-ı kadîm-ile itmâma yetişdi; ammâ bu küsürât-ı hisâb dahı hemân bu kadara münhaşır degüldür, hezâr bunuñ bigiler dahı vardır. Pes imdi bu küsürâtuñ dahı bu mağalde mübtedîlere fehm idüp istifâde idecekleri derecede olanlarından şol ki mâyahtâc-

¹³ İhsan Fazlıoğlu, “Osmanlı Klasik Muhasebe Matematik Eserleri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, c.1, sayı 1, İstanbul 2003, s.345-367.

¹⁴ Köprülü, varak 2a-b.

ıdı, muhāsibīn-i selef ve halef tariķince anlar tafşil olunup ta‘bir olunmuşdur. Pes bundan soñra şıkk-ı şālise ibtidā idüp anda mesāyil-i şettā beyān idelüm kim anlaruñ dahı her birisi kütüb-i mütekkaddiminde nādiri‘l-vuķū‘dur.”¹⁵

Atmacaoğlu’nun belirttiğine göre çözümlü problemlerin yer aldığı bu bölüm eskilerin kitaplarında nadir olarak yer alır. Nitekim, kendinden önceki Türkçe telif edilmiş eserlerin içeriklerine bakıldığında tam sayılar ve rasyonel sayılarla ilgili hesaplar onlarda da vardır.¹⁶ Ancak çözümlü problemler yoktur. İçerik olarak muhasebe matematiğine yaptığı bu katkılardan başka bir bilim dalına ait Türkçe bir metin kurarken yazarın Türkçeye ne gibi katkıları olmuştur? Çalışmamızı bu soru üzerine genişletelim.

1.2. Mecma‘ü’l-Kavâ‘id’in Türkçenin Bilim Dili Olarak Gelişimine Katkısı

O günkü Türkçenin terim karakteri kazanmış kelime hazinesinin sınırlılığı, hakikate ilişkin nazari bilgiyi temsil edebilecek yarı-sembolik bir seviyeye henüz ulaşmamış¹⁷ olması Atmacaoğlu Muhyeddin Muhammed’in diline de yansımıştır. Ölçü birimleri ve matematik terimlerini esas aldığımızda, metinde Arapça ve Farsça kelimelerin yoğunluğu dikkat çeker. Temel matematik bilgisi ve geleneğini aktarmak için yazar, çoğunlukla alıntı kelimeleri kullanmıştır. Ancak, temel matematik terimlerinden yola çıkarak oluşturulmuş birleşik fiil şekilleri, metindeki Türkçe terim sayısının sayıca fazla görünmesine neden olmuştur: darb olmak, mücennes itmek, terbī‘ itmek, zamm itmek... Ayrıca, Arap ve Fars geleneğinden gelen sayıların yanında eserde Türk sayı sistemi yaygın olarak kullanılmıştır. Metinde yer alan ölçü birimleri ve matematik terimleri kökenlerine göre sınıflandırıldığında şu sonuçlar elde edilmiştir:

¹⁵ Köprülü, varak 169b-170a.

¹⁶ İhsan Fazlıoğlu, “Osmanlı Klasik Muhasebe Matematik Eserleri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, c.1, sayı 1, İstanbul 2003, s.345-367.

¹⁷ Osmanlı aydınının dil tasavvuru ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İhsan Fazlıoğlu, Osmanlı Döneminde Bilim Alanındaki Türkçe Telif ve Tercüme Eserlerin Türkçe Oluş Nedenleri..., **Kutadgu Bilig**, 2003, 151-184. Ayrıca Hayati Develi, Osmanlı'nın Dili, 3 F Yay., İstanbul, 2006.

	ÖLÇÜ BİRİMLERİ	MATEMATİK TERİMLERİ
ARAPÇA	21	146
FARSÇA	13	106
TÜRKÇE	4	181
YUNANCA	3	----

Arapça ve Farsça kökenli terimlerin çokluğuna rağmen, yazarın Türkçeyi işleyerek veya var olan imkanlarını kullanarak bazı matematik terimlerini çeviri yoluyla Türkçe kelimelerle karşılamaya çalıştığını gördük¹⁸. Bilimlere ait terimleri Türkçeleştirme çalışmalarının Eski Türkçe ve Orta Türkçeden Mecmaü'l-Kavâ'id'in yazıldığı döneme kadar Türkçede var olan bir çaba olduğunu söyleyebiliriz. Dile giren yeni kavramlar, Türkçenin imkanlarından yararlanılarak türetmeler veya birleştirmelerle dilin söz varlığına katılmıştır. Böylece Türkçe, tüm tarihi dönemlerinde pek çok terimi karşılayabilecek geniş bir anlatım gücüne kavuşmuştur(Özkan, 2005:141-157). Uygur döneminde ortaya konmuş, Uygur Türklerinin hukuk sistemiyle ilgili belgelerde rastlanan terimler aynı zamanda dönemin ticari ve ekonomik hayatına da ışık tutmaktadır. O dönemde türetilen *alım* yani *borç* kelimesinin Mecma'ü'l-Kavâ'id'de de kullanılıyor olması dikkate değer bir örnektir. Uygur döneminde kullanılan hukuk terimlerine birkaç örnek verecek olursak Uygur Türklerinin dil bilincini daha çok gözler önüne sermiş oluruz¹⁹:

alım : Borç.

alımçı : Borç veren, dayın.

asıg : Kazanç, faiz.

¹⁸ Dil bilimi tarihi üzerine araştırma yapan dilcilere göre hiçbir dil zengin bir dil olarak ortaya çıkmamıştır. Dilin görüş alanı başka dillerle karşılaştırılmak daha doğrusu çeviriler yapmak yoluyla genişletilebilmiştir. Çeviricinin çabasıyla diller sözcük yönünden olduğu gibi biçim ve anlatım yönünden de gelişir. Zengin bir dilden çeviri yapan kimse sözcük türetme yollarını aramak zorunda kalır veya bu dillerden sözcük ödünç alır. Bazen de dilde yeni kalıplar yaratmak zorunda kalır. Örneğin İngilizcede önceleri akuzatif, ablatif, datif tek bir kalıpla karşılanırken zamanla Latincenin etkisiyle ayrılmıştır. "Bilim Dillerinin Tarihsel Gelişimlerine Bir Bakış", Sevim Tekeli, Bilim Kültür ve Öğrenim Dili Olarak Türkçe, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1994, s.205-232.

¹⁹ Daha çok örnek için bkz. Ahmet Caferoğlu, "Uygurlarda Hukuk ve Maliye İstilahları" TM, IV,(1934), s. 1-43.

birimçi : Borçlu, medyun.

tanuk : Şahit.

ter : İşçi.

ülüş : Hisse.

tutuk : Rehin.

Uygur döneminde yazılmış dini metinler de içinde buldukları kültür sahasının terimlerini Türkçe ifade etme çabasını yansıtır: Sakınç “tefekür”, bilge bilig “hikmet”, belgü “alâmet”, kılınç “iş, amel”, yazınçsız arıg “günahsız temiz ahlak” vb.²⁰

İslamiyet’in kabulüyle yapılmaya başlayan Kur’an tercümeleleri de dile yeni giren kavramlara karşılıklar arayan önemli çalışmalardır. Kısaca, Türkçe zaman zaman yabancı dillerin etkisi altında kalmış olmasına rağmen dile giren yeni kavramları karşılayabilecek imkanlara her zaman sahip olmuştur. Türkçenin yüzyıllar içinde ulaştığı bu birikim günümüze kadar gelmiş, Türkçe bir bilim ve kültür dili olarak dünya dilleri arasındaki yerini almıştır.

Mecma‘ü’l-Kavâ'id’in Türkçenin bilim dili olarak gelişimine katkılarını şöyle sıralayabiliriz:

1. Siyakat rakamlarının ve Hint rakamlarının açıklandığı bölümde yazar “basamak” kavramına ihtiyaç duyar. Bu kavramı ifade etmek için öncelikle yaygın olarak bilinen Arapça terimi söyledikten sonra mutlaka Türkçesini de ifade eder. Basamak kavramını karşılamak için Türkçe –lar, -ler ekini kullanır²¹. Aslında burada yapılan çeviridir. Ancak bunu yaparken dilimizde matematik bilimine ait bir kavramı karşılayacak ve üstelik günümüzde de kullanımdan kalkmamış yeni bir kelime daha Türkçe’de varlık bulmuş oluyor: āhād (birler), ‘aşerāt (onlar), miāt(yüzler), ulūf(biñler), ‘aşerāt-ı ulūf (on biñler) vb.²²

²⁰ Daha çok örnek için bkz. Reşit Rahmeti Arat, “Uygurlarda İstılahlara Dair”, TM, VII-VIII (1942), s. 56-81.

²¹ +lar eki bir işletme ekidir. Adlarda ve fiillerde çokluk gösterir. Bu çokluk özelliği dolayısıyla eklendiği sözlere kurallı özel anlamlar kazandıran bir yapım ekine dönüşmüştür. Örneğin aile adları, meslek gruplarını oluşturan adlar, aynı düşüncede olanları bildiren topluluk adları türetir vb. Botanik, zooloji, biyoloji ile ilgili takım ve aile adları kuran terimler yapar: Amipler, memeliler, sürüngenler vb. Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri, Ankara 2003, s.51-53.

²² Bunun örnekleri için bkz. Köprülü, varak 7a-7b, 13b.

Müellif hattı ile elimizdeki nüshalar arasında dikkat çeken önemli bir farklılık “basamak” kavramının ifade edilmişinde karşımıza çıkmıştır. Müellif, siyakat rakamlarını açıkladığı bölümde basamakları şöyle ifade etmiştir:

Āhād, birler, birler evidür birden toğuza varınca

‘Aşerāt, onlar evidür toğsana varınca

Miāt, yüzler evidür toğuz yüze varınca

Ulūf, biñler evidür biñden toğuz biñe varınca

‘Aşerāt-ı ulūf , on biñler evidür on biñden toğsan biñe varınca

Miāt-ı ulūf , yüz biñler evidür toğuz yüz biñe varınca

‘Aşerāt-ı miāt-ı ulūf, on kez yüz biñler evidür toğuz yüz biñe varınca

‘Aşerāt-ı ulūf-ı miāt-ı ulūf, on biñ kez yüz biñler

Dikkat edilirse müellif, milyonlar hanesinin açıklamasında yanlışa düşmüştür. Milyarlarla ilgili olarak ise diğer basamaklarda verdiği açıklamayı vermemiştir. Elimizdeki diğer nüshalarda, basamaklar bu şekilde açıklamalı olarak “ev” kelimesiyle birlikte verilmemiş; birler, onlar, yüzler, binler vb. şeklinde ifade edilmiştir. Bu durum +lar ekinin ilerleyen zaman içinde “ev” kelimesinin anlamını içeren bir yapım eki kimliği kazandırdığı görüşünü pekiştirir.

2. Çeviri yoluyla Türkçeleşen kavramlardan biri de basamak karşılığı olarak kullanılan “ev” kelimesidir. Metnin genelinde bu kavramı karşılamak için “hâne” kullanılmıştır. “Ev” sadece bir örnekte bu anlamıyla tespit edilebilmiştir.

“Pes imdi bir keylece-i tām ki elli ‘adeddür ve bu elli ‘aded iki hānedür ol ecilden bunuñ ‘öşri āhād evinde olmağ lāzım gelür.”²³

Matematik bilimine ait bir kavramın çeviri yoluyla²⁴ Türkçeye kazandırıldığı kelimelerden biri de “tek” kelimesidir. Çift sayının zıt anlamlısı olan ve ikiye tam

²³ Köprülü, a.g.e, varak 150b.

²⁴ EAT döneminde dini ve bilimsel metinleri terimleştirme ve tercüme faaliyeti Türkçenin yazı dili olarak gelişimine önemli katkılar yapmıştır. Örneğin Ahmet Topaloğlu’nun yayımladığı 15. yüzyılda yapılmış bir Kuran Tercümesinde “basiret” karşılığı için “gönül gözi, “kibir” için menmenlik karşılıklarının kullanıldığı görülür. Daha çok örnek için bkz. Doğan Aksan, Türkçenin Gücü, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999. Ayrıca bkz. Tarihî Perspektiften Bilim Dili Olarak Türkçe,

bölünemeyen sayıları ifade eden bu kavramı müellif, “ferd(A.)” kelimesinin açıklayıcısı olarak bir kez kullanmıştır. Buna karşılık “zevc” kelimesinin karşılığı olan “çift” metinde hiç geçmez:

“...bunuñ yesârından tarafında bir şekl olsa ki ol şekl zevc olmasa *ferd* olsa ya‘nî *tek* olsa.”(35b)

3. Bugün bile dört işlemle hesap yapmaya başlayan her öğrencinin ilk öğrendiği kavramlardan biri olan “elde” kavramının da benzer bir yöntemle o dönemde Türkçeye kazandırıldığını söyleyebiliriz. Toplama işlemi anlatılırken önce “merfû‘ dutmak”(Anlamı için bkz. sözlük bölümü), şeklinde ifade edilen kavram daha sonra “elde” terimiyle karşılanır.²⁵Böylece Osmanlı alimleri Türkçenin var olan imkanlarını değerlendirerek +da bulunma hal eki almış bir isme terim anlam kazandırmış ve bilim alanında kullanmaya başlamışlardır. +da bulunma hâl eki aslında bir çekim ekidir, bazı mecburiyetler karşısında bulundurma özelliğinden yararlanılarak yapım eki gibi kullanılır: Sözde, gözde, yüzde, payda(Hamza Zülfikâr,1991). Metinde “yüzde” ve “onda” kelimelerinde de kullanılan bu ek, henüz tam bir yapım eki görüntüsünde olmasa da kelimelerin anlamını değiştirdiği görülmektedir.

“...ve eger ‘aşerâtdan nesne vâқи’ olursa ‘aşerâtdan mâzâdesin yazup ve ‘aşerâtınıñ her *onda* birin merfû‘ dutup bir ‘aded veyâ iki ‘aded her neyse *elde* diyessin.”²⁶

“seksen üç biñ üç yüz elli bir aqçalıq metâ‘dan her *yüzde* bir aqça gümrük alınur olsa bunuñ bi-hisâbihi gümrügi ne kadar eyler diseler”²⁷

“Pes bu iki darb-ı tahtâni şekli ki vaz‘ olundu anuñ şekl-i evveli merfû‘ ve şekl-i şânisi gayr-ı merfû‘dur ve şekl-i evvelün kı‘idesi budur ki yemîninden yürür. Meşelâ; biş

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, İstanbul, 2005, s.141-159.

²⁵ Zeynep Korkmaz “Cumhuriyet Döneminde Bir Kültür Dili Olarak Türkçe” adlı makalesinde Türkçe’de çeşitli gramer öğelerinin ve söz gruplarının yapısında var olan esneklikten söz eder. Bu esneklik dilin gelişmesini kolaylaştırıcı geniş imkanlar sağlamaktadır. Aynı makalede gözde “sevgili, sevilen kimse”, yüzde “matematikte oran” gibi örnekler de Türkçenin yeni sözler yaratmadaki değişik gücüne işaret eden örnekler olarak gösterilir. Zeynep Korkmaz, Türk Dili Üzerine Araştırmalar, c.1, Ankara, 1995, s.651-658.

²⁶ Köprülü, varak 17b.

²⁷ Köprülü, varak 178a4-7.

kerre biş yigirmi biş olur, bişi rāddenüñ tahtına yazasın ve iki *elde* diyesin ve yine biş kerre iki on olur ol *elde olan* ikiye dañı aña zamm idesin.”²⁸

4. Matematik diline ait Arapça bir kavramı Türkçeye aktarmaya çalışırken yazarın Türkçede var olan ekleri bir araya getirerek onlara yeni bir fonksiyon kazandırdığını, birleşik ek diyebileceğimiz bir ek kullandığını gördük.

“...ol meblağ-ı mechül aşılta *bilā-zammın* ya‘nī şüls-i mechül-ile rub‘-ı mechül *zam olmazsuzın* ne miqdārdur diseler.”(206b)

-maz geniş zaman olumsuz partisip eki, -suz isimden isim yapım eki(olumsuz), -ın vasıta ekinin oluşturduğu bu ekler cümlede zarf-fiil görevi üstlenmiş; -madan, -maksızın ekleriyle aynı anlamda kullanılmıştır.²⁹Eski metinlerde karşımıza çıkan bu tür kullanımlar, Türkçenin ne denli güçlü bir anlatım gücü olduğuna birer delildir.

5. Müellifin Türkçede mevcut olan bazı kelimelere yüklediği terim anlamlar da ilgi çekicidir. “Virmek, gidermek, almak, iltmek, degmek” gibi fiiller, temel anlamlarının yanında terim anlamlarıyla da kullanılmıştır.³⁰ Örneğin “eksiltmek” anlamındaki “gidermek” fiilini bu anlamıyla mutlaka “tefrîk etmek”ten sonra kullanmıştır. Böylece kullandığı alıntı fiili hem açıklamış hem de anlamını pekiştirmiştir.

“...ve bu altmışuñ tokuzun ⁸tefrîk idüp *gidericek* elli bir ‘aded qalur.”(55b)

“...anuñ kem-teri miqdārını piş-terinden *tefrîk* idüp *gideresin* .”(90b)

“...bu māl-ı maqşūmda olan bir ‘adedi ol maqşūmun ‘aleyhde olan bir ‘adede *viresin*.”

6. Matematik dilindeki işleri, hesaplamaları anlatan fiillerin metinde genellikle alıntı bir isim ve bir yardımcı fiille karşılandığını görüyoruz. Müellif, o dönemde Türkçe’de varlığını bildiğimiz taksim etmek anlamındaki “üleşdür-” fiilini kullanmadığı

²⁸ Köprülü, varak 25b-26a.

²⁹ -maz partisibinden sonra ekler getirerek Türkçe’ye yeni söyleyiş imkanları kazandırılması EAT metinlerinde görülen bir durumdur: “Sen işitmezlenesin nâle vü efgânumuzı” Faruk Kadri Timurtaş, Eski Türkiye Türkçesi, Enderun Kitabevi, İstanbul 1995, s.297.

³⁰ Bu tür kullanımlarla ilgili farklı örnekler için tezin Terimler Sözlüğü’ne bakınız.

gibi diğer işlemleri karşılamak için de yeni fiiller türetmeye girişmez.³¹ Yabancı kelimeleri, Türkçe yardımcı fiillerle bir araya getirerek bu kavramları Türkçeleştirir. Bu durum, günümüzde Batı menşeli kelimelerle kurulan birleşik fiillerde yine karşımıza çıkar³²:

“...bunların hāşılları daḥı ikili birli olsa bu vereşelere bunları nice *taḫsīm itmek* gerekdür ki bi-ḥasebü’ş-şer‘ bunlara ḥaḫları vāşıl ola.”(230a)

“...eger bir miḫdār meblaḡı *cem‘ itmek* dileseñ gerekdür ki ol meblaḡı evvel biribiri taḫtına şöyle yazasın.” (17a)

“...bir miḫdār meblaḡdan ba‘zı ḥarc olsa ba‘de’l-ḥarc *bāḫī* ne *ḫalur*.” (37a)

7. Matematik diline ait bazı kavramları karşılamak için alıntı kelimelere yapım ekleri getirildiğini, bunlardan kavramlar türetildiğini görüyoruz. Bunu en iyi örnekleyen kelimeler şunlardır: *ḥānelü*, *mā-baḫiyelü* “kalanlı”, *mā-baḫiyesüz* “kalansız”.

“...ve eger dörder *ḥānelüsin* daḥı yine dörder *ḥānelüsiyle* *cem‘* ider olsañ ya‘nī *şümn-ile* si *şümn* gibi veyā si *şümn-ile* penç *şümn* gibi ve penç *şümn-ile* heft *şümn* gibi...”

“...pes bu bilā-‘avlın olan daḥı iki nev‘dür birisi *mā-baḫiyelü*dür ve birisi *mā-baḫiyesüz*dür.”

8. Asıl sayılar dışında kalan birleşik sayıları ifade etmek için Osmanlı aydını EAT döneminde bu döneme özgü şekilleri kullandığı gibi, Eski Türkçeden beri var olan yöntemleri de kullanmıştır. Atmacaoğlu da birleşik sayıları bu geleneğe uygun olarak oluşturur. Birleşik sayıların ifade şekillerine geçmeden önce eserde kullanılan ve ET’den beri Türk sayı sisteminde var olan asıl sayıları hatırlayalım: bir, iki, üç, dört, beş/beş, altı, yedi/yidi, sekiz, toḫuz, on, yigirmi, otuz, kırk, elli, altmış, yitmiş, seksen, toḫsan, yüz, biñ. Dikkat edilirse, dilimizde asıl sayılardan sadece “sıfır > sıfır(A.)”

³¹ “üleşdüdü şehün nökerlerine” Faruk Kadri Timurtaş, a.g.e, 1995, s.316. Matematik dilinde ait kavramları karşılayabilecek, türetilmiş kelimelere bazı EAT metinlerinde rastlanır. “İkilenmek: İkiye katlanma, iki katını alma” “Cizye on iki aḫcadur, daḫı bizüm ḫatumuzda ikilene andavuç andan yine eyle bayıḫ ile.” Nazmü’l-Hilâfiyat Tercümesi, Haz. Azmi Bilgin,TDK Yay., Ankara 1996, 187.

³² aforoz etmek, konsantre olmak, ciro etmek gibi ...Daha çok örnek ve bilgi için Mustafa Özkan, Tarih İçinde Türk Dili, Filiz Kitabevi, İstanbul 1997, s.248.

alıntıdır. Ayrıca binden sonraki basamakları ifade etmek için günümüz Türkçesinde Batı dillerinden alıntı milyon, milyar, trilyon gibi kelimeler kullanılmaktadır.

a) Farsça tamlamalar şeklindeki birleşik sayılar, sayıların arasına “kez” getirilerek Türkçe ifade edilmiştir: Aşerāt-ı miāt-ı ulūf (on kez yüz biñ, 1000000), miāt-ı miāt-ı ulūf (yüz kez yüz biñler,10000000), ulūf-ı miāt-ı ulūf (biñ kez yüz biñler,10000000) vb.³³

b) Birleşik sayıların bugünkü gibi normal düzende karşılanması eserde yaygın bir kullanıma sahiptir:

“...bā‘de’l-ifrāz *elli toqız biñ sekiz yüz yetmiş altı* ‘aded bāķī qalır.” (15b)

“...her birinden yüz ‘aded al ki ol dahı *altı yüz* olur ve cümle *biş biñ altı yüz* olur.” (24b)

“...her bir ‘adedinden dahı biñ ‘aded alıcaq ⁴bu yidi ‘aded dahı yidi biñ olur ve cümle *yigirmi yidi biñ* olur.” (25a)

“...bu *on iki biñ yüz yigirmi* aqçayı *on bir* nefere taqsim ider olsañ.” (41b)

“...bu *biş biñ üç yüz on iki* aqçayı *elli iki* nefere taqsim ider olsañ bunuñ eşkalin bu vaz‘ üzere yazasın.” (44a)

c) Sayıların arasına “dahı” edatı getirilerek:

“...eger *yüz biñ dahı biñ* ya‘ni yüz bir biñ miqdarı meblağ olsa ol dahı siyāķāt-ıla nice yazılmaq gerekdür anı dahı beyān idelüm.”(11b)³⁴

d) Birleşik sayılar elde etmek için “kez” ve “dahı” bir arada kullanılabilir:

“Mişāl; 5987654321. İmdi bu meblağ dahı ‘adedde *elli toqız biñ sekiz yüz yetmiş altı kez yüz biñ dahı elli dört biñ üç yüz yigirmi bir* ‘aded olur ve bunuñ bundan dahı āsān oqunması oldur...”³⁵ (15 a)

e) Binden sonraki basamakların araya hiçbir sayı getirilmeden oluşturulması³⁶:

³³ Bu şekilde birleşik sayılar elde etme EAT dönemindeki farklı metinlerde de görülür: “...on gez yüz biñ filorilik ulufeye tutulmuş leşker koştı.” 15.yy, İbn-i Kesir. Bu konudaki daha ayrıntılı görüş ve örnekler için bkz. Zeki Kaymaz, “Türklerde Sayı Sistemleri”, **Türkler**, c.3, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 419-426.

³⁴ ET’de “takı”, EAT’de “dahı” edatı ile birleşik sayılar oluşturma geleneği farklı metinlerden takip edilebilen bir gelenektir. “Üç yüz takı sekiz altmış” (358) Eski Uygur Türkçesi, “yigirmi takı biş” (25) Harezim Türkçesi, “min takı elig bir” (1051) Çağatay Türkçesi dönemlerinde tespit edilen örneklerdir. bkz. Zeki Kaymaz, a.g.e. Aslında “dahı” edatının birleşik sayı oluşturma görevinde kullanımına metinde bir kez rastlanmıştır. Orada da yazar hemen ardından “yani” diyerek bu sayı grubuyla ne anlatmak istediğini açıklamak istemiştir. Anlaşılan Atmacaoğlu Muhyeddin Muhammed döneminde bu tür bir kullanım yaygın değildir.

³⁵ EAT’de benzer örnekler için bkz. Zeki Kaymaz, a.g.e, s. 419-426.

³⁶ Salih Zeki’ye göre bu sistem eski kavimlerin hemen hepsinde vardır. Bu açıdan Arapların sayı sistemiyle Türklerin sayı sistemi benzerlik gösterir. Araplar milyonu ifade etmek için “elf elf”

“...bu *on biñ biñ* dağı yüz kez yüz biñ olur *zîrâ* on biñ biñ demek on biñ kez biñ dimekdür ve on biñ kez biñ dağı yüz kez yüz biñ olur.”(8a-8b)

“...ve bu *yüz biñ biñ* dağı biñ kez yüz biñ olur *zîrâ* yüz biñ biñ demek yüz biñ kez biñ dimekdür.”(8b)

9. Kesirli sayılarda ise Muhyeddin Muhammed büyük oranda Arap sayı sisteminden gelen ve dokuz yalın kesri ifade eden kelimeleri sıklıkla kullanır. Bu dokuz yalın kesri ifade eden kelimeler şunlardır: *nısf*(yarım), *sülüs*(üçte bir), *rub*‘(dörtte bir), *hums*(beşte bir), *südüs*(altıda bir), *sub*‘(yedide bir), *sümün*(sekizde bir), *tüs*‘(dokuzda bir), ‘*öşr*(onda bir). Türkçe’de kesirli sayıları doğrudan ifade eden iki kelime mevcuttur: Yarım ve buçuk. Atmacaoğlu bu muhasebe matematiği metninde bunlardan sadece buçuğu kullanmıştır. Ancak Arapçadaki yalın kesirleri ifade eden bu kelimelerden başka, kesirleri anlatmak için “bişde dört, yidide üç” gibi iki Türkçe ifadeye yer vermiştir. Bu Türkçe ifadeleri, kesirleri ifade etmek için kullandığı Farsça tamlamaların açıklayıcısı olarak kullanır.³⁷

“İmdi bu otuz biřüñ *bişde dördi* ki añā *çehâr-ı hums* dirler yigirmi sekiz olur ve *yidide üçi* dağı añā si *sub*‘ dirler on biş olur.” (172b)

10. Dokuz yalın kesirle ifade edilemeyen birleşik kesirler sayı gruplarının arasına “ve” getirilerek oluşturulmuştur:

“Ve eger *dört lidre ve buçuķ çarek* *harîrûñ* dağı her lidresi *kırķ biş dirheme ve rub*‘ *dirheme* olsa bi-*hisâbihi* n’eyler? Anı dağı bilmek dileseñ gerekdür ki bu dört lidreyi ve buçuķ çaregi dağı şöyle yazasın (4-125-45-25) ve bunu kırķ biş dirheme ve rub‘-ı dirheme *darb* idesin, bu *hâşil* olur (186-65-62-5) ve bu *hâşil-ı darbuñ* dağı biş *hânesin* li-ecli’l-küsür *tarh* idesin. Pes bu

Türkler ise “bin bin” de mişlerdir. Salih Zeki, bu konuda Hacı Atmaca’nın kitabına atıfta bulunur. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Salih Zeki, *âsâr-ı Bâkiye*, c.2, Haz.Melek Dosay Gökdoğan, Babil Yay., Ankara, 2003, s.116. Sayıların tekrarı ile birleşik sayı oluşturma Eski Uygur Türkçesi metinlerinde tespit edilebilen bir sayı sistemidir. “yüz yüz min min” (10 milyar) gibi. bkz. Zeki Kaymaz, a.g.e, s. 419-426.

³⁷ Arapça kesirli sayılara Türkçenin imkanlarını kullanarak karşılıklar bulunması tespit edebildiğimiz kadarıyla Karahanlı dönemine kadar uzanan bir çabadır. Türkçe ilk Kur’an tecümesinde (Rylands nüshası) benzer bir kullanım kaydedilmiştir. “Tangrıka ol beşde biri hem yalavaçka hem yagukluk idisinge.” Aysu Ata, *Türkçe İlk Kur’an Tercümesi* (Rylands nüshası) Karahanlı Türkçesi, TDK yay., Ankara, 2004, s. 265.

dahı ma'lüm oldu ki bi-hisābihi yüz seksen altı dirhem ve penc sümn-i dirhem ve rub'-ı sümn-i dirhem eyler-imiş.”

“Pes bundan dahı her nefere si sümn-i dirhem ve nısf-ı sümn-i dirhem degermiş zīrā si sümn-ile nısf-ı sümnün a'dādın cem' ider olsañ dört biñ üç yüz yitmiş biş olur.”³⁸

11. Arap matematikçileri; tekrarlı kesirler adını verdikleri, paydaları yalın kesirlerin paydalarından birine eşit olan fakat payları bir olmayan kesirleri şu şekilde ifade ederlerdi: 2/3(iki sülüs), 3/5(üç hums)³⁹. Müellif, eski geleneğin bu ifade şekillerini metin boyunca kullanır. Ancak kesirlerle toplamayı anlattığı bölümde bunları o dönemin şartlarına göre oldukça güzel açıklar:

“İmdi bilgil ki si sub' ve çehār hums ya'nī yididen üç sehm ve bişden dört sehm⁴⁰ bunlar 'adedde kaç olur cem' idüp bilmek dilesen.”(171a)

12. Metnin geneline bakıldığında başta da belirttiğimiz gibi Türkçede terim kimliği kazanmış yarı-sembolik dilin sınırlılığı nedeniyle eserin genelinde Atmacaoğlu, Türkçeyi açıklayıcı ve anlatıcı olarak kullanır. Böylece hem o dönemde muhasebe sınıfında yetişenlere yardımcı oluyor hem de bu çabasıyla bir aydın olarak Türkçeye hizmet ediyor. Atmacaoğlu'nun terimleri genellikle alıntıdır. Terim oldukları için bu Arapça-Farsça kelime ve tamlamaların kullanılması kaçınılmazdır; çünkü Mecma'ü'l-Kavâid'de yazar kendinden önceki geleneği yeni başlayanların seviyesini gözeterek daha anlaşılır kılma çabasıdadır. Bu Arapça-Farsça terimler eski geleneği aktaran birer köprü vazifesi görmüşlerdir. Bunları açıklamak için sık sık “yani”, “.....demek.....şu demektir.” gibi açıklayıcı ifadeler başvurur. Böylece bu alıntı kelimeler, Türkçenin kavramlar dünyasında kelime grupları halinde vücut bulmuş olur.

“...ve bu ⁸taẓ'if dahı bir şeyi iki kendü kadarınca itmege dirler.”(30b)

“...ve bu tañşîf itmek ⁷dahı bir miqdār meblağı sehm itmege dirler.” (34a)

“ve taqşim diyü bir miqdār meblağı bir niçe kişilere 'ale's-seviyye hişşe itmege dirler.”(40b)

³⁸ Köprülü, varak 135a.

³⁹ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Salih Zeki, 2003, 184.

⁴⁰ “sehm” pay anlamındadır.

“ve taḫsīm-i ğuramā’ dahı şol taḫsīme dirler ki bir kimesne medyūn-ı müstağraḫ olsa ve deyni dahı müte‘addid eşḫāsa olsa ve elinde olan meblağı dahı deyn-i tām̄ma vefā itmese ve ol *bī-vefā olan meblağdan dāyinlerūñ herbirine alımlarına göre bi-hisābihi hişşe ne deger anı istihrāc itmege dirler.*”(57b)

“...aḫall aña dirler kim andan mādūn olanda ol murād olan a‘dād mevcūd olmaya ya‘nī *nsf bulunursa şūls bulunmaya veyāḫūd bunlar bulunursa rub‘ bulunmaya.*”(70a)

“ḫaṭāyeyn dimek dahı *iki ḫaṭa dimek olur* ve bu ḫaṭāyeyn dahı bir āletdür ki ne ḫadar mechūlāt var-ısa bunuñ-ıla istihrāc olunur.”(87a)

“İmdi bilgil ki bu mişḫāl bā-ıṣṭilāḫ-ı ehl-i dīvān ‘ibaretdür altı dāngdan ve bu altı dāng dahı yigirmi dört ḫīrātdur ve bu yigirmi dört ḫīrāt dahı ṭoḫsan altı şa‘īrdür zirā bir dirhem dört dāng olur ve her dāng dört ḫīrāt olur ve her ḫīrāt dört şa‘īr olur ve ḫīrāt ki bir çekirdekdür bu bir çekirdege ba‘zılar ḫīrāt dirler ve ba‘zılar tisū dirler ve ba‘zılar ṭasūḫ dirler.”(101a-101b)

“imdi bilgil ki bir dirhem ya‘nī bir aḫça yüz peşīzdür ya‘nī yüz fūlūs olur ve bu yüz peşīzūñ her birisi yüz şa‘īr olur ve bu yüz şa‘īrūñ dahı her birisi yüz ḫardal olur ve bu yüz ḫardaluñ dahı her birisi yüz zerre olur ve bu yüz zerrenūñ dahı her birisi yüz ḫaşv olur pes bu ma‘niden lāzım geldi ki şūmn-i dirhem on iki peşīz ve elli şa‘īr ola ve rub‘-ı dirhem dahı yigirmi biş peşīz ola ve si şūmn-i dirhem dahı otuz yidi peşīz ola.”(116a)

Müellif, hem matematik terimlerini hem de ölçü birimlerini daha anlaşılır kılmak için bu açıklayıcı tavrı eser boyunca sürdürüyor. Döneminin Türkçesini kullanarak, okuyanların bugün bile anlayabileceği bir dil ortaya koyuyor. Atmacaoğlu’nun bu tavrı, kendisinden 29 yıl önce (H.870) Türk tabipleri için Türkçe bir eser yazan Sabuncuoğlu’yla çok benzeşir. Şerefeddin Sabuncuoğlu da, Cerrahiye-i İlhaniye adlı eserini yazarken ait olduğu meslek sınıfının Türkçe eser ihtiyacını karşılamak fikrinden yola çıkmıştır.⁴¹ Sabuncuoğlu da eserinde bu açıklayıcı dile sıkça başvurur. Ancak onun asıl önemli tavrı eserindeki tıp terimleri için bir sözlük hazırlamış olmasıdır. Atmacaoğlu ve Sabuncuoğlu hakkında eski kaynaklarda çok fazla bilgiye rastlanmamaktadır. Anlaşılan odur ki bugünden geçmişe bakıldığında Türkçenin bilim dili açısından gelişimine katkıda bulunmuş bu iki alimin çabası dönemlerinde yeterince ilgiyle karşılanmamıştır.

⁴¹ Kemal Yavuz, “13-16. Asır Dil Yedigârlarının Anadolu Sahasında ...”, **Türkler**, c.17, Ankara 2002, s. 617-635.

Dil ve anlatım özelliklerini ortaya koyduğumuz bu bölümde Mecma‘ü’l-Kavâ‘id’in 15.yy sonu kültür ve bilim hayatında yeri daha açık bir biçimde ortaya çıkmış oldu. Eserin, nesir ve bilim dili açısından Eski Anadolu Türkçesinin takibini kolaylaştıracak bir kaynak olduğu muhakkaktır. Çalışmamızın bundan sonraki imlâ(yazılış özellikleri) ve fonetik(ses bilgisi) bölümlerinde, eserin Türkçe’nin tarihi dönemleri içindeki yeri daha çok gözler önüne serilecek, dil özellikleri belirlenecektir. Fonetik ve imla bahislerine geçmeden önce çalıştığımız eserde morfolojik yapıda dikkat çeken birkaç unsuru da burada ifade edelim:

1. Metinde bir örnekte tespit ettiğimiz istek eki bir çeşit zarf-fiil(gerundium) görevinde kullanılmıştır⁴²: “...şol mübtedî qarındaşlar ki bu risâle-i Mecma‘ü’l-Kavâ‘idüñ baħr-ı zâhirinüñ dürr-i yetimin *ala getüreler* anı elmâs-ı efkâr-ıla ħakk idüp ‘aql güşına güşvâr ideler.”(242a)

2. +lar çokluk eki iki kelimedede bugünkü standart Türkiye Türkçesinden farklı bir kullanıma sahiptir: “...bunlaruñ ħâşılıları daħı ikili birli olsa bu *vereselere* bunları nice taķsım itmek gerekdür ki bi-ħasebü’ş-şer‘ bunlara ħaķları vâsil ola.”[230a] Arapça çokluk şeklindeki bir kelimeye çokluk eki getirilmiştir: *verese*(vâris’in c.). Bu türlü örnekler kelimelerin çokluk hallerinin tekil anlamda dile yerleşmeye başladıklarını gösterir. Bunun gibi örneklere günümüz Türkçesinde de rastlanır: eşkıya(çkl. şâkî), evlat(çkl. veled)⁴³

+lar çokluk ekinin günümüz Türkçesinden farklı kullanımını örnekleyen başka bir ifade ise “iki kızlar” dır. Türkçede, bir sayısı dışında bulunan sıfatlar çokluk gösterdiğinden sayı sıfatından sonra gelen ad ayrıca çokluk eki almaz.⁴⁴ “iki kızlar” örneği bu kurala aykırıdır. Böyle bir kullanım metinde bir kez geçmiştir. Üstelik, miras paylaşımıyla ilgili bir tabloda yer alan ve bu örnekle birlikte kullanılan “on iki er qarındaş” tamlamasında çokluk eki yoktur. Bu durum bize tabloda Arapça “aħavât” kelimesiyle bir arada kullanılan “iki kızlar” ifadesinde yazarın çevirinin etkisinde kaldığını düşündürür.

⁴² Benzer bir kullanım Birgili Muhammed Efendi’nin takriben H. 970 tarihinde yazdığı Vasiyyetnâme adlı eserinde de vardır. Vasiyyetâme, Haz. Musa Duman, R yayınları, İstanbul 2000, s. 28.

⁴³ (a.e:28).

⁴⁴ Çokluk eki aldıkları zaman sıradan bir sıfat tamlaması olmaktan çıkıp özel isim kimliği kazanırlar: Üç silahşörler, kırk yiğitler, Dokuzevler vb. Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri, TDK Yay., Ankara 2003, s.390.

3. Metinde Arapça esbâb kelimesi “giyecek, giyisi, esvâb” anlamında kullanılmıştır. Kelimenin bu şekilde kullanımı başka Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde de vardır.⁴⁵ Kelimenin bu anlamıyla kullanımı araştırmamız sırasında sözlüklerde de tespit edilmiştir. (Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi,1999:270). Kelime, “giyisi” anlamıyla günümüz ağızlarında da yaşamaktadır.⁴⁶

4. Metnimizde -malu ekinin iki örnekte gereklilik kipi görevinde kullanıldığı görülmüştür.

“Pes bu dahı ma‘lûm oldı ki bu şekleynüñ hâne-i rābi‘lerin dahı mechûl itmek cāyiz olur-ımuş; ammā hemān kankı hâne, kankı hāneye **darb olmaludur** ve kankı hāneye **taksim olmaludur**, anları zabt itmek gerek-imiş.” (85b)

⁴⁵ “Müslmânlar kâfirlerin çadırların, esbâbların yagma itdiler.” Dânişmend-nâme, Doç.Dr. Necati Demir, Akçağ Yay., Ankara, 2004, s.123

⁴⁶ “esbap(A.): Giysi” Diyarbakır İli Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağızı, Doç.Dr. Sadettin Özçelik, Yard. Doç. Dr. Erdoğan Boz, TDK Yay. , Ankara 2001.

2. BÖLÜM: YAZILIŞ (İMLÂ) ÖZELLİKLERİ

Eski Anadolu Türkçesi döneminde bir yandan eski Türk yazı geleneğinin izleri sürdürülmüş, bir yandan da Arap-Fars imlası Türkçeye uygulanmaya çalışılmıştır. Bu durum dönem metinlerinde karışık ve müstensihlere göre değişebilen bir imla sisteminin oluşmasına yol açmıştır (Korkmaz,1995:491). İmlanın belirli kurallara bağlanamaması hem ünlülerin hem ünsüzlerin yazımında kendini gösterir. Değişik imla uygulamaları bir kelimenin aynı sayfa içinde farklı yazımında bile kendini göstermektedir. Bir imla düzensizliği olarak karşımıza çıkan bu durum aslında bir yandan eserin yazıldığı dönemin imlasını gözden geçirmek, yazı diline geçmiş fonetik özelliklerin tespit etmek açısından önemli bir malzemedir. Bu nedenle; çalışmamızın bu bölümünde metindeki Türkçe kelimeler ve ekleri, Türkçe ek almış Arapça ve Farsça kelimelerin eklerindeki ünlüler yazılışları bakımından incelenmiştir. Ses değişimleri ve farklı imla gelenekleri dolayısıyla yazımı karıştırılan ünsüzler hakkında da bilgi verilmiştir. Böylece eserin yazıldığı 15.yüzyıl sonlarında Türkçenin imlası ve fonetiğiyle ilgili elimizdeki malzemeyi ortaya koymaya çalıştık.

2.1. Kelime Köklerinde Ünlülerin Yazılışları

Metnimiz okunaklı ve harekeli bir nesih yazı ile yazılmış olmasına rağmen ünlülerin yazılışları farklılıklar gösterir. Ünlüler bazen harekelerle bazen de elif (ا), vav (و) ve ye (ي) ile yazılmıştır. Son seste bunlara he (ه) de eklenir. Aynı kelimenin farklı yazılışları göz önüne alındığında bunun belli bir kurala bağlanması mümkün görünmemektedir. Ayrıca ünlülerin uzunlukları¹ konusunda da bizi bir ayrıma götürmemektedir (Korkmaz, 1995: 448-450).

¹ L.Ligeti “Türkçede Uzun Vokaller” Türkiyat Mecmuası, VII-VIII, 1942, S. 82-94. Türkçede uzun vokal bulunduğu dair görüşleri olan araştırmacılar olmasına rağmen bu konu üzerinde Türkologlarca henüz görüş birliğine varılmış değildir.

2.1.1 (a) Ünlüsü

Ön seste:

Ön seste (a) ünlüsü, çoğunlukla üstünlü elifle (ʾ) seyrek olarak medli elifle (ʾ̣) yazılmıştır: adım 208b/1 آدِمُ, altınuñ 35a/8 اَلتِّتْكُ, akça 35a/13 اَقْجَهْ, anlara 198a/11 اَنلره.

(a) ünlüsünün ön seste medli elifle (ʾ̣) yazıldığı diğer kelimeler şunlardır:

anı 32b/9

anuñ-ıla 100a/5

ay 184a/7

(a) ünlüsünün ön seste üstünlü elifle (ʾ) yazıldığı diğer kelimeler şunlardır:

ad 3b/2

anda 176b/13

adım 208a/11

andan 186a/12

al- 24a/10

anı 37a/9

al-ım 57b/12

añla- 15b/10

al-ın- 178a/6

anuñ 214a/1

altundan 192a/9

arpa 102b/7

altı 35a/8

art-uq 31a/3

altmış 55b/7

âşağada 33b/8

aña 39a/1

ay 210b/8

Anatolı 155b/1

ayr-u 232a/10

ança 177a/4

ayr-uq 22b/9

İç Seste:

Kelime ortasında (a) ünlüsü üstünlü elif (ʾ) veya üstün (ʾ̣) ile karşılanmıştır:

آنكطولیده Anatolıda 155b/1, طشره taşra 117b/13, قازمغه qazmağa 213a/1, قلدرب قالدور 39a/8, قاتنده qatında 3b/13, يانينا yanına 41b/10, اشغه aşığa 43b/8, قالدور 39a/8, اوغلانا 230a/12, قارنداشی qarındaşı 72a/2, يزه سن yazasın 113a/11.

İç seste üstünlü elif (ʿ) ile yazılan diğer kelimeler:

baña 80a/1	var 59b/4
kaç 84a/5	yaz- 2b/3
var- 32b/10	

İç seste üstün(-) ile yazılan diğer kelimeler:

bağ-la- 32a/1	kanķı 47b/13
balçık 206a/9	ķara 101a/2
dahı 90a/13	saña 32b/7
ķaç-ar 211b/9	taşra 117b/13
ķaçan 13b/2	toķsan 39b/1
ķadar 7b/13	var 49a/12
ķalk- 39a/10	yara- 40b/2
ķanda 59b/1	yuķaru 51b/12

Son seste:

Kelime köklerinin sonunda (a) ünlüsü, üstünlü elif (ʿ), üstünlü he (ˆ), üstün (-) ile karşılanmıştır: بوئا buña 124b/6, يُمُرْدَة yumurda 219b/4, بَغْلَرٌ bağlar 36b/6, اَقْچَه لِقْدَن aķçalıķdan 43a/12, بَاكِه baña 200b/5, كَانْدَه يِسَه ķanda-y-ısa 77b/10.

Son seste üstünlü elif (ʿ) ile yazılan diğer kelimeler:

aña 86b/4
buña 124b/6
saña 123b/13

Son seste üstünlü he (ˆ) ile yazılan diğer kelimeler:

ança 177a/4	bunda 234b/9
anda 229b/2	şoñra 11a/4
aşaa 52a/3	yumurda 219b/4
buña 223a/8	
arpa 102b/8	

Son seste üstün (َ) ile yazılan diğer kelimeler:

ağçalık 178b/6

bağ-la- 36b/6

yara- 40b/2

2.1.2 (e) Ünlüsü

Ön seslerde:

Metindeki Türkçe kelimelerin yazılışında ön sesteki (e) ünlüsünü karşılamak için sadece üstünlü elif (ا) kullanılmıştır: اِكْسُغَة 98a/4, اَوْنِدَه evinde 3a/10, اَيْلِسَه eylese 35a/3, اَيْتَمِشْلَرُ eyitmişler 119b/4.

Ön seste (e) ünlüsüyle yazılan diğer kelimeler:

ebe 74b/10

er 72a/2

el 17b/8

ev 3a/10

elli 45a/1

eyle- 14b/13

İç seslerde:

Metindeki Türkçe kelime köklerinin iç seslerinde yer alan (e) ünlüleri bütünüyle üstünle (َ) karşılanmıştır: نَسْنَلَرَه nesnelere 99a/9, تَيْسِي tepsi 236a/6, اُزْرَه اُكْتُرُبْ getirüb 39b/12, اُكْتُرُبْ çekirdekdür 101b/1, سَكْسَنُ seksen 131a/5, اُزْرَه üzere 57a/12.

İç seste e ünlüsüyle yazılan diğer kelimeler şunlardır:

beg 99a/13

gerek 30a/1

begen- 119b/4

ilerü 27b/6

ben 71b/8

kendü 58b/10

berü 201b/2

kes- 180b/2

beş 24a/2

kez 7a/10

çek- 220a/1	nesne 99a/9
de- 184a/2	sekiz 12a/11
deg- 41b/11	sen 183b/13
degin 193a/4	tek 34b/11
dek 214a/13	tepsi 236a/6
deñlü 15b/11	üzeri 6b/6

Son seslerde:

Kelime sonunda (e) ünlüsü bazen üstünlü (˘), bazen de üstünlü he (ˆ) ile yazılmıştır:

چكردك çekirdek 102b/10, كيمسنة kimesne 97b/12, بگنمين begenmeyen 119b/4, ايلدوب iledüp 157a/4, دوكينجه dükenince 120a/8, گركدر gerekdür 48a/1, برله birle 126b/1, شويله şöyle 30a/2, نجه nice 10b/6, ايله eyle 60a/7.

Son seste üstün (˘) ile yazılan diğer kelimeler:

çekirdek 102b/10	nesne 109a/6
eyle- 23b/9	seksen 182a/6
ne 125b/7	

Son seste üstünlü he (ˆ) ile yazılan diğer kelimeler:

aqça 107a/7	böyle 65b/8
bile 126a/6	ebe 74b/10
eyle- 76a/11	nire 10b/10
göre 57b/12	üzere 72b/9
nesne 102b/4	üzre 7b/12

2.1.3 (ı) Ünlüsü

İç seslerde:

Ön seslerde ı ünlüsünün yazılışını örnekleyen Türkçe kelimeler metnimizde geçmemiştir. Kelime içinde ise (ı) ünlüsü, hep esreli (-) yazılmıştır:

قِرْلَرُ kızlar 73a/3, چَبِغَكْ çıbığüñ 206a/9, بَلْچَقْدَه balçıkda 206a/9, قِرْقِنَه kırkına 32b/10, قَارْنُدَاشُم qarındaşum 71b/6.

İç seste (ı) ünlüsünün yazılışını örnekleyen diğer kelimeler:

çıbık 206a/9

kız 73a/3

çık- 65a/5

yıl 80a/2

Son seslerde:

Kelime sonunda (ı) ünlüsü esre (-) veya esreli ye (ى) ile karşılanmıştır:

الْتِ altı 15b/4, فَتْقَى kankı 100a/1, الْتَمِشْكُ altmışuñ 55b/7,
اَوْقِيَه سِنْ okıyasın 15a/13.

Esre (-) ile yazılan kelimeler:

altı 15b/4

çıbık 206a/11

kankı 71a/3

Esreli ye (ى) ile yazılan diğer kelimeler:

anı 18b/4

dahı 6b/5

2.1.4 (i) Ünlüsü

Ön seslerde:

Metindeki Türkçe kelimelerde, ön ses durumundaki (i) ünlüsü esreli elif (!) veya esreli elif ye (ى) ile yazılmıştır: اِيلَرُ ilerü 32a/5, اِكِيَه ikiye 12a/9, اَلْتَب

iltüp 39a/1, ایشلدükleri 210b/12, استسکُر isteseler 9b/5, ایچونُ 33a/13,
ایلدürلر 157a/12, ایرشینجه 2a/5.

Esreli elif (ا) ile yazılan diğer kelimeler:

iç 10b/7

imdi 23a/1

in- 209b/5

it- 27a/5

Esreli elif ye (ای) ile yazılan diğer kelimeler:

ilerü 32a/5

in- 17b/3

iş 183b/7

it- 18a/4

İç seslerde:

Kelime ortasında (i) ünlüsü çoğunlukla esreli (-), birkaç kelimedede de esreli ye (ای) ile yazılmıştır: nice 10b/6, nice نجه, didükleri 197b/12, didükleri دیدükleri, bigi 123a/8, bigi بگی, birle 129b/3, birle برله, şimdi 75a/12, şimdi şimdi, diyü 40b/10, diyü دیو, yitmiş 85a/7, yitmiş ییتمیش, gidicek 39b/8, gidicek کیدجک.

Esre (-) ile yazılan diğer kelimeler:

bil- 72b/13

kişi 40b/10

bile 126a/6

nice 10b/6

bir 12b/3

niçün 60a/7

biş 120a/3

sekiz 67b/11

biz 51a/7

siz 197a/8

dile- 51b/3

yidi 121b/5

git- 202a/8

yigirmi 105b/4

kim 205a/4

yine 112b/13

yir 40a/6

yit-iş- 100a/10

Esreli ye (ى) ile yazılan diğer kelimeler:

biñ 8a/6

nire 10b/10

vir- 37b/2

Son seslerde:

Kelime sonunda (i) ünlüsü esreli ye (ى) ve esre (ة) ile karşılanmıştır; sadece bir kelimenin esreli he (ه) ile yazıldığı tesbit edilmiştir: لکه iki 48a/13.

إمدي imdi 67b/7, اُزرنه üzerine 11b/3, ديدگمُزُدُرُ didügümüzdür 96b/8, كشي kişi 54a/12, تپسى tepsi 236a/6, ديمك dimek 130a/7, ايتميشلر eyitmişler 119b/4, يكرم yigirmi 145a/6, يور يُب يوريyüp 202a/1.

Esreli ye (ى) ile yazılan diğer kelimeler:

bigi 159b/9

elli 107b/3

imdi 67b/7

şimdi 131b/3

yedi 17b/7

yidi 121b/5

Esre (ة) ile yazılan diğer kelimeler:

üzeri 11b/3

yedi 24a/2

yitmiş 199a/6

2.1.5 (o) Ünlüsü

Ön seslerde:

Metinde geçen Türkçe kelimelerde, ön seslerdeki (o) ünlüsü her zaman ötreli elif vav (و) ile yazılmıştır: اوقية سين 15a/13, اوغلنه 230a/12.

Ön seste (o) ünlüsü ile yazılan diğer kelimeler:

oğlan 230a/12

oğul 230a/3

okı- 15a/13

ol 5b/1

ol- 10b/4

İç seslerde:

Kelime içinde (o) ünlüsünü karşılamak için ötreli vav (و) ya da ötre (ة) kullanılmıştır: ورجلربب borclarına 58b/3, صكره sonra 52a/11, قويه سين koyasin 232a/10, سورلن sorilan 82b/1, طوقنب tokinup 219b/5, طفرك tokozun 201b/3, يوقدر yokdur 126a/5.

Ötreli vav (و) ile yazılan kelimeler: Ötre (ة) ile yazılan diğer kelimeler:

Anatoli 155b/1,

çok 232b/5

şol 17a/2

tol- 200a/10

Son seste:

“ko-” kelimesi ötreli vav (و) ile yazılmıştır.

قويب koyup 219b/4

2.1.6 (ö) Ünlüsü

Ön seste:

“Öte” kelimesi ötreli elif vav (و) ile yazılmıştır:

أوتة öte 201b/11

İç seslerde:

Kelime içinde (ö) ünlüsü sadece “dört” kelimesinde ötre (ة) ile yazılmıştır.

دُرتدن dörtten 74a/6

Diğer kelimelerde ötreli vav (و) ile karşılanmıştır: dönüm dönüm 208a/13, كوره göre 57b/12, سويلنوب söylenüp 37a/3, شويلا şöyle 11b/13.

Ötreli vav (و) ile yazılan diğer kelimeler:

gör- 2a/12

söz 201a/5

2.1.7 (u) Ünlüsü

Ön seste:

“Uy-” fiilindeki (u) ünlüsü ötreli vav (و) ile yazılmıştır.

اويرسا uyarsa 51b/13

İç seslerde:

Kelime içinde (u) ünlüsü ötreli vav (و) ve ötre (ة) ile karşılanmıştır: خاتونه hatūna 71b/10, ايرق ayruq 22b/9, التوندن altundan 192a/9, دوتسا dutsa 210b/8, دوردغي durduğı 15b/4, شوکا şuḡa 51a/2, يوقرو yuqaru 51b/12, بئيرميش buyurmuş 220a/7.

Ötreli vav (و) ile yazılan diğer kelimeler:

Son seslerde:

Kelime sonunda (u) ünlüsü ötreli vav (و) ile yazılmıştır: رَمِشْنِيْ buyurmuş
80a/3, بُو bu 6a/11, يُوْفَرُو yukarı 52a/2.

2.1.8 (ü) Ünlüsü

Ön seslerde:

Ön seslerinde (ü) ünlüsü bulunan iki Türkçe kelimedenden birisi ötreli elif vav (و) diğeri ötreli elifle (ا) yazılmıştır: أُوْج üç 59b/6, أُوْرَه üzere 57a/12.

İç seslerde:

Kelime içinde (ü) ünlüsü ötre (ا) ile veya ötreli vav (و) ile yazılmıştır: كُنْ gün 183b/10, دُوْكُنْجَه dükenince 120a/8, دُونْم dönüm 208b/10, كَتُوْرُبْ getirüp 117b/13, يُوْرِيْن yüriyen 35a/7.

Ötreli (ا) yazılan diğer kelimeler:

düz- 62b/3

eksük 98a/4

Ötreli vav (و) ile yazılan diğer kelimeler:

gün 184a/3

içün 97b/9

yüz 107a/7

2.2. Eklerde Ünlülerin Yazılış Şekilleri

2.2.1 Yapım Eklerinin Yazılışı

2.2.1.1 İsimden İsim Türeten Ekler

-lık, -lik, -luk, -lük eki:

İsimlerden isim türeten bu ek metinde hem düz hem yuvarlak şekliyle tespit edilmiştir. Düz şeklinin esre ile (لـ), yuvarlak şeklinin ise ötre (لُ) ile yazıldığı görülmektedir:

أَقْچَلِقْ aqça-lık 232a/4, أَقْچَه لِقْدَنْ aqça-lıkdan 43a/12, كُونْلِكْ gün-lik 234a/1, گُونْلُكْ gün-lük 235b/3, يَلْلُقْدَرْ yıl-lık-dur 215a/7.

-lı, -li, -lu, -lü eki:

İsimlerden sıfat yapan bu ek, dönemin Türkçesinde ve metindeki örneklerin çoğunda yuvarlak ünlüyledir. –lu, –lü ekinin yuvarlak ünlüsü ötreli vav ile (وُ) yazılmıştır. Bir fıkıh terimi olarak karşımıza çıkan “ikili birli” ifadesinde ise bu ekin düz ünlü ile ve esreli ye (يـ) ile yazıldığı gözlemlenmiştir:

خَزِينَلُو hazīne-lü “bölümlü” 226b/11, خَانَه لُوْسِنْ hāne-lü-si-n “basamaklı” 118a/4, گَرَكَلُو gerek-lü 2b/9, مَابَقِيَه لُو mā-baḳiyelü “kalanlı” 71a/9, صَا حَبِلُو ṣāḥib-lü 73b/6, اِكِه لِي بَرَلِي iki-li bir-li 230a/8.

-suz, -süz eki:

-lu, -lü sıfat yapma ekinin olumsuzu olan bu ek, isimlerden sıfat türetir. Ek, metinde sadece yuvarlak ünlüyle tespit edilmiş ve ekin ünlüsü ötre ile (لُ) yazılmıştır:

بُونْلَرَسُز bu-n-lar-suz 63a/4, بُونْسُز bu-n-suz 32b/4, مَابَقِيَه سُزْدُر mā-baḳiyesüz-dür “kalansız” 71a/9.

-daş eki:

Ortaklık, beraberlik ifade eden -daş eki metinde bir kelimedede geçmiştir. Bu kelimenin geçtiği yerlerde üstünlü elif (ا) ile yazılmıştır:

قَرِنْدَاشُم qarın-daş-um 71b/6

-ncı, -nci eki:

Derecelendirme sıfatları yapan bu ek metinde çok sık kullanılmıştır. Ekin ünlüsü daima düz ünlü ile ve esreli ye (ى) ile yazılmıştır:

التنجى altı-ncı 30b/7, اون برنجى on bir-i-nci 57b/7, بشنجى biş-i-nci 126a/12, اكنجى iki-nci 12a/4.

Ekin önüne gelen yardımcı ünlünün yuvarlaklaştığı gözlemlenmiştir. Bu yardımcı ünlüler ötre (ة) ile yazılmıştır:

دردنجى dörd-ü-nci 20a/3, اوچنجى üç-ü-nci 161a/11, طۇزنجى toköz-u-nci 40b/9.

-ar, -er eki:

Üleştirme sıfatları türeten bu ek metinde çok kullanılmıştır. Ekin ünlüsü daima üstün (َ) ile yazılmıştır. Ünlü ile biten kelimelere –şar, -şer şeklinde eklenir.

بشَر biş-er 49a/4, بَرَر bir-er 23b/2, اَلتَشَرُ altı-şar 46b/13, اِكْشَرُ iki-şer 22a/9, دُرْدَر dörd-er 22a/8, قَچَر kaç-ar 211b/9.

-an eki:

Metinde bir defa kullanılan isimden isim türetme eki -an, -en üstün (َ) ile yazılmıştır: اوغلنه oğl-an-a 230a/12.

-ki eki:

Aitlik bildiren ekin ünlüsü metinde üç şekilde karşılanmıştır:

Esreli he (ه) ile yazılışı:

شيمدكه şimdi-ki 16a/4.

Esreli ye (ى) ile yazılışı:

evvel-ki 6b/2, تَحْتِدَه ه كى 34b/3, فَوْقِدَه كى fevk-i-n-de-ki 19a/10.

Esre (-) ile yazılışı:

evvel-ki-s-i 41b/8.

-ki ekinin metinde tonlulaşıp yumuşamış örnekleri de tespit edilmiştir:

يَانِدَغَى yan-ı-n-da-ğı 199b/1, فَوْقِدَه غَى favk-ı-n-da-ğı 228b/12.

-cuğ, -cük eki:

Eklendiği kelimeye küçültme anlamı katan bu ek metinde bir kelimeye, yuvarlak şekilde tespit edilmiştir. Ekin ünlüsü ötre (ؤ) ile yazılmıştır:

شَمَّةَ جُك şemme-cük “pek az” 37a/7

2.2.1.2 İsimden Fiil Türeten Ekler

-la, -le eki:

Metindeki örneklerde –la, -le ekinin ünlüsü hep üstün (َ) ile yazılmıştır:

إِشْدُكْرى iş-le-dük-leri 210b/12, بَعْلَرْ bag-la-r 32a/1, سُوَيْنُوبْ söyle-n-üp 37a/3.

-a, -e eki:

Bir kelimeye geçen –a, -e eki bu kelimenin geçtiği yerlerde üstün (َ) ile karşılanmıştır: دِلْدوم dil-e-dü-m 2b/12.

-da, -de eki:

Metinde “iste-” kelimesinde geçen bu ekin ünlüsü üstün (َ) ile yazılmıştır:

إِسْتَسَلَر is-te-se-ler 9b/5

2.2.1.3 Fiilden İsim Türeten Ekler

-m eki:

Bu ekin yardımcı ünlüsü uyuma bağlı olarak esre (ة) ile veya ötre (ة) ile yazılmıştır:

أَدِمَّ ad-ı-m 208a/11, أَلْمَلْرِنَهْ al-ı-m-larına 57b/12, دُونُمْ dön-ü-m 208a/13.

-uq, -ük eki:

Metinde bir kelimedede tespit ettiğimiz bu ekin ünlüsü ötre ile(ة) veya ötreli vav(و) ile yazılmıştır:

أَرْتُقْدُرُ art-uq-dur 31a/13, أَيْرُوقْ ayr-uq 22b/9.

-k eki:

Sonu ünlü ile biten fiillerden isimler türeten bu ek, metinde bir kelimedede görülmüştür:

أَكْسُكْ eksü-k 31a/4, أَكْسُكْ eksü-g-e 98a/4.

-u,-ü eki:

Metinde bir kelimedede geçen bu ek ötreli vav(و) ile yazılmıştır:

أَيْرُوْ ayr-u 232a/9

-ma, -me eki:

Ekin ünlüsü kelime sonunda üstünlü he(هَ), kelime ortasında üstün(هِ) ile karşılan-mıştır:

دَكْمَهْ deg-me 116a/3, أَوْلَمَسِيْنْدَنْ ol-ma-s-ı-n-dan 49a/8.

-mağ, -mek eki:

Ek, kalınlık-incelik uyumuna bağlı olarak metinde yer almıştır. Ekin ünlüsü üstün (هِ) ile yazılmıştır:

بُولْمَقْ bul-mağ 68a/7, دَمَكْ de-mek 184a/2, بِلْمَكَهْ bil-meg-e 184a/2.

2.2.1.4 Fiilden Fiil Türeten Ekler

-l eki:

Ekin yardımcı ünlüsü hem düz hem yuvarlak şekliyle metinde tespit edilmiştir. Düz şekli esre (-) ile, yuvarlak şekli ise ötre (ُ) ile yazılmıştır:

وَرُلْدُكَنْ صُورَلْنُ şor-ı-l-an 82b/1, دُوْتَلْرُ vir-i-l-e 181a/7, وِرْلَة vir-ü-l-dük-den 42a/3, dut-ı-l-ur 39b/2.

-n eki:

Ekin yardımcı ünlüsü metinde ı, i, u, ü olarak tespit edilmiştir. Ünlü ile biten kelimelere doğrudan eklendiği gözlemlenmiştir:

دِنْمَشِدِي di-n-miş-idi 39a/9, اوْقُر okı-n-ur 10b/7, سَوِيلْنُوبُ söyle-n-üp 37a/3, بُولْنَان bul-ı-n-an 57a/6, بُولْنَمِيَة bul-u-n-ma-y-a 70a/7, رُنْدِي كُو gör-ü-n-di 211a/12.

-ş eki:

Metindeki örneklerde ekin ünlüsü düz şekliyle (ı, i) görülmüştür ve esre (-) ile yazılmıştır:

بُولْشِرْلَر bul-ı-ş-ır-lar 203a/5, يَتِشُوب yitişüp 236a/7, اِيرْشِجَة ir-i-ş-ince 2a/5.

-y eki:

Metinde bir kelimedede tespit edilmiştir:

قُوِيَه سِن koyasın 232a/10

-ar, -er eki:

Ekin ünlüsü üstün (َ) ile yazılmıştır:

چِقْرَه سِن çıkarasın 61b/9, كِيدْرَه سِن gid-er-e-sin 42a/1.

-tür eki:

Bu ek metinde sadece “getür- ” fiilinde görülmüştür. Ekin ünlüsü ötreli vav (و) iledir.

كْتُورِبُ getürüp 39b/12.

-dur, -dür eki:

Ekin ünlüsü ötre(ة) ile yazılmıştır:

بِلْدُرُرُ bil-dür-ür 40b/5 قَلْدُرُبُ qal-dur-up 39a/8, اِتْدُرْمِيَّاسِن it-dür-me-y-e-sin 49b/12.

-ur, -ür eki:

Ekin ünlüsü ötre (ة) ile karşılanmıştır. Metinde bu ekin sadece ince şekli görülür:

دُوشُرْمِشْدُرُ düş-ür-miş-dür 156b/13, دُوشُرْمَاكُ düş-ür-mek 118a/1.

-t eki:

Ekin iki ünlü arasında tonlulaşıp yumuşadığı görülür. Ünsüzle biten fiillere eklenirken önüne bir yardımcı ünlü alır:

اِيْتِدِي eyitdi 71b/10, يوري-d-e-sin 26a/1, يورِدَه سين

-ma, -me eki:

Olumsuzluk eki –ma,-me metinde iki şekilde yazılmıştır:

Üstün (َ) ile yazılışı:

بِغْنَمِيْنُ begen-me-y-en 119b/4, اَوْلْمِيَّاسِن ol-ma-y-a-sın 29b/7, بِلْمَسَه bilmese 123b/4.

Üstünlü elif(ِ) ile yazılışı:

اَوْلْمَاق ol-ma-maq 19a/7, يازْمَامِشْ yaz-ma-mış 80a/5.

2.2.2 Çekim Eklerinin Yazılışı

2.2.2.1 İsme Gelen Çekim Eklerinin Yazılışı

Çokluk Eki

Çokluk eki –lar, -ler’in ünlüsü metinde üstün (َ) ile karşılanmıştır. Ek bazen kelimeye bitişik, bazen de ayrı yazılmıştır.

قَسَامِلْرُ qassām-lar 71b/7, نَسَنَلْرِي nesneleri 135b/12, صِفْرَلْرُ şıfr-lar 123a/9, وَفِيَه لَرْنِي vaqıyyelerini 160b/10.

İyelik Ekleri:

Teklik 1. Şahıs: -m, -(u)m, -(ü)m

Ekin önünde yer alan yardımcı ünlünün yazılışı metinde iki farklı şekilde tespit edilmiştir. Eski Anadolu Türkçesinin ünlüleri yuvarlaklaştırma temayülüne aykırı olarak ekin yardımcı ünlüsünün düz şekliyle de kelimeye eklendiği belirlenmiştir: كَامِلْمُ kāmīl-i-m-üñ 79b/13.

Ekin yuvarlak ünlüsü genellikle ötre (ُ) ile yazılmıştır:

مَالْم mal-um 200b/5, قَرْنَدَاشْمُ qarın-daş-u-m 71b/6, عَقْلْمِي ‘aql-u-m-ı 3a/10.

Ekin yuvarlak ünlüsü ötreli vav (وُ) ile de yazılmıştır:

عَيْبَوْمَه ‘ayb-u-m-a 4b/4.

Teklik 2. Şahıs: -(u)ñ, -(ü)ñ

Ekin ünlüsü yuvarlak şekliyle metinde yer almıştır, iki şekilde yazılışı mevcuttur:

Ötre (ُ) ile yazılışı:

قَرْنَدَاشُكُ qarın-daş-uñ-uñ 71b/11, جَمْعُكُ cem‘üñ 118a/1, مَالْمُ mal- uñ-uñ 200b/5.

Ötreli vav (وُ) ile yazılışı:

الْوَكْدَه el-üñ-de 32b/8

Teklik 3. Şahıs: -ı, -i, -sı, -si

Bu ekin ünlüsü iki şekilde yazılmıştır:

Esreli ye (ى) ile:

قىزى kız-ı 72a/1, cüz'i 124b/6, كُسُورِيْدُرُ kūsūr-ı-dur 114a/13.

Esre(ة) ile:

عَدَدِيْكَ 'aded-i-n-ün 44a/12, قِسْمِيْنَهْ kısmet-i-n-e 168a/4

Ek ünlüyle biten kelimelere –sı, -si olarak eklenmiş ve ekin ünlüsü kelime sonunda esreli ye(ى) ile, kelime ortasında esre ile(-) yazılmıştır:

زِيَادَهْ سِي ziyāde-si 90b/4, قَانْكَسِيْ كَانْكَسِيْ-سِي 152a/9, بَاهَا سِيْدُرُ bahā-sı-dur 84a/13.

Çokluk 1. Şahıs: -(u)muz, -(ü)müz

Çokluk 1. şahıs iyelik ekinin ünlüsü ve önüne gelen yardımcı ünlü metinde daima yuvarlak şekilde görülmüştür.

Ötre ile (ؤ) yazılışı:

نِصْفِيْمُزْ nışf-u-muz 197a/11, رُبْعِيْمُزْ rub'-u-muz 197a/11, اِيْتِدُوْغِيْمُزْ it-düg-ü-müz 56b/5.

Ötreli vav(و) ile yazılışı:

دِيْدُوْغِيْمُزْ didüg-ü-müz 88b/3, اِيْتِمِدُوْغِيْمُزْ itmedüg-ü-müz-e 130a/1.

Çokluk 3. Şahıs: -ları, -leri

Ekin ilk ünlüsü daima üstün (َ) ile yazılmış; sondaki ünlü ise kendinden sonra ek bulunmadığı durumlarda esreli ye (ى) ile, ek aldığı durumlarda esre (ة) ile karşılanmıştır:

قِيْرَا طِرْكَ كِيْرَا طِرْكَ-لَارِي-ن-ؤْن 240b/7, اَحَادِلْرِيْكَ اَحَادِلْرِيْكَ-لَارِي-ن-ؤْن 29a/2, نِهَالْمَلْرُ نِهَالْمَلْرُ-لَارِي-ن-ا 57b/12, جَمْعَلْرِيْ جَمْعَلْرِيْ-لَارِي-ن-ا 119a/8, قَاعِدَهْ لَرِيْ قَاعِدَهْ-لَارِي-ن-ا 27a/13, رَسْمَلْرِيْ رَسْمَلْرِيْ-لَارِي-ن-ا 168a/12.

Hal Ekleri:

Genetif eki: -uñ, -üñ, -nuñ, -nüñ

Ek metinde yuvarlak ünlülü olarak tespit edilmiştir, ekin ünlüsü ötre (ؤ) ile yazılmıştır:

مَبْلَغُكْ meblağ-uñ 63a/1, اَغْنَامُكْ ağnām-uñ 84a/13, مِشْقَالُكْ mişkāl-üñ 113a/9,
سَكْزُكْ sekiz-üñ 129a/2.

Ekin ötreli vav (و) ile yazıldığı seyrek de olsa görülmüştür:

اَنُوْكِلَهْ anuñ-ıla 100a/5, اَنُوْكِلَهْ anuñ-ıla 177b/9.

Ünlü ile biten kelimelere –nuñ, -nüñ şeklinde gelmiştir, ekin ünlüsü ötre (ؤ) ile yazılmıştır:

مَالِنُكْ mal-ı-nuñ 78b/7, سُمْنِئِنُكْ sümn-i-nüñ 121b/10, رِشْتِنُكْ rişte-nüñ 136b/2.

1. şahıs zamirlerine eklenirken ekin ünlüsü yuvarlaktır ve ötre ile (ؤ) yazılmıştır:

بَنَمْ ben-üm 200b/5, بِيْزُمْ biz-üm 197a/11.

Akkuzatif eki: -n, -nı, -ı, -i

-n akkuzatif eki:

3. tekil şahıs iyelik ekinden sonra gelen –n akkuzatif ekinin yazılışı nun (ن) ile yazılmıştır, ekin ünlüsü esre (ة) ile gösterilmiştir:

سُلُؤْسِئِنُ sülüs-i-n 63a/1, زَوْجِنُ zevc-i-n 75b/1, حَانْسِينُ hāne-si-n 165a/1,
كُسُؤْرِلَرِنُ kūsūr-ları-n 174b/6.

-nı, -ni akkuzatif eki:

بُونِي bu-nı 45a/7, بُونِي bu-nı 54b/12.

-i, -i akkuzatif eki:

Bu ek metinde iki şekilde yazılmıştır:

Esreli ye (ی) ile yazılışı:

عَدَدِي ‘aded-i 180a/5, گُونِي gün-i 184a/7, طُولِي tūlī 212b/12, دِينَارِي dīnār-i 232b/9.

Esre ve he'nin üstünde hemze (ء) ile yazılışı:

لِدْرَةَ lidre-y-i 164b/11, نُقْرَةَ nuḳre-y-i 180a/3, سَانِي s̄ānī-y-i 43b/13.

Esre (ـ) ile yazılışı:

وَأَسِطَتَيْنِ vāsitateyn-i 82a/7

Datif eki: -a, -e

Datif ekinin metinde iki çeşit yazılışı tespit edilmiştir:

Üstünlü he (ه) ile yazılışı:

Metinde ek genellikle bu şekilde yazılmıştır.

حَوْضَةَ ḥavz-a 199a/2, يِرَةَ yir-e 202a/2, بَانَا baña 80a/1.

Üstünlü elif (ا) ile yazılışı:

أَنَا aña 203a/1, بُونَا buña 124b/6, سَانَا saña 32b/7.

Lokatif eki: -da , -de

Lokatif ekinin metinde iki çeşit yazılışı vardır:

Ekin ünlüsünün üstünlü he (ه) ile yazılışı:

يِلْدَه yil-da 183b/8, بَلْجِقْدَه balçık-da 206a/9, اَلْدَكِي el-de-ki 31a/12,

تَحْتِنْدَكِي tahtın-da-ki 34b/3.

Ekin ünlüsünün üstün (ـ) ile yazılışı:

يَانْدَغِي yanın-da-ğı 199b/1, اُولَادَغِي ūlā-da-ğı 83b/1.

Ablatif eki: -dan, -den

أَشْكَالِدَنْ eškāl-den 63b/12, أَحَادِدَنْ āḥād-dan 221a/11, كِرْپَاسِدَنْ kirpās-dan 226b/8.

Vasıta ekleri: -la, -le, -ıla, -ile, -n

-la, -le vasıta eki:

Bu ekin ünlüsü üstünlü he (هَ) ile yazılmış olup kendinden önce “y” yardımcı sesini aldığı gözlemlenmiştir: أَخْرَلَهُ āḥir-le 90a/10.

مُتَنَاسِبِيْلَهُ mütenāsibe-y-le 161a/2, أَوْلَاسِيْلَهُ ūlāsı-y-la 81b/6, سَانِيْسِيْلَهُ s̄ānīsi-y-le 81b/4.

-ile, -ıla vasıta eki:

“ile” edatının ekleşme süreci tamamlanmadığından dolayı ekin ünlüsünün çeşitli şekillerde yazıldığı metinde görülmektedir.

Ekin ünlüsünün esre (ة) ile yazılışı:

سُدْسِيْلَهُ süds-ile 78b/2, أَنْوَكِلَهُ anuñ-ıla 80a/2, مِشْكَالَهُ mişķāl-ile 102a/7, كَلِمَاتِهِ kelimāt-ıla 99b/10.

Ekin ünlüsünün esreli elif ye (اِى) ile yazılışı:

حَطَائِيْنِ اِيْلَهُ ḥaṭāyeyn-ile 90a/12, رُوْشَنْ اِيْلَهُ rūşen-ile 99b/11, وَاقِيَّهْ اِيْلَهُ vaqıyye-ile 153a/3.

Ekin ünlüsünün esreli elif (اِ) ile yazılışı:

حَطَائِيْنِ اِلَهْ ḥaṭāyeyn-ile 90a/6.

Ekin ünlüsünün esreli ye (اِى) ile yazılışı:

كُنْهِيْلَهُ kūnh-ile 106b/5, كَمَالِيْلَهُ kemāl-ile 152b/9.

Bu ek kendinden önce yardımcı ses almışsa yazılışı aşağıdaki örneklerdeki gibidir:

varacağı-y- وَاَرْجَىٰ ٤٤b/13 eczā-y- ٤٤b/13 اَجْزَايِلَهٗ, biribiri-y-ile 72b/3, بَرِيْبِرِيْلَهٗ
ila 202a/4.

-n vasıta eki:

Ekin ünlüsü esre (ء) ile karşılanmıştır, sadece “içün” kelimesinde yardımcı
ünlü ötreli vav (و) iledir :

اِيْچُوْنُ iç-ü-n 191b/2, دَكْنُ deg-i-n 193a/4, وَاَقْتِنُ vaqt-ı-n 108a/5,

Yön eki: -ra, -re,- aru, -erü

-ra, -re eki:

Üstünlü he (ه) ile yazılışı:

اَزْرَهٗ üz-re 4b/7, صُوْنْرَهٗ soñ-ra 38b/8,

Üstün (ه) ile yazılışı:

اُتْشَرَدَهٗ taşrada 206a/10

-aru, -erü eki:

Ekin a, e ünlüleri üstün ile (ه), ikinci ünlüleri ise ötreli vav (و) ile
yazılmıştır:

اِيْلَرُوْبَهٗ il-erü-y-e 65a/6, يُوْقُرُوْ yuk-aru 51a/12,

Eşitlik eki: -ca, -ce, -ça, -çe

Eşitlik, benzerlik, göre, kadar anlamları taşıyan bu ekin metinde geçen
örnekleri incelendiğinde ekin daha çok bir yapım eki görevinde (Gabain, 1995: 43)
kullanıldığı görülür. Bu örneklerde ekin ünlüsü üstünlü he (ه) ile yazılmıştır ve ekin
ünsüzü benzeşmeye girmemiştir. Sadece niçe kelimesinde ekin tonsuz ünsüzle (-çe)
yazılmıştır. Nice/niçe kelimelerinin metinde bir arada kullanılışı ve aralarındaki
anlam farkları yazarın bunu bir anlam ayırıcı olarak kullandığını düşündürür
(Duman, 2000:67).

Yapım eki fonksiyonuyla:

حَيْلَجَة hayli-ce 86a/5, مَنَوَالَجَة minvāl-ce 11b/1, مَحَلَجَة maḥal-ce 122a/6,
نِجَة ni-ce 123b/9, نِجَان ni-çe 154a/6.

Çekim eki fonksiyonun belirgin olduğu örnekler:

بُونَجَة bu-n-ca 51a/6, قَدْرُنَجَة qadarı-n-ca 30b/8.

Kendisinden sonra ek aldığı durumda ekin ünlüsü üstün (ˆ) ile karşılanmıştır:

قَرِيبٌ أَوْلَنْجَلَرُنْدَنْ qarīb olan-ca-larından 146b/2

Soru Eki: -mı, -mi

-mı, -mi soru ekinin ünlüsü daima düzdür. Metindeki örnekleri incelendiğinde kendinden sonra ek aldığı için ekin ünlüsünün esre (ˆ) ile yazıldığı görülür. Ekin kelimeye bitişik yazıldığı örnekleri de mevcuttur:

دِرْهَمٌ دِرْدِرْهَمَمِ dirhem midür 121a/2, وَرَمْدُرٌ var mıdur 71b/13, بِلُرْمِسِنْ bilür misin 197a/8.

2.2.2.2 Fiile Gelen Çekim Eklerinin Yazılışı

Şahıs Eklerinin Yazılışı

Teklik 1. şahıs:

-am, -em eki:

Ek üstünlü mim (م ˆ) şeklinde yazılmıştır:

بِلْمَزَمَ bil-mez-em 219b/12.

-m eki:

Metinde, istek ve görülen geçmiş zaman çekimlerinde kullanılan bu ek (م) şeklinde yazılmıştır:

بُنْيَادَايْدَمَ bünyād ide-m 2b/13, دِلْدَمَ diledü-m 2b/12, حَاصِلٌ اَيْدَمَ ḥāşıl ide-m 80a/7.

Teklik 2. şahıs:

-sın,-sin eki:

Ekin ünlüsü genellikle esre (ـ) ile yazılmıştır. Ekin ünlüsünün esreli ye (ـى) ile karşılandığı örnekler de mevcuttur:

bul-a-sın 195a/8, قويه سين koy-a-sın 232a/10, گله سين gel-e-sin 201b/13.

-ñ eki:

Ek (ن) ile yazılmıştır. Metinde şart çekimi ve birleşik çekimlerde kullanıldığı görülür:

bulursa-ñ 63b/13, يازرسك yazarsa-ñ 46b/4, ويرسك virse-ñ 200b/5.

Çokluk 1. şahıs:

-vuz, -vüz eki:

Ekin ünlüsü ötre (ء) ile karşılanmıştır:

ol-a-vuz 197a/12, بيان ايذوز beyān id-e-vüz 207b/3.

-k eki:

ta'bīr itdü-k 106b/4.

Çokluk 3. şahıs: -lar, -ler

Ekin vokali üstün (َ) ile yazılmıştır:

almaz-lar 35a/4, بولورلر bulur-lar 220a/9, گورميشلر görmiş-ler 9b/8, ديرلر dir-ler 40b/11.

Şekil ve Zaman Eklerinin Yazılışı

Haber Kipleri

Görülen Geçmiş Zaman: -dı, -di, -du, -dü

Teklik ve çokluk 3. şahıslarda kullanılan –dı, -di ekinin ünlüsü sonda iken esreli ye ile (ى) yazılmıştır. Kendinden sonra ek geldiği durumlarda esre (-) ile yazıldığı gözlemlenir:

قالدى qal-dı 80a/2, قودى qo-dı 73b/13, ويردیر vir-di-ler 71b/8.

Teklik ve çokluk 1. ve 2. şahıslarda kullanılan -du, -dü ekinin ünlüsü ötre(' -) ile yazılmıştır:

گوردم görme-dü-m 2b/6, گوردم gör-dü-m 80a/8, چکدم çek-dü-m 219b/13.

Öğrenilen Geçmiş Zaman:-miş, -miş

-miş, -miş öğrenilen geçmiş zaman ekinin ünlüsü esre (-) ile karşılanmıştır:

بیورمیش buyur-miş 80a/3, دیمیشلر di-miş-ler 119b/5, یازلمیشدور yazıl-miş-dur 8a/4, ایتمیشلر eyit-miş-ler 119b/4.

Geniş Zaman:-r, -ar, -er, -ur, -ür

-r eki sonu ünlü ile biten fillerden sonra kullanılır:

نیلر n'eyle-r 181a/1, دیلر سک dile-r-se-ñ 142b/1, یارار yara-r 242b/7.

-ar, -er ekinin ünlüsü üstün ile(´ -) karşılanmıştır:

یازارلار yaz-ar-lar 108b/8, طولر tol-ar 200a/10, چکەرلر çek-er-ler 19a/6, دگر deg-er 204b/7.

-ur, -ür geniş zaman ekinin yazılışı iki şekildedir:

Ötreli vav(و) ile yazılışı:

اولور ol-ur 180b/4, الور al-ur 41b/9.

Ötre ile(´ -) yazılışı:

بولور bulın-ur 68b/4, اولور ol-ur 134a/2.

Geniş zaman ekinin bir sıfat-fiil görevinde “olmak” yardımcı fiiliyle birlikte oluşturduğu birleşik fiil örnekleri(Banguoğlu,1995:484-485) metinde çokça mevcuttur.

Geniş zaman sıfat-fiili bu örneklerin tümünde şart kipiyle çekimlenmiştir ve istek, niyet , tasarlama anlamı vermektedir:

taḫsīm ider olsañ 41b/2-3 ḍarb ider olsañ 43b/3 gider olsa 203a/1

Geniş Zaman Ekinin Olumsuzu:-maz, -mez

Ekin ünlüsü üstün (َ) ile karşılanmıştır:

اولمَزْ ol-maz 25a/9, بلمَزْ bil-mez-em 219b/12, ألمَزْلَرْ al-maz-lar 35a/4, دكَمَزْ deg-mez 119b/5.

Gelecek Zaman

Metinde gelecek zaman ifadesini karşılayan –acak/ -ecek, -ısar/-iser, -ası/-esi gibi eklere rastlanmaz. Bu zaman ifadesi için –sa gerek birleşik yapısı kullanılmıştır (Duman,2000:51;Gülsevin,2007:103-105). “–sa gerek” yapısı aynı zamanda gereklilik çekimini karşılayan bir ifade biçimidir.(bkz. Gereklilik çekimi)

“Gerekdür ki varacağı-y-ıla gelecegi fersahıñ a‘dādın cem‘idesin bu olur (20) zīrā on iki fersah varup sekiz fersah (كئسة كركنر) **gelse gerekdür** ve bu yigirmi ‘aded ki cem‘-i ferāsihdür maḫsūmun ‘aleyhdür ve bundan şoñra bu on iki fersahı ki (كئسة كركنر) **gitse gerekdür** ol varup geldiği on günün ‘adedine ḍarb idesin bu hāşıl olur.” (202a/6)

“Pes bunların her nev‘inden ol hātemde ne miḫdār vardır anı bilmek kısmet-i ğuramā’-y-ıla olur; ammā bunun istihrācında kūsūrāt-ı mişḫāl gelse gerekdür. Bu, maḫal-i şihāh olup maḫal-i kūsūrāt olmadığı ecilden bunun beyānı te’ḫīr olundu.” (62 b)

Dilek Kipleri

İstek Kipi

-a, -e istek eki metinde üç farklı şekilde yazılmıştır:

Üstünlü he (َ) ile yazılışı:

بُولِنَة bulın-a 68a/9, اوفية سين okı-y-a-sın 15a/13, ویره لِر vir-e-ler 230a/12.

Üstünlü elif (اَ) ile yazılışı:

أَلَا لَرُ al-a-lar 58b/10, عَامِلٌ أَوْلَا سِنٌ ‘āmil ol-a-sın 70a/9, مُحْتَاجٌ أَوْلَمِيَّاسِنٌ muhtāc ol-ma-y-a-sın 115b/10.

Üstün (اِ) ile yazılışı:

دِيَّسِنٌ di-y-e-sin 44a/11, بُولُسِنٌ bul-a-sın 90a/1, بَيَّانٌ أَيْلِيمٌ beyān eyle-y-e-m 3a/6.

Şart Kipi

-sa,-se şart eki kelime sonunda yer aldığı zaman ekin ünlüsü üstünlü he (هَ) ile yazılmıştır:

أَوْلَسَهَ ol-sa 180a/1, لِنُرْسَهَبُوْ bulınur-sa 70a/6.

Kendinden sonra başka bir ek geldiğinde üstün (اِ) ile karşılanmıştır:

دِيْسَلَرُ di-se-ler 180a/2, دِلْسَنٌ dile-se-ñ 134a/9.

Emir Kipi

Teklik 2. şahıs:-gil

Teklik 2. şahıs ekinin metnimizde hem ekli hem de eksiz şekli mevcuttur. -gil eki metinde bil- fiiliyle birlikte birçok defa kullanılmış ve ünlüsü esre ile (اِ -) gösterilmiştir:

بِلْكَلْ bil-gil 101a/8

Emir kipinin 2. şahıs çekimi eksiz olarak da tespit edilmiştir:

“Bunuñ her on ‘adedinden yüz ‘aded al ki üç yüz olur ve her bir ‘adedinden dahı on ‘aded al ki ol dahı elli olur ve cümle üç yüz elli olur.” (24a/4-5-6)

Teklik 3. şahıs:

Teklik 3. şahıs emir ekinin ünlüsü metinde ötreli vav (وُ) iledir:

عَطَا إِسْوُنْ ‘aṭā it-sün 32b/7, حَاصِلٌ أَوْلَسْوُنْ ḥāşıl olsun 183a/9,

أَوْلَمَسْوُنْ olma-sun 120a/2.

Çokluk 1. şahıs:

Metinde sadece -elüm olarak ince şekliyle geçen bu ekin ünlüleri iki farklı şekilde yazılmıştır:

Ü ünlüsü genellikle ötre (ؤ) ile karşılanmıştır:

بَيَانُ اِيْدَهْ لَمْ beyān id-elüm 100b/5, اِبْتِدَا اِيْدَهْ لَمْ ibtidā id-elüm 119b/4.

Ü ünlüsünün ötreli vav (و) ile yazılışı:

بَيَانُ اِيْدَهْ لَوْمُ beyān id-elüm 51a/11.

4. Gereklilik Kipi

Eski Türkçe’de gereklilik genellikle bir fiile –miş kergek getirilerek ifade edilirdi: bil-miş kergek “bilmek gerek” (Gabain, 1995: 81).

-malu, -melü eki Eski Anadolu Türkçesinin sonlarında ortaya çıkan bir ektir(Ergin,1993:296). Gereklilik ekinin bu dönemde henüz bir kip görevi yoktur, bir sıfat-fiil ekidir (Korkmaz,2003:693). Metinde bu ek, genellikle birleşik fiillerin bir unsuru olarak karşımıza çıkmıştır. Ek bazı yerlerde gereklilik, bazen de gelecek zaman anlamını verecek şekilde kullanılmıştır. Ekin ilk ünlüsü a, e üstün (ا -) ile, sondaki ünlüsü u, ü ise ötreli vav (و) ile karşılanmıştır:

يَا زَمَلُوْ اَوْ لَسَاكْ yaz-malu olsañ “ yazman gerekirse” 163b/6.

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde gereklik kipi yerine yaygın olarak kullanılan “gerek” kelimesinin kullanımı metinde oldukça yaygındır. –mak, mek mastar eki ve şart kipinden sonra gelen bu kelime cümleye gereklilik anlamı katar (Korkmaz,2003:694): dimek gerekdür 65a/13, bulmak gerekdür 68a/7, kitâbet olunmak gerek 117a/7, tarh olunsa gerekdür 152a/6,(mağsüm) olsa gerekdür 211a/9.

“-sa gerekdür” ifadesinin gelecek zaman anlamında kullanıldığı yerler de vardır:gel-se gerekdür 202a/6, git-se gerekdür 202a/8

-malu ekinin metinde geçen iki örnekte gereklilik kipi görevinde kullanıldığı görülmüştür. Ekin ilk ünlüsü üstün ile, ikinci ünlüsü örteli vav iledir:

“Pes bu dahı ma‘lüm oldı ki bu şekleynüñ hāne-i rābi‘lerin dahı mechül itmek cāyız olur-ımuş ammā hemān қаnқı hāne, қаnқı hāneye **darb olmaludur** ve қаnқı hāneye **taqsım olmaludur**, anları zabt itmek gerek-imiş.” (85b)

“Gerek” kelimesi “ki” bağlama edatından önce gelerek oluşturduğu yan cümleciklerle de metinde gereklilik anlamını pekiştiren bir unsurdur:

...imdi gerekdür ki bu eşkâli şöyle yazasın 60b/7

....gerekdür ki sen dahı bir mahrec bulasın ki anda dahı şülş ve sub‘ ola 90a/1-2

...gerekdür ki evvel emirden tefekkür ve teemmül idüp göresin 100a/2-3

Bildirme Eklerinin Yazılışı

Teklik 2. şahıs: -sın, -sin

Teklik 2. şahıs bildirme eki metinde -mak gerek gereklilik çekimiyle birlikte kullanılmıştır. Ekin ünlüsü esre (ـ) iledir:

يَا زَمَقْ كَرَكْسِنْ yazmak gereksin 221b/1, دِمَاكْ كَرَكْسِنْ demek gereksin 15b/4,
بِلْمَاكْ كَرَكْسِنْ bilmek gereksin 120b/13.

Teklik 3. şahıs bildirme eki: -durur, -dur, -dür

-dur, -dür ekinin ünlüsü ötre (ة) ile karşılanmıştır. Ek genellikle kelimeye bitişik yazılırken ayrı yazıldığı örnekler de vardır:

يَلِّقْ دُرُ yıllıkdur 214b/12, يُوْقْدُرُ yok-dur 126a/5, بَاقِيْدُرُ bāqī-dür
232b/4, بِيكْدُرُ biñ-dür 12b/10.

“gerek” kelimesinin bazen –dur, -dür ekini almadan 3. şahısta çekimlendiği görülmüştür:

“Ol vaqt bu dāhīl-i kısmet a‘dāddan yā hālī gerek veyā bu dāhīl-i kısmetde bulunan a‘dād toktuzar gerek ki bu ‘amel şahīh olmış ola.”(57a)

Çokluk 1. şahıs: -üz

Çokluk 1. şahıs bildirme eki metinde ince şekliyle geçmektedir ve örnekleri sınırlıdır. Ekin ünlüsü bir yerde ötre ile (ة), bir yerde ötreli vav (و) ile yazılmıştır:

نَفَرُزْ nefer-üz 197a/8, دَكْلُوْزْ nefer değil-üz 197a/10.

Çokluk 2. şahıs: -siz

Metinde tek örneği olan bu ekin ünlüsü esre (-) ile karşılanmıştır:

نَفَرَسِزْ nefer-siz 197a/9.

Çokluk 3. şahıs: -dururlar

Metinde bir yerde karşılaştığımız bu ekin yazılışı şöyledir:

دُرُرْلَرُ 'ārī-dururlar 135b/12.

2.2.3 Fiilimsilerde Ünlülerin Yazılışı

2.2.3.1 Partisip (Sıfat-Fiil) Eklerinin Yazılışı

-duğ, -dük eki:

Metinde yaygın olarak kullanılan sıfat-fiil eklerinden biridir. Ek, metninde yuvarlak ünlülü olarak kullanılmıştır. Kalın ünlülü fiil tabanlarına -duğ, ince ünlülü fiil tabanlarına -dük şekli gelmiştir. Yazılışı iki şekildedir:

Ötreli vav (و) ile yazılışı:

بِلْدِنْ دُكِّنْ bilin-dük-den 13b/4, دِدُوْغُمُوْزْ di-düg-ümüz 88b/3, اولْدُوْغِي ol-duğ-ı 125a/6.

Ötre ile (') yazılışı:

بِلْدُكِّنْ bil-dük-den 101b/8, دُورْدُوْغِي dur-duğ-ı 15b/4, فَرِضْ اَوْلْدُوْغِي farz ol-duğ-ı 161b/13.

-mış, -miş eki:

Geçmiş zaman ifade eden sıfat-fiillerden biri olan bu ek, metinde düz-dar ünlülü şekliyle geçmiştir. -mış, -miş ekini alan sıfat-fiiller metnimizde genellikle “olmak” yardımcı fiiliyle birlikte kullanılmış ve birleşik fiiller meydana getirmiştir. -mış partisibi metinde sıfat olarak bir yerde geçer. Örneklerin tümünde ekin ünlüsü esre (-) ile yazılır:

–miş partisipi metinde sıfat olarak bir yerde kullanılmıştır: حَاصِلٌ أُوْلِمِشْ مَبْلُغُكَ
hâsıl olmuş (meblağun) 53a/6 .

Birleşik fiil örnekleri:

يَاذِلْمِشْ أَوْلَسَا yazıl-mış olsa 19b/1, صَاحِبُ أَوْلِمِشْ أَوْلَا şahih olmuş ola 57a/7,
(أَشْلَمِشْ أَوْلَرُ) işle-miş olur 211a/1.

-an, -en eki:

Geniş zaman bildiren bu sıfat-fiil ekin ünlüsü çoğunlukla üstün (َ) ile gösterilmiştir. Bunun yanı sıra üstünlü elif (ا) ile yazılmış şekillerine de rastlanmıştır:

Üstün ile (َ) yazılışı:

دُوْتِلْنْ dutıl-an 211a/1, قَوْلْ أَوْلْنْ kavıl ol-an 213a/7, يُوْرِيْنِنَهْ yüri-y-en-i-n-e
31b/9, وَفَاتْ إِيْدِنْ vefât id-en 71b/11.

Üstünlü elif (ا) ile yazılışı:

مَادُونْ أَوْلَانْدَهْ mādün olanda 70a/4, قَالَا نِنَهْ kal-an-ı-n-a 42b/5.

-acak, -ecek eki:

Gelecek zaman anlamı ifade eden bu ekin metinde iki çeşit yazılışı vardır:

Ekin ünlülerinin üstün ile (َ) yazılışı:

hâsıl olacak (أَوْلَجَقْ) on dirhem 88a/12, istihrâc olacak (أَوْلَجَقْ) eşkâl 33b/12.

وَأَرْجَعِيْ يَلَهْ var-acağ-ı-y-ıla 202a/4, din-ecek (دِنَجَكْ) maħalde 130a/5.

İnce ünlülü kelimelere eklenirken ilk ünlüsünün üstünlü he (َ) ile yazıldığı da görülür:

فهْمْ إِيْدَهْ جَكْرِيْ (إِيْدَهْ جَكْرِيْ) derece 115a/2, گِلَهْ جَكِيْ gel-eceg-i 202a/4.

-ar, -er eki:

Geniş zaman sıfat-fiili –ar, -er olmak yardımcı fiiliyle birleşerek bir oluşun alışkanlık halinde sürdüğünü belirten fiiller yapar(Korkmaz, 2003:803). Metnimizde

bu ek birleşik fiil yapıları içinde yaygın bir kullanıma sahiptir. Ekin ünlüsü üstün ile (َ) karşılanmıştır:

nisbet id-er (اِيْدِرْ) olsañ 49a/9, taşvîr ider (اِيْدِرْ) olsalar 68b/8, tañîf ider (اِيْدِرْ) olsañ 70a/10.

Sıfat tamlaması oluşturduğu örnekleri de vardır: hâşıl-ı sâliyânesi on biñ aqça yazar tîmâr olsa 184b/8.

-malu, -melü eki:

-malu, -melü sıfat-fiili metinde olmak yardımcı fiiliyle bir araya gelerek birleşik fiiller oluşturmuştur. Bu birleşik fiillerin bazılarında ek, gelecek zaman anlamı(Ergin, 1993:319), bazılarında ise gereklilik anlamı taşır(Korkmaz, 2003: 694). Ekin ilk ünlüsü a, e üstün (َ) ile, sondaki ünlüsü u, ü ise ötreli vav (وُ) ile karşılanmıştır:

Gelecek zaman anlamıyla:

-malu, -melü ekinin gelecek zaman anlamıyla oluşturduğu birleşik fiillerde oluşun niyet halinde olduğunu gösterir (Korkmaz, 2003:806):

beyân olunmalu (اَوْلِنْمَلُوْ) olursa “ beyan edilecek olursa” 177a/7, ta‘bîr olmalu (لَمَلُوْ) olursa 30a/13.

Gereklilik anlamıyla:

mücennes itmelü(اِثْمَلُوْ) olıcağ 236b/10, yaz-malu (يَازْمَلُوْ) olsañ “ yazman gerekirse” 163b/6.

2.2.3.2 Gerundium Eklerinin Yazılışı

-a, -e eki:

Metinde iki yerde geçen –a, -e gerundium eki üstünlü he (هَ) ile yazılmıştır: istihrâc idebile (اِيْدَهْ بِلَهْ) 123b/10, telhîş idemez (اِيْدَهْ مَزْ) 116a/4.

-ı, -i eki:

Metinde tek örneği olan bu gerundium eki esreli ye (يَ) ile yazılmıştır: müstağnî olıbile (اَوْلِيْ بِلَهْ) 54a/13.

-u, -ü eki:

Metinde iki örnekte rastladığımız bu ekin yazılışı ötreli vav (و) iledir:

taẓ'if olunugelmişdür(أولُونُوكُلْمَشْدُرُ) 193a/6.

mücennes olunugelmişdür(أولُونُوكُلْمَشْدُرُ) 193a/6.

-ıcağ, -icek eki:

Eklendiği fiillere –ınca, -ince anlamı katan bu gerundium ekinin ilk ünlüsü esre ile (ـ), ikinci ünlüsü üstün (َ) ile gösterilmiştir.

harc ol-ıcağ (اولُحِقْ) 39a/11, al-ıcağ (اَلْحِقْ) 25a/2, gid-icek (كِيدِجْكَ) 201a/11,
rast gel-icek (كَلِجْكَ) 56b/13.

Ünlü ile biten fiil tabanlarına eklenirken araya –y- yardımcı sesi girer:

cem' eyle-y-icek (أَيْلِجْكَ) 19a/7, di-y-icek (دِيْجْكَ) 72a/3.

-ınca, -ince eki:

Ekin ilk ünlüsü esre (َ) ile, ikinci ünlüsü a,e üstünlü he (هَ) ile karşılanmıştır.

var-ınca (وَاَرُ نَجَهَ) 107b/8, düken-ince (دُوْكَئِنَجَهَ) 120a/8, in-ince (اَيْنِنَجَهَ) 17b/3.

Kendinden sonra ek aldığı durumlarda a,e ünlüsü üstün (َ) ile yazılmıştır:

tamam ol-ınca-y-a (اَوُنَجِيَهَ) 42b/11, gel-ince-y-e (كَلِنَجِيَهَ) 193a/4.

Örneklerde de görüldüğü gibi –ınca, -ince gerundium eki metnimizde Eski Anadolu Türkçesinin ses özelliklerine uygun olarak kalınlık-incelik uyumuna bağlı; düzlük-yuvarlaklık uyumuna aykırı bir durum sergiler.

-madın, -medin eki:

Bu gerundium ekinin a,e ünlüsü metinde daima üstün ile (َ); i,ı ünlüsü ise esre (ـ) ile gösterilmiştir:

vaz‘ olun-madın(اُولْمَدِن)115a/12, yaz-madın يَازْمَدِن 31a/7, darb it-medin (اِثْمَدِن)178b/4.

-duḡca, -dükce eki:

Bu gerundium ekinin u, ü ünlüsü genellikle ötre (ُ) ile; a,e ünlüsü ise üstünlü he (َ) ile karşılanmıştır:

tarḥ ol-duḡca (اُولْدُقْجَه)181b/13, vāḡi‘ ol-duḡca (اُولْدُقْجَه)87a/3,
düṣ-dükce دُوْشْدُقْجَه 62a/10.

Ekin u,ü ünlüsü bir yerde ötreli vav(ُ) ile yazılmıştır:

yüri-dükce يُوْرُدُقْجَه 36b/5.

-ken, eki:

i- fiiline bağlı olarak kullanılan bu gerundium eki metinde –ken şeklinde ekleşmiş olarak da kullanılmıştır. Bu örneklerde ekin ünlüsü üstün ile (ِ) yazılmıştır:

gider-ken كِيْدِرْكَن 201b/11, darb ider-ken (اِيْدِرْكَن)29b/5.

i- fiiline bağlı olduğu durumlarda i- fiilinin farklı yazılışları mevcuttur.

Esreli elif ye (اِى) ile yazılışı:

müteferriḡ-iken مُتَفَرِّقْ اِيْكَن 198a/12

Esre(ِ) ile yazılışı:

gider i-ken كِيْدِرْ اِيْكَن 219b/5, lidre-y-iken لِيْدِرَهْ يِْكَن 167a/11.

-up, -üp eki:

Metinde hep yuvarlak şekliyle tespit edilen bu gerundium ekinin ünlüsü genellikle ötreli vav (ُ) ile yazılmıştır. Ekin ünlüsünün ötre ile (ُ) yazılmış şekilleri de mevcuttur:

Ötreli vav (ُ) ile yazılışı:

nāḡıṣ gel-üp (كَلُوْبُ) 18a/12, peydā id-üp (اِيْدُوْبُ) 97b/13, al-up اَلُوْبُ 18a/4.

Ötre (ُ) ile yazılışı:

tefrîk id-üp (ائدُب) 109b/4, ‘āmil ol-up (اولب) 100a/5.

-mazsuzın eki:

Bir çeşit ek yığılmasıyla oluştuğunu söyleyebileceğimiz (Korkmaz,1995:89-90) bu gerundium eki –maz olumsuz geniş zaman partisibi, olumsuzluk anlamı taşıyan –suz isimden isim yapma eki ve vasıta ekinden meydana gelmiş bir birleşik yapıdır. Eklendiği kelimeye –madan, -meden veya –maksızın anlamı katmıştır. –maz partisip eki bir partisip olarak eklendiği tabanlarda kalıcı isimler yaptığı gibi –lık ekiyle birlikte de kullanımı EAT ve Türkiye Türkçesinde yaygındır.² Ayrıca ekin –maz+lık+tan olarak genişlemiş biçimleri zarf olarak kullanılmaktadır (Bayraktar, 2004:122). Ancak –mazsuzın şeklinde bir kullanım dönem metinlerinde çok fazla karşılaşılan bir ifade şekli değildir. Ekin a ünlüsü üstün (ˆ -) ile, u ünlüsü ötre (ˆ -) ile, ı ünlüsü esre (-) ile yazılmıştır. Metinde bu kullanım bir yerde tespit edilmiştir: zam olmazsuzın (اولمزسوزن) 206b/8.

2.3 Ünsüzlerin Yazımı

Ünlülerin yazılışında olduğu gibi ünsüzlerin yazılışında da bazı seslerin aynı harfle gösterilmesinden kaynaklanan sorunlar bu dönem metinlerinde karşımıza çıkar (Özkan, 1995:88). Bu karışıklık b-p, c-ç, k-g gibi aynı harfle karşılanan seslerden kaynaklandığı gibi bunda kalıplaşmış imla geleneğinin de etkisi vardır. Sonraları bu sesleri karşılamak için Arap asıllı alfabeyle cim (ج) ve be (ب)’nin yanı sıra pe (پ) ve çim (چ) harfleri; g sesini karşılamak için üç noktalı kef (ك) eklenmiştir. Ancak bu harflerin kullanımı, ikili yazılışları ve belirsizlikleri ortadan kaldırmaya yetmemiştir. Kalıplaşmış imlanın etkisinde kalmadan kelimenin hangi sesi taşıdığını ortaya koymak dönemin fonetik özelliklerini tespit edebilmek açısından yaygınlık kazanan bir görüştür (Duman, 2000:23). Aslında Eski Anadolu Türkçesinin yazıda konuşma dilini yansıtan fonetik bir imla olduğu düşünülür (Korkmaz,1995:492). Dilin ses yapısındaki bu farklılıklar tabii ki alfabenin elverdiği ölçüde tespit edilebilmektedir.

² Fiillerin isme dönüşüp bir isimden isim yapım ekiyle genişlediği örnekler EAT dönemi metinlerinde yaygındır: begenmeklik, gitmeklik, suvarmaçlık vb. (Akkuş: 1995, s. 199)

2.3.1 c-ç Ünsüzlerinin Yazımı

Ön seste ve iç seste ç ünsüzü bulunduran kelimeler günümüz Türkçesindeki söyleyişe denk olarak genellikle ç ile yazılmışlardır:

رَجْرَكَدُ çekirdekdür 101b/1, چَبْعُكُ çıbığuñ 206a/11, بُجُوقُ buçuk 146a/4, قَچَرُ kaçar 211b/9, اُوچ üç 59b/6, اِچْنَدْنِ içinden 91b/2.

İç seste hem c hem ç sesi ile yazılmış olan nice/niçe kelimelerinin anlam bakımından farklı olduklarını görürüz. (bkz. eklerde ünsüz benzeşmesi) Dönem metinlerinde “anca” olarak görülen kelime metinde de aynı şekildedir: anca 177a/4. Ayrıca “borclarına 58b/3” şeklinde son seste cim ile yazılan kelime günümüz imlasına uymamaktadır.

Metindeki Türkçe kelimelerde yer alan c-ç sesleri bir-iki örnek dışında günümüzdeki söyleyişe denk durumdadır. Karışıklık daha çok alıntı kelimelerdedir. **çuka~cuka (F.), penc~penç (F.), tasüc~taşuç(A.)** metinde ikili yazılışlarıyla en çok dikkat çeken kelimelerdir.

Türkçe kelimelerde son seste bulunmayan seslerden biri c'dir. Yabancı kelimelerde sondaki c sesinin tonsuzlaşması sonraki dönemlerde (17.yy) yazıda tespit edilmiş bir ses özelliğidir (Duman,1995:123). Alıntı bir kelime olan **şatranc(A.)** “Satranç” 32b/12, 33b/8 metnimizde asıl biçimiyle, tonlulaşmaya uğramadan tespit edilmiştir.

2.3.2 t-d Ünsüzlerinin Yazımı

Eski Türkçede kalın ve ince sıradan kelimelerdeki t'lerin bir kısmı Eski Anadolu Türkçesinde d'ye dönmüştür: datlu, dilkü, dağıldı vb. (Özkan, 1995:89); dürlü, ditredi (Yelten, 2009:59).

t-d meselesinde, tı (ط) harfinin d'ye dönmüş olduğu muhakkak kelimelerde bile kalıplaşmış imla geleneğinin bir uzantısı olarak kullanılmış olması karışıklık yaratmaktadır. Bu değişimin tespiti, başta ancak dal (د) harfinin yazılması ile mümkün olmaktadır.

Ön seste d ile yazılanlar kelime örnekleri:

دَكْمَة degme 116a/3, دَكْلُدْر degüldür 31a/2, دَك dek 214a/13, دَكْلُو deñlü 15b/11, دُرْدَر دُرْدَر 47a/7, دُوْتْسَة dutsa 210b/8, دُوْتِلَنْ dutılan 212a/4, دُوْكِنَجَة dükenince 120a/8.

Bunlardan “dut- 210b/8, dutıl- 212a/4~tutıl- 228b/12, düken- 120a/8” Eski Anadolu Türkçesinde “d” olmuşken günümüz Türkçesinde tekrar t’ye dönmüş kelimelerdir.

Ön seste t ile yazılanlar: طَشْرَادَة taşrada 206a/10, طَوْقُنْبُ toqınup 219b/5,

طَقْسَنْ toqşan 39b/1, طَقْوُزْ toquz 9b/13, طَوْلَرْ tolar 200a/10, طُوْتُلُورْ tutulur 228b/12. tı (ط) ile yazılan kalın sıradan kelimelerin “tutıl- 228b/12 ” hariç standart yazı dilimizden farklı olduğunu görüyoruz.

Dilimize Arapçadan girmiş zarflardan biri olan elbette metinde iki şekilli bir imlaya sahiptir: **elbetde(3)** 152a/6, **elbette (2)**22b/9, 86b/12.

İç ve son seste kalın sıradan t’ler genellikle (ت) ile yazılmıştır: التَّمَشْكُكْ altmışun 55b/7, أَلْتْ altı 15b/4, أَلْتُونْدَنْ altundan 192a/9.

2.3.3 k-g Ünsüzlerinin Yazımı

Arap alfabesinde k-g seslerini karşılayacak farklı harfler olmadığı için metinlerde bu iki sesin tespiti güçtür. Bazı metinlerde g harfini belirtmek için üç noktalı kef kullanıldığı görülse de (Târih-i İbn-i Kesîr Tercümesi, Kitâb-ı Gunya vb.) bu yaygın bir imla değildir. Yine de Eski Türkçe’den Batı Türkçesine geçişte bir k- < g- değişiminden haberdar olunmasını sağlamaktadır. Kelime başında değişime giren bu kelimeleri üç noktalı kefle yazılan metinlerden ve çeviri yazılı metinlerden takip edebiliyoruz (Duman,2000:27). Metinde üç noktalı g harfi bir kelimedede tespit edilmiştir: بَكْنَمِينْ begenmeyen 119b/4.

g'li olarak tespit edilen bazı kelimeler şunlardır:

گلوب gelüp 71b/5, گركدرُ gerekdür 11b/12, كىبى gibi 44a/6, كيدرَه سين gideresin 42a/1, كوره گوره 57b/12, كن گүн 183b/10.

k'li yazılmış ince ünlülü bazı kelimeler şunlardır:

كندؤ kendü 91a/11, كسرَ keser 180b/2, كز kez “Defa, kere” 8b/9, كمينه kimine “Bazısı” 67a/12, كشيْلره kişilere 40b/10.

İç seste k-g sesi taşıyan bazı kelimeler:

دگرَ deger 41b/11, دگمه degme 116a/3, دگنَ degin 42b/11, اكسكُك eksük 31a/4 vb.

2.3.4 b-p Ünsüzlerinin Yazımı

Eski Anadolu Türkçesinin ilk dönem metinlerinde ön ve son seslerde ç, p sesleri bulunan kelimelerin c ve b ile yazıldığı, Arap alfabesinin Türkçenin seslerini karşılamakta yetersiz kaldığı bilinmektedir (Korkmaz,1995:500). Metinde bu konuda çok fazla bir düzensizlik söz konusu değildir. “arpa, pes” gibi içinde p ünsüzünü barındıran sesler düzenli olarak (پ) ile yazılmış; sadece hep kelimesi bir yerde “heb” şeklindedir. Aynı ikilik para anlamındaki peşîz(F.) için de söz konusudur. Kelime bir yerde beşîz(F.) olarak geçer. –up/-üp gerundiumu düzenli olarak (ب) ile yazılmıştır. Ön ve iç seste b sesini barındıran Türkçe kelimelerin imlası da düzenlidir. İkili şekiller göze çarpmaz.

b-p sesi ile yazılmış bazı kelimeler şunlardır: چيغكُك arpaya 102b/7, چىبىغۇن çıbıguñ 206a/11, ابة ebe 74b/10, بلچقده balçıkda 206a/9, بشى beşi 24a/2, (بولشۇرلر)buluşurlar 203a/5.

2.3.5 ñ Ünsüzünün Yazımı

Metinde ñ ünsüzünü belirtmek için özel bir işaret kullanılmamış, ñ sağır kef ile gösterilmiştir: بَاكَة baña 80a/1, بِيكْ biñ 112a/8, بُكَا buña 102a/6, دَكْلُو deñlü 15b/11, اِكْن iñen 33b/4.

2.3.6 s Ünsüzünün Yazımı

Metinde s ünsüzü ince sıradan kelimelerde (س), kalın sıradan kelimelerde genellikle (ص) ile yazılmıştır: نَسْنَه nesne 18b/2, اِسْتَسَلْرُ isteseler 9b/5, سَكْزَه sekize 12a/11, سُو şu 199a/2, سُورْلِنْ şorılan 82b/1. EAT döneminde kalın sıradan bazı kelimelerin (س) ile yazıldığı da görülür: سَا saña 32b/7. Saña kelimesi metinde hep bu şekilde tespit edilmiştir.

3. BÖLÜM: FONETİK ÖZELLİKLER

3.1 Ünlüler

3.1.1 Ünlü Değişmeleri

i/e değişmesi

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde karşılaşılan önemli meselelerden biri olan i/e değişmesi metnimizde de görülür. Eskiden beri Türkçede ilk hecede görülen i > e, e > i, i > é, é > é, é > e değişmesi bu meselenin çözümünü zorlaştırır. Bu konuda bazı kelimelerdeki ikili şekillerin kullanımı dikkat çekicidir. Aynı kelimenin hem i'li hem e'li şekillerinin bulunması, bu iki sesi kendinde barındıran bir kapalı e (é) meselesi ortaya çıkarmış; fakat bu konu üzerinde henüz Türkologlar tarafından görüş birliği sağlanamamıştır. Metnimizde bu tür kelimelerin okunuşunda, pek çok araştırmacıya göre daha sağlıklı ve ilmi olan (Timurtaş, 1994:20) yazarın harekeleme sistemine bağlı kalmayı bir yöntem olarak benimsedik. Eski Anadolu Türkçesinde kelime başında ve ilk hecede yer alan i'ler Klasik Osmanlı Türkçesinin sonlarına doğru (18.yy sonları) e olmuştur (Duman, 2000:76; Ergin, 1993:77). Özellikle beş, yedi, et-gibi kullanım sıklığı olan kelimelerde bu değişimin tamamlandığı görülür. Metnimizde ise özellikle bu kelimelerde gözlemlenen ikilik dikkate değer. Bu özelliğiyle dikkat çeken kelimeler şunlardır:

beş (4) 24a/2, **biş** (171) 103a/10

beşer (3) 164a/13, **bişer** (4) 49a/4

de- (1) 184a/2, **di-** (289) 71b/8

yedi (2) 19b/7, **yidi** (110) 95a/13

Bugün yazı dilimizde e olup metinde i ünlüsü taşıyan kelimeler:

bişinci “beşinci” 80b/13

din- “denmek, söylenmek” 93b/12

dinil- “denilmek, söylenmek” 26b/7

girü “geri” 26b/10

iriş- “eriş-” 2a/5

it- “etmek” 18a/5

nire “nere” 10b/10

vir- “vermek” 37b/2

viril- “ verilmek” 42b/1
yidinci “ yedinci” 136a/6,
yir “yer” 40a/6
yitiş- “yetişmek ” 100a/10
yitmiş “ yetmiş” 85a/7

e sesini muhafaza edip bugün de aynı şekilde kullanılan kelimeler:

beg 99a/13, begen- 119b/4, ben 4b/2, çek- 219b/13, deg- 230b/13, degme 116a/3, ebe 74b/10, eksük 31a/4, el 17b/11, elli 44a/10, ellişer 164b/9, er 72a/13, ev 150b/12, eyle- 3a/10, gel- 71b/5, gerek 11b/12, gerekli 2b/9, getir- 39b/12, kendü 91a/11, kes- 180b/2, kez 22b/8, ne 23a/1, neden 120a/6, nesne 18b/2, sekiz 12a/11, sekizinci 37a/6, seksen 46b/3, sen 80a/3, senüñ 197a/12.

Eski Türkçe’de e olan ses Eski Anadolu Türkçesi döneminde i şeklinde bir gelişme gösterir: imdi<emdi<amtı 23a /1, niçe<neçe 79b/11 vb. örnekler metinde i sesiyle tespit edilmiştir.

Türkçe kelimelerde i/e meselesinde yaşanan ikilik metnimizde Arapça-Farsça alıntı kelimelerde de görülür. Bu kelimelerde zaman içinde meydana gelen i>e (genişleme) e>i (darlaşma) yönündeki değişimlerin kelime bünyesindeki seslerin birbirlerini etkilemesi neticesinde olduğunu söyleyebiliriz (Duman, 1995:174):

yik (13 kez) 136b/8, **yek** (2 kez) 136b/13
yikser (3 kez) 167b/6, **yekser** (17 kez) 168a/7
hisâb (183 kez), **hesâb**(A.) 46b/9 (1 kez)

Bugün yaygın olarak e ile yazılan bazı Arapça-Farsça kelimelerin metnimizde i ünlüsüyle yazıldığı görülmektedir. Redhouse ve Meninski gibi halk söyleyişini yansıtan sözlüklerde bu kelimeler e’li şekilleriyle madde başı olarak alınmış, i’li şekilleri ise vulg. “halk söyleyişi ” kısaltmasıyla iç madde olarak verilmiştir:

kimhâ(F.) “Kemhâ, ipekli kumaş” 226a/6

si(F.) “Se, üç” 173b/12, 174a/13

Metinde e’li şekilde geçen ebrişim “İbrişim, bükülmüş ipek iplik ” 86b/6 kelimesi Redhouse sözlüğünde ebrişim ve ibrişim olarak iki kere madde başı yapılmış, ibrişim kelimesinin kökeni Türkçe olarak verilmiştir.

u/ı ve ü/i değişmesi

Eski Türkçe'deki bazı kelimelerin u,ü ünlüleri Batı Türkçesine geçerken ı,i'ye dönmüştür. Ünlülerin dış ünsüzleri sebebiyle düzleşmesini gösteren bu değişme örnekleri metinde pek fazla değildir. ET'de "uçun" şeklinde kullanılan edat metinde değişime girmiş şekilde "içün" olarak geçer. ET'den EAT'ye geçerken diz-<düz- olarak değişen "dizmek, sıralamak" anlamındaki fiil metinde asıl şeklini korumuş; fakat anlam değişimine uğramış olarak tespit edilmiştir. Dilimizdeki alıntı kelimelerin de zaman içinde bu değişimi yaşadıkları görülür. Günümüz Türkçesinde düzleşmiş şekilleriyle kullanılan misafir, merdiven kelimeleri asli şekilleriyle ve yuvarlak ünlülü olarak metinde tespit edilmiştir: müsâfir 225a/5, nerdübân 178a/2.

u/o ve ü/ö değişmesi

Arap alfabesinde yuvarlak ünlüleri gösterecek farklı işaretler olmadığı için güzel, usan-, yürü-, yukarı gibi ilk hecesinde yuvarlak ünlü bulunduran bu kelimelerin ünlülerinin dar veya geniş ünlüyle okunması bir tartışma konusudur (Ergin, 1993:78). Bu değişimin eski devirlerde gerçekleşmiş olduğu görüşü yanında, Rumeli ağzı etkisiyle yeni oluşan bir değişim olduğunu düşünenler de vardır. Metinde geçen böyle yuvarlak ünlülü kelimelerin okunuşunda Uygur devresi metinlerindeki şekillere bağlı kalınması gerektiğini savunan araştırmacıların görüşüne (Timurtaş, 1994:25) bağlı kalındı.

Dar ünlüyle okunan kelimeler:

uy-, yürü-, yukarı

e/ö değişmesi

Günümüz Türkçesinde "öyle" şeklinde kullanılan kelime metinde değişime uğramamış şekliyle "eyle" olarak tespit edilmiştir.

3.1.2 Ünlü Uyumu

3.1.2.1 İncelik-Kalınlık Bakımından

Türkçenin her devrinde ünlüleri kalınlık-incelik bakımından düzenleyen dil uyumu güçlüdür. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde olduğu gibi metnimizde de kelime tabanlarında ve eklerde kalınlık-incelik uyumu güçlüdür. Hatta bugün uyuma girmeyen –ki aitlik eki; ile, içün gibi edatların da o dönemde uyuma girdiği görülür: muhtelif olmağ-ıla 12b/2, ma‘lüm olmağ-ıçun 33a/7, hâşıl olmağ-ıçun 76a/1 vb. Günümüz Türkçesinde uyum dışında bıraktığımız –ki aitlik eki, metinde –ki ve –ğı olarak iki şekillidir. Eski Anadolu Türkçesinde birçok yerde ek bu çift şekilliğini korusa da ekin tamamen uyuma bağlı olduğu söylenemez (Yelten, 1993:75). Metnimizde de uyuma bağlı olarak kullanılan şekiller olduğu gibi uyum dışı örnekler de vardır: evvelki 6b/12, şimdiki 16a/4, fevkindeki 19a/10, eldeki 31a/13, yanındaki 199b/1.

Uyum dışında kalan örnek ise şudur:

tahtındaki 17b/5

Aşağıdaki örneklerde ise –ki eki –ğı’ya dönüşerek Arapça alıntı kelimelerin de uyuma girmesini sağlamıştır:

(فَوْقِنْدَهْ غَى) favḳ-ı-n-da-ğı 228b/12¹ s̄anıdağı 82a/10

Bu dönem metinlerinde Arapça ve Farsça kökenli bazı kelimelerde kalınlık-incelik uyumunun etkileri görülür. Bu kelimeler, içinde damak ünsüzü bulunan yapım ekleri aldıkları zaman Türkçenin ses kurallarına uygun bir benzeşmeye girdikleri imladan anlaşılır (Yelten, 1993:96-97). Böylece, bu kelimeler Türkçenin önemli fonetik özelliklerinden birine uyarak Türkçeleşir.

Eski Anadolu Türkçesinde uyum dışında kalan eklerden biri de –iken gerundium ekidir. Kelimeye daima ince şekliyle eklenir. Dolayısıyla kalın sıradan

¹ Türkçe ve alıntı kelimelerde uyumsuz ekli kelimeler, Türkçenin tarihi fonetiği ve morfofonolojisi bakımından birer delil olarak kabul edilmektedir. Dil uyumsuzluğunu aksettiren bu türlü örneklerin ağız katmanlarının veya bölgelerinin söyleyiş örnekleri olduğu düşünülür. Alıntı kelimelerin aldığı uyumsuz ekler, her zaman taban ünlülerinin durumunu aksettirmeyebilir. (Musa Duman, “Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Bazı Metinlerdeki Dil Uyumu Aykırı Örnekler Üzerine” *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c.32, İstanbul, 2005, s.53-64).

kelimelere eklendiğinde uyum dışında kalır. Ek metinde hep ince ünlü taşıyan kelimelere eklendiği için uyum dışı bir görüntüsü yoktur:

ider-ken 29b/5, hālī-iken 148a/12, müteferriḳ-iken 198a/12, gider-iken 219b/5

Bugün kalınlık-incelik uyumu dışında kalan “hangi” ve “dahi” kelimeleri ise metnimizde uyuma bağlı olarak kullanılmıştır:

ḳankı “Hangi” 71a/3, **dahı** “dahi” 48b/9

Günümüz Türkçesinde uyum dışında kalan –daş isimden isim yapma ekinin o dönemde uyuma bağlı olduğu görülür: Ekin “ **ḳarın-daş-um** 71b/6” şeklindeki yazılışı bu uyumu gösterir.

Günümüz Türkçesinde “akçe” olarak kullanılan ve seslilenmesi güç Türkçe kelimeler arasında yer alan (Duman,2000:54; Develi,1995:36) bu kelime çalışmamızda “akça” şeklinde, uyuma bağlı olarak okunmuştur. Bu okuyuşta -lık yapım ekiyle türetilmiş akçalık 178a/5 kelimesinin imlası etkili olmuştur. (bkz. isimden isim yapma ekleri, -lık ekinin yazılışı)

3.1.2.2 Düzlük-Yuvarlaklık Bakımından

Dudak uyumu olarak da adlandırılan düzlük-yuvarlaklık uyumu düz ünlülerden sonra düz ünlülerin, yuvarlak ünlülerden sonra düz-geniş veya dar-yuvarlak ünlülerin gelmesi durumudur. Eski Türkçede günümüz Türkçesindeki kadar yaygın bir dudak uyumunun varlığından söz edilemez. Eski Türkçe’de bazı kelime teşkil unsurlarının dudak uyumu etkisi altında ı, i, u, ü şeklinde kelimeye eklendiği (Gabain,1995:36) bilinir. Ancak bu uyum bütün eklerde kalınlık-incelik uyumu kadar güçlü bir ses özelliği kazanmamıştır. Dudak uyumunun Türkçe nin bir fonetik özelliği olarak dile yerleşmesi Batı Türkçesinde tarihi bir süreç içerisinde gerçekleşmiştir (Develi,1995:49). Eski Anadolu Türkçesi dönemi metinlerinde gözlemlenen yuvarlak ünlülü ekler, kelime tabanlarındaki yuvarlaklaşmalar ve bazı eklerin düz şekilleriyle kalıplaşmış olarak kullanılması bu dönemin en önemli fonetik özelliğidir. Bu durum, dönem Türkçesindeki pek çok kelimeyi dudak uyumu dışında bırakır. Bu açıdan Eski Anadolu Türkçesi dudak uyumu bakımından Türkçenin en düzensiz dönemidir. EAT döneminden sonra yazılan metinlerin

harekesiz oluşu ve kalıplaşmış imla bu meselenin takibini zorlaştırır (Yelten,1998 : 21). Eski Anadolu Türkçesi sonlarında bazı kelimelerde görülmeye başlayan dudak uyumu Orta Osmanlıca devresinde hızlı bir biçimde devam eder, 18.yy sonlarında tamamlanır (Develi, 1995:60). Metnimizde bu konuya örnek teşkil edebilecek ikili şekillerin varlığı uyum sürecinin eserin yazıldığı yıllarda da yaşandığını düşündürür:

oķın- (2), **oķun-** (1)

yūri- (17), **yūri-** (10)

değil (1), **değil** (40)

olın- (140), **olun-** (148)

Dönem metinlerinde uyuma aykırı şekillerine sıkça rastlanan bu kelimelerdeki ilk ünlülerin kendilerinden sonra gelen ünlüyü yuvarlaklaştırarak veya düzleştirerek uyum sürecine girdikleri gözlemlenmektedir.

3.1.2.2.1 Kelime Tabanlarında Yuvarlaklaşma

Eski Anadolu Türkçesi döneminde yaşanan yuvarlaklaşmanın araştırmacılara göre çeşitli sebepleri vardır. Eski Türkçede var olan -g ve -ğ'lerin Batı Türkçesinde düşmüş veya kaynaşmış olması; -uk, -ük eki gibi bazı teşkil eklerindeki ünlülerin Eski Türkçedeki yuvarlaklığı muhafaza etmeleri; dudak ünlüleri bu yuvarlaklaşmanın sebepleri arasında gösterilir (Timurtaş, 1994: 28-30 ; Yelten, 2009: 67-69). Bu yuvarlaklaşmanın sebebi bazen de açıklanamaz. Metnimizdeki örnekler çok fazla sayıda olmadığı için kelime tabanlarında görülen yuvarlaklaşma örnekleri sebeplerine göre bir sınıflandırma yapılmadan verilmiştir:

altun “ altın” 192a/9

artuķ “ fazla, ziyade” 31a/3

ayruķ “başka” 22b/9

berü “ beri” 39b/11

eksük “eksik” 31a/4

deñlü “ denli, kadar”15b/11

getür- “ getirmek” 99b/4

girü “geri” 26b/10

hātün “ kadın” 71b/10

kendü “kendi” 30b/8

ilerü il-gerü “İleri” 27b/11

yuḡaru yoḡ-ḡaru “Yukarı, üst” 51b/12, 52a/2

Dudak ünsüzleri nedeniyle sonradan yuvarlaklaşan **çıbık** “çubuk” (206a/11) kelimesi metinde düz ünlüyle ve uyuma bağlı olarak tespit edilmiştir.²

Anatoli(Yun.) özel isminde ise kelimenin son ünlüsü dudak uyumu dışında kalmıştır. İlerleyici bir benzeşmeyle, zaman içinde sondaki “ı” ünlüsü yuvarlaklaşarak Türkçenin fonetiğine uygun hale gelmiştir.

3.1.2.2.2 Eklerde Yuvarlaklaşma

EAT döneminde pek çok ek düz veya yuvarlak şekliyle kalıplaştığı için dudak uyumunun dışında kalmıştır.

Yuvarlak ünlülü ekler:

Ünlüsü aslında yuvarlak olan ekler:

-up, -üp: Gerundium eki

Eski Türkçede –p şeklinde olan bu ek zamanla önündeki yardımcı ünlüyü de bünyesine almış ve iki sesli olmuştur. –up, üp gerundiumu EAT döneminde genellikle yuvarlak ünlülüdür. Düz ünlü olarak uyuma girmiş şekilleri bazı eserlerde (Özkan 1992:98) tespit edilmişse de metnimizde bu tür bir örneğe rastlanmamıştır. Metindeki örnekleri de istisnasız olarak yuvarlak ünlülüdür.

çeküp 17a/8, zāyid gelüp 18b/2, redd idüp 23a/6, farz idüp 23b/11, vaz‘ idüp 33a/1, söylenüp 37a/3, iltüp 39a/1, kaldurup 39a/8, yazup 41b/13, taşvīr olup 50b/9, alup 64a/1

-duḡ, -dük: Partisip eki

Ekin ünlüsü Eski Anadolu Türkçesinde yuvarlak ünlülü ve tek şekillidir. Sonraları Osmanlı Türkçesi içinde dudak uyumuna bağlanır. Metnimizdeki örnekler

² (çubuk- Esk. Osm. çıbık, Kaşgari’de çıbık (Deny, 1995:258) Deny bunu gerileyici benzeşme örneği olarak verir.

dönemin Türkçesine aykırı bir durum sergilemez. Düz ünlülü fiil tabanlarına eklendiğinde dudak uyumunu bozar.

-duğ, -dük partisip eki ile ilgili metinde tespit edilen özellikler şunlardır:

a) Ünlü ile başlayan bir ek aldığımda damak ünsüzü k/ğ ünlü-ünsüz

benzeşmesine uyarak süreklileşir.

yazıldığına 135a/13, varduğundan 15b/11, durduğu 19b/1, degdiği 44b/5, idüğün 98a/10, n'yledüğün 240b/8

b) -duğ, -dük partisip eki genellikle iyelik ekleriyle birlikte kullanılır, isim veya sıfat görevinde kelimeler yapar (Korkmaz, 2003:911; Ergin, 1993:317).

“Bizüm nişfumuz kadar gerekdür **didükleri** dahı nişf-ı şey’-i mechül olur.”

(197b/12)

“Pes imdi evvel hâne-i peşizden fülüs istihrâc itmek gereksin ki bunuñ bahâsı ne miqdâr **idügi** saña ma‘lüm ola.” **(127b/2)**

“Ve bundan şöña bu on iki fersahı ki gitse gerekdür, ol varup **geldügi** on günün ‘adedine çarb idesin bu hâşıl olur.” **(202a/9)**

c) -duğ, -dük partisip eki metinde şöña edatıyla oluşturduğu edat gruplarında zarf görevi üstlenmiştir:

bildükden şöña 101b/8, vaz’ itdükden şöña 147a/12, , ma‘lüm olduğdan şöña 213b/9, beyân olundüğdan şöña 16a/13

“Ve her menzilde a‘dâd ne miqdâr olduğu **bilindükden şöña** eşkâl-i ahvâlin dahı beyân idelüm.” **(13b)**

-ur, -ür: Faktitif eki

Metinde bu ekin sadece ince ünlülü şekli vardır. Bu haliyle türettiği “düşür-” fiili hem kalınlık-incelik uyumuna hem de dudak uyumuna bağlıdır. EAT dönemi metinlerinde daima yuvarlak olarak görülen bu ek aslında dudak uyumunu bozan unsurlardan biridir.

düşürmişdür 156b/13, düşürmek 118a/1

-dur, -dür: Faktitif eki

Ekin ünlüsü Eski Türkçe ve EAT döneminde yuvarlaktır. Düz ünlülü fiil tabanlarında uyuma aykırı örnekler oluşturur, dudak uyumuna bağlı şekilleri metinde mevcut değildir:

bildür- 40b/5, kaldur- 39a/8, nisbet itdür- “Bölmek” 84a/9

-sun, -sün: Emir eki

Teklik 3. şahıs emir ekinin ünlüsü dönemin Türkçesinde daima yuvarlaktır. Metinde tespit edilen örnekleri de yuvarlak ünlülü ve uyuma aykırı örneklerdir. –lar, –ler ekini alarak oluşan çokluk şekli –sunlar, –sünler metinde geçmemiştir.

rüşen olsun 9b/11, hālī olmasun 147b/8, muzā‘af itsün 32b/9, ‘atā itsün 32b/7

-dur, -dür: Bildirme eki

Eski Türkçedeki ‘durur’ dan gelen teklik 3. şahıs bildirme ekinin ekleşmiş şekli -dur, -dür metinde çok fazla kullanılmıştır. Metindeki örnekler incelendiğinde ekin bu kullanımıyla hem dudak uyumuna hem de ünsüz benzeşmesine uymadığı görülür. Metindeki bir örnekte durur fiili 3. şahıs bildirme eki görevinde kullanılmıştır: ‘ārī dururlar 135b/12

mevcüddur 138b/5, yoçdur 170b/7, hāne-i hardaldur 142b/11, lāzımdur 144a/8, vardur 150a/11, āsāndur 154b/4, nedür 154b/13, vaqıyyedür 155b/2, gerekdür 158b/11, dirhemdür 162a/11, kāfīdür 163b/12.

Ünlüsü sonradan yuvarlaklaşmış ekler:

-(u)m, -(ü)m, -(u)muz, -(ü)müz: İyelik eki

Eski Türkçe’de eklendiği kelimenin ünlülerine göre hem düz hem yuvarlak olabilen bu iyelik eklerinin ünlüsü Eski Anadolu Türkçesinde genellikle yuvarlaktır. EAT’deki bu yuvarlaklaşmanın sebebi “m” dudak ünlüsüdür (Timurtaş,1994: 33). Metindeki örneklerde -biri hariç- çokluk ve teklik birinci şahıs ekleri genellikle yuvarlaktır ve bu ekler dudak uyumuna bağlı değildir. “kāmīl-i-m-üñ 79b/13” kelimesinde ekin ünlüsü kelime tabanındaki düz ünlüyle uyum içindedir; fakat

sonrasında eklenen genitif ekinin yuvarlak oluşu kelimenin dudak uyumuna bağlanmasını engeller.

‘aklumı 3a/10, ‘aybuma 4b/5, qarındaşum 71b/6, mālum 200b/5, fehm idebildüğüm 99b/9

nışfumuz 197a/11, rub‘umuz 197a/11, zıkr itdüğümüz 84a/6, didüğümüz 88b/3, didüğümüzdür 93b/11, beyān itmedüğümüze 130a/1.

-(u)ñ, -(ü)ñ: İyelik eki

Metindeki örneklerde 2. şahıs iyelik eki kalınlık-incelik uyumuna göre kelimelere -(u)ñ, -(ü)ñ şeklinde eklenir. Elimizdeki sınırlı sayıdaki örneğe bakarak ekin bu yuvarlak şekliyle düz ünlülü kelimelerde dudak uyumunu bozduğunu söyleyebiliriz. Metinde çokluk 2. şahıs iyelik ekine rastlanmaz. Bu ek de 1. şahıs iyelik ekleri gibi Eski Türkçe’de dudak uyumuna bağlı iken EAT’de uyumu bozan eklerden biri olmuştur. Ekin yuvarlaklaşmasının artdamak ünsüzü ñ’nin tesiriyle, birinci şahıs iyelik eklerine benzetmek suretiyle gerçekleştiği düşünülür (Timurtaş, 1994:34).

ifrāz itdüğün 15a/10, qarın-daş-uñ-uñ 71b/11, cem‘ün 118a/1, mal- uñ-uñ 200b/5, el-ün-de 32b/8,

-uñ, -üñ, -nuñ, -nüñ: Genitif eki

Metindeki çok sayıda örnekte genitif eki daima yuvarlak ünlülü olarak tespit edilmiştir. Bu açıdan örneklerimiz dönem Türkçesinin özellikleriyle uyumludur, aykırı örneklere rastlanmamıştır. Ekin, 1. şahıs çekimleri de –um, –üm şeklinde yuvarlak ünlü ile görülmektedir. Genitif ekinin yuvarlaklaşmasına 1. tekil şahıs zamirindeki ekin yuvarlaklaşmasının (beniñ~meniñ~benüm) neden olduğu düşünülmektedir. Ayrıca -ñ’nin yuvarlaklaştırma özelliği ve dönem Türkçesindeki yuvarlaklaşma temayülü de sebepler arasında sayılabilir.

benüm 200b/5, senün 197a/12, anuñ 38a/11, maqsūmınuñ 47b/13, meblağınuñ 53a/1, medyūnuñ 60b/3, tarafınuñ 63b/12, aqçanıñ 64a/7, ikisinüñ 64b/8, dördüñ 64b/11, şümnüñ 122b/11, nuqrenüñ 126b/6.

-lu, -lü, -suz, -süz: İsimden isim yapma eki

İsimden sıfat türeten bu yapım eki Eski Türkçe’de -lġ, -lig, -luġ, lüg şeklindedir. Batı Türkçesinde -ġ ve -g’ler düşmüş ve bu durum ekin ünlüsünü yuvarlaklaştırmıştır. Yani ET’de dudak uyumuna bağlı olan bu ek, EAT’deki yuvarlak ünlülü şekliyle uyum dışında kalmıştır. Metindeki örneklerimiz de genellikle yuvarlak ünlülüdür; ancak bir fıkıh terimi olarak karşımıza çıkan “ikili birli³ 230a/8” kelime grubunda (ikileme) ek dudak uyumuna bağlıdır.⁴

gereklü 2b/9, hānelü “Basamaklı” 118a/4, hāzinelü 228a/3, mā-baḳiyelü “Kalanlı” 71a/9, ṣāhiblü 73b/6

-lu, -lü isimden sıfat yapma ekinin olumsuzu olan –suz, -süz eki de dönem Türkçesinde yuvarlaktır. Ek, –lu, -lü ekinin tesiriyle yuvarlaklaşmıştır.

bunlarsuz 63a/4, bunsuz 32b/4, mā-baḳiyesüz “Kalansız” 71a/9.

-suz eki, -maz partisip eki ve –ın vasıta ekiyle birleşerek oluşturduğu gerundium ekinde de dudak uyumuna aykırı bir durum arz eder. Metinde bir yerde geçen bu birleşik yapı bir ek yığılması görüntüsündedir (Korkmaz, 1995: 89-90). Olumsuz anlamlı bir gerundium eki olarak, eklendiği fiile –madan, -maksızın anlamı katar.

“Ol meblaġ-ı meḥül aşılda bilā-żammın ya’nī sūls-i meḥül-ile rub’-ı meḥül *żam olmazsuzın* ne miḳdārdur diseler.” **206 b**

³ **ikili birli** İslam hukukunda erkek çocuğun kız çocuğuna göre mirastan iki kat fazla pay alması durumu.

⁴ 14. yy’ın ilk yarısında yazılmış, EAT döneminin özelliklerini en iyi yansıtan metinlerden biri olan Nazmü’l-Hilafiyat Tercümesinde terim ikilü birlü şeklinde geçer. İslam hukukunu(fıkıh ilmi) konu alan bu eserde tespit ettiğimiz bu terim, çeviri yoluyla Türkçeleşmiş ve Anadolu’da yaygınlık kazanmış terimlere örnek gösterilebilir. Nazmü’l-Hilafiyat Tercümesinde terim şu şekilde ifade edilir: “Eger olsa re’sü’l-mâl ikilü birlü bayıġ itseler kim aşşı yaru olsun, fāsıddur.” Nazmü’l-Hilafiyat Tercümesi, Haz. Azmi Bilgin,TDK Yay., Ankara 1996, s.102. “ikili birli” ayrı köklerden –li ekiyle türetilen (Hatipoġlu 1971, s.43) bir ikilemedir. Türkçe’de ikilemelerin dili zenginleştiren, anlatıma zenginlik, ahenk ve güç katan bir ifade olduğu Divanü Lugati’t- Türk’ten beri bilinen bir gerçektir. Kaşgarlı Mahmut, eserinde Oġuzların dilinde kullanılan ikilemelere dikkat çekmiştir. Türkçe’nin anlatım zenginliğini ve imkanlarını kullanarak Türk âlimlerinin dönemin sosyal yaşamında ihtiyaç duyulan bir kavramı bu şekilde Türkçeleştirdiklerini görüyoruz.

-du(m), -dü(m): Görülen geçmiş zaman eki

ET’de ekin ünlüsü uyumludur. EAT’de m’nin etkisiyle yuvarlaklaşmış ve uyum dışında kalmıştır. Metinde ek hep ince ünlülü fiil tabanlarında –düm şeklinde tespit edilmiştir. Bu haliyle hem dudak uyumuna hem ünsüz benzeşmesine uymamaktadır.

görmedüm 2b/6, diledüm 2b/12, ad virdüm 3b/2, zühûra getürdüm 3b/7, hibe itdüm 80a/1, ‘iyş itdüm 80a/2, gördüm 80a/8, beyân eyledüm 99b/11, çekdüm 219a/13.

-du(ñ), -dü(ñ): Görülen geçmiş zaman eki

Görülen geçmiş zaman 2. şahıs ekinin ünlüsü de dönemin Türkçesinde daima yuvarlaktır. Bu yuvarlaklaşma ñ sesi ve 1. tekil şahıs ekinin tesiriyle olmuştur. Metinde bu ekin çok fazla örneği yoktur.

bildüñ 145b/2

-du(k), -dü(k): Görülen geçmiş zaman eki

Görülen geçmiş zaman çokluk 1. şahıs eki Eski Türkçede uyuma bağlı iken -duķ, -dük partisip ekinin tesiriyle yuvarlaklaştığı düşünülür (Timurtaş,1994:35). Metinde çok fazla örneği yoktur, ancak dönem Türkçesinde genellikle yuvarlak ünlülü olduğunu, bazı metinlerde uyuma bağlı örneklerin tespit edildiğini (Yelten, 1998:108) söyleyebiliriz.

ta‘bır itdük 107b/4

-uz, üz: Çokluk 1. şahıs bildirme eki

Çokluk 1. şahıs bildirme eki metinde ince ve yuvarlak şekliyle geçmektedir . Ek, biz zamirinin önce b-v değişikliğine uğraması, ardından yuvarlaklaşmasıyla oluşmuştur.

nefer-üz 197a/8

nefer değil- üz 197a/10

-vuz, -vüz: Çokluk 1. şahıs eki

İstek ekiyle birlikte kullanılan çokluk 1. şahıs ekinin kökeni yine biz zamiridir. Metnimizdeki örnekleri dönemin fonetik özelliğiyle uyumludur.

ol-a-vuz 197a/12 beyân id-e-vüz 207b/3

-alum, -elüm: Çokluk 1. şahıs emir eki

ET'de iken uyuma bağlı olan çokluk 1. şahıs emir eki EAT'de m dudak ünsüzü nedeniyle yuvarlaklaşmıştır. Metindeki örnekleri de bu şekildedir. 2. çoğul şahıs emir ekinin ünlüsü de bu dönemde yuvarlaklığı nedeniyle dudak uyumuna aykırıdır. Bu ekin örnekleri metinde mevcut değildir.

ta‘bîr idelüm 6a/13, beyân idelüm 10b/12, zîkr idelüm 16b/2, tafşîl idelüm 71a/6

-ur, -ür: Geniş zaman eki

ET'de yaygın olarak kullanılan geniş zaman eki –ur, –ür idi. Bunun yanında bazen -ar, -er ve ünlü ile biten kelimelere gelen –r Eski Türkçe'de görülen geniş zaman eklerindendir. Eski Anadolu Türkçesinde ünsüzle biten fiillerde –ur, –ür eki çok sık kullanılmış, -ır, -ir şekli ise daha sonraki yüzyıllarda görülmektedir. –ar, -er eki tek heceli fiillerin geniş zaman eki olarak kullanılmaktadır. –r geniş zaman eki ise EAT'de ünlüyle biten fiillere getirilirken sonraları geniş zaman ekinin önündeki ünlünün yardımcı ünlü olarak kabul edilmesiyle günümüz Türkçesinde daha geniş bir kullanım alanı kazanmıştır. Metnimizde geniş zaman ekinin –r, -ar, -er, -ur, -ür şekilleri kullanılmış, düz şekline rastlanmamıştır.

-ur, -ür ekinin metinde geniş bir kullanım alanı vardır:

muhtelif olur 12b/1, yazılır 12b/5, 13a/12, okınur 15a/1, bâkî alur 15b/2, varur 15b/9, cem‘ olunur 19b/2, bulunur 218a/5, bulurlar 220a/9, dinür 35b/2, bildürür 40b/5, rāst gelür 59b/9, bilür 197a/8, görünür 208b/3, dükênür 232a/13, cevāb virürler 233a/7.

-r:

yürü-r 25b/11, n'eyle-r 181a/1, dile-r-se- ñ 142b/1, yara-r 242b/7.

-ar, -er:

yazarlar 16a/8, tolar 200a/10, çekerler 19a/6, deger 204b/7.

-ur, -ür: Partisip eki

Geniş zaman partisip eki olan –ur, –ür metinde bu yuvarlak şekliyle yer almıştır. –ur, –ür partisibi metindeki örneklerde “olmak” yardımcı fiiliyle birleşik fiiller oluşturur. Eski Anadolu Türkçesinde başka metinlerde (Demir, 2004:369-371) de rastlanan bu birleşik yapı Türkiye Türkçesinde işlerliğini sürdürmektedir. Metinde bu birleşik fiillerin tümü şart kipiyle çekimlenerek cümleye istek, niyet, tasarlama anlamı katmıştır.

“Ol tafşîl ⁸aşağa küsürâtda zıkr olunmuşdur berây-ı ân ki ⁹eger bunda **zıkr olunur olsa** fehm ¹⁰olunmaz.” (43b)

“Zirâ eger bunun ⁴taşiminde veyâ hâric-i kısmetinde küsürâtdan bâkî ⁵nesne **kalur olsa** ol vaqt anı ve anuñ ⁶emsâli olanları şihhat üzere telhîş itmek ⁷mümteni’dür.” (61b)

“Zirâ tarîk-i ⁷muḥāsibinde kâ’ide-i külli budur ki lafz-ı nısfı ⁸a’dād-ıla **taşvîr ider olsalar** iki ‘aded yazarlar.” (68b)

-malu, -melü: Partisip ve Gereklilik Kipi

-ma, -me geniş zaman eki ile –lu, –lü sıfat yapma ekinin birleşmesinden oluşan bu ek dönemin Türkçesinde hep yuvarlak ünlüdür. –malu, –melü Eski Anadolu Türkçesi sonlarında ortaya çıkmış ve bu dönemde daha çok partisip görevinde kullanılmıştır (Ergin,1993:296). Ek, sonraları Osmanlı Türkçesi döneminde yaygın olarak gereklilik kipi görevinde kullanılır. Partisip eki olarak gelecek zaman anlamı (Ergin, 1993:319) taşır. (görmeli yer, öğmeli güzel vb.) “Olmak” fiiliyle birlikte yüklem olarak kullanıldığında ise dönemin metinlerinde rastlanan örneklerinde (Korkmaz 2003, s. 694) “gereklilik” anlamında kullanıldığını

da söyleyebiliriz.⁵ Metindeki bazı örneklerde ise gelecek zaman, bazılarında gereklilik anlamı hissedilmektedir.

“Ve illā eger bu erba‘a-i mütenāsibe ‘alā sebīli’l-infirād **tafsīl olmalu olursa** bu mütecāvizü’l-hadd olur; zīrā hiçbir hisāb olmaya kim bu erba‘a-i mütenāsibe aña tedāhül itmeye.” (86b)

“Meşelā sekiz buçuğ lidre ve buçuğ çarek harīr **yazmalu olsañ** buçuğ lidre-y-ile buçuğ çaregi cem‘ idüp şöyle yazasın.” (163 b)

“İmdi bu şekl-i hāmisüñ māl-ı maḫsūmınuñ tahtından **ibtidā itmelü olcağ** yemīninden tarafa iki hāne ilerüden ibtidā itmek gerekdür.” (48 a)

-malu ekinin metinde gereklilik kipi görevinde kullanıldığı da tespit edilmiştir:

“Pes bu daḫı ma‘lūm oldı ki bu şekleynüñ hāne-i rābi‘lerin daḫı mechül itmek cāyiz olur-ımuş ammā hemān ḫanḫı hāne, ḫanḫı hāneye **darb olmaludur** ve ḫanḫı hāneye **taḫsīm olmaludur**, anları zabt itmek gerek-imiş.” (85b)

-duḫca, -dükce: Gerundium eki

-duḫ partisip ekiyle –ca eşitlik ekinin bir araya gelmesiyle oluşan bir ektir. Bu oluşumda –ca eki ünsüz benzeşmesine girmemiştir. Metinde tespit edilen örnekleri de böyledir. Ayrıca ek yuvarlak ünlüsü nedeniyle dudak uyumuna da bağlı değildir.

mümkün oldukça 3b/1, darb oldukça 27b/2, vāḫi‘ oldukça 87a/3, tarḫ oldukça 181b/13, yürüdükce 31b/13, maḫal düşdükce 62a/10

-u, -ü: Gerundium eki

Metindeki örneklerde ek dudak uyumuna bağlı değildir. Günümüz Türkçesinde birleşik fiillerde daha çok kullanılan –u, –ü gerundium ekinin bu kullanımına işaret eden örnekleri metinde de vardır. Günümüz Türkçesinde –u, ü yerine daha çok –a, –e kullanılmaktadır.

diyü 40b/10, taz‘if olınugelmişdür 193a/6, mücennes olınugelmişdür 193a/6

⁵ Tarama Sözlüğünde ise “etmelü olmak” madde başı olarak alınmış ve “etmek üzere bulunmak, etmeye hazırlanmış olmak” şeklinde anlamlandırılmıştır. (“etmelü olmak” 13. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü, c.3, TDK Yay. Sayı:212, s. 1566, Ankara 1967).

-cük: İsimden isim yapma eki

Eski Anadolu Türkçesinin sonlarına doğru görülmeye başlayan (Özkan, 1992 :106) bu ek küçültme anlamı ifade eder. Metinde bir örnekte geçen ek dudak uyumuna aykırıdır.

şemmecük “ Az bir miktar, pek az” 33a/7

-u, -ü: Fiilden isim yapım eki

-g ve -g fiilden isim yapma ekinin Batı Türkçesine geçerken düşmesi sonucunda önündeki yardımcı ünlü yuvarlaklaşmış ve yapım eki işlevi kazanmıştır (Ergin,1993:182). Metinde geçen *ayru* kelimesi bu şekilde oluşan bir örnektir ve dudak uyumuna bağlı değildir.

Düz ünlülü ekler:

-ı, -i: Akkuzatif eki

Eski Türkçe’de akkuzatif eki -ğ, -g’dir ve önündeki yardımcı ünlüleri dudak uyumuna bağlıdır. Eski Anadolu Türkçesinde ise -ğ, -g’ ler düşmüş, ek daima -ı, -i şeklinde kullanılmıştır. Ekin hep düz ünlülü oluşu yuvarlak ünlü taşıyan tabanlarda uyum dışında kalmasına sebep olur. Esreli ye (. ى) ile yazılışı yanında , esreli hemze (. ء) ile yazılışı da vardır. Ünlü ile biten kelimelerin sonunda kullanılan esreli hemze Türkçenin söyleyiş özelliklerine uygun olarak araya y sesi getirilerek okunmuştur.

hānelerini 33a/1, yidiyi 35a/2, üçü 35a/10, cüz’i 43b/3, aqçayı 44a/3, rābi’yi 45b/9, ‘adedi 55b/9, netice-i māl-ı mefrūzı 89a/9, hāşıl-ı darbı 89a/13, kūsūrāt-ı hisābı 100b/5, nuqreyi 180b/2

-ı, -i, -sı, si: İyelik eki

ET ve EAT döneminde ünlü uyumu dışında kalan eklerden biridir. Metindeki örneklerde de düz ve tek şekillidir. Yuvarlak ünlülü tabanlarda uyum dışıdır. Ünlü ile biten kelimelerden sonra gelen -sı, -si şekli de metinde düzdür.

hānesidür 9a/4, rü'ūsünüñ 84b/9, şümni 85a/2, (anuñ) haṭālarınıñ 94b/1, rub'ı 98a/7, bahāsı 181b/13, hımsı 212b/5, 'umkı 212b/13, didügi 220a/5, 'adedine 227a/7.

-mı, -mi: Soru eki

Eski Türkçe'de –mu şeklinde olan soru eki, EAT'de daima düzdür. Metnimizdeki örnekleri de dönemin fonetik özellikleriyle uyumludur.

zāyid midür 51a/3, nāqış mıdur 51a/4, tamām mıdur 51a/4, nışf mıdur 68a/8, şülüş midür 68a/8, rub' mıdur 68a/8, var mıdur 71b/11, penc şümn-i dirhem midür 121a/2, şahīh midür 185b/12, saķīm midür 185b/12.

-lık, -lik, -luq, -lük: İsimden isim yapma eki

Eski Türkçe'de uyuma bağlı eklerden biri olan bu yapım ekinin metinde hem uyuma bağlı hem de uyum dışı örnekleri vardır. Düz ünlülü isim köklerinden sonra düz ünlülü olarak gelmektedir: aqça-lıq 232a/4, yıl-lıq-dur 215a/7.

Yuvarlak ünlülü bir isim olan “gün” kelimesi metinde iki şekilde görülür. Aşağıdaki örneklerde –lik eki dudak uyumunu bozacak şekilde düz ünlülüdür.

gün-lik 234a/1, günligin 233b/2.

Aynı kelime üç örnekte günümüz Türkçesinde olduğu gibi dudak uyumuna bağlıdır:

günlügi 233b/10, günlük 235a/6, günlük 235b/3.

-m : Fiilden isim yapım eki

ET'de dudak uyumuna bağlı olan bu ek EAT döneminde de genellikle uyuma bağlı bir durum arz eder (Develi, 1995:120) Yuvarlaklaşmayı kolaylaştıran m sesine rağmen dönem içinde tespit edilen örneklerde uyumun korunduğu görülür. Metindeki örnekleri de uyuma bağlıdır.

ad-ı-m 208a/11 dön-ü-m 208a/11 al-ı-m-larına 57b/11.

-ncı, -nci: İsimden isim yapma eki

Eski Türkçede +nç şeklinde olan sonradan, i iyelik ekinin klişeleşmesi ile (Yelten, 2009: 145) oluşan bir yapım ekidir. Sayı isimlerinden sıra sayı sıfatları türeten bu ekin asıl ünlüsü metnimizde daima düz ünlüdür. Dolayısıyla düz ünlülü kelimelerde dudak uyumu vardır. Ek, yuvarlak ünlü taşıyan kelime tabanlarına gelince önündeki yardımcı ünlünün uyuma girdiği ve yuvarlaklaştığı görülür.

on birinci 152b/7, on birinci 80b/13, sekizinci 37a/6, yidinci 136a/6, dördüncü 70b/7, on üçüncü 161a/10, onuncu 146a/10, toközuncü 40b/9, üçüncü 16b/13.

-l- : Fiilden fiil yapma eki

-l- edilgenlik ekinin yardımcı ünlüsü ET’de uyumludur. EAT’de ise yardımcı ünlü genellikle düzdür, seyrek olarak yuvarlak şekillerinin kullanıldığı görülür. Ek, metinde düz ünlülü fiil tabanlarına genellikle düz şekliyle eklenir: dinilmez 26b/7, virilmege 42b/1, yazılan 84a/10, cevāb virile 181a/7. Yalnız, vir- fiili iki şekilli olarak metinde yer alır: viril- ~ virül- . Bir yerde yuvarlak ünlülü şekliyle geçen ek, uyum dışında kalır: virüldükden 42a/3. Yuvarlak vokalli fiil tabanlarına genellikle düz şekliyle eklenir ve dudak uyumunu bozar: şorılan 82b/1, dutılan 212b/4, tütülür 228b/12. Bir örnekte kelime tabanındaki yuvarlak ünlüyle uyum içinde olduğu tespit edilmiştir: görüldüğü 70b/2

-n- : Fiilden fiil yapma eki

-n dönüşlülük/edilgenlik eki ET’de uyuma bağlıdır. EAT’de ise yardımcı ünlüsü genellikle düzdür. Ekin metindeki kullanımı şöyledir:

a) Ünlü ile biten fiil tabanlarına doğrudan eklenmiştir.

dinecek 130a/5, yürinür 15b/12, oқınur 15a/1

b) Düz ünlülü fiil tabanlarında yardımcı ünlünün düz oluşu sebebiyle bir uyum vardır.

bilinmek 219b/10, iz’ān idinüp 242a/9

c) İkili yazılışa sahip örnekler oldukça fazladır.

beyān olın- 15a/2 ~ beyān olun- 106b/10, bulun- 69b/9 ~ bulın- 57a/6, farz olun- 121a/5 ~ farz olın- 151b/5, görün- 211a/12 ~ görün- 208b/3

Bu iki şekillilik en çok olın- ~ olun- fiilinde görülür. Olun- fiili metinde 148 yerde, olın- fiili de 140 yerde geçmiştir. Bu verilerden yola çıkarak ekin uyum sürecini tamamlamamış olsa da uyuma girdiğini, bu sürecin yaşanmakta olduğunu söyleyebiliriz.

-ş- : Fiilden fiil yapma eki

Metinde çok fazla kullanılmamış olan bu ekin önündeki yardımcı ünlü düzdür. Düz ünlülü fiillerde uyuma bağlı iken (irişince 2a/5, yitişüp 236a/7), yuvarlak ünlülü kelimelerde uyum dışıdır (bulışirlar 203a/3).

-miş, -miş: Öğrenilen geçmiş zaman eki

ET’de uyuma girebilen görülen geçmiş zaman eki, EAT’de düz ünlülüdür. Metindeki örnekleri de bu şekildedir. Metinde teklik ve çokluk 3. şahıslarda tespit edilen bu ekin -mişdur şeklinde çekimlendiği örnekler oldukça fazladır. Bu tür kullanımlarda fiilin karşıladığı eylem başkasından duyup öğrenmeye dayanmamaktadır ve ek görülen geçmiş zamana paralel bir işlev kazanır (Korkmaz, 2003:608):

ihtişār olmuşdur 6b/6, vaqi’ olmuşdur 39a/6, kalkmışdur 39a/10, taşvîr olunmuşdur 40b/1, zîkr olunmuşdur 43b/8, hâşıl olmuşdur 78b/2, dinmişdür 93b/12, ta‘bîr olunmuşdur 98b/8, kitābet olunmuşdur 101a/5, vaz’ olunmuşdur 102a/10, yazılmışdur 117b/9, beyān olunmuşdur 142b/3, bulmuşdur 157b/1, taşrih olunmuşdur 159b/11, taz‘îf olunmuşdur 193a/5, tafşîl olunmuşdur 242b/4.

3. çokluk şahıs çekimi metinde “-mişlardur” şeklindedir. Günümüz Türkçesinde görülen -mişdurlar şeklindeki kullanımın sonradan ortaya çıktığı düşünülür (Duman, 2000:50; Gülsevin, 2007:84) .

yazmışlardur 2b/3, vaz’ itmişlerdür 51a/10.

Metinde geçen teklik ve çokluk 3. şahıs örneklerinde ek düz ünlülü tabanlarda düz ünlülü, yuvarlak ünlülü tabanlarda uyum dışıdır:

degermiş 79b/3, dimiş 79b/12, buyurmuş 80a/3, yazmamış 80a/5, olurmuş 101b/4, qalurmış 197a/3.

dimişler 48b/10, ‘amel itmişler 69b/1, görmişler 69b/3, ‘āmil olmuşlar 69b/4, buyurmuşlar 99b/4, taşvīr itmişler 101b/11, eyitmişler 119b/4.

-dı, -di: Görülen geçmiş zaman eki

Ek, Eski Türkçe’de olduğu gibi (Gabain, 1988:80) EAT döneminde de düz ünlüdür. Metindeki örnekleri de düzdür: zıkr olundu 14b/11, ma‘lūm oldu 200a/12, görüldü 211a/12, qaldı 219b/13, geldi 220a/5, idrāk olundu 237b/3

-gil: Teklik 2. şahıs emir eki

Eski Türkçe’de düz ünlüdür. EAT’de de bu durumunu sürdürür. Metinde sadece “bilgil” kelimesinde geçtiği için ekin durumunu dudak uyumu bakımından değerlendirmek mümkün değildir. Teklik 2. şahıs emir kipinin eksiz çekimi de metinde mevcuttur.

“Bunuñ her on ‘adedinden yüz ‘aded **al** ki üç yüz olur ve her bir ‘adedinden dañı on ‘aded **al** ki ol dañı elli olur .” (24a)

-sın, -sin: Teklik 2. şahıs bildirme eki

Teklik 2. şahıs bildirme eki metinde –mak gerek yapısına eklenmiştir.⁶ “Gerek” bu isim cümlelerinde yüklem ismi olarak bulunmakta ve lüzumlu olduğu belirtilen mefhum veya hareket –mak, -mek’e bağlanan bir fiil grubuyla ifade edilmektedir (Yelten,1993:32). –sin eki sadece “gerek” ismi ile birlikte kullanıldığından dolayı dudak uyumuna aykırı bir görüntüsü yoktur.

“Pes sen dañı bunları hemān vaz‘ları üzere **hıfz u zabt itmek gereksin** ki bākīsine dañı ittilā‘-ı küllī hāşıl idüp ta‘līm-i gayra muhtāc olmayasın.” (115b)

Diğer örnekler şunlardır:

yazmaq gereksin 221b/1, dimek gereksin 15b/4, bilmek gereksin 120b/13

⁶ “-mak gerek” ifadesi genellikle üçüncü şahıslarda görülen bir kullanımdır. Metnimizde olduğu gibi bu ifadenin farklı şahıslarla çekimi Kitab-ı Gunya’da da vardır: “Eylese bu bilezüklerüñüzün zekātın virmek gereksiz didi, kıyamette anuñ hesabın virmeysesiz (**Kitab-ı Gunya**, Muzaffer Akkuş, TDK, Ankara, 1995, s.251).

-sın, -sin: Teklik 2. şahıs eki

Teklik 2. şahıs eki düzdür. Metinde de düz şekilde tespit edilmiştir. Düz ünlülü kelime tabanlarına eklendiği için dudak uyumuna aykırı bir görüntüsü yoktur.

diyesin 18a/5, yüridesin 32a/6, viresin 37b/2, gideresin 42a/1, diyesin 44b/3, yazasın 117b/4, ‘āmil olasın 131a/13, bulasın 200b/11, taḫsīm idesin 239b/12, göresin 240a/3.

-mış, -miş: Partisip eki

Zaman bildirme görevi yanında sıfat (yazın-mış yazuk “işlenmiş günah”) ve isim (ögmüş “övgü, methiye”) fonksiyonlarıyla Eski Türkçe’den beri dilimizde varlığını sürdüren bir ektir (Gabain, 1995:81). Geçmiş zaman ifade eden sıfat-fiillerden biri olan bu ek, metinde düz-dar ünlülü şekliyle geçmiştir. –mış, -miş ekini alan sıfat-fiiller metnimizde genellikle “olmak” yardımcı fiiliyle birlikte kullanılmış ve birleşik fiiller meydana getirmiştir. –mış olmak birleşik fiil yapısı günümüz Türkçesinde (Korkmaz,2003:801) çokça kullanılan ve dilimizin anlatımını zenginleştiren bir yapıdır. Bu yapının Eski Anadolu Türkçesinde ve hatta Eski Türkçe’de mevcut olması, dilin sürekliliğini göstermesi bakımından heyecan vericidir.⁷

-mış partisibi metinde sıfat olarak bir yerde kullanılmıştır:

“Eger meblağ siyākat-ıla veyāhūd raḫam-ıla veyāhūd Türki yazılmış olsa anlar dahı durduğı yirden cem‘ olunur.” (19b)

“Ol vaqt bu dāhil-i kısmet a‘dāddan yā hālī gerek veyā bu dāhil-i kısmetde bulunan a‘dād toḫuzar gerek ki bu ‘amel ṣahih olmuş ola.” (57a/7)

“Pes ol taḫdīrce ayda on aḫçaya dutılan nefer kaç gün işlemiş olur ve bi-hisābihi ücreti nedür (211a)

hāşıl olmuş (meblağın) 53a/6

⁷ “ağaz-lan-mış boltı”: söylemiş, telaffuz etmiş, ağzından çıkmış oldu. (Gabain: 1995, s. 81)

-ıcağ, -icek: Gerundium eki

-ıcağ, ıcek gerundium eki dudak uyumuna bağlanmayan eklerden biridir. Metinde düz şekliyle geçmiştir.

yitişicek 4a/11, alıcağ 25a/2, tamām olıcağ 26a/10, darb idicek 29a/5, harc olıcağ 38b/4, gidicek 39b/8, gidericek 55b/10, nağş idicek 96a/10.

-ınca, -ince: Gerundium eki

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde düz şekliyle yer alan bu gerundium eki yuvarlak ünlü taşıyan kelime tabanlarına eklendiğinde dudak uyumu dışında kalır: tamām olunca 32a/6, gelince 50a/3, inince 51b/6, dükenince 120a/8, varınca 214b/5. Metinde ekin yuvarlak ünlülü ve uyuma girmiş şekli de mevcuttur: tamām oluncaya 44b/11.

3.1.3 Ünlü Türemesi

Türkçede ses ve şekil değişikliklerine uğramış bazı kelimelerde ya da alıntı kelimelerde, ses dizileri aynı hecede veya hece geçişlerinde hecelemeğe aykırı bir sırada olursa araya ünlü veya ünsüz bir ses katılarak bu sorun giderilir (Demircan, 2001:88). Bu türeme, ön seste, iç seste, son seste olabilir. Metinde bu ses olayının alıntı kelimelerde gerçekleştiğini görüyoruz.

İç seste:

Yabancı dillerden dilimize girmiş kelimelerde sıkça rastlanan bir ses olayıdır. Türkçede yan yana bulunmaları mümkün olmayan iki ünsüzün arasına bir ünlü girerek kelime Türkçenin ses yapısına uygun hale getirilir. Bu ünlü genellikle kendinden önceki ünlü ile benzeşir(Deny, 1995:97). Bazen yuvarlaklaşarak dudak uyumunun dışında kaldığı da görülür: Şehür, meyül vb. Ancak metinde bu şekilde örnekleri yoktur. Bu ünlü türemesini tespit edebilmek için yazarın harekeleme sistemine sadık kalındığını belirtmeliyiz. Aşağıda örneklediğimiz bu kelimelerin asıl şekilleri ve Türkçenin fonetiğine uymuş şekilleri metinde bir arada kullanılmıştır.

fulori⁸ 16a/9, şıfır “şıfr” 18a/10, ecil “ecl” 28b/2, emir “emr” 48a/8, şülüs “şülş” 64a/12, südüs “süds” 68a/4, şülüşān “şülüşān” 72a/8, şekil “şekl” 83a/9, aşıl “aşl” 87b/11.

Son seste:

Son seste meydana gelen bu ünlü türemesi yabancı dillerden dilimize geçmiş kelimelerin fonetik açıdan Türkçeleşmesinin bir yansımasıdır. Son seste tınlı veya katı ünsüzlerden birini bulandıran ünsüzler son seste bir ünlü türetirler (Duman, 2000:75). Bu ses olayının metinde geçen örnekleri şunlardır: gayrı 62a/5, ba‘zı 69b/10.95

3.1.4 Ünlü Düşmesi

Orta hece düşmesi:

Türkçede vurgusuz olan orta hece ünlüsünün düşmesi ET’den beri görülen bir ses olayıdır. Bu düşme bazen kelime tabanlarında, bazen de eklerdeki ünlülerde gerçekleşir. Bu ses olayının metnimizde görülen örnekleri şunlardır:

ayırū	: ayru	232a/9
içün	: anuñ-çün	150b/8
ile	: anuñ-la	108a/4
oğul	: oğul-an-a	230a/12
üzere	: üzre	7b/12

Dönem metinlerinde ünlü düşmeli şekillerine sıkça rastlanan *birbirine*, *birbirinin vb.* kelimeler metinde hep ünlü ile tespit edilmiştir.

i- fiili ile yapılan şekillerde:

i- cevher fiili birleşik zamanlı fiil kuruluşu sırasında bazen düşer. Batı Türkçesinin başından beri fiilin bu düşmesi, ekleşmesi (Ergin,1993:303-304) olayı söz konusudur. Metnimizde bu tür örnekler tespit edilmiştir:

idi	: olurdı	131b/3, haṭṭ olunurdı	221a/3, olaydı	221a/3
-----	----------	-----------------------	----------------	--------

⁸ Jean Deny türeme örneği olarak bu kelimeyi kullanır:Fülûri (Baki, 16.yy) filûri (Evliya Çelebi, 3, 341: flura veya flora?) fiorin, fiyorin, flori, filurin, forint “florin”. Osmanlıca bu kelimeyi sırasıyla Grekçe fluri, Macarca forint, İtalyanca fiorino ve Fransızca florinden almıştır (Deny, 1995, s.95).

iken : darb iderken 29b/5, tefrîk iderken 40a/10, giderken 201b/11
imiş : olurmuş 101b/4, degermiş 133a/12, eylemiş 192a/1, gelürmüş 217b/7,
ise : kıalmazsa 42a/9, bulursañ 42a/13, uyarlsa 55a/7, zıkr olunrsa 62a/6,
bulunrsa 70a/6, hâşıl olursa 130a/11, vâkı‘ olursa 131a/12, bâkı kalursa 154a/12,
hâcet olursa 167b/2

***ilet-** Götürmek, nakletmek: 157a/5, 157b/4.

ilt- İletmek, götürmek: 39a/1, 39a/8, 214a/11.

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde “götürmek, sevk etmek” anlamındaki ilet- kelimesinin ilt- ve ilet- üzere iki şekli vardır (Akkuş, 1995:626-627). İlt- fiili öbürünün orta hecede vokal düşmesi sonucunda ortaya çıkan değişik bir hali olarak kabul edilebileceği gibi, iki ayrı şekil olarak da düşünülebilirler (Timurtaş,1997: 87). Kelime bu iki şekliyle metinde mevcuttur:

ilet- : bu ‘aded-i kañtâr-ı şahîhi⁵ bir şıfır zâyid-ile hâne-i miâta iledüp **157a/5**

ilt- : dört ‘adedüñ birisin alup anuñ ‘aşerâtına iltüp aña on iki dimek gerekdür
39a/1

İzafet kesresi ile atıf vavı’nın gösterilmediği tamlama ve birleşik kelime örnekleri de orta hece ünlüsünün düşmesi ile oluşmuş söyleyiş biçimleri olarak değerlendirilir (Duman, 1995: 37). “tağdîm te’hîr” ifadesi metinde kullanıldığı iki yerde atıf vavı olmaksızın yazılmıştır.

“Zîrâ bunuñ dahı kitâbetde tağdîm te’hîr yazılması vardır.” (137b)

3.1.5 Birleşme

Ünlü ile biten bir kelimedden sonra ünlü ile başlayan bir kelime geldiği zaman, ünlülerden birinin düşerek iki kelimenin birleşmesi olayıdır. Bu yeni biçim oluşurken hece düşmesi yanında gerekli öteki ses değişimleri de gerçekleşir (Demircan, 2001:95). “Neydügi” kelimesinde birleşmeden kaynaklanan bir “y” türemesi dikkat çeker. Türkçe’de iki ünlü yan yana bulunamayacağı için gerçekleşen bu ses olayı kalıplaşmış, yazı diline geçmiş kelimeler ortaya çıkardığı gibi kalıplaşmamış örnekleri de vardır (Yelten, 2009: 82-83).

böyle bu + eyle : 65b/8, 143b/7

n’eyle- ne + eyle- : 81a/4

nire	ne + ara	: 10b/10
nesne	ne + ise +ne	: 62a/5
niçün	ne + içün	:15b/2
şimdi	şu + imdi	: 75a/12
şol	şu + ol	: 17a/2
şöyle	şu + eyle	: 11b/13
neydügi	ne + idügi	: 213b/9

3.1.6 Benzer Hece Düşmesi

Ekleme ve birleşme sırasında yan yana gelen benzer hecelerden birinin düşmesi olayıdır. ET'deki turur fiilinden gelen durur bildirme 3. teklik şahıs eki bu ses olayı sonucunda –dur olmuştur. Metinde “durur” şekli bir yerde geçerken bildirme eki hece düşmesi sonucunda ekleşmiş olarak metinde kullanılmıştır: ‘ārī-dururlar 135b/12, bākī-dür 232b/4, vardur 10b/9. Bunun dışında bu ses olayı bir örnekte daha karşımıza çıkar: şimden girü “şimdi + den” girü 43b/12.

3.2 Ünsüzler

3.2.1 Ünsüz Değişmeleri

ķ/h değişmesi

ķ/h değişmesi damak ünsüzlerinin değişmesi olayıdır. ET'de kelime başındaki bazı ķ'lar Batı Türkçesinde h olmuştur. Bunlardan bazıları Batı Türkçesinin başlarından itibaren h ile karşımıza çıkarlar (Ergin, 1993:86). Mesela “han 4a/6” kelimesi metinde bu şekilde kaydedilmiştir. Bu değişimi örnekleyen metindeki diğer kelime de şudur: “hātūn < katun 71b/10.

Günümüz Türkçesinde h ile telaffuz edilen bazı kelimelerin, Eski Anadolu Türkçesinde kelime başındaki ķ sesini muhafaza ettikleri görülür. Bu kelimeler metinde de mevcuttur:

kaçan⁹ “Ne zaman, ne vakit” 13b/2

⁹ (Anadolu ağızlarında ve Kıbrıs ağızında bugün “haçan” şeklinde yaşamaktadır. Tarama Söz. 1983, TDK Yay. s. 121)

ḳankı “Hangi” 71a/3

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde kelime içinde ve sonunda ḳ/h değişmesi çok sık görülür: aḥşam, yohsa, yohsul; ḳohı, ohşa-, duzah (Yelten,1998:115; Özkan,1992 :114). Metnimizde iç seste bu değişimi örnekleyen tek kelime “dahı” dır: dahı< daḳı 48b/9

Damak ünsüzlerinin başkalaşması yabancı kelimelerde Türkçe kelimelerden farklı bir durum arz eder. Türkçe kelimelerde bu başkalaşım ḳ/h yani bir süreklileşme olayı şeklinde gerçekleşirken yabancı sözcüklerde h/ḳ (süreksizleşme) şeklindedir (Duman, 1995:133). Metinde “çūḳa, cūḳa” olarak geçen Farsça “çūḥa” kelimesi bu durumu örnekler. Ancak günümüz Türkçesinde pek çok örneğinin aksine (kına<Ar.hinnâ, karpuz<harbûz vb.) kelimedeki bu değişikliğin korunmadığını görüyoruz.

k/g değişmesi

Eski Türkçe’den Batı Türkçesine geçerken bazı kelimelerde kelime başında k/g değişmesi görülür. Bu değişme genelleşip aynı durumdaki bütün kelimeleri içine almamıştır. Osmanlı sahasında g olmuş bazı kelimelerin Kuzey ve Doğu Türkçesinin etkisiyle Azeri Türkçesinde k’lerini korudukları görülür. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinin bazılarında g’yi göstermek için kefin üstüne üç nokta konur (Yelten, 1998:115, Akkuş, 1995:161). Metnimizde böyle bir işaretleme olmadığı için kelimeler Osmanlı Türkçesindeki okunuşları dikkate alınarak seslendirilmiştir:

Şu kelimeler g’li olarak tespit edilmiştir:

gel- 71b/5, gerek 11b/12, gereklü 2b/9, getir- 39b/12, gibi 44a/6, gider- 42a/1, girü 27a/3, görün- 208b/3, göre 57b/12, gün 183b/10, günlük 234a/1.

k ile yazılmış ince ünlülü kelimeler:

kendü 91a/11, kes- 180b/2, kez “Defa, kere” 8b/9, kimi “Bazısı” 67a/12, kimesne 43b/10, kişi 40b/10.

Damak sesi “k” nın tonlulaşması ile “g”ye dönmesi yabancı kelimelerde de görülen bir ses olayıdır. Bu durumun metinde tespit edilen örneği: (Yun.) gümrük<kum(m)erki (Deny, 1995:75).

b/v değişmesi

Eski Türkçe’deki bazı b’ler daha ilk zamanlardan itibaren Batı Türkçesinde v’ye dönüşmüştür. Bu değişimin metinde örnekleri mevcuttur:

var 17a/2, var- 5b/11, vir- 37b/2, viril- 42b/1, ev 150b/12.

Fiil çekimi 1. şahıs ekleri olan ve ben, biz zamirlerinden gelen –van, -ven ekleri EAT’de b/v değişmesi sonucunda ortaya çıkmış eklerdir (Timurtaş, 1994:55).

b/p değişmesi

Günümüz Türkçesinde tonsuzlaşarak p’li söylenen bazı kelimeler Eski Anadolu Türkçesinde b iletilir. EAT metinlerinde rastlanan “barmak, bınar, bişür-” kelimelerinin ET’deki asli b sesini koruduğu gözlemlenir (Timurtaş,1994:55). Metnimizde bu değişimi veya bu seslerin korunduğunu belirten örneklere rastlanmamıştır. Ancak bu ses olayının tam tersi olarak gerçekleşen bir tonlulaşma metinde iki kelimedede tespit edilmiştir. Asli şekilleriyle bir arada kullanılan bu kelimeler metinde birer kez kullanılmıştır: heb(T.) “hep” 75b/5, beşiz(F.) “akçe, para”117a/4.

t/d değişmesi

Kelime başında gerçekleşen ve çoğunlukla kalıcı olan bu tonlulaşma Türkçenin karışık ses olaylarından biridir (Timurtaş,1994:57). Eski Türkçede kelime başında d sesi yoktu, kelime başında t kullanılırdı. Eski Türkçede kelime başındaki t’ler Batı Türkçesine geçerken d olmuştur. Ancak bu durum düzenli değildir. Mesela Eski Anadolu Türkçesinde hem t’yi korumak hem d’ye dönmek gibi ikili bir durum vardır (Özkan, 1992:118).

ET’de ince ünlü taşıyan kelime başındaki t’ler EAT’de d’ye dönmüştür. Bu değişimi metindeki kelimelerden de takip edebiliyoruz. Bunlardan sadece “düken-120a/8” günümüz Türkçesinden farklı bir söyleyişe sahiptir:

deg- 41b/11, degme 116a/3, degin 42b/11, degül 31a/2, dek 214a/13, deñlü 15b/11, di- 130a/7, dile- 51b/3, din- 39a/9, dinil- 26b/7, diyü 76b/7, dönüm 208a/13, dörder 47a/7, dördüncü 20a/3, düşür- 156b/13, düz- 62b/3, düken- 120a/8.

Metinde ince ünlü taşıdığı halde “t” şeklini koruyan iki kelime vardır: tepsi 236a/6, tek “İki ile bölünemeyen tam sayı” 34b/11.

Kalın ünlü taşıyan kelimeler ise baştaki t sesini korumuşlardır: taşra 206a/10, tokın- 219b/5, toksan 39b/1, tokuz 9b/13, tokuzar 39a/6, tokuzuncu 40b/9, tol- 200a/10, tutıl- 228b/12.

Kalın ünlü taşıyan d ile yazılmış kelimeler ise şunlardır: dahı 48b/9, dut- 210b/8, dutıl- 212a/4, dur- 5b/4. Metinde iki şekilli olarak yer alan “dutıl-~tutıl-” fiilinin henüz değişimini tamamlamadığı görülür.

Türkçeye yabancı bir dilden geçmiş “ırgat< ergates” kelimesinde son seste bulunan “t” sesinin tonlulara “d” olduğu tespit edilmiştir, kelime ek almadığı durumlarda bile tonlu şekliyle yazılmıştır: ırgād(Yun.) 210b/8.

t/d değişmesi metinde geçen bir Türkçe kelimedede dikkat çeker: **yumurda** “Yumurta” 219b/10. İç seste meydana gelen tonlulaşma ile kelime metinde d’li olarak geçmiştir.

3.2.2 Ünsüz Benzeşmesi

Türkçenin fonetiği incelendiğinde ünlüler arasındaki uyumlar gibi ünsüzlerin de kelime tabanında veya eklemelerde tesadüfen bir araya gelmediği, ünsüzler arasında da bir uyumun söz konusu olduğu görülür. Türkçe’de ünsüzlerin birbirlerini tonluluk-tonsuzluk bakımından etkilemesinde bütün ses olaylarında olduğu gibi “en az emek kanunu”nu geçerlidir. Bu bakımdan metindeki Türkçe kelimelerde, kelime tabanlarında tonluluk-tonsuzluk bakımından bir uyum gözlemlenir: akça 49a/2, arpa 102b/7, altı 15b/4, altmış 55b/7, balçık 209a/9, kalç- 39a/10 vb. Metinde, ünsüz benzeşmesine uymayan, günümüzden farklı olarak kullanılan tek bir örnek vardır: borclarına 58b/3.

Eklerde Ünsüz Benzeşmesi

Kelime tabanlarına getirilen eklerin ilk ünlüsüzleri ile kelimenin son ünsüzü birbirlerinin ses değerlerini tonluluk- tonsuzluk bakımından etkileyerek benzeşir. ET ve EAT’de kısmen var olan bu ses uyumu, Batı Türkçesinde 16.yy’dan sonra gittikçe güçlenerek hakim bir ses olayı halini almıştır (Ergin,1993:77). Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde ekler genellikle tek şekilli olarak tonlu yazılır. Bu nedenle tonsuz ünsüzle biten kelimeye tonlu ünlüler getirilerek bu kural bozulmuş olur. Metinde özellikle d ses birimiyle başlayan eklerin ünsüz uyumu kuralını bozduğu görülür. EAT’de bu düzensizliğin yaşanmasında kalıplaşmış imla geleneğinin etkisi göz ardı edilmemelidir.

d ses birimiyle başlayan eklerin metinde geçen örnekleri:

-dı, -di eki: ekl itdi 225a/10, eyitdi 71b/10, yitişdi 176b/5, ta‘bīr itdüğ
106 b/4.

-duğ, -dük partisip eki: bilindükden 13b/4, vaz‘ itdüğden 147a/12.

-dur, -dür faktitif eki: nisbet itdüresin 84b/1, tecävüz itdürmeyesin 49b/12.

-dur, -dür bildirme eki: dimekdür 8a/6, gerekdür 10b/11, pesdür 11b/1, ‘ibāretdür 16a/1, şālişdür 22a/13, dördür 22b/8, taz‘īfdür 34a/2, eylemekdür 37a/10, vaz‘ olunmuşdur 51a/6, mesbükdür 51b/1, fülüsür 54a/10, zıkr olunmuşdur 62a/8, çoğdur 67a/12, yokdur 70a/11, mīrāşdur 71a/1, mīrāşdur 74a/8, benātdür 76a/13, ma‘kūsür 84a/6, daķıkdür 86a/2, ķırātdür 101a/11, meşrūtdür 115b/5, yazılmışdur 117b/9, meşrūhdür 160a/3, hūmsür 212b/4, yıllıkdür 214b/12, maḥşūşdur 219a/6, şaḥşdur 224b/4.

-dan, -den ablatif eki: maḥsūmun ‘aleyhden 49a/3, dördten 49a/10, ‘adedden 49b/12, maḍrūbun fiḥden 52b/2, taz‘īfden 53a/6, tansīfden 53b/10, kısmetden 57a/10, mevārīşden 57b/8, tarḥ ittükden 66b/10, gālaṭdan 101a/8, emārātdan 114b/10, şihāḥdan 132b/5, taḥsīmātdan 135b/5, keylecātdan 145b/3, miātdan 147a/8, şūlsden 162b/6, bişden 171a/10, ribḥden 195a/6, kirpāsdan 226b/8, aḳçalıkdan 232a/13.

-da, -de lokatif eki: hāmisde 12b/11, siyākātda 15a/1, tārīķde 46b/6, nisbetde 86a/2, ķīrātda 109b/7, fūlūsda 142b/2, sālīşde 155a/13, miātda 156a/11, hūmsda 174a/8, kūsūrātda 176a/12, taķsīmātda 196b/3, balķıķda 206a/9, hīsābda 242a/12, evķātda 242b/10.

-dükce gerundium eki: düşdükce 62a/10

-duķ, -dük partisip eki ve –ca, ce eşitlik ekinin bir araya gelmesinden oluşan bu gerundium ekinin seslendirilmesinde dönem Türkçesinin özellikleri görülür. –ca, –ce ünsüz benzeşmesi kuralına uymamıştır. Nice/niçe kelimesinde ise farklı bir durum söz konusudur. Bu kelimedeki ek, hem tonlu hem tonsuz şekilde kelimeye eklenmiştir. Kelimenin geçtiği yerler incelendiğinde yazarın bunu bir anlam ayırıcı olarak kullandığı görülür.

nice 1. Nasıl: 10b/6, 63a/6, 123b/9, 155a/8. 2. Kaç, ne kadar: 231b/13.

niçe Nice, çok, hayli: 2a/10, 17a/1, 23a/11, 79b/11, 155a/12, 206a/6.

Eklemede tonlulaşma

Türkçe’de iki ünlü arasında kalan tonsuz ünlüler genellikle tonlulaşırlar. Metinde iki ünlü arasında gerçekleşen t/d, k/g, ķ/ğ değişimleri ünlülerin ünsüzleri etkilemesiyle oluşmuş bir çeşit benzeşmedir. Aslında ET’den beri kelime içinde iki ünlü arasında kalan tonsuz ünlünün tonlulaşması eğilimi güçlüdür: yedi< yeti, kadın< katun gibi (Deny, 1995:61) metinde geçen kelimelerde de bu ses olayının izlerini görüyoruz. Kelime tabanlarında iki ünlü arasında tonlulaşmaya sadece Türkçe kelimelerde değil, Türkçedeki alıntı kelimelerde de rastlanır: çadır(F.)< çatır, kadife(A.)< katıfa vb.(Banguoğlu, 1995:93). Metinde bu durumu en iyi örnekleyen kelime şudur: Anadolu <Anatoli 155b/1. Kelime sonradan tonlulaşarak Türkçenin söyleyiş özelliklerine uymuştur.

İki ünlü arasında tonlulaşma, tonsuz ünlü ile biten kelime tabanlarına ünlü ile başlayan bir ek getirildiğinde de gerçekleşir. ET’den beri Türkçede görülen bu benzeşme (Gabain, 1988:40) EAT’de de yaygındır. Ancak, kelime tabanlarının son seslerinde gerçekleşen bu ses olayını belirleyen kesin bir ölçek yoktur (Banguoğlu, 1995:94).

1. -t/-d-

ad-ı-m 209a/1, cümle ider ol- 59a/11, dörder 22a/8, dörd-ile 171a/2, dördün 74a/10, fehm idebil- 99b/9, gider- 55b/8, git- 201b/11, iledüp 157a/5, murād idin- 69a/12, yüridesin 32a/6, gideresin 42a/1.

2. -k/-g-

ifrāz itdügün 15a/10, idügin 15b/10, cem‘ itmegün 17a/4, ̇arb itmeg-ile 23a/6, harc itmeg-içün 37b/1, geldügi 63a/13, zıkr itdügümüz 84a/6, didügümüzdür 93a/6, eksüge 98a/7, çekirdege 101b/1, bilmege 184a/2, işledügin 202a/6.

3. k/ğ

olduğı 2b/9, muhtelif olmağ-ıla, durduğı 15b/4, yazmağa 19b/2, ma‘lüm olmağ-içün 33a/7, ulādağı 83b/1, buçuğı 129a/3, yazıldığına 135a/13, ̇ıbığüñ 206a/9.

-k- sesi aşağıdaki örneklerde iki ünlü arasında kalmasına rağmen tonlulaşmamıştır:

ol elde merfū‘ olan a‘dād sehv **olmamak için** 19a/7

her on ‘adedi on bire **olmak içündür** 215b/2

mübtedī olanlar ta‘līm-i ğayra muhtāc **olmamak içündür** 222a/3

Son seste tonlulaşma:

Metinde tek heceli kelimelerin bazılarının son sesi tonludur : ad 3b/2, beg 99a/13.

3.2.3 Ünsüz Türemesi

İç türeme:

Metnimizde Arapça’dan dilimize geçmiş ve yan yana iki ünlü barındıran kelimelerde iç seste bir y türemesi görülür. Bu durum alıntı kelimelerin Türkçenin söyleyiş özelliklerine uyması, bu kelimelerin Türkçeleşmesinin bir yansımasıdır (Duman, 2000:80). Bu kelimelerin asıl şekilleri hemze ile yazılır. Metnimizde ise yazar bazen hemzeyi hiç yazmıyor (عَلَايِمَ) , bazen de ye sesini yazıp üstüne hemze koyuyor(جَائِيْنَ). Bu şekilde yazılan kelimeler araya bir y sesi getirilerek Türkçenin ses yapısına uygun olarak okunmuştur: ‘acāyib 242a/4, ‘alāyım 120a/3, cāyız 22a/10,

dāyimā 193a/5, dāyin 60b/5, fāyik 2a/12, ferāyiz 72b/3, ġarāyib 242a/5, mesāyil 99b/12, sāniyān 195b/10, sāyir 31a/2, t̄āyife 72b/1, zāyid 52a/1.

Bir matematik terimi olan ḥaṭāyeyn “çift yanlış hesabı” 87a/6 kelimesinde de benzer bir ünsüz türemesi vardır. Arapça ḥaṭā ve –eyn tensiye (ikili çokluk) ekiyle yapılan bu kelime Türkçe’de iki ünlü yan yana bulunmaz kuralına uyularak “y” türemesiyle seslendirilmiş ve yazılmıştır: ḥaṭāyeyn (حَطَائَيْن) 87a/6.

–y-, –n- yardımcı ünsüzleri

Türkçede ünlü ile biten kelimeler, ünlü ile başlayan bir ek aldıklarında dilimizin ses yapısı yan yana iki ünlü bulundurmaya elverişli olmadığından araya y,n yardımcı ünsüzlerinden biri girer. Türkçede genel olarak y ünsüzü bu görevi üstlenir:

oқыyasın 15a/13, diyicek 19a/9, aқçaya 22a/9, yūriyen 32a/1, diyesin 44b/3, yidiye 87b/13.

n ise bazı zamirlerle hal ekleri, iyelik ekleri ve –ki aitlik eki ile isim çekim ekleri arasında kullanılan bir yardımcı sestir (Korkmaz, 2003:29):

ḥānelerini 33a/1, āḥādında 47a/9, bunca 51a/6, a‘dādına 186b/4, ḍarbından 198b/5, bundan 207a/1, bunlaruñ 211a/4, bunda 219a/5, uḥrāsında 221a/6, cem‘isinde 224a/5, cüz’inden 227b/3, anda 229b/2.

İkizleşme

Metinde sadece “elli” kelimesinde görülen bu ses olayı Batı Türkçesine geçerken düşen g sesinin etkisiyle oluşmuştur: elli<elig 11a/2.

3.2.4 Ünsüz Düşmesi

Orta hecede -l- düşmesi:

ET’deki keltür- fiilinin “l”si Batı Türkçesine geçerken düşmüştür. Bu kelime, metinde de böyle kaydedilmiştir: getür<keltür- 117b/13.

Tekleşme

Şeddeli Arapça kelimelerde bulunan çift ünsüzden birinin düşmüş olmasıdır (Duman, 2000:79) Kendilerinden sonra ünlü ile başlayan bir ek aldıklarında veya bir

yardımcı fiille bir araya gelerek birleşik fiil oluşturduklarında bu kelimeler yine çift ünsüzle kullanılırlar: ھadd-ı ihtisārdan 206b/2, ھakk idüp 242a/3, ھall olun-206a/6, lekk-ile 15b/12, menni 81a/4 vb. Ancak, metinde bu konuda tam bir ses birliği sağlandığını söyleyemeyiz. Bazı kelimelerde ikili bir kullanım söz konusudur. Ek almamasına rağmen bu kelimelerin şeddeyle yazıldıkları da görülür. Bu durum özellikle ölçü bildiren alıntı kelimelerde gözlemlenir: men~menn, müd~müdd gibi. Aynı tutarsızlık bazen aynı cümlede bile görülür. “Zeyd varsa, ol māl-ı mechüle biş aqça zam idüp içinden bir aqça ھatt itse” (95a) cümlesinde bu tür alıntı kelimelerin yazımında bir uyumsuzluğun yansımaları dikkat çeker. “zam” kelimesi kendinden sonra ünlü ile başlayan bir yardımcı fiile bağlanırken şeddesiz yazılırken ھatt kelimesi aynı durumda asıl imlasını korumuştur. Çift ünsüzlerden birini düşürerek tekleşen kelimelerin metinde geçen örnekleri şunlardır:

ھaq< ھakk 230a/10, lek< lekk “Yüz bin” 16a/1, maھal< maھall 87a/2, tām< tām 150b/1, zam < zamm 61a/12, ھasūc< tassūc “ağırlık birimi” 101b/3.

Bir İran ağırlık birimi olan tasū, Araplaştırılarak tassūc adını almıştır. Metinde ise ھasūc(A.) şeklinde kaydedilmiştir. Çeşitli ses olaylarına uğrayarak Türkçeleşen kelimelere örnek gösterilen (Duman,2000:78) vaqıyye(A.) “Okka” kelimesi metinde henüz ses değişikliğine uğramamış şekliyle kaydedildi.

Gırtlak ve boğaz ünsüzlerinin düşmesi

Türk hançeresine uygun olmayan ayın ve hemze gibi gırtlak ve boğaz ünsüzleri genellikle düşer ve yerlerini uzun bir ünlüye bırakırlar (Duman,2000:79). Söyleyişte olduğu gibi yazıda da tespit edilebilen bu özellik metinde bir kelimedede vardır: ھābe < Ka‘be 1b/5. Hatta bu düşme olayı kelimenin aslında bulunan kef(ك) harfini kaf’a(ق) çevirmiştir.

Hecenin Yer Değiştirmesi

Gibi edatındaki hecelerin yer değiştirmesi (Ergin,1993:350) sonucunda oluşan bigi edatı Eski Anadolu Türkçesinde sık kullanılan bir benzerlik edatıdır. Bizim metnimizde de bu şekli tespit edilmiştir.

bigi Gibi:118b/4,123a/8,159b/9,170b/10.

4. BÖLÜM: METİN

[1b] ¹Elḥamdulī'l-lāhi'l-meliki'l-e'azzi'l-ekrem ve'l-kādiri'l-ḥakīm²'i'l-ā'zam ellezī 'allemel-insāne bi'l-ḳalem mā-lem-yā'lem ³sūmme's-ṣalātu ve's-selāmu 'alā resūli's-ṣakaleyni ⁴ve nebīyyi'l-ḥaremeyni ellezī sāre-mine'l-mescidi'l-ḥarāmi ilā ⁵Ḳābe ḳavseyni fi's-sā'ateyni Muḥammedini'l-Muṣṭafā' ⁶eş-şefi'i'l-müşeffi' fi'd-dāreyn ve 'alā ālihi'l-'izāmi ⁷ve aṣḥābihi'l-kirāmi ilā yevmi'l-ba'şi ve'l-ḳıyāmi.

⁸Ammā ba'd bu kitābuñ muşannifi ve bu risālenüñ müellifi, [2a] ¹ḳalīlü'l-'amel ve keşirü'l-emel 'abdü'l-faḳīr ve müznibü'l-ḥaḳīr, ²el-muḥṭāc ilā rahmeti'l-lāhi'l-meliki'l-'alīyyi'l-kebīr ³el-Ḥācī Muhyeddīn Muḥammedi'b-ni'l- Ḥācī Atmaca el-kātib ⁴aşlah-allāhu te'ālā şānehümā, 'unfuvān-ı şebābdan ⁵evān-ı şeyḫūhete irişince eşref-i ā'yāndan ⁶ve ümerā-yı dīvāndan erbāb-ı ḳalem ve aṣḥāb-ı ⁷raḳam olan kāmīl ve fāzıl kimesneler-ile muşāḥabāt ⁸ve ihtilāt idüp müddet-i medīd ve zamān-ı ba'īd ⁹anlaruñ hizmetinde olup tertīb-i ḥisāba ve terkīb-i ¹⁰erḳāma ki -ḳānūn-ı küllīdür- bir niçe evḳāt ¹¹mümāreset itmeg-ile ve bu 'ilm-i şerīf için vaz' ¹²olan fāyīḳ kitāblaruñ daḥı ekşerin görüp ¹³tetebbu' idüp anlaruñ daḥı her birinden temettu' [2b] ¹eylemeg-ile bi-ḳadri'l-vus' ve't-tāḳati fi'l-cümle ²ittilā' olundu. Ammā ol mu'teber kitāblar kim bu 'ilm-i ḥisābda ³müteḳaddimīn yazmışlardır; anlaruñ daḥı ba'zı 'Arabī ⁴ve ba'zı Fārisī olduḡı sebebeden, mübtedī olanlar ⁵andan istifāde idemezler ve zebān-ı Türkīde daḥı ⁶bir müfid ve muḥṭaşar kitāb görmedüm ki mübtedī olan ⁷ḳarındaşlar aña mütāla'a idüp andan müstefīd ⁸olalar ve hem gördüm ki bu 'ilm-i ḥisāb daḥı ⁹ḡāyetde gereklü ve şerīf 'ilm olduḡı ¹⁰ecilden, erbābdan elbābdan ekşer-i nās bu 'ilme ¹¹muḥṭāclar ve murāḡıblardur. Pes bu faḳīr daḥı ¹²diledüm ki 'Arabī'den ve Fārisī'den tercüme idüp ¹³bu 'ilm-i ḥisābda bir risāle bünyād idem ki zamāne [3a] ¹ḥāline münāsib olup maṭlūbü'l-erbāb ²ve maḥbūbü'l-elbāb ola ve hem bu siyāḳāt-ı ³'Arabī'nüñ ve erḳām-ı Hindīnüñ daḥı müfredātınuñ ⁴ve mürekkebātınuñ şihāḥından ve küsürından şol ⁵mübtedī olanlar fehm idüp istifāde idecekleri ⁶derecede olanlarından beyān eyleyem; zīrā bu 'ilm-i ⁷ḥisāb bir baḥr-ı zāḥirdür kim bunuñ derkinde ⁸idrāk-ı 'uḳūl 'āciz ve fikrinde efkār-ı fuḫūl ⁹ḳāşırur. Pes bu ḳalīlü'l-bizā'a za'if ¹⁰daḥı dil evinde 'aḳlumu şem' eyleyüp bezl-i ¹¹mechūd-ıla ihtimām-ı tām idüp ḥallāḳü'l- ¹²berāyā ve mu'tīü'l- 'atāya bu şerīf

‘ilmden ¹³ben faķır ne ‘atā ve ihsān itdüğinden mümkün [3b] ¹olduķca zebān-ı Türkide bir risāle bünyād ²idüp Mecma‘ü’l-Ķavā‘id diyü ad virdüm ve bu ³‘ilm-i hisābuñ külliyyātından ve cüz’iyyātından ⁴şunlar ki beyn-en-nās ehemmi-i meṭālib ve etemm-ı me’āribdür; anları cem’ idüp vāzih ve rüşen ve muhtaşar ⁶ve müfid ‘alā vechi’t-taṣṣil bu risāleye kayd ⁷idüp zuhūra getürdüm; tā ki mübtedilere āsān ⁸olup mü’ellif-i risāleyi ḥayr du‘ā-y-ıla yād ideler. ⁹Zirā bu risāleden daḥı murād ḥayrū’n-nās men yenfa‘ü’n-nās-birle ‘āmil olup eṣer-i ḥayr ¹¹izhār itmekdür ki ilā yevmü’d-din du‘ā-yı ḥayra ¹²sebeb ola; te ān ki izhār-ı faẓilet ola; zirā ¹³ehl-i faẓl ḳatında bunuñ gibi hisābuñ ve kitābuñ [4a] ¹ne miḳdārı ola ve bu nüṣḥa-ı cedid ve risāle-i ²sa‘id daḥı sulṭānū’l-ā‘zām mālik-i riḳāb³’i’l-ümem mevlā mülūki’l-‘Arab ve’l-‘Acem veliyy⁴’i’l-emri bi’l-istiḥḳāki’l-maḥşuş bi-‘ināyet ⁵’i’l meliki’l-ḥallāḳ es-sulṭān ibnü’s-sulṭān Sulṭān ⁶Bāyezid Ḥan bin Muhammed Ḥan vaffaḳahu’llāhu bi-r-rüşdi ⁷ve’l-emāni ve e‘ānehu’llāhu ‘ale’l-‘adli ve’l-ihsāni ⁸ zamānında ḳaleme gelüp taḥrīr olundu. Ammā ⁹erbāb-ı ḳaleminden ve aṣḫāb-ı raḳamdan kāmilü’d-dehr ¹⁰ve feridü’l-‘aṣr olan ehl-i faẓl maḥdūmlaruñ bu risāleye ¹¹nazar-ı luṭfları yitişicek anlardan recā fesihü’l- ¹²ercādur kim sehv-i ḳaleminden ve ḥabṭ-ı raḳamdan ¹³her ne noḳşān ki vāḳi‘ olmuş ola, bu faķire raḥm [4b] ¹idüp anı dāmen-i ‘afv-ıla setr ideler ve noḳşānın ²daḥı kemāl-i keremler-ile işlah idüp ben zeli li iflah ideler.

³Şi‘r:

⁴Tā ki anlaruñ da ‘aybın Girdigār,

Luṭf-ile setr ide leyl ü nehār.

⁵Kendü ‘aybuma ḳılıcak i‘tirāf,

Ehl-i faẓl olan gerek ide mu‘āf.

⁶Ve mā-tevfiki illā bi’llāh ‘aleyhi tevekkeltü ve ileyhi unību. ⁷ Ve bu risāle üç şıḳḳ üzre mebnidür: **Şıḳḳ-ı evvel**, ⁸beyān-ı şihāhdadır. On altı faşda: ⁹el-faşlü’l-evvelü fi beyān-i siyāḳāti’l-‘Arabī, ¹⁰el-faşlü’s-sāni fi beyān-i erḳāmi’l-Hindī, ¹¹el-faşlü’s-sāliş fi beyāni’l-cem‘i, ¹²el-faşlü’r-rābi‘ fi beyān-i ḍarbi’l-‘uḳūdi, el-faşlü’l-ḥāmis fi beyān-i ḍarb-ı ḡayri’l-‘uḳūdi, [5a] ¹el-faşlü’s-sādis fi beyāni’t-taẓ‘īfi, ²el-faşlü’s-sābi‘ fi beyāni’t-tanşīfi, ³el-faşlü’s-sāmin fi beyāni’t-tefriḳi, el-faşlü’⁴t-tāsi‘ fi beyāni’t-taḳsimi, el-faşlü’l-‘āşir ⁵fi beyān-i mizāni’l-cem‘i ve’d-ḍarbi ve’t-taẓ‘īfi

⁶ve't-tanşî fi ve't- tefrîki ve't-takşîmi, el-faşlü⁷'l-hādî 'aşere fi beyân-i takşîmi'l-guramâ'i, el-faşl⁸'ü's-sānî 'aşere fi beyāni't-teşlîşi ve't-terbî'i ve't-tahmîsi ilā⁹gāyeti't-ta'şîr, el-faşlü's-sālîş 'aşere¹⁰ fi beyân-i istihrâci'l-mahârici, el-faşlü'r-râbi'¹¹'aşere fi beyân-i kısmeti'l-mevārîşi, el-faşl¹²'ü'l-hâmis 'aşere fi beyân-i a'dād-ı erba'ati'l-mütenāsibe, ¹³el-faşlü's-sâdis 'aşere fi beyāni'l-hatayeyni.

[5b] ¹Ve şıkk-ı sâni dahı beyân-i kūsūrâtdadur. Ol dahı ²on altı faşlda: El-faşlü'l-evvel fi beyân-i ³kūsūrâti'l-mişkâli, el-faşlü's-sâni fi beyân-i darb⁴'i'l-mişkâli ma'a kūsûri'l-mişkâli ya'nî bā-şa'irin ve kırâtin, ⁵el-faşlü's-sālîş fi beyân-i kūsūrâti'd-dirhemi, ⁶el-faşlü'r-râbi' fi beyân-i darb-i'l-kūsûri ⁷ma'a-l-kūsûri, el-faşlü'l-hâmis fi beyân-i darb⁸'i's-şihâhi ma'a-l-kūsûri, el-faşlü's-sâdis fi beyân-i ⁹taşîmi's-şihâhi ma'a-l-kūsûri, el-faşlü's-sâbi' ¹⁰fi beyân-i kūsūrâti'z-zirâ'i, el-faşlü's-sâmin ¹¹fi beyân-i darbi'z-zirâ'i ma'a kūsûri'z-zirâ'i, el-faşlü't-¹²tâsi' fi beyân-i kūsūrâti'l-emdâdi, el-faşlü'l-'âşir fi beyân-i darbi'l-emdâdi bi'l-kūsûri ya'nî ma'a-l-[6a]¹keylecâti, el-faşlü'l-hādî 'aşere fi beyân-i tertib-i ²kūsūrâti'l-qañtâri, el-faşlü's-sâni 'aşere fi beyân-i ³darbi'l-qañtâri bā-kūsûri'l-qañtâri ya'ni ma'a lidretin ⁴ve lodratın ve dirhemin, el-faşlü's-sālîş 'aşere ⁵fi beyân-i kūsūrât-ı lidreti'l-ħarîri, el-faşlü'r-râbi' ⁶'aşere fi beyân-i darbi'l-lidreti ma'a kūsūrâti'l-lidreti, ⁷el-faşlü'l-hâmis 'aşere fi beyân-i resmi'l-mizâni ⁸mine's-şihâhi ve'l-kūsûri, el-faşlü's-sâdis 'aşere ⁹fi beyân-i cem'i'l-kūsûri ma'a-l-kūsûri.

Ve şıkk-ı sālîş dahı ¹⁰ki mesâyil-i şettâ beyânındadur, ol şıkk faşl-ı ¹¹vâhid-ile beyân olunmuşdur. Pes bu zıkr olanları ¹²dahı 'alâ vechi't-tertib ve't-terkîb taşvîr idüp ¹³muħāsibîn-i selef ve halef tarîki üzre ta'bîr idelüm.

[6b] ¹El-faşlü'l-evvel fi beyân-i siyâkât ²i'l-'Arabî.

Evvvelki faşl siyâkât-ı 'Arabînüñ beyânındadur ³ve bu siyâkât-ı 'Arabî, erkâm-ı Hindînüñ üzerine ⁴taqdîm olunmuşdur; zirâ a'dād-ı 'Arabî cemî'-i a'dâduñ ⁵üzerine muqaddemdür. Pes bu siyâkât-ı 'Arabî dahı ⁶a'dād-ı 'Arabîden ihtişâr olmuşdur ve hem kitâbetde ⁷dahı kâ'ide-i a'dād-ı 'Arabî üzre yazılır. Pes bununuñ ⁸taqaddümi lâ-büdd olduğı sebebden bunda dahı sâbıkan ⁹mezkûrdur.

¹⁰Der beyān-i siyākāti'l-Arabī

¹¹Āhād (Birler)

ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا

¹²1 2 3 4 5 6

س ا ب ج د ه

¹³7 8 9

[7a]¹Miāt(Yüzler)

ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا

²100 200 300 400 500

س ا ب ج د ه

³600 700 800 900

‘Aşerāt (Onlar)

ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا

10 20 30 40 50

س ا ب ج د ه

60 70 80 90

Ulūf(Biñler)

ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا

1000 2000 3000 4000

ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا

5000 6000 7000 8000

9000

⁴Aşerāt-ı ulūf (On biñler)

ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا

⁵10000 20000 30000 40000 50000 60000 70000

ا ا ا ا ا ا

⁶80000 90000

⁷Miāt-ı ulūf (Yüz biñler)

ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا

⁸100000 200000 300000 400000 500000

ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا

⁹600000 700000 800000 900000

¹⁰Aşerāt-ı miāt-ı ulūf (On kez yüz biñler)

ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا

¹¹1000000 2000000 3000000 4000000

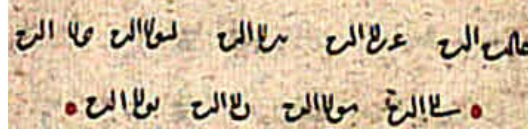
ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا

¹²5000000 6000000 7000000 8000000

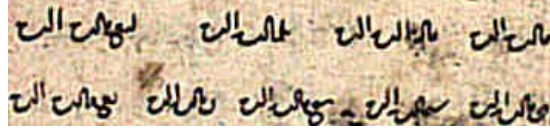
ا ا ا ا ا ا

¹³9000000

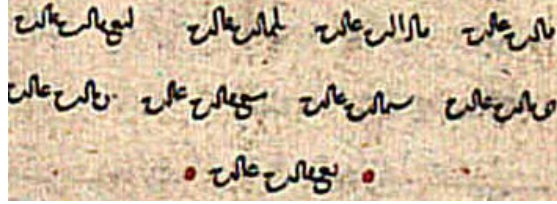
[7b] ¹Miāt-1 miāt-1 ulūf (Yüz kez yüz biñler) 10000000

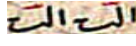

⁴Ulūf-1 miāt-1 ulūf (Biñ kez yüz biñler) 100000000

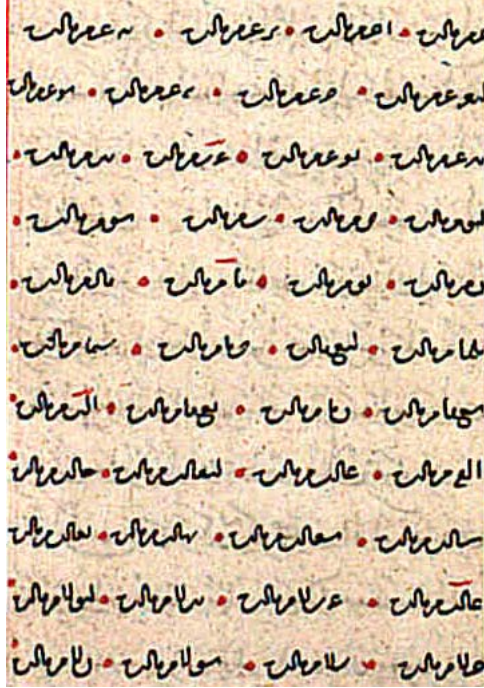
⁷Aşerāt-1 ulūf-1 miāt-1 ulūf (On biñ kez yüz biñler) 1000000000

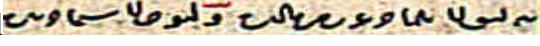
¹¹Pes bu siyāqāt-1 ‘Arabī daḥı menzil-i evvelden tā menzil-i ¹²dehüme gelince vaż‘-1 mütekaddimīn üzre ‘ale’t-tertib ¹³ve’t-terkīb zıkr olundu. Fehm itmege bu kadar taşvīr [8a] ¹kāfīdür, bākisi daḥı ‘alā hazā kıyās olına; ammā ²menzil-i heftümde ki ḥāne-i ‘aşerāt-1 miāt-1 ulūfdur ³ya’nī on kez yüz biñ ḥānesidür, anda siyāqāt-ıla ⁴bu şekl yazılmışdur: Ve bu elf elf ⁵şekli on kez yüz biñ olur zīrā elf elf ⁶dimek biñ kez biñ dimekdür ve biñ kez biñ daḥı ⁷on kez yüz biñ olur pes biñ kez biñ on kez ⁸yüz biñ olıcağ iki biñ kez biñ daḥı yigirmi kez ⁹yüz biñ olur ve üç biñ kez biñ daḥı otuz ¹⁰kez yüz biñ olur ve menzil-i heştümde daḥı ki ḥāne-i ¹¹miāt-1 miāt-1 ulūfdur ya’nī yüz kez yüz biñ ḥānedür, ¹²anda daḥı siyāqāt-ıla bu şekl yazılmışdur: ¹³Ve bu on biñ biñ daḥı yüz kez yüz biñ olur; [8b] ¹zīrā on biñ biñ dimek on biñ kez biñ ²dimekdür ve on biñ kez biñ daḥı yüz kez yüz biñ ³olur. Pes bu on biñ kez biñ, yüz kez yüz ⁴biñ olıcağ; yigirmi biñ kez biñ daḥı iki yüz kez ⁵yüz biñ olur ve otuz biñ kez biñ daḥı üç yüz ⁶kez yüz biñ olur ve menzil-i nühümde daḥı ki ḥāne-i ulūf-1 ⁷miāt-1 ulūfdur ya’nī biñ kez yüz biñ ḥānesidür, ⁸anda daḥı siyāqāt-ıla bu şekl yazılmışdur: ⁹Ve bu yüz biñ biñ daḥı biñ kez yüz biñ olur; ¹⁰zīrā yüz biñ biñ dimek yüz biñ kez biñ dimekdür ¹¹ve yüz biñ kez biñ daḥı biñ kez yüz biñ olur. ¹²Pes yüz biñ kez biñ, biñ kez yüz biñ olıcağ; ¹³iki yüz biñ kez biñ daḥı

iki biñ kez yüz biñ [9a] ¹olur ve üç yüz biñ kez biñ dahı üç biñ kez ²yüz biñ olur ve menzil-i dehümdede dahı ki hāne-i ³aşerāt-ı ulūf-ı miāt-ı ulūfdur ya‘nī on biñ kez yüz ⁴biñ hānesidür, anda dahı siyākāt-ıla bu şekl ⁵yazılmışdur: **باب ثالث**

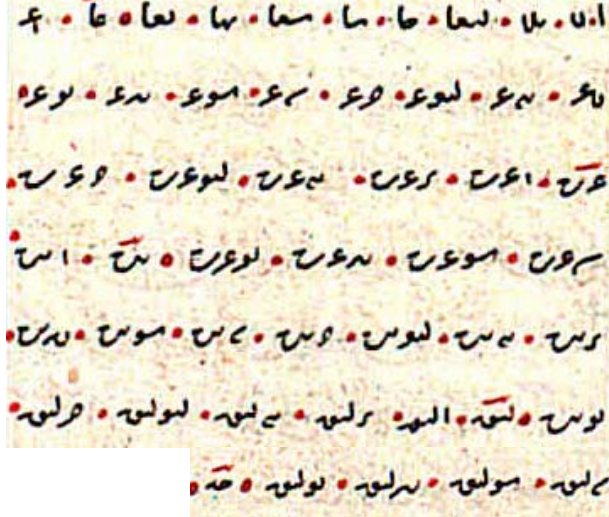
Ve bu yüz biñ on ⁶biñ dahı on biñ kez yüz biñ olur; zīrā yüz ⁷biñ on biñ dimek yüz biñ kez on biñ ⁸dimekdür ve yüz biñ kez on biñ dahı on ⁹biñ kez yüz biñ olur. Pes yüz biñ kez ¹⁰on biñ, on biñ kez yüz biñ olıcağ ¹¹iki yüz biñ kez on biñ dahı yigirmi biñ kez yüz ¹²biñ olur ve üç yüz biñ kez on biñ dahı ¹³otuz biñ kez yüz biñ olur. Pes bu siyākāt-ı [9b] ¹⁴Arabīnūñ dahı menzil-i heftümden tā menzil-i dehüme ²varınca kitābetde vü kırā’atda meşkūk ve müştēbih ³olan eşkālīnūñ her menzilinden üçer hānesi ber-⁴vech-i eyser ta‘bīr olundu. Ve eger bunı onuncı ⁵menzilden dahı ziyāde kılmak isteseler tā mertēbe-i ⁶nihāyete varınca bu tertīb üzre kitābet olup ⁷ve bu tertīb üzre ziyāde olunur; ammā muhāsibīn-i ⁸halefden ba‘zı fāzıllar görmüşler ki bu siyākāt-ı ⁹Arabīnūñ bu vech-ile kitābeti ve kırā’ati hem müşevveş ¹⁰ve hem ‘asīrū’l-fehmdür, ol ecilden vāzıh ve ¹¹rūşen olsun için merre ‘ibāret-ile kayd ¹²itmişler tā ki yesīrū’l-fehm olup zabta vü rabta ¹³kābil ola. Pes çün meblağ toğuz kez yüz biñden [10a] ¹müteccāvız ola, ol vaqt bunlar merre ‘ibāret-ile kitābet ²olunur. Berīn-müciib:

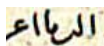

[10b] **قوله ثالث** Pes bu merre ‘ibāret-ile ²kitābet olanlar dahı tā menzil-i dehüme gelince ‘alā vechi’³t-tafşīl zıkr olundu. Ammā bir

miḳdār meblağ⁴ olsa ki anuñ a‘dādı tā menzil-i dehüme varınca⁵ her menzile dāhil olsa ya‘nī hiçbir menzil anuñ⁶ a‘dādından ḥālī olmasa; ol nice yazılır⁷ ve nice oqınur. Ve bu siyāḳāt-ı ‘Arabīnūñ içinde⁸ daḥı ‘ibāreti zān olacaḳ maḥaller vardur,⁹ ve ol daḥı zān olacaḳ maḥallerde vav-ı ‘aṭf¹⁰ yazılır. Ve ol vav-ı ‘aṭf anuñ niresinde¹¹ yazılmaḳ gerekdür ki şahīḥ ola, anı daḥı¹² taṣvīr idüp beyān idelüm. Miṣāl

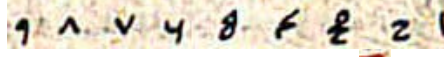
¹³İmdi bu meblağ-ı [11a]¹ mezkūr ‘adedde, kırḳ üç biñ üç yüz yigirmi² biş kez yüz biñ daḥı elli dört biñ altı yüz³ otuz biş ‘aded olur. Pes bu daḥı ma‘lüm olduḳdan⁴ ṣoñra bu siyāḳāt-ı ‘Arabīnūñ müfredātından⁵ ve mürekkebātından daḥı ba‘zın zikr idelüm: Berīn-mūcib:

Pes bu siyāḳāt-ı¹³ ‘Arabīnūñ müfredātından ve mürekkebātından daḥı bu kadar [11b]¹ beyān pesdür. Bāḳīsi daḥı bu minvālce kıyāş olına² ve daḥı bilgil ki bu siyāḳāt-ı ‘Arabīnūñ³ āḥādı ‘aṣerāt üzerine ve miātī āḥād üzerine⁴ ve ‘aṣerāt üzerine ve ulūfu daḥı miāt üzerine⁵ muḳaddemdür. Miṣāl: Zīrā bundan⁶ ḥiffet maṭlūb olduḳı ecilden, ḳavā‘idūnūñ⁷ daḥı bünyādı taḥfīf üzerinedür ve hem bu siyāḳāt-ı⁸ ‘Arabī daḥı a‘dād-ı ‘Arab üzere bu vech-ile kitābet⁹ olmasın iḳtizā ider. Ve bundan ṣoñra bilgil ki¹⁰ eger yüz biñ daḥı biñ ya‘nī yüz bir biñ miḳdār-ı¹¹ meblağ olsa ol daḥı siyāḳāt-ıla nice yazılmaḳ¹² gerekdür anı daḥı beyān idelüm. İmdi ol daḥı¹³ ṣöyle yazılmaḳ gerekdür ki şahīḥ ola. miṣāl:[12a]¹ Ve bu siyāḳāt-ı ‘Arabī daḥı bi-ḳadri’l-vus‘² ve’t-ṭaḳāt bu ḳadarda ihtīṣār olundu. Ve bāḳīsi³ daḥı ‘alā hazā kıyāş olına.

El-faşl⁴ü's-sānī fi beyān-i erḳāmī'l-Hindī

İkinci faşl⁵ erḳām-ı Hindīnün beyānındadır. İmdi bilgil ki ⁶bu erḳām-ı Hindīnün a'dādınun āḫādına ⁷selef toḳuz şüret resm itmişlerdür. Bu vaż'-ıla ⁸

Ammā kavm-i⁹ 'Irāḳ ikiye bu şüreti vaż' itmişler ¹⁰ve üçe dahı bu şüreti vaż' itmişler ¹¹ve ba'zıları dahı sekize bu şüreti vaż' itmişler¹² ¹³ve ba'zıları dahı toḳuza bu şüreti vaż' itmişler ¹⁴ve bundan soñra bilgil ki [12b] ¹⁵bu a'dāduñ dahı miḳdārları muhtelif olur ¹⁶menāzili muhtelif olmağ-ıla. Meselā; şüret-i āḫād ki ¹⁷menzilün evvelkisidür bu bir 'aded için vaż' ¹⁸olan elif, eger menzil-i evvelde vāḳi' olsa ¹⁹'adedde birdür bu şüretde yazılır: ١. Ve eger ²⁰bu bir menzil-i şānīde vāḳi' olsa 'adedde ondur, ²¹bu şüretde yazılır: ١٠. Ve eger bu bir menzil-i şālisde vāḳi' olsa 'adedde yüzdür, bu şüretde ²²yazılır: ١٠٠. Ve eger bu bir menzil-i rābī'de ²³vāḳi' olsa 'adedde biñdür, bu şüretde yazılır: ²⁴١٠٠٠. Ve eger bu bir menzil-i ḫāmisde vāḳi' olsa ²⁵'adedde on biñdür, bu şüretde yazılır: ²⁶١٠٠٠٠. ²⁷Ve eger bu bir menzil-i sādīde vāḳi' olsa 'adedde [13a] ²⁸yüz biñdür, bu şüretde yazılır ²⁹١٠٠٠٠٠. ³⁰Ve eger bu bir menzil-i sābī'de vāḳi' olsa 'adedde ³¹on kez yüz biñdür, bu şüretde yazılır: ³²١٠٠٠٠٠٠. Ve eger bu bir menzil-i şāminde vāḳi' ³³olsa 'adedde yüz kez yüz biñdür, bu şüretde ³⁴yazılır: ³⁵١٠٠٠٠٠٠٠. Ve eger bu bir menzil-i ³⁶tāsi'de vāḳi' olsa 'adedde biñ kez yüz ³⁷biñdür, bu şüretde yazılır: ³⁸١٠٠٠٠٠٠٠٠. ³⁹Ve eger bu bir menzil-i ⁴⁰'āşirde vāḳi' olsa 'adedde ⁴¹on biñ kez yüz biñdür, bu şüretde yazılır ⁴²١٠٠٠٠٠٠٠٠٠. Ve bāḳisi dahı bu ḳıyās ⁴³üzre ziyāde olur. Zīrā menzil-i evvelde 'aded ⁴⁴ne ḳadar olursa menzil-i şānīde on ol ḳadar olur. [13b] ⁴⁵Ve ilā ḡayr-ı nihāye bu ḳā'ide ve bu tertīb ⁴⁶üzere² ziyāde olur. Pes ḳaçan bu erḳām-ı Hindīnün ⁴⁷dahı aḫvāl-i menāzili tafşıl olunup ve her ⁴⁸menzilde a'dād ne miḳdār olduğı bilindükden ⁴⁹soñra eşkāl-i aḫvālin dahı beyān idelüm.

⁶Der beyān-i eşkāl-i erḳām-ı Hindī

⁷Āḫād (Birler)

'Aşerāt (Onlar)

⁸1 2 3 4 5

10 20 30 40

⁹7 8 9

50 60 70 80 90

¹⁰Miāt(yüzler)

¹¹100 200 300 400 500 600 700 800 900

¹²Ulūf (Biñler)

¹³1000 2000 3000 4000 5000 6000 7000 8000 9000

[14a]¹‘Aşerāt-ı ulūf (on biñler)

²10000 20000 30000 40000 50000

³60000 70000 80000 90000

⁴miāt-ı ulūf (yüz biñler)

⁵100000 200000 300000 400000 500000

⁶600000 700000 800000 900000

⁷‘Aşerāt-ı miāt-ı ulūf (on kez yüz biñler)

⁸1000000 2000000 3000000 4000000 5000000

⁹6000000 7000000 8000000 9000000

¹⁰miāt-ı miāt-ı ulūf (yüz kez yüz biñler)

¹¹10000000 20000000 30000000 40000000

¹² 50000000 60000000 70000000

¹³ 80000000 90000000

[14b] ¹ulūf-ı miāt-ı ulūf (Biñ kez yüz biñler)

²100000000 200000000 300000000

³400000000 500000000 600000000

⁴ 700000000 800000000 900000000

⁵‘Aşerāt-ı ulūf-ı miāt-ı ulūf (On biñ kez yüz biñler)

⁶1000000000 2000000000 3000000000

⁷4000000000 5000000000 6000000000

⁸7000000000 8000000000 9000000000

⁹Pes bu erḳām-ı Hindî dahı menzil-i evvelden tā menzil-i ¹⁰‘āşire gelince vaz’-ı müteḳaddimîn üzere ‘ale’t-tertib ¹¹ve’t-terkīb zıkr olundu. Ammā bu erḳāmda dahı bir ¹²miḳdār meblağ olsa ki bu dahı bu on menzilüñ ¹³her ḥānesin eşkāl-ile memlū eylese ol dahı nice [15a] ¹yazılır ve nice oḳınur, bu sâbıkan eşkāl-i siyākātta ²zıkr olunmuşdur. Lā-büddür ki raḳamda dahı beyān olına. ³Miṣāl: 5987654321. ⁴İmdi bu meblağ dahı ‘adedde elli ṭoḳuz biñ sekiz ⁵yüz yetmiş altı kez yüz biñ dahı elli dört biñ ⁶üç yüz yigirmi bir ‘aded olur. Ve bunuñ bundan ⁷dahı āsān oḳunması oldur kim bunuñ biş ⁸ḥānesin ifrāz idesin ve ba‘de’l-ifrāz bāḳisini ⁹ḥāne-i āḥāddan ibtidā idüp ‘add idesin ¹⁰ve ol ifrāz itdügüñ ḥāneye varınca a‘dād-ı ¹¹küllî ne miḳdār olursa anı yüz biñ ‘ibāret-ile ¹²edā’ idesin ve bāḳisin dahı yine ‘ādet-i ḳadīm ¹³üzere oḳıyasın. Meşelā; bu eşkālüñ ki biş ḥānesi [15b] ¹ifrāz olunmuşdur, bā‘de’l-ifrāz elli ṭoḳuz biñ ²sekiz yüz yetmiş altı ‘aded bāḳi ḳalır. Pes buña ³elli ṭoḳuz biñ sekiz yüz yetmiş altı kez yüz biñ ⁴dimek gereksin; zīrā ol altı şeklün durduğı ⁵ḥāne, ḥāne-i miāt-ı ulūfdur ya‘nî yüz biñ ḥānesidür. ⁶Ve eger bu raḳamı dahı onuncı menzilden ziyāde kılmaḳ ⁷dileseler bu tertīb üzre ne miḳdār ziyāde itseler olur; ⁸zīrā bu dahı mā-lā-nihāyedür. Ammā bunuñ tezāyüdi ⁹bir mertebeye varur kim telaffuz idicek, ne diyen bilür ¹⁰ne ḳadar idügin ve ne istimā’ iden añlar ¹¹ne deñlü olduḡın. Pes ol mertebeye varduğından ¹²şoñra muḥāsibîn-i selef, tümān-ile ve lekk-ile yürinür ¹³dimişler ki fehme āsān ola. Ve tümān bir ‘adedden [16a] ¹‘ibāretdür, ol ‘aded yüz biñ dīnār ola ve lek ²dahı bir ‘adedden ‘ibāretdür ki ol ‘aded on tümān ³ḳadar ola ya‘ni on kez yüz biñ dīnār ola. ⁴Ammā şimdiki ḥalde fuḫalā’-yı zamān ve fuşahā’-yı ⁵devrān ki muḥāsibān-ı āl-i ‘Osmandur ebḳāhumu’⁶llāhu te‘ālā ilā yevmi’l-ḥaşri ve’l-ḥisābi ⁷çün meblağ ziyāde olup mütecāvizü’l-ḥadd ola, ⁸‘aded-i kīse ve şurre yazarlar, kīse-i nuḳūdda ⁹isti‘māl iderler ve şurre-i fuloride ve ‘ādet-i ¹⁰kīse dirhemde otuz biñ ve ḥasenede on ¹¹biñdür; ammā ba‘zılar hasene-i eşrefiyyeyi ve efrenciyyeyi ¹²sikke ‘ibāret-ile dahı ḳayd iderler. Pes bunlar dahı ¹³‘alā sebīli’l-iḥtişār bu ḳadar beyān olunduḡdan şoñra [16b] ¹bu erḳām-ı Hindînüñ dahı müfredātından ve mürekkebatından ²ba‘zın zıkr idelüm. Berīn-mücib:

³1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11

⁴12 13 14 15 16 17 18 19

⁵20 21 22 23 24 25 26

⁶27 28 29 30 31 32 33

⁷34 35 36 37 38 39 40

⁸41 42 43 44 45 46

⁹47 48 49 50

¹⁰Ve bu erķām-ı Hindinün a‘dādı dahı bi-ķadr’il-vus‘ ¹¹ve’t-taķat bu ķadarda ihtisār olundı ve bāķisi ¹²dahı ‘alā hazā kıyās olına.

El-faşl¹³ü’s-sālīs fī beyāni’l-cem‘i

Üçünci faşl cem‘ [17a] ¹itmegün beyānındadır. Cem‘ itmegün dahı bir niçe ²tarīķi vardır; ammā anlardan şol ki muhtaşar ve müfid ³ve muhtārdur anları ‘alā vechi’t-taşīl zıkr idelüm. ⁴İmdi bilgil ki bu cem‘ itmegün dahı ⁵tarīķi budur ki eger bir miķdār meblağı cem‘ itmek ⁶dileseñ gerekdür ki ol meblağı evvel ⁷biribiri tahtına şöyle yazasın, ba‘de bu eşķālün ⁸tahtına bir medd-i rādde çeküp anuñ tahtında cem‘ idesin.

⁹Mişāl-i cem‘

54321 50301

46632 40301

97351 60501

24632 20301

86431 30702

28952 40302

338319 242408

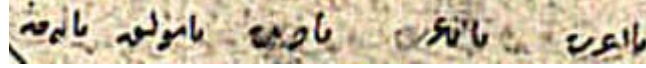
[17b] ¹Pes bunuñ dahı ķā‘idesi budur ki evvel bu adlā‘-i ²cem‘ün dıl‘-ı evvelin -ki hāne-i āhāddur- tahtından ³fevķine varınca, veyāhūd fevķinden tahtına inince ⁴bi-tamāmihī ‘add idesin ve her ne miķdār olursa tahtındaki ⁵rāddenün tahtına yazasın. Ve eger ‘aşerātdan ⁶nesne vāķi‘ olursa, ‘aşerātdan mazīdesin ⁷yazup ve ‘aşerātınuñ her onda birin merfū‘ dutup ⁸bir ‘aded veyā iki ‘aded her neyse elde diyesin. Ve ⁹bundan şoñra hāne-i ‘aşerātda olan dıl‘-ı ¹⁰şānīnün dahı eşķālün bu tarīķ üzere ‘add ¹¹idüp ve ol elde vāķi‘ olan a‘dādı ki ¹²‘aşerātdan mazīdedür, aña zām idüp

yine ¹³ol ṭarīk üzere yazasın. Ve eger ‘aşerāt tamām [18a] ¹gelüp on ‘aded veyā yigirmi ‘aded veyā otuz ²‘aded gelse, ol vaqt rāddenüñ tahtına bir ³şıfır vaz’ idüp ve ‘aşerātuñ her onda birin ⁴alup kaç ‘aded olursa ol kadar ‘aded elde ⁵diyesin ve bākīsın dahı bu vech-ile idesin. ⁶Ammā āhirinde olan dıl‘uñ eşkālın ‘add ⁷idicek, a‘dād her ne olursa bi-tamāmihī bile yazasın. ⁸Ve eger bu cem‘üñ bir dıl‘ı veyā iki dıl‘ı şıfır ⁹küllī vāki’ olsa bu cem‘-i mezkūruñ şekl-i şānisi ¹⁰gibi ve ol şıfır küllī vāki’ olan dıl‘uñ yemīninde ¹¹vāki’ olan dıl‘uñ a‘dādı eger ‘aşerātdan ¹²nākış gelüp elde nesne olmasa, ol vaqt ¹³ol şıfır küllī vāki’ olan dıl‘ için hemān [18b] ¹bir şıfır vaz’ idesin. Ve eger ‘aşerātdan zāyid ²gelüp elde nesne var-ısa bir veyā iki ‘aded her ³ne-y-ise ol şıfır küllī vāki’ olan dıl‘uñ tahtına ⁴anı yazasın ve eger dıl‘-ı vāhidde hem şıfır ⁵ve hem eşkāl vāki’ olsa ol eşkāl mā-beyninde ⁶vāki’ olan şıfırlar bilā-i‘tibārdur; zīrā her maḥalde ⁷i‘tibār şekledür. Pes şekleyn-i evvelüñ ta‘biri tamām ⁸oldı, şekleyn-i şānīyi dahı beyān idelüm

<u>221212</u>	
7654321	1234567
1234493	123020
1211929	12103
1390201	102210
2121209	1223
5431231	2012
<u>1001001</u>	<u>0201</u>
20044385	1475336

¹³İmdi bilgil kim ba‘zı meblağ qalil ve ba‘zı meblağ [19a] ¹keşir olsa anı dahı bu vech-ile yazup zıkr ²olan kâ‘ide üzre cem‘ itmek gerekdür. Ve hemān ³adlā‘ında ve a‘dādında ḥaṭā vü ḥabṭ itmemek ⁴gerekdür ki şaḥīḥ ola. Ve ba‘zılar dahı ⁵bu cem‘üñ bir rādde tahtına ve bir rādde fevķine ⁶çekerler, ol elde merfū‘ olan a‘dād ⁷sehv olmamağ için ve cem‘ eyleyicek dıl‘-ı ⁸āḥāddan her ne vāki’ olursa cem‘üñ tahtındaki ⁹rāddenüñ tahtına yazarlar ve elde diyicek a‘dād-ı ¹⁰merfū‘āti ki ‘aşerātdur anı fevķindeki rāddenüñ ¹¹fevķine yazarlar, tā āhir olunca bu ṭarīk üzere ¹²yazılır. Ve

bu cem‘uñ bir kâ‘idesi dahı budur ki ¹³eger meblağ siyâkat-ıla veyâhüd raqam-ıla veyâhüd [19b] ¹Türki yazılmış olsa anlar dahı durduğı yirden ²cem‘ olunur ya‘nı anları biribiri tahtına yazmağa ³ihtiyâc olmaz. Anlar dahı nice olur, anları ⁴dahı mişâller-ile beyân idelüm. Berîn-mücib:

668

121

112

135

147

153

668

⁷yüz yigirmi bir yüz on iki yüz otuz biş yüz kırk yedi yüz elli üç 668

⁸Pes bunuñ dahı tarîki sâbıkan baş olan kavâ‘id ⁹üzredür; zîrâ bunuñ dahı evvel hâne-i âhâdın ¹⁰bulup cem‘ idüp yazup ve andan soñra hâne-i ¹¹‘aşerâtın bulup cem‘ idüp yazup ve andan soñra ¹²hâne-i miâtın bulup cem‘ idüp yazmaq gerekdür ki ¹³bu dahı şahîh ola. Pes bu ahvâl-i cem‘ dahı bu qadarda [20a] ¹ihtişâr olundu ve bâkîsi dahı ‘alâ hazâ ²kıyâş olına.

El-faşlü’r-râb‘i ³fî beyân-i darbi’l-‘ukûdi

Dördüncü faşl, darb-ı ⁴‘ukûduñ beyânındadır. Ba‘zılar bu darb-ı ⁵‘ukûda hurûf-ı teheccî-i erkâmdur dimişler. ⁶Pes imdi buña dahı vâzî‘lar bir niçe şüret ⁷taşvîr itmişler. Ammâ anlardan üç şüret ⁸ihtiyâr olınup anuñ üzerine ihtişâr olundu ⁹ve her kim bu şüret-i selâseden birisin hıfz u zabt ¹⁰ider olsa darba müte‘allık olan umürda ol ¹¹mâhir ve zâhir olup sehvden haţâdan tamâm ¹²müstagnî olur. Pes imdi ol muhtâr olan ¹³şüretleri beyân idelüm. İmdi bilgil ki bu darb-ı [20b] ¹‘ukûduñ şekl-i ülâsına, darb-ı ‘ukûd-ı murabba‘ dirler ve şekl-i ²sânîsine, darb-ı ‘ukûd-ı müselles dirler ve şekl-i şâlişine, darb-ı ‘ukûd-ı ³mücedvel dirler.

⁴Der beyān-i ɗarb-1 ‘uḳūḍ-1 murabba ‘

	8	7	6	5	4	3	2	1
8		7	6	5	4	3	2	1
	1	1	1	1	1	1	1	1
	7	6	5	4	3	2	1	9
14		12	10	8	6	4	2	9
	2	2	2	2	2	2	2	1
	5	4	3	2	1	9	8	
15		12	9	6	3	18	16	
	3	3	3	3	3	2	2	
	3	2	1	9	8	7	6	
12		8	4	27	24	21	18	
	4	4	4	3	3	3	3	
	9	8	7	6	5	4		
36		32	28	24	20	16		
	4	4	4	4	4	4		
	7	6	5	4	3	2	1	
35		30	25	20	15	10	5	
	5	5	5	5	5	5	5	
	5	4	3	2	1	9	8	
30		24	18	12	6	45	40	
	6	6	6	6	6	5	5	

	2	1	9	8	7	6
14		7	54	48	42	36
	7	7	6	6	6	6

	8	7	6	5	4	3
56		49	42	35	28	21
	7	7	7	7	7	7

21a	5	4	3	2	1	9
	40	32	24	16	8	63
	8	8	8	8	8	7

	3	2	1	9	8	7	6
27		18	9	72	64	56	48
	9	9	9	8	8	8	8

	9	8	7	6	5	4
81		72	63	54	45	36
	9	9	9	9	9	9

⁴Pes bu arb-ı ‘uūduñ dāhı Őekl-i evveli ki arb-ı ‘uūd-ı ⁵murabba‘dur ‘ale’t-tertib vāz’ olup beyān olundu. ⁶Min ba‘d arb-ı ‘uūd-ı mūşelleŐi ve mūcedveli dāhı beyān ⁷idelūm. İmdi bilgil ki bu arb-ı ‘uūd-ı mūşelleŐ ⁸dāhı geri kendū fevinde ve tahtında zikr olanlar ⁹nev’inden bigidür; ammā anlaruñ iinde nie eŐkāl ¹⁰vardur ki ‘ale’t-tertib olsun iün anlara mirāren ¹¹kitābet vāi‘ olmuŐdur ve bu arb-ı mūşelleŐde tekrār olaca ¹²eŐkāl bi-tamāmihi matrūhdur ve Őol eŐkāl ki bu maħalde, ¹³māyahtācdur hemān anlar kitābet olunmuŐdur. Berīn-miŐāl:

[21b] Mişāl-i ǧarb-ı ‘uḳūd-ı müselleṣ budur

9 1 8 1 7 1 6 1 5 1 4 1 3 1 2 1 1 1
9 8 7 6 5 4 3 2 1

9 2 8 2 7 2 6 2 5 2 4 2 3 2 2 2
18 16 14 12 10 8 6 4

9 3 8 3 7 3 6 3 5 3 4 3 3 3
27 24 21 18 15 12 9

9 4 8 4 7 4 6 4 5 4 4 4
36 32 28 24 20 16

9 5 8 5 7 5 6 5 5 5
45 40 35 30 25

9 6 8 6 7 6 6 6
54 48 42 36

9 7 8 7 7 7
63 56 49

9 8 8 8
72 64

9 9
81

Ve mişāl-i ɗarb-ı ‘uḳūd-ı mücedvel budur:

1	2	3	4	5	6	7	8	9
2	4	6	8	10	12	14	16	18
3	6	9	12	15	18	21	24	27
4	8	12	16	20	24	28	32	36
5	10	15	20	25	30	35	40	45
6	12	18	24	30	36	42	48	54
7	14	21	28	35	42	49	56	63
8	16	24	32	40	48	56	64	72
9	18	27	36	45	54	63	72	81

[22a]¹Pes bu ɗarb-ı ‘uḳūduñ daḥı envā’ından şol ki ²muhtaşar ve müfīd ve mühimm-idi, bu maḥalde anlar ³zıkr olundı ve bāḳısi daḥı ‘alā hazā kıyās olına.

⁴El- faşlü’l-ḥāmis fī beyān-i ɗarb-ı ğayr⁵i’l-‘uḳūdi

Bişinci faşl, ɗarb-ı ğayr-ı ‘uḳūduñ ⁶beyānındadır ve ɗarb itmek daḥı iştılāḥāt-ı ⁷muḥāsibinde aña dirler ki iki şekli biribirine ⁸ɗarb idesin. Meşelā; iki pāre ḳumāş dörder ⁹aḳçaya veyāḥūd dört pāre ḳumāş ikişer aḳçaya ¹⁰n’eyler diyesin, ikisi daḥı cāyızdır. Mişāl-i ɗarb:

2

4

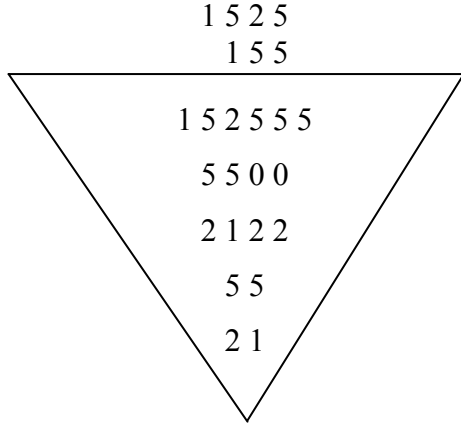
8

¹¹Ve bu ɗarbuñ şekl-i evveline satr-ı ¹²evvel dirler ve şekl-i şānīsine satr-ı şānī dirler ve ¹³rādde taḥtında olan şekline -ki şekl-i şālīşdür- [22b]¹satr-ı māl dirler. Ve ba’zılar daḥı bunuñ evvel ²şekline maḍrūb dirler ve şānī şekline ³maḍrūbun fīh dirler ve āḥir şekline ḥāşıl-ı ⁴ɗarb dirler. Ve daḥı bilgil ki bir ‘aded ki ⁵vardur, ol ‘aded degüldür; ammā cemī’-i a’dāduñ ⁶mebde’idür. Zirā bir ‘adedi, her ḳanḳı ‘adede ɗarb ⁷itseñ hemān yine ol ḳadardur. Meşelā; bir kez dört ⁸diseñ, yine dördür ve bir kez biş diseñ, yine bişdür; ⁹ammā ayruḳ ‘adedlerde a’dād elbette ziyāde olur. ¹⁰Pes ‘aded aña dirler ki ḥāşiyeteyninüñ ol ¹¹nışfı ola iki gibi. Meşelā; ikinüñ yemīninde bir ¹²‘aded ve yesārında üç ‘aded vardur. Üç-ile ¹³bir, dört olur ve bu

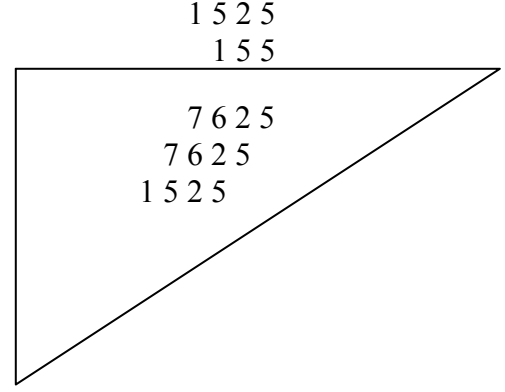
dördüñ nişfi iki olur. [23a] ¹Pes imdi ɗarb neye dirler-imiş ve ‘aded neye ²dirler-imiş bunlar ma‘lüm oldı. Bundan soñra ³ɗarbuñ aḥvālin daḥı beyān idelüm. İmdi ⁴bilgil ki bu ɗarbuñ daḥı envā‘ı çoḡdur; ⁵zīrā ba‘zı ɗarb olur ki a‘lāyı ednāya redd ⁶idüp andan ɗarb itmeg-ile istiḥrāc olur. ⁷Meşelā; ‘aşerātı āḥāda redd idüp veyā ⁸miātı āḥāda redd idüp veyā ulūfi āḥāda ⁹redd idüp andan ɗarb itmek gibi. Ve ba‘zı ¹⁰ɗarb olur ki ol bilā-reddin eşkāl-i raqamdan ¹¹qalem-ile istiḥrāc olur ve niçe bunlaruñ ¹²emsālī ɗarblar daḥı vardur ki müteḡaddimīn ¹³ve müte‘aḥḥirīn taşvīr itmişlerdür. Pes anlaruñ [23b] ¹cemī‘si ‘ale‘l-infirād zıkr olunmaḡ ḥod maḡaldür; ²ammā bu mezkūrularuñ her nev‘inden birer ve ikişer ³şūret taşvīr idelüm kim anlar daḥı müfīd ve ⁴muḡtaşar ola. İmdi bilgil ki eger āḥādı ⁵āḥāda ɗarb ider olsañ, birden ⁶tā ṭoḡuza varınca nice olduḡı ma‘lūmdur; ⁷ammā āḥādı ‘aşerāta ɗarb idüp istiḥrāc ⁸itmekde ṭarīḡ-i ehven budur ki evvel ‘aşerātı ⁹āḥāda redd eylesin ve āḥādı yine āḥāda ¹⁰ɗarb idesin ve ne miḡdār ‘aded olursa anuñ ¹¹her on ‘adedin yüz ‘aded farz idüp ḥisāb ¹²idesin ve her bir ‘adedin daḥı on ‘aded farz ¹³idüp ḥisāb idesin. Meşelā; biş kerre yitmiş [24a] ¹kaç olur bilmek dileseñ, yitmiş yidiye redd eyle daḥı ²beşi yediye ɗarb eyle ki yidi kez biş otuz biş ³olur, üç kez on ḡaşıl olur. Bunuñ her ⁴on ‘adedinden yüz ‘aded al ki üç yüz ⁵olur ve her bir ‘adedinden daḥı on ‘aded al ki ⁶ol daḥı elli olur ve cümle üç yüz elli olur. ⁷Ve eger āḥādı miāta ɗarb itmek dileseñ, ⁸yine miātı daḥı āḥāda redd eyle ve yine āḥādı ⁹āḥāda ɗarb eyle ve ne miḡdār ‘aded olursa ¹⁰anuñ her on ‘adedinden biñ ‘aded al ve her ¹¹bir ‘adedinden daḥı yüz ‘aded al. Meşelā; yidi kerre ¹²sekiz yüz kaç olur bilmek dileseñ sekiz yüzi ¹³sekize redd eyle, daḥı yidiyi sekize ɗarb eyle ki yidi kez [24b] ¹sekiz elli altı olur, biş kez on ḡaşıl olur. ²Ve bunuñ her on ‘adedinden biñ ‘aded al ki biş ³biñ olur ve bunuñ birer ‘adedi kim altıdur, ⁴anuñ daḥı her birinden yüz ‘aded al ki ol daḥı altı ⁵yüz olur ve cümle biş biñ altı yüz olur. ⁶Ve eger āḥādı ulūfa ɗarb itmek dileseñ ⁷ulūfi daḥı yine āḥāda redd eyle ve āḥādı ⁸yine āḥāda ɗarb eyle ve ne miḡdār ‘aded olursa ⁹anuñ her on ‘adedinden on biñ ‘aded al ¹⁰ve her bir ‘adedinden daḥı biñ ‘aded al. Meşelā; üç ¹¹kerre ṭoḡuz biñ kaç olur bilmek dileseñ ṭoḡuz ¹²biñi ṭoḡuza redd eyle, daḥı üçi ṭoḡuza ɗarb eyle ¹³ki üç kez ṭoḡuz yigirmi yidi olur, iki kez on [25a] ¹ḡaşıl olur ve bunuñ her on ‘adedinden ²on biñ ‘aded alıcaḡ bu yigirmi ‘aded yigirmi biñ ³olur ve her bir ‘adedinden daḥı biñ ‘aded alıcaḡ ⁴bu yidi ‘aded daḥı yidi biñ olur ve cümle ⁵yigirmi

yidi biñ olur. Pes bu ɗarbdan daħı bu ⁶ƙadar beyān itmek kāfīdür ve bāķisi daħı bu minvālce ⁷ƙıyās olına ve bundan soñra şol ɗarblardan daħı ⁸zıkr idelüm kim anlaruñ istiħrācı ⁹ƙalem-ile ve raķam-ıla olur, bilā-raķamın olmaz. Berīn-mūcib:

¹⁰Der beyān-i ɗarb-ı dıĝer

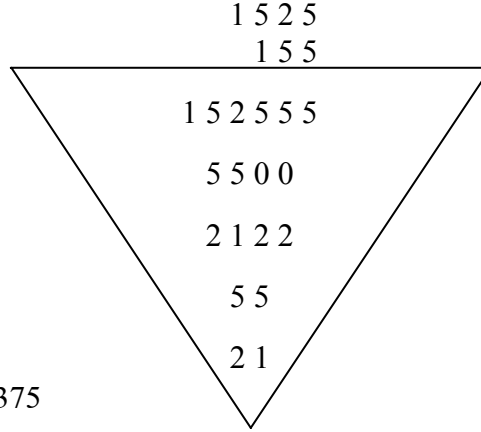
ħāşıl-ı ɗarb: 236375

ħāşıl-ı ɗarb: 236375

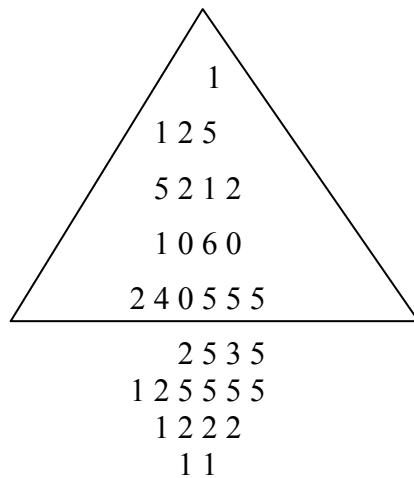
[25b] ¹İmdi bilgil ki bu ɗarblaruñ daħı ƙā'idesi ²budur ki mađrūbun fihūñ eşķālını mađrū bda ³olan eşķāle ferdenferdā ɗarb idüp ve her ⁴birinden ne ħāşıl olursa mađrūbun fihūñ taħtına ⁵bir rādde çeküp ve ol a'dād-ı ɗarbı, anuñ ⁶taħtına 'ale't-tertīb yazasın ve tamām olıcaķ ⁷anı cem' idesin ve ne ħāşıl olursa ħāşıl-ı ⁸ɗarb oldur. Pes bu iki ɗarb-ı taħtāni şekli ki ⁹vaz' olundu, anuñ şekl-i evveli merfū' ve şekl-i ¹⁰şānisi ĝayr-ı merfū'dur. Ve şekl-i evvelūñ ƙā'idesi ¹¹budur ki yemīninden yürür. Meşelā; biş kerre biş yigirmi biş ¹²olur, bişi rāddenūñ taħtına yazasın ve iki elde ¹³diyesin ve yine biş kerre iki on olur. Ol elde **[26a]** ¹olan ikiyi daħı aña zamm idesin, on iki olur ²yine ikisin rāddenūñ taħtına yazasın ve bir elde ³diyesin ve yine biş kerre yigirmi biş olur. Ol ⁴elde olan biri daħı aña zamm idesin, yigirmi ⁵altı olur, yine altısın rāddenūñ taħtına ⁶yazasın ve iki elde diyesin ve yine biş kerre bir biş ⁷olur. Ol elde olan ikiyi daħı aña zamm idesin, ⁸yidi olur ve bu yidiyi rāddenūñ taħtına tamām ⁹yazasın; zırā elde 'aşerātdan bir 'aded veyā iki 'aded ¹⁰her ne var-ısa ol ƙalem tamām olıcaķ hep bile ¹¹yazılır. Ve min ba'd eşķāl-i bāķiyi daħı bu ¹²üslüb üzere yüridesin ve ħāşıl-ı ɗarbdan ¹³her ne vāķi' olursa rāddenūñ taħtına yazasın **[26b]** ¹ve bundan soñra şekl-i şānīyi daħı beyān idelüm.

²Miṣāl-i ūkl-i ūnā

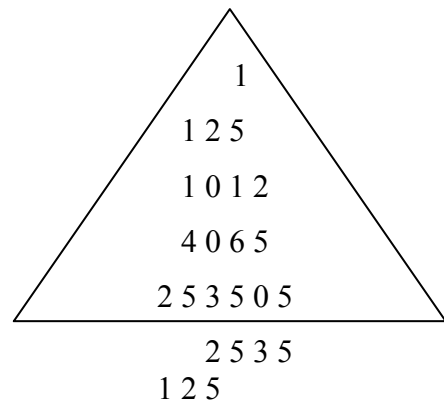

ḥāṣıl-ı đarb: 236375

³Ve bu ūkl-i ūnā ki đarb-ı ⁴taḥtānī-i ġayr-ı merfū‘dur, ⁵bunuñ daḥı kā‘idesi budur ki yesārından yūrūr; ⁶ammā bunda ‘aṣerāt nev‘inden nesne vāki‘ olsa ⁷ol merfū‘ dutılup elde dinilmez. Āḥāddan ⁸ve ‘aṣerātđan fi‘l-cümle her ne eşkāl vāki‘ olursa ⁹tamām yazılır; ammā ‘aṣerātđan olan eşkāl her ne ¹⁰olursa ol yesārından tarađa bir ḥāne ġirüye yazılır. ¹¹Meṣelā; bir kerre bir ve bir kerre biṣ ve bir kerre iki ve bir ¹²kerre biṣ... Bunları hep ‘ale‘t-tertib rāddenüñ taḥtına ¹³yazasın ve qalem-i ūnāide ki biṣ kerre biṣđen yigirmi biṣ [27a] ¹⁴‘aded ḥāṣıl olur, ol biṣi kā‘ide-i basit ¹⁵üzere mevki‘inde yazup ve ‘aṣerātđan olan ¹⁶iki ‘adedin yesārından tarađa bir ḥāne ġirüye ¹⁷yazasın ve hemān bundan ictināb idesin ¹⁸ki bu maḥalde sehv-i ḥāne itmeyesin ¹⁹tā ki đarbuña ḥalel ġelüp noḡṣān üzre ²⁰olmaya ve bākisin daḥı bu tarik üzere yüridesin. ²¹Miṣāl-i đarb-ı fevķānī:

ḥāṣıl-ı đarb: 316875

ḥāṣıl-ı đarb: 316875

¹²Ve bu şekleyne dahı darb-ı fevkānī dirler. Ve bunlar ¹³dahı ğayr-ı merfū'lardur ve bunlaruñ dahı kâ'ideleri [27b] ¹sābıkan zıkr olan darb-ı tahtānīnūñ ğayr-ı merfū'¹ ²gibidür; ammā anlar darb olduĝca mađrūbun³fihiyelerinden birer şekli tarḥ olunurđ ve bu şekli-ı sānī ⁴darb olduĝca bunuñ birer şekli mađrūbından ⁵tarḥ olunur ve dahı ba'de't-tarḥ mađrūbun⁶fihi birer hāne yemīninden tarafa ilerü ⁷yazılır. Zirā mađrūb tarḥ olıcaĝ mađrūbun⁸fihiñ şekli-ı āhiri mađrūbuñ tahtına gelmez, ⁹anuñ-çün tā nihāyetine varınca her kalemde ¹⁰bunuñ mađrūbun fihi birer hāne ¹¹ilerü yazılır. Pes bu darblardan dahı bu ¹²ķadar beyān besdür, bāķisin dahı zıkr ¹³idelüm. Berīn-mūcib:

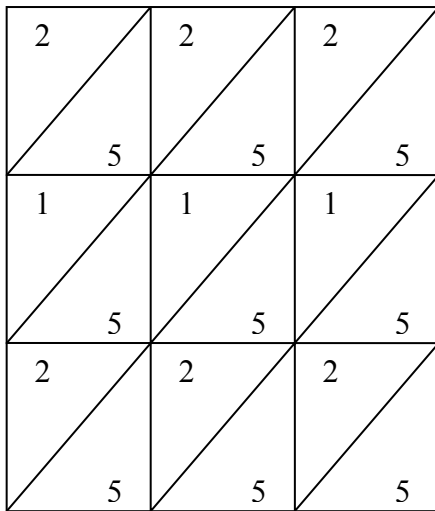
[28a] ¹Miṣāl-i darb-ı müselles ve bu darb-ı müselles dahı ğayr-ı merfū'dur.

hāşıl-ı darb: 1855875

²miṣāl-i darb-ı murabba'

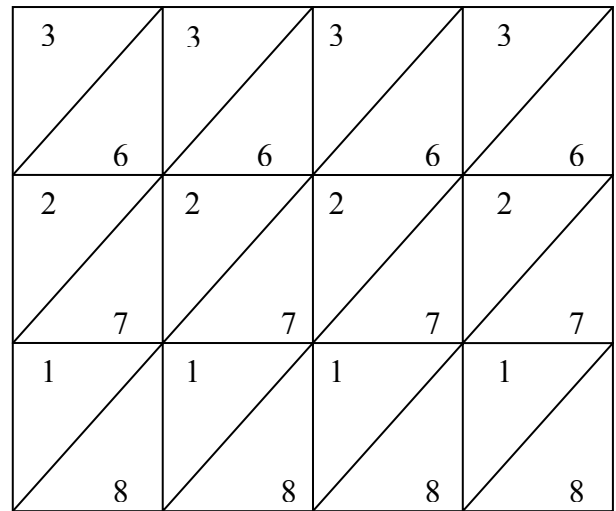
²ğayr-ı merfū'

2 9 6 9 2 5

²misāl-i darb-ı kafesī

²ğayr-ı merfū'

4 3 1 9 5 6 8

⁹Ve bu ɗarb-1 müşelleşüñ ve ɗarb-1 kafesīnūñ ve ɗarb-1 ¹⁰murabba‘uñ daḥı ɗarīki hemān sābıkan zıkr olan ġayr-1 ¹¹merfū‘lar ɗarīki gibi olduġı ecilden, bunlara ¹²tafşıl lāzım gelmez. Pes ɗarb-1 muḥāzātadan ¹³daḥı iki muḥtaşar ve bir muḥavvel şūret taşvır olundı; [28b] ¹ammā bunlar merfū‘lardur ve bunlaruñ daḥı ekseri ²semā‘a muḥtācdur, ol ecilden bi-ḳadri’l- vus‘ ³mümkin olduḳca ‘alā sebīli’l-iḥtişār zıkr idelüm.

⁴Berīn-mūcib:

⁵ Merfū‘	mişāl-i ɗarb-1 muḥāzāt	merfū‘
2 2 2	2 4 1 2 3	1 1 1
2 2 2	1 2 1 2 1	1 1 1
<hr/> 49284	<hr/> 292394883	<hr/> 12321

⁷İmdi bilgil ki bu ɗarb-1 muḥāzātuñ daḥı ⁸ɗarīki budur ki evvelā maḍrūbun fiḥde olan ⁹ḥāne-i āḥādı yine kendü ḥizā‘ında olan ¹⁰ḥāne-i āḥāda ɗarb idesin ve ne ḥāşıl olursa ¹¹taḥtında olan rāddenüñ taḥtına yazasın. Ve sāniyen yine ¹²maḍrūbuñ ve maḍrūbun fiḥüñ ‘aşerātlanıñ ikisine ¹³bile ɗarb idesin ve bunlardan daḥı her ne ḥāşıl [29a] ¹olursa yine rāddenüñ taḥtına yazasın. Ve şalīşen ²yine maḍrūbuñ ve maḍrūbun fiḥüñ āḥādlanıñ ³ikisini daḥı yine maḍrūbuñ ve maḍrūbun⁴fiḥüñ miātlanıñ ikisine bile ɗarb idesin; ⁵ammā āḥādı miāta ɗarb idicek ‘aşerāti daḥı ⁶yine kendünüñ ḥizā‘ında olan ‘aşerāta ⁷ɗarb idesin ve bunlardan daḥı cümle ⁸ne ḥāşıl olursa yine rāddenüñ taḥtına yazasın ⁹ve ol vaḳt ḥāne-i āḥād tamām olur. Ve rābi‘an ¹⁰yine maḍrūbuñ ve maḍrūbun fiḥüñ ‘aşerātlanıñ ¹¹ikisini daḥı yine maḍrūbuñ ve maḍrūbun fiḥüñ ¹²miātlanıñ ikisine bile ɗarb idesin ve bunlardan ¹³daḥı ne ḥāşıl olursa yine rāddenüñ taḥtına [29b] ¹yazasın ve ol vaḳt ḥāne-i ‘aşerāt daḥı tamām ²olur. Ve ḥāmisen hemān miāti daḥı yine kendünüñ ³ḥizā‘ında olan miāta ɗarb idesin ve ne ⁴ḥāşıl olursa yine rāddenüñ taḥtına anı tamāmen ⁵yazasın ve bunları birbirine ɗarb iderken ⁶‘aşerātlanıñ merfū‘ dutup elde olan ⁷a‘dādı maḥallinde zam itmekden ġāfil olmayasın; ⁸zīrā bu ɗarb-1 muḥāzāt daḥı merfū‘dur. Ve eger ⁹bu ɗarb-1 muḥāzātuñ şümüli olan nesnelereñ ¹⁰ba‘zın daḥı bilmek dilerseñ bilgil ki bu ¹¹üç nev‘ ɗarbuñ ki ḳumāşları a‘dādı biri ¹²birine muḥālif ve bahāları a‘dādı daḥı birbirine

¹³muğāyirdür, eger bunların cümle-i bahâların bir kalemde [30a] ¹istihrâc itmek dileseñ gerekdür ki bu ²darbları bahâları-y-ıla şöyle yazasın. Mişâl-i darb:

$$\begin{array}{r} 21 \quad 12 \quad 22 \\ \hline 25 \quad 11 \quad 12 \\ 1 \quad 1 \quad 7 \quad 1 \end{array}$$

³Ve bunları dahı zıkr ⁴olan darb-ı muhâzât ⁵tarîki üzre istihrâc idesin; zîrâ bunun ⁶ğayrıyla bu istihrâc olmağ mümteni'dür. Ammâ ⁷bunda habt u hañadan gâyet ictinâb ⁸idesin ki şihhat üzre istihrâc olına ve bâki ⁹bunun emsâli nesnelere her-çend ki vâki' ola, ¹⁰bu baş olan kâva'id-ile 'âmil olasın. ¹¹Pes bu darb-ı muhâzâtuñ dahı şekli evveline ¹²bu kadar taşrih kâfidür; zîrâ eger bunun her ¹³biri cüz'en fe-cüz'en ta'bîr olmalu olursa [30b] ¹taṭvîl-i kelâm olur ve hem bunun ekşeri semâ'a ²muhtâc olduğı ecilden kabilden ta'bîr degüldür. ³Pes darbuñ dahı her nev'inden tâ darb-ı muhâzâtuñ ⁴nihâyetine varınca bu mañalde ne ki mâyahtâcına ⁵zıkr olundu ve bâki'si dahı 'alâ hazâ kıyâs olına.

'El-faşlü's-sâdis fî beyân-i et-taz'îfi

⁷Altıncı faşl, taz'îf itmek beyânındadır ve bu ⁸taz'îf dahı bir şeyi iki kendü kadarınca itmege dirler. ⁹Ol dahı ne vech-ile olur anları dahı beyân idelüm. Berin-mücib:

¹⁰Der beyân-i taz'îf

¹¹ mişâl-i taz'îf-i menkûs-ı müstaḳîm	mişâl-i taz'îf	mişâl-i taz'îf
<u>6 5 3 8 7 9</u>	<u>3 6 8 6 5</u>	3 2 5 2 5
1 1 0 1 1 1 8	7 3 7 3 0	<u>3 2 5 2 5</u>
		6 5 0 5 0
<u>2 0 6 6 4</u>		
1 3 0 7 7 5 8		

¹³İmdi bilgil ki bu taz'îf itmek dahı eger bunun [31a] ¹şekli-i ülâsı gibi cümle taz'îf olunursa ²câyizdür; ammâ ol maṭbû' degüldür. Zîrâ sāyirinden ³ol bir kalem artuğdur ve bu kavâ'id-i erḳâmda ⁴her kitâbet ki vâki' olur, ol bir kalem eksük ⁵olmağ mergübdür. Pes bu şekli-i sâninüñ dahı ⁶kâ'idesi budur ki tahtına bir ol kadar

eşkāl ⁷dağı yazmadın her şekle bir ol kadar dağı zam ⁸idüp māḥaşalın yazasın. Meşelā; bu şekl-i ⁹şānīnūñ yemīninde olan biş ‘adede biş dağı zam ¹⁰idesin ve her ne olursa cem‘-i ṭarīķi üzere ‘aşerātın ¹¹merfū‘ dutup rāddenūñ tahtına yazasın ve yine ¹²ol altı ‘adede altı dağı zam idesin ve eldeki ¹³merfū‘ olan bir ‘adedi dağı aña zam idesin. [31b] ¹Ve hem-çünān ol dağı ne olursa anı dağı rāddenūñ ²tahtına yazasın ve bākī eşkālī dağı bu vech-ile ³taẓ‘īf idüp ve bu ṭarīķ üzere yazasın ⁴ve tamām olıcaķ ṭarīķ-i ma‘rūf üzere elde olan ⁵merfū‘ātı bile yazasın. Ve bu şekl-i şālīs ki ⁶buña taẓ‘īf-i menkūs dirler ve taẓ‘īf-i ⁷müstakīm dağı dirler ve bu ğayr-ı merfū‘dur ve hem bu ⁸yemīninden ve yesārından bir ṭarīķ-ile yürür; ammā ⁹bunuñ yemīni ṭarafından yürüyenine taẓ‘īf-i menkūs ¹⁰dirler ve yesārı ṭarafından yürüyenine taẓ‘īf-i müstakīm dirler.¹¹ Berīn-miṣāl:

653879

1206648

10111

1307758

¹²Ve bu taẓ‘īf dağı gerçi iki ¹³ṭarafından bir ṭarīķ-ile yürür; ammā her ṭarafdān yürüdükce [32a] ¹eşkāl bir ğayr-ı şüret bağlar. Pes bunuñ ²ṭaraf-ı yemīninden yürüyen ṭarīķi budur ki ṭoķuz ³ṭoķuz on sekiz olur ve bunuñ āḥād olan ⁴sekizini ṭoķuz tahtına yazup ve ‘aşerāt olan ⁵bir ‘adedini yesārından ṭarafa bir ḥāne ilerü ⁶yazasın ve tamām olunca bu şüret-ile yürüdesin. ⁷Ve ṭaraf-ı yesārından yürüyen ṭarīķi dağı hemān ⁸bunuñ gibidür. Meşelā; altı altı on iki olur ⁹ve bunuñ dağı āḥādını altınuñ tahtına yazup ¹⁰ve ‘aşerātını yine yesārından ṭarafa bir ḥāne girü ¹¹yazasın ve bākīsini dağı ṭarīķ-ile itmām idesin, ¹²ba‘de tahtına bir rādde dağı çeküp eşkālını ¹³anuñ tahtına cem‘ idesin. Pes taẓ‘īfden dağı [32b] ¹şol ki māyaḥṭāc-ıdı zıkr olundu ve bu şekl-i ²taẓ‘īf zāhir egerçi şey‘-i kālīl gibidür; ammā bunuñ ³dağı bir niçe ḥisāba şümüli vardır ki anlaruñ ⁴gibileruñ istiḥrācı bunsuz olmaķ mümteni‘dür. ⁵Meşelā; cümleden birisi budur ki Zeyd‘uñ kırķ ⁶aşḥābı olsa ‘Amr‘a dise ki: “ Aşḥāb-ı evvele ⁷var, saña bir aķça ‘atā itsün. Bā‘de bākīsini ⁸dağı ṭavāf eyle, bu aşḥābuñ her biri elünde ⁹ne kadar meblağ görürse anı muẓā‘af itsün.” dise, ¹⁰pes ‘Amr ve dağı aşḥābuñ kırķına varınca bi-ḥisābihi ¹¹ol meblağ ne kadar olur diseler veyāḥūd ḥāne-i ¹²şaṭranc ki altmış dört ḥānedür Zeyd bir ḥānesine ¹³bir aķça ve bir ḥānesine iki aķça, bir ḥānesine dört [33a] ¹aķça vaz‘ idüp ve bu tertīb üzere cemī‘ ḥānelerini ²meblağ-ıla memlū itse ol meblağ

cümle ne miqdar ³olur, diseler; pes bunlaruñ bigi nesneleruñ cemî'si ⁴ taz'îf-ile olur. Ve eger bu zikr olanlaruñ istihrâcî ⁵ne vech-ile olduğı ta'bîr olmalu olursa ⁶mübâlağa kelimât vâkı' olur; ammâ kavâ'idleri ⁷ma'lûm olmağ-ıçun 'alâ vechi'l-ihtîşâr bir şemmecük ⁸beyân olına. Ol cayizdür ki bâkîsi dağı ⁹bundan ma'lûm olur. ¹⁰Pes 'Amr on aşhâba ¹¹varınca meblağ ne kadar ¹²olduğı bu eşkâlden ¹³ma'lûm oldu ve fehm-i mübtedî için dağı bu kadar

1	1
2	2
4	3
8	4
16	5
32	6
64	7
128	8
256	9
512	10

[33b] ¹şüret kâfidür ve bâkîsi dağı aşhâb-ı erba'îne ²varınca bu tarîk üzere yazılır. Ammâ aşhâb-ı erba'inde ³bu meblağa bir şekl vâkı' olur ki anuñ ne miqdâr ⁴idüğü gerçi ta'bîr olunur; ammâ tefhîme iñen kıabil ⁵olmaz. Ol ecilden anı kîseye takşîm idüp ⁶bu kadar kîse olur dirler, andan fehm olur ⁷ve ol meblağ kîseye ne vech-ile takşîm olunur? ⁸Ol, aşagada mağall-i takşîmâtda zikr olunmuşdur ve hisâb-ı ⁹hâne-i şatranc dağı bu maqûledendür; zîrâ ol dağı ¹⁰bu tarîk-ile istihrâc olunur. Ammâ aña bir tarîk-i ¹¹uhrâ dağı vardur ki ol altmış dört kalem-ile ¹²istihrâc olacağ eşkâl dört kalem-ile tamâm ¹³ola; ammâ anuñ tafşîlin bu mağal iktizâ itmedüğü [34a] ¹ecilden te'hîr olundu. Zîrâ bundan murâd ²terğîb-i taz'îfdür, ikşâr-ı kelâm degüldür. ³Ve bâkî bunuñ emşâli nesnelere her-çend ki vâkı' ⁴ola 'alâ hazâ kıyâs olına.

El-faşl⁵ ü's-sâbi' fî beyân-i et-tanşîfi

Yidinci faşl, ⁶tanşîf itmek beyânındadır ve bu tanşîf itmek ⁷dağı bir miqdâr meblağı sehm itmege dirler. ⁸Ol dağı nice olur, anı dağı beyân idelüm. Berîn- mücib: ⁹Der beyân-i tanşîf

¹⁰ Miṣāl-i taṣṣīf-i menkūs ve müstaḳīm	miṣāl-i taṣṣīf	misāl-i taṣṣīf
<u>11553792</u>	<u>67986</u>	<u>22864</u>
5221341	33993	11432
<u>555555</u>		
5776896		

¹³İmdi bilgil ki bu taṣṣīfün dahı şekl-i evvelinün [34b] ¹ķā'idesi ehvendür; zīrā anuñ eşkālī bi-tamāmihi ²zevcdür ve hem yemīninden ve yesārından bir ṭarīḳ-ile ³yürür. Pes her şeklinün nişfin taḥtındaki rāddenün ⁴taḥtına tā nihāyetine varınca yazasın, hemān tamām ⁵olur ve bu şekl-i ṣānī dahı hem yemīninden ve hem ⁶yesārından yürür. Ve bunuñ dahı yemīninden yürüyen ⁷ṭarīḳi budur ki altınun nişfi üç olur, rāddenün ⁸taḥtına yazasın ve sekizün dahı nişfi gerçi ⁹dört olur. Ammā bundan ķā'ide-i küllī budur ki ¹⁰bunuñ yesārından ṭarafında bir şekl olsa ki ol ¹¹şekl zevc olmasa ferd olsa ya'nī tek olsa ¹²ol ferd olan şeklün bir 'adedin ref' iderler¹³ve bu sekize ol merfū' olan 'aded-ile on sekiz [35a] ¹dirlir ve bu on sekizün dahı nişfi ṭoḳuz olur, ²anı dahı rāddenün taḥtına yazasın ve yidiyi dahı ³eyle idesin. Ammā yesārından ṭarafda olan ⁴şekl ferd olmasa andan 'aded almazlar; zīrā ⁵ferd olandan zevc olana zām olur; ammā zevc ⁶olandan ferd olana zām olmaz. Ve yine bu şekl-i ⁷ṣānīnün yesārından yürüyen ṭarīḳi dahı budur ki ⁸altınun nişfi üç olur, rāddenün taḥtına ⁹yazasın ve yidinün nişfi dahı üç buçuḳ olur, ¹⁰üçü rāddenün taḥtına yazasın. Pes bunuñ ¹¹nişfi, taḥtındaki 'adedinde ve nişfi dahı ¹²fevķindeki 'adedinde bāķī ḳalır ve bu iki nişf ¹³bir aḳça olup ol yidi 'aded üzerinde farz olur [35b] ¹ve bunuñ yemīninden ṭarafda olan ṭoḳuza ²ol bir 'aded-ile on ṭoḳuz dinür ve bu on ³ṭoḳuzun dahı nişfi ṭoḳuz buçuḳ olur ve yine ⁴ol ṭarīḳ üzre iki bāķī olan nişfdan ⁵bir aḳça ḥāşıl olup yine ol aḳça ṭoḳuz ⁶üzerinde farz olur ve yine bunuñ yemīninden ṭarafa ⁷olan sekize ol bir 'aded-ile on sekiz ⁸dinür ve bāķisi dahı bu ṭarīḳ üzerinedür.

11553792
5555555
221241
5776896

Ve miṣāl-i ⁹şekl-i ṣālīs ki aña taṣṣīf-i menkūs dirlir ¹⁰ve taṣṣīf-i müstaḳīm dahı dirlir ¹¹ve bu dahı iki ṭarafından ¹²bir ṭarīḳ-ile yürür ve bunuñ dahı yemīni ṭarafından ¹³yürüyenine taṣṣīf-i menkūs dirlir ve yesārı ṭarafından [36a] ¹yürüyenine taṣṣīf-i müstaḳīm dirlir. Ve yemīninden ²yürüyen ṭarīḳi budur ki meşelā ikinün nişfi

³bir olur, rāddenüñ tahtına yazasın ve tokuzuñ ⁴dahı nısfı dört buçuğ olur, dördi tokuz ⁵tahtına yazup ve nısfı dahı biş şeklinde ⁶yazup ve ol tokuz yazup ve ol tokuz tahtında yazılan ⁷dört ‘adedüñ yemīninden tarafa bir hāne girü ⁸yazasın ve bākīsın dahı bu tertīb üzre idesin ⁹ve yesārından dahı böyle yürür. Meşelā; birüñ ¹⁰nısfı buçuğ olur ve buçuğı dahı yine biş şeklinde ¹¹yazup ammā ibtidāsında olan ol bir ‘adedüñ ¹²tahtında yazmayup anuñ yemīninden tarafa ¹³bir hāne ilerü yazasın ve bunuñ dahı [36b] ¹bākīsın bu tertīb üzere yazasın. Ve min ba’d ²tahtına bir rādde dahı çeküp bu eşkālī anuñ ³tahtına cem‘ idesin ve bu tanşif dahı gerçi ⁴iki tarafından bir tarīk-ile yürür; ammā bu dahı ⁵her taraftan yürüdükce eşkāl bir ğayr-ı şüret ⁶bağlar ve bu tanşife ba‘zılar takşim-i ⁷küçek dirler. Zirā eger bir miqdār meblağı, ⁸nısf-ıla veyā rub‘-ıla veyā şümn-ile takşim itmelü ⁹olsalar anları bu dahı istihrāc ider. Meşelā;¹⁰ol meblağın eger nısfı hācet olursa ¹¹tanşif-i evvelde nısf olur ve eger rub‘ı ¹²hācet olursa tanşif-i sānīde rub‘ olur ¹³ve eger şümni hācet olursa tanşif-i şālīde şümni [37a] ¹olur ve eger nısf-ı şümni hācet olursa ²tanşif-i rābi‘de nısf-ı şümni olur. Pes bu ³tanşif dahı muqtezā-yı maḥalce söylenüp ⁴bu qadarda ihtisār olundu ve bākīsı dahı ‘alā ⁵hazā kıyās olına.

El-faşlü’s-sāmin ‘fī beyāni’t-tefrīki

Sekizinci faşl, ⁷tefrīk itmek beyānındadır ve bu tefrīk itmek ⁸dahı bir miqdār meblağdan ba‘zı harc olsa ⁹ba‘de’l-harc, bākī ne qalır anı istihrāc ¹⁰eylemekdür ve bu dahı iki nev‘dür. Bir nev‘i ¹¹budur ki bir miqdār meblağın ki ba‘zı ¹²harc ola ve ba‘zı bākī qala, ol bākī kalan ¹³ne miqdārdur anı bilesin ve bir nev‘i dahı budur ki [37b] ¹bir miqdār meblağı bir şahşa harc itmeg-içün ²viresin ve ol dahı bir buçuğ ol kadar veyā iki ³ol kadar harcitse ol harc ne miqdārdur anı ⁴bilesin ve bu tefrīke kesr-i bast dahı dirler. ⁵Pes bu kesr-i baştuñ dahı iki nev‘i bile nice kitābet ⁶olur ve ne vech-ile istihrāc olur, anları dahı beyān idelüm. Berīn-mücib:

⁷Der beyān-i tefrīk ü kesr-i bast

aşl māl	5325	4004002	4557
harc-ı zāyid	<u>6216</u>	<u>1004323</u>	<u>2435</u>
	891	2999679	2122

	mişāl-i bākī	hāşıl-ı tefrīķ
	2645	30000002
harc-ı zāyid nev'iler	<u>4212</u>	<u>10009993</u>
	567	19990009

¹³İmdi bilgil ki bu tefrīķüñ dahı satr-ı evveline [38a] ¹cümle-i kübrā dirler ve satr-ı şānīsine cümle-i ²suğra dirler ve satr-ı şālīsine hāşıl-ı tefrīķ ³dirler ve ba'zılar dahı bunuñ satr-ı evveline ⁴müfriķ minhu dirler ve satr-ı şānīsine müfriķ ⁵dirler ve satr-ı şālīsine māl-ı bākī dirler Ve bu ⁶tefrīķ ya'nī kesr-i bast dahı 'alā sebīli't-tertib ⁷vaz' olundu. Ammā bunlaruñ tafşīle muhtāc ⁸yirleri çoķdur, anlaruñ dahı ba'zın beyān ⁹itmek lāzımdur tā ki bu dahı mübtedilere āsān ¹⁰ola. İmdi bilgil ki evvel müfriķ minhu olan ¹¹eşķali yazasın ve anuñ tahtına müfriķ olan ¹²eşķali yazasın ve bunlaruñ tahtına bir medd-i ¹³bākī çekesin ve hāşıl-ı tefrīķ ne olursa ol [38b] ¹medd-i bākīnüñ tahtında yazasın. Pes imdi ibtidā ²şekl-i evvelüñ tarīķin beyān idelüm, zīrā bu ³şekl-i evvelüñ tarīķi bākīsinden āsāndur. ⁴Pes müfriķ minhuda olan yidinüñ beşi harc ⁵olıcaķ hāşıl-ı tefrīķ iki 'aded kalur, anı ⁶dahı ol medd-i bākīnüñ tahtına yazasın ve bunuñ ⁷bākīsın dahı bu kıyās üzre idesin ve bundan ⁸şoñra şekl-i şānīyi beyān idelüm. Mişāl-i şekl-i şānī:

4004002
1004323
2999679

⁹Ve bu şekl-i şānīnüñ ¹⁰müfriķ minhusında iki ¹¹'aded vardur ve müfriķinde üç 'aded vardur ikiden ¹²üç hod harc olmaz. Pes bunuñ dahı tarīķi ¹³budur ki yesārından tarafda olan dört 'adedüñ [39a] ¹birisin alup anuñ 'aşerātına iltüp aña on iki ²dimek gerekdür ve ol on ikiden üç harc olıcaķ ³toķuz bākī kalur, anı dahı ol medd-i ⁴bākīnüñ tahtında hāşıl-ı tefrīķe yazasın ⁵ve ol iki şıfır ki anlaruñ mā-beyninde vāķi' ⁶olmuşdur, ol vaķt anlara toķuzar farz ⁷olınur; zīrā bu dört 'adedün birisin ⁸ķaldurup hāne-i 'aşerāta iltüp aña on ⁹dinmiş-idi. İmdi bu dördüñ birisi hod hāne-i ¹⁰ulūfdan ķalkmışdur, bunuñ on 'adedi ¹¹harc olıcaķ toķuz yüz toķsanı kalur ve ol ¹²toķuz yüz toķsan dahı ol iki şıfırüñ ¹³'ale't-tertib üzerinde gibidür ki bir şıfır toķuz yüz [39b] ¹ve bir şıfır toķsan ola ve ol iki şıfır anuñ-çün ²toķuzar dutılır. Pes ol taķdirce toķuzdan harc ³olıcaķ yidi bākī kalur ve yine toķuzdan üç harc ⁴olıcaķ altı bākī kalur ve bunları dahı ol medd-i ⁵bākīnüñ tahtında hāşıl-ı tefrīķe yazasın ve

yesārından ⁶tarafda olan bākī şifırları dahı hep eyle idesin. ⁷Zirā bunuñ mā-beyninde vākī olan dört ‘adedüñ ⁸biri yemīninden tarafda olan iki ‘adede gidicek ⁹andan bākī üç qalur, pes bu üçden dahı dört ¹⁰harc olmaz. İmdi bunuñ dahı yesārından olan ¹¹dördüñ birisini yine berüye ya‘nī ol üç ‘adedüñ ¹²maḥall-i ‘aşerātına getürüp aña dahı on üç dimek ¹³gerekdür ve yine bunuñ mā-beyninde olan şifırlar [40a] ¹dahı tokuz olur. Pes bu tarīk üzere bunları ²dahı ol medd-i bākīnüñ taḥtında ḥāşıl-ı tefrīke ³‘ale’t-tertib yazasın ve eger bu kesr-i başda ⁴harc ḥāşıldan ziyāde olursa kâ‘ide-i ⁵küllī budur ki piş-ter olanın fevķine ya‘nī müfriķ ⁶minhu yirine yazasın ve kem-ter olanın anuñ taḥtına ⁷ya‘nī müfriķ yirine yazasın tā ki tefrīk itmege āsān ⁸ola. Ammā piş-ter olan eşkāl taḥtında olsa ⁹ve kem-ter olan eşkāl dahı anuñ fevķinde ¹⁰olsa ol dahı cāyızdür; zirā tefrīk iderken ¹¹taḥtında olan eşkāl-i piş-teri, fevķinde farz idüp ¹²tefrīk itseñ dahı olur ve bu harc-ı zāyid olan ¹³tefrīkden dahı biribirinden mütefāvit iki şüret [40b] ¹taşvīr olunmuşdur ki bākīsine miķyās olmağa ²yarar ve bir şüret-i tefrīk dahı vaz‘ olunmuşdur ki ³eşkāl biribirinden ne kadar ba‘id olursa ⁴anuñ dahı mā-beyninde olan şifırlar tokuz olduğın ⁵bildürür fevķinde zıkr olan bigi. Pes bu tefrīküñ ⁶dahı tafşīli bu kadar ta‘bīr-ile ihtişār olundu ⁷ve bākisi dahı ‘alā hazā kıyās olına.

⁸El-faşlü’t-tāsi’ fī beyāni’t-takşīmi

⁹Toķuzuncı faşl, takşīmüñ beyānındadır ve takşīm ¹⁰diyü bir miķdār meblağı bir niçe kişilere ‘ale’s-seviyye ¹¹ḥişşe itmege dirler ve bu takşīmüñ dahı ¹²tarīķi bī-ḥaddur ve anuñ dahı ba‘zı yesīr ¹³ve ba‘zı ‘asīrdür. Pes anlaruñ fehme ḥişşe ‘āyid [41a] ¹olacaķ derecede olancalarından, bir niçe şüret ²taşvīr idüp ‘alā sebīli’l-infirād anları ³mişāller-ile tafşīl idüp beyān idelüm. Berīn-mücib:

⁴Der beyān-i taḫsīm

$$\begin{array}{r} 18 \\ 52 \overline{) 5312} \\ \underline{0102} \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 119 \\ 12120 \overline{) 1101} \\ \underline{11111} \\ 111 \end{array}$$

118

$$\begin{array}{r} 1 \\ 55 \overline{) 344} \\ \underline{35} \quad 162 \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 5322 \\ 102 \\ \underline{52} \quad \underline{52} \\ 52 \end{array}$$

¹¹İmdi bilgil ki bu taḫsīmüñ daḫı aṣl ¹²mālına maḫsūm dirler ve neferine maḫsūmun ‘aleyh ¹³dirler ve siḫāmına ḥāric-i ḫismet dirler. İmdi [41b] ¹bunuñ ṣekl-i evvelinüñ ḳā’idesi budur ki bu on ²iki biñ yüz yigirmi aḳçayı, on bir nefere taḫsīm ³ider olsañ bu māl-ı maḫsūmda olan bir ‘adedi ⁴ol maḫsūmun ‘aleyhde olan bir ‘adede viresin; ⁵daḫı ol māl-ı maḫsūmuñ yemīninden ṭarafda ⁶olan rāddenüñ yemīninden ṭarafına ol bir ‘adedi ⁷yazasın. Ve maḫsūmun ‘aleyhüñ evvel ḳalemінде olanlarıñ ⁸evvelkisi ḫiṣṣe ne alursa bāḳisi daḫı ol ⁹miḳdār alur; ammā bāḳisinüñ alduḡın rāddenüñ ¹⁰yanına yazmayasın; zīrā bu taḫsīmden murād olan, ¹¹bu on bir neferüñ birisine ne deḡer anı bilmekdür. ¹²Pes ol taḳdīrce birisine deḡen ḫiṣṣeyi rāddenüñ ¹³yanına yazup ve bāḳisine deḡen ḫiṣṣeyi aṣl māldan [42a] ¹naḳṣ idüp gideresin tā ki taḫsīmüñ ṣiḫḫat ²üzere ola. Pes ol bir neferden bāḳi olan ³neferlerüñ daḫı her birine ol miḳdār virüldükden ⁴ṣoñra ya‘nī ol maḫsūmdan anlarıñ ḫiṣṣeleri ⁵miḳdār naḳṣ olduḡdan ṣoñra eḡer a‘dāddan ⁶bāḳi nesne ḳalursa anı yine māl-ı maḫsūmuñ ⁷üzere ‘ale’t-tertib yazasın ya‘nī āḫādın ⁸āḫāda ve ‘aṣerātın ‘aṣerāta yazasın ve eḡer ⁹a‘dāddan bāḳi nesne ḳalmazsa māl-ı maḫsūmuñ ¹⁰üzere nesne yazmayasın ve hemān maḫsūmun ¹¹‘aleyhi yemīninden ṭarafa bir ḥāne ilerü yazasın

¹²ve yine üzerinde olan eşkāl-i māl-ı maḫsūmdan ¹³ne şekl bulursañ yine maḫsūmun ‘aleyhūñ [42b] ¹ibtidāsından ibtidā idüp ne miḫdār virilmege ²müteḫammil ise ol miḫdār viresin. Ve anı daḫı ³yine rāddenūñ yanına yazasın ve eger maḫsūmun ‘aleyhūñ ⁴şekl-i evveline maḫsūmdan bir ‘aded veyā ⁵ikişer ‘aded degmese ḫalanına daḫı nesne virmeysesin; ⁶ammā rāddenūñ yanına ol ḫāne için bir ⁷şıfır vaż‘ idesin ve yine ol maḫsūmun ‘aleyh ⁸olan eşkāl-i yemīninden ḫarafa bir ḫāne ilerü ⁹yazasın ve yine bu tertīb üzere viresin ve andan ¹⁰daḫı ne miḫdār degerse anı daḫı rāddenūñ yanına ¹¹yazasın ve māl-ı maḫsūm tamām olıncaya degin ¹²böyle idesin ve tamām olduḫdan şoñra ḫāric-i ¹³kısmet ne vāḫi‘ olursa her neferūñ ḫışşeleri [43a] ¹oldur. Ve eger ba‘de‘t-taḫsīm māl-ı maḫsūmuñ ²üzerinde ya‘nī dāḫil-i kısmetinde a‘dāddan ³bāḫī nesne ḫalursa anuñ daḫı ḫābil-i ⁴fülüs olanın fülüs-ıla ve ḫābil-i ḡayr-ı fülüs olanın ya‘nī ḫābil-i ⁵eczā olanın eczā-y-ıla ta‘bīr idesin ki bu daḫı ⁶ḫā‘ide-i müteḫaddimīndür. Meşelā; bu ḫoḫuz ‘aded ki dāḫil-i ⁷kısmetde māl-ı maḫsūm üzerinde bāḫīdür fī-nefsi‘l-emr ⁸ol ḫoḫuz aḫḫadur ammā eczā-y-ıla ta‘bīr itmelü ⁹olıcaḫ bir aḫḫanuñ on bir cüz’inden ḫoḫuz ¹⁰cüz’dür. Zīrā bunda ḫā‘ide-i küllī budur ki ¹¹maḫsūmun ‘aleyh ḫaḫ ‘aded olursa ol bāḫī ¹²olan daḫı ol miḫdārı bir aḫḫalıḫdan cüz’ olur. ¹³Pes on bir nefere, bu ḫadar meblaḫdan biñ yüz birer [43b] ¹aḫḫa deger ve daḫı bir aḫḫanuñ on bir cüz’inden ²ḫoḫuz cüz’ deger ve eger bu on bir nefere degen ḫoḫuzar ³cüz’i daḫı ḫarb ider olsañ ḫoḫsan ḫoḫuz cüz’ ⁴olur ve yine bu eczā-yı on biri bir aḫḫalıḫdan cüz’ ⁵ider olsañ yine ḫoḫuz aḫḫa olur. Ve eger bu bāḫī ⁶olan ḫoḫuz aḫḫadan bunlara be-ḫisāb-ı fülüs ⁷ne deger anı daḫı bilmek dileseñ ol tafşīl ⁸aşaḫa küsūrātda zıkr olunmuşdur. Berāy-ı ān ki ⁹eger bunda zıkr olunur olsa fehmi ¹⁰olunmaz; zīrā bir kimesne ki istiḫrāc-ı fülüsa ¹¹ḫādir olmasa tefḫīmine ḫiḫ ḫādir olmaz. Ol ¹²sebebden küsūrātda zıkr olunması evlā’dur ve şimden ¹³girü şekl-i şānīyi daḫı beyān idelüm. Mişāl:

[44a] ¹Taḫsīm-i şekl-i şānī

$$52 \left| \begin{array}{r} 5312 \\ 0102 \end{array} \right.$$

Ve bu şekl-i ²şānīnūñ daḫı ḫarīḫi budur ki bu biş biñ ³üç yüz on iki aḫḫayı elli iki nefere taḫsīm ⁴ider olsañ bunuñ eşkālın bu vaż‘ üzere ⁵yazasın ve bunuñ rāddesin

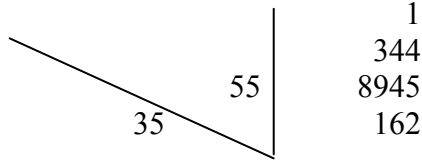
tahtında medd-i bākī ⁶gibi çekesin ve bunuñ maḳsūmun ‘aleyh olan ⁷şeklin daḥı yesārından ṭarafa māl-ı ⁸maḳsūm berāberinde yazasın. Ve evvel emirden ⁹maḳsūmun ‘aleyhi ‘aşerātı-y-ıla bile tezekkür idesin ¹⁰ya‘nī elli iki nefere bu māl-ı maḳsūm olan ¹¹bişden nesne degmez diyesin daḥı ol māl-ı ¹²maḳsūmuñ biş ‘adedinüñ tahtında rādde tahtına ¹³bir sıfr vaż‘ idesin ya‘nī ol hāne hālī **44b** ¹dimek olur. Ba‘de bu māl-ı maḳsūmuñ bir hāne ²ilerü yemīninde olan şeklüñ bile tezekkür ³idesin ya‘nī elli üç diyesin; pes elli üçden ⁴elli ikiye deger ve bu elli üçden elli ikiye ⁵degdügi ma‘lūm olduğdan soñra maḳsūmun ‘aleyhi ⁶‘aşerātı-y-ıla tezekkür olmak tamām olur. Hemān ⁷yine māl-ı maḳsūmuñ bişinden ibtidā idüp ⁸maḳsūmun ‘aleyhüñ başına birer viresin daḥı ⁹ol māl-ı maḳsūmuñ biş ‘adedinüñ tahtında olan ¹⁰şifruñ yemīninden ṭarafına ol biri yazasın ¹¹ve tamām oluncaya degin bu tertib üzere idesin ¹²ve hāric-i kısmet ne vāki‘ olursa şahihin ¹³şihhat-ıla ve küsürin eczā-y-ıla ta‘bīr idesin. [45a] ¹Meselā; elli iki nefere bu kadar meblağdan yüz ²ikişer aqça deger ve daḥı bir aqçanuñ elli iki ³cüz’inden sekiz cüz’ deger ve bundan soñra ⁴şekl-i şālisi daḥı beyān idelüm. Mişāl-i ⁵taḳsim-i şekl-i şālīs:

$$\begin{array}{r}
 118 \\
 \underline{5322} \\
 102
 \end{array}$$

52		
	52	
		52

⁶Ve bu şekl-i şālisiñ daḥı ⁷ṭariķi budur ki bunuñ ⁸daḥı bu tertib üzere ⁹yazasın ve māl-ı maḳsūmuñ tahtında bir rādde ¹⁰çekesin ve anuñ tahtında daḥı bir rādde-i şānī ¹¹çekesin ve ol rādde-i şānīñ tahtında maḳsūmuñ ¹²‘aleyh olan elli iki ‘adedi yazasın. Ve bunuñ ¹³daḥı māl-ı maḳsūmuñ başından tahtında olan [45b] ¹maḳsūmun ‘aleyhüñ başına birer viresin daḥı ²maḳsūmun ‘aleyhüñ fevķinde olan rāddenüñ fevķine ³bu maḳsūmuñ ve maḳsūmun ‘aleyhüñ yemīninden ṭarafa ⁴bir hāne ilerü ol biri yazasın ve ⁵tamām olduğdan soñra yine bu maḳsūmun ‘aleyhi ⁶yemīninden ṭarafa bir hāne ilerü yazasın ve tamām ⁷olıcaq sâbıkan zıkr olan kavā‘id üzere bunuñ ⁸daḥı ta‘bīr idesin. Ve bu taḳsime, taḳsim-i ‘Arabī ⁹dirler ve bundan soñra şekl-i rābi‘yi daḥı beyān ¹⁰idelüm.

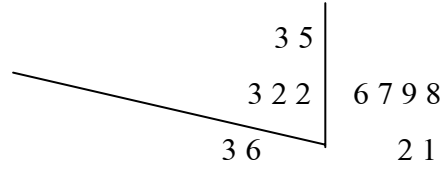
Miṣāl-i taḳsīm ṣekl-i rābi‘

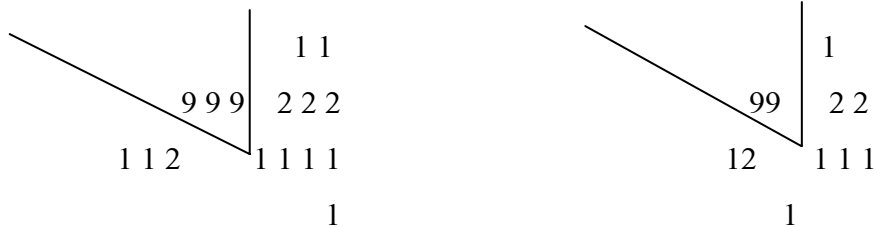
¹¹Ve bu ṣekl-i rābi‘nün dahı ¹²ṭarīḳi budur ki bunı dahı bu tertīb üzere yazasın ¹³ve bunıñ rāddesin yesārından ṭarafa çekesin ve maḳsūmun [46a] ¹‘aleyh olan elli biş ‘adedi dahı yine yesārından ²ṭarafa māl-ı maḳsūm berāberinde yazasın ³ve dahı bu maḳsūmun ‘aleyhün elli biş ‘adedine ⁴bu maḳsūmda olan seksen ṭoḳuz ‘adedden ⁵birer viresin ve ol bir ‘adedi māl-ı maḳsūmuñ ⁶taḥtında yemīninden ṭarafa bir hāne ilerü ya‘nī ⁷ṭoḳuz taḥtına yazasın. Ve bu seksen ṭoḳuzıñ elli ⁸bişi gidicek otuz dörd kalur ve ol otuz ⁹dördi dahı bu tertīb üzere māl-ı maḳsūmuñ ¹⁰fevḳinde yemīninden ṭarafına bir hāne ilerü yazasın ¹¹ya‘nī bu bāḳi olan otuz ‘adedi ṭoḳuz üzerine ¹²yazup ve dördi dahı dörd üzerine yazasın. ¹³Pes bu taḳdīrce bu bāḳi olana üç yüz kırık [46b] ¹dört diyesin. İmdi eger bu seksen ṭoḳuzıñ ²elli bişi gidicek bu bāḳi olan otuz dördün ³otuzın seksen üzerine ve dördin dahı ṭoḳuz ⁴üzerine yazarsañ ol dahı cāyızdır; ammā ⁵bu vaz‘uñ ṭarīḳi bunı iḳtizā itmez. Zīrā ⁶bu ṭarīḳde çünki hāric-i kısmet māl-ı maḳsūmdan ⁷bir hāne ilerüye yazılır, lā-büddür ki bu dahı ⁸bir hāne ilerüye yazıla ve bu maḥalde bunıñ ⁹hānesinün ve a‘dādınun ḥesābında sehvden ¹⁰gāyetde ihtiyāt idesin. Pes imdi bu üç ¹¹yüz kırık dört ‘aded ki māl-ı maḳsūmdur yine ¹²bu maḳsūmun ‘aleyh olan elli bişe bundan bu def‘a ¹³altışar viresin ve bu altıyı dahı yine māl-ı maḳsūmuñ [47a] ¹taḥtında bu tertīb üzere yazasın ve bu üç yüz ²kırık dördün dahı üç yüz otuzı gidicek ³on dört bāḳi kalur ve ol on dördi ⁴dāhı yine bu zıkr olan tertīb üzere māl-ı ⁵maḳsūmuñ fevḳinde yemīninden ṭarafına bir hāne ⁶ilerü yazasın ya‘nī bu bāḳi olan on ⁷dördün onın iki dörder ṣeklinün fevḳine ⁸yazasın ve dört ‘adedin dahı māl-ı ⁹maḳsūmuñ āḥādında olan bişün fevḳine ¹⁰yazasın. Pes bu bāḳi olana dahı bu kerre yüz ¹¹kırık biş diyesin ve yine bu māl-ı maḳsūm olan ¹²yüz kırık biş ‘adedden bu maḳsūmun ‘aleyh ¹³olan elli bişe ikişer viresin ve bu ikiyi dahı **47b** ¹māl-ı maḳsūmuñ āḥādı taḥtına yazasın ve bu ²yüz kırık bişün dahı yüz onı gidicek otuz ³bişi bāḳi kalur. Pes bu taḳsīmün taḥtına bir bāḳi ⁴meddin çeküp bu otuz bişi

anuñ tahtına ⁵yazasın ve bunu daḥı tarīḳ-i mezkūr üzere ⁶ta‘bīr idesin ve bundan soñra şekl-i ḥāmisi ⁷beyān idelüm.

Miṣāl-i taḳṣīm-i şekl-i ḥāmisi

⁸Ve bu şekl-i ḥāmisiñ ⁹daḥı tarīḳi hemān ¹⁰fevķinde beyān olan şekl-i rābi‘ tarīḳi gibidür; ammā ¹¹bu maḥalde taṣvīr olunmasına bā‘iṣ budur ki bu ¹²nev‘ taḳṣīmātuñ eger maḳṣūmun ‘aleyhlerinde ‘aṣerāt ¹³olsa anuñ maḳṣūmuñ ḳanķı ḥānesinden ibtidā [48a] ¹itmek gerekdür anı bilesin. Ve eger maḳṣūmun ‘aleyh²lerinde miāt olsa anuñ daḥı maḳṣūmuñ ḳanķı ³ḥānesinden ibtidā itmek gerekdür anı daḥı bilesin. ⁴İmdi bu şekl-i ḥāmisiñ māl-ı maḳṣūmuñ tahtından ⁵ibtidā itmelü olıcaḳ yemīninden ṭarafa iki ḥāne ⁶ilerüden ibtidā itmek gerekdür; zīrā bu üç ⁷taḳṣimde ya‘nī taḳṣīm-i ṣāliṣde ve taḳṣīm-i ⁸rābi‘de ve taḳṣīm-i ḥāmide ḳā‘ide-i küllī ⁹budur ki eger maḳṣūmun ‘aleyhde ‘aṣerāt olsa ¹⁰anuñ maḳṣūmuñ tahtından ibtidā idicek ¹¹yemīninden ṭarafa bir ḥāne veyā iki ḥāne ilerüden ¹²ibtidā olur ve eger maḳṣūmun ‘aleyhde miāt olsa ¹³ol vaḳt iki ḥāne veyā üç ḥāne ilerüden [48b] ¹ibtidā olur. Pes ‘aṣerātta bir ḥāne ve miātta iki ²ḥāne ilerüden ibtidā olanlar beyān olundu; ³min ba‘d ‘aṣerātta iki ḥāne ve miātta üç ḥāne ⁴ilerüden olanları daḥı zıkr idelüm. Miṣāl:

⁷Ve bu taḳṣimine taṣrīḥ lāzım degül, bunlar daḥı ⁸bāḳīsine ḳıyās olına ve bu taḳṣimüñ bir nev‘i daḥı ⁹vardur ki ol nisbet-ile olur; zīrā bu nisbet daḥı ¹⁰nev‘-i ḳısmetdendir dimişler ve nisbet daḥı ḳādr-ı ¹¹mensüb bilmekdür mensübun ‘aleyhden. Meṣelā; eger māl-ı ¹²maḳṣūm, maḳṣūmun ‘aleyhden kem-ter olsa aña

nisbet ¹³dirler ve eger māl-ı maḵṣūm, maḵṣūmun ‘aleyhden pīṣ-ter olsa aña [49a]
¹kısmet dirler. Mişal:

$$\begin{array}{r|l} 20 & 5 \\ 4 & \end{array}$$

Pes bu yigirmi ²aḵṣayı ki māl-ı maḵṣūmdur, pīṣ-terdür maḵṣūmun ³‘aleyhden; zīrā bu yigirmiye dörde taḵṣim ider olsañ ⁴bişer aḵça deger. Ve eger bu dördü yigirmiye taḵṣim ider ⁵olsañ olmaz; zīrā bunuñ māl-ı maḵṣūmı maḵṣūmun ⁶‘aleyhinden kem-terdür. Pes ol taḵḍirce bu ḳābil-i ḳismet ⁷degüldür, belki ḳābil-i nisbetdür zīrā bunuñ ḳismet-ile ⁸olmasından nisbet-ile olmasını fehmi itmek āsāndur. ⁹Meşelā eger bu dördü yigirmiye nisbet ider olsañ ¹⁰bunuñ yigirmiye nisbeti cümle olur. Zīrā bu dörtden ¹¹yigirmi neferüñ her birine bir dirhemüñ ḥumsı deger. Ve bu ¹²ḳismetüñ bir nev‘i dahı vardır kim aña taḵṣim-i kīse ¹³dirler. Meşelā bir miḳḍār ziyāde meblağ olsa ki anuñ **49b** ¹ta‘biri meşḳūk ve müştebih olsa ya‘nī anuñ ²teḳekkūri tefhīme ḳābil olmasa anı kīseye taḵṣim ³idüp ta‘bīr iderler tā ki ḳābil-i tefhīm ola. Mişāl-i taḵṣim-i kīse:

$$\begin{array}{cccccccc|cccc} & & & & 1 & & 1 & & & & & & & & & & \\ 3 & 1 & 2 & 1 & 9 & 8 & 7 & 6 & 5 & 4 & 3 & 5 & & & & & 1 & 0 & 4 & 0 & 6 & 6 & 2 & 5 \\ 2 & 2 & 2 & 2 & 2 & 2 & 2 & 2 & 2 & 0 & 0 & 0 & 0 & & & & & & & & & & & & \end{array}$$

⁶Ammā bunuñ taḵṣiminüñ ḳā‘idesi budur ki eger kīse ⁷otuzar biñden olursa ol vaḳt bu meblağı ⁸üç ‘adede taḵṣim idesin. Ve eger kīse ⁹ellişer biñden olursa ol vaḳt bu meblağı ¹⁰biş ‘adede taḵṣim idesin. Ammā bu maḵṣūmun ‘aleyh ¹¹olan üç ‘adedi veyā biş ‘adedi ‘aşerāt-ı ulūfdan ¹²tecāvüz itdürmeyesin; zīrā ol üç ‘adedden ¹³murād otuz biñdür ve biş ‘adedden dahı murād [50a] ¹elli biñdür. Zīrā eger bunlara şıfırlar-ıla bile ²kitābet olur olsa ‘aşerāt-ı ulūfdan ³tā ḥāne-i āḥāda gelince ol şıfırlar ⁴bitamāmiḥī iḥāḥa ider, ol ecilden ḥāne-i ⁵‘aşerāt-ı ulūfdan tecāvüz itmezler. Pes ⁶imdi bu ḳadar meblağ ki her kīsede otuzar biñ ⁷aḵça ola, yüz dört kerre yüz biñ dahı ⁸altı biñ altı yüz yigirmi biş kīse olur ⁹ve ḥāric-i kīse dahı on sekiz biñ dört ¹⁰yüz otuz biş aḵça ḳalur ve bunuñ dahı ¹¹on biş biñi nişf-ı kīse olur ve bāḳī ¹²üç biñ dört yüz otuz biş aḵça ḳalur. ¹³Ve bundan şoñra bilgil ki bu taḵṣimüñ [50b] ¹bir ḥāli dahı vardır. Vaḳt olur ki māl-ı ²maḵṣūmuñ yesārında olan şekl-i evveli ³yine taḥṭında olan

maḫsūmun ‘aleyhūn şekl-i evvelinden ⁴kem-ter olup ḳābil-i taḫsīm olmaz, ol vaḳt ⁵hemān maḫsūmun ‘aleyhi yemininden ṭarafa ⁶bir ḥāne ilerü yazup taḫsīm idesin. ⁷Miṣāl-i taḫsīm:

360 60

66

Pes bu ⁸taḫsīmūn dahı envā‘ından ṣol ki ḳābil-i tefhīmdür, ⁹taṣvīr olunup ‘alā sebīli’l-icmāl tafṣīl ¹⁰olundu. Bāḳīsi dahı ‘alā hazā ḳiyās olına.

¹¹El-faşlü’l-‘āşir fī beyān-i mīzān¹²i’l-cem‘i ve’d-ḍarbi ve’t-taz‘ifi ve’t-tanṣīfi ¹³ve’t-tefriki ve’t-taḫsīmi

Onuncı faşl, bu zıkr [51a] ¹olanlaruñ mīzānı beyānındadır ve mīzān dahı ²şuñā dirler ki bu mezkūrlaruñ ḳanḳısıyla ³‘amel olsa ol eşkāl-i müstahrec zāyid midür ⁴nāḳıṣ mıdur tamām mıdur anuñ-ıla biline. Pes imdi ⁵sābıḳan cem‘den ve ḍarbdan ve ḡayrıdan ⁶bunca eşkāl ki vaz‘ olunmuşdur fi’l-vāḳi’ ⁷anlar şaḫīḥ midür saḳīm midür anları bilmek bize ⁸lāzım ve lā-büddür. Pes her birinūñ taşḫīḥi için ⁹selef ve ḥalef bir niçe nev‘ mīzān vaz‘ ¹⁰itmişlerdür ki bunlaruñ şıḫḫatı ve saḳāmeti ¹¹andan ma‘lūm olur, anları beyān idelüm ¹²ve anlardan dahı derece-i istifādede olanların ¹³zıkr idelüm. Pes imdi evvelā cem‘ūñ mīzānı [51b]¹zıkr idelüm kim kitābetde dahı ol mesbūḳdur. ²İmdi bilgil ki eger cem‘ūñ şaḫīḥ midür ³saḳīm midür bilmek dileseñ gerekdür ki adlā‘-ı ⁴cem‘ūñ a‘dādını bi-tamāmihī āḫād farz ⁵idüp taḫtından fevḳine varınca veyāḫūd ⁶fevḳinden taḫtına inince ‘add idesin ve ⁷bunları ṭoḳuzar ṭoḳuzar ṭarḫ idesin. Birden ⁸tā ṭoḳuza varınca ḳaç ‘aded bāḳī ḳalursa ⁹anı yazasın. Ba‘de cem‘ūñ rāddesi ¹⁰taḫtında olan cümlesin dahı bu tertib ¹¹üzere ‘add idüp anı dahı ṭoḳuzar ṭoḳuzar ṭarḫ ¹²idesin ve bāḳī ḳalan ‘aded eger yuḳaru cem‘den ¹³bāḳī ḳalan ‘adede ‘ale’s-seviyye uyarsa şaḫīḥdür.[52a] ¹Ve illā zāyid veyā nāḳıṣ gelürse ‘adem-i şıḫḫata ²delıldür. Meşelā yuḳaru cem‘den bāḳī ḳalan ³a‘dād yidi olsa ve aşaḡa cümleden bāḳī ⁴ḳalan a‘dād dahı yidi gerekdür ki şaḫīḥ ⁵ola. Miṣāl-i mīzān-ı cem‘:

$$\begin{array}{r} 463 \\ (7) \quad 218 \\ \hline 225 \\ \hline 1006 \end{array}$$

⁶Pes şānīyen mīzān-ı darbı ⁷dahı zıkr idelüm. İmdi bu darb mīzānınıñ ⁸dahı kâ‘idesi budur ki evvel mađrūbuñ ⁹eşkālın āhād farz idüp tamām ‘add ¹⁰idesin ve toközär toközär tarh idesin, ¹¹ve bākī ne qalursa anı yazasın. Ve andan şoñra ¹²mađrūbun fihūñ eşkālın dahı bu tertīb ¹³üzere ‘add idüp anı dahı toközär toközär [52b] ¹tarh idesin. Mađrūbdan ve mađrūbun ²fihden bākī kalan a‘dādı biribirine darb ³idesin ve hāşıl-ı darb ne olursa anı dahı ⁴toközär toközär tarh idesin ve bākī ne qalursa ⁵anı dahı yazasın. Ba‘de hāşıl-ı darbuñ ⁶eşkālın dahı bu tertīb üzere ‘add idüp ⁷anı dahı toközär toközär tarh idesin ve bākī ⁸kalan a‘dād eger mađrūb-ıla mađrūbun fihden ⁹bākī kalan a‘dāda ‘ale’s-seviyye uyarsa şahīhdür¹⁰ ve illā felā. Mişāl-i mīzān-ı darb:

(2) 254

(7) 25

(5) 6350

¹¹Pes şālişen taz‘ifūñ mīzānın ¹²dahı zıkr idelüm. İmdi bu taz‘if mīzānınıñ ¹³dahı kâ‘idesi budur ki bunuñ dahı aşl [53a] ¹meblağınıñ eşkālını āhād farz idüp ‘add ²idesin ve anı dahı toközär toközär tarh idesin. ³Ve bākī ne qalursa anı yine ta‘zīf idesin ⁴ve anı dahı toközär toközär tarh idesin ⁵ve bākī ne qalursa anı yazasın. Ba‘de taht-ı ⁶rāddede taz‘ifden hāşıl olmış meblağın ⁷eşkālın dahı bu tertīb üzere ‘add idüp ⁸anı dahı toközär toközär tarh idesin, ammā ⁹anı taz‘if itmeyesin ve bākī kalan ‘aded ¹⁰eger taz‘ifden bākī ‘adede ‘ale’s-seviyye ¹¹uyarsa şahīhdür ve illā felā. Mişāl-i mīzān-ı taz‘if:

(2) 4 3 4

(4) 8 6 8

¹²Ve bu taz‘ifūñ bir nev‘ mīzānı ¹³dahı budur kim ol taz‘if olan eşkāl [53b] ¹tanşif ider olsañ yine aşl-ı eşkāl-i māl-ı ²taz‘if hāşıl ola. Mişāl-i mīzān-ı diger:

4 2 3

8 4 6

4 2 3

³Pes rabi‘an tanşifūñ mīzānın dahı ⁴zıkr idelüm. İmdi bu taz‘if ⁵mīzānınıñ dahı kâ‘idesi budur ki bunuñ dahı aşl ⁶meblağınıñ eşkālını āhād farz idüp ‘add idesin

⁷ve anı dahı toğuzar toğuzar tarđ idesin. Ve bāķi ne çalursa ⁸anı taz'īf idesin ve ol ba'de't-tanşif olan ⁹'aded kaç olursa anı yazasın. Ba'de taht-ı rāddede ¹⁰tanşifden hāşıl olmuş meblađuñ eşķālin dahı ¹¹bu tertib üzere 'add idüp anı dahı toğuzar toğuzar ¹²tarđ idesin; ammā anı tanşif itmeyesin ve bāķi şalan ¹³'aded eger tanşifden bāķi şalan 'adede 'ale's-seviyye uyarsa [54a] ¹şahīhdür. Ve illā felā. Mişāl-i mizān-ı tanşif:

$$\begin{array}{r|l} 5 & \\ \hline 2 & 5 \end{array} \quad \begin{array}{r|l} 563 & \\ \hline 281 & 5 \end{array}$$

²Ammā bu tanşifüñ bir hāli dahı budur ki bunu tanşif ³idicek, eger mā-beyninde kūsūrātdan nesne vāķi' olsa ⁴nışf gibi ve rub' gibi ve şümn gibi ol vaķt nışfi nīm ⁵vaz'ında yazmayup tarīķ-i fülüs üzere yazasın, ⁶ya'nī nışfi biş şeklinde ve rub'ı yigirmi biş şeklinde ⁷ve şümni yüz yigirmi biş şeklinde yazasın, andan ⁸mizān idesin ki şahīh ola. Ve bu kūsūrātuñ ⁹taşfili aşāgada şıķķ-ı şānīde maħall-i kūsūrātda¹⁰ki eşķāl-i fülüsdür zikr olunmuşdur. Ve bunuñ ¹¹emsāli maħall-i tađliť olan eşķāl bu 'ilm-i hisābda ¹²keşirü'l-vuķu'dur, pes tefekkür-i tām gerekdür ki kişī ğalaťdan ¹³müstađnī olubile. Ve bu tanşifüñ bir nev'i mizānı dahı [54b] ¹budur ki ol tanşif olan eşķāli taz'īf ider ²olsañ yine aşl eşķāl-i māl-ı tanşif hāşıl ola. ³Mişāl-i mizān-ı diger:

$$\begin{array}{r} 642 \\ \underline{321} \\ 642 \end{array}$$

Pes hāmisen ⁴tefrīķüñ mizānın dahı zikr idelüm. İmdi bu tefrīķ ⁵mizānınuñ dahı ķā'idesi budur ki bunuñ dahı evvel ⁶cümle-i kübrāsınuñ ki aña müfriķ minhu dirler, eşķālin ⁷āhād farz idüp 'add idesin ve anı dahı ⁸tođuzar toğuzar tarđ idesin. Bāķi ne çalursa anı ⁹yazasın; ba'de cümle-i şuđrāsınuñ ki aña müfriķ dirler,¹⁰anuñ dahı eşķālin bu tertib üzere 'add idüp anı ¹¹dahı toğuzar toğuzar tarđ idesin. Ve bāķi ne çalursa ¹²cümle-i kübrādan bāķi şalandan bunu tefrīķ idesin ¹³ve bu iki bāķiden ya'nī cümle-i kübrā-y-ıla ve cümle-i şuđrā[55a] ¹bāķisinden hāşıl-ı tefrīķ ne olursa anı dahı yazasın. ²Ve bundan şoñra medd-i bāķi tahtında olan aşl-ı ³hāşıl-ı tefrīķüñ eşķālin dahı bu tertib üzere 'add ⁴idüp anı dahı toğuzar toğuzar tarđ idesin. ⁵Ve bāķi

qalan ‘aded eger cümle-i kübrā-y-ıla ve cümle-i 6şuğrānuñ bākileri tefrīkından hāşıl olan 7‘adede ‘ale’s-seviyye uyarsa şahīhdür ve illā felā. 8Mişāl-i mizān-ı tefrīk:

$$\begin{array}{r} 5 \\ \underline{4} \\ 1 \end{array} \quad \begin{array}{r} 545 \\ \underline{112} \\ 433 \end{array}$$

Ammā 9eger cümle-i suğranuñ mizānı, cümle-i kübrā mizānından 10piş-ter vāki‘ olsa ya’nī müfriḳ minhudan müfriḳ 11mizānı ziyāde gelse aqallıdan ekşer hod tefrīk olunmaz. 12İmdi ol dahı niçe gerekdür anı dahı beyān itmek 13lā-büddür. Pes ol aqall olan mizānı ki müfriḳ minhu[55b]1mizānıdur anı ekşer farz itmek gerekdür ya’nī her 2birin ‘aşerāt farz idüp andan soñra ekşerden 3aqallın tefrīk itmek gerekdür. Meşelā; bir tefrīk 4olsa ki anuñ cümle-i kübrāsınuñ mizānı altı 5‘aded gelse ve cümle-i suğrasınuñ mizānı 6‘aded gelse pes bu altı ‘aded olan mizānı 7altmış farz itmek gerekdür. Ve bu altmışuñ 8toğuzın tefrīk idüp gidericek elli bir ‘aded qalur 9ve bu elli bir ‘adedi dahı 10toğuzar toğuzar 11tarḥ idüp gidericek altı ‘aded qalur ve hāşıl-ı tefrīk 11mizānı dahı altıdur. Mişāl-i mizān-ı diger:

$$\begin{array}{r} 60 \\ \underline{9} \\ 51 \end{array} \quad \begin{array}{r} 186 \\ \underline{171} \\ 15 \end{array}$$

12Ve bu tefrīküñ bir nev‘ mizānı 13dahı budur ki hāşıl-ı tefrīk-ile müfriḳi cem‘ ider [56a] 1olsañ yine aşl eşkāl-i māl-ı müfriḳ minhu 2hāşıl ola. Mişāl-i mizān-ı diger:

$$\begin{array}{r} 223 \\ \underline{111} \\ 112 \end{array}$$

3Pes sādisen taḳsīmüñ mizānın dahı zıkr idelüm. 4İmdi bu taḳsım mizānınuñ dahı kâ‘idesi 5budur ki evvel maḳşümüñ eşkālın āḥād farz 6idüp ‘add idesin ve anı dahı 7toğuzar toğuzar 8tarḥ idesin ve bākī ne qalursa anı yazasın 9ki ol bākī aşl mizāndur. Ve andan soñra 10maḳşümün ‘aleyhüñ eşkālın dahı bu tertīb üzere 11‘add idesin ve anı dahı 12toğuzar toğuzar 13tarḥ idesin ve bākī qalursa anı dahı yazasın. 14Ve min ba’d hāric-i ḳısmetüñ eşkālın dahı bu 15tertīb üzere ‘add idüp anı dahı 16toğuzar toğuzar [56b] 17tarḥ idesin ve bākī ne qalursa maḳşümün ‘aleyhüñ 18bākīsine bunu 19darb idesin ve hāşıl-ı darb 20ne olursa anı dahı 21toğuzar toğuzar 22tarḥ idesin 23ve bākī ne

çalursa eger maqsūmuñ bākī olan ⁵a‘dādına ‘ale’s-seviyye uyarsa şahīhdür ve illā ⁶felā.

Miṣāl-i mīzān-ı taḳsīm:

$$\begin{array}{r|l} (6) & 3\ 3\ 0 \\ (2) & 1\ 1\ 1\ 3\ 0 \\ (3) & 1 \end{array}$$

⁷Ammā ba‘zı vakt olur kim dāhil-i ḳısmetde ya‘nī ⁸maqsūmuñ üzerinde taḳsīme duḥūl itmez, a‘dād-ı ⁹zāyid ḳalır. İmdi eger bu zıkr itdügümüz taḳdīrce ¹⁰a‘dād-ı mīzān biribirine muvāfiḳ gelürse hoş ¹¹febihā ve ni‘me ol taḳsīm şahīḥ olur ve ol ¹²vakt ol maqsūm üzerinde olan a‘dāda muḳayyed ¹³olmayasın. Zirā ol tarafından mīzān rāst gelicek [57a]¹bu maqsūm üzerinde bākī olan a‘dād dahı ²heb toḳuzar olur.

Miṣāl-i mīzān-ı diger:

$$\begin{array}{r|l} 5 & 2\ 7 \\ 5 & 3\ 3\ 8\ 0\ 10 \\ 1 & 3\ 1\ 1\ 1 \\ & 3\ 1 \end{array}$$

³Ve eger mīzān aṣağadan ⁴uyarsa ki dāhil-i ḳısmete muḥtāc olmaya. ⁵Ol vakt bu dāhil-i ḳısmet a‘dāddan yā ḥālī ⁶gerek veyā bu dāhil-i ḳısmetde bulunan a‘dād ⁷toḳuzar gerek ki bu ‘amel şahīḥ olmuş ola. Ve illā ⁸eger a‘dād-ı mīzān biribirine muḥālif gelüp ⁹zāyid veyā nāḳıṣ gelürse ol vakt bu maqsūmun ¹⁰‘aleyh ile ḥāric-i ḳısmetden bākī ḳalan ¹¹a‘dāda ol maqsūmuñ üzerinde taḳsīme duḥūl ¹²itmeyen a‘dād-ı zāyidi ḥālī üzere zam idüp ¹³anı dahı toḳuzar toḳuzar tarḥ idesin ve bākī [57b] ¹ḳalan a‘dād eger maqsūm a‘dādından bākī ḳalan ²‘adede ‘ale’s-seviyye uyarsa şahīhdür ve illā felā. ³Miṣāl-i mīzān-ı diger:

$$\begin{array}{r|l} 3 & 7 \\ 5 & 3\ 1\ 8\ 0\ 10 \\ 1 & 3\ 1\ 1\ 1 \\ & 3\ 1 \end{array}$$

⁴Pes bu āḥvāl-i mīzāna dahı bu maḥalde bu ḳadar ⁵taṣrīḥ besdür. Bākīsi dahı ‘alā hazā kıyās olına.

⁶El-faşlü'l-hādī 'aşere fī beyān-i takṣīm ⁷i'l-ğuramā'i

On birinci faşl, takṣīm-i ğuramā'nuñ beyānındadır ⁸ve bu takṣīm-i ğuramā' dahı kısmet-i mevārişden bir nev'dür ve ⁹taṣīm-i ğuramā' dahı şol takṣīme dirler ki bir kimesne, medyūn-ı ¹⁰müstağrak olsa ve deyni dahı müte'addid eşhāsa olsa ¹¹ve elinde olan meblağı dahı deyn-i tāmma vefā itmese ve ol ¹²bī-vefā olan meblağdan dāyinlerūñ her birine alımlarına göre ¹³bi-hisābihi hişşe ne deger, anı istihrāc itmege dirler. Ve bu dahı [58a] ¹bir niçe nev'dür; ammā şol ki fehme ve istifādeye qarībdür, ²bu maħalde anları taşvīr idüp beyān idelüm. Berīn-mūcib:

³Māl-ı medyūn: 2000

3	⁴ Zeyd'e	'Amr'a	Bekr'e	Hālid'e
0	820	710	650	900
8	⁶ hişşe	hişşe	hişşe	hişşe
0	532	461	422	584
	2000	2000	2000	2000
	<u>820</u>	<u>710</u>	<u>650</u>	<u>900</u>
	1640000	1420000	1300000	1800000

14		1 21
11764		28822
1640000	532	1420000
308000		308000
2088		2088
20		30

62		1
16844		2212
1300000		36368
308000	422	1800000
2088		208000
20		3088
		30

cem‘-i sihām	bāqıyāt
5 2 2	1 4 4 0
4 6 1	1 2 0
4 2 2	2 4 0
<u>5 8 4</u>	<u>1 2 8 0</u>
1 9 9 9	3 0 8 0

[58b] ¹Ve bu taq̄sım-i ğuramā’nuñ dahı eşkālī bu vaz‘ üzere ²kitābet olur ve bunuñ māl-ı medyūn olan meblaġına ³aşl māl dirler ve borclarına deyn-i şābit dirler. ⁴İmdi bilgil ki bir kimesne medyūn olup ⁵Zeyd’e sekiz yüz yigirmi aqça ve ‘Amr’a yidi yüz ⁶on aqça ve Bekr’e altı yüz elli aqça ve Hālid’e ⁷toğuz yüz aqça deyni olsa ki cümle üç biñ ⁸seksen aqça olur ve iki biñ aqça naqdi ⁹olsa ve dāyinleri dileseler ki bu meblaġdan bu bi-hisābihi ¹⁰kendülere hişşe ne degerse alalar. Pes imdi evvel ¹¹aşl mālī yazasın ve deyn-i şābiti dahı aşl mālūñ ¹²tahtına ‘ale’l-infirād yazasın ve ol müfredātūñ ¹³tahtına bir rādde-i yekūn çeküp deyn-i şābiti anuñ [59a] ¹tahtında cem‘ idesin ve andan soñra deyn-i şābitūñ ²her birisin aşl mālā ferdenferdā darb idesin ³ve her birinden haşıl-ı darb ne vāqī‘ olursa ⁴anları deynūñ cümlesine ‘ale’l-infirād ⁵taq̄sım idesin ve her birinden hāric-i kısmet ⁶ne vāqī‘ olursa her şahsuñ hişşeleri olur. ⁷Pes ma‘lūm oldu ki bu taq̄dirce Zeyd’e biş ⁸yüz otuz iki aqça ve ‘Amr’a dört yüz altmış ⁹bir aqça ve Bekr’e dört yüz yigirmi iki aqça ¹⁰ve Hālid’e biş yüz seksen dört aqça hişşe ¹¹deger. Ve eger bu sihāmı dahı cümle ider olsañ ¹²biñ toğuz yüz toğsan toğuz olur ve aşl ¹³māldan bir aqça nāqış gelür ve eger ol bākī [59b] ¹olan bir aqça dahı kandanur bilmek dilesenñ ²gerekdür ki dāhil-i taq̄sımde vāqī‘ olan ³bākīleri cem‘ idüp göresin. Eger deyn-i ⁴şābitūñ cümlesi kadar var-ısa bir aqça ⁵olur ve eger iki ol kadar olursa iki aqça olur ⁶ve eger üç ol kadar olursa üç aqça ⁷olur. Pes bu zıkr olan bākıyātı cem‘ ider ⁸olsañ üç biñ seksen ‘aded olup ⁹deyn-i şābitūñ cümlesine rāst gelür. Pes ¹⁰ma‘lūm oldu ki bu bākī olan bir aqça bu taq̄sımātūñ ¹¹bākīlerinde-y-imiş; ammā sāyir taq̄sımātıda olan ¹²kavā‘id buña muhālif bigidür. Zīrā bu taq̄sım ¹³olur ki anda hemān a‘dād-ı maq̄sūmun ‘aleyh [60a] ¹ne kadar olursa ol kadarı bir aqça olur. ²Ve ol sābıkan mezkūrdur; ammā bu kısmet-i ³ġuramā’da cümle-i deyn-i şābit ne kadar olursa ⁴ol kadarı bir aqça olur ve kısmet-i mevāriş dahı ⁵bunlara muġāyirdür. Zīrā anda a‘dād-ı mahrec ⁶ne kadar olursa ol kadarı bir aqça olur ve eger ol ⁷niçün eyle olup bu niçün böyle olduġı ⁸ta‘bīr olmalu olursa taṭvīl-i kelām olur;

zīrā ⁹bunların ta‘bīri keşret-i kelāma muhtācdur. Pes ¹⁰bunları hemān şart-ı vaz‘ üzere zabt idüp ¹¹tetebbu‘ itmek gerekdür ki anların niçün eyle olduğı ¹²ma‘a ziyādetin feth ola. Ve bu takşim-i ğuramā’nuñ bir nev‘i dahı ¹³vardur ki ol bu zıkr olanuñ ğayırdur zīrā anda ğarb [60b] ¹ķable’t-takşimdür ve bunda ba‘de’t-takşimdür. Ve anda maķsüm ²olan hāşıl-ı ğarbdur ve bunda maķsüm olan aşl māldur. ³İmdi eger bir medyūnuñ sekiz yüz elli biş aķça naķdi olsa ⁴ve biñ dört yüz yigirmi biş aķça deyni olsa bu zıkr olıcaķ ⁵tarīķ üzere bunı dahı nice itmek gerekdür ki ol dāyinlere ⁶bu meblağdan alımlarına ğöre ya ‘nī bi-hisābihi hişşeleri dege. ⁷İmdi gerekdür ki bu eşķali şöyle yazasın.

⁸Māl-ı medyūn: 855

1	⁹ Zeyd’e	‘Amr’a	Bekr’e	Hālid’e
4	500	300	400	225
2	¹¹ hişşe	hişşe	hişşe	hişşe
5	300	180	240	135

¹²Takşim:

```

1 4 6 5  2 1 3 |
          8 5 5 |0 şıfır zāyid
          0 0 0 6

```

5 0 0	3 0 0	4 0 0	2 2 5
6	6	6	6
3 0 0 0	1 8 0 0	2 4 0 0	1 3 5 0

¹³Cem‘-i sihām:

```

3 0 0
1 8 0
2 4 0
1 3 5
8 5 5

```

[61a] ¹Ve bundan sonra bilgil ki bunuñ *qā*'idesi *sābıkan* ²baş olan *qavā*'id gibi degüldür. Pes bunuñ ³*qā*'idesi *dahı* budur kim bu aşl *māl* olan sekiz ⁴yüz elli bişi cümle-i deyn-i *sābit* olan *biñ* ⁵dört yüz yigirmi bişe *taqsım* idesin; *ammā* ⁶*rāst* gelmez. *Zirā* deyn-i *sābit* aşl *māldan* ⁷bir *hāne* ziyādedür, pes ol ecilden aşl ⁸*māl*-ı *medyūna* bir şıfır *zāyid* *vāz*' idüp ⁹andan *taqsım* idesin ve *hāric*-i *kısmet* ne ¹⁰*vāki*' olursa anı yine deyn-i *sābitüñ* her birine ¹¹*ferdenferdā* *darb* idesin. Ve bunların her birinden ¹²*hāşıl*-ı *darb* ne *vāki*' olursa aşl *māla* *zam* ¹³olan şıfır *zāyid* için anların birer *hānelerin* [61b] ¹*tarh* idesin ve *ba'de't-tarh*, *bāki* ne *qalursa* ²herkesün *hişsesi* olur. *Ammā* bu *taqsım*-i *ğuramā*'nuñ ³bu *tariki* *ğāyet* 'amik ve *müşevveşdür*; *zirā* eger bunuñ ⁴*taqsım*inde veya *hāric*-i *kısmet*inde *küsürāt*dan *bāki* ⁵nesne *qalur* olsa ol *vaqt* anı ve anuñ ⁶*emsāli* olanları *şihhat* üzere *telhiş* itmek ⁷*mümteni*'dür. *Cidden* illā megerki *kedd*-ile *küşiş* idüp ⁸ol *vāki*' olan *küsürı* *beherhāl* *hāric*-i *kısmete* ⁹*çıkarasın* ki *istihracuñ* *şihhat* üzere ola ¹⁰ve eger bu *nev*' *taqsımāt*da *bāki* nesne *qalmayup* ¹¹ve *hāric*-i *kısmet*inde *dahı* *küsürāt*dan nesne ¹²olmasa *ya'nı* bu *mā*-beyninde *eşkal* olmayup ¹³*hemān* *şıfırlar* *vāki*' olsa ol *vaqt* *āsān* olur. [62a] ¹Ve bu *taqsım*-i *ğuramā*'nuñ *dahı* bunuñ gibi niçe ²*şüretleri* vardır ki *fehme* *qarib* olmadığı ³ecilden *kaşr* olundu. Ve bu *taqsım*-i *ğuramā*'nuñ ⁴bir *hāli* *dahı* budur ki niçe *kendünün* ⁵*emsāli* nesnelere ve *ğayrı* nesnelere *dahı* *şümüliyyeti* ⁶vardur. Eger anların *cemı*'si *zıkr* olunursa ⁷*taṭvıl*-i *kelām* olur. *Zirā* bu *risālede* her ⁸*nev*' nesne ki *zıkr* olunmuşdur, ol *nev*'ün ol ⁹*sey*' *müntahabāt*ındandır; *ammā* *taşdik*-i *beyān* için ¹⁰*gāh* *gāh* *maḥal* *düşdükce* anların *bigilerden* ¹¹*dahı* *fi'l*-cümle *iş'ār* itmek *lāzımdur*. Bes *cümle*¹²sinden birisi budur ki *meşelā* bir *sebīke* olsa ki ¹³anuñ *yidi* *mişkalı* *zeheb* ve *biş* *mişkalı* *fıddā* [62b] ¹ve *altı* *mişkalı* *nuḥās* olsa ki bunlar *cümle* on ²sekiz *mişkal* olur ve bu on sekiz *mişkal* olan ³*sebīke*den bir *hātem* *düzseler* ki ol *hātem* ⁴sekiz *mişkal* olsa pes bunların her *nev*'inden ⁵ol *hātemde* ne *miqdār* vardır, anı bilmek *kısmet*-i ⁶*ğuramā*'-y-ıla olur. *Ammā* bunuñ *istihracında* *küsürāt*-ı ⁷*mişkal* gelse *gerekdür*. Bu, *maḥall*-i *şihāh* ⁸olup *maḥall*-i *küsürāt* olmadığı *ecilden* bunuñ ⁹*beyānı* *te'hır* olundu. Pes bu *kısmet*-i *ğuramā*'ya ¹⁰*dahı* bu *qadar* *taşvır* ve bu *qadar* *ta'bır* *besdür* ve *bāki*'si ¹¹*dahı* 'alā *hazā* *kıyas* olına.

El-faşlü's ¹²sānī 'aşere fī beyān-i et-teslīs ve't-terbī'i ve't-tahmīs ¹³ilā gāyeti't-tā'şir

On ikinci faşl teslīs ve terbi' [63a] ¹ve tahmīs dahı bir miqdār meblağūñ şülüşin ve rub'ın ²ve hımsın istihrāc itmege dirler. Ve bu teslīs ve ³terbi' dahı bir niçe nesneye ālet vāķi' olmışdur ki ⁴anlaruñ istihrācı bunlarsuz olmaķ mūmteni'dür. ⁵Meselā; bir kimesne ki şülüş nedür ve rub' nedür ve hıms ⁶nedür ve bunlara kalem-ile nice istihrāc olur bilmese ⁷ol kişi istihrāc-ı mahārice kādır olmaz. ⁸Ve bir kimesne ki istihrāc-ı mahārice kādır ⁹olmasa kısmet-i mevārişe duhūl itmek ol ¹⁰kese müyesser olmaz. Pes ol taķdırce ¹¹'ale't-tertib olsun için bu teslīs ve terbi'i ¹²istihrāc-ı mahāric-ile kısmet-i mevārişden taķdīm ¹³itmek lāzım geldügi ecilden bu maħalde tafşil olundu. Berin-mūcib:

[63b] ¹Der beyān-i teslīs ve terbi':

² teslīs	terbi'	tahmīs	tesdīs
<u>4 5 3</u>	<u>5 4 4</u>	<u>6 6 5</u>	<u>7 9 2</u>
1 5 1	1 3 6	1 3 3	1 3 2
⁴ tesbi'	tesmīn	tetsi'	ta'şir
<u>8 5 4</u>	<u>9 8 4</u>	<u>2 9 7</u>	<u>2 3 0</u>
1 2 2	1 2 3	3 3	2 3

⁶Ve bu teslīsüñ ve terbi'üñ ve dahı saţr-ı evveline aşl ⁷māl dirler, saţr-ı sānīsine şülüş-i māl dirler ve ⁸rub'ına rub'-ı māl dirler ve hımsına dahı hıms-ı māl ⁹dirler ve bunuñ dahı kâ'idesi budur ki bunuñ ¹⁰cemī'si yesārından yürür. Pes bunları ¹¹dahı bu tarīķ-ile yazup tahtına bir rādde çekesin ¹²ve yesārından tarafınuñ ibtidāsında eşkalden ne şekl ¹³bulursañ eger şülüş hācet olursa [64a] ¹şülüşin ve eger rub' hācet olursa rub'ın alup ²ol rāddenüñ tahtına yazasın. Ve eger a'dāddan ³bāķi 'aded kalursa anı yine taraf-ı yemīninde olan ⁴şekle zam idüp anuñ dahı şülüşin ihrāc ⁵idüp yine rāddenüñ tahtına yazasın, tamām ⁶olınca böyle idesin. Mişāl-i teslīs:

1

4 5 3

1 5 1

⁷Pes bu dört yüz elli üç akçanuñ eger şülüşi ⁸murād olursa bu dördüñ üçinden şülüş bir olur, ⁹rāddenüñ tahtına yazasın. Ve ol bākī olan ¹⁰bir ‘adedi yine taraf-ı yemīninde olan biş ‘adede ¹¹zam idüp on biş diyesin. On bişüñ ¹²dahı şülüşi biş olur anı yine rāddenüñ tahtına ¹³yazasın ve üçüñ dahı şülüşi bir olur anı dahı [64b] ¹rāddenüñ tahtına yazasın. Pes bu taqdīrce ²dört yüz elli üç akçanuñ şülüşi yüz elli ³bir olur. Mişāl-i terbi’:

1 2

5 4 4

1 3 6

Ve eger bu biş ⁴yüz kırk dört akçanuñ dahı rub‘ı murād olunsa ⁵bu bişüñ dördinden rub‘ bir olur rāddenüñ ⁶tahtına yazasın. Ve bākī kalan bir ‘adede taraf-ı ⁷yemīninde olan dört ‘aded-ile on dört diyesin. ⁸Ve bu on dördüñ dahı on ikisinüñ rub‘ı üç ⁹olur, anı yine rāddenüñ tahtına yazasın ve bākī ¹⁰kalan iki ‘adede yine taraf-ı ¹yemīninde olan dört ¹¹‘aded-ile yigirmi dört diyesin ve bu yigirmi dördüñ ¹²dahı rub‘ı altı olur, anı dahı rāddenüñ ¹³tahtına yazasın. Pes bu taqdīrce biş yüz kırk [65a] ¹dört akçanuñ rub‘ı yüz otuz altı olur ²ve bākīsini dahı taşriḥ itmek lāzım degüldür, ³zīrā anlara dahı bu tariḥ üzeredür. Ammā eger ⁴aşl māluñ şekl-i evvelinden murād olan ⁵çıkmasa ya‘nī şülüş ve rub‘ ve hūms gibi, anı ⁶yine yemīninden tarafa bir hāne ilerüye zam ⁷itmek gerek tetsi‘ gibi. Mişāl-i tetsi’:

2

2 9 7

3 3

⁸Ve bu iki yüz toḡsan yidi akçayı tetsi‘ ider ⁹olsañ, ya‘nī toḡuzda birin iḥrāc ider ¹⁰olsañ bu iki ‘adedden ya‘nī ‘aded-i evvelden ¹¹tüs‘ hāsıl olmaz. Pes ol iki ‘adedi taraf-ı ¹²yemīninde olan toḡuz ‘adede zam idüp yigirmi ¹³toḡuz demek gerekdür ve bu yigirmi toḡuzuñ dahı [65b] ¹yigirmi yidisinden üç ‘aded tüs‘ hāsıl ²olur, rāddenüñ tahtına yazasın ve bākī kalan ³iki ‘adede yine taraf-ı yemīninde olan yidi ‘aded-ile ⁴yigirmi yidi diyesin ve bu yigirmi yidinüñ dahı ⁵tüs‘i yine üç olur,

rāddenüñ tahtına ⁶yazasın. Pes bu taqdīrce iki yüz toksan ⁷yidi aqçanuñ tūs'i otuz üç olur ve ta'şiri ⁸dahı böyle idesin, ammā ta'şirüñ bundan ⁹āsān bir tarīki dahı vardur kim tahtına rādde ¹⁰çeküp eşkāl yazmağa ihtiyāc olmaz. ¹¹Meşelā bir miqdār meblağ olsa ki andan istihrāc-ı ¹²öşr murād oluna; ol meblağüñ hemān ¹³hāne-i āhādın tarh idesin ve ol meblağ [66a] ¹ma'al-āhād ne kadar meblağ-ısa bi-ğayr-ı āhādın olan ²a'dād ol miqdār meblağüñ 'öşri olur. ³Mişāl-i ta'şir-i diger:

$$\begin{array}{r|l} 4 & 6 & 2 & 3 & 0 \\ \hline \end{array}$$

Pes bu ⁴taqdīrce bu kırk altı biñ iki yüz otuz ⁵aqçanuñ 'öşri dört biñ altı yüz yigirmi ⁶üç aqça olur. Ve bu istihrāc-ı 'öşrüñ ⁷bir nev'i dahı budur ki hāne-i āhādı bilā-⁸tarhın ihrāc olına meşelā ol meblağı on ⁹adede taqsīm idesin ve hāric-i kısmet ne ¹⁰vāki' olursa ol meblağüñ 'öşri olur. ¹¹Mişāl-i ta'şir-i diger:

$$\begin{array}{r|l} 4 & 6 & 2 & 3 & 0 \\ 1 & 0 & 0 & 0 & 0 \\ 1 & 1 & 1 & & \\ \hline \end{array} \quad 4 \ 6 \ 2 \ 3$$

¹²Ve eger nişf-ı 'öşr hācet olsa ol dahı ¹³nice istihrāc olunur anı dahı beyān idelüm. [66b] ¹İmdi bilgil ki bir meblağüñ ki hāne-i ²āhādın tarh idesin bākī kalan eşkāl-i ³öşr-i tām olur ve ol eşkāl-i 'öşr-i tāmı tañşif ⁴idesin ki ol nişf-ı 'öşr olur. Mişāl nişf-ı ⁵öşr:

$$\begin{array}{r|l} 5 & 4 & 2 & 0 \\ \hline 2 & 7 & 1 & \end{array}$$

Veyāhūd hāne-i āhādın ⁶tarh itmedin ol meblağı yigirmiye taqsīm idesin ⁷ve hāric-i kısmet ne vāki' olursa ol dahı nişf-ı ⁸öşr olur. Mişāl-i taqsīm-i nişf-ı 'öşür:

$$\begin{array}{r|l} 1 & & & & \\ 5 & 4 & 2 & 0 & \\ 2 & 0 & 0 & 0 & \\ 2 & 2 & & & \\ \hline \end{array} \quad 2 \ 7 \ 1$$

⁹Veyāhūd hāne-i āhādın ¹⁰tarh ittükden şoñra tañşif itmedin ¹¹on 'adede darb idüp ve yine yigirmi 'adede ¹²taqsīm idesin ve hāric-i kısmet ne vāki' ¹³olursa ol dahı nişf-ı 'öşr olur. Ve bu teşlişden [67a] ¹ve terbi'den dahı iki gāyeti't-ta'şir tafşil ²olundu ve bākisi dahı 'alā hazā kıyās olına.

³El-faşlü's-sālis 'aşere fī beyān-i istihrāci'⁴l-mahārici

On üçüncü faşl mahāric ⁵istihrāc itmek beyānındadır. İmdi bilgil ki ⁶bu ma'rifet-i mahāric dahı cümle-i mühimmātdandır. ⁷Zirā bir kimesne ki bu istihrāc-ı mahārici kemāl-ile ⁸tetebbu' idüp mahāricüñ şahihin küsürın ⁹kemāhiye istihrāc itmege kâdir olsa ol ¹⁰şahş bu küsürātda şol kadar cüz'ıyyāta duhül ¹¹idüp yakīn hāşıl ider ki kâbil-i ta'bīr ¹²degüldür. Pes bunuñ dahı envā'ı çokdur; kimine ¹³a'dād-ı mütedāhile dirler ve kimine a'dād-ı mütevāfıka [67b] ¹dirler ve kimine a'dād-ı mütebāyine dirler, bunlar bu maħalde ²murād degül. Zirā eger bunlar cüz'en ve fe-cüz'en ³kitābet olmalu ola bu kitāb hadd-ı ihtişārdan ⁴mütecāviz olur. Ammā şol ki mesmū' ve muhtaşar ⁵ve müfid olup bākīsine miqyās olmağa yaraya, anları ⁶muktezā-yı maħalce tafşıl idüp ta'bīr idelüm.

⁷İmdi bilgil ki mahrec-i nişf ikidür ⁸ve mahrec-i şülş üçdür ve mahrec-i rub' dördür ve ⁹mahrec-i hıms bişdür ve mahrec-i süds ¹⁰altıdur ve mahrec-i sub' yididür ve mahrec-i şümn ¹¹sekizdür ve mahrec-i tūs' tokuzdur ve mahrec-i 'öşr ¹²ondur. Pes bir maħalde ki nişf ve şülüş olsa ¹³anuñ mahreci altı olur ve eger nişf ve şülüş [68a] ¹ve rub' olsa anuñ mahreci on iki olur ²ve eger nişf ve şülüş ve rub' ve hıms olsa ³anuñ mahreci altmış olur ve eger nişf ve şülüş ⁴ve rub' ve hıms ve südüs olsa anuñ mahreci ⁵yüz seksen olur ve bākīsı dahı bu tarīķ üzeredür. ⁶Pes her nev' mahrec ki hācet ola bir 'aded ⁷bulmaķ gerekdür ki ol hācet olan şey ⁸nişf midür şülüş midür rub' midür anuñ içinde ⁹bulna. Meşelā eger nişf-ıla şülüşe mahrec hācet ¹⁰olsa anuñ mahreci altıdur; zirā altıda hem ¹¹nişf ve hem şülüş var. Ve eger nişfa ve şülüşe ¹²ve rub'a mahrec hācet olsa anuñ dahı mahreci ¹³on ikidür; zirā on ikide dahı hem nişf ve hem [68b] ¹şülüş ve hem rub' var. Ammā bu mahāric ki zıkr ²olundı bunları tefekkür ve teemmül idüp kedd-ile ³bulmaķ emr-i 'azīmdür. Pes bunuñ bir kâ'idesi ⁴dahı vardur ki darb-ıla bulunur ve ol cemī'sinden ⁵āsān-terdür. Meşelā; eger nişf-ıla şülüşüñ mahreci ⁶murād olunsa nişf iki 'aded olur, zirā tarīķ-i ⁷muhāsibinde kâ'ide-i küllī budur ki lafz-ı nişfi ⁸a'dād-ıla taşvīr ider olsalar iki 'aded yazarlar. ⁹Pes nişf iki 'aded olıcaķ şülüş dahı üç ¹⁰adeddür, iki kerre üç altı olur ve bu altı ¹¹nişf-ıla şülüşe mahrecdür. Ve eger nişfa şülüşe ¹²rub'a mahrec murād olunsa bunuñ dahı zıkr olan ¹³gibi biribirine darb idesin meşela iki kerre üç [69a] ¹altı olur ve altı kerre dört yigirmi dört ²olur ve bu yigirmi dört dahı nişfa şülüşe ³rub'a mahrecdür. Ve eger

maḥrec nişfa şülüse ⁴rub‘a ḥumsa ḥācet olsa anı daḥı ve bu üslüb ⁵üzere idesin. Meşela; yine iki kerre üç altı ⁶olur ve altı kerre dört daḥı yigirmi dört ⁷olur ve yigirmi dört kerre biş daḥı yüz yigirmi ⁸olur ve bu yüz yigirmi ‘aded daḥı nişfa şülüse ⁹rub‘a ḥumsa maḥrecdür. İmdi bu zıkr olan ¹⁰maḥāric-ile her ne ‘amel ki oluna ol rāst ¹¹ve şaḥiḥ olur; ammā muḥāsibīn ba‘zın bu maḥalde ¹²keşret-i kitabet olmasun için ḥiffet murād ¹³idinüp bu maḥārici taṣṣif idüp aḳalli-y-le [69b] ¹⁴‘amel itmişler. Meşelā nişfuñ ve şülüñ ve rub‘uñ ki ²maḥreci yigirmi dördür taṣṣif idüp on iki itmişler, ³zīrā görmişler ki nişf, şülü, rub‘ bu on ikide daḥı ⁴mevcüddür; bunuñ-ıla ‘āmil olmuşlar. Pes nişfuñ ⁵ve şülüñ ve rub‘uñ ve ḥumsuñ daḥı maḥreci ki yüz ⁶yigirmidür anı daḥı taṣṣif idesin altmış olur ⁷ve bu altmışda daḥı nişf, şülü, rub‘, ḥums mevcüddür; ⁸bunuñ-ıla ‘āmil olasin. Ammā niçe maḥrec olur ki ⁹bir kerre taṣṣif itmeg-ile aḳalli bulunmaz ba‘zınuñ aḳalli ¹⁰taṣṣif-i evvelde bulunur ve ba‘zınuñ taṣṣif-i şānīde ¹¹bulunur ve ba‘zınuñ aḳalli taṣṣif-i şālīde bulunur veyāḥūd ¹²daḥı ziyādede bulunur. Meşelā; bir maḥalde ki nişf ve şülü ¹³ve rub‘ ve ḥums ve süds olsa bunuñ maḥreci bu tarīḳ [70a] ¹üzere yidi yüz yigirmi olur. İmdi bu yidi yüz yigirmīñ ²nişfi üç yüz altmış olur ve bu üç yüz ³altmış daḥı ol maḥrecüñ aḳalli degüldür; zīrā ⁴aḳall aña dirler kim andan mādūn olanda ⁵ol murād olan a‘dād mevcūd olmaya ya‘nī ⁶nişf bulunursa şülü bulunmaya veyāḥūd bunlar ⁷bulunursa rub‘ bulunmaya. Pes bu üç yüz altmışuñ ⁸daḥı nişfi yüz seksen olur ve bu yüz seksen ⁹bu maḥrecüñ aḳallidür, bunuñ-ıla ‘āmil olasin. ¹⁰Ve eger bunı daḥı taṣṣif ider olsañ ṭoḳsan ¹¹olur ve bu ṭoḳsanda rub‘-ı şaḥiḥ yoḳdur, ol ecilden ¹²bu ṭoḳsan ḳābil-i maḥrec degüldür. Ve bu istihrāc-ı maḥārice ¹³müte‘allīḳ ba‘zı kelimāt daḥı var-ıdı ki anuñ [70b] ¹taṣṣili ehemmi idi, ammā bu maḥal anı iḳtizā itmeyüp ²ḳısmet-i mevārişde mişāller-ile ta‘bīr olunması elyaḳ ³görüldüğü sebebden ol maḥalle te‘hīr olundu. ⁴Pes bu istihrāc-ı maḥārice daḥı bu ḳadar ta‘bīr ⁵besdür; bāḳisi daḥı ‘alā hazā ḳıyās olına.

‘El-faşlü’r-rābi‘ ‘aşere fi beyān-i ḳısmeti’l-mevārişi

⁷On dördüncü faşl ḳısmet-i mevāriş beyānındadır. ⁸Ve ḳısmet-i mevāriş daḥı bir taḳşime dirler ki ⁹bir miḳdār meblaḡ bir niçe vereşelere bi-ḥasebi’ş-şer‘i’ş-¹⁰şerīf taḳşim olına. İmdi bilgil ki bu daḥı ¹¹iki nev‘dür: Bir nev‘i aşl maldan bi-ḡayr-ı

‘avlın şıhhat ¹²üzere istihrâc olunup takṣım olunur ve bir nev‘i ¹³dahı ‘avla muhtâcdur. Ve ol nev‘ ki ‘avla [71a] ¹muhtâcdur eger vaṣıyyet ve eger mirâṣdur ol ²bilâ-‘avlın olmak mümteni‘dür. İmdi bu kısmet-i ³mevâriṣün dahı ‘avla muhtâc olan kankısıdur ⁴ve bi-ğayr-ı ‘avlın olan kankısıdur anlardan birer ⁵şüret taṣvîr idüp ‘alâ tarîkı‘l-icmâl ⁶tafşil idelüm. Ammâ evvelâ bilâ-‘avlın olanı zıkr ⁷idelüm kim ol bâkîsinden fehme âsân-terdür. ⁸Pes bu bilâ-‘avlın olan dahı iki nev‘dür: Birisi ⁹mâ-bakıyelüdür ve birisi mâ-bakıyesüzdür. Anlardan ¹⁰dahı birer şüret taṣvîr idüp ta‘bîr ¹¹idelüm. İmdi evvel mâ-bakıyelü olup bilâ-‘avlın ¹²olanlardan birin tafşil idelüm kim bunuñ ¹³emşâli bir kaṣıyye Ḥazret-i ‘Alî zamânında dahı vâkı‘ [71b] ¹olmuşdur. Ve ol hikâyet-i ğarîbenüñ bu maḥalde ²tezekkürî istifâdeden hâlî olmaduğı ecilden ³tafşilî lâzım geldi. Pes bilgil ki Ḥazret-i ⁴‘Alî‘ye (kerrem-allâhu-veche) hilâfeti zamânında ⁵bir hâtün gelüp eyitdi ki: “Ya emîrû‘l-mü‘minîn! ⁶Bir qarındaṣum vefât itdi, altı yüz dînârı ⁷qaldı. Qassâmlar bu altı yüz dînârdan ⁸ben zâi‘feye hemân bir dînâr virdiler” didi. ⁹Pes Ḥazret-i ‘Alî dahı (raḍıyallahü ‘anh) nûr-ı ¹⁰vilâyet-ile bilüp bu hâtûna eyitdi ki: “Ya hâtün! ¹¹Ol vefât iden qarındaṣuñuñ anası var mıdır?” ¹²didi. Bu hâtün “Ne‘am” didi ve “‘Avreti ¹³dahı var mıdır?” didi. Bu hâtün “ne‘am” didi. [72a] ¹ve “İki kıızı dahı var mıdır?” didi. Bu hâtün “²ne‘am” didi ve “On iki er qarındaṣı ³var mıdır?” didi. Bu hâtün “ne‘am” diyicek Ḥazret-i ⁴‘Alî eyitdi: “Saña andan hemân bir dînâr ⁵deger” didi. Pes ümm ve zevce ve benât ⁶bunlar şâhib(-i) farzlardur ve ahavât-ıla uht ⁷bunlar ‘aṣâbedür. İmdi bu mâluñ, ümm südsin ⁸alur ve zevce şümnin alur ve benât şülüşânın ⁹alur ve mâ-bakıyesin dahı ahavât-ıla uht ¹⁰li‘z-zekerî mişl ḥazzü‘l-ünşayeyn üzere alurlar. ¹¹Ve bu maḥalde kelimât çokdur, zîrâ ¹²bunuñ gibi huşuşlarda ve ğayrında şâhib-i ¹³farz olanlar erden ve ‘avretten kimlerdür [72b] ¹ve kaç t̄âyifedür ve dahı rü‘ūs nedür ²ve sihâm nedür ve bu rü‘ūs-ıla sihâmuñ biri ³biri-y-ile darbları ahvâli nedür ki ‘alâ sebîl⁴i‘l-ferâyiz bilâ-kesrin istihrâc olına. İmdi ⁵eger bunlar ‘ale‘l-infirâd şerḥ olmalu ⁶olursa bu huşuş baḥṣ-ı ferâyize mü‘eddî ⁷olup bu meşâlih qalur. Pes bundan murâd ⁸olan hod ferâyiz baḥṣi degüldür belki hemân ⁹tarîk-i muḥâsibîn üzere bir kâ‘ide-i küllî beyân ¹⁰itmekdür ki ‘avla muhtâc olan kankısıdur ve ne ¹¹vech-ile ‘avl olur ve bi-ğayr-ı ‘avlın olanuñ dahı ¹²mâ-bakıyelüsü nice olur ve mâ-bakıyesüzi dahı ¹³nice olur anı bilesin. Mişâl-i kısmet-i mevâriṣ

[73a] ¹māl-ı mürde budur 600

² şāhib-i farz	şāhib-i farz	şāhib-i farz	‘aşabe	‘aşabe
³ ana	avrat	iki kızlar	on iki er qarındaş	bir kız qarındaş
⁴ ümm	zevce	benāt	ahavāt	uht
⁴ hişse	hişse	hişse	hişse	hişse
100	75	400	25	1
⁵ süds	şümn	şülüşān		

⁶Pes bu altı yüz dīnāruñ veyāhūd altı yüz ⁷aqçanuñ südüsi yüz dīnār olur ümme viresin ⁸ve şümnı yitmiş biş dīnār olur zevceye viresin ⁹ve şülüşānı dört yüz dīnār olur benāta viresin. ¹⁰Ve bundan mā-bakiye yigirmi biş dīnār kalur ¹¹ve bu yigirmi biş dīnārdan dahı on iki ahavāta ¹²ikişer dīnār deger ve uhta bir dīnār deger. Pes ¹³şol taqsımler ki mā-bakiyelüdüür ‘avla muhtāc [73b] ¹degüldür, bunuñ bigilerdür. Zīrā bunlar ne ‘avla ²ve ne darba ve ne taqsıme muhtāclardur. hemān ³bunlaruñ gibide tarīk budur ki bu aşl mālı ki ⁴altı yüz dīnārdur tesdīs idesin ve teşmīn ⁵idesin ve şülüşān idesin ve her biri ne olursa ⁶bi-ḥasebi’ş-şer‘ şāhiblü şāhibine viresin ve mā-⁷bakiyesinüñ dahı şāhibleri kimler ise anlara dahı ⁸bu zıkr olan tarīk üzere hişşelerin viresin ⁹ve bākīsin dahı bu minvāl üzere kıyās idesin. ¹⁰Ve şol taqsım ki ‘avla muhtāc degüldür ve hem ¹¹mā-bakiyesüzdür anı dahı beyān idelüm. İmdi ¹²bilgil ki bir er vefāt itdi iki zevcesin ¹³qodı ve altı ceddesein qodı ve on benātın qodı [74a] ¹ve yidi ‘ammūsın qodı. Pes zevceteyn şümn alur ²ve ceddāt süds alur ve benāt şülüşān alur; ³zīrā bunlar dahı şāhib-i farzlardur ve a‘mām ‘aşabedür ve ⁴a‘mām dahı şülüş-i şümn alur ve bu mes’ele ⁵yigirmi dördendür, zīrā bir mes’elede ki şümn ola ⁶ol mes’ele yigirmi dördendür ve bu yigirmi dördüñ ⁷şümnı üç olur ki hişse-i zevceteyndür ve südsi ⁸dahı dört olur ki hişse-i ceddātdur ⁹şülüşānı dahı on altı olur ki hişse-i ¹⁰benātdur. İmdi bu yigirmi dördüñ şümnı üç ve ¹¹südsi dört ve şülüşānı on altı olıcaq ¹²cümle yigirmi üç olur bir ‘aded bākī ¹³kalur ve bu bākī olan bir ‘aded dahı yigirmi [74b] ¹dördüñ şümninüñ şülüş-i olur ki ol dahı hişse-i ²a‘māmdur ve bu tevzī‘āt ki zıkr olundu ³bu hemān mes’ele yigirmi dördendür olduğın ⁴bildürür. İmdi bu mes’ele yigirmi dördendür olduğın ⁵bildükden soñra bunlara bu miqdār meblağdan bi-ḥisābi’ş-⁶şer‘i-ş şerīf ne deger anları dahı mişāller-ile ⁷beyān idelüm. Mişāl-i kısmet-i mevāriş-i diger

		⁸ māl-ı mürde		5 0 4 0
⁹ şāhib-i farz	şāhib-i farz	şāhib-i farz	‘aşabe	cem‘-i sihām
¹⁰ iki ‘avret	altı ebe	on kız	yidi ‘ammī	6 3 0
¹¹ şümn	süds	şülüşān	şülüş-i şümn	8 4 0
¹² zevceteyn	ceddāt	benāt	a‘mām	3 3 6 0
hişşe	hişşe	hişşe	hişşe	2 1 0
6 3 0	8 4 0	3 3 6 0	2 1 0	<hr/> 5 0 4 0

¹³Pes bu zevceteyn ve ceddāt ve benāt ve a‘mām ki [75a] ¹vārişlerdür bu zıkr olan māl-ı mürdeyi bunlara ²taḫsīm ider olsañ evvelā aşl mālı teşmīn ³idüp zevceteyne viresin ve şāniyen yine bu ⁴cümleden tesdīs idüp ceddāta viresin ve ⁵şālīşen yine bu cümleden teşlīşeyn idüp ⁶ol şülüşānı benāta viresin ve rābi‘an yine bu ⁷cümlenüñ şümninüñ şülüşin ihrāc idüp ⁸a‘māma viresin ba‘de yine bu sihāmı cem‘ ⁹idesin eger aşl-ı māl-ı mürde ḥāşıl olursa ¹⁰şāḥīhdür ve illā felā. Pes bu bilā-‘avlın olanlarıñ ¹¹mā-baḳiyesüzine daḥı bu kadar taşvīr ve bu kadar taşriḥ ¹²kāfidür ve şimdiden soñra bi- ‘avlın olanları daḥı ¹³beyān idelüm. İmdi bilgil ki bir ‘avret [75b] ¹vefāt itdi zevcin ḳodı ve ebin ḳodı ve ²ümmin ḳodı ve altı benātın ḳodı. Pes imdi ³zevc rub‘ alur ve eb süds alur ve ümm daḥı ⁴süds alur ve benāt şülüşān alur ve bunlar daḥı ⁵heb şāhib-i farzlardur. Pes bu bi-‘avlın olan ⁶daḥı tariḫ-i muḥāsibīn üzere nice ‘avl olur ⁷anı beyān idelüm. İmdi bilgil ki şimdi bize ⁸bir mahrec bulmaq gerekdür ki anda hem rub‘ ola ve ⁹hem süds ola ve hem şülüşān ola otuz altı ¹⁰gibi ve bu mahrec olan otuz altı ‘aded ne vech-ile ¹¹bulnur ve bu mes’eleye ol ne vech-ile mahrec olmağa ¹²yarar anları daḥı beyān idelüm. İmdi bunuñ daḥı ¹³tariḫi sābıḳan istihrāc-ı mahāricde mezkūrdur ammā [76a] ¹ıttılā‘-ı tām ḥāşıl olmağ-ıçun bu maḥalde miraren ²zıkr olundu. Pes rub‘ ki hişşe-i zevcdür ³anı sūdse ḍarb idesin ki hişşe-i ebdür, ⁴ammā bu istihrāc-ı mahāricde sūdüsān ve şülüşān ⁵yine hemān süds ve şülüş dutılup ḍarb ⁶olnur ammā aşl mahrec bulunduğdan soñra ⁷ol mahrecüñ rub‘ı ve südsi ki maḫsūmun ‘aleyh ⁸olsa gerekdür ol vaḳt südsān sūdüsān ⁹dutılır ve şülüşān daḥı şülüşān dutılır. İmdi ¹⁰bu rub‘ı ki hişşe-i zevcdür sūdüse ḍarb ¹¹eyle ki hişşe-i eb ve ümmdür pes dört kerre ¹²altı yigirmi dört olur ve bu yigirmi dördü ¹³yine şülüşē ḍarb eyle ki hişşe-i benātdur [76b] ¹pes yigirmi dört kerre üç daḥı yitmiş iki olur ve

²bu yitmiş iki ‘aded dahı mahrec-i tāmdu ve anuñ-ıla ³dahı ‘amel cāyızdır, ammā keşret-i kitābet olur. ⁴Pes bunuñ dahı aqallin ahz itmek gerekdür ya‘nī ⁵bunuñ dahı tañşif itmek gerekdür ki otuz altı ⁶ola ve eger bu otuz altıdan dahı aqall olsun ⁷diyü bu otuz altıyı dahı tañşif ider olsañ ⁸on sekiz olur ve bu on sekizde rub‘-ı şahih ⁹yoğdur; pes lāzım geldi ki bu mes‘elenüñ mahreci ¹⁰otuz altıdan ola. Zīrā bu otuz altıda hem rub‘ ¹¹ve hem süds ve hem südsān ve hem şülüş ve hem ¹²şülüşān vardur. Pes bu otuz altınuñ rub‘ı toğuz ¹³olur ve südsi altı ve südsānı on iki olur [77a] ¹ve şülüşi on iki ve şülüşānı yigirmi dört olur ²ve bunları cem‘ ider olsañ ya‘nī bu otuz ³altınuñ rub‘ın ve südsānın ve şülüşānın bunlara ⁴kırk biş ‘aded olur ve bu kırk biş ‘aded ⁵hāşıl-ı mahrecdür ki maqsūmun ‘aleyh olsa ⁶gerekdür. Pes bundan şoñra aşl ⁷mahrec ki otuz altıdur anı māl-ı mürdeye çarb ⁸idesin ki sekiz yüzdür ve hāşıl-ı çarb ⁹ne vāki‘ olursa ol maqsūm olur ve ol ¹⁰hāşıl-ı mahrec olan kırk biş ‘adedi bu ¹¹maqsūm olan hāşıl-ı çarba maqsūmun ‘aleyh ¹²idüp taqsīm idesin ve hāric-i kısmet ¹³ne vāki‘ olursa ol vaqt aşl māl ol [77b] ¹olur. Ve ol hāric-i kısmeti hāli üzere terbi‘ ²idüp zevce viresin ve yine bu cümleden ³tesdīs idüp ebe viresin ve yine bu cümleden ⁴tesdīs-i diger idüp ümme viresin ve yine ⁵bu cümleden teşlişeyn idüp ol şülüşānı ⁶benāta viresin ba‘de bu sihāmı cem‘ idesin. ⁷Eger aşl māl-ı mürde olan sekiz yüz hāşıl ⁸olursa delīl-i şihhatdur, ve illā zāyid veyā nākış ⁹vāki‘ olursa ‘adem-i şihhatına delīldür. Pes anı ¹⁰yine istināf idüp saqāmetin her kanda-y-ısa ¹¹bulup taşhīh itmek gerekdür ki şihhat üzere ¹²olup cem‘-i sihāmdan aşl māl hāşıl ¹³ola. Mişāl-i kısmet-i mevāriş-i diger:

[78a] ¹ māl-ı mürde	8 0 0		
² şahib-i farz	şahib-i farz	şahib-i farz	şahib-i farz
³ zevc	eb	üm	benāt altı
⁴ rub‘	süds	süds	şülüşān
⁵ hişşe	hişşe	hişşe	hişşe
1 6 0	1 0 6 0	1 0 6 0	4 2 6
⁶ dirhem	ve süds dirhem	ve süds dirhem	ve şülüşān dirhem

?				
10 * 36 *	darb	1		
rub‘ 9	800	42		
süds 6	36	28800		640 aşl-ı māl
süds 6	2 8 8 0 0	4555		
<u>2 şülüşān 4</u>	<u>maḵsūm</u>	45		
maḵsūmun ‘aleyh				

640	640	640
terbī‘	tesdīs	tesdīs-i diger
160	1060	1060
	ve süds	ve süds
	dirhem	dirhem

şülüşān 6480	ve cem‘-i sihām
426	160
ve şülüşān	106 süds
dirhem	106 süds
	<u>426 şülüşān</u>
	799
	1

¹²Pes bu sihāmı cem‘ ider olsañ yine aşl māl-ı ¹³mürde olan sekiz yüz aqça hāşıl olur, zīrā [78b] ¹bu cem‘-i sihāmda ki yidi yüz toḵsan toḵuz hāşıl ²olmuşdur ve iki süds-ile bir şülüşāndan daḥı bir ³aqça hāşıl olur anı daḥı ol cem‘e ⁴zam idicek tamām olur. Ve eger bu ‘avla muḥtāc ⁵olan meblağ mīrāş olmayup vaşiyet daḥı ⁶olursa ol daḥı bu vech-ile ‘avl olur. Meşelā ⁷Zeyd mālınıñ ba‘zın ‘Amr’a ve şülüşin Bekr’e vaşiyet ⁸eylese ba‘de’l-vefāt Zeyd’ünñ seksen aqçası ⁹zāhir olsa bu meblağdan şāhib-i nişfa ne kadar ¹⁰ve şāhib-i şülşe ne kadar gerek diseler gerekdür ki ¹¹bunda daḥı kâ‘ide-i basīṭ üzere bir mahrec bulasın ¹²ki anda hem nişf ve hem şülş ola altı gibi ¹³zīrā bu altınıñ nişfi üç ve şülüşü iki olur ve bu [79a] ¹iki-y-ile üç biş olur ve bu biş ‘aded ki hāşıl-ı ²mahrecdür maḵsūmun ‘aleyhdür. Pes imdi aşl ³mahrec ki altıdur bu aşl māl olan seksen aqçaya ⁴darb idesin ve hāşıl-ı darb ne olursa ⁵ol maḵsūm olur ve ol hāşıl-ı mahrec olan ⁶biş ‘adedi bu maḵsūm olan hāşıl-ı darba ⁷maḵsūmun ‘aleyh idüp taḵsīm idesin ⁸ve hāric-i kısmet ne vāḳi‘ olursa anuñ nişfin şāhib-i ⁹nişfa viresin; ve şülüşin daḥı şāhib-i şülüşe viresin. Mişāl-i kısmet-i mevāriş:

¹⁰ Māl-ı mürde: 80					
¹¹ Amr	Bekr	6			
¹² hişse	hişse	mahr̄ec	darb	2	96
48	32	3	80	480	
		<u>2</u>	<u>6</u>		
		5	480		

¹³ tanşif	teşlīs	cem'-i sihām
96	96	48
48	şülüs	<u>32</u>
	32	80

[79b] ¹Pes bu dahı ma'lūm oldı ki bu kadar meblağdan ²şāhib-i nışfa kırk sekiz aqça ve şāhib-i şülüse otuz ³iki aqça degermiş ve eger bunuñ dahı şihhatın bilmek dilerseñ ⁴gerekdür ki bu sihāmı dahı cem' idesin, eger bu cem'den ⁵aşl māl-ı mürde olan heştād hāşıl olursa şahihdür, ⁶ve illā felā. Pes bu kısmet-i mevārişden dahı bu kadar ⁷kelimāt besdür, zīrā şol ki ehemmi metālib-idi ber-⁸vech-i eyser ta'bīr olundı. Ammā fużalā'-yı elbābdan ⁹ve fuşahā'-yı A'rāb'dan bir fazıl ve kāmil kimesne yine ¹⁰kendünün mü'ellefātından *Kitāb-ı Kāfi* dimeg-ile meşhūr ¹¹kitābında bir niçe ebyāt-ı 'Arabī-y-ile bir mes'ele-i manzūm ¹²terkīb idüp mazmūn-ı şerīfnde dimiş ki: “ ‘Ömr-i ¹³kāmilimün şülşin ve hūmsun ve sub'ın ve yine şülşin ve yine [80a] ¹şülüşān-ı sub'ın bir kimesneye hibe itdüm; baña dahı ²yigirmi yıl 'ömr kaldı. Ben dahı anuñ-ıla 'iyş itdüm” ³dimiş ve min ba'd yine buyurmuş ki “Eger sen fenn-i ⁴muḥāsebede edīb ve lebīb iseñ bu 'ömr cümle ⁵ne kadar 'āmdur bilesin” dimiş, ammā cevābın bile yazmamış. ⁶Pes bu faķīr dahı diledüm ki buña ittilā'-ı küllī ⁷hāşıl idem, beherḥāl ihtimām-ı belīg-ile ⁸tetebbu' idüp gördüm ki bunuñ istihrācı ⁹kısmet-i mevāriş-ile olurmuş, ammā bunuñ ta'bīri ¹⁰kesret-i kelāma muḥtāc olduğu sebebden şūret-i ¹¹istihrāc bu maḥalde zikr olunmadı, zīrā kısmet-i ¹²mevāriş-ile istihrāc olunduğı ma'lūm olduğdan ¹³şoñra tekrār tafşile ne ihtiyāc ola. Ammā eger [80b] ¹mübtedī karındaşlar bunuñ istihrācın murād ²idinürlerse kā'ide-i küllī hod sābıkan kısmet-i ³mevārişde meşrūhdur, ol tarik üzere istihrāc ideler. ⁴Ammā teberrüken teyemmünen ol ebyāt-ı 'Arabī bu maḥalde zikr olundı:

⁵Mes'ele fī hisāb-ı manzūme

⁶Şi'r

Vehebtu lehu şülşen mine'l-'umri kāmilen
Ve ħumsen ve sub'an şümme şülşen fe e'araða

Ve kâle kalîlun kıltu 'indi ziyâdetün
Fezittu lehu şülüşe sub'i'l-llezi maðā

Ve âbkaytu li 'işrîne 'âmen â'îşu bihâ
Ve zâke kalîlun li'l-fetâ en temraðā

Fekem kâne hâza'l-'umru in kunte ħāsiban
Edîben lebîben 'âlimen müteyeffidan

¹¹Ve bâkî bunuñ emşâli nesnelere her-çend ki vâkı' ola ¹²'alâ hazâ kıyâs olına.

El-faşlü'l ħāmis 'aşere ¹³fī beyān-i a'dād-ı erba'atî'l-mütenāsibe

On bişinci **81a** ¹faşl a'dād-ı erba'a-i mütenāsibenüñ beyānındadır ²ve bu a'dād-ı erba'a-i mütenāsibe dağı üç nev'dür: ³Nev'-i evveli oldur kim bu kadar men nesne bu kadar ⁴ağçaya olsa bu kadar menni bi-ħisābihi n'eyler, anı ⁵bilesin. Ve nev'-i şānisi dağı oldur kim bu kadar men ⁶nesne bu kadar ağçaya olsa bu kadar ağçaya bi-ħisābihi ⁷andan ne miqdār gelür, anı bilesin. Ve nev'-i şālişi ⁸dağı oldur kim ol nisbet-ile olur ya'nî ol bilā-⁹darbın ve bilā-taksimin olur, anı bilesin. İmdi bilgil ki ¹⁰cümle-i envā'-ı mu'āmelāt bir mes'eleye mebnîdür ¹¹ki aña erba'a-i mütenāsibe dirler bunlaruñ biri ¹²birine tenāsübi olduğı ecilden pes müteğaddimîn ¹³ba'zı bunı mücedvel idüp şekl-i şalibi üzere **81b** ¹važ' itmişler. Berîn-mişâl:

	vāsı̄tateyn	ṭarafeyn	
Tālīeyn	hāne-i ṣānī 9 0 0	hāne-i evvel deh men	muḳaddemeyn
Tālīeyn	hāne-i rābi‘ mechūl 270	hāne- ṣālīṣ si men	muḳaddemeyn
	ṭarafeyn	vāsı̄tateyn	

²Ve bunuñ hāne-i ūlāsı-y-la ³hāne-i ṣālīṣine muḳaddemeyn ⁴dirler ve hāne-i ṣānīsı-y-le ⁵hāne-i rābi‘ine tālīeyn ⁶dirler ve ba‘zılar dañı bunuñ hāne-i ūlāsı-y-la hāne-i ⁷rābi‘ine ṭarafeyn dirler ve hāne-i ṣānīsı-y-le hāne-i ⁸ṣālīṣine vāsı̄tateyn dirler ve ba‘zılar dāñı bunuñ ⁹hāne-i ūlāsına hāne-i musa‘ar dirler ve hāne-i ṣānīsine ¹⁰hāne-i si‘r dirler ve hāne-i ṣālīṣine hāne-i müsemmen ¹¹dirler ve hāne-i rābi‘ine hāne-i mechūl dirler. ¹²İmdi bilgil ki bu hāne-i ūlā ve hāne-i ṣānī ve ¹³hāne-i ṣālīṣ bunlara ma‘lūmdur, ammā hāne-i rābi‘ **82a** ¹mechūldür, zīrā ol hālī ‘ani’l-eşkāldür. ²Pes bu erba‘a-i mütenāsibeden dañı murād ol hāne-i ³mechūlūñ aḥvalin bilmekdür. İmdi evvelā bunuñ ⁴nev‘-i evvelin beyān idelüm. Pes on menn nesne ⁵toḳuz yüz aḳçaya olsa anuñ üç menni bi-ḥisābın ⁶n’eyler, anı bilmek dileseñ gerekdür ki evvel ⁷vāsı̄tateyni biribirine ḍarb idesin ya’nī bu ⁸üç men ki hāne-i ṣālīṣde mevcūddur, bunı ⁹hāne-i ṣālīṣūñ muḥālifinde olan hāne-i ¹⁰ṣānıdağı toḳuz yüze ḍarb idesin ve ḥāşıl-ı ¹¹ḍarb ne vāḳi‘ olursa anı ṭarafeynüñ hāne-i ¹²ūlāsında olan deh menne taḳşım idesin ¹³ve ḥāric-i ḳismet ne vāḳi‘ olursa anı ol **82b** ¹hāne-i mechūle yazasın ki ol şorılan ²üç mennūñ bahāsı oldur.

Miṣāl-i ḍarb

$$\begin{array}{r}
 900 \\
 \underline{\quad 3} \\
 2700
 \end{array}$$

³ve bu hāşıl-ı dārb maḳşūmdur ve ṭarafeynūñ hāne-i ⁴ūlāsında mevcūd olanda menn bu hāşıl-ı ⁵dārba maḳşūmun ‘aleyh olur. Mişāl-i taḳşim-i menn:

$$\begin{array}{r|l} 2700 & \\ 1000 & 270 \\ 11 & \end{array}$$

⁶Pes bundan ma‘lūm ⁷oldı ki on menn nesne ṭoḳuz yüz ⁸aḳça olsa üç menn bi-ḥisābihi iki yüz ⁹yitmiş aḳça eyler-imiş. Ve nev‘-i şānī dahı ¹⁰budur ki on menn nesne ṭoḳuz yüz aḳçaya ¹¹olsa iki yüz yitmiş aḳçaya andan ne ḳadar ¹²nesne gelür, anı dahı bilmek dileseñ bunuñ dahı ¹³ḳā‘idesi yine ol ṭarīḳ üzredür, ammā bunda **83a** ¹ba‘zı emr ber-‘aks olur, zīrā ḳā‘ide-i ūlāda ²mechūl olan hāne-i rābi‘dür, bunda mechūl ³olan hāne-i şālisdür. Mişāl-i diger:

vāsıateyn	ṭarafeyn
hāne-i şānī 900	hāne-i evvel deh men
hāne-i rābi‘ mechūl 270	hāne- şālis mechūl se men
ṭarafeyn	vāsıateyn

⁴Pes şekl-i evvelūñ ⁵ṭarīḳi bu idi kim ⁶vāsıateyn biri ⁷birine dārb olinup ve ⁸ṭarafeynūñ hāne-i ūlāsında olan ‘aded-i ⁹şekl-i menne taḳşim olaydı ammā bu şekilde ¹⁰‘aksi vāḳi‘ olur. Pes bunuñ dahı ḳā‘idesi ¹¹budur kim ṭarafeyni biribirine dārb idesin ¹²ya‘nī bu iki yüz yitmiş aḳça ki hāne-i rābi‘de ¹³mevcūddur bunu hāne-i rābi‘nūñ muḥālifinde **83b** ¹olan hāne-i ūlādağı on ‘adede ki ‘aded-i ²menndür dārb idesin ve hāşıl-ı dārb ne ³vāḳi‘ olursa anı vāsıateynūñ hāne-i ⁴şānisinde olan ṭoḳuz

yüze taq̄sım idesin ⁵ve h̄āric-i kısmet ne vāqī‘ olursa ol h̄āne-i ⁶mechūle yazasın ki ol sorılan nesneden ⁷iki yüz yitmiş aq̄çaya ol kadar nesne gelür. Mişāl-i ⁸darb

$$\begin{array}{r} 270 \\ \underline{10} \\ 2700 \end{array}$$

ve bu h̄āşıl-ı darb dahı ⁹maqsūmdur. Vāsıateynüñ h̄āne-i şānīsinde ¹⁰mevcūd olan toq̄uz yüz bu h̄āşıl-ı darb-ı ¹¹maqsūmun ‘aleyh olur. Mişāl-i taq̄sım:

$$\begin{array}{r|l} 2700 & 3 \\ \hline 900 & \end{array}$$

¹²Pes bu dahı ma‘lūm oldı ki on menn nesne toq̄uz ¹³yüz aq̄çaya olsa iki yüz yitmiş aq̄çaya bi-hişābihi **84a** ¹üç menn gelürmiş. Ve nev‘-i şālīş dahı kim ol ²nisbet-ile olup darba vü taq̄sıme muhtāc olmaz. ³Anuñ dahı q̄ā‘idesi budur ki eger üç rü‘ūs ⁴ğanem on iki aq̄çaya olsa bi-hişābihi üç ⁵yüz aq̄çaya kaç rü‘ūs ğanem diseler ⁶bu dahı sābıқан zıkr itdügümüz bigi ma‘kūsdur, ⁷zırā bunuñ dahı h̄āne-i şālīş mechūldür ammā ⁸bu maḥālde darb ve taq̄sım h̄ācet olmaz, ⁹hemān nisbet itdürmek gerekdür. Meşelā ¹⁰tarafeynüñ h̄āne-i ūlāsında yazılan üç ‘aded ki ¹¹‘aded-i rü‘ūs-i aġnāmdur ve vāsıateynüñ dahı ¹²h̄āne-i şānīsinde yazılan on iki ‘aded ki ¹³ol üç aġnāmuñ bahāsıdur anı buña nisbet **84b** ¹itdüresin ya‘nī ol üç ‘aded bu on iki ²‘adedüñ nesi olur anı bilesin. Pes ol üç ³‘aded, bu on iki ‘adedüñ rub‘ı olur; zırā on ⁴iki ‘aded dört kez üç olur. Pes bu dahı ma‘lūm ⁵oldı ki bu üç ‘adedüñ ol on ikiye ⁶nisbeti rub‘-ıla imiş ve bundan şoñra ⁷tarafeynüñ h̄āne-i rābi‘inde olan üç yüz aq̄çayı ⁸dahı terbi‘ idesin göresin anuñ dahı rub‘ı ne kadar ⁹olursa ol sorılan ğanemüñ rü‘ūsüñ ¹⁰‘adedi ol kadar olur. Mişāl-i terbi‘

$$\begin{array}{r} 300 \\ \underline{75} \end{array}$$

¹¹Zırā tarafeynüñ h̄āne-i ūlāsında olan a‘dāduñ ¹²nisbeti eger rub‘-ıla olursa aq̄çanuñ dahı rub‘ı ¹³murāddur ve eger nişf-ıla olursa aq̄çanuñ dahı **85a** ¹nişfi murāddur ve eger şümn-ile olursa aq̄çanuñ ²dahı şümn-i murāddur. Mişāl-i diger:

Vāsı̄tateyn	ṭarafeyn
ḥāne-i ṣānī 1 2	ḥāne-i evvel ḡanem 3
ḥāne-i rābi‘ mechūl 3 0 0	ḥāne- ṣālīs mechūl 7 5
ṭarafeyn	vāsı̄tateyn

³Pes bu daḥı ma‘lūm ⁴oldı ki üç ⁵rü’üs ḡanem on ⁶iki aḡçaya olsa ⁷bi-ḥisābihi üç yüz aḡçaya yitmiş biş rü’üs ⁸ḡanem gelürmiş ve eger dilerseñ ki bu iki ⁹şeklūñ daḥı ḥāne-i rābi‘in mechūl ¹⁰idesin, ol daḥı cāyızdır ammā ol vaḡt ¹¹vāsı̄tateynūñ ḥāne-i ṣālīsinde olan iki yüz ¹²yitmişı yine fevḡinde ṭarafeynūñ ḥāne-i ūlāsında ¹³olan ‘aded-i menne ḡarb idesin ve ḥāşıl-ı **85b** ¹ḡarb ne vāḡi‘ olursa anı yine vāsı̄tateynūñ ²ḥāne-i ṣānīsinde olan ṭoḡuz yüze taḡsım idesin ³ki şaḡıḡ ola. Mişāl-i ḡarb

$$\begin{array}{r}
 270 \\
 10 \\
 \hline
 2700
 \end{array}$$

Ve bu ⁴ḥāşıl-ı ḡarb daḥı maḡsūmdur ve vāsı̄tateynūñ ⁵ḥāne-i ṣānīsinde olan ṭoḡuz yüzi ⁶buña maḡsūmun ‘aleyh idüp taḡsım idesin. ⁷Mişāl-i diđer:

vası̄tateyn	ṭarafeyn
ḥāne-i ṣānī 9 0 0	ḥāne-i evvel deh menn
ḥāne-i rābi‘ mechūl 270 se menn	ḥāne-i ṣālīs 270
ṭarafeyn	vası̄tateyn

⁸Pes bu dahı ma'lüm ⁹oldı ki bu ¹⁰şekleynüñ hâne-i ¹¹râbi'lerin dahı mechül itmek cāyiz olur-ı mış ¹²ammā hemān kankı hâne, kankı hāneye darb olmaludur ¹³ve kankı hāneye takşım olmaludur, anları zabt **86a** ¹itmek gerek-imiş. Pes bu nev'-i nisbet dahı gāyet ²daķıķdūr, zīrā bu tarīķ-i nisbetde eger a'dād ³zāyid veyā nākış gelürse anuñ zāyidini ⁴ziyādesiyle ve nākışını dahı noķşānıyla ⁵nisbet itdürmek haylice emrdür. Pes bu ⁶maħalde bunuñ küsürātınıñ tafşīli kâbil-i ⁷beyān olmaduğı ecilden kaşır olundu, zīrā ⁸buña niçe temsilāt ve niçe tafşīlāt ⁹gerekdūr ki fi'l-cümle şerħ olına. İmdi ¹⁰bu nüshadan hod murād i'lām-ı kavā'iddür ¹¹pes ol taķdırce bu erba'a-i mütenāsibenüñ ¹²dahı üç nev'ine bu kadar taşriħ besdür ve bākīsi ¹³dahı 'alā hazā kıyās olına. Ve illā eger bu **86b** ¹erba'a-i mütenāsibe 'alā sebīli'l-infirād tafşīl ²olmalu olursa bu mütecāvizü'l-hadd olur. ³Zīrā hiçbir hisāb olmaya kim bu erba'a-i ⁴mütenāsibe aña tedāhül itmeye. Meşelā; bir müd ğalle ⁵bir miķdār bahāya olsa üç keylecesi ⁶n'eyler veyāhüd yüz dirhem ebrişim bir miķdār ⁷bahāya olsa bir niçe dirhemi n'eyler veyāhüd ⁸bir zīrā' kumāş bir miķdār bahāya olsa nişf-i ⁹zīrā' ve bir girehi n'eyler veyāhüd bir mişķāl ¹⁰zeheb bir miķdār bahāya olsa nişf-i mişķāli ¹¹ve iki kīrātı n'eyler ve niçe bunuñ emşāli ¹²nesneler dahı vardur ki elbette buña muhtācdur. ¹³Ammā anlar bu maħalde zīkr olunmaduğı bu maħal **87a** ¹anları iķtizā itmeduğı sebebdendür. İmdi ²bunlaruñ dahı her biri muķtezā-yı maħal vāķi' ³olduķca temsilāt-ıla ve tafşīlāt-ıla zīkr ⁴olunmuşdur.

El-faşlü's-sādis 'aşere ⁵fi beyān-i haṭāyeyni

On altıncı faşl ⁶haṭāyeyn beyānındadır ve haṭāyeyn demek ⁷dahı iki haṭā demek olur. Ve bu haṭāyeyn ⁸dahı bir āletdür ki ne kadar mechülāt var-ısa ⁹bunuñ-ıla istihrāc olunur, a'dād-ı emvāl-i ¹⁰mechül gibi ve a'dād-ı eślās-ı emvāl-i mechül ¹¹gibi ve dahı bunuñ emşāli nesnelere ki ola, ¹²cemī'si bunuñ-la istihrāc olur. Ammā ¹³bu haṭāyeynde dahı ba'zı mes'ele olur ki **87b** ¹haṭā-yı vāḥid-ile istihrāc olunur ve ba'zı ²mes'ele olur ki haṭāyeyn-ile istihrāc ³olunur. Pes haṭā-yı vāḥid-ile istihrāc olana ⁴ve haṭāyeyn-ile istihrāc olana birer şüret ⁵taşvīr idüp ta'bīr idelüm. Pes imdi ⁶şol ki haṭā-yı vāḥid-ile istihrāc olunur ⁷evvel anuñ tarīķin beyān idelüm. Meşelā; bir ⁸a'dād-ı mechül māl olsa ve ol māl-ı ⁹mechülün şülüş-i mechülin ve sub'-ı mechülin ¹⁰cem'ider olsañ on dirhem olsa; ol ¹¹māl-ı mechülün 'adedi aşılarda ne miķdārdur ¹²bilmek dileseñ gerekdūr ki ol māl-ı mechülün ¹³'adedin yidi farz idesin ki bu yidiye māl-ı

88a ¹mefrūz dirler ve bu māl-ı mefrūz olan yidinūñ ²sub‘ı bir dirhem olur ve şülş-i iki dirhem ³ve şülş-i dirhem olur ve bunu cem‘ idicek ⁴bundan üç dirhem ve şülş-i dirhem hāşıl ⁵olur ve buña haṭā-yı vāhid dirler; zīrā ⁶ol murād olan on dirhem bundan hāşıl olmadı ⁷ve bu üç dirheme ve şülş-i dirheme netīce-i ⁸māl-ı mefrūz dirler ve bu netīce-i māl-ı ⁹mefrūz maḫsūmun ‘aleyh olsa gerekdür. ¹⁰Pes ol yidi ‘aded ki evvelde māl-ı mefrūz-ıdı ¹¹anı ol şülş-i mechūl-ile sub‘-ı mechūlūñ ¹²cem‘inden hāşıl olacak on dirheme ¹³ḍarb idesin ve bu on dirheme netīce-i **88b** ¹māl-ı maṭlūb dirler ve bundan hāşıl-ı ḍarb ²ne vāḳi‘ olursa bu maḫsūm olur. Ve ol ³maḫsūmun ‘aleyh olsa gerek didügümüz ⁴üç dirhem ve şülş-i dirhem ki netīce-i māl-ı ⁵mefrūzdur anı bu hāşıl-ı ḍarba maḫsūmun ⁶‘aleyh idüp taḫsīm idesin ve hāric-i ⁷kısmet ne vāḳi‘ olursa a‘dād-ı māl-ı maṭlūb ⁸oldur, mişāl-i a‘dād-ı māl-ı mefrūz budur: **7** ⁹Ve bunuñ şülş-ile sub‘ından hāşıl olan ¹⁰netīce-i māl-ı mefrūz budur: **3** ve şülş dirhem ¹¹ve ba‘de’t-taḫsīm māl-ı maṭlūb budur: **21** ¹²ve bu yigirmi bir ‘adedden daḥı netīce-i māl-ı ¹³maṭlūb budur: **10** Pes bu yidi ‘aded ki **89a** ¹māl-ı mefrūzdur bunu netīce-i māl-ı maṭlūba ki ²ondur ḍarb idesin bu hāşıl olur

$$\begin{array}{r} 10 \\ 7 \\ \hline 70 \end{array}$$

³Ve bu hāşıl-ı ḍarb olan yitmiş ‘adedi netīce-i māl-ı ⁴mefrūza ki üç dirhem ve şülş-i dirhemdür aña ⁵taḫsīm idesin. İmdi bu yitmiş ‘aded ol üç ⁶dirheme ve şülş-i dirheme taḫsīm olmaz, zīrā ma‘al-⁷kūsürdür pes bunları mücennes itmek gerekdür ⁸tā ki kābil-i taḫsīm ola, ya‘nī bu maḫsūmun ⁹‘aleyh olan netīce-i māl-ı mefrūzı ki üç dirhem ¹⁰ve şülş-i dirhemdür bi-tamāmihī şülş idesin ki üç ¹¹kerre üç toḫuz olur ve ol bir şülş-i daḥı aña ¹²zam idicek on kerre şülş olur ve hāşıl-ı ¹³ḍarbı daḥı kezalik mücennes idesin ya‘nī bunu daḥı **89b** ¹bi-tamāmihī şülş idesin ki yitmiş kerre şülş iki yüz ²on şülş olur. Ve bu iki yüz on şülş-i ³maḫsūm idüp ve ol on kerre şülş olanı ⁴buña maḫsūmun ‘aleyh idüp taḫsīm idesin ⁵ve hāric-i kısmet ne vāḳi‘ olursa a‘dād-ı māl-ı ⁶maṭlūb oldur. Mişāl-i taḫsīm-i eslās:

$$\begin{array}{r|l} 210 & \\ 100 & 21 \\ 1 & \end{array}$$

⁷Pes bundan ma'lūm oldu ki ol şūls-i ⁸mechūl-ile sub'-ı mechūli cem' olıcağ on 'aded ⁹olan māl-ı mechūl aşda yigirmi bir 'aded-imiş; ¹⁰zīrā yigirmi birūñ şūlsi yidi ve sub'ı üç olur ¹¹cümle on olur. Ammā bu huşūş bir nev'-ile ¹²dahı istihrāc olunsa olur ki andan bu nev' ¹³ehven ola. Meşelā; çünki bu maḥalde şūls ve sub' **90a** ¹yād oldu; gerekdür ki sen dahı bir mahrec bulasın ki ²anda dahı şūls ve sub' ola, yigirmi bir gibi. Pes ol ³māl-ı mechūl yigirmi bir 'aded-imiş, zīrā bu yigirmi birūñ ⁴dahı şūlsi yidi ve sub'ı üç cümle on olur. ⁵Ammā bu қазиyye bu maḥalde bu vech-ile ta'bīr olmayup ⁶libās-ı ḥaṭāyeyn-ile ta'bīr olunduğına bā'is ⁷oldur ki bu maḥāl anı iktizā ider ki saña kā'ide-i ⁸ḥaṭāyeyn ma'lūm ola. Zīrā niçe bunuñ emşāli ⁹mechūlāt vardur ki bu ṭarīke muḥtācdur ¹⁰ṭarīk-i āher-ile istihrāc olmaz. Pes şol ki ḥaṭā-yı ¹¹vāḥid-ile istihrāc olunur, ol tafşīl olundu ¹²ve şol ki ḥaṭāyeyn-ile istihrāc olur, anı ¹³dahı beyān idelüm. Pes imdi ol dahı bundan **90b** ¹ḥālī degüldür ki anuñ dahı ḥaṭāları yā zāyid ²veyā nākış ola ve eger ḥaṭānuñ ikisi bile zāyid ³olacağ olursa göresin bu iki ḥaṭā-yı zāyidūñ ⁴eger biribirinden ziyādesi var-ısa anuñ ⁵kem-teri miqdārını pīş-terinden tefrīk idüp ⁶gideresin ve bākī ne қалursa ol bākīye, ⁷bākī-yi evvel dirler ve bu bākī-yi evvel maқsūmun ⁸'aleyh olsa gerekdür. Pes ḥaṭā-yı māl-ı mefrūz-ı ⁹evvel ne-ise anı 'ayn-ı māl-ı mefrūz-ı s̄ānīye ḍarb ¹⁰idesin ve ḥaṭā-yı māl-ı mefrūz-ı s̄ānī dahı ¹¹neyse anı dahı 'ayn-ı māl-ı mefrūz-ı evvele ḍarb ¹²idesin ve ikisinden ḥāşıl-ı ḍarb ne vākī' olursa ¹³anı dahı göresin ya'nī eger anuñ dahı biribirinden **91a** ¹ziyādesi var-ısa anuñ dahı kem-teri miqdārını ²pīş-terinden tefrīk idüp gideresin ve bākī ne ³қалursa bu bākīye bākī-i s̄ānī dirler ve bu bākī-i ⁴s̄ānī maқsūm olsa gerekdür. Pes ol iki ⁵ḥaṭā-yı zāyidūñ tefrīkından ḥāşıl olan ⁶bākī-i evveli bu iki ḥāşıl-ı ḍarbuñ tefrīkından ⁷ḥāşıl olan bākī-i s̄ānīye maқsūmun 'aleyh idüp ⁸taқsīm idesin ve ḥaric-i kısmet ne vākī' ⁹olursa a'dād-ı māl-ı maṭlūb oldur. Meşelā; ¹⁰eger bir yirde bir miqdār a'dādı mechūl māl olsa ¹¹Zeyd varsa ol māl-ı mechūle bir kendü mişli ¹²қadar māl dahı zām idüp içinden üç aқçasın ¹³ḥaṭṭ itse ve 'Amr dahı varsa ol māl-ı **91b** ¹mechūle bir kendü mişli қadar māl dahı zām idüp ²ol dahı içinden on aқçasın ḥaṭṭ itse ³ve Bekr dahı varsa ol māl-ı mechūle bir kendü ⁴mişli қadar māl dahı zām idüp ol dahı ⁵içinden yidi aқçasın ḥaṭṭ itse min ba'd ⁶ol māl-ı mechūl ṭoқuz aқça қалsa ol māl-ı ⁷mechūl aşılда қаç aқçадur bilmek dilesen ⁸gerekdür ki ol māl-ı mechūlūñ 'adedin evvelā ⁹sekiz farz idesin ve bu sekize māl-ı

mefrūz-ı ¹⁰evvel dirler, pes bu sekizüñ üzerine heşt-i diger ¹¹dahı zām idesin on altı olur ve bu on ¹²altıñ üçin naqş idicek on üç qalur ¹³ve bu on üçe on üç dahı zām idesin **92a** ¹yigirmi altı olur ve bu yigirmi altıñ dahı onın ²naqş idicek on altı qalur ve bu on ³altıya on altı dahı zām idesin otuz ⁴iki olur ve bu otuz iküñ dahı yidisin ⁵naqş idicek yigirmi biş qalur, pes bu tokuz ⁶qalmağ gerek-idi ki şahih ola-y-dı. İmdi ⁷bunda on altı ‘aded haṭā-yı zāyid vāki’ ⁸oldı ve bu haṭā-yı zāyid olan on altı ⁹‘adede haṭā-yı zāyid-i māl-ı mefrūz-ı evvel dirler. ¹⁰Pes imdi s̄āniyen ol māl-ı meḥülün ‘adedin ¹¹yidi farz idesin ve bu yidiye māl-ı mefrūz-ı ¹²s̄āni dirler, pes bu yidinün üzerine heft-i diger ¹³dahı zām idesin on dört olur ve bu **92b** ¹on dördün üçin naqş idicek on bir ²qalur ve bu on bire on bir dahı zām ³idesin yigirmi iki olur ve bu yigirmi iküñ ⁴dahı onın naqş idicek on iki qalur ⁵ve bu on ikiye on iki dahı zām idesin ⁶yigirmi dört olur ve bu yigirmi dördün dahı ⁷yidisin naqş idicek on yidi qalur, ⁸pes bu dahı tokuz qalmağ gerek-idi ki şahih ⁹olaydı. İmdi bunda dahı sekiz ‘aded ¹⁰haṭā-yı zāyid vāki’ oldı ve bu haṭā-yı ¹¹zāyid olan sekiz ‘adede dahı haṭā-yı zāyid-i ¹²māl-ı mefrūz-ı s̄āni dirler. Pes imdi bu haṭā-yı ¹³s̄āniyi dahı tarīk-i basit üzere haṭā-yı evvelden **93a** ¹tefrīk idüp gideresin, şüret-i haṭā-yı māl-ı ²mefrūz-ı evvel budur: 16 ve şüret-i haṭā-yı ³zāyid-i māl-ı mefrūz-ı s̄āni budur: 8 ve şüret-i ⁴tefrīk-i haṭāyeyn-i evvel budur

$$\begin{array}{r} 16 \\ 8 \\ \hline 8 \end{array}$$

⁵İmdi bilgil ki bu tefrīkde bāki olan sekiz ‘aded ⁶bunuñ fevkinde olan bāki-i evvel didügümüzdür ki ⁷maqsūmun ‘aleyh olsa gerek dimişdür. Pes imdi ⁸bu haṭā-yı māl-ı mefrūz-ı evvel ki on altı ‘adeddür ⁹anı bu māl-ı mefrūz-ı s̄āniñün ‘aynına ḍarb ¹⁰idesin ki ‘ayn-ı māl-ı mefrūz-ı s̄āni yididür. Şüret-i ¹¹ḍarb:

$$\begin{array}{r} 16 \\ 7 \\ \hline 112 \end{array}$$

Pes bundan soñra haṭā-yı ¹²māl-ı mefrūz-ı s̄āni dahı sekiz ‘adeddür, anı dahı bu ¹³māl-ı mefrūz-ı evvelün ‘aynına ḍarb idesin ki **93b** ¹‘ayn-ı māl-ı mefrūz-ı evvel dahı sekiz ‘adeddür. Şüret-i ²ḍarb:

$$\begin{array}{r} 8 \\ \underline{8} \\ 64 \end{array}$$

Pes bu haṭā-yı māl-ı mefrūz-ı ³evvelūn ḍarbından hāşıl olan a‘dād pīş-terdür ve ⁴haṭā-yı māl-ı mefrūz-ı şānīnūn ḍarbından hāşıl ⁵olan a‘dād kem-terdür. Pes bu haṭā-yı şānīnūn ⁶ḍarbından hāşıl olan a‘dād-ı kem-teri dahı ol ⁷haṭā-yı evvelūn ḍarbından hāşıl olan ⁸a‘dād-ı pīş-terden tefrīk idüp gideresin, ⁹şūret-i tefrīk-i haṭāyeyn-i şānī budur:

$$\begin{array}{r} 112 \\ \underline{64} \\ 48 \end{array}$$

¹⁰İmdi bu tefrīkden bākī olan kırk sekiz ‘aded ¹¹dahı bunuñ fevķinde ol bākī-i şānī didügümüzdür ki ¹²maķsūm olsa gerek dinmişdür. Pes bu bākī-i şānī ¹³olan kırk sekiz ‘adedi ol bākī-i evvel olan sekiz **94a** ¹⁴‘adede taķsīm idesin ve hāric-i kısmet ne ²vāķi‘ olursa a‘dād-ı māl-ı maṭlūb oldur. ³Şūret-i taķsīm

$$\begin{array}{r|l} \text{bākī-i } \underline{\text{şānī}} & 48 \\ \text{bākī-i evvel} & 8 \end{array} \quad \left| \quad 6 \right.$$

Pes bu dahı ⁴ma‘lūm oldı ki ol māl-ı mechūl aşılda ⁵altı ‘aded-imiş; zīrā bu altıya altı dahı zām ⁶idicek on iki olur, üçü gidicek ⁷toķuz qalır ve bu toķuza toķuz dahı zām idicek ⁸on sekiz olur, onı gidicek sekiz qalır ⁹ve bu sekize sekiz dahı zām idicek on ¹⁰altı olur, yidisi gidicek toķuz qalır ki ol ¹¹māl-ı maṭlūbdur. Pes haṭāyeyn-ile istihrāc ¹²olup ve iki haṭāsı dahı zāyid olan budur ¹³ammā şol ki yine haṭāyeyn-ile istihrāc olunsa. **94b** ¹⁴Ammā anuñ haṭālarınıñ biri zāyid ve biri ²nāķış olsa ol dahı nice olur, anı dahı ³beyān idelüm. İmdi bilgil ki eger ⁴haṭānuñ biri zāyid ve biri nāķış olsa ⁵pes haṭā-yı zāyid ne-y-ise ve haṭā-yı nāķış ⁶dahı neyse hemān hāli üzere cem‘ idesin ⁷ve bu cem‘e mecmū‘-ı evvel dirler ki bu mecmū‘-ı ⁸evvel maķsūmun ‘aleyh olsa gerekdür. Pes ⁹bundan şoñra yine sābıķan zıkr olan gibi haṭā-yı ¹⁰māl-ı mefrūz-ı evveli ne-ise ‘ayn-ı māl-ı mefrūz-ı ¹¹şānīye ḍarb idesin ve haṭā-yı māl-ı mefrūz-ı ¹²şānī dahı ne-ise anı dahı ‘ayn-ı māl-ı mefrūz-ı ¹³evvele ḍarb idesin ve bu haṭāyeynūn hāşıl-ı **95a** ¹⁴ḍarbların cem‘ idesin ve bu cem‘e mecmū‘-ı ²şānī dirler ki

bu mecmū‘-1 s̄anī maḳsūm olsa ³gerekdür. Pes imdi ol mecmū‘-1 evveli bu ⁴mecmū‘-1 s̄anīye maḳsūmun ‘aleyh idüp ⁵taḳsīm idesin ve ḥāric-i kısmet ne vāḳi‘ ⁶olursa a‘dād-1 māl-1 maḳlūb oldur. ⁷Meşelā; eger bir yirde bir miḳdār ‘adedi mechūl ⁸māl olsa Zeyd varsa ol māl-1 mechūle ⁹biş aḳça zam idüp içinden bir aḳça ¹⁰ḥaṭṭ itse ve ‘Amr daḥı varsa ol māl-1 ¹¹mechūle altı aḳçe zam idüp içinden ¹²iki aḳça ḥaṭṭ itse ve Bekr daḥı varsa ol ¹³māl-1 mechūle yidi aḳçe zam idüp içinden **95b** ¹on iki aḳça ḥaṭṭ itse minba‘d ol māl-1 mechūl ²mużā‘af olsa ya‘nī iki evvelki ḳadar ḳalsa ³ol mechūl aşılda ḳaç aḳçadur bilmek ⁴dileseñ gerekdür ki ol māl-1 mechūlūñ ‘adedin ⁵evvelā bir farz idesin ve bu bir ‘adede daḥı māl-1 ⁶mefrūz-1 evvel dirler ve bu birūñ üzerine biş daḥı ⁷zam idesin altı olur ve bu altıñ birin ⁸naḳş idicek biş ḳalur ve bu bişe altı daḥı ⁹zamm idesin on bir olur ve bu on birūñ ¹⁰daḥı ikisin naḳş idicek ṭoḳuz ḳalur ve bu ṭoḳuza ¹¹yidi daḥı zam idesin on altı olur ve bu on ¹²altıñ on ikisin naḳş idicek dōrt ḳalur, ¹³pes bu iki ḳalmaḳ gerek-idi ki şaḥīḥ ola-y-dı zīrā **96a** ¹māl-1 mefrūz bir ‘aded-idi. İmdi bunda iki ²‘aded ḥaṭā-yı zāyid vāḳi‘ oldı ve buña ³daḥı ḥaṭā-yı zāyid māl-1 mefrūz-1 evvel dirler. ⁴Pes s̄anīyen ol māl-1 mechūlūñ ‘adedin dōrt ⁵farz idesin ve bu dōrde daḥı māl-1 mefrūz-1 ⁶s̄anī dirler ve bu dōrdūñ üzerine biş daḥı zam ⁷idesin ṭoḳuz olur ve bu ṭoḳuzuñ birin naḳş ⁸idicek sekiz ḳalur ve bu sekize altı daḥı zam ⁹idesin on dōrt olur ve bu on dōrdūñ ¹⁰daḥı ikisin naḳş idicek on iki ḳalur ve bu ¹¹on ikiye yidi daḥı zam idesin on ṭoḳuz ¹²olur ve bu on ṭoḳuzuñ daḥı on ikisin naḳş ¹³idicek yidi ḳalur pes bu daḥı sekiz ḳalmaḳ gerek-idi **96b** ¹ki şaḥīḥ ola-y-dı zīrā bunda māl-1 mefrūz-1 s̄anī ²dōrt idi pes bunda daḥı bir ‘aded ³ḥaṭā-yı nāḳıṣ vāḳi‘ oldı ve buña daḥı ⁴ḥaṭā-yı nāḳıṣ-1 māl-1 mefrūz-1 s̄anī dirler. Pes ⁵imdi bu iki ‘aded ḥaṭā-yı zāyidi ve bir ‘aded ⁶daḥı ḥaṭā-yı nāḳıṣı cem‘ idesin üç ⁷olur ve bu üç ‘aded bunuñ fevḳinde ol ⁸mecmū‘-1 evvel didügümüzdür ki maḳsūmun ‘aleyh ⁹olsa gerek dinmişdür. Pes bundan şoñra yine ¹⁰sābıḳan zıkr olan gibi ḥaṭā-yı zāyid-i māl-1 ¹¹mefrūz-1 evveli iki ‘adeddür anı ‘ayn-1 māl-1 ¹²mefrūz-1 s̄anīye ḍarb idesin ki dōrt adeddür. ¹³Şūret-i ḍarb:

2

4

8

Min ba'd bu haṭā-yı **97a** ¹nāqış-ı māl-ı mefrūz-ı s̄anī dahı ki bir 'adeddür bunı ²dahı 'ayn-ı māl-ı mefrūz-ı evvele darb idesin ³ki ol dahı bir 'adeddür. Şüret-i darb:

$$\frac{1}{1}$$

⁴Pes bu haṭāyeynüñ dahı hāşıl-ı darbın cem ' ⁵idesin. Şüret-i cem':

$$\frac{8}{9}$$

Ve bu toğuz 'aded ⁶dahı bunüñ fevkinde ol mecmū'-ı s̄anī ⁷didügümüzdür ki maqsūm olsa gerek dinmişdür. ⁸İmdi bu toğuz 'aded ki maqsūmdur, ol mecmū'-ı ⁹evvel didügümüz üç 'adedi buña maqsūmun 'aleyh ¹⁰idüp taqsīm idesin ve hāric-i kısmet ne ¹¹vāqı' olursa a'dād-ı māl-ı maṭlūb olur. ¹²Şüret-i taqsīm

$$\begin{array}{c|c} 9 & \\ \hline 3 & 3 \end{array}$$

Pes bu dahı ¹³ma'lūm oldı ki ol māl-ı mechül aşılđa **97b** ¹üç 'aded-imiş, zīrā üç 'adede biş dahı zam ²idicek sekiz olur, biri gidicek yidi qalur ³ve bu yidiye altı dahı zam idicek on üç ⁴olur, on ikisi gidicek (sayfa kenarı: on bir qalur ve bu on bire yidi dahı zam idicek on sekiz olur) altı qalur ki aşl ⁵murād olan a'dād-ı māl-ı maṭlūb dahı oldur. ⁶Pes imdi evvelā haṭā-yı vāhid-ile istihrāc ⁷olan ve s̄anīyen haṭāyeyn-i zāyid-ile istihrāc ⁸olan ve s̄alisen haṭāyeyn-i zāyid ve nāqış-ıla ⁹istihrāc olan dahı i'lām-ı kavā'id için ¹⁰'alā vechi't-taḥkiq beyān olundı. Ammā ¹¹'uqalā-yı eşrafđan ve zürefā-yı A'cāmdan ¹²bir 'āqıl ve kāmil kimesne dahı bir niçe ebyāt-ı Fārisī-ile ¹³bir mes'ele-i manzume peydā idüp dimiş ki: **98a** ¹"Bir kimesnenüñ üç pāre cevheri olsa ve ol cevāhir ²cümle iki biñ iki yüz dīnār olsa ammā ³her birinüñ bahāsı biñ dīnārdan biribirinden ⁴mütefāvit eksüğe olsa... Meselā birisinüñ ⁵bahāsınuñ nişfi qadar biri eksüğe olsa ve birinüñ ⁶dahı bahāsınuñ s̄ülşi qadar biri eksüğe olsa ⁷ve birisinüñ dahı bahāsınuñ rub'ı qadar biri eksüğe ⁸olsa pes ol cevāhirüñ her birinüñ bi-

hisābihi bahāsi ⁹ne miqdār olur?” demiş ve minba‘d yine buyurmuş ki: ¹⁰“Bunuñ her birisinüñ bahāsi ne miqdār idügin kim ki ¹¹bilürse aña lāyık olur muḥāsib-i bā-debīr dimek” ¹²demiş; ammā bunuñ daḥı cevābın bile yazmamış. ¹³Pes bu faḳīr daḥı diledüm ki buña itṭilā‘-ı külli **98b** ¹ḥāşıl idem ve beherḥāl bunu daḥı ihtimām-ı tām-ıla ²tetebbu‘ idüp gördüm ki bunuñ istihrācı ḥaṭāyeyn-ile ³olur-imiş, ammā bu daḥı niçe tafşīlāta ve temşīlāta ⁴muḥtāc olduğı sebebden şüret-i istihrāc ⁵bu maḥalde zıkr olundu. Zīrā ḥaṭāyeyn-ile istihrāc ⁶olunduğı ma‘lüm olduğdan soñra ḥaṭāyeynüñ ⁷ḥod iştibāh vāki‘ olacak eşḳālinden bir niçe ⁸şüretler taşvīr olınup ta‘bīr olunmuşdur, pes ⁹mirāren ta‘bīre ne ihtiyāc ola. Ve eger mübtedī ¹⁰karındaşlar, bunuñ daḥı istihrācın murād idinürlerse ¹¹sābıkan ḥaṭāyeynde ḳā‘ide-i külli ki mezkūr ¹²ve meşrūḥdur, ol tarīḳ üzere istihrāc (ideler). Ammā ol ebyāt-ı ¹³Fārisi bu maḥalde teberrüken teyemmünen zıkr olundu. Şüret-i ebyāt:

99a

Tāciri-rā būd ez cevher her se pāre bi-naẓīr
Hüb tābān u münevver layık-ı şāh-ı emīr

Būd elmāsī vü yāḳūtī vü la’lī bā-şemen
Ḳıymeteş kerdend cevheriyan-ı dānā-yı ḥabīr

Her yekī-rā ez hezār eflürī ger ez yek diğer
Ez behā-yı her yekī zin seng-hā dil-peẓīr

Nışf-ı yāḳüteş bahā kerdend ber la’l ey fetā
Sülş-i elmāseş bahā yāḳūt-rā nezd-i başīr

Hem-bahā elmās-rā kem rub’-i la’l est ey cevān
İnçunin dāniş-serā bāşed be-evlād-i vezīr

Cem’ mī-kerdend ez rüy-i hesāb in cümle-rā
Ez filorī dū hezār āmed divist in est kebīr

Her ki ü dāned ki her yek-rā çe miqdār est şemen
Mī-şevved ü-rā sezā goften muḥāsib bā debīr

⁹Ve bākī bunuñ emsālī nesnelər her-çend ki vāqī‘ ola ¹⁰‘alā hazā kıyās olına ve bu bāb-ı haṭāyeyni dahı ¹¹merḥūm sa‘id ve mağfūr şehīd güzīde-i erbāb-ı kalem ¹²ve pesendide-i aṣḥāb-ı raqam müstağraq-ı raḥmet-i qadīm ¹³ Ḥayreddin Beg bin İbrahīm (eskenehu’llāhu te‘ālā **99b** fi-buḥbūḥati’l-cināni tevveccehu bi-iklīl’l-mağfīret ve elbesehu bi-ḥulleli’l-rızvāni) yine kendü mü’ellefātından ³risāle-i Miftāḥü’l-Künūzında ve Mıṣbāḥ-ı Rumūzında ⁴getürüp bu zıkr olan ḥuṣūṣatı beyān buyurmıṣlar. ⁵Ammā ol dahı hem Fārisī ve hem müntehī-i muḥāsibīn ⁶içün ‘alā sebīli’l-icmāl zıkr itmiṣler; ⁷pes bu faqır dahı ol ḥiṣṣe-i müntehīlerden mübtedī ⁸qarındaṣlara dahı ḥiṣṣe ‘āid olsun için ⁹fehmi idebildüğüm kadar bu maḥalli mübtedī fehm ¹⁰idecek derecede olan kelimāt-ıla miṣāl-i ¹¹vāziḥ ve ta‘bīr-i rüṣen-ile beyān eyledüm. Ve dahı ¹²bu ‘ilm-i ḥisābda, her mesāyil ki vāqī‘ ola anuñ ¹³istiḥrācına beherḥāl ṭarīq-i vāziḥ olmamaq olmaz; **100a** ¹ammā qanqı mes’ele qanqı ṭarīq-ile istiḥrāc olunur, ²anı bilmek ‘asīrdür. Pes gerekdür ki evvel emirden ³tefekür ve teemmül idüp göresin ki her mes’ele ⁴bu tafṣīl olan qavā‘idüñ qanqısıyla istiḥrāca ⁵qābil-ise anuñ-ıla ‘āmil olup istiḥrāc idesin ⁶ve eger ‘amelüñde ḥabṭ u ḥaṭā vāqī‘ olsa ⁷ṭarīqinde sehv itmiṣ olursın, ğāfil olmayasın. ⁸Pes bu risāle-i Mecma‘ü’l-Qavā‘idüñ dahı şıkk-ı ⁹evveli ki beyān-i şihāḥ-ıdı, on altı faṣlda ‘avn-ı ¹⁰qadīm-ile itmāma yitiṣdi. Ammā şihāḥ-ı ḥisāb dahı ¹¹hemān bu qadara münḥaṣır degüldür, hezār bunuñ bigileri ¹²dahı vardur belki lā-yuḥṣā ve lā-yuaddur; zīrā bu ¹³şihāḥuñ dahı mübtedīlere fehm idüp istifāde **100b** ¹idecekleri derecede olanlarından şol ki bu ²maḥalde māyaḥṭāc-ıdı muḥāsibīn-i selef ve ḥalef ³ṭarīqince anlar tafṣīl olunup ta‘bīr olundu. ⁴Pes bundan ṣoñra şıkk-ı ṣāniye ibtidā idüp ⁵anda kūsūrāt-ı ḥisābı beyān idelüm on altı ⁶faṣlda.

El-faṣlü’l-evvel ⁷fi beyān-i kūsūrāti’l-miṣkālī

Evvelki faṣl, kūsūrāt-ı ⁸miṣkāl beyānındadır ve bu miṣkāle dahı dīnār dirler. ⁹Pes imdi evvelā kūsūrāt-ı dīnārı ya‘nī miṣkālī ¹⁰beyān idelüm ve bu kūsūrāt-ı miṣkālī dahı bilmek ¹¹muḥāsibīne ehemmdür; zīrā ne kadar mevzūnāt var-ısa ¹²bu kūsūrāt-ı miṣkāl anlaruñ cemī‘-i kūsūrātına dāḥıldür. ¹³Ve andan ṣoñra bu maḥall-i kūsūrātında vāqī‘ olan eşkalden **101a** ¹dahı şol ki şihāḥ ma‘al-kūsürdur, anuñ ḥāne-i ²şihāḥda mevcūd olan eşkālī qara-y-ıla kitābet ³olunup ve şol eşkāl ki ḥāne-i kūsürda

⁴mevcüddur ‘alāmet-i kūsūr için ol sūrḥ-ile ⁵kitābet olunmuşdur ve şol eşkāl ki kūsūr ⁶ma‘al-kūsūrdur anlaruñ gibiler daḥı bi-tamāmihī sūrḥ-ile ⁷kitābet olunmuşdur ki istifhāmı mübtedīlere āsān ⁸olup ğalaṭdan müstāgnī olalar. İmdi bilgil ki ⁹bu mişkāl bā-ıştılāḥ-ı ehl-i dīvān ‘ibāretdür altı ¹⁰dāngdan ve bu altı dāng daḥı yigirmi dört ¹¹kīrāṭdur ve bu yigirmi dört kīrāṭ daḥı ṭoḡsan altı ¹²şa‘īrdür. Zīrā bir dirhem dört dāng olur ¹³ve her dāng dört kīrāṭ olur ve her kīrāṭ dört **101b** ¹şa‘īr olur ve kīrāṭ ki bir çekirdekdür, bu bir çekirdege ²ba‘zılar kīrāṭ dirler ve ba‘zılar tisū dirler ve ba‘zılar ³ṭasūç dirler. Pes bu emārātdan bu ma‘lūm oldı ⁴ki bir mişkāl bir buçuḡ dirhem olurmuş ve bu bir ⁵buçuḡ dirhem daḥı altı dāng olurmuş ⁶ve bu altı dāng daḥı yigirmi dört kīrāṭ olurmuş ⁷ve bu yigirmi dört kīrāṭ daḥı ṭoḡsan altı şa‘īr ⁸olurmuş. Pes bu tertībi bildükden soñra bu zīkr ⁹olanlar ḥālet-i kitābetde niçe yazılır anları ¹⁰daḥı beyān idelüm. İmdi bilgil ki bu kūsūrāt-ı ¹¹mişkālī daḥı selef, bu vech-ile taşvīr itmişler:

¹²şüret-i kūsūrāt-ı mişkāl

102a ⁴Pes bu şekl-i āhire şülüseyñ ⁵ve rub‘ ṭasūç dirler ya‘nī yigirmi üç kīrāṭ dimek ⁶olur. Ve eger buña bir kīrāṭ daḥı zām ola ol ⁷vaḡt mişkāl-i tām olup ‘ibāret-i mişkāl-ile yād ⁸olunur ve bundan soñra bilgil ki bu kūsūrāt-ı ⁹mişkālūñ fevḡinde ve taḡtında eşkāl-i raḡam ki ¹⁰vaz‘ olunmuşdur, fevḡinde vaz‘ olan erḡām ¹¹a‘dād-ı kīrāṭdur ve taḡtında vaz‘ olan erḡām ¹²a‘dād-ı şa‘īrdür pes imdi bu kūsūrāt-ı mişkālī ¹³daḥı mine-ş-şa‘īr ve‘l-kīrāṭ ilā ğāyetü‘l-mişkāl **102b** ¹ṭarīḡ-i muḡsibīn-i selef

üzere ‘ale’t-tertib ve’t-terkib ²tafsil idelüm kim fehme āsān ola. Ve illā ³eger bu mufaşşal olmayup ‘alā vechi’l-icmāl ⁴ta‘bir olursa bundan nesne ahz olunmaz; ⁵zīrā bunda meşķük ve müştebih nesnelere vardır ki ⁶anlar semā‘a muhtācdur. İmdi bilgil ki bir ⁷arpaya şa‘īr dirler şöyle yazılır: Ve iki ⁸arpaya şa‘īreyn dirler şöyle yazılır: ⁹Ve üç arpaya şa‘īrāt dirler şöyle yazılır: ¹⁰ Ve dört arpa olucaķ bir çekirdek olur ki ¹¹aña kīrāt dirler ve taşūc dahı dirler şöyle ¹²yazılır: Ve eger iki kīrāt olursa şöyle yazılır: ¹³ Ve bu şekle nişf-ı sūdüs dirler. Zīrā bir mişķāl **103a** ¹ki yigirmi dört kīrātđur anı tesdīs ider olsañ ²dört kīrāt olur ve bu dört kīrātuñ nişfi ³iki kīrāt olur, ol sebebden buña nişf-ı sūdüs ⁴dirler. Ve eger üç kīrāt olursa şöyle yazılır: ⁵ Ve bu şekle sūmn dirler; zīrā yigirmi dört ⁶kīrātı teşmīn ider olsañ üç kīrāt olur ⁷ve eger dört kīrāt olursa şöyle yazılır: ⁸ Ve bu şekle sūdüs dirler; zīrā yigirmi ⁹dört kīrātı tesdīs ider olsañ dört ¹⁰kīrāt olur ve eger biş kīrāt olursa şöyle ¹¹yazılır: Ve bu şekle sūdüs ve taşūc ¹²dirler; zīrā yigirmi dört kīrātuñ sūdüsü dört ¹³kīrāt olur ve taşūc dahı bir kīrātđur cümle biş **103b** ¹kīrāt olur. Ve eger altı kīrāt olursa şöyle ²yazılır: Ve bu şekle rub‘ dirler zīrā yigirmi ³dört kīrātı terbi‘ ider olsañ altı kīrāt ⁴olur. Ve eger yidi kīrāt olursa şöyle yazılır: ⁵ Ve bu şekle rub‘ ve taşūc dirler zīrā yigirmi ⁶dört kīrātuñ rub‘ı altı kīrāt olur (sayfa kenarı: ve taşūc dahı bir kīrātđur cümle yidi kīrāt olur.) Ve eger ⁷sekiz kīrāt olursa şöyle yazılır: ⁸Ve bu şekle sūlş dirler; zīrā yigirmi dört kīrātı ⁹teşlīs ider olsañ sekiz kīrāt olur. Ve eger ¹⁰toķuz kīrāt olursa şöyle yazılır: ¹¹Ve bu şekle sūlş ve taşūc dirler; zīrā yigirmi dört ¹²kīrātuñ sūlşi sekiz kīrāt olur ve taşūc dahı ¹³bir kīrātđur, cümle toķuz kīrāt olur ve eger on **104a** ¹kīrāt olursa şöyle yazılır: Ve bu şekle ²rub‘ ve sūdüs dirler zīrā yigirmi dört kīrātuñ ³rub‘ı altı kīrāt olur ve sūdüs dahı dört ⁴kīrātđur, cümle on kīrāt olur. Ve eger on ⁵bir kīrāt

olursa şöyle yazılır: ⁶Ve bu şekle şülş ve şümni dirler zîrâ yigirmi dört ⁷ķirātuñ şülşi sekiz ķirāt olur ve şümni dahı ⁸üç ķirātđur, cümle on bir ķirāt olur. ⁹Ve

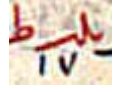
eger on iki ķirāt olursa şöyle yazılır: ¹⁰Ve bu şekle rub‘eyn dirler; zîrâ yigirmi ¹¹dört ķirātuñ rub‘ı altı ķirāt olur, rub‘eyni ¹²on iki ķirāt olur ve bu şekl-i rub‘eyn

nışf-ı ¹³mişkâldür. Ve eger on üç ķirāt olursa şöyle **104b** ¹yazılır: Ve bu şekle rub‘eyn ve taşüc dirler. ²Zîrâ yigirmi dört ķirātuñ rub‘eyni on iki ķirāt ³olur ve taşüc dahı bir ķirātđur, cümle on üç ⁴ķirāt olur ve eger on dört ķirāt olursa ⁵şöyle yazılır:

 Ve bu şekle şülüş ve rub‘ ⁶dirler; zîrâ yigirmi dört ķirātuñ şülüşi sekiz ⁷ķirāt olur ve rub‘ı dahı altı ķirātđur, cümle ⁸on dört ķirāt olur. Ve eger on biş ķirāt ⁹olursa

şöyle yazılır: Ve bu şekle ¹⁰rub‘eyn ve şümni dirler; zîrâ yigirmi dört ķirātuñ ¹¹rub‘eyni on iki ķirāt olur ve şümni dahı üç ¹²ķirātđur, cümle on biş ķirāt olur. Ve

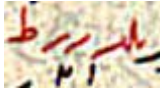
eger on ¹³altı ķirāt olursa şöyle yazılır: **105a** ¹Ve bu şekle şülüseyin dirler zîrâ yigirmi dört ²ķirātuñ şülüşi sekiz ķirāt olur ve şülüseyini ³on altı ķirāt olur. Ve

eger on yidi ⁴ķirāt olursa şöyle yazılır: Ve bu şekle ⁵şülüseyin ve taşüc dirler; zîrâ yigirmi dört ⁶ķirātuñ şülüseyini on altı ķirāt olur ⁷ve taşüc dahı bir ķirātđur, cümle on yidi ⁸ķirāt olur. Ve eger on sekiz ķirāt olursa ⁹şöyle yazılır:

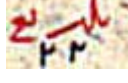
 Ve bu şekle rub‘eyn ¹⁰ve rub‘ dirler zîrâ yigirmi dört ķirātuñ rub‘eyni ¹¹on iki ķirāt olur ve rub‘ı dahı altı ķirātđur, ¹²cümle on sekiz ķirāt olur. Ve eger on

¹³toķuz ķirāt olursa şöyle yazılır: **105b** ¹Ve bu şekle şülüseyin ve şümni dirler; zîrâ yigirmi dört ²ķirātuñ şülüseyini on altı ķirāt olur ve şümni ³dahı üç ķirātđur, cümle on toķuz ⁴ķirāt olur ve eger yigirmi ķirāt olursa şöyle ⁵yazılır:

 Ve bu şekle şülüseyin ve südü ⁶dirler; zîrâ yigirmi dört ķirātuñ şülüseyini ⁷on altı ķirāt olur ve südsi dahı dört ⁸ķirātđur, cümle yigirmi ķirāt olur. Ve eger

yigirmi ⁹bir ķirāt olursa şöyle yazılır: ¹⁰Ve bu şekle şülüseyin ve südü

ve tasūc dirler; ¹¹zīrā yigirmi dōrt kīrātuñ sūlüseyni on altı ¹²kīrāt olur ve südsi dađı dōrt kīrātdur ¹³ve tasūc dađı bir kīrātdur, cümle yigirmi bir kīrāt **106a** ¹olur. Ve eger

yigirmi iki kīrāt olursa şöyle ²yazılır: Ve bu şekle sūlüseyñ ³ve rub‘ dirler; zīrā yigirmi dōrt kīrātuñ sūlüseyni ⁴on altı kīrāt olur ve rub‘ı dağı altı ⁵kīrātdur, cümle yigirmi iki kīrāt olur. Ve eger ⁶yigirmi üç kīrāt olursa şöyle yazılır:

⁷ Ve bu şekle sūlüseyñ ve rub‘ ve tasūc ⁸dirler; zīrā yigirmi dōrt kīrātuñ sūlüseyni ⁹on altı kīrāt olur ve rub‘ı dağı altı kīrāt ¹⁰olur ve tasūc dağı bir kīrātdur, cümle yigirmi ¹¹üç kīrāt olur ve bu yigirmi üç kīrāta bir kīrāt ¹²dađı zam olıcağ yigirmi dōrt kīrāt olup ¹³mişkāl-i tām olur. Pes bu küsūrāt-ı mişkāl dağı **106b** ¹‘ale’t-tertib ve’t-terkīb tafşıl olundu; ammā ²bu mağalde keşret-i kelāmdan ictināb itmeyüp ³bunuñ eşkālını cüz’en fe-cüz’en anuñ-çün ⁴ta‘bir itdük ki mübtedī olan qarındaşlara ⁵bu huşuş kühn-ile ma‘lüm ola. Ve illa eger bu ⁶vech-ile vāzih ve rüşen ta‘bir olunmasa herkes ⁷bunu ‘alā sebīli’l-istiḥkāk iz‘ān idinmek ⁸müyesser degüldi; zīrā bunuñ eşkālını biri⁹birine muğāyirdür, qābil-i idrāk ve qābil-i kıyās ¹⁰degüldür. Ol sebebden ‘alā sebīli’l-infirād beyān ¹¹olundu.

El-faşlü’s-sānī fī beyān-i ¹²darbi’l-miškālī bi’l-küsūri ya‘nī bā-şa‘irin ve kīrātın.

¹³İkinci faşl, mişkālün ma‘al-küsūr olan **107a** ¹darbların beyān ider ki bā-şa‘irin ve kīrātın ola. ²Pes bu küsūrāt-ı mişkālī dağı bildükden soñra ³bunuñ bir qā‘idesi dağı vardur kim kıymet-i ⁴mişkāl, ma‘a şa‘irin ve kīrātın istiḥrāc olunur; ⁵ammā anuñ dağı ba‘zı sıfır zāyid-ile ve ba‘zı bilā-⁶sıfırın istiḥrāc olunur, anları dağı beyān idelüm. ⁷İmdi bilgil ki bu aqça yüz fülūs ⁸farz olıcağ bir dirhem dağı yüz şa‘ir ⁹farz olmağ lāzımdur. Pes bir mişkāl ki bir dirhem ¹⁰ve nişf-ı dirhemdür, bu i‘tibār üzere yüz ¹¹elli şa‘ir olur. İmdi bu yüz elli şa‘ir ¹²bir mişkāl olıcağ bir kīrāt ki mişkālün yigirmi ¹³dōrt cüz’inden bir cüz’dür, ol dağı ne qadar **107b** ¹olur? Anı dağı bilmek gerekdür. Pes ol taqdīrce ²bir kīrāt, altı şa‘ir ve rub‘ şa‘ir olur ve iki kīrāt ³dađı yigirmi biş şa‘ir olur ve sekiz kīrāt dağı elli şa‘ir ⁴olur ve on altı kīrāt ki bir dirhemdür yüz şa‘ir olur. Mişāl:

⁵ bir kīrāt	iki kīrāt	dört kīrāt	sekiz kīrāt	on altı kīrāt
				
6/25	12/50	25	50	100

⁷Ve bu kīrāt¹ların eşkālī ki on altı kīrāta ⁸varınca taşvīr olundu ve bunūn bir kīrātına yine ⁹kīrāt dirler ve iki kīrātına nışf-ı sūdüs ¹⁰dirler ve dört kīrātına sūdüs dirler ve sekiz ¹¹kīrātına şūls dirler ve on altı kīrātına şūlüseyn ¹²dirler ve bunlara vech-i tesmiye neydügi sâbıkan mezkurdur. ¹³Pes bunları dahı bildükden şoñra bilgil ki bir mişkāl **108a** ¹gerçi be-hisâb-ı şa‘îr toksan altı şa‘îrdür ammâ bu ²vaz‘ hemân tertīb-i mişkālī bilmeg-içündür; zīrâ ³bir maħalde ki mişkāl bā-şa‘îrin ve kīrātın đarb olmalı ⁴ola, anuñ-la istihrâc müyesser degüldür. Pes ol ⁵vaqtın bir mişkālī ki bir dirhem ve nışf-ı dirhemdür, ⁶yüz elli şa‘îr farz itmek gereksin ki kâbil-i ⁷istihrâc ola. Pes bu tağdırce bir mişkāl ⁸ve bir kīrāt yüz elli altı şa‘îr ve rub‘ şa‘îr ⁹olur ve iki mişkāl iki kīrāt dahı üç ¹⁰yüz on iki şa‘îr ve nışf-ı şa‘îr olur ve üç ¹¹mişkāl üç kīrāt dahı dört yüz altmış sekiz ¹²şa‘îr ve si rub‘ şa‘îr olur. Meselâ; bir mişkāl ve bir ¹³kīrāt şöyle yazılır:1/56/25. Ve iki mişkāl **108b** ¹iki kīrāt dahı şöyle yazılır: 3/12/50. ²Ve üç mişkāl üç kīrāt dahı şöyle yazılır: 4/68/75. ³Ve eger bu üç kīrāt üzerine ⁴bir kīrāt dahı zâm olursa ki dört kīrāt ⁵ola, ol vaqt bu ‘ibâret-i kīrāt bundan ref‘ ⁶olup buña süds-i mişkāl dirler; zīrâ bu süds-i ⁷mişkāl olur ve kitâbetde dahı yigirmi biş ⁸şeklin yazarlar. Ve andan şoñra bunların ⁹cem‘inden dahı gâfil olmayasın ya‘nî bir ¹⁰kīrātı iki kīrāt-ıla veyâ üç kīrāt-ıla veyâ dört ¹¹kīrāt-ıla cem‘ ider olsañ gerekdür ki şa‘îrini ¹²şa‘îr tahtına yazup ve kūsūr-ı şa‘îrini dahı yine ¹³şa‘îrün kūsürü tahtına yazup andan cem‘ idesin **109a** ¹ki şaħîh ola:

Mişâl-i cem‘-i kīrāt:

6 2 5

1 2 5 0

1 8 7 5

²Pes bunları dahı tamâm bildükden şoñrâ ³bunların kūsūrât-ıla olan đarbları aħvâlin dahı ⁴beyân idelüm. İmdi bilgil ki bir mişkāl ⁵zeheb veyâ mürvârîd veyâ ğayr beherhâl mişkāl-ile ⁶vezn olur nesnelerden olsa ve anuñ mişkālī ⁷yigirmi dörde olsa ve bir mişkāl ve bir kīrāt zeheb ⁸bi-hisâbihi n‘eyler anı bilmek dileseñ bir tarîk ⁹budur ki erba‘a-i mütenâsibe tarîkince bilesin ¹⁰ki anuñ kâ‘idesi sâbıkan mezkurdur.

Ammā ¹¹kemāl-i idrāk oldur kim bu tarīķi fehm ¹²idüp bunuñ emsāli nesneleri bu tarīķ ¹³üzere istihrāc idesin. Pes imdi bir mişkālī **109b** ¹ve bir kīrātı şöyle yazasın:

1/56/25

24

²Ve bunu yigirmi dörde darb idesin bu hāşıl ³olur: 37/5000. Ve bu hāşıl-ı darbuñ ⁴şülüşin tefrīķ idüp gideresin bu şekl ⁵baķī kalur: 25/0000. Ve bunuñ daħı dört ⁶hānesin li-ecli'l- kūsūr tarħ idesin; zīrā üç ⁷hāne-i kūsūr kīrātıda vardur ve bir hāne-i kūsūr ⁸daħı mişkālde vardur ki elli şa‘irdür. Pes bu ⁹ma‘lüm oldu ki bir mişkāl zehab, yigirmi dörde ¹⁰olsa bir mişkāl ve bir kīrātı yigirmi biş aķça ¹¹eyler-imiş. Ve eger iki mişkāl ve iki kīrāt zehabüñ ¹²daħı her mişkālī yigirmi dörde olsa ol daħı ¹³bi-hisābihi n’eyler? Anı daħı bilmek dileseñ gerekdür ki **110a** ¹bu iki mişkāl ve iki kīrātı daħı şöyle yazasın:

3/12/25

24

²Ve bunu daħı yigirmi dörde darb ³idesin bu hāşıl olur: 75/0000 Ve bu ⁴hāşıl-ı darbuñ daħı yine şülüşin tefrīķ idüp ⁵gideresin bu şekl bāķī kalur: 50/0000. ⁶Ve bunuñ daħı dört hānesin li-ecli'l-kūsūr tarħ ⁷idesin. Pes bu daħı ma‘lüm oldu ki iki ⁸mişkāl ve iki kīrāt zehab, yigirmi dördere elli ⁹aķça eyler-imiş ve eger üç mişkāl ve üç kīrāt ¹⁰zehabüñ daħı mişkālī yigirmi dördere olsa ¹¹ol daħı bi-hisābihi n’eyler? Anı daħı bilmek dileseñ ¹²gerekdür ki bu üç mişkāl ve üç kīrātı daħı ¹³şöyle yazasın:

4/68/ 75

24

Ve bunu **110b** ¹daħı yigirmi dörde darb idesin bu hāşıl ²olur: 112/5000.

Ve bu hāşıl-ı darbuñ ³daħı yine şülüşin tefrīķ idüp gideresin bu ⁴şekl bāķī kalur: 75/0000 ve bunuñ daħı ⁵dört hānesin li-ecli'l-kūsūr tarħ idesin. ⁶Pes bu daħı ma‘lüm oldu ki üç mişkāl ⁷ve üç kīrāt zehab, yigirmi dördere yitmiş biş ⁸aķça eyler-imiş. Pes bunları ya‘nī a‘dād-ı şa‘īr-ile ⁹darb olanları daħı bildükden soñra ol ¹⁰şifir zāyid-ile istihrāc olanları ve bilā-şifrin ¹¹istihrāc olanları daħı beyān idelüm; ammā ¹²anlar kâ‘ide-i diger-ile istihrāc olunur. İmdi ¹³bilgil ki bir mişkāl zehab elli altı aķçaya **111a** ¹olsa altı mişkāl ve bir kīrāt zehab bi-hisābihi ²n’eyler? Anı daħı bilmek

dileseñ imdi bunuñ dahı ³kā'idesi budur ki bu altı mişkāl zehebüñ ⁴nıfın yine kendü üzerine zām idesin. Meşelā; ⁵altı mişkālün nıfı üç mişkāl olur, ol ⁶üç mişkālî bu altınuñ üzerine zām idicek ⁷toğuz olur ve bu toğuzı yazasın ve hāne-i ⁸'aşerātı hālî koymayup yemīninden tarafına ⁹bir şıfır zāyid vaz' idesin ve andan soñra ¹⁰altı şa'ır ve rub' şa'ır ki bir kīrātdur anı ¹¹dahı ol şıfır māzādenüñ yemīninden tarafına ¹²şöyle yazasın: 9/06/25

56

Ve bunı ¹³elli altıya dārb idesin bu hāşıl olur: **111b** 507/5000. ¹Ve bu hāşıl-ı dārbuñ dahı yine şülüşin ²tefrīk idüp gideresin bu şekl bākī kālur: ³338/3333 (ve şülüş dirhem) ve bunuñ dahı dört ⁴hānesin li-ecli'l-küsür tarh idesin pes ⁵bu dahı ma'lūm oldı ki toğuz mişkāl ve bir kīrāt ⁶zeheb elli altışara üç yüz otuz sekiz aqça ⁷ve şülüş-i dirhem eyler-imiş ve eger bu li-ecli'l-küsür tarh olan eşkāl, şülüş-i dirhem ⁹olduğından ma'lūm olur anı dahı bilmek ¹⁰dileseñ bilgil ki eger bu tarh olan ¹¹hāne-i küsür bir hāne olsa ya'nī hāne-i āhād ¹²tarh olsa ol vaqt hāne-i 'aşerāt mevcūd ¹³olup on 'aded bir aqça i'tibārı üzerine **112a** ¹olur pes bu taqdīrce üç 'aded ve şülüş-i 'aded ²şülüş-i dirhem olur ve eger tarh olan hāne-i ³küsür iki hāne olsa ol vaqt hāne-i miāt ⁴mevcūd olup yüz 'aded bir aqça i'tibārı ⁵üzerine olup otuz üç 'aded ve şülüş-i 'aded ⁶yine şülüş-i dirhem olur ve eger tarh olan ⁷hāne-i küsür üç hāne olsa ol vaqt ⁸hāne-i ulūf mevcūd olup biñ aqça bir aqça ⁹i'tibārı üzerine olup üç yüz otuz üç ¹⁰'aded ve şülüş-i 'aded yine şülüş-i dirhem olur. ¹¹Ve eger tarh olan hāne-i küsür dört hāne ¹²olsa ol vaqt hāne-i 'aşerāt-ı ulūf mevcūd ¹³olup on biñ 'aded bir aqça i'tibārı üzerine **112b** ¹olup üç biñ üç yüz otuz üç 'aded ²ve şülüş-i 'aded yine şülüş-i dirhem olur ve eger ³bir mişkāl zeheb altmış aqçaya olsa yigirmi ⁴dört mişkāl ve süds-i mişkāl zeheb bi-hisābihi ⁵n'eyler, anı dahı bilmek dileseñ gerekdür ki bu ⁶yigirmi dört mişkālün dahı nıfın yine kendü ⁷üzerine zām idesin otuz altı olur ⁸anı yazup ve yigirmi biş 'aded ki süds-i ⁹mişkāldür anı dahı anuñ yemīninden tarafına ¹⁰şöyle yazasın: 36/25

60

Ve bunda şıfır ¹¹zāyid vaz' itmeyesin ve bunı altmışa dārb ¹²idesin bu hāşıl olur: 2175/00. ¹³Ve bu hāşıl-ı dārbuñ dahı yine şülüşin tefrīk idüp **113a** ¹gideresin, bu şekl bākī kālur: 1450/00. ²Ve bunuñ dahı iki hānesin li-ecli'l-küsür ³tarh idesin. Pes bu dahı ma'lūm oldı ⁴ki yigirmi dört mişkāl ve süds-i mişkāl zeheb, ⁵altmışar biñ dört

yüz elli akça eyler-imiş. ⁶Ve eger bir mişkāl zeheb elli dört dirheme ⁷ve si rub‘-ı dirheme olsa dört mişkāl ⁸ve sülş-i mişkāl zeheb bi-hisābihi n’eyler? Anı daḥı ⁹bilmek dileseñ gerekdür ki bu dört mişkālūñ ¹⁰daḥı nişfin yine kendü üzerine zam idesin, ¹¹altı olur. Anı yazasın ve daḥı elli ‘aded ki ¹²sülş-i mişkāldür anı daḥı bu altınuñ yemīninden ¹³ṭarafına şöyle yazasın ve bunda daḥı şıfır zāyid **113b** ¹vaz‘ itmeyesin: 6/50

54/75.

Ve bunı daḥı ²elli dört dirheme ve si rub‘-ı dirheme ḍarb ³idesin bu ḥāşıl olur: 3 5 5 / 8 7/ 50 ⁴ve bu ḥāşıl-ı ḍarbuñ daḥı yine sülşin tefrīk idüp ⁵gideresin bu eşkāl bākī kalur: 2 3 7 / 2 5/0 0 ⁶ve bunuñ daḥı dört ḥānesin li-ecli’l-küsür ⁷ṭarḥ idesin ki iki ḥānesi mişkālūñ sülş-i ⁸küsürıdur ve iki ḥānesi daḥı si rub‘-ı dirhemūñ ⁹küsürıdur. Pes bu daḥı ma‘lūm oldı ki dört ¹⁰mişkāl ve sülş-i mişkāl zeheb, elli dörder dirheme ¹¹ve si rub‘-ı dirheme iki yüz otuz yidi dirhem ¹²ve rub‘ dirhem eyler-imiş ve eger bir mişkāl zeheb ¹³yine elli dört dirheme ve si rub‘-ı dirheme olsa **114a** ¹ṭoḡuz kīrāt zeheb bi-hisābihi n’eyler, anı daḥı bilmek ²dileseñ gerekdür ki bu elli altı ‘adedi ³ve rub‘ ‘adedi ki ṭoḡuz kīrātıdur şöyle yazasın ⁴ve bunda daḥı şıfır zāyid vaz‘ itmeyesin: ⁵ 56/25

54/75

Ve bunı daḥı elli dört dirheme ⁶ve si rub‘-ı dirheme ḍarb idesin bu ḥāşıl ⁷olur: 30/796875. Ve bu ḥāşıl-ı ⁸ḍarbuñ daḥı yine sülşin tefrīk idüp gideresin ⁹bu şekl bākī kalur: 20/531250. ¹⁰Ve bunuñ daḥı altı ḥānesin li-ecli’l-küsür ¹¹ṭarḥ idesin; zīrā dört ḥānesi ṭoḡuz kīrātūñ ¹²küsürıdur ve iki ḥānesi daḥı si rub‘-ı dirhemūñ ¹³küsürıdur. Pes bu daḥı ma‘lūm oldı ki **114b** ¹zehebūñ mişkālī, elli dört dirheme ve si rub‘-ı ²dirheme olsa anıñ ṭoḡuz kīrātı bi-hisābihi yigirmi ³dirhem ve nişf-ı dirhem ve rub‘-ı sümni dirhem eyler-imiş. ⁴Ve eger bu yigirmi dirhem ve nişf-ı dirhemden zāyid ⁵maṭrūḥ olan otuz bir biñ iki yüz elli ⁶‘aded, ne vech-ile rub‘-ı sümni olur anı daḥı bilmek ⁷dileseñ gerekdür ki şekl-i sümni yazasın ve yemīninden ⁸ṭarafına üç şıfır zāyid vaz‘ idüp dört ‘adede ⁹taḡsīm idesin.

Miṣāl-i taḳsīm:

1 2		
1 2 5 0 0 0		3 1 2 5 0
4 4 4 4 4		

¹⁰Pes bu emārātdan bu daḥı ma‘lūm oldu ki bu ¹¹ḳadar a‘dād-ı kūsūr rub‘-ı ṣūmn olur-imiş. Pes bu mişḳālūñ ¹²daḥı ma‘a şa‘iren ve ḳırāten olan ḍarblarından ki ¹³muḥāsibine ehemm olup ve bāḳisine daḥı miḳyās olmağa **115a** ¹yaraya, anlardan bir niçe şūret tefrīḳ olunup ²mübtediler fehm idecekleri derecede olan ³kelimāt-ıla vāzih ve rūšen ta‘bīr olundu; ⁴ve bāḳisi daḥı ‘alā hazā ḳıyās olına. Ammā bunda ⁵ba‘zı şūretler zıkr olundu ki anlar şıfır zāyid ⁶vaz‘ olunmadın ve nişf-ı zāyid daḥı zam olunmadın ⁷hemān sūlūşin tefrīḳ itmeg-ile şaḥih olur ⁸ve ba‘zı şūret daḥı zıkr olundu ki ⁹aña şıfır zāyid vaz‘ idüp ve nişf-ı zāyid daḥı ¹⁰zam olduğdan şoñra yine sūlūşin tefrīḳ itmeg-ile ¹¹şaḥih olur ve ba‘zı şūretlere daḥı zıkr ¹²olundu ki anlar şıfır zāyid vaz‘ olunmadın ¹³hemān nişf-ı zāyid zam olunup sūlūşin tefrīḳ **115b** ¹itmeg-ile şaḥih olur. Ammā ol niçün eyle oldu ²ve bu niçün böyledür, bunlara vech beyān ³olunmaduğına bā‘iş oldur ki sābıkan, bu ilm-i ⁴ḥisābuñ mübtediler fehm idecekleri derecede ⁵olanların beyān itmek meşrūtdur. Ol ⁶ecilden bu ḳadarda ihtişār olundu. ⁷Pes sen daḥı bunları hemān vaz‘ları üzere ⁸ḥıfz u zabt itmek gereksin ki bāḳisine ⁹daḥı ittılā‘-ı küllī ḥāşıl idüp ta‘līm-i ¹⁰gayra muḥtāc olmayasın.

El-faşlü’s-¹¹sālīs fī beyān-i kūsūrāti’d-dirhemi

¹²Üçüncü faşl kūsūrāt-ı dirhem beyānındadır ¹³ya‘nī aḥvāl-i fülüsü beyān ider ve bu aḥvāl-i **116a** ¹fülüsü daḥı bilmek, muḥāsibine cümle-i mühimmātdandır. ²Zirā bu kūsūrāt-ı dirhemde daḥı şol ḳadar ³amīḳ ḥāletler vardur ki degme muḥāsib ⁴bir mes‘elesin telḥiş idemez. İmdi ⁵bilgi ki bir dirhem ya‘nī bir aḳça yüz peşizdür ⁶ya‘nī yüz fülüs olur ve bu yüz peşizüñ ⁷her birisi yüz şa‘ir olur ve bu yüz şa‘irüñ ⁸daḥı her birisi yüz ḥardal olur ve bu yüz ⁹ḥardaluñ daḥı her birisi yüz zerre olur ve bu yüz ¹⁰zerrenüñ daḥı her birisi yüz ḥaşv olur. Pes ¹¹bu ma‘niden lāzım geldi ki ṣūmn-i dirhem on ¹²iki peşiz ve elli şa‘ir ola ve rub‘-ı dirhem daḥı ¹³yigirmi biş peşiz ola ve si ṣūmn-i dirhem daḥı **116b** ¹otuz yidi peşiz ola ve elli şa‘ir ola ve nişf-ı ²dirhem daḥı elli peşiz ola ve penç ṣūmn-i dirhem ³daḥı altmış iki peşiz ve elli şa‘ir

ola ve si ⁴rub‘-ı dirhem dahı yitmiş biş peşiz ola ve heft ⁵şümn-i dirhem dahı seksen yidi peşiz ve elli ⁶şa‘ır ola. Pes bu tertibi dahı bildükden şöña ⁷bu zıkr olanlar hâlet-i kitâbetde nice ⁸yazılır, anları dahı beyân idelüm. İmdi ⁹bilgil ki şüret-i şümn-i dirhem budur: ¹⁰ 12/50 ve şüret-i rub‘-ı dirhem budur: 25 ¹¹ve şüret-i si şümn-i dirhem budur: 37/50 ve şüret-i ¹²nısf-ı dirhem budur: 50 şüret-i penç ¹³şümn-i dirhem budur: 62/50 ve şüret-i si rub‘-ı **117a** ¹dirhem budur: 75 ve şüret-i heft şümn-i ²dirhem budur: 87/50 ve eger bu heft-i şümne ³şümn-i diger dahı zam olursa bir aqça olur. ⁴Pes bu ahvâl-i fülüs dahı min‘el-beşiz ilâ ⁵haşv ‘alâ sebîli’t-tahkîk beyân olundı ⁶ve şümnden dahı tâ heft-i şümne varınca ⁷ne vech-ile kitâbet olunmaq gerek ol dahı ⁸beyân olundı. Pes bunları dahı bildükden ⁹şöña bu küsürât-ı dirhemi biribiriyile cem‘ ¹⁰ider olsañ anı dahı nice itmek gerekdür, ¹¹anlaruñ dahı meşkük ve müştebih olanlarından ¹²bir niçesin beyân idelüm kim bâkîsi ¹³âsân ola, zîrâ bu küsürât-ı dirhemüñ **117b** ¹ba‘zı iki hâne ve ba‘zı dört hânedür; bunları ²ne vech-ile yazup cem‘ itmek gerekdür ki şahîh ³ola, anı dahı bilmek gerekdür. İmdi bilgil ki ⁴şümn-ile rub‘ı cem‘ ider olsañ şöyle yazasın: ⁵ 12/50

$$\frac{25}{37/50}$$

Zîrâ bu şümn on iki peşiz ve elli ⁶şa‘ırdür. Bu elli şa‘ır dahı yüz peşizden bir peşiz ki ⁷nısfı olur, eyle olıcaq bu şümn on iki buçuq peşiz ⁸olur pes bu on iki peşiz a‘dâd-ı şahîhdür ⁹ve nısf-ı peşiz ki elli şeklinde yazılmışdur ol ¹⁰küsür-ı peşizdür ve rub‘ dahı kim yigirmi biş peşizdür ¹¹ol dahı a‘dâd-ı şahîhdür. İmdi bu cem‘de a‘dâd-ı ¹²şahîh tahtına ya‘nî peşizi peşiz ¹³tahtına getürüp ve küsürâtı ki şa‘ırdür anı taşra **118a** ¹düşürmek gereksin ki cem‘üñ sıhhat üzere ola ²ve illâ olmaz. Pes imdi bu şümn-ile rub‘ın cem‘inden ³dahı si şümn-i dirhem hâşıl olur ve eger dörder ⁴hânelüsin dahı yine dörder hânelüsüyle ⁵cem‘ ider olsañ ya‘nî şümn-ile si şümn gibi veyâ ⁶si şümn-ile penç şümn gibi ve penç şümn-ile heft ⁷şümn gibi pes anlaruñ dahı peşizin peşiz tahtına ⁸ve şa‘ırın şa‘ır tahtına yazasın ki ol dahı şahîh ⁹ola. Meselâ; şümn-i dirhem-ile si şümn-i dirhemi ¹⁰cem‘ ider olsañ şöyle yazasın: 12/50

$$\frac{37/50}{50/00}$$

¹¹Pes bu biş biñ ‘adedden daḥı hemān nıṣf-ı ¹²dirhem ḥāşıl olur; zīrā iki ḥāne-i kūsūr ¹³şümnde ve iki ḥāne-i kūsūr daḥı si şümnde vardır. **118b** ¹İmdi bu biş biñ ‘adedüñ daḥı dört ḥānesin ²li-ecli’l-kūsūr tarḥ idicek bu biş ‘aded ḥāne-i ³kūsürda vāḳi’ olup nıṣf-ı dirhem olur ve bunun ⁴bigi maḥallerde şıfra i’tibār olmaz; zīrā a’dād ⁵eger biş biñdür ve eger biş yüzdür ve eger bişdür ⁶hemān yine nıṣf-ı dirhem olur ve eger si şümni-ile ⁷penç şümni daḥı cem‘ ider olsañ bunu daḥı ⁸şöyle yazasın: 37/50

62/50

1/0000

Pes bu on biñ ⁹‘adedden daḥı hemān bir aḳça ḥāşıl olur. ¹⁰Pes bunun daḥı dört ḥānesin li-ecli’l-kūsūr tarḥ ¹¹idicek bir ‘aded ḳalır ve ol bir ‘aded ḥāne-i şihāḥda ¹²vāḳi’ olduḡı ecilden bir aḳça olur ve eger penç ¹³şümni-ile heft şümni daḥı cem‘ ider olsañ bunu **119a** ¹daḥı şöyle yazasın: 62/50

87/50

1/5000

Pes bu ²on biş biñ ‘adedden daḥı hemān bir dirhem ³ve nıṣf-ı dirhem ḥāşıl olur, pes bunun daḥı dört ⁴ḥānesin li-ecli’l-kūsūr tarḥ idicek ḥāne-i ⁵şihāḥda vāḳi’ olan bir ‘aded biş aḳçadır ve ḥāne-i ⁶kūsürda vāḳi’ olan biş ‘aded daḥı nıṣf-ı ⁷dirhem olur ki tafşılı sābıḳan mezkūrdur. Pes ⁸bu kūsūrāt-ı dirhemün daḥı biribiriyle cem‘leri ⁹ḳavā’idin bu ḳadar bildükden soñra bāḳisini daḥı ¹⁰buña ḳıyās idesin.

El-faşlü’r-rabi’ ¹¹fi beyān-i ḳarbi’l-kūsūri ma‘al-kūsūri

Dördüncü ¹²faşl, bu kūsūrāt-ı dirhemün ḳarbi beyānındadır ¹³ki yine ma‘al-kūsūr ola. İmdi bu kūsūrāt-ı **119b** ¹dirhemi daḥı biribiriyle ḳarb ider olsañ nice ²itmek gerekdür, anları daḥı beyān idelüm. Pes anları ³evvelā şümni-ı dirhemden ya‘nī bir pūldan ibtidā ⁴idelüm; zīrā anlar eyitmişler “Bir pūlı begenmeyen ⁵bir pūla degmez” demişler. İmdi bilgil ki şümni-ı ⁶dirhem kerre şümni-ı dirhem daḥı ḳaç ⁷olur bilmek dileseñ gerekdür ki bu şekl şümni yine ⁸bi-nefsihi ḳarb idesin şöyle olur:

12/5

12/5

/0 1 5 6 2 5

⁹Ve bu hāşıl-ı darbuñ yesārından tarafına bir sıfır ¹⁰zāyid vaż‘ idüp andan tarh idesin; zīrā ¹¹bunda kūsūr-ı maḍrūb ve maḍrūbun fih altı hānedür ¹²ve bu tarh olan hāşıl-ı darb dahı altı hāne ¹³gerekdür. Pes bu şümn-i dirhem dahı on iki buçuğ peşiz **120a** ¹idügi ma‘lüm olduğdan şoñra kesret-i kitābet ²olmasun için bu şekl-i nişf bilā-şıfrın dahı yazılır; ³zīrā ‘alāyim-i nişfa biş şekli her maḥalde iktifā ider. İmdi ⁴bu on biş biñ altı yüz yigirmi biş a‘dād ki hāşıl-ı ⁵darbdur bu şümnüñ şümni olur ammā bu eşkāl şümnüñ ⁶şümni idüğine yaḳīn neden hāşıl olur, anı dahı ⁷bilmek dileseñ gerekdür ki şekl-i şümni sekiz ‘adede ⁸tā dükenince taḳsīm idesin ya‘nī üç sıfır zāyid ⁹vaż‘ idüp andan taḳsīm idesin. Mişāl-i taḳsīm:

$$\begin{array}{r|l} 4 & 24 \\ 125000 & 15625 \\ 88888 & \end{array}$$

¹⁰ Pes bu emārātdan bu ¹¹dahı ma‘lüm oldı ki şümn-i dirhem kerre şümn-i dirhem ¹²dahı şümnüñ şümni olur-ımış ve eger rub‘-ı dirhem kerre ¹³rub‘-ı dirhem dahı kaç olur anı dahı bilmek **120b** ¹dileseñ gerekdür ki anı dahı şöyle yazup darb ²idesin ve bu hāşıl-ı darba dahı bir sıfır zāyid ³vaż‘ idesin ki bunuñ dahı kūsūrı dört hāne ⁴ola.

$$\begin{array}{r} 25 \\ 25 \\ \hline /06/25 \end{array}$$

Pes bu altı yüz yigirmi biş ⁵a‘dād ki hāşıl-ı darbdur nişf-ı şümn-i dirhem olur; ⁶zīrā şümn on iki peşiz ve nişf-ı peşizdür. Pes on ⁷iki buçuğ peşizüñ dahı nişfi altı peşiz ve rub‘ ⁸peşiz olur ki ol nişf-ı şümn-i dirhemdür. Pes ⁹bu dahı ma‘lüm oldı ki rub‘ kerre rub‘ dirhem ¹⁰dahı nişf-ı şümn-i dirhem olurmuş ammā bu nişf-ı ¹¹şümnüñ şekli dahı penç şümn-i dirhemüñ şekline ¹²müşābih şekldür. Pes bu maḥall-i taḳlīdür ve bu ne ¹³vech-ile temiz olur anı dahı bilmek gereksin ki **121a** ¹bu şekl, bir maḥalde vāḳi‘ olsa bu nişf-ı şümn-i ²dirhem midür veyā penc şümn-i dirhem midür bilesin. ³imdi bilgil ki bu şekl-i nişf-ı şümn-i dirhem ⁴bir maḥalde vāḳi‘ olsa ki penc şümnden mādün ⁵olsa ya‘nī nişf-ı şümn-i dirhem farz oluna ⁶ol vaḳt bu şekl nişf-ı şümn-i dirhem olur; ⁷ammā bir maḥalde vāḳi‘ olsa ki nişf-ı şümnden ⁸ziyāde olsa

ya'nî penc şümn-i dirhem farz oluna ⁹ol vaqt bu şekl, penc şümn-i dirhem olur. Meşelâ; ¹⁰şümn-i dirhem kerre penç şümn-i dirhem darb olıcağ ¹¹kaç 'aded olursa şümn-i dirhem kerre nısf-ı şümn-i ¹²dirhem dahı ol kadar olur. Mişâl-i darb:

12/5

62/5

¹³Ve bunuñ hâşıl-ı darbı bu olur: /07/8125

75

121b ¹Ve bu hâşıl-ı darbuñ dahı ma'al-şfir altı hânesin ²bi-tamâmihi tarh idesin pes imdi bu eşkâlden ³eger murâd şümn-i dirhem kerre penç şümn-i dirhem ⁴olursa bu şekl-i nısf-ı şümn-i dirhem dahı şümn-i şümn-i ⁵dirhem olur, zîrâ bu yidi 'aded kûsûrdan ⁶nısf-ı şümn-i dirhem hâşıl olur ve bâkî kalan ⁷on biş biñ altı yüz yigirmi biş 'aded dahı ⁸şümn-i şümn olur ve eger bu eşkâl-i darbdan murâd ⁹şümn-i dirhem kerre nısf-ı şümn-i dirhem olursa ¹⁰ol vaqt bu eşkâl-i hâşıl-ı darb şümnüñ şümninüñ ¹¹nısfı olur ve eger bu miqdâr a'dâd dahı neden ¹²şümnüñ şümninüñ nısfı olur, anı dahı bilmek dileseñ ¹³gerekdür ki şümnüñ şümnini taşîf idesin ki ma'lûm **122a** ¹ola. Mişâl-i taşîf-i şümn-i şümn: /01/56/25

/0/78/12/5

²Pes bu dahı ma'lûm oldı ki bu miqdâr a'dâd-ı ³kûsûr şümnüñ şümninüñ nısfı olurmuş. Pes her-⁴çend ki bunlaruñ emşâli kûsûrât vâkî' ola ⁵anları bu tarîk üzere tamâm idrâk idüp ⁶muqtezâ-yı maħalce ta'bîr idesin ve eger si ⁷şümn kerre si şümn dahı kaç olur anı dahı ⁸bilmek dileseñ gerekdür ki anı dahı şöyle yazup ⁹darb idesin

27/5

37/5

Ve bunuñ dahı hâşıl-ı ¹⁰darbı bu olur: /1 4/ 0 6 2 5

1/5

Ve bu hâşıl-ı ¹¹darbuñ bi-tamâmihi altı hânesini dahı li-ecli'l-kûsûr ¹²tarh idesin, zîrâ üç hâne-i kûsûr mağrûbda ¹³vardur ve üç hâne-i kûsûr dahı mağrûbun fihde **122b** ¹vardur. İmdi bunuñ iki hâne-i ülâsından ki ²hâne-i peşîzdür şümn-i dirhem ahz itmek gerekdür, ³zîrâ bu kadar 'aded hemân şümn-i dirheme müteħammildür. ⁴Meşelâ bu on dört 'adedüñ on iki buçuğ ⁵peşîzi şümn-i dirhem olur ve bu on dört ⁶adedden bir buçuğ 'aded bâkî kâlur ve bu bir buçuğ ⁷adedi dahı 'adet üzere hâşıl-ı darbuñ

tahtında ⁸yazasın ya'nī bir 'adedin dört tahtına ve nısf-ı ⁹'adedin dahı sıfır tahtına yazasın cem' idesin ¹⁰ve bu on biş biñ altı yüz yigirmi biş 'aded dahı ¹¹şümnüñ şümni olur. Bu dahı ma'lüm oldu ki ¹²si şümn-i dirhem kerre si şümn-i dirhem dahı şümn-i ¹³dirhem ve dahı şümnüñ şümni olurmuş. Ve eger nısf-ı **123a** ¹dirhem kerre nısf-ı dirhem dahı kaç olur, anı ²dahı bilmek dileseñ gerekdür ki anı dahı ³şöyle yazup darb idesin:

50

50

Ve bunuñ dahı ⁴hāşıl-ı darbı bu olur: /25/00. Ve hāşıl-ı ⁵darbuñ dahı dört hānesin bi-tamāmihi li-ecli'l-⁶küsür tarh idesin, pes bundan dahı ⁷hemān rub'-ı dirhem hāşıl olur, zīrā bu ⁸küsürātuñ bunuñ bigi maħallerinde vāķi' olan ⁹şıfırlar zāyid olup bilā-'amel oldukları sābıķan ¹⁰mezkürdür. İmdi bu dahı ma'lüm oldu kim ¹¹nısf-ı dirhem kerre nısf-ı dirhem dahı rub'-ı ¹²dirhem olur-imiş. Pes bundan soñra bilgil ki ¹³bu fülüsüñ bir hāli dahı vardır ki bu zıkr **123b** ¹olanlardan ol ğayrdur ve hem sāyirine nisbet ²bunuñ kâ'idesi āsān-terdür. İmdi bunuñ dahı ³beyān idelüm. Meşelā; bir kimesne eşkāl-i fülüs ⁴nedür bilmese, bu fülüsüñ darbı aħvālin dahı ⁵bilmese ve ma'al-küsür olan eşkāl-i, darbdan ⁶istiħrāc-ı fülüsā dahı kâdir olmasa ol ⁷kimesne, şümn-i dirhem kerre şümn-i dirhem ve rub'ı dirhem ⁸kerre rub'-ı dirhem kaç olur bilmek dilese ⁹ol nice itmek gerekdür ki bunları istiħrāc ¹⁰idebile. İmdi bilgil ki bir aķça ki heşt şümnüdür ¹¹bu heşt şümni yine bi-nefsihi şöyle darb idesin:

8

8

64

¹²Ve bu hāşıl-ı darb olan altmış dört 'aded ¹³saña mīzān olur, bunuñ zabt idesin. Ba'de **124a** ¹şümn-i dirhem kerre şümn-i dirhem kaç idügin bu ²tarıķ üzre istiħrāc ider olsañ nice gerekdür ³anı dahı beyān idelüm. Pes imdi bu şümn-i dirhem ⁴ki bir aķçanuñ sekiz cüz'inden bir cüz'dür, ⁵bir cüz' olduğı sebebden bir kerre bir diyüp darb ⁶idesin ya'nī biri bire darb itmek gereksin. Mişāl:

1

1

1

⁷Pes bir kerre bir yine bir olur. İmdi bu ⁸bir ‘aded ol saña mīzān olan altmış ⁹dört ‘adedüñ nesi olur anı bilmek gereksin ¹⁰ki bunu aña kıyās idebilesin. Pes ¹¹imdi ol altmış dördüñ şümn-i dirhemi sekiz ¹²‘aded olur ve ol sekiz ‘adedüñ biri şümnüñ şümni ¹³olur. İmdi bu daḥı ma‘lūm oldu ki bu vech-ile **124b** ¹daḥı şümn-i dirhem kerre şümn-i dirhem daḥı yine şümnüñ ²şümni olurmuş. Ve eger rub‘-1 dirhem kerre rub‘-1 dirhem ³daḥı kaç olur? Anı daḥı bilmek dileseñ ⁴pes bu rub‘-1 dirhem daḥı ol sekiz ⁶cüz’üñ iki cüz’i olduğu sebebden buña ⁷iki kerre iki diyüp ḍarb idesin. Mişāl:

$$\begin{array}{r} 2 \\ 2 \\ \hline 4 \end{array}$$

⁸Pes iki kerre iki daḥı dört olur. İmdi ⁹bu dört ‘aded daḥı ol saña mīzān olan ¹⁰altmış dört ‘adedüñ nesi olur? Anı daḥı bilmek ¹¹gereksin ki bunu daḥı aña kıyās idebilesin. ¹²Pes imdi ol altmış dördüñ sekiz ‘adedi ¹³şümn-i dirhem olıcaḥ dördi daḥı nıṣf-1 şümn-i dirhem **125a** ¹olur. İmdi bu daḥı ma‘lūm oldu ki ²bu tarīḳ-ile daḥı rub‘-1 dirhem kerre rub‘-1 dirhem ³daḥı nıṣf-1 şümn-i dirhem olurmuş ve eger nıṣf-1 ⁴dirhem kerre nıṣf-1 dirhem daḥı kaç olur? Anı ⁵daḥı bilmek dileseñ pes bu nıṣf-1 dirhem ⁶daḥı ol sekiz cüz’üñ dört cüz’i olduğu ⁷sebebden buña dört kerre dört diyüp ḍarb ⁸idesin:

Mişāl:

$$\begin{array}{r} 4 \\ 4 \\ \hline 16 \end{array}$$

Pes bu dört kerre dört ⁹daḥı on altı olur. İmdi bu on altı ¹⁰‘aded daḥı ol saña mīzān olan altmış dört ¹¹‘adedüñ nesi olur? Anı daḥı bilmek gereksin ki ¹²bunu daḥı aña kıyās idebilesin. Pes ¹³imdi ol altmış dördüñ sekiz ‘adedi şümn-i **125b** ¹dirhem olıcaḥ on altısı daḥı rub‘-1 dirhem olur. ²İmdi bu daḥı ma‘lūm oldu ki bu kā‘ide üzere ³daḥı nıṣf-1 dirhem kerre nıṣf-1 dirhem daḥı rub‘-1 dirhem ⁴olur-imiş. İmdi buña daḥı bu kadar taṣrīḥ besdür, ⁵bāḳīsi daḥı bu minvāl üzeredür ya‘nī eger ⁶si şümn-i dirhem kerre si şümndür ve eger penc şümn-i dirhem ⁷kerre penç şümndür beherḥāl ne-y-ise ol sekizden ⁸kaç ‘aded olursa bu tarīḳ-i mezkūr üzere biribirine ⁹ḍarb idesin ve ḥāşıl-ı ḍarblardan göresin ¹⁰ki ol saña mīzān olan altmış dört ‘adedüñ ¹¹nesi olursa aña göre

ta‘bīr idesin. Ba‘zılar dahı ¹²eşkāl-i fülūs-ı aşla kâdir olmayanlar için bu ¹³fülûsa bir ‘alāyim dahı vaz‘ itmişler ki aña ‘alāyim-i **126a** ¹fülūs dirler. Ol dahı nice olur, anı dahı beyān ²idelüm: Mişāl-i ‘alāyim-i fülūs: ³

şümn rub‘ si şümn nısf penc şümn si rub‘ heft şümn

⁴İmdi bilgil ki bu ‘alāyim-i fülūsüñ darba ve ğayrıya ⁵hiç vech-ile şümülü yokdur; ammā cem‘e duhül ⁶itse olur. Zīrā cem‘ olıcağ bu dahı bile cem‘ ⁷olup aşl olan meblağa zam olsa olur. Mişāl-i cem‘-i ⁸‘alāyim-i fülūs:

22

11

13

47/125

Pes bu kūsūrātuñ dahı ⁹biribiriyle darbları kāvā‘idüñ bu kadar bildükden soñra ¹⁰bākīsini dahı ‘alā hazā kıyās idesin.

El-faşlü’l-¹¹hāmis fī beyān-i darbi’ş-şihāhi ma‘al-küsūr

¹²Bişinci faşl, bu kūsūrātuñ darbı beyānındadır ¹³ki şihāh ma‘al-küsūr ola ya‘nī bu kūsūrāt-ı dirhemi **126b** ¹şihāh birle ma‘en darb ider olsañ nice ²itmek gerekdür. Anlardan şol ki ehemm ve eyserdür, ³anları beyān idelüm kim bunları dahı bilmek ⁴muḥāsibīne cümle-i levāzımındandır, zīrā bunlar ⁵dahı uşul-ı hisāba mürādifdür. İmdi bilgil ki ⁶üç dirhem bir dāng nuḳrenüñ, her dirhemi ⁷ikişer dirheme ve rub‘ dirheme olsa biḥisābihi ⁸n’eyler bilmek dileseñ gerekdür ki şöyle yazup ⁹darb idesin:

3/25

2/25

Pes bu maḍrūbda ¹⁰vāki‘ olan yigirmi biş ‘aded bir dāng olur, ¹¹zīrā bir dirhem dört dāng olıcağ bir dāngı ¹²rub‘-ı dirhem olur ve bu huşuş künh-ile sَابıқан ¹³aḥvāl-i mişkālde mezkūrdur ve maḍrūbun fiḥde **127a** ¹vāki‘ olan yigirmi biş ‘aded dahı rub‘-ı dirhemdür ²ve bunuñ ḥāşıl-ı darbı bu olur:

7/31/25

rub‘ 5

³İmdi bu hāşıl-ı darbuñ dahı dört hānesin ⁴li-ecli'l-küsür tarh idesin, zīrā iki hāne-i ⁵küsür maḍrūbda ve iki hāne-i küsür dahı ⁶maḍrūbun fihde vardur ve bu dört hāne-i ⁷küsürı bu hāşıl-ı darbdan tarh idicek ⁸ol hāne-i hāmıside vāķi' olan yidi şekli ⁹hāne-i dirhemde vāķi' olup yidi dirhem ¹⁰olur ve bunuñ yemīninde vāķi' olan otuz bir ¹¹'aded hāne-i peşīzdedür ve ol otuz bir 'adedüñ ¹²dahı yemīninde vāķi' olan yigirmi biş 'aded hāne-i ¹³şa'irdedür. Pes imdi evvel hāne-i peşīzden **127b** ¹fülüs istihrāc itmek gereksin ki bunuñ bahāsı ²ne miḳdār idügi saña ma'lūm ola. İmdi bu ³otuz bir peşīzüñ yigirmi biş peşīzi rub'-ı dirhem ⁴olur ve altı 'aded bākī ḳalır ki altı peşīzdür ⁵ve hāne-i şa'ırde dahı yigirmi biş şa'ır vardur ki ⁶ol dahı rub'-ı peşīz olur. Pes bu dahı ma'lūm ⁷oldı ki üç dirhem bir dāng nuḳrenüñ her ⁸dirhemi ikişer dirheme ve rub'-ı dirheme olsa ⁹cümle yidi dirhem ve rub'-ı dirhem ve nişf-ı şümn-i ¹⁰dirhem eyler-imiş ve eger üç dirhem ve nişf-ı ¹¹dirhem nuḳrenüñ dahı her dirhemi yine ikişer ¹²dirheme ve rub' dirheme olsa bi-hisābihi n'eyler ¹³anı dahı bilmek dileseñ gerekdür ki bunu dahı **128a** ¹şöyle yazup ḍarb idesin:

3/50

2/25

²Pes bu maḍrūbda vāķi' olan elli 'aded ³dahı nişf-ı dirhem olur ve maḍrūbun fihde ⁴vāķi' olan yigirmi biş 'aded dahı rub'-ı dirhem ⁵olduğı ḥod ma'lūmdur ve bunuñ dahı hāşıl-ı ⁶ḍarbuñ bu olur: 7/87/50. İmdi bu hāşıl-ı ⁷ḍarbuñ dahı dört hānesin li-ecli'l-küsür ⁸tarh idesin ve bunuñ dahı hāne-i hāmıside ⁹vāķi' olan yidi şekli yidi dirhemdür ve bu ¹⁰yidinüñ yemīninde vāķi' olan seksen yidi peşīz ¹¹ve nişf-ı peşīz dahı heft şümn-i dirhemdür, zīrā ¹²sksen yidi peşīz ve elli şa'ır heft şümn-i ¹³dirhem olur pes bu dahı ma'lūm oldı ki **128b** ¹üç dirhem ve nişf-ı dirhem nuḳrenüñ dahı her ²dirhemi ikişer dirheme ve rub' dirheme olsa ³cümle yidi dirhem ve heft şümn-i dirhem ⁴eyler-imiş ve eger üç dirhem ve üç dāng nuḳrenüñ ⁵dahı her dirhemi yine ikişer dirheme ve rub' dirheme ⁶olsa bi-hisābihi n'eyler, anı dahı bilmek dileseñ ⁷gerekdür ki bunu dahı şöyle yazup ⁸ḍarb idesin:

3/75

2/25

Pes bunuñ maḍrübında ⁹vāḳi‘ olan yitmiş biş ‘aded daḥı üç dāng olur ¹⁰ve maḍrübun fiḥde vāḳi‘ olan yigirmi biş ‘aded ¹¹ḥod rub‘dur ve bunuñ daḥı ḥāşıl-ı ḍarḃı bu olur¹²

8/43/75

(şümn)3/625

İmdi bu ḥāşıl-ı ḍarḃuñ daḥı dört ¹³ḥānesin li-ecli‘l-küsür ṭarḥ idesin ve bunuñ **129a** ¹daḥı ḥāne-i ḥāmisinde vāḳi‘ olan sekiz şekli sekiz ²dirhemdür ve bu sekizüñ yemīninde vāḳi‘ olan ³kırk üç peşizüñ daḥı otuz yidi buçuḡı ⁴si şümn-i dirhem olur ve bāḳī biş peşiz ⁵ve nişf-ı peşiz ḳalır anı daḥı ‘ādet-i basīṭ ⁶üzere yemīninden ṭarafa yazup cem‘ idesin kim ⁷altı peşiz ve rub‘ peşiz olur, ol daḥı nişf-ı ⁸şümn dirhem olur. Pes bu daḥı ma‘lūm oldı ki ⁹üç dirhem ve üç dāng nuḳrenüñ her dirhemi ¹⁰ikişer dirheme ve rub‘ dirheme olsa cümle sekiz ¹¹dirhem ve si şümn-i dirhem ve nişf-ı şümn-i dirhem ¹²eyler-imiş. Pes bu şihāḥ ma‘al-küsür olan ḍarḃlardan ¹³daḥı bu ḳadar eşḳāl taşvīr idüp ve bu ḳadar **129b** ¹taşriḥ itmek iktifā ider, zīrā bu zıkr olan ²eşḳālüñ her birisinde niçe ḥāletler vardur ki ³tefekḳür ve teemmül birle tetebbu‘ ider olsañ bāḳīsi ⁴daḥı fetḥ olur ve bu maḥalde zıkr olacaḡ ⁵bir nev‘ ḍarḃ daḥı vardur kim ol daḥı şihāḥ-ı ⁶ma‘al-küsürdür, ammā ol ḍarḃ aḳça-y-ıla ve fülüs-ıla ⁷olur. Meşelā; üç dirhem ve rub‘ dirhem kerre iki ⁸dirhem ve rub‘-ı dirhem ḳaç olur? Veyāḥūd ⁹üç dirhem ve nişf-ı dirhem kerre iki dirhem ¹⁰ve rub‘-ı dirhem ḳaç olur? Veyāḥūd üç dirhem ¹¹ve si rub‘-ı dirhem kerre iki dirhem ve rub‘-ı dirhem ¹²ḳaç olur? Bunları küsürāt-ıla ḍarḃ idüp ¹³ne ḳadar olduḡın bilmek gibi, ammā bunu bu maḥalde **130a** ¹ḳaşr idüp beyān itmedüḡümüze bā‘iṣ oldur kim ²sābıḳan zıkr itdüḡümüz nuḳre ḥuşuşında bunuñ ³aḥvāli ve emşāli ve eşḳāli bi-tamāmiḥi mündericdür; ⁴bunları anlardan fetḥ itmek mümkindür. ⁵Meşelā nuḳrede üç dirhem bir dāng dınecek ⁶maḥalde üç aḳça rub‘ kerre iki aḳça rub‘ ḳaç ⁷olur dimek gibi veyāḥūd üç dirhem üç ⁸dāng dınecek maḥalde üç aḳça ve si rub‘ kerre ⁹iki aḳça rub‘ ḳaç olur dimek gibi. Pes ¹⁰sābıḳan zıkr olanlarıñ ḥāşıl-ı ḍarḃlarından ¹¹her ne ḥāşıl olursa bunlardan daḥı hemān ¹²ol ḳadar ḥāşıl olur ve anlardan daḥı her ne ¹³vech-ile ta‘bīr olundı ise bunlara daḥı kezālik **130b** ¹hemān ol vech-ile ta‘bīr olunur. Ol sebebden ²mirāren ta‘bīre ihtiyāc olunmadı, ammā bir niçe ³ḥuşuşlar daḥı vardur kim semā‘a muḥṭācdur, ⁴ḳābil-i ḳiyās degüldür, pes anlarıñ tezekkürü ⁵bu maḥalde lā-büddür.

Zīrā anlaruñ istimā‘ından ⁶daḥı istihrāc-ı kūsūra ḳudret-i tām ḥāşıl ⁷olur. İmdi anlardan daḥı bir şūret taşvīr ⁸idelūm kim bākīsine miḳyās olmağa yarar-ısa. ⁹İmdi bilgil ki eger iki dirhem ve şūmn-i dirhem ¹⁰kerre üç dirhem ve si rub‘-ı dirhem kaç olur, ¹¹anı daḥı bilmek dileseñ gerekdür ki iki aḳça ¹²şūmni şöyle yazasın: 2/125

3/75

Ve bunı ¹³üç dirheme ve si rub‘-ı dirheme ḍarb idesin bu ḥāşıl **131a** ¹olur: 7/96/87/5. Pes bu daḥı ma‘lūm ²oldı ki yidi dirhem ve heft şūmn-i dirhem ve si ³rub‘ şūmn-i dirhem olurmuş, zīrā bu ḥāne-hā-yı ⁴maṭrūḥuñ ḥāne-i peşizinde vāḳi‘ olan ṭoḳsan ⁵altı ‘adedüñ seksen yidi buçuḡı heft şūmn-i dirhem ⁶içün ifrāz olıcaḳ bākī a‘dād bu ḳadar ḳalır: ⁷9375. Ve bu eşkāl-i a‘dād-ı bākī ⁸daḥı si rub‘ şūmn-i dirhem olur, ammā kemāl-i ⁹iḳtidār oldur ki bu eşkālüñ si rub‘ı şūmn-i ¹⁰dirhem olduğundan ma‘lūmdur ve neden me‘hūzḍur ¹¹anı bilesin. İmdi gerekdür ki bu eşkālī, şūmn-i dirheme ¹²taḳşim idesin ve ḥāric-i ḳısmet ne vāḳi‘ olursa ¹³anuñ-la ‘āmil olasın.

Mişāl-i taḳşim:

$$\begin{array}{r|l} 9375 & \\ 1255 & 75 \\ 12 & \end{array}$$

131b ¹İmdi bu yitmiş biş ‘aded ki ḥāric-i ḳısmetdür ²eger bu şekl-i dirhem-i şaḥiḥde vāḳi‘ olsa ³si rub‘-ı dirhem olurdı; şimdi şūmn-i dirhemde ⁴vāḳi‘dür. Lā-büddür ki si rub‘-ı şūmn-i dirhem ola ⁵ve eger bu eşkālüñ bu vech-ile tefrīḳ olunmasınuñ ⁶şihḥatına yaḳīn-i tām neden ḥāşıldur anı daḥı ⁷bilmek dileseñ gerekdür ki şūmn-i dirheme iki şıfır ⁸zāyid vaz‘ idüp daḥı dört ‘adede taḳşim ⁹idesin ve ḥāric-i ḳısmet ne vāḳi‘ olursa ¹⁰şūmnüñ rub‘ı olur ve ol rub‘-ı şūmni muzā‘af ¹¹idüp üç ol ḳadar idesin zīrā si rub‘ ¹²gerekdür. Mişāl-i taḳşim:

$$\begin{array}{r|l} 12 & \\ 12500 & 3125 \\ 4444 & \end{array}$$

¹³Ve bu h̄arīc-i kısmeti dahı üç kendü kadar ider olsañ **132a** ¹‘alā sebīlü’l-murād olup yine toköz biñ üç yüz ²yitmiş biş ‘aded olur. Pes bu darb-ı şihāh ma‘al-kūsūra dahı bu kadar taşriḥ besdür, zīrā bāķisi ⁴dahı ‘alā hazā kıyās olınsa olur.

El-faşlü’s-⁵sādis fī beyān-i taķsīmü’s- şihāhi ma‘al-kūsūr

⁶Altıncı faşl bu kūsūrātuñ taķsīmi beyānındadır ⁷ki şihāh ma‘al-kūsūr ola. Pes bu kūsūrāt-ı dirhemi ⁸bile taķsīm idüp ve h̄arīc-i kısmeti ma‘al-kūsūr ⁹istiḥrāc itmek nice olur, anlardan dahı bir ¹⁰niçe şuret taşvīr idüp ta‘bīr idelüm. ¹¹İmdi bilgil ki bu kūsūrāt-ı dirhem-ile taķsīm-i ¹²eşkalün dahı kâ‘idesi budur kim ol maḥalde kūsūrāt-ı ¹³dirhemden her ne vāķi‘ olursa anı şihāhuñ **132b** ¹yemīninden tarafına yazup ba‘de taķsīm idesin. ²Meşelā; yidi biñ sekiz yüz on yidi aķça ve heft ³şümn-i dirhemi iki yüz yigirmi bir nukre taķsīm ider ⁴olsañ şöyle yazup taķsīm idesin ⁵ve h̄arīc-i kısmetinde kūsürdan ve şihāhdan ⁶her ne vāķi‘ olursa herkesün hişşesi olur ⁷ve şuret-i taķsīm-i ma‘al-kūsūr budur: ⁸

1	
1 2	
1 2 6 1	
1 2 8 2 5	
7 8 1 7 8 7 5	3 5 / 3 7 5
2 2 1 1 1 1 1	
2 2 2 2 2	
2 2 2	

Ve bunuñ dahı ⁹maķsūmında ¹⁰üç h̄āne-i kūsūrı vardır, pes h̄arīc-i kısmetinde ¹¹vāķi‘ olan eşkalinün dahı üç h̄ānesin li-ecli’l-¹²kūsūr tarḥ idesin, pes bundan ma‘lüm oldı ki **133a** ¹bu kadar meblağdan bu kadar nukre otuz biş aķça ²ve si şümn-i dirhem degermiş ve eger iki biñ toköz ³yüz toķsan sekiz aķça şümn-i dirhemi dahı yüz ⁴yigirmi üç nukre taķsīm ider olsañ şöyle ⁵yazup taķsīm idesin. Mişāl-i taķsīm-i ma‘al-kūsūr:

1
 4 2 6
 1 9 8
 5 3 6 2 1
 2 9 9 8 1 2 5 | 2 4/ 3 7 5
 1 2 3 3 3 3 3 |
 1 2 2 2 2
 1 1 1

⁶Ve bunuñ dahı ⁷mağsūmında ⁸üç hāne kūsūrı vardır, pes hāric-i kısmetinde ⁹vāki‘ olan eşkālınūñ dahı üç hānesin li-ecli’l-¹⁰kūsūr tarḥ idesin. Pes bu dahı ma‘lūm ¹¹oldı ki bu kadar meblağdan bu kadar nuḳre dahı yigirmi ¹²dörder aḳça ve si şūmn-i dirhem degermiş ve eger üç ¹³biñ yitmiş biş aḳça ve şūmn-i dirhemi ve nişf-i şūmn-i **133b** ¹dirhemi dahı iki yüz on üç nuḳre taḳsīm ider ²olsañ anı dahı şöyle yazup taḳsīm idesin.

³Mişāl-i taḳsīm

1 1
 1 7 5
 1 9 9 6 2 1
 1 9 4 2 9 9 6
 3 0 7 5 1 8 7 5 | 1 4/4 3/7 5
 2 1 2 2 2 2 2 2 | 2/5
 2 1 1 1 1 1 | şūmn 625
 2 2 2 2

⁴Ma‘al-kūsūr ⁵ve bunuñ dahı ⁶mağsūmında hāne-i kūsūr dördtür, zīrā şūmn-i dirhem ve ⁷nişf-i şūmn-i dirhem dahı cem‘ olıcaḳ on sekiz ⁸‘aded ve si rub‘-ı ‘aded bigi olur ve kitābetde dahı ⁹biñ sekiz yüz yitmiş biş ‘aded bigi yazılır ve bu biñ ¹⁰sekiz yüz yitmiş biş ‘aded dört hāne olur. Pes ¹¹bunuñ dahı hāric-i kısmetinde vāki‘ olan eşkālınūñ ¹²dört hānesin li-ecli’l-kūsūr tarḥ idesin pes ¹³şihāhuñ yemīninde

vāki‘ olan kırk üç ‘aded ki hāne-i **134a** ¹peşizdedür, anuñ otuz yidi buçuk ‘adedi si ²şümn-i dirhem olur ve bāki iki buçuk ‘aded qalır, ³anı dañı ‘ādet-i ma‘rūf üzere kūsūrātuñ ⁴tahtına yazup cem‘ idesin ki ol dañı nısf-ı ⁵şümn-i dirhem olur. Pes bu dañı ma‘lūm oldu ki ⁶bu kadar meblağdan bu kadar nefere on dörder aqça ⁷ve si şümn-i dirhem ve nısf-ı şümn-i dirhem degermiş ⁸ve eger biş biñ yitmiş biş aqçası dañı iki yüz nefere ⁹taksim itmek dilesen ammā be-şart-ı ān ki taaksimden ¹⁰bāki qalan a‘dād eczā-y-ıla ta‘bire muhtāc olmaya. ¹¹Ya‘nī bunlara şümn-den ve rub‘dan her ne degerse ¹²anlar dañı hāric-i kısmetde vāki‘ olsa, pes ¹³bunuñ dañı bu maħalde beyān olunması sābıkan taaksim-i **134b** ¹şihāhda dañı mezkūrdur. İmdi bunu dañı ²şöyle yazasın ve bunuñ maqsūmına li-ecli’l-³fülüs üç şıfır zāyid vaz‘ idüp andan ⁴taaksim idesin ve hāric-i kısmet her ne vāki‘ ⁵olursa her şahsuñ hissesi oldur ve bunuñ ⁶eşkal-i ašliyyesinde gerçi eşkal-i fülüs yoqdur ⁷ammā ol üç şıfır zāyid ki vaz‘ olunmuşdur, ol ⁸hāne-i kūsūr için mevzū‘dur. Mişāl-i taaksim-i ⁹ma‘al-kūsūr:

$$\begin{array}{r}
 111 \\
 5075000 \quad | \quad 25/375 \\
 2000000 \quad | \\
 20000 \\
 222
 \end{array}$$

¹⁰Ve bunuñ dañı ¹¹maqsūmında üç hāne-i kūsūrı olduğı ecilden ¹²hāric-i kısmetinüñ dañı üç hānesin li-ecli’l-kūsūr ¹³tarh idesin. Pes bu dañı ma‘lūm oldu ki bu kadar **135a** ¹meblağdan bu kadar nefere yigirmi biş aqça ve si şümn-i ²dirhem degermiş ve eger kūsūr-ı dirhemi dañı bi-ğayr-ı ³şihāhın taaksim itmek dilesen ol dañı nice gerekdür ⁴anı dañı beyān idelüm. İmdi eger heft şümn-i ⁵dirhemi dañı iki nefere taaksim ider olsañ ⁶anı dañı şöyle yazup taaksim idesin. ⁷Mişāl-i taaksim:

$$\begin{array}{r}
 1 \\
 875/43/75 \\
 222/35
 \end{array}$$

Pes bundan ⁸dağı her nefere si şümn-i dirhem ve nişf-ı şümn-i ⁹dirhem degermiş, zirā si şümn-ile nişf-ı şümnün ¹⁰ a‘dādın cem‘ ider olsañ dört biñ üç yüz ¹¹yitmiş biş olur. Mişāl-i cem:

$$\begin{array}{r} 375 \\ 625 \\ \hline 4375 \end{array}$$

¹²Ve bu eşkāl dağı hālet-i cem‘de taq̄dīm te‘hīr ¹³yazıldığına sebab, sābıkan cem‘-i kūsūrātda mezkūrdur. **135b** ¹Ve eger rub‘-ı dirhemi dağı dört nefere taq̄sīm ider ²olsañ anı dağı şöyle yazup taq̄sīm ³idesin. Mişāl-i taq̄sīm:

$$\begin{array}{r|l} 1 & \\ 25 & 625 \\ 4 & \end{array}$$

Pes imdi ⁴bundan dağı her nefere nişf-ı şümn-i dirhem degermiş, ⁵pes bu ma‘al-kūsūr olan taq̄sīmātdan dağı ⁶şol ki māyahtāc-ıdı, bu maħalde anlar tafşīl ⁷olundı ve bākīsi dağı alā hazā kıyās olına ⁸ve bu huşūşda gerçi dağı tafşīlāt ve temşīlāt ⁹ve ta‘bīrāt çokdur ammā anlar bir derecede ‘amīk ¹⁰ve müşevveşdür ki kâbil-i taq̄sīm degül bigidür. Pes şol ¹¹mübtedī qarındaşlar ki fenn-i muhāsebeden ‘ārī ¹²dururlar anlarūn gibi meşkūk ve müştēbih nesneleri ¹³kūnh-ile zabt ve rabt idüp andan istifāde idemezler. **136a** ¹Ol sebebden bu qadarda ihtīşār olundı ammā ²herkes ki bunūñ bu zıkr oluncalarını kemāhiye ³mu‘tād ola ümīddür ki, ol taq̄sīm-i ğayra ⁴muhtāc olmadın sāyirine dağı ittilā‘-ı küllī ⁵hāşıl ide.

El-faşlü’s-sābi‘ fī beyān-i kūsūrāti’z-zirā’i

Yidinci faşl kūsūrāt-ı ⁷zirā‘ beyān ider ve bu kūsūrāt-ı zirā‘ dağı ⁸bilmek muhāsibīne nev‘-i mühimmātdandur zirā bu zirā‘ ⁹dağı beyne’n-nās keşīrū’l-isti‘māldür imdi ¹⁰bilgil ki kūsūrāt-ı dirhemde bir aqça ¹¹yüz peşiz farz olduğu gibi ve kūsūrāt-ı mişkālde ¹²dağı bir dirhem yüz şa‘īr ve farz olduğu gibi bu ¹³kūsūrāt-ı zirā‘da dağı bir zirā‘ yüz engüşt **136b** ¹farz olur bu yüz engüştün dağı her birisi ²yüz rişte olur ve bu yüz rištenün dağı ³her birisi yüz tār-ı ‘ankebūt olur pes bu ma‘nīden ⁴lāzım gelür ki bir kerre üç engüşt ve on iki ⁵rişte ve elli tār-ı ‘ankebūt ola ve rub‘-ı çāryik ⁶dağı altı engüşt ve yigirmi biş rişte ola ve nīm ⁷çāryik dağı on iki engüşt ve

elli rişte ⁸ola ve yik çaryik dahı yigirmi biş engüşt ⁹ola ve nīm zirā‘ dahı elli engüşt ola ve si ¹⁰çaryik dahı yitmiş biş engüşt ola pes bunları ¹¹dahı bildükden soñra bu zıkr olanlar hālet-i kitābetde ¹²nice yazılır anları dahı beyān idelüm imdi ¹³bilgil ki şüret-i yek gireh budur: 3/12/50. **137a** ¹Ve şüret-i rub‘-ı çaryik budur: 625. Ve şüret-i ²nīm çaryik budur 12/50. Ve şüret-i yik ³çaryik budur: /25. Ve şüret-i nīm zirā‘ budur: ⁴/50. Ve şüret-i si çaryik budur: 75. ⁵Ve eger bu çaryike çaryik-i diger dahı zamm olursa ⁶bu dahı zirā‘-ı tām olur ve eger maḥall-i kitābetde ⁷gireh niçün çaryik üzerine muḳaddem oldı ⁸anı dahı bilmek dileseñ bilgil ki bu kūsūrāt-ı ⁹zirā‘ı ‘add itmeli olsun evvel girehden ¹⁰ibtidā olur ol sebebden kitābetde dahı gireh ¹¹taḳdīm olunur pes bu zirā‘uñ dahı girehi ¹²ve rub‘ çaryiki ve nīm çaryiki ve yik çaryiki ¹³ve nīm zirā‘ı ve si çaryiki dahı kâ‘ide-i muḥāsibin **137b** ¹üzere ne vech-ile kitābet olunmaḳ gerekdür ²‘alā sebīli’t-taḥkīk taṣrīḥ olundı ammā bunları ³dahı kūsūrāt-ıla cem‘ itmekden ḡāfil olmayasın ⁴ki ol dahı ḥayli emrdür zirā bunuñ dahı ⁵kitābetde taḳdīm te’ḥīr yazılması vardır ⁶meşelā girehi rub‘ çaryik-ile veyā rub‘ çaryiki ⁷nīm çaryik-ile veyā yik çaryiki nīm zirā‘-ıla ⁸cem‘ ider olsañ bunuñ dahı kâ‘idesi ⁹sābıkan kūsūrāt-ı dirhemde ve kūsūrāt-ı mişḳālde ¹⁰zıkr olanlar gibi gerekdür zirā bunuñ dahı engüştini ¹¹engüşt taḥtına ve riştesini dahı rişte taḥtına ¹²ve tār-ı ‘ankebütını dahı tār-ı ‘ankebüt taḥtına yazup ¹³andan cem‘ itmek gerekdür ki ṣaḥīḥ ola ve illā eger **138a** ¹her eşkāl mevḳi‘inde vāḳi‘ olmasa bunuñ cem‘i ²ṣiḥḥat üzere olmayup noḳşān üzere olur ³ve her cem‘ ki noḳşān üzere ola anuñ ⁴ḍarbi ve taḳṣīmi dahı noḳşāndan müstaḡnī olmaz ⁵pes imdi bunuñ bigi ḥuṣūşlarda geregi gibi ⁶ihtimām gerekdür ki her ‘amelūñ ṣiḥḥat üzere ⁷olup noḳşāndan ḥālī ola pes bu kūsūrāt-ı ⁸zirā‘da dahı bu ḳadar şüret taṣvīr olunup ⁹ve bu ḳadar beyān olunmaḳ iktifā ider ve bāḳisi ¹⁰dahı ‘alā hazā ḳıyās olına.

¹¹El-faşlü’s- sāmin fī beyān-i ḍarbi’z-zirā‘i ma‘a kūsūrāti’z’¹²zirā‘i

Sekizinci faşl zirā‘uñ kūsūrāt-ıla ¹³olan ḍarbların beyān ider ve bu ḍarb-ı zirā‘uñ **138b** ¹dahı ba‘zı sıfır zāyid-ile istiḥrāc olunur ve ²ba‘zı sıfır zāyide muḥtāc olmaz, bilā-şıfırın ³istiḥrāc olunur. Anları dahı beyān idelüm. ⁴Pes bu nev‘ hālet, ḍarb-ı kūsūr-ı emdādda ve ⁵ḍarb-ı kūsūr-ı ḳaṇṭārda dahı mevcūddur; ammā ⁶bunda ve anlarda ba‘zı niçün bā-şıfırın istiḥrāc ⁷olunur ve ba‘zı dahı niçün bilā-şıfırın istiḥrāc

⁸olunur, anlara delil-i tām zıkr olunmadı. Zırā ekşer-i ⁹kelām lāzım gelür ve hem bu risāleden ¹⁰daḥı murād, beyān-ı delāyil degüldür; belki i'lām-ı ¹¹ķavā'id-i ḥisābdur. Ol ecilden ķaşr olundı. ¹²İmdi bilgil ki bir zırā' ķumāş, otuz iki aķçaya ¹³olsa biş zırā' ve bir gireh ķumāş bi-ḥisābihi n'eyler **139a** ¹bilmek dileseñ bunuñ daḥı ķā'idesi budur ki ²bu biş zırā'ı yazasın ve bunuñ yemīninden ³ṭarafına bir şıfır zāyid vaż' idesin ve bir gireh ki ⁴be-ḥisāb-ı zırā' üç engüşt ve on iki ⁵buçuķ riştedür, anı daḥı ol māzāde şıfırūñ ⁶yemīninden ṭarafına şöyle yazasın: 5/03/12/5. ⁷Ve bunı otuz ikiye ḍarb idesin, ⁸bu ḥāşıl olur: 161/00000. Ve bu ⁹ḥāşıl-ı ḍarbuñ daḥı biş ḥānesin li-ecli'l-¹⁰küsür ṭarḥ idesin. Pes ma'lūm oldı ki ¹¹bir zırā' ķumāş otuz iki aķçaya olsa biş ¹²zırā' ve bir gireh ķumāş bi-ḥisābihi yüz altmış bir ¹³aķça eyler-imiş ve eger bir zırā' ķumāş on **139b** ¹altı aķçaya olsa altı zırā' ve rub'-ı çāryik ²ķumāş daḥı bi-ḥisābihi n'eyler, anı daḥı bilmek ³dileseñ gerekdür ki bu altı zırā'ı ⁴daḥı yazasın ve bunuñ daḥı yine yemīninden ṭarafına ⁵bir şıfır zāyid vaż' idesin. Ve bu rub'-ı çāryik ⁶daḥı ki be-ḥisāb-ı zırā' altı engüşt ⁷ve yigirmi biş riştedür, anı daḥı ol māzāde ⁸şıfırūñ yemīninden ṭarafına şöyle yazasın:

6/06/25

16

⁹Ve bunı on altıya ḍarb idesin ¹⁰bu ḥāşıl olur: 97/0000. Ve bu ḥāşıl-ı ḍarbuñ ¹¹dört ḥānesin li-ecli'l-küsür ṭarḥ idesin. ¹²Pes bu daḥı ma'lūm oldı ki bir zırā' ķumāş ¹³on altı aķçaya olsa altı zırā' ve rub'-ı **140a** ¹çārik ķumāş daḥı bi-ḥisābihi ṭokşan yidi aķça ²eyler-imiş ve eger dört zırā' ve rub'-ı çāryik ³ve gireh-i ķumāşuñ daḥı her zırā'ı otuz ikişer ⁴aķçaya olsa ol daḥı bi-ḥisābihi n'eyler, anı ⁵daḥı bilmek dileseñ gerekdür ki bu dört zırā'ı ⁶daḥı yazasın ve bunuñ daḥı yemīninden ṭarafına ⁷bir şıfır zāyid vaż' idesin ve bu rub'-ı çāryiki ⁸daḥı gireh-ile cem' idesin ki bunlar daḥı ⁹be-ḥisāb-ı zırā' ṭokuz engüşt ve otuz yidi ¹⁰buçuķ rişte olur ve bunı daḥı ol māzāde ¹¹şıfırūñ yemīninden ṭarafına şöyle yazasın:

4/09/375

32

¹²ve bunı daḥı otuz ikiye ḍarb idesin bu ḥāşıl ¹³olur: 131-00000. Ve bu ḥāşıl-ı ḍarbuñ **140b** ¹daḥı biş ḥānesin li-ecli'l-küsür ṭarḥ idesin. ²Pes bu daḥı ma'lūm oldı ki dört zırā' ³ve rub' çāryik ve gireh ķumāş daḥı otuz ikişer ⁴aķçaya yüz otuz bir aķça eyler-

imiş. Ve eger ⁵üç zırâ‘ ve nîm çâryik kumâşuñ dahı ⁶her zırâ‘ı sekizer aqçaya olsa ol dahı bi-ħisâbihi ⁷n’eyler, anı dahı bilmek dileseñ gerekdür ki bu üç ⁸zırâ‘ı dahı yazasın ve buña şıfır zâyid vaz‘ ⁹itmeyesin ve bu nîm çâryiki dahı ki be-ħisâb-ı ¹⁰zırâ‘ on iki buçuk engüştür, anı dahı ¹¹bu üç zırâ‘uñ yemîninden tarafına şöyle yazasın:

¹² 3/12/5

8

ve bunu dahı sekize darb idesin, ¹³bu hâşıl olur: 25/000. Ve bu hâşıl-ı darbuñ **141a** ¹dahı üç hânesin li-ecli’l-küsür tarh idesin. ²Pes bu dahı ma’lûm oldu ki üç zırâ‘ ve nîm ³çâryik kumâş dahı sekiz aqçaya yigirmi biş aqça ⁴eyler-imiş ve eger yigirmi bir zırâ‘ ve nîm çâryik ⁵ve gireh kumâşuñ dahı her zırâ‘ı otuz ikişer ⁶aqçaya olsa ol dahı bi-ħisâbihi n’eyler, anı dahı ⁷bilmek dileseñ gerekdür ki bu yigirmi bir zırâ‘ı ⁸dahı yazasın ve buña dahı şıfır zâyid vaz‘ ⁹itmeyesin ve bu nîm çâryiki dahı gireh-ile cem‘ ¹⁰idesin ki bunlar dahı be-ħisâb-ı zırâ‘ on biş ¹¹engüşt ve altmış iki buçuk rişte olur ve bunu ¹²dahı ol yigirmi bir zırâ‘uñ yemîninden tarafına ¹³şöyle yazasın:

21/15/62/5

32

Ve bunu **141b** ¹dahı otuz ikiye darb idesin bu hâşıl ²olur: 677/00000. Ve bu hâşıl-ı darbuñ ³dahı biş hânesin li-ecli’l-küsür tarh idesin. ⁴Pes bu dahı ma’lûm oldu ki yigirmi bir zırâ‘ ⁵nîm çâryik ve gireh kumâş dahı otuz ikişer ⁶aqçaya altı yüz yitmiş yidi aqça eyler-imiş. ⁷Ve eger on iki zırâ‘ ve yek çâryik ve rub‘-ı çâryik ⁸kumâşuñ dahı her zırâ‘ı on altışar dirheme ve ⁹nışf dirheme olsa ol dahı bi-ħisâbihi n’eyler, ¹⁰anı dahı bilmek dileseñ gerekdür ki bu on iki ¹¹zırâ‘ı dahı yazasın ve buña dahı şıfır zâyid ¹²vaz‘ itmeyesin ve bu yik çâryik-ile rub‘ çâryiki ¹³dahı cem‘ idesin ki bunlar dahı be-ħisâb-ı zırâ‘ **142a** ¹otuz bir engüşt ve yigirmi biş rişte olur ²ve bunu dahı ol on iki zırâ‘uñ yemîninden ³tarafına şöyle yazasın:

12/31/25

16/5

⁴Ve bunu dahı on altı dirheme ve nışf-ı ⁵dirheme darb idesin bu hâşıl olur: 203/15/62/5

6/5

⁶Ve bu hāşıl-ı darbuñ ⁷dahı biş hānesin li-ecli'l-küsür tarh idesin. ⁸Pes bu dahı ma'lüm oldı ki on iki zirā' ⁹ve yik çaryik ve rub'-ı çaryik kumāş dahı ¹⁰on altışar dirheme ve nişf-ı dirheme iki yüz ¹¹üç akça ve şümn-i dirhem ve rub'-ı şümn-i dirhem ¹²eylerimiş. Ve eger bu şümn-i dirhem ve rub'-ı şümn-i dirhem ¹³dahı bu küsürāt-ı matrūhdan ne vech-ile **142b** ¹me'hūzdur, anı dahı bilmek dilerseñ bu ²huşuş sâbıkan ahvāl-i fülüsda ki küsürāt-ı ³dirhemdür beyān olunmuşdur; ammā bir maħalde ki ⁴bir şey' keşret-i istifāde için tekrār olunsa ⁵ol maħalde anuñ mirāren tafşilini dahı cāyiz ⁶görmüşlerdür. İmdi bilgil ki bu hāne-i peşizde ⁷olan on biş şeklün on iki 'adedi ve ⁸nişf-ı 'adedi şümn-i dirhem olur ve iki buçuğ ⁹'aded bākī kalur ve ol iki buçuğ 'adedi dahı ¹⁰'adet-i basit üzere yazasın. Ya'nī ol iki 'aded ¹¹peşizi hāne-i peşiz tahtına ve nişf-ı peşizi dahı ¹²hāne-i şa'ir tahtına yazup fevkinde olan eşkāl-ile ¹³cem' idesin ki cümle üç biñ yüz yigirmi **143a** ¹biş 'aded olur ve bu a'dād-ı mezkūr dahı rub'-ı ²şümn-i dirhem olur ve bākī her-çend ki bunuñ ³emsāli eşkāl-i müştēbih vākī' ola, bu minvāl ⁴üzere kıyās olına. Ya'nī bir maħaldeki hāne-i küsür ⁵bi-tamāmihi tarh ola ve ba'de't- tarh andan ⁶bākī kalan hāne kaç hāneyse anlar hāne-i dirhemdür. ⁷Ve hāne-i dirhemün dahı yemīninden tarafında olan ⁸iki hāne, hāne-i peşizdür ve hāne-i peşizün dahı ⁹yemīninden tarafında olan iki hāne, hāne-i şa'irdür ¹⁰ve hāne-i şa'irün dahı yemīninden tarafında olan ¹¹iki hāne, hāne-i hardaldur ve hāne-i hardaluñ dahı ¹²yemīninden tarafında olan iki hāne, hāne-i zerredür ve hāne-i ¹³zerrenün dahı yemīninden tarafında olan iki hāne, hāne-i haşvdur. **143b**

¹Misāl

² haşv	zerre	hardal	şa'ir	peşiz	hāne-i dirhem
/21	/43	/65	/87	/69	/25

³Ve eger bu hāne-i peşiz ve hāne-i şa'ir ve hāne-i hardal ⁴ve ğayrı niçün ikişer hāne oldı, birer hāne ⁵veyāhūd üçer hāne olmadı? Anı dahı bilmek ⁶dilerseñ bilgil ki bir dirhem yüz peşiz ⁷olduğı ecilden böyle oldı. Zirā yüz 'aded ⁸üç hānedür ve bu üç hānenün küsürü ⁹iki hāne olmak gerekdür ki hāne-i şālisi dirhem-i ¹⁰şaḫīh ola. Meşelā yüz 'aded peşizün iki hāne-i ¹¹şıfırın tarh itseñ ol bākī olan bir 'aded bir akça ¹²olur ve küsür-ı hāne-i şa'ir dahı kezalik iki hāne ¹³olur; zirā bu yüz peşizün her birisi yüz şa'irdür**144a** ¹Pes bunuñ dahı iki hānesi, hāne-i küsür olıcağ hāne-i

²şālīşi bir ‘aded peşīz-i şaḥīḥ olup ḥāne-i şa‘īrden ³ḥāne-i peşīze duḥūl ider ve buña daḥı bu kadar taşrīḥ ⁴besdür, bākīsi daḥı ‘alā hazā kıyās olına.

⁵El-faşlü’t-tāsi‘ fī beyān-i kūsūrātī’l -⁶emdādi

Ṭokuzuncı faşl kūsūrāt-ı emdādi ⁷beyān ider ve bu kūsūrāt-ı emdādi daḥı bilmek ⁸muḥāsibīne lāzımdur; zīrā bu kūsūrāt-ı emdād daḥı ⁹beyne’n-nās keşīrū’l-isti‘māldür ve bu kūsūrāt-ı ¹⁰emdādda daḥı niçe nesnelere vardır ki anlar bu maḥalde ¹¹vācibū’l-beyān olmaduḡı ecilden kaşr olundu. ¹²İmdi bilgil ki bir müdd-i tām yigirmi keylece olur ¹³ve her keylece daḥı elli kāse olur ve her kāse daḥı **144b** ¹yüz ḥabbe olur. Pes bu ma‘niden lāzım ²gelür ki rub‘-ı keylece ki memālik-i Rūm’da aña ³şinik dirler, on iki kāse ve elli ḥabbe ⁴ola ve nīm keylece daḥı yigirmi biş kāse ola ⁵ve si rub‘ keylece daḥı otuz yidi kāse ⁶ve elli ḥabbe ola pes bunların bu tertībin ⁷daḥı bildükden soñra ve bu zıkr olan eşkāl ⁸ḥālet-i kitābetde nice yazılır anı daḥı beyān ⁹idelüm. İmdi bilgil ki şūret-i rub‘-ı keylece ¹⁰ki bir şinikdür budur: 12/50 ve şūret-i nīm ¹¹keylece ki iki şinikdür budur: 25 ve şūret-i ¹²rub‘-ı keylece ki üç şinikdür budur: 37/50 ¹³ve şūret-i keylece-i tām ki dört şinikdür budur: **145a** ¹ 50. Ammā bu zıkr olan şūretler-ile ‘amel itmek ²hemān şol vaḡt cāyiz olur ki kıymet-i emdādi ³ma‘a keylecāten bir ḡarb-ıla istiḡrāc itmek ⁴lāzım gele. Ol vaḡt bu eşkāl-ile ‘amel cāyiz ⁵olur ve illā bu şūretlerin maḥal-i ḡayra şümūliyyeti ⁶yoḡdur. Pes imdi bir müd ki yigirmi keylecedür ⁷ve bu yigirmi keylden mādūn olan-ıla bunun ⁸kūsūrātıdır, bunlardır ki ‘ale’t-tertīb zıkr ⁹olundu; ammā bunların daḥı cem‘inden ḡāfil ¹⁰olmayasın ki bu daḥı sābıḡan zıkr olanlar ¹¹gibi gerekdür. Ya‘nī bunun daḥı kāsesini kāse ¹²taḡtına ve ḥabbesini daḥı ḥabbe taḡtına yazup ¹³andan cem‘ itmek gerekdür ki şaḥīḥ ola. **145b** ¹Pes müdden keylece ve kāse ve ḥabbe ne vech-ile ²ifrāz olup kitābet olurmış anları bildüñ ³ve keylecātdan daḥı müdd ne vech-ile istiḡrāc ⁴olur, anı daḥı bilmek gereksin. İmdi iki yüz ⁵yigirmi ṭokuz biñ ṭokuz yüz elli keylece kaç ⁶müdd olur bilmek dileseñ gerekdür ki bu zıkr ⁷olan a‘dādı yigirmiye taḡsīm idesin ve ḡāric-i ⁸ḡısmet ne vāḡi‘ olursa ol a‘dād ol kadar ⁹müdd olur. Mişāl-i taḡsīm-i emdād: ¹⁰

$$\begin{array}{r|l}
111 & \\
229950 & 11497/5 \\
200000 & \\
2222 &
\end{array}$$

Ammā bu bir nev'-ile ¹¹daḥı istiḥrāc olunur ki taḫsīm bilmeyenlere ol ¹²bundan āsān-terdür. Meşelā ol şorılan kaç keylece ¹³olursa anı yazasın, ba'de anı taşñif idesin; **146a** ¹ammā ḥāne-i āḥādını taşñif itmeyesin. Mişāl-i ²taşñif:

$$\begin{array}{r}
229950 \\
11497/5
\end{array}$$

Pes bu daḥı bu taḥīḳ-ile ³ma'lūm oldu ki bu kadar keylecāt on bir ⁴biñ dört yüz toḫsan yidi buçuḳ müdd ⁵olurmuş. Pes bu kūsūrāt-ı emdāddan daḥı bu ⁶kadar şüret ve bu kadar beyān besdür; zīrā bākīsini ⁷daḥı buña istidlāl idüp 'alā hazā kıyas ⁸itmek ehvendür.

El-faşlü'l-'āşir fī ⁹beyān-i ḍarbi'l-emdādi bi'l-kūsūri ya'nī ma'al-keylecāti

¹⁰Onuncı faşl emdāduñ bi'l-kūsūr olan ḍarbların ¹¹beyān ider ki bā-keylecātın ola ve bunuñ daḥı ¹²ba'zı şıfır zāyid-ile istiḥrāc olunur ve ba'zı ¹³şıfır zāyide muḥtāc olmayup bilā-şıfırın istiḥrāc **146b** ¹olunur. Anları daḥı beyān idelüm ve anlarıñ daḥı ²tezekkūri ehemm olup istifādeye qarīb olancalarından ³birkaç şüret taşvīr idüp ta'bīr idelüm. ⁴İmdi bilgil ki bir müdd gendüm, yigirmi aḳçaya ⁵olsa biş müdd ve bir keylece gendüm bi-ḥisābihi n'eyler ⁶bilmek dileseñ... İmdi evvel bunları ḥālet-i kitābetde ⁷nice yazmaḳ gerekdür ve bunlar niçün eyle yazılır, ⁸anları beyān idelüm. Pes evvel biş müddi yazasın ⁹ve yemīninden ḫarafına bir şıfır zāyid vaż' idesin ¹⁰ki bu kūsūrāt-ı emdāduñ ḥāne-i miāti ḥālī olmaya; ¹¹zīrā bir keylece elli kāsedür ve bu elli 'aded ¹²iki ḥānedür ve bunuñ ḥāne-i miātına bir şıfır zāyid ¹³vaż' itmek lā-büddür ki ol şıfır zāyid-ile ḥāne-i miāt **147a** ¹memlū olup üç ḥāne ola. Pes bundan ²ma'lūm oldu ki bu kūsūrāt-ı emdād daḥı ³üç ḥāne-y-imiş; zīrā bir keylece elli kāse olıcaḳ ⁴iki keylece yüz kāse olur ve üç keylece yüz ⁵elli kāse olur ve dört keylece daḥı iki yüz ⁶kāse olur. Beherḫāl a'dād-ı kāse ve keylece ⁷tā müdd-i tāmma varınca ne ḳādar

ziyāde olursa ⁸hāne-i miātdan zāyid ve nākış olmaz. Pes ol ⁹sebebdendür ki kūsūrāt-ı emdādda hāne-i ¹⁰miāt hālī olacak maḥallerde bir şıfır zāyid-ile ¹¹hāne-i miāti memlū iderler. Pes imdi ¹²bu biş müddi yazup şıfır zāyid vaz‘ itdükden ¹³şoñra bir keylece ki elli kāsedür, anı ol şıfır **147b** ¹māzādenüñ yemīninden tarafına şöyle yazasın ²ki hāne-i miāt-i kūsūr ol şıfır māzāde-y-ile memlū ³ola:

5/050

20

Ve bunı yigirmiye dārb idesin, ⁴bu hāşıl olur: 101/000. Ve bu hāşıl-ı ⁵darbuñ daḥı üç hānesin li-ecli’l-kūsūr tarḥ ⁶idesin ki iki hāne-i kūsūr elli kāsedür ⁷ve bir hāne-i kūsūr daḥı ol şıfır māzādedür ki ⁸hāne-i miāt-ı kūsūr hālī olmasun için ⁹vaz‘ olunmuşdur. Pes ma’lūm oldı ki bu kadar galle ¹⁰bi-ḥisābihi yüz bir aqça eyler-imiş ve eger biş müd ¹¹ve iki keylece gendüm ki her müddi yigirmişer aqçaya ¹²olsa bi-ḥisābihi n’eyler anı daḥı bilmek dileseñ ¹³gerekdür ki evvel biş müddi yazasın ve iki keylece ki **148a** ¹yüz kāsedür ol biş müddüñ yemīninden tarafına ²anı daḥı yazasın ve buña şıfır zāyid vaz‘ ³itmeyesin; zīrā bunda hāne-i miāt hālī ⁴degöldür, şekl-i vāhid-ile memlūdur. Ol ⁵sebebden bu şıfır zāyide muḥtāc degöldür.

5/100

20

⁶Ve bunı daḥı yigirmiye dārb idesin, bu hāşıl ⁷olur: 102/000 ve bu hāşıl-ı darbuñ ⁸daḥı üç hānesin li-ecli’l-kūsūr tarḥ idesin. ⁹Pes bu daḥı ma’lūm oldı ki bu kadar galle ¹⁰daḥı bi-ḥisābihi yüz iki aqça eyler-imiş; ammā ¹¹bunuñ bu nev’inden yine ba’zı şüretleri olur ki ¹²hāne-i miāti hālī-iken yine şıfır zāyide ¹³muḥtāc olmaz, anı daḥı beyān idelüm. Meşelā **148b** ¹eger altı müdd ve on iki keylece gendüm ki ²her müddi kırk beşer dirheme ve rub’-ı dirheme ³olsa bi-ḥisābihi n’eyler anı daḥı bilmek dileseñ ⁴gerekdür ki evvel altı müddi yazasın ⁵ve on iki keyleceyi daḥı tañşif idesin ki ⁶altı ‘aded olur ve anı daḥı ol altı müddüñ ⁷yemīninden tarafına şöyle yazasın:

6/6

45/25

⁸Ve buña şıfır zāyid vaz‘ itmeyesin ve bunı daḥı ⁹kırk biş aqça rub’a dārb idesin bu hāşıl ¹⁰olur: 298/650. Bu hāşıl-ı darbuñ daḥı ¹¹üç hānesin li-ecli’l-kūsūr tarḥ idesin. ¹²Pes bu daḥı ma’lūm oldı ki bu kadar galle daḥı ¹³bi-ḥisābihi iki yüz toqsan

sekiz dirhem ve penç şümn-i **149a** ¹(şümn-i) dirhem ve ‘öşr-i rub’-ı dirhem eyler-imiş. Ve eger bu ²eşkāl-i matrūhdan penç şümn-i dirhem ³ve ‘öşr-i rub’-ı dirhem ne vech-ile me’hūzdur, ⁴anı dahı bilmek dilerseñ bilgil ki bu ⁵tarḥ olan altmış biş ‘adedüñ altmış iki ⁶‘adedi ve nişf-ı ‘adedi penc şümn-i dirhem ⁷olur ve bākī kalan iki ‘aded ve nişf-ı ‘aded ⁸dahı ‘öşr-i rub’-ı dirhem olur. Zīrā rub’-ı dirhem ⁹yigirmi biş ‘adeddür ve bu yigirmi biş ‘adedüñ ¹⁰dahı ‘öşri iki ‘aded ve nişf-ı ‘aded olur ¹¹ve eger on müdd ve biş keylece gendüm ki ¹²her müddi otuz beşer dirheme ve rub’-ı dirheme ¹³olsa bi-hisābihi n’eyler anı dahı bilmek dileseñ **149b** ¹gerekdür ki evvel on müddi yazasın ²ve minba’d biş keyleceyi yine tañşif idüp ³anı dahı müddüñ yemīninden tarafına şöyle yazasın: ⁴

10/25

35/25

Ve buña dahı şıfır zāyid vaz’ ⁵itmeyesin ve bunı dahı otuz biş aqça rub’a ⁶darb idesin, bu ḥāşıl olur: 361/3125 ⁷ve bu ḥāşıl-ı darbuñ dahı dört ḥānesin li-ecli’l-⁸küsür tarḥ idesin. Pes bu dahı ma’lūm ⁹oldı ki bu kadar ḡalle dahı bi-hisābihi üç yüz ¹⁰altmış bir dirheme ve rub’-ı dirhem ve nişf-ı şümn-i ¹¹dirhem eyler-imiş. Ve eger altı keylece gendüm ki ¹²her müddi yigirmi yidişer aqçaya olsa bi-hisābihi ¹³n’eyler, anı dahı bilmek dileseñ bunuñ dahı kâ’idesi **150a** ¹budur ki ol altı keyleceyi dahı tañşif idesin ²ki üç ‘aded olur ve ol üç ‘adedi şöyle ³yazasın:

27

3

Ve bunı yigirmi yidiye darb ⁴idesin bu ḥāşıl olur: 8/1 ve bu ḥāşıl-ı ⁵darbuñ dahı bir ḥānesin li-ecli’l-küsür tarḥ ⁶idesin. Pes bu dahı ma’lūm oldı ki ⁷bu kadar ḡalle dahı bi-hisābihi sekiz dirhem ‘öşr-i ⁸dirhem eyler-imiş ve eger bu darbdā ḥod ḥāne-i ⁹küsür yoqdur. Pes bu ḥāşıl-ı darbuñ bir ḥānesi ¹⁰niçün tarḥ olur anı dahı bilmek dilerseñ ¹¹bilgil ki bu altı keylece ki vardur müddüñ ¹²küsürātındadır ol ecilden bunuñ bir ḥānesi ¹³tarḥ olunmaḡ lā-büddür; zīrā her şey’ ki eger keylece **150b** ¹ve eger şinikdür müdd-i tāmndan mādūn ola, ²ol küsürāt-ı müdd olur ve andan soñra bu ³‘öşr-i dirhem dahı on ‘aded olurdu. ⁴Zīrā bir dirhem yüz peşiz olıcaḡ anuñ ‘öşri ⁵on peşiz olmaḡ lāzım gelür. İmdi bu bir ⁶‘aded neden ‘öşr-i dirhem olur? Anı dahı ⁷bilmek dilerseñ bilgil ki yüz ‘aded ⁸üç ḥāne olur, anuñ-çün ‘öşri dahı ḥāne-i ⁹‘aşerāta

dāhıl olup on ‘aded olur. Pes ¹⁰imdi bir keylece-i tām ki elli ‘adeddür ve bu elli ¹¹‘aded iki hānedür, ol ecilden bunuñ ‘öşri ¹²āhād evinde olmak lāzım gelür. Meşelā seksen bir ¹³aççanuñ ‘öşri kaç olur diseler hāne-i āhādını **151a** ¹tarḥ idicek ma‘lūm olur ki sekiz dirhem ²ve ‘öşr-i dirhem olur; zīrā ol maṭrūḥ olan ³bir ‘aded bir dirhemüñ on cüz’inden bir cüz’idür. ⁴Ve eger rub‘ keylece gendüm ki bir şinikdür her müddi ⁵yigirmi sekizer aççaya olsa bi-ḥisābihi n’eyler, anı daḥı ⁶bilmek dileseñ gerekdür ki evvel rub‘-ı keyleceyi ⁷hālet-i kitābeti üzere şöyle yazasın:

0/12/50

28

⁸Ve şıfır zāyidi bunuñ yesārından tarafına vaz‘ ⁹idesin ki ol şıfır māzādenüñ yemīninde vāḳi‘ ¹⁰olan eşkāl-i bāḳi kūsūr-ı müdd olduğu ¹¹andan ma‘lūm ola ve bunu daḥı yigirmi sekize ḍarb ¹²idesin bu ḥāşıl olur: /35/00. Ve bu ḥāşıl-ı ¹³ḍarbuñ daḥı bi-tamāmihī dört hānesin bile li-ecli’l **151b**¹-kūsūr tarḥ idesin. Pes bu daḥı ma‘lūm ²oldı ki bu kadarca ḡalle daḥı bi-ḥisābihi rub‘-ı dirhem ³ve ‘öşr-i dirhem eyler-imiş. Ve eger bu keylecāt ki taşīf ⁴olınur niçün her keylece sābıқан zıkr olan ⁵bigi elli kāse farz olunup eşkāl-i kitābet ⁶olunmaz? Anı daḥı bilmek dilerseñ bilgil ki ⁷bunuñ ikisi daḥı birdür. Zīrā eger bunları biri ⁸birine taṭbīḳ ider olsañ hemān ikisi daḥı ⁹bir vaz‘ olur. Meşelā bir keyleceyi taşīf ider ¹⁰olsañ ol nışf-ı keylece yine elli şeklinde ¹¹kitābet olur. Pes ol elli şeklin dilerseñ ¹²elli kāse farz eyle ki bir keylecedür ve dilerseñ ¹³nışf-ı keylece farz eyle ki şekli nışf şeklidür **152a** ¹ikisi daḥı cāyizdür ve eger iki keyleceyi taşīf ²ider olsañ bir keylece olur ve bu bir keylece ³daḥı be-ḥisāb-ı kāse yüz kāsedür ve bu yüzüñ ⁴şıfırların gidericek bir ‘aded kalur; zīrā ol ⁵şıfırlar daḥı her ḍarbuñ nihāyetinde li-ecli’l-⁶kūsūr elbetde tarḥ olunsa gerekdür. İmdi ⁷ol bir ‘adedi daḥı gerekse yüz kāse farz ⁸eyle ve gerekse keylecātuñ nışfın farz eyle ⁹ikisi daḥı cāyizdür; ammā saña her ḳanḳısı āsān-ter ¹⁰olursa anuñ-ıla ‘amel itmek evlā’dur. ¹¹Ve bu ḍarb-ı emdādda daḥı kelimāt çokdur; ¹²zīrā bunuñ ba‘zı umūrı ihtisāba müte‘allıḳ ¹³umūra dāhıldür. Anları bu maḥāll-i kūsūrātta zıkr **152b** ¹itmek münāsib degüldür; ammā bu risālenüñ şıḳḳ-ı ²sālīsinde mesāyil-i şettāda anlar daḥı bi-tamāmihī zıkr ³olunmuşdur. Pes bu maḥalde bu kadar eşkāl ve ⁴bu kadar taşīḥ kifāyet ider ve bāḳi bunlarıñ ⁵emşāli nesnelere her-çend ki vāḳi‘ ola ‘alā ⁶hazā ḳıyās olına.

El-faşlü'l-hādī 'aşere ⁷fī beyān-i tertīb-i kūsūrāti'l-kaṅtāri

On birinci ⁸faşl kūsūrāt-ı kaṅtāruñ tertīb-i aḥvāl-in ⁹beyān ider ve bu aḥvāl-i kaṅtāri daḥı kemāl-ile ¹⁰bilmek muḥāsibīne vacībdür; zīrā bu daḥı kısım-ı ¹¹mevzūnātdandır. Pes imdi evvel bunuñ ¹²tertīb-in beyān idelüm kim bākisi daḥı āsān ola. ¹³İmdi bilgil ki bir kaṅtār kırk dört vaḳıyye olur **153a** ¹ve her vaḳıyyesi dört lidre olur ve her lidresi ²daḥı yüz dirhem olur ve min ba'd lodra ve kaṅtār ³bu vaḳıyye-ile lidreden istiḥrāc olunur. Ve eger ⁴bu zıkr olanlardan lodra ve kaṅtār nice istiḥrāc ⁵olunur, anı daḥı bilmek dileseñ gerekdür ki kaṅtār-ı ⁶mezḳūruñ vaḳıyyesinüñ 'adedini yine bir vaḳıyyesinüñ ⁷lidresinüñ 'adedine ḍarb idesin ve ḥāşıl-ı ⁸ḍarb ⁹ne vāḳi' olursa ol lodra-i vāḥidüñ dirheminiñ ¹⁰'adedi olur. Meşelā bir kaṅtāruñ vaḳıyyesinüñ ¹¹'adedi ki kırk dört 'adeddür ve bir vaḳıyyesinüñ ¹²lidresinüñ 'adedi daḥı ki dört 'adeddür ¹³bunları şöyle yazup biribirine ḍarb ¹³idesin:

$$\begin{array}{r} 44 \\ 4 \\ \hline 176 \end{array}$$

Ve bu ḥāşıl-ı ḍarb olan yüz **153b** ¹yitmiş altı dirheme bir lodra dirler ve bu ḥisāb-ı ²lodra-y-ıla yüz lodra bir kaṅtār olur. Ve eger bu ³taḳdīrce bir kaṅtār kaç dirhem olur, anı daḥı bilmek ⁴dileseñ gerekdür ki bu yüz lodrayı yüz yitmiş altı ⁵'adede ḍarb idesin ki bu daḥı ma'lüm ola: ⁶

$$\begin{array}{r} 100 \\ 176 \\ \hline 17600 \end{array}$$

Ammā bunda bir ṭarīḳ daḥı vardır ki ⁷bu dirhem-i kaṅtāri lodradan ve lidreden ⁸istiḥrāc idesin. Ol daḥı nice istiḥrāc ⁹olunur anı daḥı beyān idelüm. Bilgil ki anuñ daḥı ¹⁰ḳā'idesi budur ki bir lidrenüñ ve bunu ki yüz ¹¹dirhemdür anı bir lodranuñ dirheminiñ ¹²'adedine ḍarb idesin ki yüz yitmiş altı dirhemdür ¹³ve ḥāşıl-ı ḍarb ne vāḳi' olursa ol daḥı bir **154a** ¹kaṅtāruñ dirheminiñ 'adedi olur. Pes bu ²daḥı ma'lüm oldı ki bir kaṅtār, be-ḥisāb-ı ³vaḳıyye kırk dört vaḳıyye ve be-ḥisāb-ı lidre ⁴yüz yitmiş altı lidre ve be-ḥisāb-ı lodra yüz lodra ⁵ve be-ḥisāb-ı dirhem on yidi biñ altı yüz dirhem ⁶olurmuş. Ve eger bu niçe biñ lodraları ⁷cem' idüp kaṅtār-ı şaḥīḥ

itmek dilesen ⁸anda dahı kıā'ide-i külli budur ki bi-tamāmihi ol ⁹lodraları yüz 'adede taqsım idesin ¹⁰ve hāric-i kısmet ne vāki' olursa ol kadar ¹¹kañtar olur ve maqsūmında kaç 'aded bāki ¹²kalursa ol yine lodra olur. Mişāl-i taqsım-i ¹³lodra:

$$\begin{array}{r|l} 1602/33 & \\ \hline 100000 & 1602 \\ 1000 & \\ 11 & \end{array}$$

Pes bu dahı **154b** ¹ma'lūm oldu ki bu kadar lodra biñ altı yüz ²iki kañtar ve otuz üç lodra olurmıř ³ve bunuñ bir kıā'idesi vardur ki taqsım ⁴bilmeyenlere ol āsāndur. Meşelā bir miqdār lodranuñ ⁵yemīninden tarafından iki hānesin ki hāne-i ⁶lodradur, li-ecli'l-kūsūr tarh idesin ⁷ve bāki' ne kalursa ol dahı ol kadar kañtar ⁸olur ve ol matrūh olan hāne-i kūsūrda ⁹olan eşkāl dahı lodra olur.

Mişāl: ¹⁰kañtar lodra

$$1602 / 33$$

Ve eger bunuñ kūsūr ¹¹ecli için iki hānesi tarh olup üç ¹²hānesi veyāhūd dört hānesi olmaduğına ¹³vech nedür? Anı dahı bilmek dilerseñ bilgil ki **155a** ¹bir kañtar yüz lodra olduğı ecilden ²iki hānesi tarh olunur ki hāne-i miāt ³hāne-i āhādda mevcūd olup bu lodranuñ ⁴her yūzi bir kañtar ola. Pes ol taqdīrce ⁵bu dahı biñ altı yüz iki kañtar ve otuz ⁶üç lodra olur ve bu maħalde dahı kelimāt ⁷çokdur; zīrā hāne-i āhād tarh olıcağ ⁸nice olur ve hāne-i 'aşerāt tarh olıcağ nice ⁹olur ve hāne-i miāt ve ulūf dahı ilā ğayr-ı ¹⁰nihāye tarh olıcağ nice olur? Anları ¹¹taşrih itmek bu maħalde münāsib olmaduğı ¹²ecilden te'hīr olundu; ammā bunlara ve niçe ¹³bunuñ emşāli nesnelere şıkk-ı şālīde mesāyil-i **155b** ¹şettāda beyān olunmuşdur. Ammā Anaṭolı'da ²vāki' olan kañtar kırk vaqıyyedür ve bunuñ dahı ³lidresi yüz dirhemdür. Ve eger bunuñ dahı ⁴lidresinden lodra ve lodrasından kañtar ⁵istihrāc itmek dilesen fevkinde zikr olan ⁶üslūb üzere idesin. Pes ol taqdīrce ⁷bu dahı ma'lūm oldu ki bunuñ dahı bir kañtarı ⁸kırk vaqıyye ve lidresi yüz altmış lidre ve ⁹bi-hisābihi lodrası dahı yüz lodra ve dirhemi ¹⁰dahı on altı biñ dirhem olurmış. Pes ¹¹bu tertib-i kañtarın dahı bu kadar beyān-ıla 'ayān ¹²olundu ve bāki'si dahı 'alā hazā kıyās olına.

¹³El-faşlü's-sānī 'aşere fī beyān-i ḍarbi'l-ḳaṅṅari 156a ¹bā-kūsūri'l-ḳaṅṅari ya'nī ma'a lidretin ve lodratın ²ve dirhem

On ikinci faşl, ḍarb-ı ḳaṅṅarı ³beyān ider ki ma'al-kūsūr ola ya'nī lidre-y-ile ⁴ve lodra-y-ıla ve dirhem-ile ma'āen ḍarb-ı vāḥid-ile ⁵murād olan bahā istiḥrāc olına. Ammā bunuñ dahı ⁶ba'zı şıfır zāyid-ile istiḥrāc olunur ve ba'zı ⁷dahı şıfır zāyide muḥtāc olmaz, bilā-şıfırın ⁸istiḥrāc olunur. Pes evvel bunlar şıfır zāyide ⁹niçün muḥtāc olur ve niçün muḥtāc olmaz ¹⁰anları beyān idelüm kim bāḳīsine miḳyās ola. ¹¹İmdi bilgil ki bir ḳaṅṅar mertebe-i miātda ¹²ve bir lodra mertebe-i āḥādda yazılup ve bu ikisinüñ ¹³mābeynine bir şıfır zāyid vaż' itmek gereksin ki **156b** ¹istiḥrācuñ şıḥḥat üzere ola. Ve eger 'aded-i ²lodra bu maḥalde ḥāne-i 'aşerāta bile tedāḥül ³ider olsa ol vaḳt şıfır zāyide muḥtāc ⁴olmaz. Meşelā bir ḳaṅṅār ve biş lodra yazmaḳ ⁵dileseñ şöyle yazasın: 1/05 ve bu bir ḳaṅṅār-ıla ⁶biş lodranuñ mābeynine bu bir şıfır zāyid anuñ-çün ⁷vaż' olunur ki ol māzāde olan şıfır 'aded-i ⁸ḳaṅṅār-ı şaḥīḥi ḥāne-i miāta ilede. Ve eger iki ⁹ḳaṅṅār ve on biş lodra yazmaḳ dileseñ anı ¹⁰dahı şöyle yazasın: 2/15 ve buña şıfır ¹¹zāyid vaż' itmeyesin; zīrā bunuñ a'dād-ı lodrası ¹²ḥāne-i 'aşerāta tedāḥül idüp 'aded-i ḳaṅṅār-ı şaḥīḥi ¹³ḥāne-i miāta düşürmişdür. Ol ecilden bu şıfır zāyide **157a** ¹muḥtāc degüldür ve eger on ḳaṅṅār on ²biş lodra yazmaḳ dileseñ anı dahı şöyle ³yazasın: 10/15 ve şıfır zāyide bu dahı muḥtāc ⁴degüldür. Ve eger bu 'aded-i ḳaṅṅār-ı şaḥīḥi ⁵bir şıfır zāyid-ile ḥāne-i miāta iledüp ve 'aded-i ⁶lodra-i kūsūrı dahı ḥāne-i āḥāda vaż' itmege ⁷ḥikmet nedür? Anı dahı bilmek dilerseñ bilgil ki ⁸bu ḳaṅṅār-ıla lodranuñ mā-beyninde vāḳi' olan ⁹şıfır māzāde zāhir egerçi zāyid gibidür; ammā ma'nen ¹⁰ḳaṅṅār-ı lodra-y-ıla mücennes idüp ḍarb itmeg-içün ¹¹mevzū'dur. Zīrā her ḳaṅṅār yüz lodradur ol ¹²ecilden 'aded-i ḳaṅṅār-ı şaḥīḥi, ḥāne-i miāta iledürler. ¹³Pes şol maḥalde ki 'aded-i ḳaṅṅār-ı şaḥīḥ ḥāne-i miāti **157b** ¹bulmuşdur, anda şıfır zāyid lāzım gelmez ve şol ²maḥalde ki 'aded-i ḳaṅṅār-ı şaḥīḥ ḥāne-i miāti bulmamışdur, ³anı bir şıfır zāyid-ile mücennes idüp ya'nī 'aded-i ⁴ḳaṅṅarı ḥāne-i miāta iledüp andan ḍarb ⁵itmek gereksin. Pes bunları dahı bildükden soñra ⁶bunuñ ḍarblarınıñ tezekkürü ehemm olancalarından ⁷birkaç şüret taşvīr idüp beyān idelüm. ⁸İmdi bilgil ki biş ḳaṅṅār ve altı lodra ⁹aselüñ her ḳaṅṅarı üçer yüz otuz dirheme ¹⁰ve rub'-ı dirheme olsa bi-ḥisābihi n'eyler bilmek dileseñ ¹¹gerekdür ki biş ḳaṅṅarı ve altı lodrayı şöyle ¹²yazasın:

5/06

310/25

Ve ‘aşerāt-ı lodra ¹³maḥallinde bir şıfır zāyid vaż‘ idesin ve bunı üç **158a** ¹yüz on dirheme ve rub‘-ı dirheme ḍarb idesin, ²bu ḥāşıl olur: 1569/86/50 ve bu ḥāşıl-ı ³ḍarbuñ daḥı dört ḥānesin li-ecli’l-küsür ⁴tarḥ idesin. Pes bu daḥı ma‘lüm oldu ki ⁵bi-ḥisābihi biñ biş yüz altmış ṭokuz dirhem ⁶ve si rub‘-ı dirhem ve ‘öşr-i dirhem ve ‘öşr-i ‘öşr-i ⁷dirhem ve nişf-ı ‘öşr-i ‘öşr-i dirhem eyler-imiş ⁸ve eger iki ḳantār ve on biş lodra nılün ⁹daḥı her ḳantāri yüz altmış ikişer dirheme ve si ¹⁰rub‘-ı dirheme olsa bi-ḥisābihi n’eyler? Anı daḥı ¹¹bilmek dilerseñ gerekdür ki iki ḳantāri ¹²ve on biş lodrayı daḥı şöyle yazasın: ¹³

2/15

162/75

Ve buña şıfır zāyid vaż‘ **158b** ¹itmeyesin; zīrā bunuñ ḥāne-i ‘aşerāti ‘aşerāt-ı ²lodray-ıla ma‘lūmdur ve bunı daḥı yüz altmış ³iki dirheme ve si rub‘-ı dirheme ḍarb idesin, ⁴bu ḥāşıl olur: 349/91/25 ve bu ⁵ḥāşıl-ı ḍarbuñ daḥı dört ḥānesin li-ecli’l-⁶küsür tarḥ idesin. Pes bu daḥı ⁷ma‘lüm oldu ki bi-ḥisābihi üç yüz kırk ⁸ṭokuz dirhem ve heft şümn-i dirhem ve ‘öşr-i si ⁹şümn-i dirhem eyler-imiş. Ve eger bir ḳantār mevīz ¹⁰elli iki aḳçaya olsa bir niçe biñ lodrayı ¹¹ḳantār-ı şaḥīḥ itmedin ol lodralardan ¹²bahā-yı ḳantarı istiḥrāc itmek dilerseñ gerekdür ki ¹³evvel ‘aded-i lodrayı şöyle yazasın: 160233

52

159a ¹ve bunı elli ikiye ḍarb idesin bu ḥāşıl olur: ² 83321/16 ve bu ḥāşıl-ı ḍarbuñ daḥı ³iki ḥānesin li-ecli’l-küsür tarḥ idesin; zīrā ⁴ḥāne-i ‘aşerāt tarḥ olup ḥāne-i miāt mevcūd ⁵olıcaḳ her yüz lodrası ya‘nī her ḳantāri ⁶elli ikiye olur. Pes bu daḥı ma‘lüm oldu ki ⁷bi-ḥisābihi seksen üç biñ üç yüz yigirmi ⁸bir dirhem ve şümn-i dirhem ve ḥums-ı şümn-i dirhem ⁹ve ‘öşr-i ‘öşr-i dirhem eyler-imiş ve eger yigirmi bir lodra ¹⁰zeytün daḥı her ḳantāri ikişer yüz seksen ¹¹dirheme ve si rub‘-ı dirheme olsa bi-ḥisābihi ¹²n’eyler? Anı daḥı bilmek dilerseñ gerekdür ki yigirmi ¹³bir lodrayı daḥı şöyle yazasın:

/21

280/75

159b ¹Ve bunı dahı iki yüz seksen dirheme ve si rub‘-ı ²dirheme darb idesin, bu hāşıl olur: ³ 58/95/75 ve bu hāşıl-ı darbuñ dahı ⁴dört hānesin li-ecli‘l-küsür tarh idesin. ⁵Pes bu dahı ma‘lüm oldu ki bi-hisābihi elli ⁶sekiz dirhem ve heft sümni-i dirhem ve si hıms-ı ⁷sümni-i dirhem ve si ‘öşr-i hıms-ı sümni-i dirhem eyler-imiş ⁸ve bu heft sümni-i dirhem ve si hıms-ı sümni-i dirhem ⁹bigi ve dahı bunuñ emşāli nesneler eşkāl-i erkāmdan ¹⁰ne vech-ile istihrāc olunur? Sābıkan bunlar mirāren ¹¹taşrih olunmuşdur, bunı dahı ol minvāl üzere ¹²kıyās idesin ve eger sekiz lodra fülüsüñ ¹³dahı her kıntārı yüz yigirmişer dirheme ve penç **160a** ¹sümni-i dirheme olsa bi-hisābihi n’eyler? Anı dahı ²bilmek dileseñ gerekdür ki sekiz lodrayı dahı ³şöyle yazasın:

/08

120/625

Ve bu sekiz ⁴lodranuñ yesārından tarafına bir şıfır zāyid ⁵vaz‘ idesin ki bu sekiz lodranuñ cāy-ı ⁶‘aşerātı hālī olmaya ve hem bu sekiz ‘aded ⁷dahı maħall-i hāne-i āhādda vāki‘ olup ⁸küsür-ı kıntār olduğu andan ma‘lüm ola ve bunı ⁹dahı yüz yigirmi dirheme ve penc sümni-i dirheme ¹⁰darb idesin, bu hāşıl olur: 9/65/00/0 ¹¹ve bu hāşıl-ı darbuñ dahı biş hānesin li-ecli‘l-¹²küsür tarh idesin. Pes bu dahı ma‘lüm ¹³oldı ki bi-hisābihi tokuz dirhem ve penc sümni-i dirhem **160b** ¹ve hıms-ı sümni-i dirhem eyler-imiş. Ve eger biş kıntār ²ve dört vakıyye ve üç lidre ve iki lodra ³ve yigirmi biş dirhem maştaķi dahı altı bin ⁴iki yüz kırk biş aqçaya olsa anuñ dahı ⁵dört kıntārı ve üç vakıyyesi ve iki lidresi ⁶ve bir lodrası ve on sekiz dirhemi bi-hisābihi ⁷n’eyler? Anı dahı bilmek dileseñ gerekdür ki ⁸bunları bi-tamāmihi mücennes idesin içinde dirhemleri ⁹olduğı ecilden; ya‘nī bu kıntār-ı evvelüñ ve ¹⁰kıntār-ı şānīnün kendülerini ve vakıyyelerini ¹¹ve lidrelerini ve lodralarını bi-tamāmihi dirhem idüp ¹²yine kendülerde olan dirhemlerine zām idesin ¹³ve andan istihrāc idesin ki şihhat üzere **161a** ¹ola. Ve bunuñ bu nev‘ istihrācı erba‘a-i ²mütenāsibe-y-le olur ki ol erba‘a-i mütenāsibenün ³kavā‘idi vāziḥ ve rüşen sābıkan meşrūḥdur; ⁴zīrā bu kadar dirhem bu kadar bahāya olsa anuñ ne kādarı ⁵bi-hisābihi n’eyler dimekdür. Pes bu darb-ı kıntāruñ ⁶dahı ma‘al-küsür olan darblarınıñ kıabil-i ta‘bīr ⁷olancalarından bir niçe şüret taşvir ⁸olunup taşrih olundu ve bākisi dahı ‘alā ⁹hazā kıyās olına.

El-faşlü's-sālis 'aşere ¹⁰fi beyānı kūsūrāt-ı lidreti'l-ḥarīri

On ¹¹üçüncü faşl, lidre-i ḥarīrūñ ṭarīḳ-i muḥāsibīn ¹²üzere kūsūrātın beyān ider. Pes bu kūsūrāt-ı ¹³lidreyi daḥı bilmek muḥāsibīne lā-büddür; zīrā **161b** ¹memālik-i 'Osmān'da bu daḥı kesīrū'l-isti'māldür. ²İmdi bilgil ki şol ḥarīr ki mīzān-ı şāhīde ³vezn olur, anuñ bir veznesi otuz lidre ⁴olur ve bu otuz lidre bā-'itibār-ı dirhem üç ⁵biñ altı yüz dirhem olur. Zīrā her lidresi ⁶yüz yigirmi dirhem olur ve bu yüz yigirmi dirhemüñ ⁷daḥı altmış dirhemi nişf-ı lidre olur ve kırk ⁸dirhemi daḥı şülş-i lidre olur ve otuz dirhemi ⁹daḥı çarīk lidre olur. Pes bunları daḥı ¹⁰bildükden şoñra bu zıkr olanlar şüret-i ¹¹kitābetde nice yazılmaḳ gerekdür ki ḍarba ve cem'e ¹²kābil ola, anı daḥı beyān idelüm. İmdi ¹³bilgil ki bir dirhem yüz peşiz farz olduḡı ḥod **162a** ¹sābıḳan mezkūrdur. Pes bu daḥı ol üslüb ²üzere tevzī' itmek gerekdür ki bu daḥı cem'e ³ve ḍarba muḥtāc olıcaḳ istiḥrācı āsān ⁴ola. Pes bir dirhem ki yüz peşizdür bir lidreyi ⁵daḥı yüz peşiz farz idüp kūsūrātın bu ⁶ṭarīḳ üzere vaz' idesin. Meşelā şüret-i ⁷lidre-i vāḥid budur: 100 ve şüret-i nişf-ı ⁸lidre budur: 50 ve şüret-i çaryik-i lidre ⁹budur: 25 ve şüret-i nişf-ı çaryik-i lidre ¹⁰budur: 12/50. Pes bu nişf-ı lidre ki altmış ¹¹dirhemdür bunda niçün elli şeklinde vaz' ¹²olundu? Anı daḥı bilmek dilerseñ ol dirhem ¹³'tibārı üzeredür ve bu kitābet muḳteżāsı **162b** ¹üzeredür ki cem'e ve ḍarba bunuñ-la tedāḥül olundu. ²Ve bu maḥalde eşkāl-i şülş-i lidre kayd olunmadı, ³anuñ-çün ki şülş-i lidreye kitābetde eşkāl-i maḥşüş ⁴yoḡdur ve eger beherḥāl muḥāsebede şülş-i lidre ⁵vāḳi' olsa anı nice itmek gerekdür, anı daḥı ⁶'bilmek dilerseñ ol vaḳt ol şülşden bāḳi ⁷olan lidreyi daḥı tamāmen mücennes itmek gerekdür. ⁸Ve eger şülş-i lidrede olsa bi-tamāmiḥi lidreyi mücennes ⁹itmek gerek ve eger şülş bahāda olursa ¹⁰anı daḥı bi-tamāmiḥi mücennes itmek gerekdür. ¹¹Meşelā bir lidre ḥarīr otuz aḳçaya olsa on ¹²lidre ve şülş-i lidre ḥarīr bi-ḥisābihi n'eyler, bilmek ¹³dileseñ gerekdür ki bu on lidreyi bi-tamāmiḥi teşlīs **163a** ¹idesin ki otuz şülş olur. Ve ol bir şülş daḥı ²buña zām idesin ki otuz bir şülş ola ve bu ³otuz bir şülş söyle yazasın:

31

30

ve bunı ⁴otuza ḍarb idesin bu ḥāşıl olur:

⁵Ve bu hāşıl-ı darbı dahı teşlîş idesin ve hāşıl-ı ⁶teşlîş ne olursa anuñ bahāsı oldur. Pes bu ⁷dahı ma'lūm oldı ki bi-hisābihi üç yüz on ⁸ağça eyler-imiş ve eger şülş bahāda olsa kezalik ⁹ol bahāyı dahı bi-tamāmihi teşlîş idüp andan ¹⁰darb idesin. Ba'de hāşıl-ı darb olan eşkālî ¹¹yine teşlîş idesin ve hāşıl-ı teşlîş ne olursa ¹²anuñ dahı bahāsı oldur; ammā bunlaruñ cem'inden ¹³dahı gāfil olmayasın ki bu dahı sābıkan cem'-i kūsūrda **163b** ¹zıkr olan kavā'id üzre gerekdür ya'nî bunuñ dahı ²peşiz farz olanın peşiz tahtına ve şa'ir farz ³olanın dahı şa'ir tahtına yazup andan cem' ⁴itmek gereksin ki cem'üñ ve darbuñ şihhat üzere ⁵ola. Meşelā sekiz buçuğ lidre ve buçuğ çarek harir ⁶yazmalu olsañ buçuğ lidre-y-ile buçuğ çaregi ⁷cem' idüp şöyle yazasın: 8/625. Zırā ⁸nışf-ı lidre dört şümnüdür ve buçuğ çarek bir şümnüdür. ⁹Pes bunlaruñ ikisi penc şümn olur. İmdi ol ¹⁰sekiz lidrenüñ yemininden tarafına bu a'dād-ı penc ¹¹şümn yazmağ gerekdür. Pes bu kūsūrāt-ı lidre-i harirde ¹²dahı bu kadar taşrih kâfidür; zırā ekşer-i nāsuñ ¹³buña vukūfi vardır. Pes beyn'en-nās müte'āref **164a** ¹olduğı ecilden bu kadarda ihtişār olundı ²ve bākisi dahı 'alā hazā kıyās olına.

³El-faşlü'r- rābi' 'aşere fī beyān-i darbı'l-lidret ma'a kūsūrātı'l-⁴lidreti

On dördünci faşl darb-ı lidreten beyān ⁵ider ki ma'al-kūsūr ola ve bunuñ dahı ba'zı ⁶olur ki kūsūr lidresinde olur, bahāsı şahih ⁷olur ve ba'zı olur ki kūsūr bahāsında olur, ⁸lidresi şahih olur ve ba'zı olur ki kūsūr ⁹hem lidrede ve hem bahāda olur. İmdi anlaruñ ¹⁰bigilerüñ maḥall-i iştibāhda vāki' olancalarından ¹¹birer şüret taşvir idüp bi-ḳadr-il vus' ¹²ta'bīr idelüm. İmdi bilgil ki yüz yigirmi biş ¹³lidre ve buçuğ çarek harirüñ her lidresi kırk beşer **164b** ¹ağçaya olsa bi-hisābihi n'eyler, bilmek dileseñ gerekdür ki ²bu yüz yigirmi biş lidreyi ve buçuğ çaregi şöyle yazasın:

³ 125/125

45

Ve bunu kırk bişe darb idesin, ⁴bu hāşıl olur: 5630/62/5 ve bu hāşıl-ı ⁵darbuñ dahı üç hānesin li-eclı'l-kūsūr tarh idesin. ⁶Pes bu dahı ma'lūm oldı ki bi-hisābihi biş biñ ⁷altı yüz otuz dirhem ve penc şümn-i dirhem ⁸eyler-imiş. Ve eger bu yüz yigirmi biş lidre

ḥarīrūn⁹ daḥı her lidresi ellışer dirheme ve nışf-1 dirheme¹⁰ olsa bi-ḥisābihi n'eyler? Anı daḥı bilmek dileseñ¹¹ gerekdür ki bu yüz yigirmi biř lidreyi daḥı şöyle yazasın:¹²

125

50/50

Ve bunu daḥı ellışer dirheme ve nışf-1¹³ dirheme đarb idesin, bu ḥāřıl olur: 6312/50

165a ¹Ve bu ḥāřıl-1 đarbuñ daḥı iki ḥānesin li-ecli'l-küsür² tarḥ idesin. Pes bu daḥı ma'lüm oldu ki bi-ḥisābihi³ altı biñ üç yüz on iki dirhem ve nışf-1⁴ dirhem eylerimiş. Ve eger bu yüz yigirmi biř buçuk⁵ lidre ve buçuk çarek ḥarīrūn daḥı her lidresi kırk⁶ bişer dirheme ve nışf-1 dirheme olsa bi-ḥisābihi⁷ n'eyler bilmek dileseñ gerekdür ki bu yüz yigirmi⁸ biř buçuk lidreyi ve buçuk çaregi daḥı şöyle yazasın:⁹

125/625

45/50

Ve bunu kırk biş dirheme ve nışf-1¹⁰ dirheme đarb idesin, bu ḥāřıl olur: 5715/92/75/0.

¹¹Ve bu ḥāřıl-1 đarbuñ daḥı biř ḥānesin li-ecli'l-küsür tarḥ idesin. Pes bu daḥı ma'lüm¹³ oldu ki bi-ḥisābihi biř biñ yidi yüz on biř **165b** ¹dirhem ve heft şümn-i dirhem ve nışf-1 şümn-i dirhem² eylerimiş. Ve eger dört lidre ve buçuk çarek ḥarīrūn³ daḥı her lidresi kırk biř dirheme ve rub⁴ dirheme⁴ olsa bi-ḥisābihi n'eyler? Anı daḥı bilmek dileseñ⁵ gerekdür ki bu dört lidreyi ve buçuk çaregi daḥı⁶ şöyle yazasın:

4/125

45/25

Ve bunu kırk⁷ biş dirheme ve rub⁴-1 dirheme đarb idesin⁸ bu ḥāřıl olur: 186/65/62/5.

Ve bu ḥāřıl-1⁹ đarbuñ daḥı biş ḥānesin li-ecli'l-küsür tarḥ idesin.¹⁰ Pes bu daḥı ma'lüm oldu ki bi-ḥisābihi yüz seksen¹¹ altı dirhem ve penc şümn-i dirhem ve rub⁴-1 şümn-i dirhem¹² eylerimiş. Pes bu küsürāt-1 lidrede daḥı bu kadar¹³ kelimāt besdür ve bākīsi daḥı 'alā hazā kıyās **166a** ¹olına.

El-faşıl'ül- ḥāmis 'aşere fī beyān-i² resmi'l-mīzāni mine's-řihāhi ve'l-küsür

On³ bişinci faşıl mīzān-1 řāḥinūñ istiḥrāc-ı resm⁴ beyānındadır. Pes bu resm-i mīzān daḥı vezne-i⁵ řāḥiḥden nice istiḥrāc olunur, anları daḥı⁶ beyān idelüm. İmdi

bilgil ki bu istihrāc-ı ⁷resm dahı bir niçe nev'dür. Bir nev'i budur kim ⁸bir miqdār lidreyi hālet-i kūsūrda qomayup ⁹bi-tamāmihi vezne-i şahih idesin, min ba'd resm-i ¹⁰mizānı dahı eger yik-ser ve eger dü-serdür ¹¹ol vezne-i şahihlerden istihrāc idesin. ¹²Ve bir nev'i dahı budur kim lidreyi vezne-i şahih ¹³itmedin hālet-i kūsūrı üzere istihrāc-ı resm **166b** ¹idesin ve andan sonra resm-i yek-ser ve resm-i ²dü-ser dahı ne vech-ile istihrāc olunur, ³anları dahı 'alā vechi't-tafşil beyān ⁴idelüm. İmdi bilgil ki bir niçe 'aded ⁵lidreyi hālet-i kūsūrdan vezne-i şahih itmek ⁶dileseñ gerekdür ki ol lidrelerün a'dādını ⁷otuza taqsım idesin ve hāric-i kısmet ne ⁸vāki' olursa ol kadar lidre ol kadar vezne ⁹olur. Mişāl-i taqsım-i vezne:

$$\begin{array}{r|l} 300 & \\ 200 & 10 \\ 3 & \end{array}$$

Pes ¹⁰bu dahı ma'lüm oldı ki üç yüz lidre harir ¹¹bi-hisābihi on vezne olurmuş ve andan sonra ¹²her vezneye elli aqça bāyi'den ve elli aqça ¹³müşteri'den resm-i mizān vaz' itmişlerdür. Ol **167a** ¹taqdırce on veznenün resmi dahı yek-ser ²ve dü-ser n'eyler? Anı dahı bilmek dilerseñ bilgil ki ³eger bu on veznenün resmi yek-ser olursa bu on ⁴'adedi elliye darb idesin. Mişāl-i darb:

$$\begin{array}{r} 10 \\ \underline{50} \\ 500 \end{array}$$

⁵Ve bu hāşıl-ı darb olan biş yüz ⁶aqça resm-i yik-serdür ve eger bu on veznenün resmi ⁷dü-ser olursa bu on 'adedi yüze darb ⁸idesin. Mişāl-i darb:

$$\begin{array}{r} 10 \\ \underline{100} \\ 1000 \end{array}$$

Ve bu hāşıl-ı ⁹darb olan biñ aqça resm-i dü-serdür ve eger ¹⁰lidreyi vezne itmedin hālet-i kūsūrı üzere ¹¹ya'nī lidre-y-iken resmi nice istihrāc olunur? ¹²Anı dahı bilmek dilersen bilgil ki bu dahı bir ¹³niçe nev'dür. Bir nev'i budur ki bu üç yüz **167b** ¹lidreyi şöyle yazasın:

300

50

İmdi eger ²bundan resm-i yek-ser hâcet olursa bunu ³elliye darb idesin bu hâşıl olur: ⁴15000 ve bu hâşıl-ı darbı yine otuza taqsım ⁵idesin ve hâric-i kısmet ne vâkı' olursa ⁶anuñ yik-ser resmi oldur. Mişâl-i taqsım:

$$\begin{array}{r|l} 15000 & \\ 3000 & 500 \\ 33 & \end{array}$$

⁷Ve eger bundan resm-i dü-ser hâcet olursa ⁸bu üç yüz lidreyi yüze darb idüp otuza ⁹taqsım idesin veyâhüd bu üç yüz lidrenüñ ¹⁰yemîninden tarafına iki şıfır zâyid vaz' idesin ¹¹min ba'd anı dahı yine otuza taqsım idesin ¹²ve hâric-i kısmet ne vâkı' olursa anuñ dü-ser resmi ¹³oldur. Mişâl-i taqsım:

$$\begin{array}{r|l} 30000 & \\ 30000 & 1000 \\ 333 & \end{array}$$

Veyâhüd **168a** ¹ol üç yüz lidreye şıfır zâyid vaz' itmedin ²anı otuza taqsım eyleseñ ve ol iki şıfır ³zâyidi anuñ hâric-i kısmetine vaz' itseñ ⁴ol dahı câyizdür. Mişâl-i taqsım:

$$\begin{array}{r|l} 300 & \\ 300 & 10/00 \\ 3 & \end{array}$$

Ve bir ⁵nev'i dahı oldur kim bu üç yüz lidreyi yazasın ⁶ve bunuñ yemîninden tarafına bir şıfır zâyid vaz' ⁷idesin ve eger bunuñ dahı resmi yek-ser hâcet ⁸olursa anı altı 'adede taqsım idesin ⁹ve eger bundan dahı resm-i dü-ser hâcet olursa ¹⁰anı üç 'adede taqsım idesin ve her birinden ¹¹hâric-i kısmet ne vâkı' olursa anlarıñ ¹²yek-ser ve dü-ser resmleri oldur. Mişâl-i resm-i yek-ser:

$$\begin{array}{r|l} 3000 & 500 \\ 666 & \end{array}$$

¹³Ve mişāl-i resm-i dü-ser:

$$\begin{array}{r|l} 300/0 & 1000 \\ 3333 & \end{array}$$

168b ¹Ve eger bu resm-i yek-serde ve dü-serde daḥı ol şıfır ²zāyidi ‘aded-i lidreye vaż’ itmeyüp ba‘de-t-³taḫsīm ḥāric-i ḫısmete vaż’ itseñ bu ⁴maḥalde ol daḥı cāyızdır. Ve eger bu resm-i ⁵dü-serden daḥı resm-i yek-ser istiḥrāc itmek ⁶dilerseñ bu resm-i dü-serüñ ḥāric-i ḫısmetin ⁷tanşif idesin ki ol daḥı resm-i yek-ser ⁸olur. Ve bu istiḥrāc-ı resmüñ bir nev‘i daḥı ⁹vardur ki bu ḥuşuşlara vuḫūfi olmayup ¹⁰darbdan ve taḫsīmden ‘ārī olan kimesnelere ¹¹ol tarīḫ bundan āsāndur, anı daḥı beyāñ ¹²idelüm. İmdi bilgil ki bir miḫdār lidrenüñ ¹³a‘dādını yazasın. Eger andan resm-i yek-ser ḥācet **169a** ¹ise ol lidrenüñ a‘dādını tesdīs idesin ²ve süds lidre ne vāḫi‘ olursa anuñ yemīninden ³ḫarafına bir şıfır zāyid vaż’ idesin ve a‘dād-ı ⁴eşḫāl-i tesdīs ol şıfır māzāde-y-ile ne ḫadar ⁵olursa anuñ resm-i yek-seri ol ḫadar olur veyāḥūd ⁶ol şülş-i lidreye olıcaḫ şıfır zāyidi a‘dād-ı lidreye ⁷vaż’ idüp andan tesdīs idesin, ikisi daḥı ⁸cāyızdır. Ve eger andan resm-i dü-ser ḥācet ⁹ise ol lidrenüñ a‘dādını teşlīs idüp ¹⁰kezālik anuñ daḥı yemīninden ḫarafına bir şıfır zāyid ¹¹vaż’ idesin ve a‘dād-ı eşḫāl-i teşlīs ¹²daḥı ol şıfır māzāde-y-ile ne ḫadar olursa ¹³anuñ daḥı resm-i dü-seri ol ḫadar olur veyāḥūd **169b** ¹ol şülş-i lidreye vaż’ olıcaḫ şıfır zāyidi ²a‘dād-ı lidreye vaż’ idüp andan teşlīs ³idesin ki bu daḥı cāyızdır. Mişāl-i resm-i yek-ser ki ⁴tesdis-ile olur:

$$\frac{300/0}{50/0}$$

Ve mişāl-i ⁵resm-i dü-ser ki teşlīs-ile olur:

$$\frac{300/0}{100/0}$$

⁶Ve eger otuz lidre ḫarīre resm-i yek-ser elli aḫça ⁷vaż’ olduḡı taḫdīrce lidre-i vāḫidüñ ⁸resmi daḥı bi-ḫisābihi yek-ser n’eyler ve dü-ser n’eyler? ⁹Anı daḥı bilmek dilerseñ bunuñ ve bunlaruñ ¹⁰bigilerüñ ḫavā‘idi sābıḫan erba‘a-i mütenāsibede ¹¹mezḫūr ve mefhūmdur; ammā bu maḥal icmālen yine ¹²tekrār olunmasın iḫtizā ider. Pes imdi eger ¹³bir lidreye resm-i yek-ser ḫācet olursa bu elli **170a** ¹aḫçayı otuz

lidreye taḳsīm idesin ve ḥāric-i ²ḳısmet ne vāḳi‘ olursa lidre-i vāḥidūñ ³yek-ser resmi oldur. Miṣāl-i taḳsīm:

$$\begin{array}{r|l} 25 & \\ 50 & 1/5 \\ 30 & \end{array}$$

⁴Pes bu daḥı ma‘lūm oldı ki lidre-i vāḥidūñ ⁵resm-i yek-seri bir dirhem ve nişf-i dirhem ve süds-i ⁶dirhem eyler-imiş ve eger lidre-i vāḥide resm-i dü-ser ⁷ḥācet olursa ol vaḳt yüz aḳçayı otuz ⁸lidreye taḳsīm idesin ve ḥāric-i ḳısmet ne ⁹vāḳi‘ olursa lidre-i vāḥidūñ dü-ser resmi ¹⁰oldur.

Miṣāl-i taḳsīm:

$$\begin{array}{r|l} 1 & \\ 100 & 3 \\ 30 & \end{array}$$

Pes bu ¹¹daḥı ma‘lūm oldı ki lidre-i vāḥidūñ resm-i ¹²dü-seri daḥı üç dirhem ve şülş-i dirhem eyler imiş. ¹³Pes bu resm-i mīzānda daḥı bu ḳadar taşvīr ve bu ḳadar **170b** ¹beyān besdür ve bāḳisi daḥı ‘alā hazā ḳıyās olına.

²El-faşl’üs-sādis ‘aşere fī beyān-i cem‘i’l- ³küsürü ma‘al-küsürü

On altıncı faşl, cem‘-i ⁴küsürü beyān ider ki ol yine ma‘al-küsür ⁵ola ve bu cem‘-i küsür daḥı gerçi sâbıḳan mezkûrdur; ⁶ammā anlaruñ bunlara hiç vech-ile şümüliyyeti ⁷yoḳdur. Zīrā bunlar anlaruñ bigi degüldür, bunlar ⁸bir nev‘ daḥıdur ve hem bunlar anlardan ‘amīḳ ve ⁹asīrdür ve bunu daḥı bilmek muḥāsibīne geregi ¹⁰bigi ehemmdür. Zīrā niçe daḳıḳ maḥaller düşer ki ¹¹ḳā‘ide-i ḡayr-ıla telḥiş olunmayup bu nev‘e ihtiyāc-ı ¹²tāmm olunur. İmdi bilgil ki bu daḥı bir niçe nev‘dür ¹³ve ba‘zı olur ki maḥārici birbirine muḥtelif olur **171a** ¹yidi-y-ile biş gibi ve ba‘zı olur ki maḥārici biri ²birine müttefik olur dörd- ile dört gibi ve ba‘zı ³daḥı olur ki hem maḥārici muḥtelif olur ve hem ⁴maḳsūmı kem-ter ve maḳsūmun ‘aleyhi piş-ter olup ⁵ḳābil-i taḳsīm daḥı olmaz yidiyi on ikiye ⁶taḳsīm itmek gibi. Pes ol vaḳt bunuñ ⁷bigiler eczā’-y-ıla ta‘bīr olunur. İmdi bunlaruñ ⁸bigileruñ daḥı yesīrū’l-fehm olancalarından

⁹birer ikişer şüret taşvîr idüp bi-ğadri'l-vus' ¹⁰ta'bîr idelüm. İmdi bilgil ki si sub' ve çehâr ¹⁰hums ya'nî yididen üç sehm ve bişden dört ¹¹sehm bunlar 'adedde kaç olur, cem' idüp ¹²bilmek dilesen gerekdür ki evvel sub'uñ mahrecin **171b** ¹yazasın ki yididür ba'de anuñ fevkinde si ²sub'ın yazasın ve andan şoñra cem'üñ mahrecin ³dahı yazasın ki bişdür ve anuñ fevkinde dahı ⁴çehâr hımsın yazasın. Mişâl-i cem'-i kūsūr:

$$\begin{array}{r} 4 \\ 5 \end{array} \quad \begin{array}{r} 3 \\ 7 \end{array}$$

⁵Ve bu üç 'aded-ile dört 'adedüñ fevğine dahı ⁶hâne-i şihâh için birer şifir zâyid vaz' ⁷idesin; zîrâ ol şifir zâyiddin murâd hâne-i ⁸şihâh hâlîdür ve anuñ tahtında vâkı' olan ⁹eşkâl kūsürdur dimek olur. Pes bu üç ¹⁰'aded-i kūsūrı yine kendü muhâlifinde ol mahreci ¹¹hums olan biş 'adede ðarb idesin bu hâşıl ¹²olur: 15 ve bundan şoñra bu dört 'aded ¹³kūsūrı dahı yine kendü muhâlifinde ol mahreci **172a** ¹sub' olan yidi 'adede ðarb idesin bu hâşıl ²olur: 28 ve bu hâşıl-ı ðarbını dahı cem' ³idesin, bu hâşıl olur: 43 ve bu hâşıl-ı ⁴ðarbınıñ cem'inden hâşıl olan kırk üç ⁵'aded maqsûmdur ve andan şoñra bu iki mahâric-i ⁶muhtelifi dahı ki mahreci sub' ve mahreci hımsdur ⁷ya'nî yidi-y-ile bişdür biribirine ðarb idesin, ⁸bu hâşıl olur: 35 ve bu otuz biş 'adedi ⁹ol maqsûm olan kırk üç 'adede maqsûmun ¹⁰'aleyh idüp taqsîm idesin ve hâric-i kısmet ¹¹ne vâkı' olursa cümlesi ol kadar olur. Mişâl-i ¹²taqsîm:

$$\begin{array}{r|l} 8 & \\ 43 & 1 \\ 45 & \end{array}$$

Pes bu dahı ma'lûm oldı ki ¹³si sub'-ıla çehâr-ı hıms dahı cümle bir dirhem **172b** ¹ve bir dirhemüñ dahı otuz biş cüz'inden sekiz ²cüz' olurmuş ya'nî bir dirhem ve hıms-ı dirhem ³ve sub'-ı hıms-ı dirhem olur ve bu zıkr olan huşûş ⁴bir nev'-ile dahı istihrâc olunur. Meşelâ çünki ⁵bu maħalde sub' ve hıms yâd oldı, sen dahı bir ⁶mahrec bulmağ gereksin ki anda dahı hem sub' ⁷ve hem hıms ola. Pes imdi sub'ı hımsa ⁸ðarb idesin, bu hâşıl olur: 35 ve bu otuz ⁹biş 'aded buña mahrecdür; zîrâ bu otuz biş 'adedde ¹⁰hem sub' vardır ve hem hıms vardır. İmdi bu otuz ¹¹bişüñ bişde dördi ki aña çehâr-ı hıms dirler ¹²yigirmi sekiz olur ve yidide üçü dahı aña si ¹³sub' dirler on biş olur ve bunları cem' **173a** ¹idesin bu hâşıl olur: 43 ve bu a'dâd ²maqsûmdur

ve bundan sonra buña mahrec olan ³otuz biş ‘adedi bu maqsüm olan kırk üç ⁴‘adede maqsümün ‘aleyh idüp taqsım idesin ⁵ve bunuñ hāric-i kısmeti dahı fevkinde zıkr olan ⁶hāric-i kısmet gibi olur. Pes bu dahı ma‘lüm ⁷oldı ki bunuñ dahı cümlesi yine fevkinde ⁸zıkr olan bigi bir dirhem ve hūms-ı dirhem ve sub‘-ı ⁹hūms-ı dirhem olurmıŝ ve eger mahārici müttefiķ ¹⁰olanlardan dahı si rub‘ ve dü rub‘ gibi ya‘nı dörtden ¹¹üç sehm ve yine dörtden iki sehm bunlar dahı ¹²kaç olur bilmek dileseñ gerekdür ki bunları ¹³dahı mahrecleri-y-le şöyle yazasın: 0 0

$$\begin{array}{r} \underline{2} \quad \underline{3} \\ 4 \quad 4 \end{array}$$

Ve bu **173b** ¹üç ‘aded-ile iki ‘adedüñ fevkinde dahı hāne-i ²şihāh için yine bir şıfır zāyid vaz‘ idesin ³ve bu kūsūr olan üç ‘aded-ile iki ‘adedi cem‘ ⁴idesin, bu hāşıl olur: $\overline{5}$ ve bu biş ‘aded ⁵maqsümdur ve min ba‘d bu mahrec-i rub‘da olan ⁶dört ‘adedi bu maqsüm olan biş ‘adede ⁷maqsümün ‘aleyh idüp taqsım idesin ⁸ve hāric-i kısmet ne vāķi‘ olursa bunuñ dahı ⁹cümlesi ol kadar olur. Mişāl-i taqsım:

$$\begin{array}{r|l} 1 & \\ 5 & 1 \\ 4 & \end{array}$$

Pes ¹⁰bu dahı ma‘lüm oldı ki si rub‘-ıla dü rub‘ dahı ¹¹cümle bir dirhem ve rub‘-ı dirhem olurmıŝ. Ve eger yine ¹²mahārici müttefiķ olanlardan dahı si hūms ve ¹³çehār-ı hūms ya‘nı bişden üç sehm ve yine bişden **174a** ¹dört sehm bunlar dahı kaç olur? Bilmek ²dilerseñ gerekdür ki bunu dahı mahrecleri-y-le şöyle ³yazasın:

$$\begin{array}{r} 0 \quad 0 \\ \underline{4} \quad \underline{3} \\ 5 \quad 5 \end{array}$$

Ve bu üç ‘aded-ile dört ⁴‘adedüñ fevkinde dahı hāne-i şihāh için birer ⁵şıfır zāyid vaz‘ idesin ve bu kūsūr olan ⁶üç ‘aded-ile dört ‘adedi dahı cem‘ idesin, ⁷bu hāşıl olur: $\overline{7}$ ve bu yidi ‘aded dahı ⁸maqsümdur ve min ba‘d bu mahrec-i hūmsda ⁹olan biş ‘adedi dahı bu maqsüm olan yidi ¹⁰‘adede maqsümün ‘aleyh idüp taqsım idesin ¹¹ve hāric-i kısmet ne vāķi‘ olursa bunuñ dahı ¹²cümlesi ol kadar olur. Mişāl-i taqsım:

$$\begin{array}{r|l} 2 & \\ 7 & 1 \\ 5 & \end{array}$$

¹³Pes bu dahı ma'lüm oldu ki si hıms-ıla çehār **174b** ¹hıms dahı cümle bir dirhem ve dü hıms-ı dirhem olurmuş ²ve dahı bilgil ki bu mahārici müttelif olanlardan ³iki şüret beyān olundu. Bundan esbağ zıkr ⁴olan mahārici muhtelif eşkālün तरीکی üzere ⁵bunlar dahı istihrāc olunsa cāyızdır. Meşelā bunların ⁶dahı kūsūrların yine kendü mahreclerine darb idesin, ⁷dilerseñ kūsūrın hizā'sında olan mahrece darb ⁸idesin ve dilerseñ kūsūrın muhālifinde olan ⁹mahrece darb idesin ki ikisi dahı cāyızdır ¹⁰ve bu darbının hāşılını dahı ne olursa cem' idesin ¹¹ki ol dahı maqsūm olur ve andan soñra iki mahārici ¹²yine birbirine darb idesin ve bunlardan dahı ¹³hāşıl-ı darb ne vāki' olursa ol maqsūm olan **175a** ¹hāşıl-ı darbına bu hāşıl-ı darbını maqsūmun 'aleyh ²idüp taqsīm idesin ve bunun dahı hāric-i ³kısmetinün cümlesi ol kadar olur. Ammā ⁴mahārici muhtelif olanlar mahall-i darbda bunlara ⁵muğāyirdür; zırā mahārici muhtelif olanların ⁶kūsūrın tahtında olan mahrece darb itmeyüp ⁷elbette tahtının muhālifinde olan mahrece darb ⁸itmek gereksin ki 'amelün şahih ola. Pes ⁹bundan soñra mahārici muhtelif olup ve maqsūmları ¹⁰dahı kem-ter olup ve maqsūmun 'aleyhleri piş-ter ¹¹olduğı ecilden kabil-i taqsīm olmayup eczā'-y-ıla ¹²ta'bir olanlardan dahı ba'zın beyān idelüm. ¹³Meşelā rub'dan bir cüz' ve şülüşden dahı bir cüz' **175b** ¹olsa ve bunlar dahı kaç olur bilmek ²dilerseñ gerekdür ki bunları dahı mahrecleri-y-le ³şöyle yazasın:

$$\begin{array}{cc} 0 & 0 \\ \frac{1}{3} & \frac{1}{4} \end{array}$$

Ve bunların dahı ⁴fevķine hāne-i şihāh için yine birer sıfır ⁵zāyid vaz' idesin ve bu kūsūr olan bir 'adedi ⁶yine muhālifinde mahrec-i şülüş olan üç 'adede ⁷darb idesin, bu hāşıl olur: 3 ve yine ol ⁸kūsūr olan bir 'adedi dahı yine muhālifinde mahrec-i ⁹rub' olan dört 'adede darb idesin bu hāşıl ¹⁰olur: 4 ve bu hāşıl-ı darbını dahı cem' idesin ¹¹bu hāşıl olur: 7 ve bu yidi 'aded maqsūmdur ¹²ve min ba'd bu mahrec vāki' olan mahrec-i şülüşi ve ¹³mahrec-i rub'ı dahı birbirine darb idesin, **176a** ¹bu hāşıl olur: 12 Ve bu hāşıl-ı darb ²olan on iki 'adedi dahı ol maqsūm ³olan yidi 'adede maqsūmun 'aleyh idüp taqsīm ⁴idesin ve hāric-i kısmet ne vāki' olursa ⁵bunun dahı cümlesi ol kadar olur. Mişāl-i taqsīm:

⁶İmdi bu eşkāl-i mevzū‘ maḫsūm-ı ⁷kem-ter olup ve maḫsūmun ‘aleyhi peşiz olduğı ⁸ecilden kābil-i taḫsīm olmayup eczā’-y-ıla ta‘bīre ⁹muhtāc olanlardandır. Pes ol taḫdīrce ¹⁰bu daḫı ma‘lūm oldu ki cümle bir dirhemüñ ¹¹on iki cüz’inden yidi cüz’ olurmuş. ¹²Pes bu cem‘-i kūsūrātda daḫı kelimāt çoḫdur; ¹³ammā bu maḫal ‘alā sebīli’l-icmāl zıkr olunmasın **176b** ¹iḫtizā ider; zīrā zevī’l-‘uḫūl olan ḫarındaşlara ²bu ḫadar beyān vāfi ve kāfidür ve bākisi daḫı ³‘alā hazā ḫıyās olına. Pes bu risāle-i Mecma‘ü’l-⁴ Ḫavā‘id’üñ daḫı şıḫḫ-ı s̄nāsi ki beyān-ı kūsūrāt-ıdı ⁵bu daḫı on altı faşda ‘avn-ı ḫadīm-ile itmāma ⁶yitişdi; ammā bu kūsūrāt-ı ḫisāb daḫı hemān ⁷bu ḫadara münḫaşır degüldür, hezār bunuñ bigiler daḫı ⁸vardur. Pes imdi bu kūsūrātuñ daḫı bu maḫalde ⁹mübtedīlere fehm idüp istifāde idecekleri ¹⁰derecede olanlarından şol ki māyaḫtāc-ıdı ¹¹muḫāsibīn-i selef ve ḫalef ḫarīḫince anlar tafşıl ¹²olunup ta‘bīr olunmuşdur. Pes bundan şoñra ¹³şıḫḫ-ı şālīşe ibtidā idüp anda mesāyil-i şettā **177a** ¹beyān idelüm kim anlaruñ daḫı her birisi kütüb-i ²müteḫaddiminde nādirü’l-vuḫū‘dur ve bu mesāyil-i ³şettāyı daḫı bilmek muḫāsibīne lāzımdur. Zīrā ⁴bunda niçe mesāyil vāḫi‘ olmuşdur ki anca ⁵umūr-ı müşkilātı fātiḫdür. İmdi bu mesāyil-i şettā ⁶daḫı eger sāyiri gibi bāb u faşl-ıla ‘ale’t-tertib ⁷beyān olunmalu olursa keşret-i kitābet olur. Ol ⁸keşretten ictināb idüp ve ḫarīḫ-i mesāyil-ile ⁹iḫtişār olunup icmālen tafşıl olundu ¹⁰ve daḫı bu mesāyil-i şettāda niçe mesāyil vardur ki ¹¹anlaruñ tezekkürü s̄bāḫan ma‘hūddur ve niçe mesāyil ¹²daḫı vardur ki zāhiren tafşīli muḫāyir bigidür; ¹³ammā ma‘nen yine ḫāva‘id-i mesbūḫ üzere istiḫrāc olunur. **177b** ¹Meşelā niçe mesāyil vardur ki erba‘a-i mütenāsibe-y-ile ²istiḫrāc olunur ve niçe mesāyil daḫı vardur ki ³ḫismet-i ḫuramā’-y-ıla istiḫrāc olunur ve niçe mesāyil ⁴daḫı vardur ki her birisi bu ḫāva‘id-i mesbūḫuñ ⁵birisiyle istiḫrāc olunur. Beherḫāl bunlaruñ ⁶her birisinüñ istiḫrācına bu risālede bir ḫarīḫ-i ⁷vāzih‘ bulunmamaḫ olmaz; ammā kemāl-i zeḫāvet oldur ki ⁸bunlardan her birisi bu başt olan ḫāva‘idüñ ḫanḫısıyla ⁹ḫābil-i istiḫrāc-ısa anı fehm idüp anuñ-ıla ¹⁰istiḫrāc idebilesin. İmdi bu mesāyil-i şettānuñ ¹¹daḫı meşḫūk ve müştēbīh olanlarından terk idüp ¹²istifādeye ḫarīb olan derecede olancalarından ¹³zıkr idelüm. Pes imdi evvelā gümrük aḫvālin beyān **178a** ¹idelüm kim bunu kemāl-ile bilmek muḫāsibīne cümle-i ²levāzımındandır; zīrā bu daḫı

nerdübān pāyedendür. ³**Mes'ele:** İmdi bilgil ki eger su'āl ⁴itseler ki seksen üç biñ üç yüz elli bir ⁵aqçalık metā'dan her yüzde bir aqça gümrük ⁶alınur olsa bunuñ bi-hisābihi gümrügi ne qadar eyler ⁷diseler, gerekdür ki bu seksen üç biñ üç yüz ⁸elli bir 'adedi şöyle yazasın: 83351. ⁹Ve bu mađrūbdur ve buña ol bir 'adedi mađrūbun ¹⁰fih idüp darb idesin yine bu eşkāl hāşıl ¹¹olur: 833/51. Ve bu hāşıl-ı darbuñ ¹²iki hānesin tarh idesin ki her yūzi bir dirheme ¹³ola. Pes bu dağı ma'lūm oldu ki bu miqdār metā'uñ **178b** ¹gümrügi bi-hisābihi sekiz yüz otuz üç dirhem ² ve nısf-ı dirhem ve 'öşr-i 'öşr-i dirhem eyler-imiş ve bu ³yüzde bir olan gümrüğüñ bir tarıki dağı budur ki ⁴bu eşkāl-i eşkāl-i āhāda darb itmedin hemān iki ⁵hānesin tarh idesin ki ol dağı hemān eyle ⁶olur. Ve eger biñ biş yüz yigirmi biş aqçalık qumāşdan ⁷dađı her yüzde dört aqça gümrük alınur olsa ⁸bunuñ dağı bi-hisābihi gümrügi n'eyler? Bunuñ dağı bilmek ⁹dilerseñ gerekdür ki bu biñ biş yüz yigirmi bişi dağı ¹⁰şöyle yazasın:

1525

4

Ve bu dağı mađrūbdur ¹¹ve buña dağı ol dört 'adedi mađrūbun fih ¹²idüp darb idesin, bu hāşıl olur :61/00 ve ¹³bu hāşıl-ı darbuñ dağı iki hānesin yine tarh idesin **179a** ¹ki bunuñ dağı her yūzi dört dirheme ola. ²Pes bu dağı ma'lūm oldu ki bu qadar qumāşuñ ³gümrügi dağı bi-hisābihi altmış bir aqça eyler-imiş. ⁴Ve eger bu biñ biş yüz yigirmi biş aqçalık esbābdan ⁵her yüzde on iki aqça gümrük alınur olsa ⁶bunuñ dağı bi-hisābihi gümrügi n'eyler bilmek dilerseñ ⁷gerekdür ki bunuñ dağı yine şöyle yazasın:

1525

12

⁸Ve bu dağı mađrūbdur ve buña dağı ol on iki ⁹'adedi mađrūbun fih idüp darb idesin, ¹⁰bu hāşıl olur: 183/00 ve bu hāşıl-ı ¹¹darbuñ dağı iki hānesin tarh idesin ki bunuñ dağı ¹²her yūzi on ikiye ola. Pes bu dağı ma'lūm ¹³oldu ki bu qadar esbābuñ gümrügi dağı bi-hisābihi **179b** ¹yüz seksen üç aqça eyler-imiş. Ve eger bu biñ biş ²yüz yigirmi biş aqçadan her biñde on biş aqça ³gümrük alınur olsa bunuñ dağı bi-hisābihi gümrügi ⁴n'eyler bilmek dilerseñ gerekdür ki bunuñ dağı yine ⁵şöyle yazasın:

1525

15

Ve bu daḥı maḍrūbdur ⁶ve buña daḥı ol on biş ‘adedi maḍrūbun fiḥ idüp ⁷ḍarb idesin bu ḥāşıl olur: 22/875 ⁸ve bu ḥāşıl-ı ḍarbuñ daḥı bu def‘a üç ḥānesin ⁹ṭarḥ idesin ki bunuñ her biñi on bişe ola. ¹⁰Pes bu daḥı ma‘lūm oldu ki bu ḳadar meblaḡuñ ¹¹gūmrūgi daḥı yigirmi iki dirhem ve heft şūmn-i dirhem ¹²eyler-imiş. **Mes’ele:** Ve eger su‘āl itseler ki ¹³biñ biş yüz elli dirhem nuḳrenūñ her yüz dirhemi **180a** ¹üçer yüz seksen aḳçaya olsa bi-ḥisābihi cümle ²bahāsı n’eyler diseler, gerekdür ki bu biñ biş yüz ³elli dirhem nuḳreyi şöyle yazasın:

1550

380

⁴Ve bu daḥı maḍrūbdur ve buña daḥı ol bahā ⁵olan üç yüz seksen ‘adedi maḍrūbun fiḥ ⁶idüp ḍarb idesin, bu ḥāşıl olur: ⁷5890/00 ve bu ḥāşıl-ı ḍarbuñ daḥı iki ḥānesin ⁸ṭarḥ idesin ki bunuñ daḥı her yüz dirhemi ⁹üç yüz seksene ola. Pes bu daḥı ma‘lūm ¹⁰oldı ki bu ḳadar nuḳre bi-ḥisābihi biş biñ ¹¹sekiz yüz toḳsan aḳça eyler-imiş ve bu maḥalde daḥı ¹²kelimāt çoḳdur; zīrā bu muḥāsebe dārū‘d-ḍarba ¹³müte‘allik muḥāsebedür ve dārū‘d-ḍarba müte‘allik **180b** ¹olan umūr daḥı çoḳdur. Meşelā bir niçe biñ dirhem ²nuḳreyi aḳça keser olsañ ‘ādet-i küllī üzere ol ³miḳdār nuḳrenūñ ne miḳdārı ḥarḳū‘n-nārdan kesr ⁴ider ve ne miḳdārı ücret-i üstāzān olur ⁵ve ne miḳdārı cüz‘de olur ve ne miḳdārı meşḳūk ⁶olur? Bunları bu maḥalde beyān itmek tecvīz ⁷olunmadı; zīrā hem keşret-i kelām vāḳi‘ olur ⁸ve hem bu ḥuşūş beyne‘n-nās bir müte‘āref ⁹ḳaziyyedür. Pes ekşer-i eşḥāşuñ buña vuḳūfi ¹⁰olduḡı sebebeden taşriḥ olmadı. **Mes’ele:** ¹¹Ve eger su‘āl itseler ki elli sekiz biñ yidi yüz ¹²elli ‘aded nesnenūñ her ‘adedi bir aḳçaya olsa ¹³n’eyler? Ve eger her on ‘adedi bir aḳçaya olsa **181a** ¹ol daḥı bi-ḥisābihi n’eyler? Ve eger her yüz ‘adedi ²bir aḳçaya olsa ol daḥı bi-ḥisābihi n’eyler? Ve eger ³her biñ ‘adedi bir aḳçaya olsa ol daḥı ⁴bi-ḥisābihi n’eyler? Ve eger her on biñ ‘adedi bir ⁵aḳçaya olsa ol daḥı bi-ḥisābihi n’eyler? Ammā ⁶be-şarṭ-ı ān ki bunlaruñ cemī‘si bir ḳalem-ile istiḥrāc ⁷olunup ve cemī‘sine ḍarb-ı vāḥid-ile cevāb ⁸virile diseler, gerekdür ki bu elli sekiz biñ yidi ⁹yüz elli ‘adedi şöyle yazasın:

58750

1

¹⁰Ve bunı bir ‘adede arb idesin yine bu eřkāl hāşıl ¹¹olur: 5/8/7/5/0. Pes imdi bu hāşıl-ı ¹²arbuñ eger cemī ‘i hāneleri bilā-arhın mevcūd ¹³ola, ol vaqtın bunuñ her bir ‘adedi bir açaya **181b** ¹olur. Ve eger bunuñ hāne-i āhādın arh iderseñ ²ki hāne-i ‘aşerāt mevcūd ola, ol vaqtın ³bunuñ her on ‘adedi bir ‘açaya olur. Ve eger bunuñ ⁴hāne-i ‘aşerātın dağı arh iderseñ ki hāne-i ⁵miātı mevcūd ola, ol vaqtın bunuñ her yüz ⁶‘adedi bir açaya olur. Ve eger bunuñ hāne-i miātın ⁷dağı arh iderseñ ki hāne-i ulūfi mevcūd ola, ⁸ol vaqtın bunuñ her biñ ‘adedi bir açaya olur. ⁹Ve eger bunuñ hāne-i ulūfin dağı arh iderseñ ki hāne-i ¹⁰‘aşerāt-ı ulūfi mevcūd ola, ol vaqtın bunuñ ¹¹her on biñ ‘adedi bir açaya olur. Pes bunları ¹²dağı bildükden şoñra bu tadīrce bu miğdār ¹³nesnenüñ her şekli arh olduca bahāsı dağı **182a** ¹ne olur, anı dağı bilmek lā-büddür. İmdi bilgil ki ²her ‘adedi bir açaya olursa bu ma‘lūmdur ki ³yine elli sekiz biñ yidi yüz elli aça eyler. ⁴Ve eger her on ‘adedi bir açaya olursa biş biñ ⁵sekiz yüz yitmiş biş aça eyler. Ve eger her yüz ‘adedi ⁶bir açaya olursa biş yüz seksen yidi dirhem ⁷ve nişf-ı dirhem eyler. Ve eger her biñ ‘adedi bir ⁸açaya olursa elli sekiz dirhem ve si rub‘-ı dirhem ⁹eyler. Ve eger her on biñ ‘adedi bir açaya olursa ¹⁰biş dirhem ve heft şümn-i dirhem eyler. Ve eger bu sekiz ¹¹biñ yidi yüz elli ‘aded neden heft şümn-i ¹²dirhem olur? Heft şümn-i dirhem hod yüz peşiz ¹³bir aça farz olduğı i‘tibār üzere seksen yidi **182b** ¹buu ‘aded gerek-idi dirseñ, bilgil ki bunuñ dağı ²ā‘idesi budur ki bunuñ bigi mağallerde hāne-i ³āhādda bir ‘aded bir aça olur ve hāne-i ⁴‘aşerāta varıca on ‘aded bir aça olur ve hāne-i ⁵miāta varıca yüz ‘aded bir aça olur ve hāne-i ⁶ulūfa varıca biñ ‘aded bir aça olur. Hāne-i ⁷‘aşerāt-ı ulūfa varıca on biñ ‘aded bir aça ⁸olur. Meşelā heşt şümn-i dirhem ki bir açadur. Eger ⁹anuñ şümn-i vāhidini hālet-i kitābeti üzere sekiz ‘adede ¹⁰arb idüp dirhem-i şaḥīḥ itmek dileseñ şöyle olur. ¹¹Mişāl-i arb:

1250

8

1/0000

Ve bu hāşıl-ı arb ¹²olan on biñ ‘aded dağı yine bir açadur ¹³ve nişf-ı dirhem dağı bu vech-iledür. Meşelā nişf-ı **183a** ¹dirhem ki kitābetde biş şeklinde vaż‘ olunur, ²hāne-i āhādda olsa nişf-ı dirhemdür ³ve eger hāne-i ‘aşerāta ḥulūl idüp elli ‘aded ⁴olursa yine nişf-ı dirhem olur ve eger hāne-i ⁵miāta ḥulūl idüp biş yüz ‘aded olursa ⁶yine

nısf-ı dirhem olur ve eger hāne-i ulūfa ⁷hulūl idüp biş biñ ‘aded olursa ⁸yine nısf-ı dirhem olur. Ve eger bu mezkūrāta ⁹yaqın-i tām hāşıl olsun dirseñ şümn-i ¹⁰dirhem-ile si şümn-i dirhemi şöyle yazup ¹¹cem‘ idesin. Mişāl-i cem‘

$$\begin{array}{r} 3750 \\ 1250 \\ \hline 5000 \end{array}$$

Ve bu hāşıl-ı ¹²cem‘ olan biş biñ ‘aded dahı yine nısf-ı dirhemdür ¹³ve bu tarīk-i muhāsebede bir maḥal düşer ki nısf-ı dirhem **183b**¹ elli biñ ‘aded belki biş yüz biñ ‘aded vāki‘ ²olur. Zīrā buña nihāyet yokdur ammā bunların ³emsāli nesnelere herçend ki vāki‘ ola, bu ⁴tafşıl olunduğı üzere muḳtezā-yı maḥalce ⁵ya‘nī ol maḥal her ne vech-ile ta‘bīr iḳtizā ⁶iderse ol vech-ile ta‘bīr idesin. **Mes‘ele:** ⁷Ve eger su‘āl itseler ki bir ‘āmile bir iş muḳāta‘aya ⁸virselere üç yılda yüz sekiz biñ aḳçaya ⁹ve ol ‘āmil dahı ol işe dört ay on ¹⁰gün mutaşarrıf olduḡdan soñra ol işi tīmāra ¹¹virselere, pes ol taḳdırce deyn-i ‘āmil bi-hisābihi ¹²ne miḳdār olur diseler, gerekdür ki taşarruf-ı ‘āmilde ¹³gün olduğı ecilden sen dahı ol üç yılı bi-tamāmihi **184a** ¹gün idesin ki buña tecnīs dirler. Ve tecnīs ²demek dahı her kesrün maḥrecin bilmege dirler. Meşelā ³üç yılı üç yüz altmış güne ḍarb idesin, ⁴bu kadar gün hāşıl olur: 1080 ve bu biñ ⁵seksen gün maḳşūmun ‘aleyhdür ve bu günden ⁶soñra ol taşarruf-ı ‘āmilde mevcūd olan dört ⁷ay ve on günü dahı mücennes idüp bi-tamāmihi ⁸gün idesin, ol dahı bu kadar gün olur: ⁹130 ve bu yüz otuz günü ol māl-ı ¹⁰muḳāta‘a olan yüz sekiz biñ aḳçaya ḍarb ¹¹idesin andan dahı bu hāşıl olur: 14040000 ¹²ve bu hāşıl-ı ḍarb maḳşūmdur ve ol maḳşūmun ¹³‘aleyh olan biñ sekse güne bu maḳşūm olan **184b** ¹hāşıl-ı ḍarbı taḳsīm idesin ve hāric-i ḳısmet ²ne vāki‘ olursa deyn-i ‘āmil, bi-hisābihi ol kadar ³olur. Mişāl-i taḳsīm:

$$\begin{array}{r} 32 \\ 14040000 \\ 10800000 \\ 108888 \\ 1000 \\ 11 \end{array} \left| \begin{array}{l} \\ 13000 \\ \\ \end{array} \right.$$

⁴Pes bu dahı ma'lūm oldu ki deyn-i 'āmil ⁵bi- hisābihi on üç biñ aqça olurmuş. **Mes'ele:** ⁶Ve eger su'āl itseler ki (Zeyd'e 'Amr'a Bekr'e) ⁷bu üç nefere bir müşterek tīmār virseler ki ⁸hāşıl-ı sāliyānesi on biñ aqça yazar tīmār ⁹olsa ammā bunlarūn hisşeleri biribirine ¹⁰muhtelif olsa... Meşelā hisşe-i Zeyd biş biñ ¹¹ve hisşe-i 'Amr üç biñ biş yüz ve hisşe-i ¹²Bekr biñ biş yüz olsa ve bu tīmār bir yıl ¹³kesr idüp hāşıl-ı tīmār, ol tevzī'āta **185a** ¹vefā itmeyüp sekiz biñ biş yüz aqça vāqī' ²olsa bu maḥşūlden bunlaruñ hisşeleri ³bi-hisābihi n'eyler diseler, gerekdür ki bu sekiz biñ ⁴biş yüz 'adedi Zeyd'ūñ ve 'Amr'ūñ ve Bekr'ūñ ⁵her birinūñ hisşelerine 'ale'l-infirād ḍarb idesin ⁶ve bunlardan hāşıl-ı ḍarb her ne vāqī' olursa ⁷anlar maḥşūm olur. Ve bu maḥşūmlara dahı ol ⁸hāşıl-ı evvel olan on biñ 'adedi maḥşūmun ⁹'aleyh idüp aña bunları dahı 'ale'l-infirād ¹⁰taḥsīm idesin ve bunlaruñ her birinden hāric-i ¹¹ḳismet ne vāqī' olursa her şahşuñ hisşeleri ¹²ol olur. Mişāl-i ḍarb-ı evvel:

$$\begin{array}{r} 5000 \\ 8500 \\ \hline 42500000 \end{array}$$

¹³Ve mişāl-i ḍarb-ı şānī:

$$\begin{array}{r} 3500 \\ 8500 \\ \hline 29750000 \end{array}$$

Ve mişāl-i ḍarb-ı şāliş: **185b**

$$\begin{array}{r} 1500 \\ 8500 \\ \hline 12750000 \end{array}$$

¹Ve bundan şoñra bu hāşıl-ı ²ḍarb olan eşkālī dahı zikr olan tarīḳ üzere ³on biñ 'adede taḥsīm idesin. Mişāl-i taḥsīm-i evvel:

$$\begin{array}{r|l} 42500000 & \\ 10000000 & 425 \\ 100000 & \\ 1000 & \end{array}$$

⁴Ve mişāl-i taq̄sīm-i şānī:

$$\begin{array}{r|l} 29750000 & \\ 10000000 & 2975 \\ 100000 & \\ 1000 & \\ 10 & \end{array}$$

⁵Ve mişāl-i taq̄sīm-i şālīs:

$$\begin{array}{r|l} 12750000 & \\ 10000000 & 1275 \\ 100000 & \\ 10 & \end{array}$$

⁷Pes bu daḥı ma‘lūm oldı ki ⁸hişşe-i Zeyd, bi-ḥisābihi dōrt biñ iki yüz elli ⁹aqça ve hişşe-i ‘Amr daḥı bi-ḥisābihi iki biñ ¹⁰toḡuz yüz yitmiş biş aqça ve hişşe-i Bekr daḥı ¹¹bi-ḥisābihi biñ iki yüz yitmiş biş aqça olurmuş. ¹²Ve eger bu siḥām şaḥīḥ midür, saḡım midür bilmek dilerseñ, **186a** ¹gerekdür ki bu siḥāmı cem‘ idesin. Eger bunlardan ²yine ol ḥāşıl-ı şānī olan sekiz biñ biş yüz ³ḥāşıl olursa şaḥīḥdür ve illā yine istināf ⁴idüp noḡşāmı her maḥalde-y-ise bulup taşḥih ⁵idesin. **Mes’ele:** Ve eger su’āl itseler ki ⁶on toḡuz biñ sekiz yüz altmış toḡuz pāre ⁷ḡumāşuñ her yüz pāresi on ikişer dīnāra ⁸ve nişf-ı dīnāra olsa cümlesi bi-ḥisābihi ne ḡadar ⁹dīnār ve ne ḡadar dirhem ve ne ḡadar fülūs eyler ¹⁰diseler, gerekdür ki evvel ḡumāşuñ ‘adedin bi-tamāmihī ¹¹şöyle yazasın:

19869

25

Ve bu maḡrūbdur ¹²ve andan şoñra ol bahā olan on iki dīnāruñ ¹³ve nişf-ı dīnāruñ içinde nişf olduḡı ecilden **186b** ¹anı daḥı mücennes idesin, ya’nī anuñ daḥı cemī‘sin ²tanşif idesin ki yigirmi biş nişf olur. ³Ve bu yigirmi bişi ol ḡumāşuñ maḡrūb olan ⁴a‘dādına maḡrūbun fiḥ idüp ḡarb idesin ⁵bu ḥāşıl olur:

4967/25

50

Ve bu a'dāduñ ⁶her birisi şimdi nişf-1 dīnārdur. Pes bu hāşıl-1 ⁷darbuñ dahı iki hānesin tarh idesin ki kumāşuñ ⁸her yüz 'adedi ol kadar dīnāra ola ve andan ⁹şoñra bu hāşıl-1 darbı dahı ba'de't-tarh tanşīf ¹⁰idesin; zīrā maḍrūbun fih olan yigirmi biş ¹¹'aded evvelde nişf itmeg-ile yigirmi biş 'aded olmuşdur. ¹²Pes bu hāşıl-1 darbuñ tanşīfinden dahı bu hāşıl ¹³olur: 2483/50 ve bu ba'de't-tanşīf **187a** ¹olan a'dād dīnār-1 tāmmdur ve bundan şoñra ²ol hāşıl-1 darbda maḍrūh olan iki hāne ³yigirmi biş 'adeddür. Ol kūsūr-1 dīnārdur ve ol ⁴kūsūr-1 dīnārdan dahı dirhem ve fülūs hāşıl ⁵olur. Meşelā eger dīnār elli aqçaya olsa ⁶ol kūsūrı dahı elliye darb idesin, bu ⁷hāşıl olur:

12/50

6/25

Ve bu hāşıl-1 darbuñ ⁸dahı iki hānesin li-ecli'l-kūsūr tarh idesin. ⁹Pes imdi bu on iki 'aded on iki dirhemdür ve ¹⁰maḍrūh olan elli 'aded dahı nişf-1 dirhemdür ¹¹ve bunlaruñ dahı nişfi murāddur; zīrā bunlar dahı ¹²aşla rāci'dür. İmdi ol taḍdīrce bunlardan ¹³dahı altı dirhem ve rub' dirhem hāşıl olur. **187b** ¹Pes bu dahı ma'lūm oldu ki ²bu kadar kumāş bu kadar bahāya iki biñ dört yüz seksen üç ³dīnār ve nişf-1 dīnār ve altı dirhem ve rub' ⁴dirhem eyler-imiş. **Mes'ele:** Ve eger su'āl ⁵itseler ki (19869) bu kadar kumāşuñ ⁶dahı her yüz pāresi on iki dīnāra ve nişf-1 ⁷dīnāra ve rub'-1 dīnāra olsa bunuñ dahı cümlesi ⁸bi-hisābihi ne kadar dīnār ve ne kadar dirhem ve ne kadar ⁹fülūs eyler diseler, gerekdür ki evvel kumāşuñ ¹⁰'adedin şöyle yazasın:

19869

51

Ve bu ¹¹dahı maḍrūbdur ve andan şoñra ol bahā ¹²olan on iki dīnāruñ nişf-1 dīnāruñ ¹³ve rub'-1 dīnāruñ içinde rub'ı olduğu ecilden **188a** ¹bunuñ dahı mücennes idesin, ya'nī bunuñ dahı cemī'sin ²terbī' idesin ki elli bir rub' olur ve elli ³biri ol kumāşuñ maḍrūb olan a'dādına ⁴maḍrūbun fih idüp darb idesin, bu hāşıl ⁵olur:

10133/19

50

Ve bu a'dāduñ her ⁶birisi şimdi rub' dīnārdur. Pes bu hāşıl-1 darbuñ ⁷dahı iki hānesin tarh idesin ki kumāşuñ ⁸her yüz 'adedi ol kadar dīnāra ola. Ve bundan ⁹şoñra bu hāşıl-1 darbı dahı ba'de't-tarh terbī' ¹⁰idesin veyāhūd dört 'adede taḍsīm ¹¹idesin; zīrā

bu maḍrūbun fīh olan elli bir ¹²aded evvelde terbi‘ itmeg-ile elli bir ‘aded olmuşdur.

¹³Miṣāl-i terbi‘:

$$\frac{10133}{2533/25}$$

Ve miṣāl-i taḳṣīm:

$$\begin{array}{r|l} 2 & 1 & 1 & \\ 1 & 0 & 1 & 3 & 3 & \\ 4 & 4 & 4 & 4 & \end{array} \quad 2 \ 5 \ 3 \ 3 / 2 \ 5$$

188b ¹Pes bu ḥāşıl-ı ²ḍarbuñ terbi‘inden ve taḳṣıminden daḥı bu ḥāşıl ³olur: 2533/ 25 ve bu bade’t-terbi‘ ⁴ve’t-taḳṣım olan a‘dād-ı dīnār-ı tāmmdur ve andan ⁵şoñra ol ḥāşıl-ı ḍarbda maṭrūḥ olan iki ḥāne ⁶on toḳuz ‘adeddür, ol daḥı kūsūr-ı dīnārdur ve ol ⁷kūsūr-ı dīnārdan daḥı dirhem ve fülūs ḥāşıl ⁸olur. Meşelā dīnār elli aḳçaya olduğı taḳḍirce ⁹ol kūsūrı daḥı elliye ḍarb idesin, bu ḥāşıl ¹⁰olur: 9/50 ve bu ḥāşıl-ı ḍarbuñ daḥı iki ḥānesin ¹¹li-ecli’l-kūsūr tarḥ idesin. Pes imdi bu toḳuz ¹²aded toḳuz dirhemdür ve maṭrūḥ olan elli ‘aded ¹³daḥı nışf-ı dirhemdür ve bu a‘dāduñ daḥı rub‘ı **189a** ¹murāddur; zīrā bunlar daḥı aşla rāci’dür. İmdi ²ol taḳḍirce bu toḳuz aḳçanuñ rub‘ı iki dirhem ³ve rub‘-ı dirhem olur ve nışf-ı dirhemüñ rub‘ı ⁴daḥı sūmn-i dirhem olur. Pes bu daḥı ma‘lūm oldı ki ⁵bu ḳadar fülūs bu ḳadar bahāya iki biñ biş yüz ⁶otuz üç dīnār ve rub‘-ı dīnār ve iki dirhem ⁷ve si sūmn-i dirhem eyler-imiş. **Mes’ele:** ⁸Ve eger su’āl itseler ki biñ biş yüz yigirmi iki ⁹buçuk pāre ḳumāşuñ her yüz pāresi on ikişer dīnāra ve rub‘ ¹⁰dīnāra olsa bunuñ daḥı cūmlesi ¹¹bi-ḥisābihi ne ḳadar dīnār ve ne ḳadar dirhem ve ne ḳadar fülūs ¹²eyler diseler, gerekdür ki bu a‘dād-ı ḳumāşuñ daḥı ¹³içinde nışf olduğı ecilden bunuñ daḥı mücennes **189b** ¹idesin, ya’nī bu a‘dād-ı ḳumāşı bi-tamāmihi tañşīf idesin ²ki üç biñ kırk biş nışf olur. Bunu şöyle ³yazasın:

3045

49

Ve bu daḥı maḍrūbdur ⁴ve andan şoñra ol bahā olan dīnāruñ daḥı ⁵içinde rub‘ı olduğı ecilden bunuñ daḥı mücennes ⁶idesin, ya’nī bu bahā-yı ḳumāşı daḥı tamāmihi terbi‘

⁷idesin ki kırk tokuz rub‘ olur ve kumāşuñ ⁸ol mağrüb olan a‘dādına bu kırk tokuz ‘adedi ⁹mađrübun fi h idüp đarb idesin, bu hāşıl ¹⁰olur:

1492/05

50

Ve bu hāşıl-ı đarbuñ dağı ¹¹iki hānesin tarđ idesin ki bunuñ dağı her yūzi ¹²ol đadar dīnāra ola. Ve bundan şoñra bu hāşıl-ı ¹³đarbı dağı ba‘de‘t-tarđ tañşif idesin; zīrā **190a** ¹aşılđa bu a‘dād-ı kumāş nişf olmuşđur. Pes bu ²hāşıl-ı đarbuñ tañşifinden dağı bu hāşıl olur: ³ 846. Ve bu hāşıl-ı đarbuñ tañşifinüñ dağı ⁴rub‘ı murāddur; zīrā evvelde bu a‘dād-ı bahā-yı ⁵kumāş dağı rub‘ olmuşđur ve bunuñ terbi‘inden ⁶dađı bu hāşıl olur: 186/50. Ve bu ba‘de‘t-tañşif ve‘t-terbi‘ olan a‘dād-ı dīnār-ı tāmmdur ⁸ve andan şoñra ol hāşıl-ı đarbda mađrūđ olan ⁹iki hāne dağı kūsūr-ı dīnārdur ve ol kūsūr-ı dīnārdan ¹⁰dađı dirhem ve fülüs hāşıl olur. Pes anı dağı ¹¹elli ‘adede đarb idesin bu hāşıl olur: 2/50 ¹²ve bu hāşıl-ı đarbuñ dağı iki hānesin li-ecli‘l-kūsūr ¹³tarđ idesin. Pes imdi bu iki ‘aded iki dirhemdür **190b** ¹ve mađrūđ olan elli ‘aded dağı nişf-ı dirhemdür. ²İmdi bunlaruñ dağı evvel emrden nişfi murāddur ³ve ba‘de‘n-nişf rub‘ı murāddur; zīrā bunlar dağı ⁴aşla rāci‘dür. Pes ol tağdırece bu iki dirhemüñ ⁵ve nişf-ı dirhemüñ nişfi dağı şöyle olur: ⁶1/25. Ya‘nī bir dirhem ve rub‘-ı dirhem olur ve bu ⁷bir dirhemüñ ve rub‘-ı dirhemüñ rub‘ı dağı rub‘-ı ⁸dirhem ve nişf-ı şümn-i dirhem olur. Pes bu dağı ⁹ma‘lüm oldı ki bu đadar kumāş bu đadar bahāya ¹⁰yüz seksen altı dīnār ve nişf-ı dīnār ve rub‘-ı ¹¹dirhem ve nişf-ı şümn-i dirhem eyler-imiş. **Mes‘ele:** ¹²Ve eger su‘āl itseler ki bir kimesne tecnīs nedür bilmese ¹³tañşif ve terbi‘ nedür anı dağı bilmese; ammā bu zıkr **191a** ¹olan su‘ālī ol dağı tarīđ-i āher-ile istihrāc ²itmek dilese ol nice itmek gerekdür, diseler ³imdi gerekdür ki bu biñ biş yüz yigirmi iki buçuk ⁴pāre kumāşı şöyle yazasın: 1522/50. ⁵Ve bu dağı mađrūbdur ve bundan şoñra ol bahā ⁶olan on iki dīnārı ve rub‘ dīnārı dağı ⁷ellişere đarb idesin ki ol elli ‘aded ⁸bahā-yı dīnārdur ve bunuñ hāşıl-ı đarbı bu olur: ⁹ 612-50 ve bu hāşıl-ı đarb olan altı yüz ¹⁰on iki buçuk ‘adedi ol mağrüb olan biñ ¹¹biş yüz yigirmi iki buçuk ‘adede mağrübun fi h ¹²idüp đarb idesin, bu hāşıl olur: ¹³ 9325/31/2500 ve bu mağşümdur. **191b** ¹Pes bu hāşıl-ı đarbuñ dağı mađrūbda ve mağrübun ²fihde olan kūsūr için dört hāne kūsürin ³tarđ idesin ve min ba‘d iki hānesin dağı tarđ ⁴idesin ki her yüz ‘adedi ol đadar ola. Ve ol ⁵hāne-hā-yı mađrūđ dağı kūsūr-ı dīnārdur, anlardan ⁶dađı dirhem ve

fülüs hâşıl olur. Pes bundan ⁷şoñra bu hâşıl-ı darbuñ maqsûm olan toquz biñ ⁸üç yüz yigirmi biş ‘adedine ol bahâ-yı dīnār ⁹vāhid olan elli ‘adedi maqsûmun ‘aleyh idüp ¹⁰taqsīm idesin ve hāric-i kısmet ne vāķi‘ olursa ¹¹ol kadar qumāşuñ bahāsı ol olur.

Mişāl-i taqsīm: ¹²

$$\begin{array}{r|l} 4 & \\ 9325 & 186/50 \\ 555 & \end{array}$$

Pes bu dahı ma‘lûm ¹³oldı ki bu kadar qumāş bu kadar bahāya yine fevķinde **192a** ¹zıkr olan bahāyı eylermiş ya‘nī bu dahı yüz seksen ²altı dīnār ve nışf-ı dīnār ve rub‘-ı dirhem ³nışf-ı şümn-i dirhem eylermiş. Zīrā ol maṭrūḥ ⁴olan otuz bir şeklūñ yigirmi biş ‘adedi ⁵rub‘ olur ve bāķi kalan altı ‘aded ve rub‘ ⁶‘aded ol dahı nışf-ı şümn olur ve bunı bu ⁷vech-ile aqçadan bulup istihrāc itmesinde ⁸hem keşret-i kitābet olur ve hem ḥaylī ‘asīrdür; ⁹ammā altundan istihrāc itmesi bundan ¹⁰āsān-terdür. Beherḥāl ehl-i kemāle ikisi dahı āsāndur. ¹¹**Mes’ele:** Ve eger su’āl itseler ki biñ ¹²iki yüz yigirmi iki buçuq pāre qumāşuñ her ¹³yüz on pāresi on iki dīnāra ve nışf-ı dīnāra **192b** ¹olsa bunuñ dahı cümlesi bi-ḥisābihi ne kadar dīnār ²ve ne kadar dirhem ve ne kadar fülüs ve ne kadar eczā’ ³eyler, diseler gerekdür ki evvel qumāşuñ ‘adedin ⁴şöyle yazasın: 1222/50. Ve bunı dahı ⁵mücennes idesin, ya‘nī bu a‘dād-ı qumāşı dahı ⁶bi-tamāmihī tañşīf idesin ki bu kadar nışf olur:

24445

25

⁷Ve bu dahı maṭrūbdur ve bundan ⁸şoñra ol bahā olan on iki dīnārı ve nışf-ı ⁹dīnārı dahı mücennes idesin ki ol dahı yigirmi biş ¹⁰nışf olur ve bu yigirmi biş nışfı ol maṭrūb ¹¹olan iki biñ dört yüz kırk biş ‘adede maṭrūbun ¹²fih idüp darb idesin bu hâşıl olur: ¹³ 61125. Ve bu hâşıl-ı darb maqsûmdur **193a** ¹ve andan şoñra ol qumāşuñ ‘aded-i digerini ki yüz on ²‘adeddür, anı dahı taz‘īf idesin ki iki yüz yigirmi ³‘aded olup bunda dahı aşla mūrāca‘at ⁴bulına; zīrā bu maḥalle gelinceye degin a‘dād-ı eşkāl-i ⁵qumāş ve a‘dād-ı eşkāl-i bahā dāyimā taz‘īf ⁶olunugelmişdür, ya‘nī mücennes olunugelmişdür. ⁷Pes bu mücennes itmekde dahı ḥālet-i taz‘īf ⁸mevcüddür;

zīrā her maḥalde nişf ecli için ⁹mücennes ider olsañ zāhir egerçi mücennes bigidür; ¹⁰ammā ma‘nen bā-i‘tibār-ı eşkāl taz‘ifdür. Meşelā ¹¹on dirhemi ve nişf-ı dirhemi mücennes ider olsañ ¹²yigirmi bir şekl olur ve taz‘if ider olsañ ¹³daḥı yigirmi bir şekl olur, ğayet-i ma‘nī-i elbāb **193b** ¹bu mücennes olan a‘dād ba‘de‘d-ḍarb ve ba‘de‘t-²taḫsīm ol ḥālet üzre ḳalmayup ol maḥallūñ ³muḳtezāsı üzere tañşif itmeg-ile veyāḥūd terbi‘ ⁴itmeg-ile ta‘bīr olunur. Pes imdi bu iki yüz yigirmi ⁵‘adedi daḥı ol ḥāşıl-ı ḍarbuñ maḳşūm olan ⁶altmış bir biñ yüz yigirmi biş a‘dādına maḳşūmun ⁷‘aleyh idüp taḫsīm idesin. Mişāl-i taḫsīm:

$$\begin{array}{r}
 1 \\
 271 \\
 61125 \left| \begin{array}{l} 277 \\ \hline 138/50 \end{array} \right. \\
 22000 \\
 333 \\
 2
 \end{array}$$

⁸Ve bu ḥāric olan ⁹ḥāric-i ḳısmeti daḥı yine tañşif idesin ki ¹⁰ol nişf dīnār-ı tāmmdur ve bundan şoñra bu ¹¹dāḥil-i taḫsīmde olan bāḳī ki yüz seksen biş ¹²‘adeddür ol daḥı kūsūr-ı dīnārdur. Bu kūsūr-ı ¹³dīnārdan daḥı dirhem ve fülüs ve eczā ḥāşıl **194a** ¹olur. Pes anı daḥı elli ‘adede ḍarb idesin ²bu ḥāşıl olur:9250. Ve bu daḥı maḳşūmdur ³ve ol iki yüz yigirmi ‘aded ki bunuñ fevḳinde ⁴vāḳi‘ olan taḫsīmde maḳşūmun ‘aleyh-idi anı ⁵kezālik bu ḥāşıl-ı ḍarba daḥı maḳşūmun ‘aleyh ⁶idüp taḫsīm idesin; zīrā bu dāḥil-i taḫsīmde ⁷bāḳī olan yüz seksen beş ‘aded, iki yüz yigirmi ⁸‘adedi bir aḳçalıḳdan cüz’dür. Ol sebebden bu iki ⁹yüz yigirmi ‘adede taḫsīm olunur. Mişāl-i taḫsīm:

$$\begin{array}{r}
 1415 \\
 9250 \left| \begin{array}{l} 42 \\ \hline 21 \end{array} \right. \\
 2200 \\
 22
 \end{array}$$

¹⁰Ve bu ḥāric-i ḳısmeti ¹¹daḥı yine tañşif ¹²idesin ve dāḥil-i taḫsīmde olan on ‘adedi ¹³daḥı tañşif idesin. Pes bu ḥāric-i ḳısmetde **194b** ¹vāḳi‘ olan yigirmi ‘aded, yigirmi bir dirhemdür ve dāḥil-i ²taḫsīmde bāḳī olan biş ‘aded daḥı ³bir dirhemüñ iki yüz

yigirmi cüz'inden biş cüz'dür. ⁴Pes bu dahı ma'lüm oldı ki bu kadar kıumâş ⁵bu kadar bahāya yüz otuz sekiz dīnār ve ⁶nışf-ı dīnār ve yigirmi bir dirhem ve dahı bir dirhemüñ ⁷iki yüz yigirmi cüz'inden biş cüz eyler-imiş. ⁸**Mes'ele:** Ve eger su'āl itseler ki ⁹Zeyd'ün biñ altı yüz aqçası olup ticārete ¹⁰ibtidā itse ve ibtidā-yı ticāretinden kırk biş ¹¹gün şoñra 'Amr'a dahı gelüp iki biñ üç ¹²yüz aqça getürüp bile şerīk olsa min ba'd ¹³Bekr dahı bu zıkr olan kırk biş günden dahı **195a** ¹on biş gün şoñra gelüp ol dahı iki biñ ²üç yüz altmış aqça getürse ve bu meblāliğı ³biribirine ilhāk idüp ber-vech-i iştirāk ⁴müddet-i sālī ticāret itseler ve bu meblağdan ⁵sekiz yüz kırk aqça ribh zāhir olsa ⁶ve bu ribhden bunlaruñ her birisinüñ bi-hisābihi ⁷hişşeleri n'eyler diseler, gerekdür ki evvelā ⁸bu mezkūrlaruñ 'aded-i yevmlerin bulasın. ⁹Meşelā Zeyd'ün 'aded-i yevmi budur: 360. ¹⁰Ve 'Amr'uñ 'aded-i yevmi dahı budur: 315. Ve Bekr'ün ¹¹'aded-i yevmi dahı budur: 300. Zīrā maḥall-i iştirākda ¹²bunlaruñ 'aded-i yevmleri mütefāvitdür. Pes ¹³bunlaruñ her birisinüñ 'aded-i yevmlerini yine kendü **195b** ¹re's-i mällarına 'ale'l-infirād ḍarb idesin ²ve bunlaruñ ḥāşıl-ı ḍarblarını her ne vāki' olursa ³cem' idesin ki ol cem' maqşūmun 'aleyh ola ⁴gerekdür. Mişāl-i ḍarb-ı evvelān:

1600	2300	6360
<u>360</u>	<u>315</u>	<u>300</u>
576000	724500	708000

⁵Ve bu ḍarb-ı ⁶şelāşenüñ dahı cem'inden bu ḥāşıl olur: ⁷2008500 ve bu cem' maqşūmun 'aleyhdür. ⁸Pes bundan şoñra bu ḥāşıl-ı ḍarblaruñ dahı ⁹her birini 'ale'l-infirād bu zıkr olan meblağun ¹⁰rihbine ḍarb idesin. Mişāl-i ḍarb-ı şāniyān:

576000	724500	708000
<u>840</u>	<u>840</u>	<u>840</u>
483840000	608580000	594720000

¹²Ve bu ḥāşıl-ı ḍarblar maqşūmdur. Pes bundan şoñra ¹³bu ḍarb-ı şāniden ḥāşıl olanları maqşūm idüp **196a** ¹ve cem'-i ḥāşıl-ı ḍarb-ı evvelüñ a'dādını bunlara ²maqşūmun 'aleyh idüp bunı dahı 'ale'l-infirād ³taqşīm idesin ve her taqşīminde ḥāric-i kısmet ⁴ne vāki' olursa her birisinüñ hişşeleri oldur. ⁵Mişāl-i taqşīm:

$$\begin{array}{r|l}
 42562 & \text{(hisse-i Zeyd)} \\
 482840000 & 240 \\
 20850000 & \\
 2008500 & \\
 \hline
 20085 &
 \end{array}$$

$$\begin{array}{r|l}
 45 & \\
 608580000 & \text{hisse-i 'Amr} \\
 600850000 & 303 \\
 2008500 & \\
 \hline
 20085 &
 \end{array}$$

$$\begin{array}{r|l}
 24 & \\
 594720000 & \text{hisse-i Bekr} \\
 200850000 & 296 \\
 200850 & \\
 \hline
 20085 &
 \end{array}$$

⁹Ve bundan sonra eger bunların dağı şıhhatın sakāmetin ¹⁰bilmek dilersen gerekdir ki bu sihāmı cem' ¹¹idesin. Eger bunuñ cem'inden ol ribh olan ¹²sekiz yüz kırk 'aded hāşıl olursa şahīhdür ¹³ve illā felā. Mişāl-i cem'-i sihām:

$$\begin{array}{r}
 240/875 \\
 303/875 \\
 \hline
 296 \\
 \hline
 839/875
 \end{array}$$

196b ¹Pes imdi bu cem'e sūmn-i diger dağı gerekdir ki ²aşl ribh bulına. İmdi bundan sonra bu dāhil-i ³taḫsīmātında olan bākıyātı dağı cem' idesin ⁴ve eger bu cem' dağı ol cem'-i hāşıl-ı evvelūñ ⁵şekl-i sūmnine uyarsa şahīhdür ve illā eger ⁶zāyid veyā nāķış gelürse 'adem-i şıhhatına delīldür. ⁷Pes tefekkür ve teemmül idüp

saḳāmeti her ne ⁸maḥalde olduḡın bulup taṣḫīḥ idesin. Miṣāl-i ⁹cem‘-i bevākī dāḫil-i taḳṣīm:

42562/50

4500

204000

251062/50

¹⁰Pes bu cümle-i bevākīden ¹¹dahı şümn-i dirhem ḥāşıl oldı. Pes imdi bu dahı ¹²ma‘lüm oldı ki bu ribḫden bi-ḫiṣābihi Zeyd’e iki ¹³yüz kırık dirhem ve heft şümn-i dirhem ve ‘Amr’a dahı **197a** ¹üç yüz üç aḳça ve Bekr’e dahı iki yüz toḳsan ²altı aḳça degüp bu cümleden bākī şümn-i dirhem ³ḳalurmıṣ. **Mes’ele:** Ve eger su‘āl itseler ki ⁴Zeyd maḳām-ı esfelde tenhā tekā‘üd itmiş olsa ⁵ve ‘Amr dahı maḳām-ı a‘lāda bir niçe eṣḫāş-ıla ⁶müteḳā‘id olsalar ba‘de ‘Amr, Zeyd’e maḳām-ı ⁷a‘lādan su‘āl idüp dise ki “Biz cümle kaç ⁸neferüz, bilür misin?” dise ve Zeyd dahı ‘Amr’a “Siz yüz ⁹nefersiz.” dise ve ‘Amr dahı dise ki “Biz yüz nefer ¹⁰degilüz ve biz yüz nefer olmağa biz ḳadar dahı gerekdür ¹¹ve bizüm nişfumuz ḳadar dahı gerekdür ve bizüm rub‘umuz ¹²ḳadar dahı gerekdür ki minbā‘d senüñ-ile yüz nefer ¹³olavuz.” dise bu taḳdīrce ol maḳām-ı a‘lāda ‘Amr-ıla **197b** ¹müteḳā‘id eṣḫāş kaç neferdür, diseler... Pes imdi ²çünkü bu maḥalde nişf ve rub‘ yād oldı, sen dahı ³bir maḥrec bulmaḳ gereksin ki anda dahı hem nişf ve hem ⁴rub‘ ola dört ‘aded gibi ve bu maḥrec olan dört ⁵‘aded dahı maḍrübun fiḫdür ve andan ṣoñra bu ⁶maḳām-ı a‘lāda ‘Amr-ıla olan kimesnelerüñ a‘dādı ⁷ḥod ma‘lüm degüldür. İmdi bunlarüñ a‘dādı ⁸mechül olduḡı ḫayṣiyyetinden bunları bir şey’-i ⁹mechül ‘add itmek lāzım geldi. Pes imdi sen dahı ¹⁰bunları bir şey’-i mechül farz idesin ve min ba‘d ¹¹bize biz ḳadar dahı gerekdür, didükleri dahı bir şey’-i mechül ¹²olur ve bizüm nişfumuz ḳadar gerekdür, didükleri dahı ¹³nişf-ı şey’-i mechül olur ve bizüm rub‘umuz ḳadar gerekdür, **198a** ¹didükleri dahı rub‘-ı şey’-i mechül olur. Pes imdi ²bu eṣyā’-yı mechüli cem‘ idesin. Miṣāl-i cem‘-i eṣyā’-yı ³mechül:

1/50

1/25

2/75

Ve bu hāşıl-ı cem‘-i eşyā-yı ⁴mechül olan iki ‘aded ve si rub‘-ı ‘aded dahı mađrūbdur ⁵ve ol evvelde mahrec olan dört ‘adedi bu iki ⁶‘adede ve si rub‘ ‘adede mađrūbun fiḥ idüp ⁷darb idesin, bu hāşıl olur: 11/00. Ve bu hāşıl-ı ⁸darbuñ dahı iki hānesin li-ecli’l-küsür tarḥ idesin, ⁹on bir ‘aded qalır ve bu on bir ‘aded mađsūmun ‘aleyhdür ¹⁰ve bundan şoñra bilgil ki ‘Amr’uñ cemā‘atına ¹¹Zeyd duḥūl itmeg-ile anlar yüz ‘aded olsalar ¹²gerek-idi. Pes Zeyd bunlardan müteferriḳ-iken bu cemā‘at-i ¹³‘Amr toḳsan toḳuz olmaḳ lāzım gelür. Mişāl:

99

4

198b ¹Ve bu toḳsan toḳuz ‘aded dahı mađrūbdur ve yine ²ol mahrec olan dört ‘adedi buña dahı kezalik ³mađrūbun fiḥ idüp darb idesin, bu hāşıl olur: ⁴396. Ve bu hāşıl-ı darb dahı mađsūmdur ve bundan ⁵şoñra bu eşyā-yı mechülün darbından hāşıl olan ⁶on bir ‘adedi buña mađsūmun ‘aleyh idüp taḳsīm ⁷idesin ve hāric-i kısmet ne vāḳi‘ olursa ol maḳām-ı ⁸a‘lāda ‘Amr-ıla mütemekkin olan neferleruñ a‘dādı ⁹ol ḳadardur. Mişāl-i taḳsīm:

6		
3 9 6		3 6
1 1 1		
1		

Pes ¹⁰bu dahı ma‘lūm oldı ki cemā‘at-i ‘ulvī ma‘al-’Amr ¹¹otuz altı nefer imiş. Zīrā bu otuz altı ‘adede ¹²bir ol ḳadar nişf ol ḳadar rub‘ ol ḳadar ‘aded ¹³dahı zam itseñ nefsi Zeyd-ile tamām yüz olur. **199a** ¹Mes‘ele: Ve eger su‘āl itseler ki bir ḥavz ²olsa ki ol ḥavza üç lüleden şu cārī ³olur olsa lüle-i evvel cārī olıcaḳ ol ḥavzı ⁴yigirmi dört sâ‘atda memlū ider olsa ve lüle-i şānī ⁵cārī olıcaḳ kırḳ sekiz sâ‘atda memlū ider ⁶olsa lüle-i şālīs cārī olıcaḳ yitmiş iki ⁷sâ‘atda memlū ider olsa; pes bu lüleleruñ üç ⁸dahı ma‘an cārī olsalar ol ḥavz-ı mezkūr ḳaç ⁹sâ‘atda memlū olur diseler... İmdi bilgil ki ¹⁰bu yigirmi dört sâ‘at su‘āl-i evveldür ve kırḳ sekiz ¹¹sâ‘at dahı su‘āl-i

sānīdür ve yitmiş iki sâ‘at ¹²daḥı su‘āl-i şālīşdür. Pes gerekdür ki bu su‘ālâtı ¹³derhem cem‘ idesin ya‘nī bir-ile iki üç olur **199b** ¹ve yine bu üç ‘aded yanındağı üç ‘aded-ile altı ²olur veyāḥūd bu su‘ālâtı biribirine ḍarb ³idesin ki ol daḥı cāyızdır; zīrā bu daḥı bir nev‘e ⁴ṭarīḳdür. Meselā bir kerre iki yine iki olur ve iki kerre ⁵üç altı olur ve bundan soñra bu altı ‘adedi ⁶görmek gereksin ki ne ḳadar şey’üñ maḥreci olur. ⁷İmdi bilgil ki bu altı ‘aded evvelā sūdse maḥrecdür ⁸ve sāniyen şülş-ile şülşāna daḥı maḥrecdür ve şālīşen nışfa ⁹daḥı maḥrecdür. Pes bu maḥalde sūdşden murād altı ¹⁰adeddür ve şülş-ile şülşāndan daḥı murād üç ‘adeddür ¹¹ve nışfdan murād daḥı iki ‘adeddür; zīrā her maḥalde ¹²ki ṭarīḳ-i muḥāsibīn üzere nışf kitābet olunur olsa ¹³iki ‘aded vaz‘ iderler; ammā bu iki ‘aded hemān **200a** ¹lafz-ı nışfa vaz‘ olunur, nışf-ı dirheme eşkāl-i ²ḡayr vaz‘ olunur, ol sābıḳan mestūrdir. Pes imdi ³bu a‘dādı cem‘ idesin ya‘nī bu sūdş ve şülş ve ⁴nışfı cem‘ idesin ki bu ḥāşıl olur: ⁵11 ve bu on bir ‘aded maḳşūmun ‘aleyhdür ve bundan soñra ⁶bu sâ‘atı daḥı cem‘ idesin ki bu ḥāşıl olur: ⁷

$$\begin{array}{r} 24 \\ 48 \\ \hline 72 \\ \hline 144 \end{array}$$

Ve bu yüz kırḳ ‘aded sâ‘atı ⁸ol maḳşūmun ‘aleyh olan on bir ‘adede maḳşūm ⁹idüp taḳşīm idesin ve ḥāric-i ḳısmet ne vāḳi ¹⁰olursa ol ḥavz ol ḳadar sâ‘atda ṭolar. Mişāl-i ¹¹taḳşīm-i sâ‘at:

$$\begin{array}{r|l} 3 & 1 \\ 1 & 4 & 4 \\ 1 & 1 & 1 \\ \hline & & 1 \end{array} \quad 13$$

Pes bu daḥı ¹²ma‘lūm oldı ki ol ḥavz on üç sâ‘atda ¹³ve daḥı bir sâ‘atuñ on bir cüz’inden bir cüz’inde ṭolarmış. **200b** ¹Mes’ele: Ve eger su‘āl itseler ki bāzārda ²bir cāme mezād olur olsa Zeyd ve ‘Amr ol ³maḥalde ḥāzır olup ol cāmeye müşterī ⁴olsalar; ammā Zeyd ‘Amr’a dise ki “Eger sen ⁵māluñuñ şülşin baña virseñ benüm mālum tamām ⁶şemen-i cāme ḳadar olurdı.” dise ve ‘Amr daḥı ⁷Zeyd’e dise ki “Eger sen daḥı māluñuñ rub’ın baña ⁸virseñ benüm daḥı mālum tamām şemen-i cāme ḳadar

⁹olurdu.” dise... Pes bunlaruñ her birisinin mālı ¹⁰bi-hisābihi ne kadardur, bahā-yı cāme daḥı ne kadardur ¹¹diseler, gerekdür ki sen daḥı bir maḥrec bulasın ki anda ¹²daḥı hem şūls ve hem rub‘ ola on iki gibi ¹³ve bu on iki ‘adedüñ bir ‘adedin ḥatt idesin **201a**¹sā’ilān zevc olduğı ecilden; zīrā bunuñ ²emşāli nesnelerde kā‘ide-i küllī budur ki ³sā’ilān zevc olsa maḥrecüñ bir ‘adedüñ naḫş ⁴iderler ve sā’ilān ferd olsa maḥrece bir ‘aded ⁵daḥı zam iderler. Bunda söz çoḫdur; ammā ⁶bu maḥal anı iktizā itmez, biz aşl murādı ⁷beyān idelüm. Pes bu on iki ‘aded maḥrecüñ ⁸bir ‘adedi ḥatt olıcaḫ on bir ‘aded ḫalır ⁹ve bu on bir ‘aded bahā-yı cāmedür ve daḥı ¹⁰bilgil ki bu on iki maḥrecüñ şūlsı dört ¹¹‘aded olur. Bu on ikiden dört ‘aded gidicek ¹²sekiz ‘aded ḫalır ve bu sekiz ‘aded māl-ı Zeyd’dür ve yine ¹³bu on iki maḥrecüñ rub‘ı daḥı üç ‘aded olur **201b**¹ve bu on ikiden üç ‘aded gidicek toḫuz ‘aded ²ḫalır ve bu toḫuz ‘aded māl-ı ‘Amr’dur; zīrā ³toḫuzuñ şūlsı üçdür. Bunı māl-ı Zeyd’üñ sekizine ⁴zam idicek on bir ‘aded olur ve sekizüñ daḥı ⁵rub‘ı ikidür, bunı daḥı māl-ı ‘Amr’uñ toḫuzına ⁶zam idicek ol daḥı on bir ‘aded olur. Pes bu daḥı ⁷ma‘lüm oldu ki bahā-yı cāme on bir aḫça-y-ı mış ⁸ve māl-ı Zeyd bi-hisābihi sekiz aḫça ve māl-ı ‘Amr daḥı ⁹bi-hisābihi toḫuz aḫça-y-ı mış. **Mes’ele:** Ve eger su’āl ¹⁰itseler ki bir peyk bir yirden bir yire sefer ider ¹¹olsa ve aña diseler ki “Bundan öte gider-ken ¹²her gün on iki fersaḥ yir gidesin ve çün yine berü ¹³tarafa müteveccih olasın, her gün sekiz fersaḥ yir gelesin.” **202a**¹diseler... Pes ol peyk daḥı bi-hisābihi yürüyüp ol ²yire on günde varup yine gelse ne kadar vaḫtde ³vardı ve ne kadar vaḫtde geldi diseler, gerekdür ki ⁴varacağı-y-ıla geleceğı fersaḥuñ a‘dādın cem‘ ⁵idesin bu olur: 20. Zīrā on iki ⁶fersaḥ varup sekiz fersaḥ gelse gerekdür ve bu ⁷yigirmi ‘aded ki cem‘-i ferāsıhdür, maḫsūmun ‘aleyhdür ⁸ve bundan şoñra bu on iki fersaḥı ki gitse ⁹gerekdür ol varup geldüğü on günüñ ‘adedine ¹⁰ḫarb idesin, bu ḫāşıl olur:

10

12

120

Ve bu ¹¹ḫāşıl-ı ḫarb olan yüz yigirmi ‘adedi evvel maḫsūmun ¹²‘aleyh olan yigirmi ‘adede maḫsūm idüp taḫsīm ¹³idesin, ḫāric-i ḫısmet ne vāḫı‘ olursa ol **202b**¹geldüğü günüñ ‘adedi ol kadar olur. Mişāl-i taḫsīm: ²

$$\begin{array}{r|l} 120 & 6 \\ 20 & \end{array}$$

Ve bundan sonra ol gelecegi sekiz ³fersahı dahı yine ol varup geldügi on günün ⁴adedine darb idesin, bu hâşıl olur:

$$\begin{array}{r} 10 \\ 8 \\ \hline 80 \end{array}$$

⁵Ve bu hâşıl-ı darb olan seksen ‘adedi dahı ⁶ol maqsûmun ‘aleyh olan yigirmi ‘adede maqsûm ⁷idüp taqsîm idesin ve hâric-i kısmet ne ⁸vâkı’ olursa ol bundan gıtdügi günün ‘adedi ⁹ol kadar olur. Mişâl-i taqsîm:

$$\begin{array}{r|l} 80 & \\ 20 & 4 \end{array}$$

Pes bu ¹⁰emârâtdan bu dahı ma‘lûm oldı ki anda dört ¹¹günde varup bunda altı günde gelmiş. ¹²**Mes’ele:** Ve eger su’âl itseler ki iki peyk ¹³bir şehrden bir sâ‘atda ma‘an çıksalar, meşelâ birisi **203a** ¹Haleb’den Şâm’a gider olsa ve aña diseler ki “Sen ²üç günde elbetde Şâm’a var.” diseler ve birisi dahı ³Şâmdan Halebe gider olsa ve buña dahı diseler ki ⁴“Sen dahı dört günde elbetde Haleb’e var.” diseler... ⁵Pes imdi bunlar biribiriyle ne kadar vâkıda bulışurlar ⁶diseler, gerekdür ki sen dahı bir mahrec bulasın ki anda ⁷hem sülş ve hem rub‘ ola on iki gibi. Pes bu on ⁸ikinün sülşi dört olur ve rub‘ı dahı üç olur ⁹bunların cümlesi yidi olur. Bu yidi ‘aded ¹⁰maqsûmun ‘aleyhdür ve min ba’d ol on iki ‘aded ¹¹mahreci bu hâşıl-ı mahrec olan yidi ‘adede maqsûm ¹²idüp taqsîm idesin ve hâric-i kısmet ne vâkı’ ¹³olursa anlar ol kadar vâkıde bulışurlar. Mişâl-i taqsîm:

$$\begin{array}{r|l} 5 & \\ 12 & 1 \\ 7 & \end{array}$$

203b ¹Pes bu dahı ma‘lûm oldı ki anlar biri²biriyle bir günde ve bir günün yidi cüz’inden biş ³cüz’inde bulışurlarmış ve ol eczâ’-yı hamseye ⁴dahı penc sub‘ dirler. **Mes’ele:** Ve eger su’âl ⁵itseler ki bir meblağ-ı meçhülün sülş-i meçhülün ⁶ve rub‘-ı

mechūlin içinden ihrāc itseler, ol ⁷meblağ-ı mechūlden üç dirhem bākī kalsa ol ⁸meblağ-ı mechūl aşılarda ne miqdardur diseler, pes bu ⁹ve bunun emsāli nesnelere cebr-i muqābele-y-le istihrāc ¹⁰olunur. İmdi gerekdür ki sen dahı bir mahrec bulasın ki ¹¹anda hem şūls ve hem rub‘ ola yine on iki gibi ¹²ve yine on ikinūñ dahı şūlsi dört ve rub‘ı ¹³üç olur ve bunun dahı cümlesi yidi olur ve bu yidi **204a** ¹‘adedi mahrecden tarh idüp gideresin. ²Pes bu on ikinūñ yidisi gidicek biş kalur ³ve bu biş ‘aded maksūmun ‘aleyhdür ve bundan soñra ⁴ol bākī kalıcağ üç ‘adedi bu mahrec olan ⁵on iki ‘adede darb idesin, bu hāşıl olur:

$$\begin{array}{r} 3 \\ 12 \\ \hline 36 \end{array}$$

⁶Ve bu otuz altı ‘adedi ol maksūmun ⁷‘aleyh olan biş ‘adede maksūm idüp takşim idesin ve hāric-i kısmet ne vāki‘ olursa ⁹ol sorılan meblağ-ı mechūl aşılarda ol kadardur. ¹⁰Mișāl-i takşim:

$$\begin{array}{r|l} 1 & \\ 3 & 6 \\ 5 & \end{array} \quad 7$$

Pes bu dahı ma‘lūm ¹¹oldı ki ol meblağ-ı mechūl aşılarda yidi dirhem ¹²ve hums-ı dirhem imiş ya‘nī bir aqçanuñ biş cüz’inden ¹³bir cüz’-imiş. Ve eger bu bir aqçanuñ biş cüz’inden bir **204b** ¹cüz’i dahı bi-hisābihi ne kadar olur? Anı dahı bilmek ²dilerseñ bilgil ki bu dahı rub‘ dirhemūñ biş cüz’inden ³dört cüz’ olur; zīrā bu dāhil-i takşimde bākī olan ⁴bir ‘aded bir dirhemdür ve bir dirhem hod aşılarda yüz ⁵peşizdür ve bu yüz peşizi bu biş ‘adede takşim ⁶ider olsañ bunun her birine bundan yigirmişer peşiz ⁷deger. Pes imdi rub‘-ı dirhem ki yigirmi peşizdür ve bunun ⁸yigirmi peşizi dahı rub‘uñ biş cüz’inden dört cüz’ ⁹olur. İmdi eger bu zikr olanların şūlsin ve rub‘ın ¹⁰ihrāc ider olsan bākī üç dirhem kalur; ¹¹ammā eger bu zikr olan şūls-ile rub‘ı bu yidi ‘aded-ile ¹²hums-ı dirhemden ya‘nī yigirmi peşizden tağyir vaz‘ ¹³itmedin ya‘nī mücennes itmedin ihrāc itmek dileseñ **205a** ¹bu müyesser degüldür; zīrā bundan istihrāc itmek ²ehl-i kemāle ehvendür; ammā mübtedī olanlara bundan ³istihrāc mümteni‘dür cidden. Pes imdi buña ⁴dahı bir kâ‘ide baş idelüm kim mübtedī olanlar

⁵dağı bunı idrāk idüp yaqīn hāşıl ideler. ⁶İmdi gerekdür ki bunı dağı kânün-ı siyāk üzere ⁷mücennes idesin içinde kūsūr-ı dirhem olduğı ⁸ya'nī yigirmi peşiz olduğı ecilden. Pes bu yidi ⁹'adedi dağı ki yidi dirhemdür yüz 'aded peşize ¹⁰darb idesin ya'nī bu a'dāduñ her birin yüz ¹¹peşiz idesin ve ol yigirmi peşizi dağı aña ¹²zam idesin ki cümlesinden bu kadar peşiz hāşıl ¹³olur: 720. Ve bu yidi yüz yigirmi peşizüñ şülşi **205b** ¹iki yüz kırk peşiz olur ve rub'ı dağı yüz seksen ²peşiz olur ve bunlar cümle dört yüz yigirmi peşiz ³olur ve bu dört yüz yigirmi peşizi, yidi yüz ⁴yigirmi peşizden tefriķ itseñ üç yüz peşiz ⁵bākī kalur ki ol üç yüz peşiz üç aķçadır; ⁶zīrā peşizüñ her yüz 'adedi bir aķça olur ⁷ve eger bunı mücennes idicek niçün her dirhemi ⁸yüz peşiz farz olunur ziyāde ve noķşān olmaz ⁹dirseñ, bilgil ki her eşkālī mücennes ider ¹⁰olsañ ol a'dādda kūsūr ne vech-ile vāķi'-y-ise ¹¹anuñ üzerine tecnīs idersin. Meşelā eger kūsūrda rub' ¹²olursa terbi' idersin ve eger nişf olursa ¹³tanşif idersin ve eger şümn olursa teşmīn idersin. **206a** ¹İmdi bunuñ dağı a'dādında olan kūsūrı peşizdür. ²Ol ecilden lā-büddür ki bu dağı yüz peşiz üzere ³tecnīs olına ve bu mesāyil-i şettāda dağı ekşer-i ⁴mesāyil bunuñ üzerinedür ki anlara baş olan ⁵ķavā'id-i müfred kendülere maḥşūş degüldür. Bilgil ki ⁶ol kavā'id-ile niçe mesāyil-i müşkil dağı hall olunsa ⁷olur. Meşelā hirmenüñ dağı şülşin ve rub'ın iḥrāc ⁸itseler üç keylece bākī kalırsa ol hirmen aşılta ⁹kaç keyldür demek gibi veyāḥūd bir çıbıguñ şülşi balçıkda ¹⁰ve rub'ı dağı şu içinde olup taşrada olanı üç ¹¹zīrā' olsa ol çıbıguñ cümle-i tūlī bi-ḥisāb-ı zīrā' ¹²ne miķdārdur demek gibidür. Pes imdi bunuñ emşālī ¹³nesneler her-çend ki vāķi' ola bu tarīķ-ile istiḥrāc **206b** ¹olınur; ammā bunlaruñ bigileruñ cemī'si her maḥalde ²tezekkür itmek ḥadd-ı ihtisārdan tecāvüzdür, ol ecilden ³ba'zı maḥallerde te'hīr olunur. **Mes'ele:** Ve eger su'al ⁴itseler ki bir meblağ-ı mechülüñ şülş-i mechūlin ve rub'-ı ⁵mechūlin cem' idüp yine kendüye zam itseler ol ⁶meblağ-ı mechül bu zam olan-ıla on 'aded olsa ⁷ol meblağ-ı mechül aşılta bilā-zammın ya'nī şülş-i mechül-ile ⁸rub'-ı mechül zam olmazsuzın ne miķdārdur diseler, gerekdür ki ⁹sen dağı bir maḥrec bulasın ki anda hem şülş ve hem rub' ¹⁰ola yine on iki gibi ve bu on ikiniñ dağı şülşi ¹¹dört olur ve rub'ı dağı üç olur ve bunlar dağı ¹²cümle yidi olur. İmdi bu yidi 'adedi ol on ¹³iki maḥrece zam idesin on toķuz olur ve bu on toķuz **207a** ¹'aded maḥsūmun 'aleyhdür ve bundan soñra ol ²bākī olacaķ on 'adedi dağı yine ol maḥrec ³olan on iki 'adede darb idesin, bu hāşıl ⁴olur:

$$\begin{array}{r} 10 \\ 12 \\ \hline 120 \end{array}$$

Ve bu hāşıl-ı darb olan yüz ⁵yigirmi ‘adedi ol maḫsūmun ‘aleyh olan on toḫuz ⁶‘adede maḫsūm idüp taḫsīm idesin ve hāric-i ⁷ḫısmet ne vāḫi‘ olursa ol şorılan meblaḡ-ı mechūl ⁸aşıl-da ol ḫadar olur. Mişāl- i taḫsīm:

$$\begin{array}{r|l} 6 & \\ 120 & 6 \\ 19 & \end{array}$$

⁹Pes bu daḫı ma‘lūm oldı ki ol meblaḡ-ı mechūl ¹⁰aşıl-da altı dirhem ve daḫı bir dirhemūñ on toḫuz ¹¹cüz’inden altı cüz’-imiş. Pes imdi bu ḫadar ¹²meblaḡuñ daḫı şūlsin ve rub‘ın bulup yine kendüye ḫam ¹³ider olsañ cümle on ‘aded olur; ammā **207b** ¹bunuñ daḫı şūlsin ve rub‘ın bulmaḡ ḫaylī meşḫūk ²ve müştēbihdür. İmdi def‘-i şekk için lā-büdd ³oldı ki bunu daḫı beyān idevüz, tā ki ⁴mübtēdī olan ḫarındaşlar yaḫīn-i tāmm hāşıl ola. ⁵İmdi bilgil ki bu hāric-i ḫısmetde vāḫi‘ ⁶olan altı dirhemūñ şūlsi iki dirhem olur ⁷ve rub‘ı daḫı bir dirhem ve nişf-ı dirhem olur ve bu ⁸üç dirhemi ve nişfi dirhemi bu altı dirheme ḫam ⁹idicek toḫuz buçuḡ dirhem olur ve buña nişf-ı dirhem ¹⁰daḫı gerekdür ki bu on ‘aded ola. Pes bundan ¹¹şoñra bu dāḫil-i taḫsīmde bāḫī olan altı ‘adedūñ ¹²daḫı şūlsi iki ‘aded ve rub‘ı bir buçuḡ ‘aded olur. İmdi ¹³bu dāḫil-i taḫsīmde olan altı ‘adedde daḫı bu üç **208a** ¹buçuḡ ‘adedi ḫam idicek ol daḫı toḫuz buçuḡ ²‘aded olup nişf-ı dirhem olur; zīrā maḫsūmun ³‘aleyhde olan on toḫuz ‘adedūñ nişfi ⁴toḫuz buçuḡ ‘aded olur. Pes māḫaşal hāric-i ⁵ḫısmetde vāḫi‘ olan ‘aded-ile toḫuz buçuḡ ⁶‘aded olan toḫuz buçuḡ dirhemdür ve dāḫil-i taḫsīmde ⁷bāḫī olan altı ‘aded-ile toḫuz buçuḡ ‘aded olan ⁸nişf-ı dirhemdür ve bunlaruñ ikisin daḫı cem‘ ⁹ider olsan on aḡça olur. **Mes’ele:** ¹⁰Ve eger su’āl itseler ki şahrālarda zirā‘at ¹¹içün vāḫi‘ olan arzuñ ḫırḫ adım tūlı ¹²ve ḫırḫ adım ‘arzı ola-ḫānūn-ı şāḫīde bir ¹³dönüm dirler- pes bu taḡdırce bir dönüm yirūñ rub‘ınuñ **208b** ¹tūlı ve ‘arzı ḫaç adım olur diseler, imdi ²zāḫir gerçi ḫırḫ adımıñ rub‘ı on adım bigi ³ḡörinür ammā eyle degüldür. Bu, ‘avla muḫtācdur; ⁴zīrā bu çihil-ender çihildür ve bu eyle gerekdür ki ⁵bunuñ tūlını ‘arzına ya‘nī ḫırḫ ‘adedi ḫırḫ ‘adede ⁶darb idesin bu hāşıl olur. Buña ve bunuñ ⁷emsāli a‘dāda a‘dād-ı mütevāliyāt dirler.

$$\begin{array}{r} 40 \\ 40 \\ \hline 1600 \end{array}$$

⁸Ve bu hāşıl-ı ıarb olan biñ altı yüz ‘adedi ⁹dahı terbi‘ idesin ve bu hāşıl olur:

$$\begin{array}{r} 1600 \\ \hline 400 \end{array}$$

¹⁰Pes bu dahı ma‘lūm oldu ki bir dōnūm yirūñ rub‘ınuñ ¹¹yigirmi adım tūlı ve yigirmi adım ‘arzı olurmuş; ¹²zīrā bunuñ dahı tūlını ‘arzına ya‘nī bu yigirmiye yine ¹³yigirmiye ıarb idicek bu hāşıl olur:

$$\begin{array}{r} 20 \\ 20 \\ \hline 400 \end{array}$$

209a ¹Ve bu dōrt yüz adım, ol biñ altı yüz adımuñ ²rub‘ıdur ve buña dahı mişāl-i dige:

م	rub‘
م	م

³**Mes’ele:** Ve eger su’āl ⁴itseler ki bir müd gendūm yüz ⁵yigirmi biş aqçaya olıcaq si‘r-i ⁶nān altı yüz dirhem olsa min ba‘d müdd-i gendūm ⁷yüz elli aqçaya çıksa bi-hisābihi si‘r-i nān ne kadar ⁸gerekdür diseler, gerekdür ki bu yüz yigirmi biş ⁹aqçayı ki bahā-yı müdd-i gendūm-i evveldür altı yüz dirhem ¹⁰vezn-i nāna ıarb idesin bu hāşıl olur: 75000 ¹¹ve bu hāşıl-ı ıarb maqşūmdur ve min ba‘d bu yüz ¹²elli aqça dahı ki bahā-yı müdd-i gendūm-i s̄anīdür, anı bu ¹³hāşıl-ı ıarba maqşūmun ‘aleyh idüp taqşīm idesin. **209b**¹ Ve hāric-i kısmet ne vāqı‘ olursa ol kadar dirhem ²bir aqçaya

gerek. Mişāl-i takṣīm:

$$\begin{array}{r|l} 2 & \\ 75000 & 500 \\ 1500 & \\ \hline 155 & \\ 1 & \end{array}$$

³Pes bu daḥī ma‘lūm oldı ki bi-ḥisābihi si‘r-i nān ⁴pes yüz dirhem gerek-imiş ve eger bundan şoñra müdd-i ⁵gendüm yine yüz yigirmi bişe inse kezalik bu biş yüz ⁶dirhemi daḥī yüz elliye ḍarb idesin yine bu a‘dād ⁷ḥāşıl olur: 75000. Ve bu ḥāşıl-ı ḍarbı ⁸daḥī ol bahā-yı evvel olan yüz yigirmi bişe takṣīm ⁹idesin ve andan daḥī ḥāric-i kısmet ne vāḳi‘ ¹⁰olursa yine ol ḳadar dirhem bir aḳçaya gerek. Mişāl-i ¹¹taḳṣīm:

$$\begin{array}{r|l} 12 & \\ 75000 & 600 \\ 12555 & \\ \hline 122 & \\ 1 & \end{array}$$

Pes bu daḥī ma‘lūm ¹²oldı ki evvel zıkr olan bigi yine altı yüz dirhem ¹³bir aḳçaya gerek-imiş. **Mes’ele:** Ve eger su‘āl itseler ki **210a** ¹ bir ḳaṅṭār-ı mevīz elli biş aḳçaya olıcak si‘r-i mevīz ²üç yüz dirhem olsa ba‘de ḳaṅṭār-ı mevīz ³altmış aḳçaya çıksa bi-ḥisābihi bir mevīz ne ḳadar ⁴gerekdür diseler, gerekdür ki yüz elli biş aḳça ki ⁵bahā-yı ḳaṅṭār-ı evveldür üç yüz dirhem vezn-i ⁶mevīze darb idesin, bu ḥāşıl olur: 16500. ⁷Ve bu ḥāşıl-ı ḍarb maḳṣūmdur ve bu altmış aḳça ⁸daḥī ki bahā-yı ḳaṅṭār-ı şānīdür bu ḥāşıl-ı ḍarba maḳṣūmun ⁹‘aleyh idüp takṣīm idesin ve bundan daḥī ¹⁰ḥāric-i kısmet ne vāḳi‘ olursa ol ḳadar dirhem ¹¹bir aḳçaya gerekdür. Mişāl-i takṣīm:

$$\begin{array}{r|l} 43 & \\ 16500 & 275 \\ 6000 & \\ \hline 66 & \end{array}$$

¹²Pes bu daḥı ma‘lūm oldu ki bi-ḥisābihi si‘r-i mevīz ¹³iki yüz yitmiş biş dirhem gerek-imiş ve bunuñ mişāli **210b** ¹daḥı hemān gendūm mişāli gibidür ve her-çend ki bunuñ emşāli ²nesneler vāḳi‘ ola, eger ḳantār ve eger vaḳıyye ³ve eger dirhemdür cemī‘sini bunuñ üzerine ḳıyās ⁴idesin. Ve eger min ba‘d ḳantār-ı mevīz yine elli beşe ⁵inse yüzi daḥı yine fevḳinde mezkūr olan gendūm ⁶ṭarīḳ üzere idesin ki nice olacağı anda ⁷meşrūhdur. **Mes’ele:** Ve eger su‘āl itseler ki ⁸bir şahş iki nefer ırḡād dutsa birini ayda on ⁹aḳçaya ve birini daḥı ayda altı aḳçaya ḳavlitse ¹⁰ve bunlaruñ ikisi bir ay işleseler ve ol şahş daḥı ¹¹bunlara bi-ḥisābihi ücretlerin virse; ammā bunlaruñ ¹²işledükleri günleri mütefāvit olup ücretlerinüñ ¹³a‘dādı müsāvi olsa pes ol taḳdīrce ayda on **211a** ¹aḳçaya dutılan nefer kaç gün işlemiş olur ve bi-ḥisābihi ²ücreti nedür ve ayda altı aḳçaya dutılan nefer ³daḥı kaç gün işlemiş olur ve anuñ daḥı bi-ḥisābihi ⁴ücreti nedür diseler, gerekdür ki bunlaruñ evvelā ⁵ücretlerin bulasın, ba‘de ol ücretden yine ⁶işledükleri günü bulasın. İmdi bilgil ki ⁷bunlaruñ ol işledükleri bir ayuñ günü ‘adedi ⁸ki otuz gündür ol otuz gün maḳsūm ⁹olsa gerekdür. Pes imdi birinüñ ḳavli ayuñ ¹⁰sūlṣi ḳadardur ki on dirhemdür ve birinüñ ¹¹ḳavli daḥı ayuñ ḥumsı ḳadardur ki altı dirhemdür. ¹²Pes bu emārātdan göründi ki bu maḥalde sūlṣ ¹³ve ḥums gerek-imiş. İmdi sūlṣ üçdür ve ḥums bişdür, **211b** ¹cümlesi sekiz olur ve bu sekiz günü ol ²maḳsūm olan otuz güne maḳsūmun ‘aleyh idüp ³taḳṣim idesin ve ḥāric-i ḳısmet ne vāḳi‘ olursa ⁴birinüñ ücreti ol ḳadardur. Mişāl-i taḳṣim:

$$\begin{array}{r|l} 6 & \\ 30 & 3/75 \\ 8 & \end{array}$$

⁵Pes bundan ma‘lūm oldu ki ⁶her neferüñ ücreti üç dirhem ve si rub‘-ı dirhem ⁷olurmuş; zīrā bu dāḥil-i taḳṣimde vāḳi‘ olan ⁸altı ‘aded si rub‘-ı dirhemdür ve bunlaruñ ücretlerin ⁹bildükden soñra eger her nefer ḳaçar gün işledügin ¹⁰daḥı bilmek dilerseñ, gerekdür ki bu a‘dād-ı ücreti ¹¹ya‘nī bu üç dirhemi ve si rub‘-ı dirhemi üç ‘adede ¹²ḍarb idesin ki sūlṣdür; zīrā ona dutılan ¹³ırḡāduñ ḳavli ayuñ sūlṣi ḳadardur, anuñ-çün üçe **212a** ¹ḍarb olunur ve ḥāşıl-ı ḍarb bu olur: 11/25. ²Ve bu ḥāşıl-ı ḍarbuñ iki ḥānesin li-ecli‘l-kūsūr ³ṭarḥ idesin. Pes ma‘lūm oldu ki ayda ona ⁴dutılan ırḡād on bir gün ve rub‘ gün işlemiş ⁵ve eger ayda altıya dutılan ırḡāduñ daḥı kaç ⁶gün

işledüğün bilmek dilerseñ gerekdür ki bu on ⁷bir günü ve rub‘ günü ayuñ otuz gününden tefriķ ⁸idesin ve hāşıl-ı tefriķ ne olursa iki hānesin ⁹ li-ecli’l-küsür tarḥ idesin, bāķi ne қалursa ¹⁰ol daḥı ol қadar gün işlemiş olur. Mişāl-i tefriķ:

$$\begin{array}{r} 30/00 \\ 11/25 \\ \hline 18/75 \end{array}$$

¹¹Pes imdi bu daḥı bundan ma‘lūm ¹²oldı ki ol daḥı on sekiz gün ve si rub‘ gün ¹³işlemiş; ammā bunı daḥı қalem-ile bilmek dilerseñ **212b** ¹gerekdür ki bunı daḥı fevķinde zıkr olan gibi idesin ²ya‘nı ol a‘dād-ı ücret olan üç dirhemi ve si ³rub‘-ı dirhemi bu def‘a biş ‘adede đarb idesin ki ⁴humsdur; zırā altıya dutılan ırğaduñ қavli ayuñ ⁵hımsı қadardur, anuñ-çün bişe đarb olunur ve bu ⁶nuñ daḥı hāşıl-ı đarbı bu olur: 18/75. Ve bu hāşıl-ı ⁷đarbuñ daḥı iki hānesin li-ecli’l-küsür tarḥ idesin, ⁸pes bu daḥı ma‘lūm oldı ki ayda altıya dutılan ⁹ırğād on sekiz yevm ve si rub‘ yevm işlemiş ¹⁰ve bu ‘amel olan günleri daḥı cem‘ ider olsañ ¹¹yine otuz gün olur. **Mes’ele:** Ve eger su’āl ¹²itseler ki bir çāhuñ dört zırā‘ tūlı ve dört ¹³zırā‘ ‘arzı ve dört zırā‘ ‘umķı olsa ve bunı **213a** ¹қazmağa yüz aқça ücret қavl olunsa ve ol ²kişi daḥı iki zırā‘ tūl ve iki zırā‘ ‘arz ³ve iki zırā‘ ‘umķ қazsa daḥı ferāğat idüp ⁴bu қadar ‘ameluñ bi-ḥisābihi ücretin taleb itse ⁵imdi bu қadar ‘ameluñ ücreti bi-ḥisābihi n’eyler diseler, ⁶bu daḥı ‘avla muḥtācdur. Pes imdi gerekdür ki ⁷ol қavl olan dört zırā‘ tūlı dört ⁸zırā‘ ‘arza đarb idesin bu hāşıl olur:

$$\begin{array}{r} 4 \\ 4 \\ 16 \end{array}$$

⁹Ve bu hāşıl-ı đarbı daḥı yine dört zırā‘ ‘umķa ¹⁰đarb idesin, bu hāşıl olur:

$$\begin{array}{r} 16 \\ 4 \\ 64 \end{array}$$

Ve bu ¹¹hāşıl-ı đarb vāķi‘ olan altmış dört zırā‘¹²ol қavl olandur ve bundan soñra ol şahşuñ ¹³daḥı işledüğün böyle itmek gereksin ki anuñ daḥı **213b** ¹ne miқdār işledüğün

bilesin. Pes anuñ daḥı iki ²zırā‘ tūlını kezalík iki zırā‘ ‘arzına ḍarb ³idesin, bu ḥāşıl olur:

2

2

4

Ve bu ḥāşıl-ı ⁴ḍarbı daḥı yine bunuñ iki zırā‘ ‘umḵına ḍarb ⁵idesin, bu ḥāşıl olur:

4

2

8

Ve bu ḥāşıl-ı ⁶ḍarbda vāḵı‘ olan sekiz zırā‘ ol emr olan ⁷altmış dört zırā‘uñ şümni olur. Pes bundan ma‘lūm ⁸oldı ki ol şahş, ol ḵavl olanuñ şümnin ⁹işlemiş ve bunuñ ‘ameli neydügi ma‘lūm olduḡdan ¹⁰soñra ücreti daḥı bi-ḥisābihi n’eyler, anı daḥı bilmek ¹¹dilerseñ gerekdür ki ol ḵavl olan yüz aḵçayı ¹²maḵsūm idüp ve bu sekiz ‘adedi aña maḵsūmun ‘aleyh ¹³idüp taḵsīm idesin ve ḥāric-i ḵısmet ne vāḵı‘ **214a** ¹olursa anuñ ücreti oldur. Mişāl-i taḵsīm:

$$\begin{array}{r|l} 24 & \\ 100 & 12/50 \\ 88 & \end{array}$$

²Pes bu daḥı ma‘lūm oldu ki ³anuñ ücreti on iki dirhem ve nişf-ı dirhem ⁴olurmuş. **Mes’ele:** Ve eger su’āl itseler ki ⁵biñ yidi yüz yigirmi biş aḵçayı onın on bire ⁶mu‘āmele-i şer‘i ider olsalar ve her yıl ribḥin ⁷içinden iḥrāc itmeyüp bile mu‘āmele itseler ⁸ol meblaḡ bir yılda ne miḡdār olur ve iki yılda ⁹ne miḡdār olur ve üç yılda ne miḡdār olur diseler... ¹⁰ “Ve eger bunuñ bir yıllıḡın beyān itmek ḥod kāfīdür, ¹¹bunu sene-i selāşeye iltmek ne lāzım-ıdı.” demek ¹²fıkr olunursa bilgil ki bunuñ her yılınıñ ¹³tafşīlinde bir ḥālet vardur ki sene-i selāşeye dek **214b** ¹beyān olunmasa bāḵisi fetḥ olmaz; zırā ki sāl-ı ²evvelde bir ḥāne tarḥ olunur ve sāl-ı sāmide iki ³ḥāne tarḥ olunur ve sāl-ı sālīşde üç ḥāne ⁴tarḥ olunur. Pes bunların ḥāli, sene-i selāşeye ⁵varınca bi-tamāmihī ma‘lūm olur, min ba’d bāḵisinüñ ⁶tafşīline iḥtiyāc ḵalmaz, bu anlara

miqyās olur. ⁷Pes imdi gerekdür ki sen dahı bu biñ yidi yüz ⁸yigirmi bişi şöyle yazasın:

1725

11

Ve bunı ⁹on bir ‘adede darb idesin, bu hāşıl olur: ¹⁰1897/5 ve bu hāşıl-ı darbuñ bir hānesin tarh ¹¹idesin ki her on ‘adedi on bire ola. Bu bir ¹²yıllıkdur ve eger iki yıllığın dahı bulmaq dilerseñ ¹³yine bu biñ sekiz yüz toqsan yidi buçuğı şöyle yazasın:

1897/5

11

215a¹Ve bunı dahı kezalik yine on bir ‘adede ²darb idesin, bundan dahı bu hāşıl olur: ³2087-25. Bu hāşıl-ı darbuñ dahı iki ⁴hānesin li-ecli’l¹³-küsür tarh idesin ki bir hānesi ⁵aşl meblağda olan nişf-ı dirhem içündür ve bir ⁶hānesi dahı yine on ‘adedi on bir olmak ⁷içündür ve bu dahı iki yıllıkdur. Ve eger üç yıllığın ⁸dahı bulmaq dilerseñ yine bu iki biñ seksen yidi ⁹dirhemi ve rub‘ dirhemi dahı şöyle yazasın:

2087/25

11

¹⁰Ve bunı dahı yine on bire ¹¹darb idesin, bu hāşıl olur: 2295/975. ¹²Ve bu hāşıl-ı darbuñ dahı üç hānesin li-ecli’l¹³-küsür tarh idesin ki bunuñ dahı iki hānesi **215b** ¹aşl meblağda olan rub‘-ı dirhem içündür ve bir hānesi ²dahı yine her on ‘adedi on bire olmak içündür. ³Pes bu dahı ma‘lüm oldı ki biñ yidi yüz ⁴yigirmi biş aqça onı on bire mu‘āmele şer‘i olur ⁵olsa sāl-ı evvelde biñ sekiz yüz toqsan yidi ⁶dirhem ve nişf-ı dirhem olurmuş ve sāl-ı şānide ⁷iki biñ seksen yidi dirhem ve rub‘ı dirhem olurmuş ⁸ve sāl-ı şālişde dahı iki biñ iki yüz toqsan biş ⁹dirhem ve heft sūmn-i dirhem ve ‘öşri dirhem olurmuş. ¹⁰Ve eger bu zıkr olan meblağun onı on bir buçuğa ¹¹mu‘āmele olsa veyāhūd onı on ikiye mu‘āmele ¹²olsa gerekdür ki sen dahı ol meblağı on bir ¹³buçuğa darb idesin veyāhūd on ikiye olursa **216a** ¹on ikiye darb idesin; ammā bunuñ kūsūrātınun ²istihrācında sehvden gāyet ihtiyāf idesin ³ki bunuñ gibi maħaller meşkük ve müştebih olur. ⁴Zirā bunda ba‘zı vaqt olur ki kūsür bir hāne ⁵olur ve ba‘zı vaqt olur ki kūsür iki hāne ⁶olur ve ba‘zı vaqt olur ki kūsür üç hāne ⁷veyā dört hāne olur. Pes sen dahı qavā‘id-i basit ⁸üzere istihrāc idüp ta‘bir idesin ki ⁹ğalaṭdan

müstağnī olasin ve bunuñ bir nev‘ tarīķi ¹⁰dahı vardur ki ɗarb bilmeyenlere ol bundan ¹¹āsāndur. Meşelā bu biñ yidi yüz yigirmi bişi yine ¹²şöyle yazasin:

1725

1725

Ve bu biñ yidi ¹³yüz yigirmi bişüñ tahtına yine kendü şeklin bunuñ **216b** ¹‘aşerātı tahtından ibtidā idüp yazasin ba‘de ²bunu cem‘ idesin bu hāşıl olur: 1897/5. ³Ve bundan soñra ol mu‘āmele olan aşl māl ⁴kaç hāne-y-ise bu cem‘üñ yesārından tarafından ⁵dahı ol miqdār hānesin ‘add idüp ibkā ⁶idüp bākīsin tarh idesin. Pes ol taqdırce ⁷bunuñ dört hānesin ibkā idüp bir hānesin ⁸tarh idesin. İmdi bilgil ki bu tarīķ ⁹ilā ğayr-ı nihāyeten hemān onı on bire olanı ¹⁰istihrāc idüp ammā onı on bir buçuğa olsa ¹¹veyāhūd onı on ikiye olsa ol bu tarīķ-ile ¹²istihrāc olmaķ mümteni‘dür; ammā aña dahı tarīķ-i ¹³vāzih budur ki ol aşl māl ki biñ yidi yüz **217a** ¹yigirmi bişdür gerekdür ki bu hāşıl-ı cem‘ olan ²biñ sekiz yüz toķsan yidi dirhemden ve nişf-ı ³dirhemden anı tefriķ idesin ve bākī kalanı ki ⁴ol ribhdür anı tanşif idesin ve ol ⁵nişf-ı ribhi eger bu cem‘e zam iderseñ bunuñ ⁶onı on bir buçuğa olur ve eger ol ribh-i tāmı ⁷tanşif itmedin bu cem‘e tamāmen zam iderseñ ⁸ol vaķt bunuñ onı on ikiye olur. ⁹**Mes’ele:** Ve eger su’āl itseler ki dīnār ¹⁰kırķ toķuz dirheme ve rub‘-ı dirheme olsa yigirmi ¹¹altı biñ dört yüz yigirmi üç aķçaya bi-hisābihi ¹²kaç dīnār gelür diseler, gerekdür ki bu meblağ-ı ¹³mezkūrda ki maķsūmdur iki şifir zāyid vaz‘ idesin, **217b** ¹ba‘de bu kırķ toķuz aķça rub‘ı ki bahā-yı dīnārdur ²bu maķsūma maķsūmun ‘aleyh idüp taķsim idesin ³ve hāric-i kısmet ne vāķi‘ olursa ol miqdār ⁴meblağa dahı ol kadar dīnār gelür. Mişāl-i taķsim:

$$\begin{array}{r|l} 25 & \\ 26423/00 & 536/50 \\ 49/25 & \end{array}$$

⁵Pes bu dahı ⁶ma‘lūm oldı ki bu kadar meblağa dahı bi-hisābihi biş ⁷yüz otuz altı dīnār ve nişf-ı dīnār gelürmiş ⁸ve dahı bu meblağdan zāyid si şümn-i dirhem kalurmuş; ⁹zīrā bu dāhil-i taķsimde bākī olan yigirmi biş aķçanuñ ¹⁰yigirmi dört dirhemi ve penç şümn-i dirhemi nişf-ı ¹¹dīnār olur ve bākī si şümn-i dirhem kalur. **Mes’ele:** ¹²Ve eger su’āl itseler ki birden ona varınca kaç ¹³aded olur diseler, ya’nī

birden ona varınca her ‘adedi **218a** ¹yine kurbında olan a‘dāda zam idüp hisāb itmek gibi... ²Meşelā birūñ yanında iki var, üç olur; ikinūñ yanında ³daḥı üç var, altı olur; ve üçūñ yanında daḥı ⁴dört var, on olur ve bu tertīb üzere ‘add ider ⁵olsañ bulunur. Ammā kemāl-i idrāk oldur ki qalem-ile ⁶bulasın diseler, pes gerekdür ki evvel bir ‘adedi yazasın ⁷ve ol on ‘adedi daḥı yanına şöyle yazasın: ⁸ $\overline{11}$ ve bunuñ mābeynine bir şıfır vaz‘ itmeyesin ⁹ve bu on bir ‘aded maḍrūbdur. Bundan soñra bu on ¹⁰‘adedi tañşif idesin bu ḥāşıl olur: 5. ¹¹Ve bu biş ‘adedi ol maḍrūb olan on bir ‘adede ¹²maḍrūbun fiḥ idüp ḍarb idesin ve ḥāşıl-ı ḍarb ¹³ne olursa ol şorılan ol kadar olur. Mişāl-i ḍarb:

11

5

55

218b ¹Pes bu daḥı ma‘lūm oldı ki birden ²ona varınca elli biş ‘aded olurmuş ve eger birden ³yüze varınca kaç olur diseler veyā birden biñe ⁴varınca kaç olur diseler gerekdür ki bunları ⁵daḥı eyle idesin ya‘nī birden yüze varınca diseler ⁶şöyle yazasın:

101

50

Ve bu yüz bir ‘aded maḍrūbdur ⁷ve andan soñra yine bu yüz ‘adedi daḥı tañşif idesin ⁸bu ḥāşıl olur: 50. Ve bu elli ‘adedi daḥı ol ⁹maḍrūb olan yüz bir ‘adede maḍrūbun fiḥ idüp ¹⁰ḍarb idesin ve ḥāşıl-ı ḍarb ne olursa bu daḥı ¹¹ol kadar olur. Mişāl-i ḍarb:

101

50

5050

Pes bu daḥı ¹²ma‘lūm oldı ki birden yüze varınca biş biñ elli ¹³‘aded olurmuş ve eger birden biñe varınca kaç **219a** ¹olduğın daḥı bilmek dilerseñ anı daḥı bu vech-ile ²yazasın: 1001 ve bunuñ bākī aḥvālın bu ³baş olan kavā‘id üzere kıyās idüp istiḥrāc ⁴idesin. Pes imdi bu ḥuşuş daḥı zāhir egerçi ⁵şey’-i kalıldür; zīrā bunda ḥişşe-i istifāde mevcūd ⁶degül bigidür; ammā ma‘nen istifāde-i maḥzdur. ⁷Zīrā niçe ḥuşuşlar vardur ki bu kâ‘ide-i basīte ⁸muḥtācdur. Pes bu mesāyil-i şettā bir niçe ⁹nesnelere daḥı şümūliyyeti olduğı sâbıkan mirāren ¹⁰zıkr olunmuşdur; ammā bu maḥalde def’-i

şek için ¹¹yine anlarıñ bigilerüñ ba‘zın tafşil itmek lâzım ¹²geldi. Pes bunuñ semâ‘a muhtâc bir hikâyeti ¹³vardur ki şâhabe-i kirâm zamânında vâkı‘ olmuşdur. **219b** ¹İmdi teberrüken teyemmünen evvel anı beyân idüp andan ²kavâ‘idin beyân idelüm. İmdi bilgil ki hâzret-i ³‘Alî’nüñ (kerem-allâhu-veche) hilâfeti zamânında ⁴bir şahş- ı za‘îf bir tarafa yumurda koyup alup ⁵gider-iken bir kimesne şiddet-ile buña tokınup cemî‘i ⁶yumurdasın helâk itmiş. Pes şâhib-beyzâ dahı ⁷bu kimesneyi hâzret-i ‘Alî’ye getürmiş ve hâzret-i ⁸Alî dahı kâziyyeye vâkıf olıcağ za‘îfe be-mücib-i ⁹şer‘-i şerîf tazmîn emr itmiş. Pes kâbil-i tazmîn ¹⁰olmağ için yumurda kaç ‘aded olduğı bilinmek murâd ¹¹olunmuş ve ol kimesneden istifsâr idicek ¹²“Cümle kaç ‘adeddür bilmezem.” dimiş. “Ammâ yâ emîr‘ül-mü‘minin ¹³bu kadar vardur ki ikişer ikişer çekdüm, bir kaldı ve üçer ¹üçer dahı çekdüm, yine bir kaldı ve dörder dörder ²dahı çekdüm, yine bir kaldı ve bişer bişer dahı ³çekdüm, yine bir kaldı ve altışar altışar çekdüm, ⁴yine bir kaldı ve yidişer yidişer çekicek tamâmı ⁵geldi.” didügi gibi hemân hâzret-i ‘Alî nūr-ı vilâyet-ile ⁶bilüp “Üç yüz bir yumurda imiş; var, bahâsın vir.” ⁷diyü buyurmuş. Pes bu huşuş ve dahı bunuñ emsâli ⁸nesneler vâkı‘ olur ki zekîü’l-tab‘ olan kimesneler ⁹tefekür ve teemmül idüp bulurlar; ammâ bundan ¹⁰murâd oldur ki bunuñ bigi nesneler muhâsibîn-i ¹¹selef ve halef tarîkınce kalem-ile nice istihrâc ¹²olınur anı bilesin. İmdi bilgil ki bu dahı fevkinde ¹³baş olan tarîk üzere istihrâc olınur. Pes **220b** ¹imdi çünki yidişerde ‘aded berâber geldi, bu yidi ²‘aded mağrübun fih olur ve bundan şoñra birden ³altıya varınca kaç ‘aded olur, anı bulasın. ⁴Pes gerekdür ki bunı dahı şöyle yazasın:

6

1

7

⁵Ve bu altı ‘aded ile bir ‘aded yidi olur ve bu yidi ⁶‘aded mağrübudur ve bundan şoñra bu altı ‘adedi ⁷tanşîf idesin ki bu hâşıl olur:3. ⁸Ve bu üç ‘adedi yine fevkinde altı-y-ıla birden cem‘ ⁹olup mağrüb olan yidi ‘adede mağrübun fih ¹⁰idüp çarb idesin bu hâşıl olur:

3

7

21

¹¹Ve bu hāşıl-ı darb olan yigirmi bir ‘adedi tanşîf ¹²idesin ki kırk iki ola ve bu kırk iki ‘adedüñ ¹³üzerine bir ‘aded-i diğer zam idesin ki kırk üç ola **221a** ¹ve eger ‘aded-i gayr niçün zam olunur, dirseñ sâ’ilân ²ferd olduğu-çün zam olur ve eger sâ’ilân zevce ³olaydı ol vaqt ‘aded-i asluñ birisi haţţ olunurdu, ⁴bu huşuş sâbıkan mezkûrdur. Pes imdi bu kırk ⁵üç ‘adedi ol mağrübun fih olan yidi ‘adede ki ⁶yumurdanuñ a’dadı uhrāsında vāki‘ olan yidi ‘adeddür ⁷mađrüb idüp darb idesin ve hāşıl-ı darb ne ⁸vāki‘ olursa yumurda dağı ol kadar olur: Mişāl-i darb: ⁹

43

7

301

Pes bu dağı ma’lüm oldu ki yumurda üç ¹⁰yüz bir ‘aded-imiş ve dağı bilgil ki bu nev’üñ ¹¹ekser sehvi āhāddan ‘aşerāta varınca olur, andan ¹²ğāfil olmayasın. Zīrā birden üçe varınca ve birden ¹³dörde varınca beherhāl tā tokuza varınca āhādı yine **221b** ¹āhād fevkine yazmaq gereksin soñra ol hāne-i āhāda ²vāki‘ olan eşkālî cem‘ idesin ki bu cem‘ olan ³mađrüb olur ve min ba’d bu āhāduñ dağı yine ⁴kendü fevkinde olan ‘adedi tanşîf idesin ⁵ve nişfını ol mağrüb olan hāşıl-ı cem‘e mağrübun ⁶fih idüp darb idesin ve hāşıl-ı darb ne vāki‘ ⁷olursa andan murād olan oldur. Pes ol tağdırce ⁸birden ikiye varınca şöyle yazılır:

2

1

Ve birden ⁹üçe varınca dağı şöyle yazılır:

3

1

Ve birden ¹⁰dörde varınca dağı şöyle yazılır:

4

1

Pes ¹¹evvel vaz‘ olan iki-y-ile biri cem‘ itseñ üç ‘aded ¹²olur ve bu ikinüñ nişfi bir olur bir kerre üç yine ¹³üç olur, pes birden ikiye varınca üç olurmış **222a** ¹ve ‘alā hazā birden tā tokuza varınca bu tarîk üzere ²idesin ve bunı bu kadar taţvîl itdügümüzden murād ³mübtedî olanlar ta’lîm-i gayra muhtâc olmamağ içündür. ⁴Mes’ele: Ve eger su’âl itseler ki bir havzuñ ⁵biş zirā‘ tülî ve biş zirā‘ ‘arzı ve sekiz zirā‘ ⁶dađı ‘umkı ol-

sa ve bu havzũn içi su-y-ıla memlũ ⁷olsa ve anũn qurbında bir havz dahı binā itseler ⁸ki anũn tũlı üç zirā ve ‘arzı iki zirā’ ⁹olsa... Pes anũn ‘umkı ne miqdār olmak ¹⁰gerekdür ki havz-ı evvelũn şuyın bi-tamāmihi ala diseler, ¹¹gerekdür ki evvel bu havz-ı kebĩrũn tũlın ‘arzına ¹²darb idesin ki biş kerre bişdür, bu hāşıl olur:

$$\begin{array}{r} 5 \\ 5 \\ \hline 25 \end{array}$$

¹³Ve bu yigirmi biş ‘adedi dahı yine bu havz-ı **222b** ¹kebĩrũn ‘umkına darb idesin ki sekiz kerre yigirmi ²bişdür, bundan dahı bu hāşıl olur:

$$\begin{array}{r} 25 \\ 8 \\ \hline 200 \end{array}$$

³Ve bu a‘dād maqsũmdur ve bundan şoñra ol havz-ı ⁴şagĩrũn dahı kezalik tũlını ‘arzına darb idesin ⁵ki üç kerre ikidür, bu hāşıl olur:

$$\begin{array}{r} 3 \\ 2 \\ \hline 6 \end{array}$$

⁶Ve bu hāşıl-ı darb olan altı ‘adedi ol ⁷maqsũm olan iki yüz ‘adede maqsũmun ‘aleyh ⁸idũp taqsĩm idesin ve hāric-i kısmet ne vāki’ ⁹olursa havz-ı şānĩnũn ‘umkı ol kadar gerekdür ki ¹⁰havz-ı evvelũn şuyı-y-ıla bi-tamāmihi memlũ ola. Mişāl-i ¹¹taqsĩm:

$$\begin{array}{r|l} 22 & \\ 200 & 33 \\ 66 & \end{array}$$

Pes bu dahı ma‘lũm ¹²oldı ki havz-ı şānĩnũn ‘umkı bi-tamāmihi otuz üç ¹³zirā ve dahı bir zirā‘uñ altı cüz’inden iki **223a** ¹cüz’ gerek-imiş ve ol dahı şũls-i zirā‘ olur.

²**Mes’ele:** Ve eger su’āl itseler ki bir ³buçuk dirhem ebrişim bir aqçaya olsa biñ iki ⁴yüz otuz üç dirhem harĩr bi-hisābihi n’eyler ⁵diseler, gerekdür ki bu biñ iki yüz otuz üç ⁶dirhemi şöyle yazasın:1233/00. Ve buña ⁷li-ecli’l-küsür iki şıfır zāyid vaz’ idũp bunı ⁸maqsũm idesin ve ol bir buçuk ‘adedi buña ⁹maqsũmun ‘aleyh idũp taqsĩm

idesin ¹⁰ve hāric-i kısmet ne vāki⁴ olursa ol mikdār ¹¹harīr ol kadar bahā eyler.
Mişāl-i taqsim:

$$\begin{array}{r|l} 411 & 822 \\ 123300 & \\ 15000 & \\ \hline 155 & \\ 1 & \end{array}$$

¹²Pes bu dahı ma'lūm ¹³oldı ki bir buçuk dirhem harīr bir aqçaya olsa biñ **223b** ¹iki yüz otuz üç dirhem harīr dahı bi-hisābihi ²sekiz yüz yigirmi iki aqça eyler-imiş veyāhūd ³ol biñ iki yüz otuz dirhemi şöyle ⁴yazasın: 1233. Ba'dehu bu a'dādı ⁵teslīs idesin, bu hāşıl olur:

$$\begin{array}{r} 411 \\ \hline 822 \end{array}$$

⁶Ve bu ihrāc itdügün şülşi taz'if idesin ⁷ne kadar olursa ol şorılanuñ bahāsı ol olur ⁸veyāhūd ol şülşi taz'if itmeyüp hemān ⁹bu a'dād-ı şülşi aşl a'dād-ı dirhem-i harīrden ¹⁰tefrīk idesin ve hāşıl-ı tefrīk ne olursa ¹¹anuñ bahāsı oldur. Mişāl-i tefrīk:

$$\begin{array}{r} 1233 \\ 411 \\ \hline 822 \end{array}$$

¹²Veyāhūd bu biñ iki yüz otuz dirhemi iki ¹³'adede dārb idesin, bu hāşıl olur:

$$\begin{array}{r} 1233 \\ 2 \\ \hline 2466 \end{array}$$

224a ¹Ve bu hāşıl-ı dārbı dahı üç 'adede taqsim idesin ²ve hāric-i kısmet ne vāki⁴ olursa anuñ bahāsı ³oldur. Mişāl-i taqsim:

$$\begin{array}{r|l} 2466 & 822 \\ 333 & \end{array}$$

Pes ⁴bu dahı ma'lūm oldı ki her nev'ūñ tarīki gerçi ⁵biribirine muğāyirdür; ammā cemī'sinde māl-ı maṭlūb ⁶'ale's-seviyye olurmuş. **Mes'ele:** Ve eger su'āl ⁷itseler ki Zeyd cümle mālın yārānına taşadduq ⁸ider olsa... Meşelā şahş-ı evvele bir aqça ve şahş-ı ⁹sāniye iki aqça ve şahş-ı ¹⁰sālise üç aqça ve 'alā ¹⁰hazā bu tertib üzere virse

min ba‘d mu‘tî ¹¹peşimân olup dilese ki bu meblağ-ı mezkûr bunlara ¹²‘ale’s-seviyye bahş olına. Pes ol mâlî cem‘ idüp ¹³‘ale’s-seviyye takşim itseler her nefere yigirmişer akça **224b** ¹degse aşl taşadduk olan mâl-ı Zeyd ne kadardur ²ve mürtezika-ı mâl-ı mezkûr dahı kaç neferdür ³diseler, gerekdür ki bu yigirmi akça ki naşib-i pak ⁴şahşdur taz‘îf idesin kırk olur ⁵ve bu kırkuñ bir ‘adedin hattı idesin ki sâyilân ⁶zevedür. Pes ol taqdırce bu otuz tokuz ‘aded ⁷kalur ve bu otuz tokuz ‘aded dahı ‘aded-i ⁸merdümândur ve eger mâl-ı Zeyd’i dahı kaç idüğün ⁹bilmek dilerseñ gerekdür ki şahş-ı vâhidüñ hisşesin ¹⁰ki yigirmidür otuz tokuz ‘adede darb idesin, bu ¹¹hâşıl olur:

20

39

780

Pes bu dahı ma‘lûm ¹²oldı ki mâl-ı Zeyd dahı yidi yüz seksen akça-¹³y-ımiş ve mürtezika-ı mâl-ı mezkûr dahı otuz tokuz **225a** ¹nefer-imiş. **Mes’ele:** Ve eger su‘âl itseler ki ²Zeyd’üñ biş ‘aded ve ‘Amr’üñ dahı üç ‘aded ³nâni olsa ve Bekr bunlara yik şeb mihmân ⁴vâki‘ olsa ve bu nân-hâ-yı mezkûr bunlar ⁵‘ale’s-seviyye ekl itseler ba‘dehu Bekr müsâfir ⁶olıcağ bunlara sekiz akça ‘atâ idüp gitse ⁷bunlaruñ her birine bi-hisâbihi hisşe ne deger diseler; ⁸gerekdür ki evvelâ bu nân-hâ-yı mezkûr kaç ⁹pâre oldı, anı bilesin ve sâniyyen bu eşhâşuñ ¹⁰her biri andan ne kadar ekl itdi, anı bilesin ¹¹tâ ki bu meblağdan bunlaruñ hisşeleri nedür, ¹²anı istihrâc itmege kâdir olıbilesin. Pes ¹³imdi bu sekiz ‘aded nâni üç ‘adede darb idesin **225b** ¹ki ‘aded-i merdümândur bu hâşıl olur:

8

3

24

Ve bu hâşıl-ı ²darbı ki a‘dâd-ı pâre-i nândur yine ol üç nefere takşim ³idesin ve hâric-i kısmet ne vâki‘ olursa her ⁴şahşuñ ekl itdüğü pârenüñ a‘dâdı ol kadardur. ⁵Mişâl-i takşim:

24	8
3	

Pes bu arb-ıla bu taq̄sım̄den ⁶bu ma'lūm oldu ki ol sekiz 'aded nān yigirmi dōrt ⁷pāre olmiř ve her řařı dađı bundan 'ale's-seviyye ekl ⁸idicek sekizer pāre ekl itmiř olur. Pes bu taq̄dīrce ⁹ol māl̄dan ki 'atā-yı Bekr'dūr bi-ħisābihi Zeyd'e yidi aq̄ça ¹⁰ve 'Amr'a bir aq̄ça degermiř; zīrā Zeyd'ūñ biř 'aded nānı ¹¹ūçer pāre olıcaq̄ on biř pāre olur. Sekiz pāresin ¹²Zeyd-i mezkūr bi-nefsihi ekl itmiř olur ve yidi pāresin ¹³mihmān ekl itmiř olur ve 'Amr'ūñ dađı ūç 'aded **226a** ¹nānı ki toq̄uz pāre olur, anūñ dađı sekiz pāresin 'Amr-ı ²mezqūr bi-nefsihi ekl itmiř olur ve bir pāresin mihmān ³ekl itmiř olur. Pes bu taq̄dīrce mihmān dađı ⁴nān-ı Zeyd'den yidi pāre ve nān-ı 'Amr'dan dađı bir pāre ⁵ekl itmiř olur. **Mes'ele:** Ve eger su'al itseler ki ⁶bir kimhānuñ tūlı altı zīrā' ve nīm zīrā' olsa ⁷ve 'arzı dađı nīm zīrā' olsa ve bunu cāme-i emīrāhūrı ⁸ider olsalar... Pes buña bir çūqa vāqı' olsa ki anūñ ⁹'arzı bir zīrā' ve bir çāryik olsa ve bu çūkanıñ ¹⁰tūlı kaç zīrā' gerekdūr ki ol q̄add-ı kimhāya baťāniyye rāst ¹¹ola diseler, gerekdūr ki tūl-ı kimhāyı ki altı zīrā' ve nīm ¹²zīrā'dur ve yine kendūnūñ 'arzına kim nīm zīrā'dur arb ¹³idesin. Miřāl-i arb:

$$\begin{array}{r} 6/5 \\ /5 \\ \hline 3/25 \end{array}$$

Ve bu ħāřıl-ı darbı **226b** ¹ol baťāniyye olıcaq̄ çūkanıñ 'arzına ki bir zīrā' ²ve bir çāryikdūr taq̄sım̄ idesin ve ħāric-i kıřmet ³ne vāqı' olursa tūl-ı çūqa ol q̄adar gerekdūr. ⁴Miřāl-i taq̄sım̄:

$$\begin{array}{r|l} 8 & \\ 17 & \\ 3/25 & 2 \\ 1/25 & \end{array}$$

Pes bu dađı ma'lūm ⁵oldı ki tūl-ı çūqa bi-ħisābihi iki zīrā' ve si ħums-ı ⁶zīrā' gerekimiř. **Mes'ele:** Ve eger su'al itseler ki ⁷on altı ħazīnelū bir ħaymeye yūz elli bir zīrā' ⁸kirpās gitmiř olsa ve yine ol kirpāsdan bir ħayme ⁹dađı būnyād ider olsalar ki q̄addı ħayme-i mezkūr-ıla ¹⁰mūsāvī olsa; ammā bu ħāyme-i řānī on sekiz ¹¹ħazīnelū olsa pes buña dađı bi-ħisābihi ne miq̄dār kirpās ¹²ħācetdūr diseler, gerekdūr ki ħayme-i evvelūñ ħazīnesi ¹³'adedin yine bi-nefsihi arb idesin bu ħāřıl olur: **227a**

16

16

256

¹Ve bu hāşıl-ı darb olan iki yüz elli ²altı ‘aded maḳsūmun ‘aleyhdür ve bundan şoñra ³hayme-i s̄ānīnūñ hazīnesi ‘adedin dahı ⁴kezalik bi-nefsihi darb idesin, bu hāşıl olur:

18

18

324

⁵Ve min ba’d bu hāşıl-ı darb olan ‘üç yüz yigirmi dört ‘adedi dahı ol hayme-i ⁷evvelūñ kirpāsı zirā‘uñ ‘adedine ki yüz elli ⁸bir ‘adeddür darb idesin andan dahı bu hāşıl ⁹olur:

324

151

48924

Ve bundan şoñra ol maḳsūmun ¹⁰‘aleyh olan iki yüz elli altı ‘adede ki hāşıl-ı ¹¹darb-ı evveldür, bu hāşıl-ı darb-ı s̄ānīyi maḳsūm idüp ¹²taḳsīm idesin ve hāric-i kısmet ne vāḳi‘ olursa ¹³aña dahı ol ḳadar zirā‘ kirpās gerekdür. Mişāl-i taḳsīm:

2 8

4 8 9 2 4 | 1 9 1

2 5 6 6 6 |

2 5 5

2

227b ¹Pes bu dahı ma‘lūm ²oldı ki buña dahı yüz toḳsan bir zirā‘ ³ve dahı bir zirā‘uñ iki yüz elli altı cüz’inden ⁴yigirmi sekiz cüz’ gerek-imiş ve bu yigirmi sekiz cüz’ dahı ⁵be-ḥisāb-ı zirā‘ heft şümn-i şümn-i zirā‘ olur. Ve eger ⁶bunuñ heft şümn-i şümn-i zirā‘ olduğundan me’hūzdur, ⁷anı dahı bilmek dilerseñ bilgil ki bu maḳsūmun ⁸‘aleyh olan iki yüz elli altı ‘aded bu maḳalde ⁹bir zirā‘ dutılır ve bunuñ şümni otuz iki ‘aded ¹⁰olur ve bu otuz iki ‘adedi sekiz ‘adede taḳsīm ¹¹itseñ her birine dörder ‘aded deger. Pes imdi sekiz ¹²baḥşuñ yidi baḥşını dahı dörder ‘aded üzere ḥişāb ¹³itseñ yigirmi sekiz ‘aded olur. İmdi bu dāhil-i taḳsimde **228a** ¹vāḳi‘ olan yigirmi sekiz

‘aded dahı bu taqdırce heft ²şümn-i şümn-i zirā‘dur. **Mes‘ele:** Ve eger su‘āl ³itseler ki on altı hazīnelü bir haymenüñ bahāsı ⁴altı yüz elli aqça olsa ve on sekiz hazīnelü ⁵haymenüñ bahāsı bi-hisābihi ne kadar eyler diseler ⁶gerekdür ki hayme-i evvelüñ hazīnesi ‘adedin ⁷yine bi-nefsihi çarb idesin, bu hāşıl olur:

$$\begin{array}{r} 16 \\ 16 \\ \hline 256 \end{array}$$

⁸Ve bu hāşıl-ı çarb olan iki yüz elli altı ‘aded ⁹maşşümün ‘aleyhdür ve bundan şöñra hayme-i şānīnūñ ¹⁰dahı hazīnesi ‘adedin kezalik bi-nefsihi çarb idesin, ¹¹bu hāşıl olur:

$$\begin{array}{r} 18 \\ 18 \\ \hline 324 \end{array}$$

Bu hāşıl-ı çarb olan ¹²üç yüz yigirmi dört ‘adedi dahı hayme-i evvelüñ ¹³bahāsınuñ ‘adedine çarb idesin, bu hāşıl olur: **228b** ¹

$$\begin{array}{r} 324 \\ 650 \\ \hline 210600 \end{array}$$

Ve ol maşşümün ‘aleyh olan iki yüz ²elli altı ‘adede ki hāşıl-ı çarb-ı evveldür, bu hāşıl-ı ³çarb-ı şānīyi maşşüm idüp taşşım idesin ve hāric-i ⁴kısmet ne vāķi‘ olursa anuñ dahı bahāsı ol kadar eyler. ⁵Mişāl-i taşşım:

$$\begin{array}{r} 168 \\ 210600 \\ 25666 \\ \hline 255 \\ 2 \end{array} \left| \begin{array}{l} 822 \end{array} \right.$$

Pes bu dahı ⁶ma‘lüm oldı ki hayme-i şānī dahı bi-hisābihi sekiz yüz ⁷yigirmi iki dirhem ve penç şümn-i dirhem ve rub‘-ı şümn-i ⁸dirhem eyler-imiş. Ve eger bu penc şümn-i dirhem ve rub‘ şümn-i ⁹dirhem bu maħalde neden me‘hūzđur? Anı dahı bilmek ¹⁰dilerseñ bilgil ki bu maşşümün ‘aleyh olan iki yüz ¹¹elli altı ‘aded eger

maḥall-i zīrā‘da maḫsūmun ‘aleyh ¹²olursa bir zīrā‘ tūtur. Bu mes’elenūñ favḫındaḡı ¹³gibi ki maḥall-i zīrā‘dur ve eger bu a‘dād maḥall-i dirhemde **229a** ¹maḫsūmun ‘aleyh olursa bir dirhem dutılır. Pes ²imdi bu ḳadar a‘dāduñ penḫ sūmn-i dirhemi ³yüz altmış ‘aded olur ve rub‘-ı sūmn-i dirhemi ⁴dahı sekiz ‘aded olur. İmdi bu taḳdīrce ⁵bu dāḫil-i taḳsīmde vāḳi‘ olan yüz altmış sekiz ⁶‘adedūñ yüz altmış ‘adedi penc sūmn-i dirhem ⁷olur ve sekiz ‘adedi dahı rub‘-ı sūmn-i dirhem olur.

⁸Mes’ele: Ve eger su’āl itseler ki Zeyd ⁹mālīnuñ nişfin ‘Amr’a ve sūlsin Bekr’e vaşiyet-i mu‘ayyene ¹⁰eylese, pes ba‘de’l-vefāt Zeyd’ūñ yüz seksen ¹¹aḳçası zāhir olsa... İmdi bu meblaḡdan nişf ¹²vaşiyet olana bi-ḫisābihi ḳaç aḳça gerekdür ve ¹³sūls vaşiyet olana dahı ḳaç aḳça gerekdür **229b** ¹diseler, gerekdür ki zīkr olan ḳavā‘id-i basīṭ üzere sen dahı ²bir maḫrec bulasın ki anda hem nişf ve hem sūls ³ola altı gibi ve bu altınuñ nişfi üç olur ⁴ve sūlsi iki, cümle biş oldı ve bu biş maḫsūmun ⁵‘aleyhdür ve bundan şoñra ol māl-ı mürde olan ⁶yüz seksen aḳça dahı ol maḫrec olan altı ‘adede ⁷ḳarḫ idesin, bu ḫāşıl olur:

$$\begin{array}{r} 180 \\ \underline{\quad 6} \\ 1080 \end{array}$$

Ve bu ⁸ḫāşıl-ı ḳarḫı ol maḫsūmun ‘aleyh olan biş ‘adede ⁹maḫsūm idüp taḳsīm idesin ve ḫāric-i ḳismet ¹⁰ne vāḳi‘ olursa ol a‘dāduñ nişfin şāḫib-i ¹¹nişfa ve sūlsin dahı şāḫib-i sūlse viresin. Mişāl-i ¹²taḳsīm:

$$\begin{array}{r|l} 3 & \\ 1080 & 216 \\ \hline 555 & \end{array}$$

Pes bu dahı ma‘lūm ¹³oldı ki meblaḡ-ı mezkūrdan şāḫib-i nişfa yüz seksen **230a** ¹dirhem ve şāḫib-i sūlse yitmiş iki dirhem degermiş. **²Mes’ele:** Ve eger su’āl itseler ki Zeyd ³vefāt idüp bir oḡlın ve bir ḳızın ḳosa ve Zeyd’ūñ ⁴dahı nev‘den ve cinsden hemān iki ḳıṭ‘a bāḡı ⁵ḳalsa bir bāḡīnuñ ḳırḳ adım ṭulı ve ḳırḳ adım ⁶‘arızı olsa ve bir bāḡīnuñ dahı yigirmi adım ṭulı ⁷ve yigirmi adım ‘arızı olsa ve bunlaruñ ḫāşılları ⁸dahı ikili birli olsa bu vereşelere bunları ⁹nice taḳsīm itmek gerekdür ki bi-ḫasebü’ş-şer‘ bunlara ¹⁰ḫaḳları vāşıl ola diseler... Pes imdi bu ¹¹ma‘nī gerḫi zāhiren şöyle iḳtizā ider ki bāḡ-ı kebīri ¹²oḡlana virüp bāḡ-ı şaḡīri dahı ḳıza viyeler; ¹³ammā böyle degüldür

zīrā bu daḥī ‘avla muḥtācdur. **230b** İmdi gerekdür ki bu bāğ-ı kebīrūñ kırk adım tūlını kırk ²adım ‘arzına ḍarb idesin, bu ḥāşıl olur:

$$\begin{array}{r} 40 \\ \underline{40} \\ 1600 \end{array}$$

³Ve min ba‘d bāğ-ı şağīrūñ daḥī yigirmi adım tūlını yigirmi ⁴adım ‘arzına ḍarb idesin, bu ḥāşıl olur:

$$\begin{array}{r} 20 \\ \underline{20} \\ 400 \end{array}$$

Ve bu ⁵iki ḥāşıl-ı ḍarbı cem‘ idesin bu ḥāşıl olur: ⁶2000. Ve bu iki biñ ‘adedi li‘z-zekerı mişl ü ḥāzzü‘l-⁷ünşayeyn üzere taḫsīm idesin ki şer‘an ḥaḳları ⁸oldur. İmdi bu a‘dād-ı ḍarbeyni üç ‘adede taḫsīm ⁹idesin ve ḥāric-i ḳısmet ne vāḳi‘ olursa iki ¹⁰ol ḳadar ‘adedin ibne ve bir ‘adedin binte viresin. Mişāl-i ¹¹taḫsīm:

$$\begin{array}{r|l} 2000 & 1333 \\ 333 & 666/5 \end{array}$$

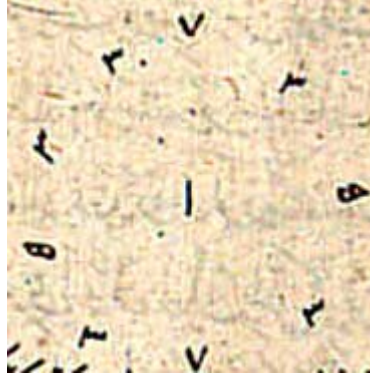
Pes bu daḥī ma‘lūm ¹²oldı ki ibne biñ üç yüz otuz üç ‘aded ve daḥī ¹³nışf-ı ‘adedūñ şūlşānı degermiş ve binte daḥī altı yüz **231a** ¹altmış ‘aded ve nışf-ı ‘aded ve daḥī nışf-ı ‘adedün ²şūlşi degermiş ve eger bu a‘dādı adım farz ³iderseñ cāyız ve aḳça farz iderseñ daḥī cāyızdır. ⁴Eger ol ḳadar bahāya müteḥammil olursa beherḥāl ⁵bunuñ ṭarīḳi bu vech-ile olur, dimek olur. **Mes’ele:** Ve eger su‘āl itseler ki yüz yigirmi ⁷dirhem ḥarīr ki bir lidredür altmış aḳçaya olsa ⁸biñ sekiz yüz dirhem ḥarīr lidre olmadın bi-ḥisābihi ⁹n’eyler diseler, gerekdür ki bu biñ sekiz yüz dirhemi altmışara ¹⁰ḍarb idesin bu ḥāşıl olur: 108000. Ve bu ḥāşıl-ı ¹¹ḍarbı ol lidre olan yüz yigirmi ‘adede taḫsīm idesin ¹²ve ḥāric-i ḳısmet ne vāḳi‘ olursa ol ḳadar dirhem ¹³ol ḳadar aḳça eyler. Mişāl-i taḫsīm:

$$\begin{array}{r|l} 108000 & \\ 12000 & 900 \\ 133 & \\ 1 & \end{array}$$

231b ¹Pes bu daḥı ma'lūm oldı ki tokuz yüz aqça eyler-imiş ²ve eger bu kadar dirhem ḥarır bi-ḥisābihi kaç lidre olur, ³diseler bu biñ sekiz yüz dirhemi yüz yigirmiyeye taḫsīm ⁴idesin ve ḥāric-i kısmet ne vāḳı' olursa ol kadar ⁵lidre olur. Mişāl-i taḫsīm:

$$\begin{array}{r|l} 1800 & \\ 1200 & 15 \\ 12 & \end{array}$$

Pes ⁶bu daḥı ma'lūm oldı ki on biş lidre olurmuş. ⁷**Mes'ele:** Ve eger sū'āl itseler ki otuz 'aded ⁸tuffāḥ on aqçaya olsa ve otuz 'adedi daḥı ⁹on biş aqçaya olsa, cümle bu altmış 'aded tuffāḥ ¹⁰yigirmi biş aqçaya olur. Pes bi-ḥisābihi her biş 'adedi ¹¹iki aqçaya olur ve bu taḫdīrce her biş 'adedin ¹²ikiye bey' ider olsañ yigirmi dört aqça eyler. Pes ¹³imdi bunun re's-i mālından bir aqçası nice olur **232a** ¹diseler, bilgil ki bunun bigi nesnelere maḥall-i taḡlīḏdür; ²zīrā çünkü tuffāḥuñ 'adedi müsāvi oldı, ya'nī ³ikisi bir aqçalıq daḥı otuz 'aded oldı ve üçü bir ⁴aqçalıq daḥı otuz 'aded oldı. Pes aqçanuñ a'dādı ⁵daḥı tesviye olmaḡ gerek-idi ki, bunun her bişi ikiye ⁶olaydı. İmdi bunun fi nefsu'l-emr her bişi ⁷ikiye degüldür; ol ecilden cümlesinde re's-i mālından ⁸bir aqça kesr olur. Ve eger buña yaḡīn neden ḥāşıl ⁹olur dirseñ gerekdür ki otuzar a'dādı ayru ¹⁰ayru bir yirde koyasın daḥı bunun iki 'aded ¹¹birinden ve üç 'aded birinden ḥaṭṭ idesin ¹²ve bu üslūb üzere on def'aya varınca üçü ¹³bir aqçalıq dükenür, ikisi bir aqçalıqdan on 'aded **232b** ¹ḡalır. Pes bu taḫdīrce on def'aya varınca her biş ²'adedi ikiye olur ki yigirmi aqça eyler ve ol ³bāḳī olan on 'aded daḥı ikisi bir aqçalıqdan ⁴bāḳīdür. Ol daḥı biş aqça eyler, cümle yine yigirmi ⁵biş olur ve bunun emşāli çok nesnelere daḥı ⁶vardur kim aña pā-bend-i aḡmaḡān dirler; ⁷zīrā vāzi'lar bunlaruñ bigi nesnelere mübtedilere ⁸taḡlīḏ için vaz' itmişlerdür. İmdi anlaruñ ⁹cümlesinden birisi daḥı budur kim kırḡ dīnārı ¹⁰on sehm idesin, herkes ki anuñ biş sehmin ¹¹ifrāz eyleyüp yigirmi 'aded eylese ol nişf ¹²olan yigirmi 'aded dīnār anuñ ola; ammā ¹³be-şarṭ-ı ān ki her sehmi bu tertīb üzere ola. Mişāl-i **233a** ¹tertīb-i siḡām:

²Pes bunu bu tertīb-i ³vāzī‘ üzere bilā-küsürü ⁴tanşif itmek mümteni‘dür ⁵cidden. İmdi bunuñ emşāli nesnelər her-çend ki ⁶vāķi‘ ola, müdrık olan qarındaşlar def‘-i fikr idüp ⁷cevāb virürler. **Mes’ele:** Ve eger su‘āl ⁸itseler ki Zeyd bir nefer ırğād dutsa ayda kırk ⁹aqçaya ve bir engüşteriye qavl itse ol ¹⁰engüşterinüñ bahāsı mechül olsa ve ol ırğād ¹¹biş gün hizmed itmeg-ile ol mechülü’l-bahā olan ¹²engüşteriye müstahıkk olsa ol engüşterinüñ bahāsı ¹³ne miqdārdur diseler, gerekdür ki ol ırğāduñ evvelā **233b** ¹ücret-i yevmiyyesin bulup ihrāc idesin, ba‘de ²ol ücret-i yevmiyyenüñ biş günligin cem‘ idesin, ³cümle ne qadar olursa bahā-yı engüşteri oldur. ⁴İmdi evvel ayuñ biş günin li-ecli’l-engüşteri ⁵ifrāz idesin; pes ba‘de’l-ifrāz ‘aded-i māh yigirmi biş gün ⁶qalur ve ol qavl olan kırk aqçayı ⁷bu yigirmi biş güne taqşim idesin ve hāric-i kısmet ⁸ne vāķi‘ olursa bir günüñ ücreti ol qadar ⁹olur. Mişāl-i taqşim:

$$\begin{array}{r|l}
 12 & \\
 25/5 & 1/5 \\
 40 & \\
 25 &
 \end{array}$$

Pes bu daħı ¹⁰ma‘lüm oldı ki bir günlügi bir dirhem ve nişf-ı ¹¹dirhem ve daħı bir dirhemüñ yigirmi biş cüz’inden ¹²iki buçuq cüz’ olurmuş. İmdi bu taqdırce **234a** ¹biş günlük ücret bi-hisābihi kaç aqça olursa ²bahā-yı engüşteri daħı oldur. Meşelā biş kerre bir ³buçuq, yidi dirhem ve nişf-ı dirhem olur ve biş ⁴kerre iki buçuq cüz’ daħı on iki buçuq cüz’ olur ⁵ve ol on iki buçuq cüz’ daħı bunuñ taqşimine ⁶maqsūmun ‘aleyh olan yigirmi bişüñ nişfi olur ki ⁷ol daħı nişf-ı dirhemdür. Pes bu daħı ma‘lüm ⁸oldı ki bahā-yı engüşteri sekiz aqça-yımış ve eger ⁹Zeyd bir nefer daħı dutsa ve ol ırğādı ¹⁰ayda kırk aqçaya ve bir engüşteriye ve bir cāmeye ¹¹qavl itse ammā ol engüşterinüñ ve cāmenüñ daħı ¹²bahāları mechül olsa ol ırğād üç gün

¹³hizmet itmeg-ile engüşteriye müstahik olup ve altı gün **234b** ¹hizmet itmeg-ile ol mechülü'l-bahā olan cāmeye müstahik ²olsa... Pes bahā-yı engüşteri ne kadardur ve bahā-yı cāme ³dahı ne kadardur bunu dahı bilmek dilerseñ, gerekdür ki ⁴bunu dahı fevkinde zıkr olan gibi idesin ya'nī bunuñ dahı ⁵evvel ücret-i yevmiyyesin bulasın ba'de ol ücret-i ⁶yevmiyyenüñ üç günligin cem' idesin, cümle ne kadar ⁷olursa bahā-yı engüşteri oldur ve min ba'd ol ücret-i yevmiyyenüñ ⁸altı günligin dahı cem' idesin, ol dahı cümle ne kadar ⁹olursa bahā-yı cāme dahı oldur. Pes imdi bunda dahı ¹⁰ayuñ üç günin li-ecli'l-engüşteri ve altı günin dahı ¹¹li-ecli'l-cāme ifrāz idesin; pes ba'de'l-ifrāz 'aded-i māh dahı ¹²yigirmi bir gün kalur ve ol kavlı olan kırk aqça dahı ¹³bu yigirmi bir güne taqsım idesin ve hāric-i kısmet ne **235a** ¹vāki' olursa bir günün ücreti ol kadar olur. Mişāl-i ²taqsım:

$$\begin{array}{r|l} 1 & \\ 29 & 1 \\ 40 & \\ 21 & \end{array}$$

Pes bu dahı ma'lūm oldı ki ³bu günde bir aqça ve dahı bir aqçanuñ yigirmi bir cüz'inden ⁴on tokuz cüz' olurmuş. Pes bu taqdırce üç günlük ⁵ücret bi-hisābihi kaç aqça olursa bahā-yı engüşteri ⁶oldur ve altı günlük ücret dahı bi-hisābihi kaç aqça ⁷olursa bahā-yı cāme dahı oldur yāhūd bahā-yı ⁸engüşteriyi ba'de'l-istihrāc taz'if eyle ki ol dahı ⁹bahā-yı cāme olur. Pes bilgil ki bir günde birer aqça¹⁰ücret olıcağ üç günde üç aqça olur ve bu on ¹¹tokuzar cüz' ve dahı ol dahı üç günde elli yidi ¹²cüz' olur ve bu elli yidi cüz'i dahı aqça eylemek ¹³dileseñ yigirmi bire taqsım idesin. Zīrā bu maḥal ol **235b** ¹eczānuñ yigirmi bir 'adedi bir aqça olmasın iktizā ²ider. Mişāl-i taqsım:

$$\begin{array}{r|l} 15 & \\ 57 & 2 \\ 21 & \end{array}$$

Ve bu hāric-i ³kısmet olan iki aqça dahı ol üç günlük ⁴ücret olan üç aqçaya zam idicek biş aqça ⁵olur ve bu dāhil-i taqsimde vāki' olan on biş ⁶'aded dahı penc sub'-ı

dirhem olur, ya'nî bir aqçanuñ ⁷yidi cüz'inden biş cüz' olur. Zîrâ bu on ⁸biş eczâdan bu maqsûmun 'aleyh olan yigirmi birüñ ⁹her yidi 'adedine biş 'aded deger. Pes bu dahı ma'lûm ¹⁰oldı ki bahâ-yı engüşteri biş aqça ve penc sub'-ı dirhem ¹¹imiş ve bahâ-yı câme dahı bunuñ zı'fı olıcaq ¹²ol dahı on bir aqça üç sub' olur ya'nî ¹³bu dahı bir aqçanuñ yidi cüz'inden üç cüz' olur. **236a** ¹Mes'ele: Ve eger su'âl itseler ki yigirmi bir dirhem ²ve altı buçuq kîrâṭ zehbeden ve otuz dirhem on ³biş kîrâṭ nukreden ve on dirhem yidi buçuq ⁴kîrâṭ misden ki bunlara cümle altmış iki buçuq ⁵dirhem ve bir dāng ve bir kîrâṭ olur ve bunlaruñ ⁶cümlesinden bir tepsi peydâ itseler ve bu tepsinüñ ⁷bir tarafına ḥasâret yitişüp bunuñ derâhim-i aşliyyesinden ⁸on biş dirhem ve on bir kîrâṭ ve rub' kîrâṭı ⁹zâyi' olsa bunlaruñ her nev'inden zâyi'ât ¹⁰ne miqdârdur diseler... Ve yine su'âl-i sâni dahı itseler ki ¹¹bu zîkr olanlardan zâyi'ât ne miqdâr olduqın ¹²bildükden şofra yine her birinden bi'l-fi'l mevcûd olanlar ¹³dahı ne miqdârdur diseler... Pes bu taqdîrce bu su'âl **236b** ¹iki su'âl gibidür; ammâ biribiri zımnında mündericdür. ²Zîrâ su'âl-i evvel budur ki bunuñ her nev'inüñ zâyi'âtı ³ne kadardur anı bilesin ve su'âl-i sâni dahı budur ki ⁴zâyi'âtdan baķi her nev'inden mevcûd olan ⁵ne kadardur anı bilesin. Pes imdi gerekdür ki bu altmış ⁶iki buçuq dirhem ve bir dāng ve bir kîrâṭı bi-tamâmihi ⁷mücennes idesin ya'nî bunlaruñ cümlesin kîrâṭ ⁸idesin kûsûrı kîrâṭ olduqı ecilden. Ve eger ⁹bunuñ kûsûrı kîrâṭdan dahı mādûn olsa ya'nî ¹⁰şa'îr gibi ol vaķt mücennes itmelü olıcaq bi-tamâmihi ¹¹şa'îr itmek lâzım gelür ve bu bahş sâbıķan ¹²müntehîdür. Pes bu dahı cümle bu kadar kîrâṭ olur: ¹³ 1005. Ve min ba'd ol zâyi' olan on biş **237a** ¹dirhem ve on bir kîrâṭ ve rub'-ı kîrâṭı dahı mücennes ²idesin, ya'nî anı dahı bi-tamâmihi kîrâṭ idesin ki ³cümle bu kadar kîrâṭ olur: 251(terbi'). İmdi ⁴bu iki yüz elli bir kîrâṭı ve rub' kîrâṭı bu biñ ⁵biş 'aded kîrâṭdan tefrîķ idesin. Mişâl-i tefrîķ:

1005

251/25

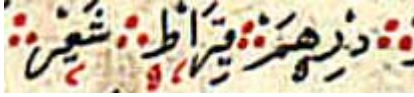
1753(üç şa'îr)

⁶Ve bu ḥâşıl-ı tefrîķ ki ⁷yidi yüz elli üç kîrâṭ ve üç şa'îrdür, yine ⁸bunu dirhem-i tâmm idesin ya'nî bu ḥâşıl-ı tefrîķi ⁹on altı 'adede taķsîm idesin ki bir dirhemüñ

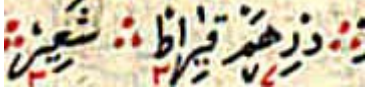
¹⁰kīrātınuñ ‘adedidür. Mişāl-i taqsīm:

(kīrāt)1		
7 5 3		4 7
1 6 6		şa‘īrāt 3
1		

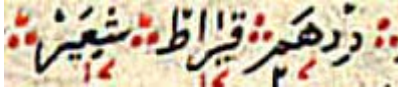
¹¹İmdi bu hāric-i kısmetden bu ma‘lūm oldı ki bu ¹²qadar dirhemüñ bu qadarı zāyi‘ olıcaq yirinde kırk ¹³yidi dirhem ve bir kīrāt ve üç şa‘īr qalurmıñ. Pes bu **237b** ¹zāyi‘ olan derāhimi ol derāhim-i ašliyyeye ²nisbet ider olsañ bunuñ aña nisbeti rub‘-ıla ³olur. İmdi bundan dañı bu idrāk olundu ki ⁴bu zāyi‘āt bunuñ rub‘ı-y-ıymıñ. Pes sen dañı her ⁵nev‘inden rub‘ın gideresin. Meşela; zehebden ⁶giden budur:

Ve nuqreden ⁷dañı giden budur:

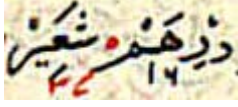

Ve misden ⁸dañı giden budur:

Ve dañı ⁹bilgil ki ibtidā-yı kūsūrātında bu maħalle gelince ¹⁰her nıñf biş şeklinde kitābet olunmuşdur; ammā bu ¹¹maħalde nīm şeklinde kitābet olundu. İmdi anlarda ¹²ol vech-ile kitābet beyān-ı kavā‘id içündür ve hem ¹³darbda ve taqsimde ve tefriķde her nıñf biş şeklinde **238a** ¹kitābet olmağ lā-büddür; ammā darbdan ve taqsimden ²ve tefriķden ifrāz olıcağ ki darba ve taqsime ve tefriķe ³ihtiyāc olmaya. Ol vaqt nīm şeklinde kitābet ⁴olunmasın iktizā ider; zīrā bu dañı qā‘ide-i küllidür. ⁵Pes imdi cümle-i zāyi‘ātında dañı on biş ⁶dirhem ve on bir kīrāt ve rub‘ kīrāt olur. Ve eger ⁷bu ‘amelüñ şihhat üzere midür saqāmet üzere midür ⁸bilmek dilerseñ, bu cümle-i zāyi‘ātı ol hāşıl-ı ⁹tefriķ ki maqsūm olmuş-ıdı anuñ hāric-i kısmetinde ¹⁰ve dāhil-i kısmetinde vāķi‘ olan kırk yidi dirhem ¹¹ve bir kīrāt ve üç şa‘īr zam idesin, eger ol aşl ¹²olan altmış iki bucuğ dirhem ve bir dāng ve bir kīrāt ¹³hāşıl olursa şahīhdür ve illā felā. Pes çünki **238b** ¹bu zāyi‘ātuñ her nev‘inden ne miqđār zāyi‘ olduğın ²bilmek

lā-büddür ki yirinde mevcūd olanları daḥı ³bilesin. İmdi bilgil ki zehebden bākī kalan ⁴budur:

Ve nukreden bākī kalan daḥı ⁵budur:

Ve misden ⁶bākī kalan daḥı budur:

⁷Ve eger bu bākī olanları daḥı cem' ider olsañ ⁸yine kırk yidi dirhem ve bir kıṛāt ve üç şa'ir ⁹ḥāşıl olur ki bunuñ fevķinde olan ḥāric-i kısmetde ¹⁰mevcüddür ve bunuñ aḥvāl-i dirhemi ve aḥvāl-i kıṛātı ve ¹¹aḥvāl-i şa'iri bi-tamāmiḥi kūsūrāt-ı mişķāle fūrāde ¹²vāẓıḥ ve rüşen tafşıl ve ta'bır olunmuşdur. Ol ¹³ecilden bu maḥalde 'alā sebīli'l-iḥtişār edā' olundu. **239a** ¹'mes'ele ve eger su'āl itseler ki Zeyd'üñ ²la'lden ve mürvāriden ve zerden peydā olmuş ³bir gūşvāri olsa ve bu cümle-i gūşvār daḥı ⁴veznde bir mişķāl olsa, kıymetinde daḥı ol ⁵gūşvāruñ la'linden mişķāli otuz dīnār degse ⁶ve mürvāridinüñ mişķāli daḥı on sekiz dīnār ⁷degse ve zehebinüñ mişķāli daḥı dört dīnār degse ⁸ve 'Amr daḥı bu gūşvāri Zeyd'den yigirmi dīnāra ⁹bey' idüp alsa pes bu taķdīrce ol gūşvārda ¹⁰olan la'lüñ vezni be-ḥisāb-ı mişķāl ne ḳadardur ¹¹ve ol mişķāl la'lüñ daḥı bi-ḥisābihi bahāsı nedür ¹²ve mürvāridüñ daḥı vezni be-ḥisāb-ı mişķāl ne mişķāldür ¹³ve ol mişķāl mürvārid daḥı bi-ḥisābihi bahāsı nedür **239b** ¹ve zehebüñ daḥı vezni be-ḥisāb-ı mişķāl ne mişķāldür ²ve ol mişķāl zehebüñ daḥı bi-ḥisābihi bahāsı nedür? ³Ammā be-şarṭ-ı ān ki bunlaruñ bu istiḥrāc olan ⁴cümle-i vezni yine bir mişķāl ola ve bunlaruñ ⁵cümle-i bahāları daḥı yine yigirmi dīnār ola diseler, ⁶pes imdi şöyle gerekdür ki evvel her kıṛāt bi-ḥisābihi ⁷ne bahāya olur anı bilesin ba'dehu anlardan her ⁸birinüñ bahāsın ol ḥisāb üzere istiḥrāc idesin. ⁹İmdi bunuñ her kıṛātı ne bahāya olduḡın bilinmek ¹⁰taķsim-ile olur. Pes gerekdür ki bahā-yı mişķāl-i la'l ¹¹olan otuz dīnāruñ 'adedine iki şıfır zāyid vaż' ¹²idüp anı yigirmi

dört kıṛāta taḳṣīm idesin ¹³ki kıṛāt-ı mişḳāldür. Mişāl-i taḳṣīm:

$$\begin{array}{r|l}
 1 & \\
 12 & 1 / 25 \\
 62 & \\
 3000 & \\
 1444 & \\
 22 &
 \end{array}$$

240a ¹Ve bu hāric-i kısmetüñ iki hānesin li-ecli'l-küsür ²tarḥ idesin ve her ne olursa la'lüñ bir kıṛātı ³ol bahāya olur ve bundan şöñra ol bahā-yı ⁴mişḳāl-i mürvārīd olan on sekiz dīnāra daḥı ⁵kezalik iki şıfır zāyid vaz' idüp anı daḥı yigirmi ⁶dörde taḳṣīm idesin. Mişāl-i taḳṣīm:

$$\begin{array}{r|l}
 1 & \\
 42 & \\
 1800 & /75 \\
 444 & \\
 2 &
 \end{array}$$

⁷Ve bu hāric-i kısmetüñ iki hānesin bile tarḥ idesin ⁸ki bunuñ iki hānesi bile küsürdür ve bundan daḥı ⁹her ne olursa mürvārīdüñ daḥı bir kıṛātı ol ¹⁰bahāya olur ve bundan şöñra bilgil ki ol bahā-yı ¹¹mişḳāl-i zeheb olan dört dīnāruñ ḥod taḳṣīme ¹²iḥtiyācı yoḳdur; zīrā bu ma'lüm ve zāhirdür. ¹³Bu maḥalde mişḳālüñ her altı kıṛātı bir dīnār olur. **240b** ¹Pes imdi bu taḳṣīmātdan ma'lüm oldu ki ²mişḳālī otuz dīnāra olan la'lüñ her kıṛātı bir ³dīnāra ve daḥı rub'-ı dīnāra olurmuş ve mişḳālī on ⁴sekiz dīnāra olan mürvārīdüñ daḥı her kıṛātı si ⁵rub'-ı dīnāra olurmuş ve mişḳālī dört dīnāra ⁶olan zehebüñ daḥı her altı kıṛātı bir dīnāra olurmuş. ⁷Pes bunlaruñ kıṛātılarınuñ daḥı bahāları bi-hisābihi ⁸n'eyledügin bildükden şöñra bunlaruñ her biri kaçır ⁹kıṛāt olur anı daḥı bilmek gereksin. İmdi ¹⁰bilgil ki bu la'l-i gūşvār, bi-hisābihi on bir ¹¹kıṛāt-imiş ki iki dāng ve üç kıṛāt olur ve ¹²mürvārīdi daḥı yidi kıṛāt-imiş ki ol daḥı bir dāng ¹³ve üç kıṛāt olur. Zehebi daḥı altı kıṛāt-imiş **241a** ¹ki ol daḥı bir dāng ve iki kıṛāt olur ve bunlar ²daḥı ma'lüm olduḳdan şöñra bu kıṛātıları cem' ³idüp göresin, eger bunlaruñ cümlesi bir mişḳāl ⁴olursa vezn-i cevāhir şaḥiḥ olur ve

bundan ⁵soñra eger bunlaruñ bi-ħisābihi bahāları daħı n'eyler ⁶bilmek dileseñ gerekdür ki bu ħāric-i kısmetleri ⁷ki her biri bahā-yı kırāt-ı vāħiddür, la'lüñ ve mürvārīdüñ ⁸ķırātlarına fūrāde ħarb idesin ve her birinden ħāşıl-ı ⁹ħarb ne vāķi' olursa anlaruñ bahāları daħı ol ¹⁰olur. Mişāl-i cem'-i ķırāt:

11

7

6

34

Ve mişāl-i ħarb-ı ħāric-i ¹¹kısmet-i evvel budur:

1/25

/11

13/75

Ve mişāl-i ħarb-ı ħāric-i ¹²kısmet-i şānī budur:

75

7

5/25

Ve zehebüñ daħı ¹³altı ķırātı bir dīnāra olıcaķ anuñ bahāsı daħı yine **241b** ¹bir dīnār olur. Pes bu daħı ma'lüm oldu ki la'lüñ ²bahāsı bi-ħisābihi on üç dīnār ve si rub'-ı dīnār ³olurmuş ve mürvārīdüñ bahāsı daħı bi-ħisābihi biş ⁴dīnār ve rub'-ı dīnār olurmuş ve zehebüñ bahāsı daħı ⁵bi-ħisābihi bir dīnār olurmuş. İmdi bu denāniri daħı ⁶cem' idesin eger bu daħı yigirmi dīnār olursa ⁷şahīħdür ve illā felā. Mişāl-i cem-i denānir:

13/75

5/25

1/00

20/00

⁸Ve bu cem'-i denānirüñ daħı iki ħānesin li-ecli'l kūsūr tarħ ⁹idesin ki yigirmi dīnār bāķī ħalup şahīħ ola ¹⁰ve bu risāle-i Mecma'ü'l-Ķavā'id'üñ daħı şıķķ-ı şālisi ki ¹¹mesāyil-i şettā beyānındadır, mes'ele-i erba'in-ile bu daħı itmāma ¹²yitişdi; ammā

bu mes'âyil-i şettânüñ ihtitâmı mes'ele-i ¹³güşvâr-ile vâki' olduğunıñ sırrı oldur ki şol **242a** ¹mübtedi qarındaşlar ki bu risâle-i Mecma'ü'l-Ḳavâ'id'ün ²baḥr-ı zâhirinüñ dürr-i yetimin ala getüreler, anı elmâs-ı efkâr-ıla ³ḥakk idüp 'aql güşına güşvâr ideler; tâ ki anlar ⁴daḥı fenn-i muḥâsebede ya'nî ḥisâb-hâ-yı 'acâyibde ve ḍurûb-ı ⁵ğarâyibde ve taḳsîmât-ı müşkilâtta ve küsürât-ı mufaşşalâtta ⁶mâhir ve zâhir olalar; zîrâ her 'aql-ı kâmil ve tab'-ı müstaḳîm ⁷kimesneler ki fi'l-cümle fenn-i muḥâsebeve vuḳûfları ola, ⁸şöyle ki bu risâlenüñ içinde olan mermüzâtını ⁹iz'ân idinüp buña ıttılâ'-ı küllî ḥâşıl ideler. Lâ-büddür ki ¹⁰anlar daḥı nev'-i muḥâsebede ihtiyâc-ı ğayrdan müstağnî ¹¹olalar ve andan soñra bilgil ki bu mes'âyil-i şettâ daḥı ¹²hemân bu ḳadara münḥaşır degüldür ve bu 'ilm-i ḥisâbda ¹³hezâr bunüñ gibi mes'âyil daḥı vardur. Pes bunda zıkr **242b** ¹olanlar ol mes'âyilüñ mübtedilere fehm idecekleri ²derecede olanlarındandır ve anlarıñ daḥı bu maḥalde ³mâyaḥtâc olanlarından zübde olup tafşîl ⁴olunmuşdur ve bâḳisi daḥı bunlardan ḳıyâs olunsa ⁵olur; zîrâ bu maḥalde zıkr olan mes'âyilüñ niçe kendüleri ⁶bigi mes'âyil-i müşkilâta şümüliyyeti vardur. Ol ecilden ⁷bunlar bâḳisine miḳyâs olmağa yarar ve illâ eger bunlarıñ ⁸cemî'si bu maḥalde 'ale'l-infirâd tafşîl olmalu ⁹olursa taṭvîl-i kelâm olur. Ol ecilden bu ḳadarda ¹⁰iḥtişâr olundu ve bu risâle-i laṭîf daḥı eyemen-i evḳâtda ¹¹ve eşref-i sâ'atda vaḳt-i ḍuḥâda ve yevm-i cum'ada ki ¹²'iyd-ı aḍhâ-y-ı itmâma yitişdi ve bu risâle daḥı ¹³zamân-ı âḥirde zuhûr bulduğı ecilden yine buña aḥsen-i **243a** ¹târiḥ âḥir zamân 899 vâki' oldı vallâhü'l-muvaffıḳ ve'l-müste'ân ve ileyhi't-tüklân temmeti'l-kitâb bi-'avni'l-lâhi'l-meliki'l-vehhâb ḳad vaḳa'a'l-ferâğâtu min-kitâbeti nüshati'l-cedîdeti fi yevmi'l-nevrûz bi-yedi kâtibi'l-faḳîr ve'l-müznibi'l-ḥaḳîri'r-râcî ilâ rahmeti'l-lâhi el-meliki'l-'aliyi'l-kebîr ve fi't-tâsi'i şehr-i rebî'i'l-evvel sene ḥamsin ve 'işrîne ve tis'i mietin.

5. BÖLÜM: SÖZLÜK

5.1 Genel Sözlük

-A-

‘abd(A.) Kul, köle.

‘a.ü’l-fakîr Ben, bendeniz: 2a/1.

A‘cām(A.) Acemler, İranlılar: 97b/11.

‘acāyib(A.) Tuhaf, acayip: 242a/4.

Acem(A.) İranlı: 4a/3.d

‘āciz(A.) Yetersiz, güçsüz: 3a/8.

ad İsim, ad.

a. vir- Adlandırmak: 3b/2.

a‘dād(A.) Sayılar: 16b/10, 29b/11, 51b/4, 70a/5.

a‘.-ı ‘Arabî Arap sayıları: 6b/7, 6b/4, 6b/6.

a‘.-ı bākî Kalan sayılar: 131a/7.

a‘.-ı erba‘a-ı mütenāsibe Orantılı dört sayı: 5a/12, 81a/1.

a‘.-ı kūsūr Kesirli sayılar: 122a/2.

a‘.-ı mechūl Bilinmeyen sayılar: 87b/8.

a‘.-ı merfū‘āt Ref ‘ edilmiş, yükseltilmiş sayılar: 19a/9.

a‘.-ı mütebāyine Aralarında asal sayılar: 67b/1.

a‘.-ı mütedāhile Tam bölen sayılar, girişken sayılar: 67a/13.

a‘.-ı mütevāfika Uygun sayılar: 67a/13.

a‘.-ı mütevāliyāt Ardışık sayılar: 208b/7.

a‘.-ı şahîh Tam sayılar: 117b/8, 117b/11.

a‘.-ı zāyid Bölme işleminde artakalan sayılar: 56b/8, 57a/12.

‘add(A.) Sayma.

‘a.ider ol- Sayacak olmak: 218a/4.

‘a.it- Saymak: 18a/6, 15a/9, 17b/4, 51b/6, 52a/9, 216b/5, 51b/11, 197b/9.

‘a.itmelü ol- Saymak gerekirse: 137a/9.

‘aded(A.) Sayı: 65a/10, 79a/1, 85a/13, 118b/1.

‘a.-i küsür Kesirli sayı: 171b/10.

‘adem(A.) Yokluk: 52a/1, 196b/6.

‘a.-i şihhat Doğruluktan yoksun: 77b/9.

‘âdet(A.) Görenek, usûl: 122b/7, 134a/3, 142b/10, 180b/2.

adhā(A.) Kurbanlar: 242b/12.

adım Bir adımda alınan yol: 208a/11, 209a/1, 230a/6.

‘adl(A.) Doğruluk: 4a/7

adlā‘(A.) Geometrik şekillerin kenarları: 19a/3

a.-i cem‘ Toplamada alt alta gelen sayıların oluşturduğu sıra: 17b/1, 51b/3.

‘afv(A.) Affetme, bağışlama: 4b/1.

ağnām(A.) Koyunlar: 84a/11, 84a/13.

āhād(A.) Birler basamağı, birden dokuza kadar olan sayılar: 11b/3, 24b/6, 51b/4, 157a/6.

aḥvāt(A.) Kız kardeşler: 72a/6, 72a/9, 73a/4, 73a/11.

āhir(A.) Son, sonraki, en sonra: 18a/6, 22b/3, 27b/8, 102a/4, 243a/1.

a. ol- Sonlanmak: 19a/11.

āher(A.) Başka, diğer, gayrı: 90a/10, 191a/1.

aḥmakān(A.) Pek akılsız, sersem, şaşkın olanlar: 232b/6.

aḥsen(A.) En güzel.

a.-i tāriḥ En güzel zaman: 242b/13.

aḥvāl(A.) Bir şeyin içinde bulunduğu şartların veya taşıdığı niteliklerin tümü, durumlar: 13b/3, 57b/4, 72b/3, 109a/3, 142b/2, 238b/10.

a.-i cem‘ Toplama işlemiyle ilgili şartların ve niteliklerin tümü, toplamının durumları: 19b/13.

a.-i dirhem Dirhemle ilgili şartların ve niteliklerin tümü, dirhemnin durumları: 238b/10.

aḥz(A.) Alma, kabul etme.

a. it- Almak, kabul etmek: 122b/2, 76b/4.

a. olun- Alınmak, anlaşılmak: 102b/4.

aķall(A.) Pek az, en az, bir sadeleştirme işleminde ulaşilabilen en kùçük sayı: 55a/13, 69b/11, 70a/4, 76b/6.

aķça Para, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 19.yy'a kadar kesilmesi sürdürülen gümüş sikke türü ve para birimi: 49a/2, 107a/7, 147b/10, 225b/9, 228a/4.

a. eyle- Değerini akçe olarak ifade etmek: 235a/12.

aķçalık Akçe değerinde olan, akçe kadar: 43a/12, 178a/5, 232a/4, 232a/13.

'aķıl(A.) Akıllı kimse: 97b/12.

aķl(A.) Akıl, us: 242a/3, 3a/10.

'aksi(A. 'aks+T.-i) Ters, zıt, karşıt: 83a/10.

al- 1. Bir şeyi bir başka şey olarak almak, onu öyle görmek, kabul etmek: 24a/10, 24b/10, 24b/4, 24b/9, 25a/2. 2. İçine sığmak: 222a/10. 3. Edinmek, elde etmek: 58b/10, 41b/9, 72a/8. 4.Eklemek: 35a/4. 5. Bir sonucu almak, onu elde etmek: 18a/4. 6. Bir şeyi bulunduğu yerden ayırmak: 39a/1, 64a/1, 219b/4.

'alā(A.) Üst, üzere, ile: 4a/7.

a'lā(A.) (Daha, en, pek) Yüksek: 23a/5, 197a/5, 198b/7, 197a/6.

'alā hazā Bunun üzerine, buna göre: 16b/12, 70b/5, 126a/10, 132a/4, 135b/7, 138a/10.

'alāmet(A.) İşaret: 101a/4.

'alā sebīli'l-ihtisār(A.) Kısa yoldan, kısaca, özetle: 16a/13, 238b/13, 28b/3.

'alā sebīli'l-icmāl(A.) Kısaca, özetle: 50b/9, 176a/13, 99b/6.

'alā sebīli't-tahķik(A.) Açık bir şekilde, muhakkak surette: 117a/5, 137b/2.

'alā sebīli'l-ferāyiz(A.) Miras ilmince, miras ilmüne göre: 72b/3.

'alā sebīli'l-infirād(A.) Tek başına: 41a/2, 86b/1, 106b/10.

'alā sebīli'l-istiħkāk(A.) Hakkıyla: 106b/7.

'alā sebīli't-tertīb(A.) Sırasıyla, bir düzen üzere: 38a/6.

'alā țariķi'l-icmāl(A.) Özetle, kısaca: 71a/5.

'alā vechi't-tařīl(A.) Ayrıntılı olarak, ayrıntısıyla: 3b/6, 10b/2, 17a/3, 166b/3.

alā vechi't-tertīb ve't-terķib(A.) Düzenli bir şekilde: 6a/12.

‘alā vechi’l-icmāl(A.) Özetle, kısaca: 102b/3.

‘alā vechi’l-ihtisār(A.) Kısa olarak, kısaca: 33a/7.

‘alā vechi’t-tahkik(A.) Açık bir şekilde: 97b/10.

‘alāyim(A.) İşaretler: 120a/3, 125b/13, 126a/2, 126a/4, 126a/7.

‘ale’t-tertib ve’t-terkib(A.) Düzenli bir şekilde, sırasıyla: 7b/12.

‘ale’l-infirād(A.) Teker teker, ayrı ayrı: 23b/1, 58b/12, 185a/5, 242b/8.

‘ale’s-seviyye(A.) Bir boyda, eşit: 51b/13, 52b/9, 225a/5.

ālet(A.) Araç, vasıta: 63a/3, 87a/8.

‘ale’t-tertib(A.) Sırasıyla: 21a/10, 26b/12, 39a/13, 40a/3, 63a/11, 177a/6

‘ale’t-tertib ve’t-terkib(A.) Düzenli bir şekilde, sırasıyla: 14b/10, 102b/1, 106b/1.

‘aleyhi(A.) Onun üzerine: 4b/6.

alım Borç: 57b/12, 60b/6.

alın- Alınmak, elde edilmek.

alınur ol- Alınacak, elde edilecek olmak: 178a/6, 178b/7, 179a/5, 179b/3.

ālih(A.) Tapınılan şey, mabut: 1b/6.

āl-i ‘Osman Osmanlılar, Osmanoğulları: 16a/5.

‘aliyy(A.) Yüksek, büyük: 2a/2.

Allahü Te‘ālā(A.) Yüce Allah: 99a/13.

‘alleme’l-insāne bi’l-ķalem mā-lem-yā‘lem: Alak suresinde geçen ve : “İnsanın bilmediğini ona kalemle öğreten yine O’dur” anlamına gelen bir ayet: 1b/2.

altı Altı sayısı: 15b/4, 67b/10, 113a/12, 192a/5, 226a/11.

altıncı Altı sayısının sıra sayı sıfatı: 30b/7, 132a/6.

altışar Altı sayısının üleştirme sıfatı: 46b/13, 142a/10, 220a/3.

altmış Altmış: 55b/7, 69b/6, 124a/8, 229a/5.

altmışar Altmış sayısının üleştirme sıfatı: 231a/9.

a.biñ dört yüz elli Altmış bin dört yüz ellişer: 113a/5.

altun Altın: 192a/9.

‘ām(A.) Yıl: 80a/5.

a‘mām(A.) Amcalar. 74a/3, 74a/4, 74b/12, 74b/13 75a/8.

‘amel(A.) 1. İş. 212b/10, 213a/4, 213a/5,213b/9 2. İşlem. 51a/3, 57a/7, 69a/10, 175a/8,

‘a. it- İşlem yapmak: 69b/1, 145a/1, 152a/10.

‘amīk(A.) (mec.) Çok araştırma ve düşünmeden sonra anlaşılabilen, derin olan: 61b/3, 116a/3, 135b/9, 170b/8.

‘āmil(A.) İşleyen, çalışan: 183b/9, 183b/11, 184a/6, 184b/2, 184b/4.

‘ā. ol- İşlemek, yapmak: 3b/9, 69b/8, 70a/9, 69b/4, 100a/5, 131a/13.

ammā(A.) Ama, fakat, lâkin: 9b/7, 36b/4, 69b/8, 190b/13, 220a/9 .

ammā ba’d(A.) Bundan sonra: 1b/8.

‘āmmī(A.) Amca: 74b/10.

‘Amr(A.) Metinde bir kişiyi temsil etmek için kullanılan umumî isimlerden biri(Diğerleri Bekr, Zeyd ve Halid’dır.): 33a/10, 91a/13, 197a/5, 201b/5, 225a/2.

‘amū(A.) Amca: 74a/1.

ān (F.) Bu, şu: 43b/8.

ān(A.) Zaman, an: 3b/12.

ana Anne: 71b/11.

aña Ona, “O” zamirinin datif hâli: 26a/1, 33b/10, 70a/4, 102b/11, 237b/2.

Anaṭolı(Yun.) Anadolu: 155b/1.

anca Onca, “O” zamirinin eşitlik hâli, o kadar: 177a/4.

anda Onda, “O” zamirinin lokatif hâli: 9a/4, 59b/13, 60a/13, 100b/5, 157b/1.

andan Ondan, “O” zamirinin ablatif hâli: 20a/7, 100b/13, 163a/9, 190a/8, 225a/10.

anı Onu, “O” zamirinin akuzatif hâli: 18b/4, 48a/1, 90b/9, 193a/2, 201a/6.

‘an(A.) Arapçada harf-i cerrdir. Ayrılma, uzaklaşma mânâları ifade eder.

a.i’l-eşkāl Şekillerden: 82a/1.

añla- Bir şeyin ne demek olduğunu, neye işaret ettiğini kavramak: 15b/10.

anlar Onlar, “O” zamirinin çoğulu: 21a/13, 86b/13,138b/6, 166b/3, 237b/11.

anuñ Onun, “O” zamirinin genitif hâli: 10b/4, 10b/5, 79a/8, 112b/9, 177b/9.

anuñ-çün O sebepten, o yüzden: 27b/9, 150b/8, 162b/3, 211a/13, 212b/5.

anuñ-ıla Onunla, “O” zamirinin vasıta eki almış şekli: 51a/4, 76b/2, 152a/10.

anuñ-la krş.**anuñ-ıla**: 108a/4, 131a/13.

‘Arab(A.) Arap: 11b/8, 4a/3, 79b/9.

‘Arabī(A.) Arapça: 2b/3, 11a/12, 79b/11, 80b/4.

‘ārī(A.) Uzak: 135b/11.

‘ā. ol- Uzak olmak: 168b/10.

arpa “Arpa tanesi” ağırlık birimi olarak bir miskalin 1/96’sına denktir, ortalama olarak 0,05 gr. eder: 102b/7, 102b/8, 102b/9.

artuq Fazla, ziyade: 31a/3.

arz(A.) Toprak: 208a/11.

‘arz(A.) En, genişlik: 208a/12, 212b/13, 222a/5, 230a/7.

‘aşabe(A.) İslam miras hukukunda yalnız oldukları zaman terekenin tümünü, ashab-ı feraiz ile birlikte olduklarıdaysa onlardan arta kalanı alan mirasçılar: 72a/7, 73a/2, 74b/9, 74a/3.

āsān(F.) Kolay: 15a/7, 65b/9, 101a/7, 154b/4, 168b/11, 216a/11.

ā. ol- Kolay olmak: 3b/7, 61b/13, 102b/2.

āsān-ter(F.) Daha kolay: 68b/5, 71a/7, 123b/2, 145b/12, 192a/10.

‘asel(A.) Bal: 157b/9.

aşhāb(A.) Dostlar, : 32b/6, 33b/1, 33b/2, 33a/10.

a.-ı rakam: Rakamlarla, hespla ilgilenenler 2a/6, 4a/9, 99a/12.

aşıl(A.) Gerçekte, esasen: 87b/11, 94a/4, 190a/1, 204a/11, 207a/10.

‘asīr(A.) Güç, zor: 40b/13, 100a/2, 170b/9, 192a/8.

aşl(A.) 1. Gerçekte, esasen: 89b/9, 97b/4. 2. Kendi, asıl: 53b/1, 56a/1, 190b/4, 221a/3. 3. Gerçek, esas, temel: 52b/13, 56a/8, 196b/2, 201a/6, 215a/5.

aşl māl ana mal, sermaye, ana para: 41a/11, 58b/3, 59a/12, 73b/3, 216b/3.

aşlah-allāhu(A.) Allah ıslah etsin: 2a/4.

aşliyye(A.) Aslî, asıl: 134b/6, 237b/1.

‘asr(A.) Yüzyıl, asır: 4a/10.

aşağa Aşağı, alt taraf: 33b/8, 43b/8, 52a/3, 54a/9, 57a/3.

‘aşer(A.) On(10): 5b/12.

‘aşerāt(A.) Onlar basamağı, ondalık sayı sistemine göre yazılan bir tamsayıda sağdan sola doğru ikinci basamağa verilen ad: 18a/3, 48b/3, 111a/7, 183a/3, 216b/1.

‘a.-ı miāt-i ūlūf On kez yüz binler, milyonlar basamağı: 7a/10, 14a/7.

‘a.-ı ūlūf On binler, on binler basamağı: 7a/4, 14a/1, 49b/11, 182b/6.

‘a.-ı ūlūf-ı miāt-ı ūlūf On bin kez yüz binler, milyarlar basamağı: 7b/7, 14b/5.

‘āşir(A.) Onuncu: 5a/4, 13a/9, 50b/11, 146a/8.

‘atā(A.) Bağış: 225b/9.

‘a. it- Bağışlamak: 3a/13, 32b/7, 225a/6.

‘atāyā(A.) Bağışlar, bahşişler, hediyeler: 3a/12.

‘avl(A.) İslam hukukunda mirasçıların paylarının toplamının ortak paydadan fazla olması hâli: 72b/11, 75b/6, 78b/4, 208b/3, 230a/13.

‘avlın(A.) Avl olarak, avl ile: 71a/4, 72b/11.

‘avn(A.) Yardım. 100a/9, 176b/5.

avret(A.) Kadın, zevce, avrat: 71b/12, 72a/13, 73a/3, 74b/10, 75a/13.

ay Otuz günlük zaman dilimi: 183b/9, 184a/7, 212a/5, 233a/8, 234a/10.

ā‘yān(A.) Bir memleketin ileri gelenleri: 2a/5.

‘ayān(A.) Açık, belli.

‘a. olun- Açıklanmak: 155b/11.

‘ayb(A.) Utanılacak şey, kusur, ayıp: 4b/4, 4b/5.

‘āyid(A.) İlgili, ilişkin.

‘ā. ol- İlgilendirmek, birine düşmek: 40b/13, 99b/8.

‘ayn(A.) Aynı, kendisi: 90b/9, 93a/9, 93b/1, 94b/10.

ayru Ayır, değişik: 232a/9, 232a/10.

ayruk Başka, diğer: 22b/9.

ā‘zam En büyük: 1b/1, 4a/2.

‘azīm(A.) Büyük, ulu: 68b/3.

-B-

bā(F.) ile,-lı...-li, -e/-a anlamları taşıyan Farsça bir ön edat.

bā-ıştılāh Terimlerle, tabir ile: 101a/9.

bā-‘itibār İtibarıyla, bakımından: 161b/4, 193a/10.

bā-keylecātın Kileler olarak: 146a/11.

bā-kūsūr Kesirleriyle: 6a/3, 155b/13.

bā-şıfrın Sıfırlı olarak: 138b/6.

bā-şa‘irin Şa‘irli olarak: 106b/12, 107a/1, 108a/3.

bāb(A.) Bölüm, fasıl: 99a/10, 177a/6.

ba‘de(A.) Sonra: 17a/7, 32a/12, 52b/5, 123b/13

b.‘d-darb Çapma işleminden sonra: 193b/1.

ba‘de‘l-ifrāz Ayırdıktan sonra: 15a/8, 15b/1.

b.l-istihrāc Sonucu çıkardıktan sonra: 235a8.

b.‘n-nışf Yarımdan sonra: 190b/3.

b.t-taksim Bölme işleminden sonra: 168b2, 193b1, 43a1, 88b11, 60b1.

b.t-tanşif İkiye böldükten sonra: 186b13, 53b8.

b.l-vefāt Ölümünden sonra: 229a10, 78b8.

ba‘dehu(A.) Daha sonra, ondan sonra: 223b/4, 225a/5, 239b/7.

bāğ(F.) Bağ, bahçe: 230b/3, 230a/11, 230a/12.

bağla- Meydana gelmek, oluşmak: 32a/1, 36b/6.

bahā(F.) Kıymet, değer, paha: 156a/5, 190a/4, 191a/5, 209b/8.

b. eyle- Para etmek, değeri olmak. 223a/11.

baħr(A.) Deniz: 3a/7, 242a/2.

baħs(A.) Bahis, konu: 72b/6, 72b/8.

baħş(F.) Kısım, parça: 227b/12, 227b/12.

ba‘id(A.) Uzak: 2a/8, 40b/3.

bā‘is(A.) Sebep: 47b/11, 90a/6, 115b/3.

bākıyāt(A.) Kalanlar: 58a/6, 59b/7, 196b/3.

bākī(A.) **1.** Geriye kalan, kalan: 15b/2, 38a/13, 39b/6, 47b/3, 53a/10. **2.** Bundan başka: 30a/8, 152b/4. **3.** Çıkarma işleminde geriye kalan: 37a/9, 37b/7, 38b/13, 39a/3. **4.** Bölme işleminde geriye kalan: 193b/10.

b. kal- Geride kalmak: 35a/12, 47b/3, 52a/2.

b. ol- Geriye kalmak: 35b/4, 42a/2, 56b/4, 143b/11.

balçık Çamur: 209a/9.

baña Bana, ben zamirinin datif hali: 80a/1, 200b/5, 200b/7.

ba's(A.) Yeniden dirilme: 1b/7.

basit(A.) Basit, kolay: 27a/1, 78b/11, 216b/7, 229b/1.

bast(A.) Uzun uzun anlatma, açıklama: 19b/8.

b. it- Açıklamak: 205a/4.

b. ol- Açıklanmak: 30a/10, 61a/2, 177b/8, 219a/3, 220a/13.

baş Başlangıç, ön: 44b/8, 45b/1, 45a/13.

baṭāniyye(A.) Battaniye, yünden yapılmış kalın örtü: 226a/10, 226b/1.

bāyi'(A.) Satıcı: 166b/12.

bāzār(F.) Pazar, çarşı: 200b/1.

ba'zı(A.) Birtakım, birkaç, bazı, kimi: 107a/5, 117b/1, 146a/12, 216a/4.

beg İleri gelen kimseler için kullanılan bir saygı sözü: 99a/13.

begenme- Küçümsemek, beğenmemek: 119b/4.

beherhāl(A.-F.) Her halde, mutlaka: 109a/5, 125b/7, 147a/6, 162b/4.

be(F.) Datif, lokatif, beraberlik, uygunluk, anlamları taşıyan Farça bir ön edat.

be-hisāb Hesabıyla: 108a/1, 139a/4, 140a/9, 152a/3, 239a/10.

be-mūcib-i şer'-i şerīf Mübarek şeriât icabınca: 219b/8.

be-şartı-ı ān ki Şu şartla, koşuluyla: 134a/9, 181a/6, 232b/13, 239b/3.

Bekr(A.) Metinde bir kişiyi temsil etmek için kullanılan umumî isimlerden biri(Diğerleri Amr, Zeyd ve Halid'dir.): 58a/4, 79a/11, 184b/11, 194b/13.

belīg(A.) Belâgatla ifade edilmiş (eser): 80a/7.

belki(A.) İhtimâl, olabilir: 49a/7, 72b/8, 100a/12, 138b/10, 183b/1.

ben Ben, 1. tekil şahıs zamiri: 3a/13, 4b/2, 71b/8, 80a/2.

benāt(A.) Kızlar: 72a/5, 73a/4, 74b/12.

benüm Benim, ben şahıs zamirinin genetif hali: 200b/5, 200b/8.

berāber(F.) 1. Birlikte, yanına: 44a/8, 46a/2. 2. Eşit: 220b/1.

b. gel- Eşit olmak: 220b/1.

ber-‘aks(F.-A.) Aksine, tersine: 83a/1.

berāyā(A.) Halk, yaratılmışlar, insanlar: 3a/11.

berāy-ı(F.) İçin, sebep ve maksat bildiren Farsça bir edattır. Kelimeye daima izafet kesresi ile bağlanır.

b.-ı ān ki(F.) Bunun için, bundan dolayı: 43b/8.

berin(F.) En üstün, en yüce.

berin-miṣāl En iyi örnekli, örneği en iyi olan: 21a/13, 31b/11, 81b/1

berin-mūcib Gerekenin en iyisi: 10a/2, 19b/4, 25a/9, 30b/9 41a/3, 58a/2.

berü Önünüzdeki iki uzaklıktan size daha yakın olanı, beri: 39b/11, 201b/12.

ber-vech(F.-A.) Olduğu gibi, olarak: 9b/3, 79b/7, 195a/3.

bes(F.) Yeter, kâfi, tamam: 125b/4, 132a/3, 165b/13, 170b/1.

beş krş. **biş**: 24a/2, 38b/4.

beşer krş. **bişer**: 164a/13.

bevākī(A.) Kalanlar: 196b/8, 196b/10.

beyān(A.) Anlatma, bildirme, ifade: 115b/2, 126a/1, 146a/6, 170b/1.

b. buyur- Beyan etmek, açıklamak: 99b/4.

b. eyle- Açıklamak, anlatmak, izah etmek: 3a/6, 99b/11.

b. it- Açıklamak, anlatmak, izah etmek: 100b/10, 126b/3, 135a/4, 146b/1, 177a/1

b. ol- Açıklamak, anlatmak, izah etmek: 47b/10, 174b/3, 155b/1

b. olun- Açıklanmak, anlatılmak: 15a/2, 33a/8, 214b/1

b. olun- Açıklanmak, anlatılmak: 106b/10, 142b/3

bey‘(A.) Satış.

b. it- Satmak: 239a/9, 231b/12.

beyn(A.) Ara, arasında.

b.‘n-nās(A.): İnsanlar arasında: 136a/9, 144a/9, 163b/13.

bezl(A.) Bol bol verme.

b.-i mechūd Çok çalışma, çok çaba sarf etme: 3a/10.

bi-‘avlın(A.) Avl ile, avla göre: 75a/12, 75b/5.

bi-ğayr(A.) Başkasıyla,-sız: 72b/11.

b.-ı āhādın Birler basamağı olmaksızın: 66a/1.

bigi Gibi: 118b/4, 123a/8, 159b/9, 170b/10.

bī-hadd(A.-F.): Sayısız, çok: 40b/12.

bi-ḥaseb(A.) -ce, bakımından.

b.i’ş-şer’ Şeriat bakımından, şer’i kurallara göre: 70b/9, 73b/6, 230a/9.

bi-hisāb(A.) Hesap ile: 74b/5.

b.i’ş-şer’i-ş şerif Mübarek şeriat hesabıyla: 74b/5

bi-hisābın(A.) Hesap ile: 82a/5.

bi-hisābihi(A.) Hesaplayarak, hesap ile: 109a/8, 128b/6, 140a/1, 178b/1, 200b/10.

bi-‘ināyet(A.) İyilikle, lütûfla: 4a/4.

bi-kadr(A.) İtibarıyla.

b.i’l-vus’ Mümkün olduğunca: 28b/2, 164a/11, 171a/9.

b. ve’t-takāt Gücü yettiğinde, mümkün olduğunca: 12a/1, 16b/10.

bil- 1. Öğrenmek, bilmek: 72b/13, 101b/8, 136b/11, 161b/10. 2. Hesaplamak, bilmek: 37a/13, 37b/4, 80a/5, 81a/5. 3. Anlamak, bilmek. 11b/2, 12a/13.

bilā-‘amel(A.) Etkisiz: 123a/9.

bilā-‘avlın(A.) Avlısız, avlı kullanmadan: 71a/2, 71a/6, 71a/8, 75a/10.

bilā-ḍarbın(A.) Çarpmadan, çarpmasız: 81a/8.

bilā-i’tibār(A.) Değersiz, etkisiz: 18b/6.

bilā-kesrin(A.) Kesirsiz: 72b/4.

bilā-küsūr(A.) Kesirsiz, tam: 233a/3.

bilā-raḫamn(A.) Rakamsız, rakam kullanmadan: 25a/9.

bilā-şıfrın(A.) Sıfırsız: 120a/2, 138b/2, 146a/13.

bilā-takṣimin(A.) Bölme işlemi yapmadan, bölmeden: 81a/9.

bilā-ṭarḥın(A.) Tarh etmeden: 66a/7, 181a/12.

bilā-zamm(A.) Eklemeden, ilave etmeden: 206b/7.

bildür- Anlatmak, ifade etmek, göstermek: 40b/5, 74b/4.

bile Aynı zamanda; da, de, dahi: 126a/6, 132a/8, 151a/13, 156b/2.

bi'l-fi'l(A.) Hakiki olarak, gerçekten: 236a/12.

bilin- 1. Öğrenilmek, hesaplanmak: 13b/4, 219b/10, 239b/9. 2. Anlaşılmak: 51a/4.

bi'l-istiḥkāk(A.) Hak ederek, hakkıyla: 4a/4.

bi'l-kūsūr(A.) Küsurlu, kesirli: 5b12, 146a/10.

bi'llāh(A.) Allah için: 4b/6.

bin(A.) Oğul, oğlu: 4a/6, 99a/13.

biñ Bin sayısı: 112a/8, 180b/1, 209a/1.

b. kez biñ Bir milyon: 8a/6, 8a/6, 8a/7.

b.kez yüz biñ Yüz milyon: 8b/11, 13a/7.

b.kez yüz biñler Yüz milyonlar basamağı: 7b/4, 14b/1.

binā(A.) Yapma, inşa etme, yapı.

b. it- İnşa etmek: 222a/7.

bi-nefsihi(A) Kendi kendine, kendisi: 119b/8, 123b/11, 225b/12.

bint(A.) Kız: 230b/10, 230b/13.

bir 1. Bir(Sayı Sıfatı): 3b/1, 12b/3, 17b/8, 32a/5, 37b/1, 86b/4. 2. Bir sayısı: 12b/5, 39a/1, 64a/13, 91a/11. 3. Bir(Belirsizlik sıfatı): 14b/12, 18a/3, 63a/5, 67b/12, 73b/12. 4. Aynı, eşit, bir: 34b/2, 35b/12.

b. buçuk Bir buçuk: 101b/4, 122b/6, 207b/12, 223a/13

b.er Her birine bir: 23b/2, 24b/3

b.i 1. Herhangi biri, biri: 210b/8, 211a/9 2. Öteki, diğer: 210b/9

b.ibiri Birbiri: 17a/7, 19b/2, 40a/13

b.isi Herhangi biri, biri: 177b/5, 202b/13

b. kaç Birkaç(Belirsizlik sıfatı): 146b/3, 157b/7

b. niçe Birçok: 2a/10, 17a/1, 20a/6

birle İle: 126b/1, 129b/3.

birler Birler basamağı: 13b/7, 6b/11

bi-r-rüşd Doğrulukla: 4a/6.

biş Beş: 103a/10, 120a/3, 147b/13, 160b/1.

bişer Her birine beş, beşer: 49a/4, 165a/6, 220a/2.

bişinci Beşinci: 126a/12, 166a/3, 22a/5.

bi-tamāmihi(A.) Tümüyle, bütün, hep: 101a/6, 121b/2, 152b/2, 166a/9, 222b/12.

bī-vefā(F.-A.): Yetersiz: 57b/12.

biz Birinci çoğul şahıs zamiri, biz: 51a/7, 75b/7, 197a/10, 201a/6.

bızā‘a(A.) Bilgi, ilim: 3a/9.

bizüm Bizim, “biz” şahıs zamirinin genitif hali: 197b/12, 197b/13.

borc Ödenmesi gerekli olan, borç: 58b/3.

böyle Bunun gibi, bu şekilde: 65b/8, 143b/7, 213a/13, 230a/13.

bu **1.** İşaret sıfatı: 6a/11, 8a/4, 98b/5, 100a/4. **2.** İşaret zamiri: 3a/7, 11b/9, 45a/7, 45b/12.

buçuk Sayı ve üleştirme sıfatlarından sonra gelir, yarım: 146a/4, 163b/5.

bul- **1.** Seçmek, bulmak: 68a/7, 78b/11, 90a/1, 200b/1. **2.** Hesaplayarak bir sonuç elde etmek, hesaplamak, bulmak: 195a/8, 211a/5, 218a/6, 220b/3. **3.** Ulaşmak, erişmek: 157b/1, 157b/2. **4.** Arayarak veya tesadüfen bir şeyle karşılaşmak, elde etmek: 77b/11, 186a/4, 196b/8.

bulın- **1.** Var olmak, mevcut olmak, bulunmak: 57a/6, 70a/6, 70a/7 **2.** Elde edilmek, bulunmak: 68b/4, 69b/10, 75b/11.

buluş- Bir araya gelmek, karşılaşmak: 203a/3, 203a/5, 203a/13.

bulun- krş. **bulın-**: 69b/9, 70a/7, 76a/6.

buña “Bu” işaret zamirinin datif hâli, buna: 102a/6, 103a/3, 124b/6, 242a/9.

bunda Burada: 102b/5, 138b/6, 148a/3, 153b/6.

bundan “Bu” işaret zamirinin lokatif hali: 100b/4, 123a/12, 132b/12, 185b/1.

bunı “Bu” işaret zamirinin akuzatif hâli: 106b/7, 123b/2, 128b/7.

bunlar Bunlar: 10a/1, 27a/13, 43b/6, 72a/6.

bunlarsuz Bunlarsız, bunlar olmaksızın: 63a/4.

bunsuz Bunsuz, bu olmaksızın: 32b/4.

bunuñ “Bu” işaret zamirinin genitif hâli: 100a/11, 109b5, 111b/3.

bunuñ gibi Böyle, bu şekilde: 3b/13, 32a/8, 62a/1, 216a/3, 242a/13.

buyur- **1.** Bir şeyi kesin olarak söylemek, emretmek: 220a/7. **2.** Söylemek, demek: 80a/3, 98a/9.

bünyād(F.) Temel, asıl, esas: 11b/7.

b. it - Yazmak, kurmak: 2b/13, 3b/1.

b. ider ol- Yapacak olmak: 226b/9.

-C-

cāyız(A.) Uygun, olur: 22a/10, 76b/3, 85a/10, 231a/3.

c. gör- Uygun bulmak: 142b/5.

c. ol- Uygun olmak: 145a/2, 145a/4, 85b/11.

cāme(F.) Kumaş: 200b/10, 201a/9, 234b/2, 235a/9.

cārī(A.) Akan: 199a/2.

c. ol- Akmak: 199a/3, 199a/5, 199a/6, 199a/8.

cāy(A.) Basamak, on kuralına göre yazılmış bir sayının her rakamının bulunduğu sıra, hâne: 160a/5.

cebr(A.) Cebir, artı ve eksi gerçek sayılarla, bunların yerini tutan harfler yardımıyla nicelikler arasında genel bağlantılar kuran matematik kolu .

c.-i muḳābele(A.) Denklem, içerdikleri bilinmeyenlerin ancak uygun değerleri için gerçekleşen eşitlik: 203b/9.

ceddāt(A.) Büyükanneler, nineler: 74a/2, 74b/13, 75a/4.

cedde(A.) Büyükanne, nine: 73b/13.

cedid(A.) Yeni: 4a/1.

cem‘(A.) **1.** Toplama işlemi: 4b/11, 17a/9, 51a/13, 109a/1, 117b/11. **2.** Toplam, toplama işleminden elde edilen sonuç: 195b/3, 195b/7, 217a/5.

c. eyle- Toplamak: 19a/7.

c. it- Toplamak: 36b/3, 59a/1, 75a/8, 142b/13, 172a/2.

c. ider ol- Toplayacak olmak: 117a/9, 208a/8, 238b/7.

c.-i küsūr-ı ma‘al-küsūr Kesirleri kesirlerle toplama: 170b/2.

c. ol- Toplamak: 126a/6, 133b/7.

c. olun- Toplanmak: 19b/2.

cemī‘(A.) Tümü, hepsi: 63b/10, 100b/12, 181a/12, 181a/6.

cemā‘at(A.) Topluluk: 198a/12, 198b/10.

cevāb(A.) Yanıt: 80a/5, 98a/12.

c. vir- Cevaplamak: 233a/7.

c. viril- Cevaplanmak: 181a/7.

cevāhir(A.) Mücevherler: 98a/1, 98a/8, 241a/4.

cevher(A.) Mücevher, değerli taş: 98a/1.

cidden(A.) Ciddi olarak, gerçekten: 205a/3, 233a/5, 61b/7.

cins(A.) Tür, soy: 230a/4.

cuḳa(F.) Yün kumaş, çuha: 226a/9, 226b/1.

cum‘a(A.) Perşembeden sonra gelen gün: 242b/11.

cümle(A.) 1. Bütün, hep, tüm: 31a/1, 59b/4, 75a/4, 98a/2, 103b/13, 105a/12. 2. Bütünüyle: 29a/7.

c.ider ol- Toplayacak olmak: 59a/11.

c. ol- Tam olmak: 49a/10.

c.-i kübrā Çıkarma işleminde birinci satırda yer alan nicelik, çıkarılan, eksilen: 38a/1, 54b/6, 55b/4.

c.-i suḡra Çıkarma işleminde ikinci satırda yer alan nicelik, çıkan: 38a/1, 54b/13, 55a/9.

cüz’(A.) Parça, kısım: 43a/12, 124a/5, 175a/13, 194b/7, 235b/13.

c. it- Parçalara ayırmak: 43b/4.

cüz’en fe-cüz’en(A.) Parça parça, kısım kısım: 30a/13, 67b/2.

cüz’iyyāt(A.) Önemsiz şeyler, küçük ayrıntılar: 3b/3.

-Ç-

çāh(F.) Kuyu, çukur: 212b/12.

çarek(F.) İpeğin ölçümünde kullanılan ağırlık birimidir: 163b/5, 163b/8, 164a/13, 165a/5, 165b/2.

çāryik(F.) 1. Çeyrek, dörtte bir: 161b/9, 162a/8. 2. Çaryek, arşının alt birimlerinden bir uzunluk ölçüsü: 137a/5, 226b/2.

çehār(F.) Dört: 171b/4, 174a/13.

çehâr hûms Beşte dört: 171a/10.

ç.-ı hûms Beşte dört(4/5): 172a/13, 172b/11, 173b/13.

çek- 1. Bir şeyi bir bütünün veya topluluğun dışına çıkarmak, almak: 219b/13, 220a/1, 220a/2. 2. Çizgi çizmek, çizgiyi uzatmak: 19a/6, 38a/13, 44a/6, 45a/11.

çekirdek Eskiden kuyumculukta kullanılan ve 5 santigrama eşit olan ağırlık ölçüsü: 101b/1, 102b/10.

çıbık Çubuk: 206a/11, 206a/9.

çık- 1.Yola çıkmak, gitmek, koyulmak: 202b/13. 2. (Fiyatı)Yükselmek, artmak: 209a/7, 210a/3. 3. Sonuca ulaşmak: 65a/5.

çıkar- Koymak, eklemek: 61b/9.

çihil(F.) Kırk.

ç.-ender çihil Kırka kırk, kırk çarpı kırk: 208b/4.

çok Az olmayan, çok: 135b/9, 152a/11, 176a/12.

çūka(F.) krş. **cūka:** 226a/8.

çün(F.) 1. İçin: 16a/7. 2. ...ınca, ...dığı zaman: 9b/13, 201b/12.

çünkü(F.) Şundan dolayı ki, çünkü, zîrâ: 46b/6, 89b/13, 197b/2, 220b/1.

-D-

da Dahi, “-den başka” anlamıyla cümleler veya eş görevli öğeler arasında ilişki kurar. 4b/4.

dahı 1. Dahi, de: 6b/5, 8a/1, 8a/6, 11b/1, 15a/2, 17b/10, 26a/4. 2. Daha çok, daha fazla: 9b/5, 15a/7, 19b/13 3. Ayrıca: 11b/2, 27b/5, 32b/10, 87a/11. 4. Ve: 24a/1, 24a/13, 44b/8. 5. Daha: 31a/7, 48b/9, 50b/1. 6. Birleşik sayılar elde etmek için kullanılır: 11b/10.

dāhil(A.) İç, içinde: 100b/12, 152a/13.

d. ol- İçinde olmak, eklenmek: 10b/5, 150b/9.

d.-i kısmet Bölme işleminde bölünen eleman: 43a/6, 57a/5, 56b/7, 57a/6, 238a/10.

daķik(A.) İnce, hassas: 170b/10, 86a/2.

dāmen(F.) Etek: 4b/1.

dāng(F.) Bir miskalin altıda biri, bir dirhem dörtte birine eşit ağırlık ölçüsü: 101a/10, 126b/11, 130a/5, 236b/6.

darb(A.) 1. Çarpma işlemi: 22a/6, 52a/6, 68b/4, 126a/9, 162a/9. 2. Çarpım, çarpılma işi: 93b/3, 93b/4.

d. eyle- Çarpmak: 24a/2, 24b/12, 76a/10.

d. it- Çarpmak: 29b/5, 52b/2, 129b/12, 195b/10, 230b/4.

d. ider ol- Çarpacak olmak: 23b/5, 43b/3, 119b/1, 126b/1.

d. ol- Çarpılmak: 27b/2, 27b/4, 85b/1, 223a/5.

d. olun- Çarpılmak: 76a/5 83a/7, 212a/1, 212b/5.

d. olmalu ol- Çarpmak gerekirse: 108a/3.

d.-ı muhāzāt Karşı karşıya çarpma: 28b/7, 29b/8, 30a/4.

d.-ı müselleş Üçgen şeklindeki çarpma: 21a/11, 28a/1, 28a/9.

d.-ı fevkānī Üste doğru yapılan çarpma işlemi: 27a/12.

d.-ı ğayr-ı ‘uḳūd Düğüm olmayan (rakamların) çarpımı: 22a/5

d.-ı kafesī Kafes şeklinde yapılan çarpma işlemi: 28a/2, 28a/9.

d.-ı tahtānī Çarpanların üstte, çarpımın altta olduğu çarpma yöntemi: 25b/8, 27b/4.

d.-ı ‘uḳūd Düğümlerin çarpımı; 1’den 9’a kadar olan rakamların çarpımı: 20a/5, 20b/4, 21b/1.

d.-ı vāhid Bir kez çarpma: 181a/7.

darbeyn(A.) İki çarpma işlemi. 230b/8.

dār(A.) Ev: 180a/12, 180a/13.

dāyimā(A.) Sürekli olarak, daima: 193a/5.

dāyin(A.) Alacaklı: 60b/5, 58b/9, 57b/12.

de- krş. **di-**: 184a/2.

debīr(F.) Kâtip, yazıcı, kendisine danışılan kimse: 98a/11.

def*(A.) Giderme, uzaklaştırma, dağıtma: 207b/2, 219a/10, 233a/6.

def*a(A.) Kez, kere: 179b/8, 212b/3, 232a/12, 232b/1.

deg- (Pay) düşmek: 41b/11, 43b/2, 44b/4, 57b/13, 134a/7, 230b/13.

degme Beğenilmiş, seçilmiş: 116a/3.

degin Kadar, dek gibi bir işin bir durumun sona erdiği zamanı gösterir: 42b/11, 44b/11, 193a/4 .

degil krş. **degül**: 197a/10.

degül Değil: 31a/2, 70a/3, 130b/4, 208b/3.

deh(F.) On(sayı): 81b.

dehr(A.) Devir, çağ: 4a/9.

dek Kadar: 214a/13.

delāyil(A.) Deliller, kanıtlar: 138b/10.

delil(A.) Kanıt: 52a/2, 77b/9, 138b/8, 196b/6.

denānir(A.) Dinarlar, altınlar: 241b/5, 241b/7, 241b/8.

deñlü Kadar anlamında üstünlük derecesi belirtir: 15b/11.

der(F.) İçinde, -de/-da: 20b/4, 30b/10, 37b/7, 63b/1.

derāhim(A.) Dirhemler, paralar: 237b/1, 237b/1.

derece(A.) Basamak, aşama, seviye: 3a/6, 41a/1, 99b/10.

derhem(F.) Karışık: 199a/13.

derk(A.) Kavrama, idrak etme: 3a/7.

devrān(A.) Devir, zaman: 16a/4.

deyn(A.) Borç: 57b/11, 59a/4, 61a/10, 183b/11, 184b/2.

dil'(A.) Kenar: 17b/2, 17b/9, 18a/13, 18b/4.

di- **1.** Söz söylemek, demek: 71b/8, 130a/7, 195a/7, 220a/5. **2.** Bir şeyi bir dilde, bir bağlamda öyle adlandırmak: 20a/5, 35b/9, 49a/1, 39a/2, 87a/6, 93a/6, 96b/8. **3.** Anlamına gelmek: 8a/6, 102a/5, 171b/9 .

diger(F.) Başka, başkası: 25a/10, 110b/12, 137a/5, 193a/1 209a/2.

dil(F.) Gönül: 3a/10.

d. evi Gönül: 3a/10.

dile- İstemek: 2b/12, 51b/3, 185b/12, 228b/10.

din- Denmek, denilmek, söylenmek: 39a/9, 93b/12, 97a/7, 130a/8.

dinār(A.) **1.** Bir miskale eşit ağırlık ölçüsü: 100b/8, 100b/9. **2.** İslam dünyasında 7.yy. sonunda basılmış olan altın para: 16a/1, 71b/6, 98a/2, 186a/7.

dinil- Denilmek: 26b/7.

dirhem(A.) 1. Gümüş para:16a/10, 49a/11. 2. Okkanın dört yüzde birine karşılık gelen ağırlık birimi: 101a/12, 236a/8, 238b/10.

dirhemen(A.) Dirhem olarak: 6a/4, 156a/2.

dīvān(A.) Büyük meclis: 2a/6.

diyü Diye: 3b/2, 40b/10, 76b/7, 220a/7.

dönüm Kırk adım uzunluğu ve kırk adım genişliği olan alan ölçüsü: 208a/13, 208b/10.

dörder Dört sayısının üleştirme sayı sıfatı, her birine dört: 22a/8, 47a/7, 118a/4, 133a/12.

dördünci Dördüncü, dört sayısının sıra sayı sıfatı: 20a/3, 70b/7, 119a/11.

dört Dört: 22a/9, 74a/11, 96b/2, 144b/13, 240b/5

du‘ā (A.) Dua: 3b/8.

d.-yı hayr Hayır dua: 3b/11.

duhā(A.) Kaba kuşluk vakti: 242b/11.

duhūl(A) Giriş, içeri girme: 144a/3, 67a/10.

d. itmek Girmek, içeri girmek: 63a/9, 57a/11, 56b/8, 126a/5.

dur- Bir yerde olmak, bulunmak: 15b/4, 19b/1.

durūb(A) Çarpmalar: 242a/4.

dut- Tutmak, hizmetine almak, kiralamak: 210b/8, 233a/8, 234a/9.

dutıl- 1. Tutulmak, hizmete alınmak, kiralanmak: 211a/1, 212a/4, 212b/4.

2. Varsayılmak, farz edilmek: 39b/2, 76a/5, 227b/9, 229a/1.

dü(F.) İki: 174b/1.

dü rub‘ Dörtte iki(2/4): 173a/10, 173b/10.

dü hums-ı dirhem Dirhem beşte ikisi: 174b/1.

düken- Bitmek, tükenmek: 120a/8.

dürr(A.) İnci: 242a/2.

dü ser(F.) İki başlı, hem alandan hem satandan alınan vergi: 166a/10, 167a/2, 167b/12.

düşür- Denk gelmek: 156b/13.

düz- Meydana getirmek, tertip etmek: 62b/3

-E-

- e‘ānehu’llāhu(A.)** Allah yardımcı olsun: 4a/7.
- e‘azz(A.)** En aziz, en değerli: 1b/1.
- eb(A.)** Baba, ata: 75b/1, 76a/3, 77b/3, 78a/3.
- ebe** Büyükanne, nine: 74b/10.
- ebkāhumu’llāhu(A.)** Allah onları daim kılsın: 16a/6.
- ebrişim(F.)** İbrişim, bükülmüş ipek iplik: 86b/6, 223a/3.
- ebyāt(A.)** Beyitler: 79b/11, 80b/4, 97b/12.
- ecl(A.)** Sebep, neden: 140b/1, 154b/11, 190a/12.
- ecil(A.)** krş. ecl: 28b/2, 62a/3, 86a/7, 205a/8.
- eczā’(A.)** Cüzler, parçalar, kesirler: 43b/4, 134a/10, 192b/2, 235b/8.
- edā’(A.)** Yerine getirme.
- e. it-** Yerine getirmek: 15a/12.
- e.olun-** Yerine getirilmek: 238b/13.
- edīb(A.)** Terbiyeli, edepli, nazik (kimse): 80a/4.
- ednā(A.)** En aşağı, en alçak, en adi: 23a/5.
- efkār(A.)** Fikirler, düşünceler: 3a/8, 242a/2.
- efrenciyye(A.)** Avrupalılara ait, onlarla ilgili: 16a/11
- eger(F.)** Şayet, eğer: 13a/2, 57a/3, 100a/6, 183a/6, 224a/6.
- egerçi(F.)** Her ne kadar, ise de: 157a/9, 193a/9, 219a/4.
- ehemm(A.)** En önemli: 3b/4, 79b/7, 114b/13, 157b/6, 170b/10.
- ehl(A.)** Sahip.
- e.-i dīvān** Büyük mecliste bulunanlar: 101a/9.
- e.-i fazl** Erdem sahibi kişiler: 3b/13, 4a/10.
- e.-i kemāl** Olgun kişiler: 192a/10, 205a/2.
- ehven(A.)** En kolay: 23b/8, 89b/13, 146a/8, 205a/2.
- ekl(A.)** Yeme, yemek.
- e. it-** Yemek: 225a/10, 226a/2, 225b/7.

ekrem(A.) En cömert: 1b/1.

ekser(A.) En çok: 2a/12, 55b/2, 138b/8, 180b/9, 221a/11.

e.-i nās İnsanların çoğu: 163b/12.

eksük Eksik, az: 31a/4, 98a/4, 98a/5.

el(A.) Arapça “harf-i ta’rif” olup kelimelerin başında bulunur ve ismin mânâsını tarif ve tayin etmeye yarar: 5b/9, 67a/3, 100b/6, 136a/5.

el Sahip olunan: 57b/11, 32b/8.

elbāb(A.) Akıllar, akıllı kimseler: 3a/2, 2b/10, 79b/8.

elbetde(A.) Şüphesiz, mutlaka: 152a/6, 175a/7, 203a/2, 203a/4.

elbette(A.) krş. **elbetde**: 22b/9, 86b/12.

elde Matematikte, toplama ve çarpma işleminde bir sonraki sıranın rakamlarına katılacak olan (sayı): 17b/11, 25b/12, 26b/7, 29b/6, 31b/4.

elf(A.) Bin sayısı: 8a/4.

elf elf Bir milyon: 8a/4.

elḥamdulī’l-lāh(A.) Allah’a hamd olsun: 1b/1.

elif(A.) Arap alfabesinin ilk harfi, ebcet hesabında bire tekabül eder: 12b/4.

ellezī(A.) Mânâsı kendinden sonra gelen cümleyle tamamlanan bir kelimedir: 1b/2, 1b/4.

elli Elli: 44a/10, 107b/3, 144b/6, 166b/12.

e. altışar Her birine elli altı: 111b/6.

ellişer Her birine elli: 164b/9, 191a/7.

e. dirhem ve nişf-ı dirhem Her birine elli buçuk dirhem: 164b/9.

e. biñ Her birine elli bin: 49b/9.

elmās(F.) Elmas: 242a/2.

elyak(A.) En yaraşır, en lâyıık.

e. göröl- Lâyık bulunmak: 70b/2.

emān(A.) Korkusuzluk: 4a/7

emārāt(A.) Emareler, işaretler, belirtiler: 101b/3, 120a/10, 202b/10, 211a/12.

emdād(A.) (Müdd’ün c.) Müddler: 144a/7, 145a/2, 145b/9, 146b/10.

emel(A.) Arzu, istek: 2a/1.

emīrahūr(A.-F.) İmrahor, padişahın ahırlarından sorumlu kişi: 226a/7.

emr(A.) 1. İş: 68b/3, 86a/5, 90b/2, 137b/4. 2. Konu, husus: 83a/1.

e.it- Buyurmak: 219b/9.

e.ol- Konu olan: 213b/6.

emir(A.) krş.**emr**: 48a/8, 100a/2.

emīr(A.) Bir kavmin başı, beyi.

e.ü'l-mü'minīn Müminlerin emîri, hâlife: 71b/5, 219b/12.

emsāl(A.) Misaller, örnekler: 23a/12, 61b/6, 87a/11, 122a/4, 233a/5.

emvāl(A.) Mallar: 87a/10.

engüşť(F.) Parmak, metindeki ifadeyle zirâ'nın yüzde birine eşit olan uzunluk ölçüsü: 136a/13, 139a/4, 141a/11, 142a/1.

engüşteri(F.) Yüzük: 233b/3, 234a/2, 235a/5.

envā'(A.) Çeşitler, türler: 22a/1, 23a/4, 50b/8, 81a/10.

er 1. Koca, eş: 72a/13, 73b/12. 2. Erkek: 72a/2.

e. karındaş Erkek kardeş: 73a/2.

erba'a-i mütenāsibe(A.) Orantılı dört sayı, bilinmeyen bir büyüklüğün ikisi doğru ya da ters orantılı olarak değişen öbür üç bilinmeyen yardımıyla hesaplanması: 81a/11, 86a/11, 109a/9, 169b/10, 177b/1.

erbāb(A.) Ustalar, ehil olanlar: 2b/10.

e.-ı kalem Kalem sahipleri, yazarlar: 2a/6, 4a/9, 99a/11.

erba'in(A.) Kırk: 33b/2, 33b/1, 241b/11.

ercā(A.) En çok istenilen, ricâ edilen: 4a/11.

erķām(A.) Rakamlar: 12a/4, 14b/11, 102a/10, 159b/9.

e.-ı Hindī Hint rakamları: 13b/2, 14b/9, 16b/1, 16b/10.

esbāb(A.) Giyecek, giysi: 179a/4, 179a/13.

esbak(A.) Önceki, eski: 174b/3.

eşer(A.) Basılmış kitap: 3b/9.

esfel(A.) En aşağı: 197a/4.

eskenehu'llāhu(A.) :99a/13.

eslās(A.) Üçte birler: 89b/6.

eşhāş(A.) Şahıslar, kişiler: 57b/10, 180b/9, 197a/5, 225a/9.

eşkāl(A.) Şekiller: 18a/6, 42b/8, 98b/7, 131b/5, 200a/1.

eşrāf(A.) Şeref ve itibar sahibi kimseler, ileri gelenler: 97b/11.

eşref(A.) En şerefli: 2a/5.

e.-i sā‘at Uğurlu ve mesut zaman dilimi: 242b/11.

eşrefi(A.) Mısır’da ve İstanbul’da bastırılan bir tür altın sikke. Mısır Memlûkluları sultanı Barsbay tahta çıktığında El-Meliküleşref ünvanını aldı ve eşrefi adıyla sikke bastırdı. Yavuz Sultan Selim de Mısır’ı “sultani” ya da “eşfafi” adıyla sikke bastırdı ve bunların çoğunu dönüşünde yanında getirdi. Bundan sonra Osmanlı altınları “eşrefi” ya da “şerifi” adıyla anılmaya başlandı: 16a/11.

eşyā(A.) Şeyler; belirsiz nesnelere, maddeler.

e.-mechūl Bilinmeyenler: 198a/2, 198a/3, 198b/5.

etemm(A.) Daha, (en, pek) tam, kusursuz, eksiksiz: 3b/4.

ev Hane, basamak: 150b/12.

evān(A.) Vakit, çağ, zaman: 2a/5.

evkāt(A.) Vakitler: 2a/10, 242b/10.

evlā’(A.) En iyi, en uygun: 43b/12, 152a/10.

evvel(A.) **1.** Birinci, ilk: 6b/1, 17b/2, 63b/6. **2.** Önce, ilkin: 17a/5, 56a/5, 127a/13 **3.** Baş, başlangıç: 88a/10.

evvelā(A.) Birinci olarak, her şeyden önce, ilk önce: 51a/13, 91b/8, 177b/13, 233a/13.

evvelān(A.) Birinciler: 195b/4.

evvelki(A.) **1.** Birinci, ilk: 12b/3, 41b/8. **2.** Önceki: 6b/2, 95b/2, 100b/7.

eyit- Söylemek, demek, anlatmak: 71b/10, 72a/4, 119b/4.

eyle Öyle, o şekilde: 35a/3, 60a/7, 117b/7, 146b/7, 218b/5.

eyle- **1.** Yapmak: 3a/10. **2.** Etmek, bir miktara eşit değer kazanmak: 82b/9, 100b/11, 110a/9, 111b/7, 178a/6. **3.** Etmek, yardımcı fiil:

beyān e. (3a/6)

cem‘ e. (19a/7)

darb e. (24a/9)

farz e. (151b/12)

ifrāz e. (232b/11)

istihrāc e. (37a/9)
memlū e. (14b/13)
n'eyle- (81a/4)
redd e. (23b/9)
ṭavāf e. (32b/8)
taḫsīm e. (168a/2)
taẓ'if e. (235a/8)
temettu' e. (2a/13)
vaṣiyyet e. (78b/7)

eymen(A.) En uğurlu, en hayırlı, en iyi.

e-i evkāt Vakitlerin en hayırlısı: 242b/10.

eyser(A.) Pek kolay: 79b/7, 126b/2.

-F-

fāyik(A.) Üstün: 2a/12.

faḫīr(A.) Alçakgönüllülük göstererek “ben” mânâsına gelir: 2b/11, 4a/13, 80a/6, 98a/13.

Fārisī(A.) İran dili, Farsça, Acemce: 2b/4, 97b/12, 98b/12.

farz(A.) 1. Sayma, tasavvur etme 2. Farz, mirasçılardan her birine şer'an düşen hisse, pay: 72a/12, 73a/2, 74b/9, 78a/2.

f. eyle- Kabul etmek, saymak: 151a/12, 151a/13, 152a/7.

f. it- Kabul etmek, saymak: 51b/4, 96a/5, 162a/5, 197b/10.

f. ol- Kabul etmek, saymak: 107a/8, 107a/9, 136b/1, 182a/13.

f.olın- Tasavvur edilmek: 151b/5, 205b/8, 39a/6.

f.olun- Tasavvur edilmek: 121a/5, 121a/8.

faşl(A.) Bölüm, bab: 5b/2, 80b/12, 164a/4, 170b/3.

fātih(A.) Açan, çözen: 177a/5.

fāzıl(A.) Faziletli, erdemli: 2a/7, 9b/8, 79b/9.

fazīlet(A.) Erdem: 3b/12.

feh̄m(A.) Anlama, anlayış: 15b/13, 40b/13, 71a/7, 171a/8.

f. idebil- Anlayabilmek: 99b/9.

f. it- Anlamak: 7b/13, 49a/8, 99b/9, 115a/2, 176b/9.

f.olun- Anlaşılmak: 43b/9.

felā(A.) Öyleyse, o zaman: 52b/10, 75a/10, 196a/13, 241b/7.

fenn(A.) Bilim.

f.-i muhasebe Muhasebe bilimi: 80a/3, 135b/11, 242a/4.

ferāğat(A.) Vazgeçme.

f. it- Vazgeçmek, bırakmak: 213a/3.

ferāyiz(A.) İslam hukukunda miras ilmi: 72b/8, 72b/6.

ferāsih(A.) Fersahlar: 202a/7.

ferd(A.) Tek sayı: 34b/12, 35a/4, 201a/4, 221a/2.

ferdenferdā(A.) Tek tek, bir bir, birer birer: 25b/3, 59a/2, 61a/11.

ferid(A.) Tek, benzersiz.

f.ü'l-‘aşr Kendi çağında bir benzeri olmayan: 4a/10.

fersah(A.) 3 mile eşit bir uzunluk ölçüsü: 201b/12, 202a/4.

fesih(A.) Geniş: 4a/11.

feth(A.) Açmak.

f. it- Elde etmek: 130a/4.

f.ol- Anlaşılmak, keşf olunmak: 60a/12, 129b/4, 214b/1.

fevķ(A.) Üst, üst taraf, yukarı: 19a/10, 51b/5, 102a/10, 228b/12.

fevķānī(A.) Üstteki: 27a/8.

fıddā(A.) Gümüş: 62a/13.

fī(A.) Harf-i cerdir. Lokatif (içinde) mânâsı taşır: 6a/1, 57b/6, 146a/9, 170b/2, 232a/6.

fī'd-dāreyn İki dünyada, dünya ve ahirette: 1b/6.

fī'l-cümle Nihayette, sonunda: 2b/1, 26b/8, 62a/11, 86a/9, 242a/7.

fī'l-vāķi' Gerçekte, aslında: 51a/6.

fī-nefsi'l-emr Gerçekte, hakikatte: 43a/7.

fī's-sā'ateyn İki saatte: 1b/5.

fıkr(A.) 1. Anlayış, kavrayış: 3a/8. 2. Düşünce: 233a/6.

f. olın- Düşünölmek: 214a/12.

fuhül(A.) Akıllı ve zeki adamlar: 3a/8.

fulori(Fr.) Osmanlılarda, II.Mehmet döneminde bastırılan ilk altın sikkelere değin yabancı paralardan biri. Asıl adı florindi. Daha sonra kimi yazarlar Osmanlı altınlarından genellikle florinin bozulmuş biçimi olan flori ya da filori olarak söz etmişlerdir: 16a/9.

fuşahā'(A.) Fasihler, düzgün konuşanlar: 16a/4, 79b/9.

fuzalā'(A.) Fazıllar, erdemliler: 16a/4, 79b/8.

fülüs(A.) Akçeler, paralar, sikkeler: 54a/10, 123a/13, 159b/12, 186a/9, 193b/13.

fürāde(A.) Tek tek: 239b/11, 241a/8.

-G-

ğāfil(A.) Dikkatsiz, haberi olmayan.

ğ. ol- Dikkatinden kaçmak: 29b/7, 108b/9, 145a/9, 221a/12.

ğāh gāh(F.) Zaman zaman: 62a/10.

ğalat(A.) Yanılma: 101a/8, 216a/9, 54a/12.

ğalle(A.) Ekin: 86b/4, 148a/9, 149b/9, 150a/7.

ğanem(A.) Koyun: 84a/4, 84b/9, 85a/8.

ğarāyib(A.) Garip şeyler: 242a/5.

ğaribe(A.) Tuhaf, ilginç: 71b/1.

ğāyet(A.) 1. Son derece: 2b/9, 46b/10, 61b/3, 86a/1. 2. Son: 62b/13, 102a/13, 193a/13.

ğayr(A.) 1. Ayrı, başka, farklı: 50a/5, 60a/13, 109a/5. 2. -sız/-siz, olmayan, bulunmayan anlamında tamlamalar oluşturur: 66a/1, 72b/11, 155a/9.

ğayrı(A.) krş. **ğayr**: 62a/5.

gel- 1. Bir yere gitmek, varmak: 71b/5, 194b/11. 2. Geriye dönmek: 202a/3, 202a/9, 202b/8. 3. Varmak, ulaşmak: 7b/12, 10b/2, 14b/10, 193a/4, 237b/9. 4. Bir şeyin sonucu olmak, olmak: 18a/2, 55b/5, 59a/13, 217a/12. 5. Denk düşmek: 27b/8. 6. Sürerlik bildiren birleşik fiiller yapmaya yarar: 193a/5, 193a/6. 7. Meydana gelmek: 62b/7. 8. Elde edilmek, alınmak: 81a/7, 82b/12, 217a/12.

berāber g. (220b/1)

halel g. (27a/6)

ķaleme g. (4a/8)

lāzım g. (63a/13)

muḥālif g. (57a/8)

muvāfık g. (56b/10)

nāķış g. (59a/13)

rāst g. (61a/5)

tamām g. (18a/1)

zāyid g. (18b/2)

ziyāde g. (55a/11)

gendüm(F.) Buğday: 146b/4, 151a/4, 209a/6.

gerçi(F.) ...ise de, gerçi, her ne kadar: 31b/12, 134b/6, 170b/5, 230a/11.

gerek 1. İcap eder, gerekir, lāzım: 11b/12, 59b/2, 94b/8, 138a/5, 202a/3. 2. İster: 152a/7, 152a/8. 3. Güçlü ihtimal belirtir: 93b/12, 97a/7.

gerekli Gerekli, lüzumlu: 2b/9.

getür- 1. Götürmek, iletmek: 39b/12, 117b/13, 219b/7. 2. Söylemek: 99b/4. 3. Vermek: 194b/12, 195a/2.

gibi 1.-a benzer, gibi: 44a/6, 65a/7, 200b/12, 242a/13. 2. Benzeri: 32b/4, 73b/3.

gider- 1. Eksiltmek: 42a/1, 55b/8, 55b/10, 91a/2. 2. Ortadan kaldırmak: 152a/4, 237b/5.

Girdigār(F.) Allah: 4b/4.

gireh(F.) Osmanlı'da yerli kumaşların ticaretinde kullanılan, endazenin taksimatı bir uzunluk ölçüsü. 136b/13, 139a/3, 140a/8, 141a/5.

girü 1. Arka, art: 26b/10, 27a/3, 32a/10. 2. Sonra: 43b/13.

git- 1. Bir yerden ayrılmak: 201b/11, 202a/8, 202b/8, 225a/6. 2. Çıkmak, çıkarmak; üçüncü bir sayı elde etmek üzere belli bir sayıdan, daha az değerli başka bir sayı kadar birim eksiltmek, tarh etmek: 39b/8, 46a/8, 47a/2, 94a/6, 201b/1.

gider ol- Gitse, gidecek olmak: 203a/1.

gör- 1. İncelemek: 2a/12. 2. Rastlamak: 2b/6. 3. Anlamak, kavramak: 2b/8, 69b/3, 125b/9, 100a/3. 4. Fark etmek: 9b/8, 199b/6. 4. Bulmak: 32b/9. 5. Değerlendirmek: 59b/3.

görin- İzlenim uyandırmak: 208b/3.

göre Uygun olarak, uyarınca, gereğince: 57b/12, 60b/6.

görün- Anlaşılma: 211a/12.

ğuramā'(A.) Alacaklılar: 5a/7, 57b/7, 60a/12, 177b/3.

güş(F.) Kulak: 242a/3.

'aql güşına güşvār it- Akıl kulağına küpe etmek, alınan dersi hiç unutmamak.

güşvār(F.) Küpe: 239a/3, 240b/10, 241b/12.

ğümrük(Yun.) Bir ülkeye giren veya bir ülkeden çıkan mal ve eşya üzerinden alınan vergi: 177b/13, 178a/5, 179a/5.

gün 1. Yeryuvarlağının kendi eksenini etrafında bir kez dönmesiyle geçen 24 saatlik süre, gün: 183b/10, 194b/11, 201b/12. 2. Bu süre içinde çalışmaya, etkinliğe ayrılan bölüm: 210b/12, 211a/6, 233b/8.

günlük krş. **günlük:** 234a/1, 233b/2, 234b/6.

günlük Üzerinden ... gün geçmiş: 233b/10, 235a/6, 235b/3.

güzide(F.) Seçilmiş, seçkin: 99a/11.

-H-

habbe(A.) Arpa tanesi ağırlığı. Habbenin ağırlığı dönemlere ve madenlerin türüne göre farklılıklar gösterir; miskal habbesi, dirhem habbesi gibi değişik oranlarda olanları vardır. Bir miskal 4,25 gram kabul edildiğinde habbe bunun 1/60'ı yani 0,071 gramdır: 144b/1, 144b/3, 145a/12, 145b/1.

habt(A.) Yanılgı, yanlış hareket etme: 4a/12, 30a/7, 100a/6.

h. it- Yanılmak, hata etmek: 19a/3.

ḥācet(A.) İhtiyaç, gerek: 168a/7, 168b/13, 226b/12.

h. ol- İhtiyaç olmak: 36b/10, 68a/6, 167b/2, 170a/7.

ḥācī(A.) Hacı, hacca gitmiş Müslüman: 2a/3.

ḥadd(A.) Sınır: 67b/3, 206b/2.

ḥādī ‘aşer(A.) On birinci: 5a/7, 6a/1, 57b/6, 152b/6.

ḥak(A.) Hisse, pay: 230a/10, 230b/7.

ḥakīm(A.) Allah’ın sıfatlarından biri: 1b/1.

ḥakīr(A.) 1. Değersiz, önemsiz. 2. Ben, bendeniz: 2a/1.

ḥakk(A.) Kazıma.

h. it- Kazımak, kazıyarak yazmak: 242a/3.

ḥāl(A.) Durum: 3a/1, 16a/4, 57a/12, 77b/1.

Haleb Halep şehri: 203a/1, 203a/3, 203a/4.

ḥalef(A.) Yerine geçen, arkadan gelen: 100b/2, 176b/11, 220a/11.

ḥalel(A.) Bozukluk, bozulma.

h. gel- Bozulmak, gölge düşmek: 27a/6.

ḥālet(A.) Durum, hâl: 116b/7, 135a/12, 182b/9, 214a/13.

ḥālī(A.) Boş: 10b/6, 57a/5, 90b/1, 147a/10.

h. koy- Boş bırakmak: 111a/8.

h. ol- 1. Bir şeyden hâli, onsuz, ondan uzak: 71b/2, 138a/7. 2. Boş olmak: 146b/10, 147a/10.

Hālid(A.) Metinde bir kişiyi temsil etmek için kullanılan umumî isimlerden biri(Diğerleri Amr, Bekr ve Zeyd’dir.): 58a/4, 58b/6, 59a/10.

ḥallāk(A.) Yaratıcı, Allah: 3a/11, 4a/5.

ḥall (A.) Çözme.

h. olun- Çözümlemek: 206a/6.

ḥāmis(A.) Beşinci: 12b/11, 22a/4, 47b/6, 126a/10.

ḥāmis ‘aşer(A.) On beşinci: 5a/11, 6a/7, 80b/12.

ḥāmisen(A.) Beşinci olarak: 29b/2, 54b/3.

ḥamse(A.) Beş: 203b/3.

han Hükümdar, hakan: 4a/6.

hāne(F.) 1.Basamak, 10 kuralına göre yazılmış bir sayının, her rakamının bulunduğu sıra: 15b/5, 48a/5, 81b/2, 133b/13, 215a/13. 2. Satranç tahtasını oluşturan 64 kareden her biri: 32b/11, 33b/8.

h.-i āhād Birler basamağı: 28b/9.

h.-i ‘aşerāt Onlar basamağı: 29b/1.

h.-i ‘aşerāt-ı miāt-ı ülūf Milyonlar basamağı: 8a/2.

h.-i ‘aşerāt-ı ülūf-ı miāt-ı ülūf Milyarlar basamağı: 9a/2.

h.-i kūsūr Kesirler basamağı: 118b/2, 122a/12.

h.-i miāt Yüzler basamağı: 19b/12.

h.-i miāt-ı miāt-ı ülūf On milyonlar basamağı: 8a/11.

h.-i şihāh Tam sayılar basamağı: 171b/6.

h.-i ülūf-ı miāt-ı ülūf Yüz milyonlar basamağı: 8b/6.

hāne-ha(F.) Haneler, basamaklar: 131a/3, 191b/5.

hānelü Basamaklı: 118a/4.

harc(A.) Sarf, gider, harcama: 37a/9, 37b/3, 40a/4.

h. it- Harcamak: 37b/1, 37b/3.

h. ol- Harcamak: 37a/12, 38b/12, 39b/10.

hardal(A.) Ağırlık birimi. Bir hardal tanesinin ağırlığı 1/70 habbedir. 60 tanesi 1 gümüş dirhemine eşittir. Yani bir hardal tanesinin ağırlığı 0,000707 gr.dır: 116a/8, 143a/11, 143b/2, 143b/3.

haremeyn(A.) Mekke ve Medine: 1b/4.

hāric(A.) Dışında, ayrı: 50a/9.

h. ol- Dışında olmak: 193b/8.

h.-i kısmet Bölme işlemi sonunda elde edilen sayı, bölüm: 41a/13, 97a/10, 154a/10, 198b/7, 241a/10.

harīr(A.) İpek: 6a/5, 161a/10, 223a/11, 231b/2.

hark(A.) Yakma.

h.ü'n-nār Ateşin yakması: 180b/3.

hasāret(A.) Zarar, hasar.

h. yitiş- Zarara uğramak: 236a/7.

hasene(A.) Osmanlı döneminde kullanılan bir tür altın para: 16a/10, 16a/11. (BL)

hāşıl(A.) Ortaya çıkan, sonuç: 109b/2, 123a/4, 153a/7, 181a/11, 213a/9.

h. it- Meydana getirmek, oluşturmak: 67a/11, 80a/7, 98b/1, 115b/9, 242a/9.

h. ol- Meydana gelmek, oluşmak: 88a/6, 130a/11, 178b/12, 204a/5, 220b/10.

h.-ı cem' Toplama işleminin sonucu olan sayı, toplam: 221b/5.

h.-ı darb Çarpma işleminin sonucu olan sayı, çarpım: 22b/3, 56b/2, 61a/12, 79a/4.

h.-ı tefriḳ Çıkarma işleminin sonucu olan sayı, fark: 38a/2, 55a/1, 212a/8, 223b/10.

h.-ı mahrec Paydaların toplamı: 79a/2, 79a/5.

hāşiyeteyn(A.) İki kenar, sağ ve sol taraf: 22b/10.

haşr(A.) Ölülere diriltme, kıyamet: 16a/6.

haşv(A.) Zerrenin yüzde biri kadar olan bir ağırlık ölçüsü: 116a/10, 117a/5, 143b/2.

haṭā(A.) Yanlış: 20a/11, 90b/10, 94b/5, 100a/6.

h. it- Yanlış yapmak: 19a/3.

h.-yı evvel Çift yanlış hesabında birinci yanlış: 93b/7.

h.-yı nakış Çift yanlış hesabında varsayımın yanlış noksan vermesi: 96b/3.

h.-yı nakış-ı māl-ı mefrūz-ı şānī İkinci varsayımın yanlış noksan vermesi: 96b/4.

h.-yı şānī Çift yanlış hesabında ikinci yanlış: 93b/5.

h.-yı vāhid Çift yanlış hesabında sonuca gitmek için seçilen tek yanlış: 88a/5, 90a/10.

h.-yı zāyid Çift yanlış hesabında varsayılan sayının fazla gelmesi: 92a/7.

h.-yı zāyid-i māl-ı mefrūz-ı evvel Birinci varsayımın yanlış fazla gelmesi: 92a/9.

haṭāyeyn(A.) Çift yanlış hesabı: 87a/5, 87a/7, 90a/12, 93a/3.

h.-i zāyid ve nākış Arttırma ve eksiltmeli çift yanlış hesabı: 97b/8

hātem(A.) Mühür, üstü mühürlü yüzük: 62b/3,62b/5.

haṭṭ(A.) Bir şeyi, bir bütünün dışına çıkarma; azaltma, miktarı aşağı indirme.

h. it- Çıkarmak, azaltmak: 91a/13, 95a/10, 224b/5, 232a/11.

h. ol- Çıkarmak: 201a/8.

h. olun- Çıkarılmak, azaltılmak: 221a/3.

hātūn Kadın, hanım: 71b/10, 72a/1.

havz(A.) Havuz: 199a/1, 222a/10.

haylī(F.) Çok, epey: 137b/4, 192a/8, 207b/1.

haylice(F.-T.) Epeyce, çokça: 86a/5.

hayme(A.) Çadır: 226b/10, 227a/3, 228a/12.

hayr(A.) 1. İyilik: 3b/8. 2. Hayırlı: 3b/9.

Hayrū'n-nās men yēfa'ū'n-nās İnsanların hayırlısı, halka faydası dokunanıdır: 3b/9.

haysiyyet(A.) İtibar: 197b/8

hāzır(A.) Mevcut olan.

h. ol- Mevcut olmak: 200b/3.

hazīne(A.) Bölme: 226b/12, 227a/3, 228a/6.

hazīnelū Bölmeli, cepli: 226b/11, 228a/3, 228a/4.

hazz(A.) Nasip, kısmet.

h.'l-ünṣayeyn İki kadının kısmeti, iki kadına düşen pay: 72a/10, 230b/6.

heb krş.hep: 75b/5.

heft(F.) Yedi: 92a/12, 227b/5.

heft sümn Sekizde yedi(7/8): 117a/1, 118b/13, 128a/12.

helāk(A.) Yok etme.

h. it- Kırmak: 219b/6.

hem(F.) Ayrıca, üstelik: 11b/7, 34b/5, 68a/10, 138b/9, 229b/2.

hemān(F.) 1. Derhal, hemen: 18a/13, 178b/4, 220a/5. 2.Yine: 130a/11, 151b/8, 210b/1. 3. Yalnız, ancak: 145a/2, 216b/9.

hem-çünān(F.) Öylece, onun gibi: 31b/1.

hep 1. Hep, bütün olarak: 26a/10, 26b/12, 39b/6. 2. Daima: 57a/2.

her(F.) Her bir, her: 26b/9, 59a/3, 109b/12, 232b/1.

her bir Aynı ayrı, hepsi: 57b/12, 87a/2, 241a/8.

her-çend(F.) Her ne zaman: 30a/9, 99a/9, 122a/4, 152b/5, 206a/13.

herkes(F.) Her kişi, her bir kimse: 61b/2, 106b/6, 232b/10.

heşt(F.) Sekiz: 91b/10, 123b/10, 123b/11.

heştād(F.) Seksen: 79b/5.

hezār(F.) Pek çok: 100a/11, 176b/7, 242a/13.

hıfz(A.) Ezberleme.

h. u zabt it- Ezberlemek: 20/9, 115b/8.

hibe(A.) Bağış.

h. it- Bağışlamak: 80a/1.

hiç Asla: 43b/11, 126a/5, 170b/6.

hiçbir İsimden önce getirilerek o ismin bildirdiği varlıktan bir tanesinin bile olmadığını anlatır: 10b/5, 86b/3.

hiffet(A.) Hafiflik: 11b/6, 69a/12.

hikāyet(A.) Hikāye, öykü: 71b/1, 219a/12.

hikmet(A.) Sebep, gizli sebep: 157a/7.

hilāfet(A.) Halifelik: 71b/4, 219b/3.

Hindī(A.) Hintlilerle ilgili, Hint'e ait olan: 12a/4, 13b/2, 14b/9, 16b/1.

hirmen(F.) Harman, yığın: 206a/7, 206a/8.

hisāb(A.) 1. Sayıların çeşitli matematik işlemlerindeki kullanımını konu alan ilim.(İ.F.): 2b/2, 54a/11, 99b/12, 115b/3, 126b/5. 2. Matematiksel işlem: 32b/3, 86b/3, 100a/10, 100b/5. 3. krş. **yevm'il- hisāb**: 16a/6.

h. it- Hesaplamak: 23b/11, 218a/1.

hesāb(A.) krş. **hisāb**: 46b/9.

hisāb-hā(A.-F.) Hesaplar: 242a/4.

hişse(A.) Pay: 41b/12, 73b/8, 99b/8, 184b/10, 225a/11.

hizā'(A.) Sıra, doğrultu: 28b/9, 29a/6, 29b/3, 174b/7.

hizmet(A.) Birinin işini görme, hizmet: 2a/9.

h. it- İşini görmek: 233a/11, 234a/13.

hod(F.) Kendi: 38b/12, 55a/11, 72b/8, 128a/5, 197b/7.

hoş febihā(F.-A.) Ne âlâ, ne güzel: 56b/10.

hulle(A.) Elbise.

h.i'l-rızvāni Cennet elbisesi: 99b/2.

hulūl(A.) Gelme, başlama.

h. it- Gelmek, girmek: 183a/3, 183a/7.

hums(A.) Beşte bir: 63a/2, 79b/13, 174a/8, 212b/4.

hurūf(A.) Harfler: 20a/5.

huşūş(A.) Konu: 72a/12, 126b/12, 180b/8, 220a/7.

huşūşāt(A.) Konular: 99b/4.

-İ-

irgād(Yun.) İşçi: 210b/8, 212a/4, 212b/9, 234a/12.

ışlāh(A.) İyileştirme, düzeltme.

ı. it- İyileştirmek, düzeltmek: 4b/2.

ıştılāhāt(A.) Terimler, tabirler: 22a/6.

ittilā'(A.) Bilgilenme, bilgi edinme: 115b/9, 136a/4, 242a/9.

ı. olun- Bilgilenmek, bilgi edinmek: 2b/2.

-İ-

'ibāret(A.) **1.** –dan/-den oluşan, meydana gelen; bir şeyin aynı: 101a/9, 102a/7, 108b/5. **2.** İfade şekli, anlatma: 10a/1, 10b/1, 15a/11, 16a/12.

ibkā(A.) Olduğu gibi bırakma.

i. it- Olduğu gibi bırakmak: 216b/5, 216b/7.

ibn(A.) Oğul: 230b/10, 230b/12.

ibtidā(A.) Başlama, başlangıç: 36a/11, 42b/1, 63b/12, 194b/10.

i. it- Başlamak: 47b/13, 119b/3, 176b/13, 194b/10.

i. itmelü ol- Başlamak gerekirse: 48a/5.

i. ol- Başlamak: 48b/2, 137a/10.

icmālen(A.) Kısaca, özetle: 169b/11, 177a/9.

ictināb(A.) Uzak durma, kaçınma.

i. it- Kaçınmak: 27a/4, 30a/7, 106b/2, 177a/8.

iç Herhangi bir durumun, cismin veya alanın sınırları arasında bulunan, dahil: 10b/7, 91b/2, 160b/8, 186a/13, 222a/6 .

içün İçin, dolayı: 2a/11, 33a/13, 97b/9, 175b/4, 237b/12.

idrāk(A.) Kavrama: 3a/8, 106b/9, 109a/11.

i. it- Kavramak, anlamak: 122a/5, 205a/5.

i. olun- Kavranmak, anlaşılma: 237b/3.

iflāh(A.) Kurtulma.

i. it- Dertten kurtarmak: 4b/2.

ifrāz(A.) Bölme, ayırma.

i. it- Bölmek: 15a/8, 233b/5, 234b/11.

i. eyle- Bölmek: 232b/11.

i. ol- Bölmek: 131a/6, 145b/2, 238a/2.

i. olun- Bölünmek: 15b/1.

iḥāṭa(A.) Kuşatma, kapsama.

i. it- Kuşatmak, kapsamak: 50a/4.

iḥrāc(A.) Çıkarma.

i. ider ol- Çıkarmak: 65a/9, 204b/10.

i. it- Çıkarmak: 64a/4, 75a/7, 204b/13, 214a/7, 233b/1.

i. olun- Çıkarılmak: 66a/8.

iḥsān(A.) İyilik, bağış: 4a/7.

i. it- Bağışlamak, vermek: 3a/13.

iḥtilāt(A.) Birbiriyle görüşme.

i. it- Birbiriyle görüşme :2a/8.

ihtimām(A.) Özen gösterme, dikkatle çalışma: 80a/7, 98b/1, 138a/6.

iḥtisāb(A.) Belediye vergisi: 152a/12.

iḥtişār(A.) Kısaltma, özetleme: 67b/3, 206b/2.

i. ol- Kısaltmak, özetlemek: 6b/6.

i. olun- Kısaltılmak, özetlenmek: 12a/2, 37a/4, 136a/1, 164a/1, 242b/10.

iḥtitām(A.) Sona erme, bitme: 241b/12.

iḥtiyāc(A.) Gereksinim: 214b/6, 240a/12, 242a/10.

i. ol- Gereksinim duymak: 19b/3, 65b/10, 80a/13, 98b/9, 238a/3.

i. olun- Gereksinim duyulmak: 130b/2.

iḥtiyār(A.) Seçme.

i. olun- Seçilmek: 20a/8.

iḥtiyāt(A.) Tedbirli davranma.

i. it- Tedbirli davranmak: 46b/10, 216a/2.

iklīl(A.) Taç: 99b/1.

i.i'l-mağfiret Bağışlama tacı: 99b/1.

iki İki: 12a/9, 48a/13, 96a/1, 143a/13, 221b/12.

ikili birli İslam hukukunda erkek çocuğun kız çocuğuna göre mirastan iki kat fazla pay alması durumu: 230a/8.

ikinci İkinci: 12a/4, 106b/13.

ikişer İkişer: 22a/9, 47a/13, 73a/12, 126b/7, 219b/13.

i.şer yüz seksen İki yüz seksener: 159a/10

iksār(A.) Çoğaltma.

i.-ı kelām Lafı uzatma: 34a/2.

iḳtidār(A.) Gücü yetme, güç, kuvvet: 131a/8.

iktifā(A.) Yeterli bulma.

i. it- Yeterli olmak: 120a/3, 129b/1, 138a/9.

iḳtizā(A.) Gerekme.

i. it- Gerekmek: 11b/9, 33b/13, 90a/7, 230a/11, 238a/4.

ilā(A.) -e kadar: 5a/8, 117a/4, 16a/6.

i'lām(A.) Bildirme: 86a/10, 97b/9, 138b/10.

ile İle, birlikte, beraber: 153a/3, 171a/7, 176b/5, 220b/5.

ilerü İleri, öte: 27b/11, 44b/2, 48a/13, 50b/6, 65a/6.

ilet- Götürmek, nakletmek: 157a/5, 157b/4.

ileyh(A.) Ona: 4b/6.

ilhāk(A.) Katma.

i. it- Katmak: 195a/3.

illā(A.) **1.** Ancak, aksi hâlde: 52a/1, 145a/5, 196b/5, 242b/7. **2.** İlle de, mutlaka: 118a/2.

‘ilm(A.) Bilim: 2a/11, 3a/12, 242a/12.

‘i.-i hisāb Sayıların çeşitli matematik işlemlerindeki kullanımını konu alan ilim, aritmetik: 2b/8, 54a/11, 99b/12, 115b/3.

ilt- İletmek, götürmek, eklemek: 39a/1, 39a/8, 214a/11.

imdi Şimdi, şu hâlde: 23a/1, 67b/7, 116a/4, 172b/7, 229a/2.

in- **1.** Yukarıdan aşağıya doğru gelmek: 17b/3, 51b/6. **2.** Değeri düşmek: 209b/5, 210b/5.

iñen Pek, fazla, ziyade: 33b/4.

insan(A.) İnsan, kul: 1b/2.

iriş- Erişmek, ulaşmak: 2a/5.

iste- Arzu etmek: 9b/5.

istidlāl(A.) Akıl yürütme, kanıt veya veriye dayanarak sonuç çıkarma.

i. it- Akıl yürütmek: 146a/7.

istifāde(A.) **1.** Yararlanma: 51a/12, 71b/2. **2.** Bilgi artırma, öğrenme: 58a/1.

i. it- **1.** Yararlanmak: 135b/13. **2.** Bilgi artırmak, öğrenmek: 2b/5, 3a/5, 100a/13.

istifhām(A.) Anlama: 101a/7.

istifsār(A.) Sorma.

i. it- Soru yöneltmek: 219b/11.

istihrāc(A.) Sonuç çıkarma: 43b/10, 80a/11, 98b/5, 177b/6.

i. eyle- Sonuç çıkarmak: 37a/9.

i. idebil- Sonuç çıkarabilmek: 123b/9, 177b/10.

i. it- Sonuç çıkarmak: 36b/9, 100a/5, 109a/13, 153b/8, 192a/9.

i. ol- Sonuç çıkarmak: 23a/11, 30a/6, 37b/6, 216b/12.

i. oln- Sonuç çıkarılmak: 33b/10, 66a/13, 110b/12, 153a/3.

i. olun- krş. **i. oln-** : 80a/12, 89b/12.

istimā‘(A.) İşitme, dinleme: 130b/5.

i. it- İŝitmek, dinlemek: 15b/10.

isti‘māl(A.) Kullanma: 136a/9, 144a/9, 161b/1.

i. it- Kullanmak: 16a/9.

istināf(A.) Yeniden başlama.

i. it- Yeniden başlamak: 77b/10, 186a/3.

iş alıŝma: 183b/7, 183b/10.

iş‘ār(A.) Bildirme, haber verme.

i. it- Bildirmek, duyurmak: 62a/11.

işle- alıŝmak: 210b/12, 212a/6, 213b/1.

‘iŝrīn(A.) Yirmi: 243a.

iŝtibāh(A.) Ŝüphelenme, kuŝkulanma: 98b/7, 164a/10.

iŝtirāk(A.) Ortaklık: 195a/3, 195a/11.

it- **1.** Yapmak, etmek: 18a/5, 27a/5, 69b/2, 117a/10. **2.** Kılmak, yapmak: 89a/10, 89b/4.

add i. (137a/9)

ekl i. (225a/5)

ahz i. (76b/4)

emr i. (219b/9)

‘aql gūŝına gūŝvār i. (242a/3)

farz i. (55b/1)

‘amel i. (69b/1)

fehm i. (7b/13)

‘atā ve ihsān i. (3a/13)

ferāgat i. (213a/3)

baş i. (205a/4)

feth i. (130a/4)

bey‘ i. (231b/12)

hakk i. (242a/3)

binā i. (222a/7)

harc i. (37b/1)

beyān i. (25a/6)

hāŝıl i. (67a/11)

bünyād i. (2b/13)

hatā vü habt i. (19a/3)

cem‘ i. (17a/1)

hatt i. (91a/13)

cümle i. (59a/11)

helāk i. (219b/6)

cüz‘ i. (43b/5)

hıfz u zabt i. (115b/8)

darb i. (22a/6)

hibe i. (80a/11)

duhül i. (56b/8)

hiŝāb i. (218a/1)

edā‘ i. (15a/12)

hişşe i. (40b/11)
hizmed i. (233a/11)
hulül i. (183a/3)
iślāh i. (4b/2)
ibtidā' i. (48a/1)
ibkâ i. (216b/7)
ictināb i. (106b/2)
iflāh i. (4b/2)
ifrāz i. (15a/10)
ihāṭa i. (50a/4)
ihṭiyāṭ i. (216a/2)
iktifā i. (138a/9)
iktizā i. (33b/13)
ihrāc i. (203b/6)
ilhāk i. (195a/3)
istidlāl i. (146a/7)
istifāde i. (2b/5)
istihrāc i. (23b/8)
ihṭilāṭ i. (2a/8)
istināf i. (77b/10)
istimā' i. (15b/10)
isti'māl i. (16a/9)
iş'ār i. (62a/11)
itmām i. (32a/11)
iz'an i. (106b/7)
izhār i. (3b/13)
kaşr i. (130a/1)
kavl i. (210b/9)
kayd i. (9b/12)
kesr i. (184b/13)

kıyas i. (146a/8)
kifāyet i. (152b/4)
kūşiş i. (61b/7)
mechül i. (85b/11)
memlū i. (33a/2)
mizān i. (54a/8)
mu'āf i. (4b/5)
mu'āmele i. (214a/7)
murād i. (69a/13)
muzā'af i. (131b/11)
mücedvel i. (81a/13)
mücennes i. (89a/7)
mümāreset i. (2a/11)
mütāla'a i. (2b/7)
naķş i. (42a/1)
peydā i. (236a/6)
rahm i. (4b/1)
ref' i. (34b/12)
resm i. (12a/7)
sefer i. (201b/10)
sehm i. (232b/10)
sehv i. (100a/7)
setr i. (4b/1)
sū'al i. (178a/4)
ta'bīr i. (43a/8)
tafşil i. (219a/11)
taķdīm i. (63a/13)
taķsīm i. (36b/8)
ṭaleb i. (213a/4)
tansif i. (53b/12)

tarḥ i. (66b/6)	terkīb i. (79b/12)
taṣadduk i. (224a/8)	tesdīs i. (73b/4)
taṣḥīḥ i. (77b/11)	teslīs i. (163a/5)
taṣrīḥ i. (65a/2)	teslīseyn i. (75a/5)
taṣvīr i. (20a/7)	teṣmīn i. (73b/5)
taṭbīk i. (151b/8)	tetebbu‘ i. (60a/11)
taṭvīl i. (222a/2)	tetsī‘ i. (65a/8)
taẓ‘if i. (30b/6)	tevzī‘ i. (162a/2)
tecāvüz i. (49b/12)	tezekkür i. (206b/2)
tedāhül i. (86b/4)	ticāret i. (195a/4)
tefekkür ve teemmül i. (68b/2)	vaz‘ i. (12a/9)
tefrīk i. (40a/8)	vefā i. (57b/11)
teḳā‘üd i. (197a/4)	vefāt i. (71b/6)
telaḳfuz i. (15b/9)	yād i. (3b/8)
telhīṣ i. (61b/6)	zabt i. (86a/1)
terbī‘ i. (188a/12)	zamm i. (29b/7)
tercüme i. (2b/12)	zīkr i. (80a/6)
terk i. (177b/11)	

i‘tibār(A.) Değer: 18b/7, 107a/10, 162a/13, 182a/13.

i. ol- Değer verilmek: 118b/4.

i‘tirāf(A.) Suçunu açıklama.

i. kıl- Suçunu açıklamak: 4b/5.

itmām(A.) Tamamlama, bitirme.

i. it- Tamamlamak, bitirmek: 32a/11.

i.a yitiş- Tamama ermek, tamamlanmak: 100a/10, 176b/5, 242b/12.

‘iyd(A.) Bayram.

i.-i adha Kurban bayramı: 242b/12.

‘iyş(A.) Yaşama, gününü gün etme.

‘i. it- Yaşamak: 80a/2.

i‘zam(A.) Büyükler, yüceler, ulular: 1b/6.

iz‘ān(A.) Anlayış, kavrayış.

i.idin- Anlaşılmak: 106b/7, 242a/9.

izhār(A.) Ortaya çıkarma: 3b/12.

i. it- Ortaya çıkarmak: 3b/9.

-K-

Ḳābe ḳavseyn(A.) Hz. Muhammed’in göğe ağmasından sonra Allah’a iki yay boyu yaklaşması: 1b/5.

ḳābil(A.) Olan, olabilir, mümkün: 42a/3, 49a/7, 100a/5.

ḳ. ol- Mümkün olmak: 9b/13, 33b/4, 49b/2.

ḳ.-i takṣīm Bölünebilir, kalansız bölünür: 135b/10, 171a/5, 175a/11.

ḳabl(A.) Önce, evvel.

ḳ.e’t-takṣīm Bölmeden önce: 60b/1.

ḳaç **1.** Soru sıfatı: 72b/1, 84a/5, 145b/5, 197a/7. **2.** Soru zamiri: 24a/12, 119b/6, 171a/11.

ḳaçar “Kaç” soru sıfatının üleştirme biçimi: 211b/9, 240b/8.

ḳaçan Ne zaman, ne vakit: 13b/2.

ḳadar Miktar, derece, miktarınca: 30a/12, 59b/4, 197a/10, 231a/13.

ḳadd(A.) Boy: 226a/10, 226b/9.

ḳadīm(A.) **1.** Eski: 15a/12, 100a/9, 176b/5. **2.** Öncesi bilinmeyen: 99a/12.

ḳādir(A.) Allah’ın adlarından biri: 1b/1.

ḳ. ol- Gücü yetmek: 43b/11, 63a/7, 123b/6, 125b/12.

ḳ. olubil- Gücü yetebilmek: 225a/12.

ḳādr(A.) Değer, kıymet, kadir: 48b/10.

ḳāfī(A.) Yeterli: 8a/1, 30a/12, 75a/12, 176b/2, 214a/10.

ḳā‘ide(A.) Usûl, nizam, yol, kural: 17b/1, 68b/7, 132a/12, 154b/3, 182b/2.

ḳ.-i küllī Genel kural: 34b/9, 43a/10, 72b/9.

kal- 1. Çıkarma işleminin sonucunda geriye kalmak: 46a/8, 91b/6, 95b/8. 2. Miras olarak kalmak: 71b/7, 230a/5. 3. Belirtilen miktarda bulunmak, geride kalmak: 80a/2, 219b/13. 4. Devam etmek, sürmek: 193b/2.

bākī k. 15b/2, 39b/3.

ihtiyāc kalma- 214b/6.

kaldur- Almak: 39a/8.

kalem(A.) 1. Kalem: 4a/9, 99a/11. 2. Yazı, yazma: 4a/12, 25a/9, 63a/6, 218a/5, 220a/11. 3. İşlem: 26a/10, 26b/13, 27b/9, 29b/13.

k.e gel- Yazılmak, anlatılmak: 4a/8.

kalīl(A.) Az: 2a/1, 18b/13, 32b/2.

k.ü'l-bizā'a İlim fakiri: 3a/9.

kalk- Başka yere aktarılmak: 39a/10.

kāmil(A.) Olgun: 2a/7, 79b/9, 97b/12.

kanda Nerede, her nerede: 59b/1, 77b/10.

kanķı Hangi: 71a/3, 100a/1, 152a/9, 177b/8.

kanṭār(A.) 56,452 kg. ağırlığında veya 44 okkalık bir ağırlık birimi: 6a/1, 138b/5, 160b/9, 210b/2.

kānūn(A.) Kural, yöntem: 208a/12.

kara Siyah: 101a/2.

karındaş 1. Kardeş: 71b/6, 73a/3. 2. Dost, arkadaş: 2b/7, 80b/1, 99b/8, 242a/1.

karīb(A.) Yakın: 58a/1, 177b/12.

k. ol- Yakın olmak: 62a/2, 146b/2.

kāse(F.) Derince çanak; metinde ölçü birimi olarak kullanılmıştır: 144a/13, 145b/1, 152a/7.

kāşır(A.) Kusurlu: 3a/9.

kaşr(A.) Kısmı.

k. it- Kısmak: 130a/1.

k. olun- Kısaltılmak: 62a/3, 86a/7, 138b/11, 144a/11.

kassām(A.) Ölen kişinin mirasını tespit ve taksim eden devlet görevlisi: 71b/7.

kat Makam, mevki: 3b/13.

kātib(A.) Kitabet eden, yazan, yazıcı: 2a/3.

ķavā'id(A.) Kurallar: 11b/6, 33a/6, 97b/9, 161a/3, 242a/1.

ķavl(A.) Sözleşme: 211a/11, 211a/13, 211a/9, 212b/4.

ķ. it- Sözleşmek, anlaşmak: 210b/9, 233a/9, 234a/11.

ķ. ol- Sözleşilmek: 213a/7, 213b/11, 233b/6, 234b/12.

ķ. olun- Sözleşilmek: 213a/1.

ķavm(A.) İnsan topluluğu, kavim.

ķ.-i 'Irāk Irak halkı: 12a/8.

ķayd(A.) Yazma.

ķ. it- Yazmak: 3b/6, 9b/11 16a/12.

ķ. olun- Yazılmak: 162b/2.

ķaz- Bir araçla toprağı açıp kuyu oluşturmak: 213a/1, 213a/3.

ķazıyye(A.) Mesele, konu: 71a/13, 90a/5, 180b/9, 219b/8.

ķebir(A.) Büyük: 2a/2, 222a/11, 222b/1, 230a/11, 230b/1.

ķedd(A.) Çabalama, çalışma: 61b/7, 68b/2.

ķelām(A.) Söz: 138b/8, 180b/7, 242b/9.

ķelimāt(A.) Kelimeler, sözler: 33a/6, 79b/7, 152a/11, 180a/12.

ķemāhiye(A.) Olduğu gibi: 67a/9, 136a/2.

ķemāl(A.) Olgunluk, mükemmellik: 67a/7, 109a/11, 131a/8, 177b/7.

ķem-ter(F.) Daha az: 49a/6, 93b/5, 171a/4, 175a/10.

ķendü Kendi, kendisi: 30b/8, 91a/11, 131b/13, 171b/13.

ķerre(A.) Kez, defa: 24a/11, 68b/10, 120a/12, 199b/4, 221b/12.

ķerem(A.) Cömertlik: 4b/2.

ķerrem-allahu-veche(A.) "Allah vechini mükerrerem kılsın" mealinde dua olup Hz.Ali, hiç putlara secde ve ibadet etmediği ve çocukluktan beri Allah'a secde ettiğinden onun ismi anıldığında hürmeten söylenir: 71b/4, 219b/3.

ķes(F.) Kişi, kimse: 63a/10.

ķes- Kesmek, para basmak.

ķ.-er ol- Para basmak: 180b/2.

kesir(A.) Çok, bol: 2a/1, 19a/1.

k.ü'l-vuḡu' Sık sık meydana gelen, çok olan: 54a/12.

k.ü'l-isti'māl Çok kullanılan: 136a/9, 144a/9, 161b/1.

kesr(A.) Bir birimin bölündüğü eşit parçalardan birini veya birkaçını anlatan sayı: 184a/2.

k.-i baṣṭ Metinde terfîk(çıkarma) türlerinden biri olarak ifade edilen bir matematik terimi: 37b/4, 37b/7, 38a/6, 40a/3.

k. it- 1. Bozulma, kaybolma: 180b/4. 2. Eksilme, azalma: 184b/13.

k. ol- Eksilme, azalma: 232a/8.

kesret(A.) Çokluk, bolluk: 177a/8.

k.-i kitābet Yazının uzaması: 120a/1, 177a/7.

k.-i kelām Sözüün uzaması: 60a/9, 80a/10, 106b/2, 180b/7.

keyl(A.) Kile, tahıl ölçmede kullanılan bir ölçek: 145a/7, 206a/9.

keylecāt(A.) Kileler: 145b/3, 146a/3, 151a/3, 152a/8.

keylece(A.) Genellikle kile olarak bilinen hacim ölçüsüdür: 86b/5, 144a/12, 147a/4, 151a/10.

kez Defa, kere: 8b/9, 11a/2, 22b/8, 84b/4.

kezālik(A.) Yine, aynı şekilde: 89a/13, 130a/13, 163a/8, 240a/5.

kırā'at(A.) Okuma: 9b/2, 9b/9.

kīrāt(A.) Mekke, Mısır, Suriye, Anadolu'da 1 kırat $\frac{1}{24}$ miskal ya da $\frac{1}{16}$ dirhemdir ve genellikle 4 habbe'ye eşittir. Şer'i olarak 1 kırat $\frac{1}{20}$ miskaldir: 101a/11, 109b/11, 114a/1, 236a/3, 240b/6.

ķ. it- Kırat cinsinden hesaplamak: 236b/7, 237a/2.

kīrāten(A.) Kırat olarak: 5b/4, 106b/12, 108a/3, 114b/12.

kırķ Kırk: 32b/10, 155b/2, 165b/6, 230b/1.

kısm(A.) Bölüm, bahis, kısım: 152b/10.

kısmet(A.) 1. Bir sayının kendinden küçüğüne bölünmesi: 48b/10, 49a/1 2. Bölme, hisselerle ayırma: 60a/2, 57b/8.

ķ.-i mevārīs Mirasların bölünmesi: 57b/8, 63a/12, 71a/2.

kıt'a(A.) Parça: 230a/4.

kıyās(A.) Karşılaştırma: 13a/11, 38b/7.

ķ. idebil- Karşılaştırabilmek: 124a/10, 125a/12.

ķ. it- Karşılaştırmak: 119a/10, 126a/10, 159b/12, 210b/3.

ķ. olun- Karşılaştırılmak: 11b/1, 30b/5, 57b/5, 99a/10, 144a/4.

ķ. olun- krş. **ķ. olun-**: 242b/4.

kıymet(A.) Değer: 107a/3, 145a/2, 239a/4.

kız Kız: 74b/10, 230a/12.

ķ. ķarındař Kız kardeş: 73a/3.

ķi(F.) Ki(Bağlama edatı): 15b/13, 17a/4, 28b/8, 30a/1, 68b/1.

ķifāyet(A.) Yeterli olma, yeterlilik.

ķ. it- Yeterli olmak: 152b/4.

ķim **1.** Bağlama edatı(ķi): 3a/7, 205a/4, 232b/9. **2.** Bağlama zamiri: 2b/2, 24b/3 **3.** Belirsizlik zamiri: 20a/9, 98a/10, 73b/7. **4.** Soru zamiri: 72a/13.

ķimi Bazısı: 67a/12, 67a/13, 67b/1.

ķimesne Kimse, ķiři: 43b/10, 67a/7, 168b/10, 197b/6.

ķimhā(F.) Kemhā, ipekli kumaş: 226a/6, 226a/10.

ķirām(A.) Kerem sahipleri, yūce insanlar: 1b/7, 219a/13.

ķirpās(F.) Pamuklu veya keten bez, ķirbās: 226b/8, 226b/11, 227a/13.

ķise(F.) Kese, kūçük para çantası: 16a/8, 33b/6, 49b/6, 50a/11, 50a/8.

ķiři şahıs, kimse, insan: 40b/10, 54a/12, 63a/7, 213a/2.

ķitāb(A.) Kitap: 2b/6, 3b/13, 67b/3, 79b/10.

ķitābet(A.) Yazma: 9b/9, 69a/12, 133b/8, 183a/1, 238a/3.

ķ. ol- Yazılmak: 10b/2, 37b/5, 58b/2, 151a/11.

ķ. olun- krş. **ķ. olun-** : 10a/1, 101a/2.

ķ. olun- Yazılmak: 21a/13, 101a/5, 117a/7.

ķ. olunur ol- Yazılmak: 199b/12.

ķ. olmalu ol- Yazılmak: 67b/3.

ķ. olur ol- Yazılmak: 50a/2.

ķo- **1.** Ŗlūp ardında bırakmak: 73b/13, 230a/3. **2.** Bırakmak: 166a/8.

ķoy- **1.**Bırakmak: 232a/10. **2.** Yerleştirmek: 219b/4.

kūçek(F.) Kūçük:36b/6.

ḳudret(A.) Güç: 130b/6.

ḳumāş(A.) Dokuma bez: 29b/11, 138b/12, 179a/2, 188a/7.

ḳurb(A.) Yakınında: 218a/1, 222a/7.

ḳūşiş(F.) Çalışma, çaba.

k. it- Çalışmak, çabalamak: 61b/7.

ḳübrā(A.) Daha büyük: 38a/1, 55a/5.

ḳüllī(A.) 1. Genel: 2a/10, 34b/9, 154a/8. 2. Tamamen, bütünüyle: 80a/6, 136a/4.

ḳüllıyyāt(A.) Bir şeyin bütünü, hepsi: 3b/3.

ḳüh(A.) Bir şeyin aslı, hakikâti, özü: 106b/5, 126b/12, 135b/13.

ḳüsūr(A.) Artan bölümler, geriye kalan bölümler, kesirler: 108b/13, 114a/12, 132b/5.

ḳüsūrāt(A.) Bir birimin bölündüğü eşit parçalardan birini veya birkaçını anlatan sayılar, kesirler: 100b/5, 109a/3, 115b/11.

ḳütüb(A.) Kitaplar: 177a/1.

-L-

lā-büdd(A.) Zorunlu, gerekli: 51a/8, 130b/5, 182a/1, 242a/9.

lafz(A.) Söz: 68b/7, 200a/1.

la‘l(A.) Kırmızı ve değerli bir süs taşı: 239b/10, 240b/10, 241b/1.

laṭıf(A.) Hoş, güzel: 242b/10.

lāyık(A.) Yaraşır, lâyük: 98a/11.

lā-yu‘add(A.) Sayısız: 100a/12.

lā-yu‘add ve lā-yuḥşā Hadsiz hesapsız, çok fazla: 100a/2

lā-yuḥşā(A.) Sayısız: 100a/12.

lāzım(A.) Gerekli: 48b/7, 65a/2, 107a/9, 144a/8, 177a/3.

l. gel- Gerekmek: 28a/12, 63a/13, 116a/11, 198a/13.

lebīb(A.) Zeki, akıllı, kavrayışlı: 80a/4.

lek(k) (F.) Yüz binin on katı değerinde para: 16a/1, 15b/12.

levāzım(A.) Gerekli olan şeyler: 126b/4, 178a/1.

leyl(A.) Gece: 4b/4.

l. ü nehār Gece gündüz: 4b/4.

libās(A.) Giysi, metinde benzetme yapılarak “konu, başlık” anlamında kullanılmıştır: 90a/6.

lidre(Yun.) 1. Bir kantarın 1/176’sı veya 100 dirhemlik ağırlık ölçüsü: 6a/5, 153a/1, 154a/3, 155b/3. 2. İpeğin tartılmasında kullanılan 120 dirhemlik bir ağırlık ölçüsü: 161a/11, 161b/5, 231b/2.

lidreten Lidre olarak: 164a/4.

li’ecl-il(A.) İçin, ...den dolayı.

li-ecli’l-cāme Elbise olarak: 234b/11.

li-ecli’l-engüşteri Yüzük olarak: 234b/10, 233b/4.

li-ecli’l-fülūs: Fülūs olarak: 134b/2.

li-ecli’l-küsūr: Kesirli olarak: 109b/6, 132b/11, 164b/5, 187a/8, 241b/8.

luṭf(A.) İyilik, iyi davranış: 4a/11, 4b/4.

lodra(Yun.) Bir kantarın 1/100 veya 176 dirhemlik ağırlık ölçüsü, Arapça rıtl ile eşanımlıdır: 153a/2, 153b/1, 154a/4, 160b/11.

lodraten Lodra olarak: 6a/4, 156a/1.

lüle(F.) Çeşme, musluk gibi şeylere takılan küçük boru: 199a/2, 199a/6.

-M-

ma’a(A.) İle, birlikte: 5b/4.

ma’a küsurü’z-zirâ Zirâ kesirleriyle: 5b/11.

ma’a ziyâdetin Fazlasıyla, bolca: 60a/12.

ma’al-âḥād(A.) Birler basamağı olarak: 66a/1.

ma’al-keylecât(A.) Kîle olarak: 146a/9, 5b/12.

ma’al-küsūr(A.) Kesirli olarak: 89a/6, 119a/13, 132a/8, 170b/4.

ma’al-sıfır(A.) Sıfırla birlikte: 121b/1.

ma’an(A.) Birlikte, beraber: 156a/4, 199a/8, 202b/13.

mā-baḳīye(A.) Geriye kalan: 73a/10, 72a/9.

mā-baḳīyelü Kalanlı: 71a/9, 71a/11, 72b/12, 73a/13.

mā-bakiyesüz Kalansız: 71a/9, 73b/11, 72b/12, 75a/11.

mā-beyn(A.) İki şeyin arası, ara: 18b/5, 39a/5, 61b/12, 156a/13, 218a/8.

maḍrüb(A.) Çarpılan, bir çarpma işleminde tekrarlanan sayı($6 \times 3 = 6 + 6 + 6 = 18$ işleminde 6 sayısı çarpılan durumundadır.): 22b/2, 52b/8, 122a/12, 189b/8, 221b/3.

maḍrübun fih(A.) Çarpan, bir çarpmada çarpılan sayı veya cebirsel anlatımlardan her biri:($7 \times 3 = 7 + 7 + 7 = 21$ işleminde 3 sayısı 7'nin çarpanıdır.) 25b/2, 52a/12, 119b/11, 180a/5, 186b/10, 191b/1.

m. it- Çarpan olarak kabul etmek: 178a/9, 186b/4, 218b/9, 221b/5.

mādūn(A.) Alt, aşağı, aşağıda: 70a/4, 150b/1, 236b/9.

m. ol- Aşağıda olmak: 145a/7, 121a/4.

mağfūr(A.) Allah tarafından günahları affedilmiş olması için dua edilen kimse: 99a/11.

māh(F.) Ay: 234b/11.

maḥal(A.) Yer: 27a/5, 67b/12, 100b/13, 162b/2.

m. düş- Yeri gelmek: 62a/10, 170b/10, 183a/13.

maḥāric(A.) Paydalar: 63a/7, 171a/1, 175a/9.

māḥaşal(A.) Sonuç, ele geçen: 31a/8, 208a/4.

maḥbūb(A.) Sevilen, sevgili: 3a/2.

maḥdūm(A.) Oğul: 4a/10.

māhir(A.) Becerikli, maharetli: 20a/11, 242a/5.

maḥrec(A.) 1. İslam hukukunda mirasın kaç paya ayrıldığını gösteren sayı: 60a/5. 2.

Payda: 67b/7, 75b/8, 171a/13, 184a/2. 3. Ortak payda: 68b/11, 69a/3, 90a/1.

maḥşūl(A.) Ürün, mahsūl: 185a/2.

maḥşūş(A.) 1. Özel, hususî: 162b/3. 2. Özgü: 206a/5.

maḥz(A.) Tam: 219a/6.

ma'hūd(A.) Bilinen, sözü edilen: 177a/11.

maḥām(A.) Durma yeri, görev yeri: 197a/13, 197a/4, 198b/7.

m.-ı ā'li: Yüksek makam: 197b/6.

maḥsūm(A.) Bölünen: 88b/2, 97a/8, 172a/9, 211a/8.

m. id- Bölünen olarak almak: 89b/3, 195b/13, 200a/8, 202a/12.

māksūmun ‘aleyh(A.) Bölen: 48a/9, 57a/9, 83b/11, 202a/7.

m. it- Bölen hâline getirmek, bölen olarak kullanmak: 88b/5, 95a/4, 209a/13.

maḳūle(A.) Bilimsel olarak sınıflandırılmış, kategori: 33b/9.

ma‘kūs(A.) Ters, zıt: 84a/6.

māl(A.) 1. Para, nakit, hesap işlemlerinde kullanılan bir miktar meblağ: 41b/3, 58a/3, 63b/7, 74b/8, 200b/5, 225b/9. 2. Tüccar eşyası, mal: 224a/5. 3. Varlık, servet: 224a/7, 229a/9

m.-ı bākī Çıkarma işleminin sonucunda elde edilen sayı, kalan miktar: 38a/5.

m.-ı maḳsūm Bölünen mal, bir bölme işleminde bölünen olarak kullanılan para miktarı: 41b/5, 42b/11, 43a/7, 44a/10.

m.-ı mechūl Çift yanlış hesabında bilinmeyen miktar: 89b/9.

m.-ı mefrūz Çift yanlış hesabında bilinmeyenin yerine kullanılan miktar, varsayılan miktar: 88a/1.

m.-ı muḳāṭa‘a Devlete ait bir işletmenin kiralanması sonucunda elde edilen gelir, kira bedeli: 184a/9.

mā-lā-nihāye(A.) Sonsuz: 15b/8.

mālīk(A.) Sahip: 4a/2.

m.-i riḳābü’l-ümem Köle, esir: 4a/2.

ma‘lūm(A.) Bilinen, belli: 23b/6, 131a/10, 197b/7.

m. ol- Bilinmek: 23a/2, 33a/7, 110a/7.

ma‘nen(A.) Mânâca, anlamca: 157a/9, 177a/13, 193a/10, 219a/6.

ma‘nī(A.) Mânâ, anlam: 116a/11, 136b/3, 144b/1, 230a/11.

manzūm(A.) Vezinli, kafiyeli söz, şiir: 79b/11.

manzūme(A.) Şiir: 80b/5, 97b/13.

ma‘rifet(A.) Bilme, biliş: 67a/6.

ma‘rūf(A.) Herkesçe bilinen, tanınmış, belli: 31b/4, 134a/3.

maṣṭakī(A.) Sakız: 160b/3.

maṭbū(A.) Hoş, makbul, latif, güzel: 31a/2.

maṭlūb(A.) Talep edilen, istenilen şey, alacak: 88a/13, 89b/5, 95a/6, 97b/5.

m. ol- Talep etmek, istemek: 11b/6.

maṭrūḥ(A.) Tarh edilmiş, çıkarılmış: 21a/12, 151a/2, 188b/12.
 m. ol- Tarh etmek, çıkarmak: 114b/5.
māyaḥṭāc(A.) İhtiyaç duyulan: 30b/4, 100b/2, 135b/6, 242b/3.
māzāde(A.) Fazla: 17b/6, 111a/11, 139a/5, 156b/7, 157a/9, 169a/12.
maẓmūn(A.) Anlam: 79b/12.
meārib(A.) İstekler: 3b/4.
mebde'(A.) Başlangıç: 22b/6.
mebāliġ(A.) Paralar, akçeler: 195a/2.
meblaġ(A.) 1. Para: 37a/11, 40b/10, 49b/7. 2. Tutar: 53a/6, 65b/12.
mebnī(A.) Bina edilmiş, dayanan: 4b/7, 81a/10.
mechūl(A.) Bilinmeyen, bilinmez: 82a/1, 95a/7, 197b/8, 206b/4.
 m. it- Bir işlemde bilinmeyen olarak kabul etmek: 85a/9, 85b/11.
 m. ol- Bilinmemek: 83a/2, 83a/2, 234a/12.
mechūlāt(A.) Bilinmeyenler: 87a/8, 90a/9.
mecma'(A.) Toplantı yeri.
 Mecma'ü'l-ḳavā'id Kuralların toplandığı yer: 3b/2, 176b/3, 241b/10.
mecmū'(A.) Toplam.
 m.-ı evvel Birinci toplam: 94b/7, 96b/8, 97a/8.
 m.-ı şānī İkinci toplam: 95a/1, 97a/6, 95a/4.
medd(A.) Çekme, çizgi: 38b/6, 47b/3.
 m.-i bāḳī Kalan çizgisi: 38a/12, 44a/5, 55a/2.
 m.-i rādde Sınır çizgisi: 17a/8.
medyūn(A.) Borçlu: 57b/9, 58b/4, 60b/3.
mefhūm(A.) Anlaşılmış: 169b/11.
mefrūz(A.) Çift yanlı hesapta bilinmeyenine yerine varsayılan, farz edilmiş:
87b/13, 93a/10, 96a/3.
megerki(A.) Oysa, meger: 61b/7.
me'hūz(A.) Ahz olunmuş, çıkarılmış, alınmış: 142b/1, 227b/6, 228b/9.
melik(A.) Allah'ın sıfatlarından biri: 2a/2, 4a/5.
memālik(A.) Memleketler, ülkeler.

m. -i ‘Osmān Osmanlı ülkesi: 161b/1.

m.-i Rūm Anadolu: 144b/2.

memlū(A.) Dolu: 148a/4.

m. eyle- Doldurmak: 14b/13.

m. it- Doldurmak: 33a/2, 147a/11, 199a/4.

m. ol- Dolmak: 147b/2, 199a/9, 222b/10.

menāzil(A.) 10 kuralına göre yazılmış sayıların, her rakamının bulunduğu sıralar, basamaklar: 12b/2, 13b/3.

men(n) (F.) Batman; sıvıların, ipeğin ağırlığını ölçmede kullanılan ve bölgelere göre değişen bir ölçü birimidir: 81a/3, 82a/4, 82b/10, 82b/4.

menkūs(A.) Baş aşağı çevrilmiş, tersine dönmüş: 34a/10

mensūb(A.) Bölünen: 48b/11.

mensūbun ‘aleyh(A.) Bölen: 48b/11.

menzil(A.) On kuralına göre yazılmış bir sayının her rakamının bulunduğu sıra, basamak: 10b/5, 12b/9, 13a/12, 14b/9.

m.-i dehüm Onuncu basamak: 7b/11, 9a/2, 10b/2.

m.-i evvel Birler basamağı: 7b/11

m.-i heštüm Sekizinci basamak: 8a/10.

m.-i heftüm Yedinci basamak: 8a/2, 9b/1.

m.-i nühüm Dokuzuncu basamak: 8b/6.

merdümān(F.) İnsanlar, adamlar: 224b/7, 225b/1.

merfū‘(A.) Toplama ve çıkarma işleminde sonuç çizgisi altına yazılamayan 10 sayısından sonraki sayıların onlar basamağına ait olan kısmının üste yazılması, elde: 19a/6, 25b/9, 31a/13, 34b/13.

m. dut- : Bir sayıyı elde olarak kabul etmek: 17b/7, 29b/6, 31a/11.

merfū‘āt(A.) İfade edilen bir kuvvete yükseltilmiş olanlar: 19a/10.

mergūb(A.) Rağbet edilen, aranılan: 31a/5.

merhūm(A.) Allah’ın rahmetine kavuşmuş, ölmüş: 99a/11.

mermūzāt(A.) Remiz ve işaretlerle anlatılan şeyler: 242a/8.

merre(A.) Defa, kere: 10a/1, 10b/1, 9b/11.

mertebe(A.) Derece, basamak: 15b/9, 156a/11.

meşālih(A.) İşler: 72b/7.

mesāyil(A.) Meseleler, problemler: 6a/10, 177a/11, 206a/3.

mesbūk(A.) Geçmiş, arkada bırakılmış: 51b/1, 177a/13.

mescid(A.) Secde edilecek, namaz kılınacak yer.
m.i'l-haram Mekke'de Kâbe'nin bulunduğu en büyük mâbed:1b/4.

meşelā(A.) Misâl olarak, söz gelimi: 23a/7, 69b/1, 202b/13.

mes'ele(A.) Çözülmesi istenen şey, problem: 74a/5, 183b/6, 236a/1.

mesmū'(A.) İştirilmiş, duyulmuş, haber alınmış: 67b/4.

meştūr(A.) Yazılmış, çizilmiş: 200a/2.

meşhūr(A.) Şöhretli, şöhret kazanmış: 79b/10.

meşkūk(A.) Şekk olunmuş, şüpheli: 9b/2, 49b/1, 177b/11, 216a/3.

meşrūh(A.) Şerh olunmuş, açıklanmış: 80b/3, 98b/12, 161a/3, 210b/7.

meşrūt(A.) Koşullu, şartlı: 115b/5.

metā'(A.) Satılacak mal, eşya: 178a/5, 178a/13.

meṭālib(A.) Talep olunan, istenen şeyler: 3b/4, 79b/7.

mevāli (A.) Efendiler: 4a/3

mevārīs(A.) krş mevārīs: 5a/11.

mevārīs(A.) Miraslar, verasetle nâil olunan mülk ve mallar: 5a/11, 70b/7, 77b/13, 80a/11.

mevcūd(A.) Var olan, bulunan: 70a/5, 83b/10, 112a/12, 159a/4.
m. ol- Var olmak, bulunmak: 101a/2, 184a/6, 236b/4.

mevīz(F.) Kuru üzüm: 158b/9, 210b/4, 210a/6.

mevki'(A.) Yer: 138a/1, 27a/2.

mevzū'(A.) Vaz'olunmuş, konulmuş: 134b/8, 157a/11, 176a/6.

mevzūnāt(A.) Tartılı şeyler: 100b/11, 152b/10.

mezād(A.) Açık artırma, mezat: 200b/2.

mezkūr(A.) Zikredilen, anılan: 23b/2, 47b/5, 98b/11, 125b/8.

mezkūrāt(A.) Zikredilenler, anılanlar: 183a/8.

Miftāhü'l-Künüz ve Mısbāh-ı Rumūz Hayreddin Bey b. İbrahim'in eseridir. Muhyeddin Muhammed, bu eserin "Hatayeyn"le ilgili olan on altıncı bölümünü tercüme etmiştir. Bu tercüme yazarın bilinen ikinci eseridir: 99b/3

miāt(A.) Yüzler, yüzler basamağı: 11b/3, 29a/12, 181b/4.

m.-ı uluf Yüz binler basamağı: 7a/7, 15b/5.

m.-ı miat-ı uluf On milyonlar basamağı: 7b/1, 14a/10.

mihmān(F.) Misafir, konuk: 225a/3, 225b/13, 226a/2.

miḳdār(A.) 1. Miktar, ölçü, parça, kısım: 10b/3, 121b/11, 236a/10. 2. Kadar: 15b/7, 42a/5.

mikyās(A.) Ölçü: 67b/5, 156a/10.

min ba'd(A.) Bundan sonra, bundan böyle: 26a/11, 153a/2, 194b/12, 236b/13.

min'el-beşiz ilā haşv Peşizden haşva kadar: 117a/4.

mine's-şihāh ve'l-kūsūr Tamsayı ve kesirlerden: 6a/8, 166a/1.

mine-ş-şa'ir ve'l-kırāt Şa'ir ve kırattan: 102a/13.

minvāl(A.) Tarz, yol, şekil: 73b/9, 125b/5, 143a/3.

minvālce (Belirtilen) tarza göre, o şekilde: 11b/1, 25a/6.

mirāren(A.) Defalarca: 130b/2, 142b/5, 219a/9.

mīrās(A.) Ölenin akrabalarına veya kanunen verilmesi gereken kimseye bıraktığı mal, mülk, para: 78b/5, 71a/1.

mis(F.) Bakır: 236a/4, 237b/7, 238b/5.

mişāl(A.) Örnek: 26b/2, 53b/2, 66b/4, 210a/13.

mişkāl(A.) Yirmi dört kirat ağırlığında bir ağırlık birimi, metinde miskāle dīnār da denildiği belirtilmiştir: 100b/12, 114b/1, 239b/10.

mişl(A.) Benzer, eşit, kat: 72a/10, 91b/1, 230b/6.

mīzān(A.) 1. Sağlama, yapılan hesabın doğru olup olmadığını ölçmeye yarayan bir başka hesap: 51a/1, 52a/6, 53a/12. 2. Tartı, terazi; mizan sözcüğü bu anlamıyla kapanla eş anlamlıdır, satılmak üzere getirilen ipek, yağ, un gibi mallar burada tartılır ve bunlardan resim(vergi) alınırdı: 166a/2, 166a/10, 166b/13.

m.-ı şahī İpek mahsûlünden alınan vergi: 166a/3.

mu'āf (A.) Affedilmiş, ayrı tutulmuş.

m. it- Affetmek, ayrı tutmak: 4b/5.

mu'āmelāt(A.) İşlemler: 81a/10.

mu‘āmele(A.) İşlem: 216b/3.

m. it- İşlem yapmak: 214a/7.

m. ol- İşlem görmek: 215b/11, 215b/12.

mu‘ayyene(A.) Belirli, belirlenmiş.

mufaşşal(A.) Kapsamlı, ayrıntılı: 102b/3.

mufaşşalāt(A.) Ayrıntılı olarak anlatılanlar: 242a/5.

muğāyir(A.) Aykırı, uyuşmaz: 29b/13, 106b/9, 175a/5, 224a/5.

muḥālif(A.) Aykırı, zıt: 29b/12, 59b/12, 82a/9, 171b/10.

m. gel- Uymamak: 57a/8.

Muḥammed Ḥan(A.) II.Mehmet, Fatih Sultan Mehmet: 4a/6.

Muḥammedini’l-Muṣṭafā’(A.) Son peygamber Hz.Muhammed: 1b/5.

muḥāsebe(A.) Hesap yapma: 162b/4, 183a/13, 242a/10.

muḥāsib(A.) Muhasebeci: 98a/11, 116a/3.

muḥāsibān(A.) Muhasebeciler: 16a/5.

muḥāsibīn(A.) Muhasebeciler: 22a/6, 68b/6, 99b/5, 126b/4, 178a/1.

m.-i halef Sonraki muhasebeciler: 9b/7.

muḥāzāt(A.) Aynı hizada bulunma, karşı karşıya gelme: 28b/7, 29b/8.

muḥtāc(A.) İhtiyaç sahibi: 2b/11, 73b/2, 213a/6.

m. ol- İhtiyaç duymak: 71a/3, 98b/4, 176a/9.

muḥtār(A.) Seçilmiş: 17a/3, 20a/12.

muḥtaşar(A.) Kısaltılmış, kısa: 2b/6, 17a/2, 22a/2, 67b/4.

muḥtelif(A.) **1.** Türlü, çeşitli: 12b/1, 12b/2. **2.** Zıt, eşit olmayan: 171a/2, 171a/3.

muḥābele(A.) Karşılık, karşılaştırma: 203b/9.

muḥaddem(A.) Önde giden, üstün: 11b/5, 6b/5.

m. ol- Takdim edilmek, sunulmak: 137a/7.

muḥaddemeyn(A.) Orantılı dört sayı işleminde geçen terimlerden biri, iki öncül: 81b/3.

muḥāṭa‘a(A.) Osmanlı Devletinde devlete ait gelir getiren ticari, zirai veya sınai bir işletmenin bir bedel karşılığında kiraya verilmesi: 183b/7, 184a/10.

m. vir- Bir işin bir bedel karşılığında kiralanması: 183b/8.

muḳayyed(A.) Bağlı.

m.ol- Bağlı kalmak: 56b/12.

muḳtezā(A.) Gereken, lâzım gelen: 162a/13, 193b/3.

m.-yı maḫal Yerine göre: 87a/2, 122a/6, 183b/4.

murabba(A.) Dört köşeli, kare: 20b/4.

murād(A.) İstek, arzu, dilek, maksat: 3b/9, 34a/1, 138b/10, 222a/2.

m. idin- İstemek: 69a/12, 80b/1, 98b/10.

m. ol- İstenmek: 41b/10, 97b/5, 156a/5.

murāğıb(A.) Rağbet eden: 2b/11.

musa‘ar(A.) Fiyatlandırılmış ve vergilendirilmiş mal: 81b/9.(fik. Ter.)

muşāḫabāt(A.) Söyleşiler, konuşmalar.

m. it- Söyleşmek, konuşmak: 2a/7.

muşannif(A.) Kitap yazan, müellif: 1b/8.

mu‘tād(A.) Alışılmış.

m. ol- Alışkanlık hâline getirmek: 136a/3.

mutaşarrıf(A.) Kullanma yetkisine sahip, tasarruf yetkisi olan: 183b/10.

muṭavvel(A.) Ayrıntıya girilmiş, kapsamlı: 28a/13.

mu‘teber(A.) İtibarlı, saygın, hatırı sayılır: 2b/2.

mu‘tī(A.) İta eden, veren: 3a/12, 224a/10.

muvaḫḫık(A.) Başarı kazandıran: 243a/1.

muvaḫḫık(A.) Uygun.

m. gel- Uygun olmak: 56b/10.

mużā‘af(A.) İki kat olmuş, bir kat daha artmış: 95b/2.

m. it- İki kat artırmak: 131b/10.

mübālağa(A.) Pek fazla, abartı: 33a/6.

mübtedī(A.) Yeni başlayan, acemi: 33a/13, 99b/7, 176b/9, 232b/7.

m. ol- Yeni başlamak, acemi olmak: 2b/6, 106b/4, 207b/4.

mücedvel(A.) Çizelge hâline getirilmiş: 21a/6, 81a/13.

mücennes(A.) Eşit paydalı kılınmış, paydaları eşitlenmiş: 193a/6, 193a/9, 193b/1.

m.it- Eşit paydalı kılmak, paydaları eşitlemek: 89a/13, 160b/8, 186b/1, 236b/7.

m.ider ol- Paydaları eşitleyecek olmak: 193a/11, 205b/9.

m.itmelü ol- Paydaları eşitlemek gerekirse: 236b/10.

müdd(A.) Elli şinik ya da yirmi kileye eşit tahıl ölçüğü: 86b/4, 146b/4, 209b/4.

m.-i tām Tam müdd: 150b/1.

müdden(A.) Müdd olarak: 145b/1.

müddet(A.) Süre, zaman.

m.-i medid Uzun süre, uzun zaman: 2a/8.

m.-i sāli Bir yıllık süre: 195a/4.

müdrük(A.) Kavrayan, idrak eden: 233a/6.

mü'eddī(A.) Eda eden, yol açan, sebep olan: 72b/6.

mü'ellif(A.) Telif eden, yazan, yazar: 1b/8, 3b/8.

mü'ellefāt(A.) Telif edilmiş, yazılmış kitaplar, eserler: 79b/10, 99b/2.

müfid(A.) Yararlı, faydalı: 2b/6, 22a/2, 67b/5.

müfred(A.) Basit: 206a/5.

müfredāt(A.) Bilgi dökümleri, bilgilerin ayrıntıları: 3a/3, 16b/1, 58b/12.

müfriḳ(A.) Çıkan, bir başkasından çıkarılan nicelik. $5-2=3$ eşitliğinde 2 çikandır: 38a/4, 40a/7, 54b/9, 55a/10.

müfriḳ minhu(A.) Çıkarılan, eksilen, kendinden bir başkası çıkarılan nicelik. $7-3=4$ eşitliğinde 7 çıkarılındır: 38a/4, 54b/6.

mühimm(A.) Önemli, gerekli: 22a/2.

mühimmāt(A.) Gerekli şeyler: 116a/1, 136a/8, 67a/6.

mülük(A.) Hükümdârlar: 4a/3.

mümāreset(A.) Alışma, el yatkınlığı.

m. it- Alışmak, el yatkınlığı kazanmak: 2a/11.

mümkın(A.) Mümkün, olası: 3a/13, 28b/3, 130a/4.

mümteni'(A.) İmkânsız, olamaz: 30a/6, 71a/2, 233a/4.

münāsib(A.) Uygun: 152b/1.

m. ol- Uygun olmak: 3a/1, 155a/11.

münderic(A.) İçinde bulunan, yer almış(içinde): 130a/3, 236b/1.

münhaşır(A.) Sınırlı: 100a/11, 176b/7, 242a/12.

müntahabāt(A.) Seçilmişler: 62a/9.

müntehī(A.) 1. Sona eren, biten: 236b/12. 2. En son noktadaki: 99b/5 , 99b/7.

mürāca‘at(A.) Başvuru: 193a/3.

mürādif (A.) Uyumlu, uygun: 126b/5.

mürde(F.) Ölü: 73a/1, 79b/5, 229b/5.

mürekkebāt(A.) Bileşikler, oluşturulmuş, meydana getirilmiş olanlar: 3a/4, 11a/5, 16b/1.

mürtezika(A.) Rızıklananlar, ulufe alanlar: 224b/2.

mürvārīd(F.) İnci:109a/5, 239a/2, 241a/7.

müsāfir(A.) Konuk, misafir: 225a/5.

müsāvī(A.) Eşit, denk: 210b/13.

m. ol- Eşitlenmek: 232a/2, 226b/10.

müselles Üç kenarlı, üçgen: 21b/1.

müsemmen(A.) Kıymet biçilmiş veya biçilen kıymet karşılığında satılan şey: 81b/10.

müstağnī(A.) Uzak olan, ihtiyacı olmayan.

m. ol- Uzak olmak, ihtiyaç duymamak: 20a/12, 54a/13, 101a/8.

m. olbil- Uzaklaşabilmek: 54a/13.

müstağrak(A.) Batmış, boğulmuş: 57b/9, 99a/12.

müstaḥikḳ(A.) Hak eden, hak kazanan.

m. ol- Hak etmek: 233a/12, 234b/1.

müstahrec(A.) Çıkarılmış, elde edilmiş: 51a/3.

müstaḳīm(A.) Doğru, düz, dik: 242a/6

müste‘ān(A.) Yardım istenen, Allahın sıfatlarından biri: 243a/1.

müstefīd(A) Yararlanan.

m. ol- Yararlanmak: 2b/7.

müşābih(A.) Benzeyen, benzer: 120b/12.

müşeffī‘(A.) Şefaath eden, Hz. Muhammet için kullanılır: 1b/6.

müşevveş(A.) Karışık, karmakarışık: 9b/9, 61b/3, 135b/10.

müşkil(A.) Zor, güç: 206a/6.

müşkilât(A.) Güçlükler, zorluklar: 177a/5, 242a/5.

müştebih(A.) Şüpheli: 9b/2, 102b/5, 207b/2.

müşterek(A.) Ortak: 184b/7.

müşterî(A.) Satın alan, istekli: 166b/13, 200b/3.

mütâla‘a(A.) Okuma, inceleme.

m. it- Okumak, incelemek: 2b/7.

müte‘addid(A.) Birçok: 57b/10.

müte‘ahhîrîn(A.) Sonradan gelenler, yeni yetişenler: 23a/13.

müte‘allîk(A.) İlgili, ilişkin, bağlı: 20a/10, 70a/13, 180a/13.

müte‘âref(A.) Bilinen: 180b/8.

m. ol- Bilinmek: 163b/13.

mütecâviz(A.) Aşan, geçen, aşkın.

m. ol- Aşmak, geçmek: 10a/1, 67b/4.

m.ü’l-hadd Sınırı aşan: 16a/7, 86b/2.

mütefâvit(A.) Farklı: 40a/13, 98a/4, 195a/12.

müteferriķ(A.) Ayrı: 198a/12.

mütehammil(A.) Dayanabilme, kaldırabilme; sayı eklemeye uygun olma: 42b/2, 122b/3.

müteķaddimîn(A.) Önce gelenler, eskiler: 2b/3, 81a/12, 177a/1.

müteķâ‘id(A.) Emekli: 197b/1.

m. ol- Emekli olmak: 197a/6.

mütemekkin(A.) Yerleşik, oturan: 198b/8.

müteveccih(A.) Dönük, yönelik, bir yere doğru giden.

m. ol- Bir yere doğru gitmek: 201b/13.

müttefik(A.) Uyumlu: 173a/9.

m. ol- Uyumlu olmak, uymak: 171a/2, 173b/12, 174b/2.

müyesser(A.) Kolay olan, kolayca yapılan: 63a/10, 106b/8, 205a/1.

müznib(A.) Suçlu, günahkâr: 2a/1, 243a.

-N-

nādir(A.) Seyrek, az, ender bulunur.

n.i'l-vuķū' Az gerçekleşen: 177a/2.

naķd(A.) Para olarak bulunan servet, nakit: 58b/8, 60b/3.

naķıř(A.) Eksik: 51a/4, 97b/8, 196b/6.

n. gel- Eksilmek, az olmak: 18a/12, 59a/13.

n. it- Eksiltmek, çıkarmak: 42a/1, 91b/12, 201a/3.

n. ol- Eksilmek: 42a/5.

nān(F.) Ekmek: 209a/5, 225b/2, 226a/4.

nān-hā(F.) Ekmek yiyen: 225a/4, 225a/8.

nās(A.) İnsanlar: 2b/10.

nařīb(A.) Pay, hisse, kısımet.

n.-i pak: Temiz hisse: 224b/3.

nazar(A.) Bakma, bakış: 4a/11.

ne **1.** ne...ne bağlacı: 15b/9, 15b/10 **2.** Ne, hangi şey, soru zamiri: 23a/1, 25b/4, 52b/4, 124b/10, 125b/7. **3.** Soru sıfatı: 63b/12, 166b/2.

n'eyle- Ne eylemek, ne etmek: 22a/10, 109b/13, 160a/1, 195a/7, 240b/8.

ne'am(A.) Evet: 71b/12, 71b/13, 72a/2, 72a/3.

nebī(A.) Peygamber: 1b/4.

neden **1.** Soru zamiri: 120a/6, 131b/6. **2.** Soru zarfı: 121b/11, 150b/6, 182a/11.

nefer(A.) **1.** Kişi: 41a/12, 134a/6, 225a/1. **2.** Asker, er: 184b/7.

nefs(A.) Kendi: 198b/13.

n.ü'l-emr Gerçekte, bir işin aslı: 232a/6.

nehār(A.) Gündüz: 4b/4.

nerdübān(F.) Merdiven: 178a/2.

nesne **1.** Şey, nesne: 18b/2, 62a/5, 80b/11, 82b/7. **2.** Hiçbir şey: 18a/12, 61b/11, 102b/4.

netīce(A.) Sonuç. 88a/7, 88b/4, 89a/9.

nev'(A.) Tür, cins, çeşit: 21a/9, 138b/4, 230a/4.

nışf(A.) Yarım, yarı: 35a/12, 78b/12, 125b/3, 163b/8, 237b/13.

n. it- İkiye bölmek, yarısını almak: 186b/11.
ni‘me(A.) Ne güzel: 56b/11.
nice 1. Nasıl: 10b/6, 63a/6, 123b/9, 155a/8. 2. Kaç, ne kadar: 231b/13.
niçe Nice, çok, hayli: 2a/10, 17a/1, 23a/11, 79b/11, 155a/12, 206a/6.
niçün Niçin, neden: 60a/7, 115b/2, 137a/7, 221a/1.
nihāyet(A.) Son: 27b/9, 152a/5, 183b/2.
nīl(F.) Çivit otu: 158a/8.
nīm(F.) Yarı, yarım, buçuk: 54a/4, 137a/12, 226a/12, 238a/3.
nire Nereye: 10b/10.
nisbet(A.) 1.Oran: 123b/1. 2.Bir sayının kendinden büyük bir sayıya bölünmesi: 48b/9, 48b/12, 49a/8, 86a/2, 237b/2.
n. eder ol- Bölmek: 49a/9, 237b/2.
n. itdür- Bölmek: 84a/9, 86a/5.
noḵṣān(A.) 1.Eksik, kusur, hata: 4b/1, 138a/2, 186a/4. 2. Eksiklik: 86a/4, 205b/8.
nuḥās(A.) Bakır: 62b/1.
nuḵre(A.) Külçe hâlinde gümüş: 126b/6, 130a/2, 133b/1, 180a/10, 237b/6.
nuḵūd(A.) Nakitler, paralar: 16a/8.
nūr(A.) Aydınlık, ışık: 71b/9, 220a/5.
nūsha(A.) Yazılmış şey, nüsha: 4a/1, 86a/10.

-O-

oḡlan Oḡul, erkek çocuk: 230a/12.
oḡul Oḡul, erkek çocuk: 230a/3.
oḡı- Okumak: 15a/13.
oḡın- Okunmak: 10b/7, 15a/1.
oḡun- krş. oḡın- 15a/7.
ol 1.Teklik 3. şahıs zamiri ve işaret zamiri: 5b/1, 43a/1, 66b/13, 90a/7, 196a/4. 2. İşaret sıfatı: 2b/2, 42b/6, 67a/9, 89b/7, 195b/3.

ol- 1.Olmak: 2b/4, 13a/13, 15b/11, 27a/2. 2.Mevcut olmak, bulunmak: 3a/6, 10b/4, 17b/9, 25b/3, 29b/3, 38b/4. 3.Bir görev, makam veya nitelik sahibi olmak: 2a/7, 2b/4, 4a/10 4.Kalmak, bulunmak: 2a/9, 206a/10. 5.Meydana gelmek, hasıl olmak: 3b/12, 36/11. 6.Etmek, belirtilen değeri kazanmak: 8a/7, 11a/3, 16a/6, 22b/13. 7. Yapılmak, hesaplanmak: 19b/3, 23b/6, 27a/9, 30b/9, 48b/9. 8.Kabul edilir, mümkün olmak: 40a/12. 9. Anlamına gelmek: 44b/1, 87a/7, 102a/5.

āhir o. (19a/11)

‘āid o. (41a/1)

‘amel o. (51a/3)

‘āmil o. (30a/10)

‘ārī o. (168b/10)

āsān o. (3b/7)

bākī o. (35a/4)

ba‘īd o. (40b/3)

bašt o.(19b/8)

cā’iz o. (145a/2)

cārī o. (199a/3)

cem‘ o. (133b/7)

cüz’ o. (43a/12)

dāhil o. (10b/5)

ḍarb o. (27b/2)

ehemm o. (114b/13)

eksük o. (31a/5)

emr o. (213b/6)

farz o. (34a/13)

feth o. (60a/12)

ḡāfil o. (29b/7)

ḥācet o. (36b/10)

ḥālī o. (10b/6)

ḥarc o. (37a/8)

hāşıl o. (24a/3)
haţţ o. (20a/8)
hāzır o. (200b/3)
ibtidā o. (48a/12)
ifrāz o. (145b/2)
ih̄tiyāc o. (19b/3)
ih̄tişār o. (6b/6)
istih̄rāc o. (23a/6)
ķābil o. (9b/13)
ķādir o. (43b/11)
ķarīb o. (62a/2)
ķavl o. (213a/7)
kesr o. (232a/8)
kitābet o. (9b/6)
lā-büdd o. (207b/3)
mādūn o. (70a/4)
ma' lūm o. (23a/2)
maţlūb o. (11b/6)
mechūl o. (83a/2)
memlū o. (147a/1)
merfū' o. (19a/6)
mevcūd o. (70a/5)
mezād o. (200b/2)
mezkūr o. (210b/5)
mīzān o. (123b/13)
mu' āmele o. (215b/11)
mufaşşal o. (102b/3)
muhtāc o. (57a/4)
muhtaşar o. (23b/4)
muhtār o. (20a/12)

muhtelif o. (12b/1)
muḳaddem o. (137a/7)
muḳayyed o. (56b/13)
murād o. (41b/10)
mu‘tād o. (136a/3)
mutaṣarrıf o. (183b/10)
mübtedī o. (106b/4)
mücennes o. (193b/1)
müdrık o. (233a/6)
mü‘eddī o. (72b/7)
müfīd o. (23b/3)
münāsib o. (155a/11)
mümkin o. (3b/1)
münāsib o. (3a/1)
müsāfir o. (225a/6)
müsāvī o. (210b/13)
müstāgnī o. (20a/12)
müstāgraḳ o. (57b/10)
müstahıḳḳ o. (233a/12)
müstefīd o. (2b/8)
müttefıḳ o. (171a/2)
mütefāvit o. (210b/12)
müteḳā‘id o. (197a/6)
mütemekkin o. (198b/8)
müteveccih o. (201b/13)
müyesser o. (63a/10)
meṣḳūk ve müṣtebih o. (9b/2)
müte‘allıḳ o. (20a/10)
mütecāviz o. (10a/1)
naḳṣ o. (42a/5)

noḵṣān o. (205b/8)
peṣīmān o. (224a/11)
peydā o. (239a/2)
rāst o. (226a/11)
ref^c o. (108b/6)
rūṣen o. (9b/11)
saḥīḥ o. (10b/11)
sebeb o. (3b/12)
ṣerḥ o. (72b/5)
ta‘bīr o. (90a/5)
tafṣīl o. (100a/4)
taḵsīm o. (59b/13)
tamām o. (18b/7)
ṭarḥ o. (27b/7)
taṣadduk o. (224b/1)
taṣrīḥ o. (180b/10)
taẓ‘īf o. (53a/13)
tekrār o. (21a/11)
temīz o. (121b/13)
tesviye o. (232a/5)
teẓekkūr o. (44b/6)
vāḳī‘ o. (4a/13)
vāṣīl o. (230a/10)
vāz‘ o. (2a/12)
vāzīḥ o. (9b/10)
vezn o. (109a/6)
yād o. (172b/5)
zāḥir o. (20a/11)
zā’īd o. (92b/11)
zamm o. (10b/8)

zāyi‘ o. (236a/9)

z̄ikr o. (6a/11)

ziyāde o. (12a/12)

z̄übde o. (242b/3)

olun- krş. **olun-**:

beyān o. (15a/2)

cem‘ o. (19b/2)

farz o. (39a/7)

fikr o. (214a/12)

ihrāc o. (66a/8)

ihtiyār o. (20a/8)

istihrāc o. (30a/8)

şerh o. (86a/9)

kıyās o. (16b/12)

kitābet o. (101a/3)

tarh o. (27b/3)

ta‘bīr o. (34b/4)

tanşīf o. (151b/4)

taşvīr o. (50b/9)

taz‘īf o. (31a/1)

tecnīs o. (206a/3)

vaz‘ o. (21a/5)

yād o. (102a/8)

z̄ikr o. (43b/9)

olun- Olunmak, edilmek:

aḥz o. (102b/4)

‘ayān o. (155b/12)

beyān o. (6a/11)

edā' o. (238b/13)
fehm o. (43b/10)
ḥall o. (206a/6)
ifrāz o. (15b/1)
ih̄tişār o. (12a/2)
ittılā' o. (2b/2)
ḳaşr o. (62a/3)
ḳayd o. (162b/2)
ḳavl o. (213a/1)
murād o. (64b/4)
ta'bīr o. (9b/4)
tafşıl o. (13b/13)
taḥrīr o. (4a/8)
takdīm o. (6b/4)
taşrīḥ o. (137b/2)
taşvīr o. (28a/13)
tecvīz o. (180b/7)
tedāḥül o. (162b/1)
tefrīḳ o. (55a/11)
te'hīr o. (34a/1)
tekrār o. (169b/12)
telhīş o. (170b/11)
vaż' o. (25b/9)
zīkr o. (7b/13)

on On: 15b/6, 70b/7, 94a/9, 162b/11.

on biñ biñ On bin kez bin, yüz kez yüz bin yani on milyon: 8a/13, 8b/1.

on biñ kez biñ On milyon: 8b/1, 8b/2, 8b/3.

on biñ kez yüz biñ Bir milyar: 7b/7, 9a, 9a/10, 9a/3, 9a/6, 13a/10.

on biñ kez yüz biñler Milyarlar basamağı: 14b/5.

on birinci On birinci: 152b/7, 57b/7.

on bişinci On beşinci: 80b/13.

on dördünci On dördüncü: 164a/4.

on ikinci On ikinci: 156a/2, 62b/13.

on ikişer On ikişer: 186a/7, 189a/9.

on kez yüz biñ Bir milyon: 8a/3, 8a/5, 8a/7, 8a/7, 13a/3.

on kez yüz biñler Bir milyonlar basamağı: 7a/10, 14a/7.

on tokuzar On dokuzar: 235a/10.

on üçünci On üçüncü: 67a/4, 161a/10.

onuncu Onuncu: 9b/4, 50b/13, 146a/10.

otuz Otuz: 18a/1, 65b/7, 112a/5, 161b/3, 223a/4.

otuz beşer Otuz beşer: 149a/12.

otuz biñ kez biñ Otuz milyon: 8b/5.

otuz biñ kez yüz biñ Üç milyar: 9a/13.

otuz ikişer Otuz ikişer: 140a/3, 140b/3, 141a/5, 141b/5.

otuz kez yüz biñ Üç milyon: 8a/9.

otuzar Otuzar: 232a/9.

o.ar biñ Otuzar bin: 49b/7, 50a/6.

-Ö-

‘ömr(A.) Hayat, ömür: 79b/12, 80a/2, 80a/4.

‘öşr(A.) Onda bir: 65b/12, 66a/2, 149a/1, 150b/4, 215b/9.

öte Uzakta olan: 201b/11.

-P-

pā-bend(F.) Ayak bağı: 232b/6.

pāre(F.) Parça: 22a/8, 98a/1, 186a/6, 192a/13, 225b/11.

pāye(F.) Derece, rütbe, basamak: 178a/2.

penc(F.) Beş: 125b/6, 149a/6, 163b/9.

penc sub Yedide beş, 5/7: 203b/4, 235b/6.

penc sümn Sekizde beş, 5/8: 121a/8, 163b/9, 163b/11.

penç(F.) krş. **penc:** 116b/2, 121a/7, 159b/13, 228b/7.

pes(F.) 1.Bu sebepten, bundan dolayı: 2b/11, 80a/6, 107b/1. 2.Öyleyse, imdi: 14b/9, 22a/1, 40b/13. 3.Sonra: 32b/10, 47a/10. 4.Yeterli: 11b/1.

pesendide(F.) Beğenilmiş, seçilmiş: 99a/12.

peşimān(F.) Pişman.

p. ol- Pişman olmak: 224a/11.

peşiz(F.) Küçük para, akçe, mangır;dirhemin alt birimlerinden bir ağırlık ölçüsü : 116a/12, 128a/10, 150b/4, 163b/2, 205b/8.

peydā(F.) Meydanda, açıkta.

p. it- Meydana getirmek, ortaya çıkarmak: 97b/13, 236a/6.

p. ol- Meydana gelmek, yapılmak: 239a/2.

peyk(F.) Ulak: 201b/10, 202a/1, 202b/12.

pīş-ter(F.) Daha büyük: 40a/5, 48b/13, 171a/4.

pul(F.) Dirhemin sekizde biri değerinde küçük para: 119b/3, 119b/4, 119b/5.

-R-

rābi‘(A.) Dördüncü: 12b/9, 45b/9, 83a/12, 119a/10.

rābi‘an(A.) Dördüncü olarak: 29a/9, 53b/3, 75a/6.

rābi‘ ‘aşer(A.) On dördüncü: 5a/10, 6a/5, 70b/6, 164a/3.

rabṭ(A.) Bağlama.

zabṭ vü r. Kontrol altına alma, kontrol etme: 9b/12.

zabṭ ve r. it- Kontrol altına almak, kontrol etmek: 135b/13.

rāci‘(A.) Hakkında, ilişkin: 187a/12, 189a/1, 190b/4.

rādde(A.) Çizgi: 19a/5, 25b/5, 32a/12, 44a/12, 65b/5.

r.-i yekūn Toplama çizgisi: 58b/13.

radīyallāhü ‘anh (A.) Allah ondan razı olsun: 71b/9.

rahm(A.) Acıma, esirgeme, koruma.

r. it- Acımak: 4a/13.

rahmet(A.) Acıma, esirgeme, Allah'ın kullarına olan ihsânı: 99a/12.

r.i'l-lahi Allah'ın rahmeti: 2a/2.

rakam(A.) Matematikte sayıları göstermek için kullanılan işaretlerden her biri: 15a/2, 15b/6, 25a/9, 102a/9.

rāst(F.) Doğru.

r. gel- Uygun düşmek, doğru olmak: 56b/13, 59b/9, 61a/6.

r. ol- Uygun olmak: 226a/10.

r. ve şahih ol- Doğru olmak: 69a/10.

rebî'i'l-evvel(A.) Arabî ayların üçüncüsü: 243a.

recā(A.) İstek, dilek: 4a/11.

redd(A.) Geri döndürme, çevirme.

r. eyle- Bir sayıyı veya işlemi daha kısa ve yalın bir duruma getirmek, sadeleştirmek, indirgemek: 23b/9, 24a/8, 24b/12.

r. it- Sadeleştirmek, indirgemek: 23a/5, 23a/7, 23a/8, 23a/9.

ref'(A.) Bir kuvvete yükseltme.

r. it- Bir kuvvete yükseltmek: 34b/12.

r.ol- Bir kuvvete yükseltilmek: 108b/5.

re's(A.) Baş, âdet, tane.

r.-i mâl Ana para, sermaye: 195b/1, 231b/13, 232a/7.

resm(A.) 1. Herhangi bir maldan devlet adına tahsil edilen vergi: 166a/1, 166a/13, 166a/6, 167a/1, 167a/11, 168a/7, 170a/9. 2.Yazma, çizme: 12a/7.

r. it- Yazmak, çizmek: 12a/7.

resûl(A.) Elçi, peygamber

r.i's-şakaleyn İnsan ve cinin peygamberi, Hz. Muhammed: 1b/3.

ribh(A.) Kâr, kazanç: 195a/5, 196b/12, 217a/4.

riqāb(A.) Boyunlar: 4a/2.

risāle(A.) Kitap: 2b/13, 3b/6, 62a/7, 176b/3, 242b/12.

rişte(F.) Bir zira'ın on binde biri kadar olan uzunluk ölçüsü: 136b/2, 139b/7, 142a/1.

rub'(A.) Dörtte bir, çeyrek: 36b/8, 103b/5, 142a/9, 198a/6, 241b/4.

rub'eyn(A.) İki tane dörtte bir, yarım: 104a/10, 105a/9.

rūşen(F.) Açık, belli: 3b/5, 99b/11, 106b/6, 161a/3, 238b/12.

rü'ūs(A.) 1.İslâm hukukunda mirastan pay alan insan sayısı: 72b/1, 72b/2.
2.Başlar, kafalar: 84a/3, 84a/5, 85a/7.

-S-

sā'at(A.) 1.Saat: 199a/4, 199a/9, 200a/7, 202b/13. 2. Zaman, vakit: 242b/11.

sābıkan(A.) Daha önce, bundan önce: 6b/8, 27b/1, 80b/2, 126b/12, 169b/10.

sābi'(A.) Yedinci: 5a/2, 5b/9, 13a/2, 34a/4, 136a/5.

sābit(A.) Sabit, değişmeyen: 58b/11, 59b/9, 61a/10.

sādis(A.) Altıncı: 5a/1, 12b/13, 30b/6, 132a/4.

sādis 'aşer(A.) On altıncı: 6a/8, 87a/4, 170b/2.

sādisen(A.) Altıncı olarak: 56a/3.

şāğır(A.) Küçük, ufak: 222b/4, 230a/12, 230b/3.

şahābe(A.) Hz. Muhammed'i görmüş ve kendilerinin sohbetlerinde bulunmuş olan mümin kimse: 219a/13.

şāhib(A.) Sahip: 73b/6, 78a/2, 79a/8, 229b/10.

ş.-i farz Mirastan pay alan kimse: 72a/12, 73a/2, 74b/9, 78a/2.

şāhiblü Sahipli: 73b/6.

şāhib-beyzā(A.) Yumurta sahibi: 219b/6.

şāhih(A.) 1. Doğru: 51a/7, 185b/12. 2.Tam(sayı): 44b/12, 70a/11, 117b/12, 166a/12.

s. ol- Tam ve doğru olmak: 10b/11, 57a/7, 96b/1, 137b/13, 241a/4.

şahrā(A.) Kır, ova: 208a/10.

sa'id(A.) 1.Uğurlu: 4a/1. 2.Allah'ın rızasına ermiş olan: 99a/11.

sāyir(A.) Sâir, diğer, başka: 31a/2, 59b/11, 123b/1, 136a/4, 177a/6.

sā'ilān(A.) Akanlar, cereyan edenler, meydana gelenler: 201a/1, 201a/4, 221a/1, 224b/5.

sakaleyn(A.) İnsan ve cin: 1b/3.

saķāmet(A.) Yanlılık: 51a/10, 77b/10, 196a/9, 196b/7, 238a/7.

saķīm(A.) Yanlış: 51a/7, 51b/3, 185b/12.

sāl(F.) Yıl: 214b/1, 214b/2, 214b/3, 215b/5, 215b/6.

şalāt(A.) Hz. Muhammed'e yapılan dua: 1b/3.

şalīb(A.) Haç: 81a/13.

sālīs(A.) Üçüncü: 20b/2, 81b/7, 155a/13, 185b/5, 214b/3.

sālīs 'aşer(A.) On üçüncü: 5a/9, 6a/4, 67a/3.

salīsen(A.) Üçüncü olarak: 29a/1, 52b/11, 75a/5, 199b/8.

sālīyâne(F.) Salyâne, Osmanlı'da bazı topraklardan elde edilen hasılatla o çevrenin memur ve görevlilerine ödenen ücret: 184b/8.

sāmin(A.) Sekizinci: 5a/3, 5b/10, 13a/4, 37a/5, 138a/11.

saña Sana, sen şahıs zamirinin datif hâli: 32b/7, 72a/4, 90a/7, 127b/2, 152a/9.

sānī(A.) İkinci: 12b/6, 63b/7, 93b/4, 185b/4, 228b/6.

sānī 'aşer(A.) On ikinci: 6a/2, 155b/13.

sāniyān(A.) İkinciler: 195b/10(saniyan mı olmalı)

sāniyen(A.) İkinci olarak: 28b/11, 52a/6, 75a/3, 92a/10, 199b/8, 225a/9.

saṭr(A.) Satır: 22a/11, 37b/13, 38a/1, 63b/6, 63b/7.

s.-ı māl Sonuç satırı: 22b/1.

sebeb(A.) Sebep, neden: 6b/8, 43b/12, 70b/3, 135a/13, 194a/8.

s. ol- Neden olmak: 3b/12.

sebīke(A.) Külçe: 62a/12, 62b/3.

sefer(A.) Yolculuk.

s. it- Yolculuk etmek: 201b/10.

sehm(A.) Pay: 171a/10, 173a/11, 232b/10, 232b/13.

s. it- Paylaştırmak, pay etmek: 34a/7, 232b/10.

sehv(A.) Yanlış: 4a/12, 20a/11, 46b/9, 216a/2, 221a/11.

s. it- Yanlış yapmak: 100a/7.

s. ol- Yanlış olmak: 19a/7.

sekiz Sekiz: 12a/11, 67b/11, 107b/3, 160a/5, 225a/6.

sekizinci Sekizinci: 37a/6, 138a/12.

seksen Seksen: 46b/3, 78b/8, 79a/3, 202b/5.

selām(A.) Selâm: 1b/3.

selāse(A.) Üç: 20a/9, 195b/5, 214a/11, 214b/4, 214b/13.

selef(A.) Bir görevde başka birinden önce bulunmuş kimse: 12a/7, 51a/9, 100b/2, 176b/11, 220a/10.

semā‘(A.) İşitme, duyma: 28b/2, 30b/1, 102b/6, 130b/3, 219a/12.

semen(A.) Değer, tutar: 200b/6, 200b/8.

sen Sen, ikinci tekil şahıs zamiri: 80a/3, 115b/7, 172b/5, 197b/9, 237b/4.

sene(A.) Yıl: 214a/11, 214b/4.

senūn Senin, ikinci tekil şahıs zamirinin genitif hâli: 197a/12.

setr(A.) Örtme, kapama, gizleme.

s. it- Örtmek, gizlemek: 4b/1, 4b/4.

şıfır(A.) Sıfır: 18a/10, 39a/13, 61a/8, 107a/5, 111a/11.

şıfr(A.) krş. **şıfır**: 18a/3, 122b/9, 152a/4.

şihāh(A.) Tam sayılar: 3a/4, 62b/7, 100a/9, 133b/13, 174a/4.

şihhat(A.) 1.Doğruluk: 52a/1, 131b/6, 160b/13, 196a/9. 2. Sahihlik, tam sayı: 44b/13.

sırr(A.) Gizli tutulan şey, sır: 241b/13.

si(F.) Üç.

si hūms Beşte üç(3/5): 173b/12, 174a/13.

si rub‘ Dörtte üç(3/4): 173a/10, 173b/10.

si sub‘ Yedide üç(3/7): 171a/10, 171b/2, 172b/13.

si sümn Sekizde üç(3/8): 118a/3, 122a/7.

sihām(A.) Hisseler: 41a/13, 59a/11, 72b/2, 185b/12, 196a/13.

sikke(A.) Para, madenî para, akçe: 16a/12.

si‘r(A.) Narh, pazarda satılan mallar için resmî makamların belirlediği fiyat: 81b/10, 209a/5, 209a/7, 209b/3, 210a/1, 210a/12.

siyāk(A.) Sözün gelişi: 205a/6.

siyākāt(A.) Devlet dairelerindeki resmi yazışmalarda, özellikle mali işlerde kullanılan eski bir yazıdır. Siyakat yazısının bu amaçla tercih edilmesinin en önemli sebebi çabuk yazılması ve kısalığıdır. Siyakat rakamları da siyakat yazısı gibi

kısaltılarak oluşturulmuştur. Bu kısaltmada sayıların Arapça karşılıklarının esas alındığı bilinir: 6b/2, 8a/3, 11b/7.

siz Siz, ikinci çoğul şahıs zamiri: 197a/8.

şoñra Sonra: 11a/4, 52a/11, 98b/6, 175a/9, 242a/11.

şorıl- Sorulmak: 82b/1, 145b/12, 207a/7, 223b/7.

söylen- Söylenmek, anlatılmak: 37a/3.

söz Söz, kelâm: 201a/5.

şu Su: 199a/2, 206a/10, 222a/10, 222b/10.

su'âl(A.) Soru: 191a/1, 197a/7, 236a/10, 236b/1, 236b/3.

s. it- Sormak: 178a/3, 187b/4, 194b/8, 209b/13, 239a/1.

su'âlât(A.) Sualler, sorular: 199a/12, 199b/2.

sub'(A.) Yedide bir: 79b/13, 88a/2, 88b/9, 171a/10, 235b/12.

suğra(A.) En küçük: 54b/9, 55a/5.

sultân(A.) Padişah, hükümdâr: 4a/2, 4a/5, 4a/5, 4a/5.

şüret(A.) 1. Şekil, bir sayının rakamla yazılma biçimi: 12a/7, 162a/6, 144b/11, 136b/12. 2.Yöntem, tarz, yol: 20a/7, 28a/13, 32a/6, 62a/2, 98b/4. 3.Örnek: 96b/13, 97a/3.

şurre(A.) Para kesesi: 16a/8, 16a/9.

süds(A.) Altıda bir: 67b/9, 108b/6, 112b/8, 169a/2, 200a/3.

südsân(A.) İki tane altıda bir, yani altıda iki: 77a/3.

südüs(A.) krş. **süds**: 68a/4, 76b/11, 103a/11, 107b/10.

südüsân(A.) krş. **südsân**: 76a/4, 76b/11.

süls(A.) Üçte bir: 67b/8, 74b/1, 111b/8, 163a/1, 231a/2.

s. it- Üçte birini almak: 89a/10, 89b/1.

sülsân(A.) Üçte iki: 77a/3, 199b/8, 199b/10, 230b/13.

sülüş(A.) krş. **süls**: 64a/12, 76b/11, 105a/2, 115a/7.

sülüşân(A.) krş. **sülsân**: 72a/8, 75b/9, 77a/1.

s. it- Üçte ikisini almak: 73b/5.

sülüseyñ(A.) Üçte iki: 102a/4, 105a/1, 106a/7, 107b/11.

sümme(A.) Tekrar ve tekrar: 1b/3.

sümn(A.) Sekizde bir: 36b/13, 74a/1, 103a/5, 163b/8, 213b/8.

sürh(F.) Kırmızı mürekkep: 101a/4, 101a/6.

-Ş-

şāhi(F.) Padişahlık, hükümdarlık: 161b/2, 208a/12.

şahş(A.) Kişi, şahıs: 37b/1, 67a/10, 134b/5, 210b/10.

şa'îr(A.) Arpa tanesi, ağırlık birimi olarak bir miskalin 1/96'sına denktir. Ortalama olarak 0,05 gr'dır: 102b/7, 116a/12, 143b/3, 163b/3, 236b/10.

ş. it- Bir ağırlığı şa'îr birimine çevirmek ya da şa'îr türünden ifade etmek: 236b/11.

şa'îrât(A.) Üç arpa, krş. **şa'îr**: 102b/9.

şa'îreyn(A.) İki arpa, krş. **şa'îr**: 102b/8.

şart(A.) Hâl, durum: 60a/10.

şatranc(A.) Satranç oyunu ve bu oyunun oynandığı tahta: 32b/12, 33b/8.

şeb(F.) Gece: 225a/3.

şebāb(A.) Gençlik: 2a/4.

şefî'(A.) Şefaath eden, bir suçun bağışlanması için aracılık eden: 1b/6.

şehid(A.) Şehit: 99a/11.

şehir(F.) Şehir: 202b/13.

şekil(A.) Krş. **şekl**: 83a/9.

şek(k)(A.) Şüphes: 207b/2, 219a/10.

şekl(A.) 1. Biçim, şekil: 8a/4, 54a/6, 81a/13, 102a/4. 2. Sayı: 21a/7, 63b/12. 3. Tür, çeşit: 38b/2, 42b/4, 65a/4.

şekleyn(A.) İki şekil: 18b/7, 18b/8, 27a/12, 85b/10.

şem'(A.) Mum.

ş. eyle- Aydınlatmak: 3a/10.

şemmecük Az bir miktar, pek az: 33a/7.

şer'an(A.) Şeriat hükmünce, şeriata uygun olarak: 230b/7.

şerh(A.) Açıklama.

ş. olun- Açıklanmak: 86a/9.

ş. olmalı ol- Açıklanacak olmak: 72b/5.

şerif(A.) Şerefli, kutsal: 2a/11, 2b/9, 3a/12, 79b/12.

şerik(A.) Ortak.

ş. ol- Ortak olmak: 194b/12.

şer'(A.) Şeriat.

ş.'i-ş şerif İslâm şeriatı: 70b/9, 74b/6, 219b/9.

şettā(A.) Değişik, türlü, çeşitli: 6a/10, 152b/2, 177a/10, 206a/3, 241b/11.

şey'(A.) Nesne, şey: 30b/8, 68a/7, 142b/4, 150a/13, 197b/13.

şeyhūhet(A.) İhtiyarlık: 2a/5.

şıkk(A.) Kısım, bölüm: 4b/7, 4b/7, 54a/9, 155a/13, 176b/13.

şiddet(A.) Şiddet: 219b/5.

şimden girü Bundan sonra: 43b/12.

şimdi Şimdi: 75a/12, 75b/7, 131b/3, 186b/6, 188a/6.

şimdiki İçinde bulunulan zaman, şu anki: 16a/4.

şinik(Yun.) Keylececin dörtte biri kadar olan tahıl ölççeği: 144b/3, 150b/1, 151a/4.

şi'r(A.) Şiir: 4b/3, 80b/6.

şol 1.Şu, o(işaret zamiri): 17a/2, 22a/1, 50b/8, 101a/1. 2.Şu, o(İşaret sıfatı): 3a/4, 21a/12, 57b/9, 73a/13.

şöyle Şu şekilde: 11b/13, 30a/2, 60b/7, 102b/7, 221b/8.

şuña Şuna: 51a/2.

şunlar Şunlar: 3b/4.

şümül(A.) 1.Kapsama, içine alma: 29b/9, 32b/3. 2.Ait olma, ilgisi olma: 126a/5.

şümüliyyet(A.) Kapsamlılık: 62a/5, 145a/5, 219a/9.

-T-

tā(F.) -e kadar: 7b/11, 9b/1, 23b/6, 51b/8.

tā ki diye, için: 3b/7, 4b/3, 27a/6, 38a/9.

tab'(A.) Yaradılış, huy: 220a/8, 242a/6.

ta'bir(A.) İfade, anlatma: 40b/6, 80a/9, 99b/11,130b/2, 176a/8.

t. it- İfade etmek, anlatmak, açıklamak: 49b/3, 122a/6, 146b/3, 183b/6, 216a/8.

t. itmelü ol- İfade edilmek, açıklanmak: 43a/8.

t. ol- İfade etmek, söylemek: 90a/5, 102b/4, 175a/12.

t. olun- krş. **t. olun:** 33b/4, 130b/1, 171a/7, 193b/4.

t. olun- İfade edilmek, söylenmek: 70b/2, 98b/8, 106b/6, 176b/12, 238b/12.

ta'birāt(A.) Tabirler, ifadeler: 135b/9.

tafşil(A.) Ayrıntılı açıklama: 28a/12, 38a/7, 70b/1, 142b/5, 238b/12.

t. it- Ayrıntılı biçimde açıklamak: 41a/3, 67b/6, 102b/2, 219a/11.

t. ol- Ayrıntılı biçimde açıklanmak: 100a/4.

t. olun- Krş. **t. olun-**: 13b/3, 100b/3, 176b/11.

t. olmalı ol- Ayrıntılarıyla açıklanacak olmak: 86b/1, 242b/8.

t. olun- Ayrıntılı biçimde açıklanmak: 50b/9, 90a/11, 106b/1, 135b/6, 177a/9.

tafşilāt(A.) Ayrıntılı açıklamalar: 86a/8, 98b/3, 135b/8.

tağlīt(A.) Hataya düşme, yanılma: 54a/11, 120b/12, 232a/1, 232b/8.

tağyir(A.) Değiştirme: 204b/12.

tahfif(A.) Kolaylaştırma: 11b/7.

tahmīs(A.) Beşte birini alma, beşe bölme: 5a/8, 62b/12, 63a/1, 63b/2.

tahrîr(A.) Yazma.

t. olun- Yazılma: 4a/8.

taht(A.) Alt: 17a/7, 64b/1, 102a/11, 163b/3, 216b/1.

tahtındaki(A.) Altındaki: 17b/4, 19a/8, 34b/3, 35a/11.

taḫaddüm(A.) Öncelik, öne geçme: 6b/8.

taḫāt(A.) Güç, kuvvet: 12a/1, 16b/10.

taḫdīm(A.) Öne geçirme.

t. it- Öne almak: 63a/12.

t. olun- Öne alınmak: 137a/11.

t. olun- Öne alınmak: 6b/4.

- taḳdīm te'hīr(A.)** Belli bir düzene göre sıralama: 135a/12, 137b/5.
- taḳdırce** Bu durumda, böyle olunca: 41b/12, 86a/11, 155b/6, 208a/13, 239a/9.
- taḳsīm(A.)** Bölme işlemi: 5a/6, 40b/8, 131b/12, 185b/5, 224a/3.
- t. eyle-** Bölmek: 168a/2.
- t. ider ol-** Bölecek olmak: 44a/3, 49a/4, 135a/5, 135b/1.
- t. it-** Bölmek: 33b/5, 120a/8, 154a/9, 175a/2, 239b/12.
- t. itmelü ol-** Bölecek olmak: 36b/8.
- t. ol-** Bölünmek: 83a/9, 85b/13, 89a/6.
- t. olun-** Bölünmek: 33b/7, 70b/10, 194a/9.
- t.-i ğuramā'** Bir borçlunun terekesini alacaklıların borç miktarları nispetinde aralarında taksim etmek, borçlunun malının alacaklılar arasında bölünmesi: 57b/6.
- t.-i kūçek** Bir bölme çeşidi: 36b/6.
- taḳsīmāt(A.)** Bölme işlemleri: 33b/8, 59b/11, 61b/10, 135b/5, 240b/1.
- ṭaleb(A.)** İsteme.
- t. it-** İstemek: 213a/4.
- tālīeyn(A.)** Orantılı dört sayı işleminde iki ek, ekler: 81b/5.
- ta'līm(A.)** Öğrenme: 115b/9, 222a/3.
- tām(m)(A.)** Bütün, eksiksiz, noksansız: 54a/12, 66b/3, 130b/6, 138b/8, 144b/13.
- tamām(A.)** Tamam, tam, eksiksiz: 20a/11, 42b/11, 51a/4, 109a/2, 200b/8.
- t. gel-** Tamamlanmak, bitmek, sona ermek: 17b/13.
- t. ol-** Tamamlanmak, bitmek, sona ermek: 45b/5.
- t. olun-** Tamamlanmak: 44b/11.
- tamāmen(A.)** Bütünüyle, eksiksiz olarak: 29b/4, 162b/7, 217a/7.
- tanşīf(A.)** Yarı yarıya bölme, iki eşit kısma ayırma: 5a/2, 34a/10, 53b/13, 121b/13, 190a/2.
- t. it-** İkiye bölmek: 54a/2, 76b/7, 151a/9, 194a/13, 217a/4.
- t. ider ol-** İkiye bölecek olmak: 53b/1, 152a/1.
- t.-i menkūs** İkiye bölme yöntemlerinden biri: 34a/10, 35b/13, 35b/9.
- t.-i müstakīm** İkiye bölme yöntemlerinden biri: 35b/10, 36a/1.
- ṭaraf(A.)** Yön: 32a/2, 64a/3, 140a/6, 168a/6, 236a/7.

tarafeyn(A.) Orantılı dört sayı işleminde dışlar, iki dış: 81b/7, 84a/10, 84b/11, 84b/7, 85a/12.

tarh(A.) Çıkarma, eksiltme.

t. it- Bir sayıdan kendinden daha küçük bir sayı kadar birim eksiltme: 51b/7, 66b/6, 109b/6, 179a/11, 240a/7.

t. ol- Çıkarılmak, eksilmek: 27b/7, 111b/12, 143a/5, 181b/13.

t olun- Çıkarılmak, eksilmek: 27b/5, 155a/2, 214b/2.

tār(F.) Tel, iplik.

t.-ı ‘ankebūt: Örümcek ağı, bir zirâ‘ın milyonda biri kadar olan uzunluk ölçüsü: 136b/3, 136b/5, 137b/12, 137b/12.

tarīk(A.) Yöntem, usûl: 17b/10, 46b/6, 90a/10, 153b/6, 199b/12.

taşadduk(A.) Sadaka olarak verme.

t. ider ol- Sadaka olarak verecek olmak: 224a/7.

t. ol- Sadaka olarak verilmek: 224b/1.

taşarruf(A.) Sahip olmak: 183b/12, 184a/6.

taşdīk(A.) Doğrulama, onaylama: 62a/9.

taşhīh(A.) Düzeltme: 51a/8.

t. it- Düzeltmek: 77b/11, 186a/4, 196b/8.

tāsi‘(A.) Dokuzuncu: 5a/4, 5b/11, 13a/7, 40b/8, 144a/5.

taşrih(A.) Belirtme, açıklama: 30a/12, 86a/12, 137b/2, 159b.

t. it- Belirtmek, açıklamak: 155a/11, 65a/2.

t.ol- Belirtilmek, açıklanmak: 180b/10.

t. olun- Belirtilmek , açıklanmak: 161a/8.

taşüc(A.) Bir İran ağırlık birimi olan tasû, Araplaştırılarak tassûc adını almıştır. ¼ dang veya 1/24 miskâle eşittir. Metindeki ifadeyle ise bir çekirdeğe denk olan ağırlık birimi: 103b/12, 105b/10, 106a/7.

taşuç(A.) krş. **taşüc:** 101b/3.

taşvīr(A.) (Sayıyla) ifade etme: 7b/13, 62b/10, 75a/11, 170a/13.

t. it- (Sayıyla) ifade etmek: 10b/12, 68b/8, 129a/13, 132a/10, 171a/9.

t. olun- (Sayıyla) ifade edilmek: 50b/9, 98b/8, 138a/8, 161a/7.

t. olun- Krş. **t. olun-:** 40b/1, 47b/11, 107b/8, 28a/13.

ta‘şīr(A.) Onda birini alma, ona bölme: 63b/4, 65b/7, 66a/3, 66a/11.

taşra Dışarı: 206a/10.

t. düşür- Dışarı çıkarmak: 117b/13.

tatbīk(A.) Uygulama.

t. it- Uygulamak: 151a/8.

taṭvīl(A.) Uzatma.

t. it- Uzatmak: 222a/2.

t.-i kelām Sözü uzatmak: 30b/1, 60a/8, 62a/7, 242b/9.

ṭavāf(A.) Çevresinde dolaşma.

t. eyle- Çevresinde dolaşmak: 32b/8.

ṭāyife(A.) Bölük, takım, güruh: 72b/1.

taẓ‘īf(A.) İki kat artırma, metindeki ifadesiyle bir şeyi iki kendi kadarınca etme: 30b/6, 30b/8, 53b/1, 193a/5.

t. eyle- İki kat artırmak: 235a/8.

t. it- İki kat artırmak: 30b/13, 53a/3, 193a/2, 223b/6.

t.ider ol- İki kat artıracak olmak: 54b/1, 193a/12.

t. ol- İki kat artmak: 53a/13.

t. olun- İki kat artırmak: 31a/1.

t. olunugel- İki katını almayı bir alışkanlık olarak sürdürmek: 193a/5.

t.-i menkūs İki kat artırma işleminin çeşitlerinden biri: 31b/6, 31b/9.

t.-i müstakīm İki kat artırma işleminin çeşitlerinden biri: 31b/10, 31b/6.

taẓmīn(A.) Zararı karşılama: 219b/9.

te(F.) -e kadar: 3b/12.

te‘ālā(A.) “Yüksek olsun” anlamına gelen bir söz olup Allah’ın adıyla birlikte kullanılır: 2a/4, 99a/13.

teberrüken(A.) Uğur sayarak: 80b/4, 98b/13, 219b/1.

tecāvüz(A.) Ötesine geçme, sınırı aşma: 206b/2.

t. it- Aşmak, geçmek: 50a/5.

t. itdür- Öteye geçirmek, ileri vardırmak: 49b/12.

tecnīs(A.) Aynı birimde ifade etme, payda eşitleme: 184a/1, 190b/12, 205b/11.

t. it- Paydaları eşitlemek: 205b/11.

t. olun- Paydaları eşitlenmek: 206a/3.

tecvīz(A.) Caiz görme.

t. olun- Gerek görülmemek, uygun bulunmamak: 180b/6.

tedāhül(A.) Biri biri içine girme.

t. it- Bir sayıyı diğerine eklemek: 86b/4, 156b/12.

t. ider ol- Bir sayıyı diğerine ekleyecek olmak: 156b/2.

t. olun- Bir sayıya eklenmek: 162b/1.

teemmül(A.) Etraflıca düşünme: 129b/3.

t. it- Etraflıca düşünmek: 68b/2, 100a/3, 196b/7, 220a/9.

tefekkür(A.) Düşünme: 54a/12, 100a/3, 129b/3, 196b/7, 220a/9.

tefhīm(A.) Anlatma, bildirme: 33b/4, 43b/11, 49b/2, 50b/8.

tefriķ(A.) Çıkarma işlemi: 5a/3, 37a/6, 93b/9, 212a/10, 237a/5.

t. it- Çıkarma işlemi yapmak: 37a/7, 55b/3, 115a/7, 205b/4

t. olun- krş. **t. olun-**: 115a/1.

t. olun- Çıkarılmak: 55a/11, 131b/5.

teheccī(A.) Heceleme: 20a/5.

te'hīr(A.) 1. Sonraya, geriye bırakma: 70b/3, 155a/12, 206b/3. 2. Krş. **taķdīm**

te'hīr: 135a/12, 137b/5.

t. olun- Sonraya bırakılmak: 34a/1, 62b/9.

tek Tek (sayı): 34b/11.

teķā'ūd(A.) Emekli.

t. itmiş ol- Emekliye ayrılmış olmak: 197a/4.

tekrār(A.) Bir şeyi birçok kere yapma: 80a/13.

t. ol- Bir şeyi birçok kere yapmak: 21a/11.

t. olun- Tekrarlanmak: 142b/4, 169b/12.

telaffuz(A.) Söyleyiş.

t. it- Söylemek: 15b/9.

telhīs(A.) Özetleme, kısaltma.

t. it- Özetlemek, kısaltmak: 61b/6, 116a/4.

t.olun- Özetlenmek, kısaltılmak: 170b/11.

temettu'(A.) Faydalanma.

t. it- Faydalanmak: 2a/13.

temīz(A.) Açık, anlaşılır: 120b/13.

temsīlāt(A.) Örnekler: 86a/8, 87a/3, 98b/3, 135b/8.

tenāsüb(A.) Orantı: 81a/12.

tenhā(F.) Tek başına, yalnız: 197a/4.

tepsi Tepsi: 236a/6.

terbī'(A.) Dörde bölme, dörtte birini alma: 5a/8, 63a/11, 84b/8, 188b/2, 190a/5.

t. it- Dörde bölmek, dörtte birini almak: 77b/1, 188a/2, 193b/3, 208b/9.

t. ider ol- Dörde bölecek olmak: 103b/3

tercüme(A.) Dilden dile çevirme.

t. it- Dilden dile çevirmek: 2b/12.

tergīb(A.) Rağbet edilir kılma, isteklendirme: 34a/2.

terkīb(A.) Birleştirme: 2a/9, 7b/13, 106b/1.

t. it- Birleştirmek, bir araya getirmek: 79b/12.

terk(A.) Bırakma.

t. it- Bırakmak, vazgeçmek: 177b/11.

tertib(A.) Düzen, sıra: 13b/1, 56a/13, 152b/8, 218a/4, 232b/13.

tesbī'(A.) Yediye bölme, yedide birini alma: 63b/4.

tesdīs(A.) Altıya bölme, altıda birini alma: 63b/2, 169a/3.

t. it- Altıya bölmek, altıda birini almak: 75a/4, 77b/3, 169a/1.

t. ider ol- Altıya bölecek olmak: 103a/1.

teslīs(A.) Üçe bölme, üçte birini alma: 5a/8, 63a/11, 66b/13, 163a/11.

t. it- Üçe bölmek, üçte birini almak: 162b/13, 163a/11, 169b/2, 223b/5.

t. ider ol- Üçe bölecek olmak: 103b/9.

teslīseyn(A.) Üçte ikisini alma.

t. it- Üçte ikisini almak: 75a/5, 77b/5.

tesmîn(A.) Sekize bölme, sekizde birini alma: 63b/4.

t.it- Sekizde birini almak, sekize bölmek: 73b/4, 75a/2, 103a/6, 205b/13.

tesmiye(A.) Adlandırma, ad koyma: 107b/12.

tesviye(A.) Beraber etme.

t.ol- Eşitlemek: 232a/5

tetebbu‘(A.) Etraflıca tetkik etme, inceleme.

t. it- Etraflıca tetkik etmek, incelemek: 2a/13, 60a/11, 67a/8, 80a/8, 98b/2.

t. ider ol- Etraflıca tetkik edecek olmak: 129b/3.

tetsî‘(A.) Dokuzda bölme, dokuzda birini alma: 63b/4, 65a/7, 65a/7.

t. ider ol- Dokuzda bölecek olmak: 65a/8.

tevvecehu(A.) Taçlandırırsın: 99b/1.

tevekkeltü(A.) Ben tevekkül ettim anlamında fiil: 4b/6.

tevfîk(A.) Allah’ın yardımına kavuşma. 4b/6.

tevzî‘(A.) Dağıtma.

t. it- Dağıtmak: 162a/2.

tevzî‘ât(A.) Mal paylaşımları, dağıtmalar: 74b/2, 184b/13.

teyemmünen(A.) Uğur sayarak, uğur kabul ederek: 80b/4, 98b/13, 219b/1.

tezâyüd(A.) Artma: 15b/8.

tezekkür(A.) Hatıra getirme, zikretme.

t. it- Zikretme, ifade etme, o şekilde anma: 44a/9, 71b/2, 146b/2, 157b/6, 177a/11.

ticâret(A.) Alım-satım, ticâret: 194b/9.

t. it- Mal alıp satmak: 195a/4.

tîmār(F.) Beslediği sipahilerle harbe giden beylere öşrünü almak üzere ayrılan arazi: 183b/10, 183b/10, 184b/12, 184b/13, 184b/7, 184b/8.

tisū(F.) Kırattın alt birimlerinden bir ağırlık ölçüsüdür. Tasûç adıyla da anılır: 101b/2

toķın- Dokunmak: 219b/5.

toķsan Doksan: 39b/1, 70a/10, 70a/12, 131a/4.

toķuz Dokuz: 9b/13, 35a/1, 201b/3, 222a/1.

t. kez yüz biñ Dokuz yüz bin: 9b/13.

toğuzar Dokuzar: 39a/6, 43b/2, 51b/11, 57a/13.

toğuzuncı Dokuzuncu: 40b/9, 144a/6.

tol- Dolmak: 200a/10, 200a/13.

tuffāh(A.) Elma: 231b/8, 231b/9, 232a/2.

tūl(A.) Uzunluk: 206a/11, 208b/1, 213a/7, 230a/5.

tutul- Varsayılmak, düşünölmek: 228b/12.

tümān(F.) Yüz bin dinar değeriindeki para: 15b/12, 15b/13, 16a/2.

Türki: Türkçe: 2b/5, 19b/1.

tüs'(A.) Dokuzda bir: 65a/11, 65b/1, 67b/11.

-U-

u Ve: 20a/9, 30a/7, 100a/6, 115b/8.

uhrā(A.) Başka, diğeri: 33b/10, 221a/6.

uht(A.) Kız kardeş: 72a/6, 72a/9, 73a/4, 73a/12.

'uqālā(A.) Akıllılar: 97b/11.

'uqūd(A.) Düğümler, diziler: 20a/3, 22a/1.

'uqūl(A.) Akıllar, zihinler: 3a/8, 176b/1.

ūlā(A.) Birinci, ilk: 31a/, 81b/9, 84a/10, 85a/12, 122b/1.

ulūf(A.) Binler: 7a/1, 13b/12, 39a/9, 155a/9, 182b/5, 183a/6.

u.-ı miāt-ı ulūf Yüz milyonlar: 7b/4, 14b/1.

'ulvī(A.) Yüksek, yüce: 198b/10.

'umq(A.) Derinlik: 212b/13, 213a/3, 222a/6, 222b/12.

umūr(A.) Hususlar, işler: 20a/10, 152a/12, 177a/5, 180b/1.

'unfuvān(A.) Gençliğin ve güzelliğin başlangıcı, ilk gençlik: 2a/4.

uşūl(A.) Yöntem: 126b/5.

uy- Uymak, ölçüleri birbirini tutmak: 51b/13, 52b/9, 53a/11, 196b/5.

-Ü-

ü Ve: 4b/4, 37b/7.

ücret(A.) Bir hizmetin karşılığı olarak verilen para veya mal: 180b/4, 212b/2, 233b/1.

üç Üç: 4b/7, 59b/6, 112a/5, 199a/13, 229b/3.

ü. biñ kez biñ Üç milyon: 8a/9.

ü. biñ kez yüz biñ Üç yüz milyon: 9a/1.

ü. yüz biñ kez biñ Üç yüz milyon: 9a/1.

ü. yüz biñ kez on biñ Üç milyar: 9a/12.

ü.yüz kez yüz biñ Üç milyon: 8b/5.

üçer Üçer: 9b/3, 143b/5, 219b/13, 220a/1, 225b/11.

ü. yüz otuz Üç yüz otuzar: 157b/9.

ü. yüz seksen Üç yüz seksener: 180a/1.

üçünci Üçüncü: 16b/13, 115b/12.

ümem(A.) Ümmetler: 4a/2.

ümerā(A.) Emirler, beyler: 2a/6

ümid(F.) Ümit, umut: 136a/3.

ümm(A.) Anne: 72a/5, 73a/4, 75b/3, 78a/3.

ünsayeyn(A.) İki kadın: 72a/10, 230b/7.

üslüb(A.) Yöntem, tarz, usûl: 26a/12, 69a/4, 155b/6, 162a/1, 232a/12.

üstāzān(A.) Üstadlar, ustalar: 180b/4.

üzere Gibi, (bu) yolda, (bu) şekilde: 31b/4, 57a/12, 72b/9, 118a/1, 138a/2.

üzeri 1.Üstüne: 6b/5, 11b/3, 42a/7, 137a/7, 220b/13. 2. ...ile: 205b/11, 210b/3.

3.İlgili, dair: 206a/4.

üzre krş. **üzere**: 7b/12, 30a/8, 60a/10.

vācib(A.) Zorunlu, gerekli: 144a/11, 152b/10.

vaffekāhu'llāhu(A.) Allah onu başarıya ulaştırırsın: 4a/6.

vāfi(A.) Yeter, tam: 176b/2.

vāhid(A.) Bir: 6a/10, 18b/4, 148a/4, 170a/4, 224b/9.

vākıf(A.) Bir şeyden haberli olan.

v. ol- Bir şeyden haberli olmak: 219b/8.

vakıyye(A.) Okka, dört yüz dirheme eşit olan bir Osmanlı ağırlık ölçüsü: 152b/13, 154a/3, 160b/2, 210b/2.

vāki'(A.) Vuku' bulan, olan, var olan: 131b/4, 205b/10.

v. ol- **1.**Ortaya çıkmak, meydana gelmek, olmak:17b/6, 18a/9, 33a/6, 171b/8, 208a/11 **2.**Bulunmak, yer almak: 12b/4, 12b/8 .

vakt(A.) Zaman: 10a/1, 29a/9, 50b/1, 111b/12, 162b/6, 242b/13.

var Mevcut, var: 17a/2, 65b/9, 102b/5, 172b/10, 218a/4.

var- **1.**Ulaşmak: 15b/11, 51b/5, 117a/6. **2.**Gitmek: 32b/7, 95a8, 202a/6.

vāris(A) Kendisine miras düşen kimse, mirasçı: 75a/1.

vāşıl(A.) Ulaşan, kavuşan.

v. ol- Ulaşmak: 230a/10

vāsıateyn(A.) Orantılı dört sayı işleminde iki iç, içler: 81b/8, 82a/7, 83b/3, 85a/11, 85b/1.

vaşiyet(A.) Bir kimsenin öldükten sonra yapılmasını istediği şey: 71a/1 .

v. eyle- Vasiyet etmek: 78b/7, 229a/9.

v. ol- Kendisine mal bırakılmak: 229a/12, 229a/13.

vav(A.F.) Osmanlı alfabesinin 29. harfi, v harfi.

v.-ı 'atf Atıf vavı, iki kelimeyi birbirine bağlayan yerine göre “ü” ya da “vü” şeklinde okunan bağlaç: 10b/9, 10b/10.

vaz‘(A.) 1.Koyma, belirtme, tayin etme: 12a/7, 14b/10, 46b/5, 108a/2. 2. Tavır, hâl, üslûp: 54a/5, 58b/1.

v. it- Koymak, göstermek: 18b/1, 33a/1, 60a/8, 81b/1, 141b/12.

v. ol- Konmak, gösterilmek: 102a/10, 151b/9, 169b/1, 221b/11.

v. olun- krş. v. olun-: 21a/5, 156b/7, 183a/1, 200a/1, 200a/2.

v. olun- Konulmak, gösterilmek: 25b/9, 38a/7, 115a/6, 134b/7, 147b/9.

vāzī‘(A.) Temelini kuran, koyan: 232b/7, 233a/2.

vāzīḥ(A.) Açık, anlaşılır: 9b/10, 99b/13, 161a/3, 238b/12.

ve (A.) Ve: 112b/2, 128a/3, 144a/7, 192b/4, 219b/11.

veh(A.) 1.Üslûp, tarz, şekil: 9b/9, 11b/8, 19a/1, 72b/11, 115b/2. 2.Sebeup: 154b/13.

vefā(A.) Yetme, kâfi gelme.

v.it- Yetmek, kâfi olmak: 57b/11, 185a/1.

vefāt(A.) Ölüm: 78b/8, 229a/10.

v.it- Ölmek: 71b/11, 230a/3.

vehhāb(A.) Bağışlayıcı, Allah’ın adlarından biri: 243a.

veliyy(A.) Sâhip, Allah’ın 99 adından biri: 4a/3.

ve mā-tevfīki illā bi’llāh ‘aleyhi tevekkeltü ve ileyhi unību(A.): “Başarım ancak Allah’tandır. Ona güvendim, ona yöneliyorum” anlamında dua: 4b/6.

vereş(A.) Mirasçılar: 70b/9, 230a/8.

veyā(A.-F.) Yahut, veya: 18b/2, 49b/11, 57a/6, 118a/5.

veyāhūd(A.-F.) Yahut, veya, isterseniz: 22a/9, 66b/5, 129b/10, 167b/9, 223b/8.

vezn(A.) Ağırlık: 209a/10, 210a/5, 239a/4.

v. ol- Tartılmak: 109a/6, 161b/3.

vezne(A.) İpek gibi pahalı şeylerin tartılmasında kullanılan bir ağırlık ölçüsüdür: 161b/3, 166a/4, 167a/3.

vilāyet(A.) Velilik, dostluk: 71b/9, 220a/5.

vir- 1.Birisine vermek, iletmek: 37b/2, 71b/8, 79a/9, 200b/5. 2.Ekleme: 41b/4, 42b/2 3.Kullanımına vermek: 183b/8.

ad v.- 3b/2

cevāb v.- 233a/7

viril- Eklenmek: 42b/1.

virül- Verilmek: 42a/3.

vukū'(A.) Meydana gelme, olma: 177a/2.

vukūf(A.) Bilme, anlama, haberli olma: 163b/13, 168b/9, 180b/9, 242a/7.

vus'(A.) Bir işi yapabilme gücü: 28b/2, 164a/11, 171a/9.

vü(F.) ve: 9b/12, 19a/3, 84a/2.

-Y-

yā(A.) Ey:219b/12, 71b/5, 71b/10.

yā(F.) Veya, yâhut: 57a/5, 90b/1.

yād(F.) Anma, hatırlama.

y. it- Anmak, hatırlamak: 3b/8.

y. ol- Anılmak, söylenmek: 90a/1, 172b/5, 197b/2.

y. oln- Anılmak, söylenmek: 102a/7.

yāhūd(F.) Veya, isterseniz: 235a/7.

yakīn(A.) Sağlam, kat'i bilgi: 67a/11, 120a/6, 205a/5, 207b/4, 232a/8.

yan Yan, taraf: 41b/10, 199b/1, 218a/2.

ya'nī(A.) Demek, şu demek ki: 9a/3, 42a/7, 89a/13, 156a/1.

yara- Yararlı olmak, fayda sağlamak: 40b/2, 75b/12, 130b/8.

yārān(F.) Dostlar: 224a/7.

yaz- 1.Yazmak: 54a/7, 82b/1, 118a/7, 147b/13. 2.Bir eser oluşturmak: 2b/3. 3.

Gelir getirmek: 184b/8.

yazmak Yazma işi: 19b/12, 221b/1, 144b/8.

yedi krş. **yidi**: 19b/7, 24a/2.

yek(F.) krş. **yik**: 136b/13, 141b/7.

yek-ser(F.) Tek başlı, satıcıdan ya da müşteriden tek taraflı alınan vergi: 167a/1, 168a/12, 168a/7, 169b/8, 170a/3.

yemīn(A.) Sağ, sağ taraf: 42a/11, 64a/3, 111a/8, 128a/10.

yesār(A.) Sol, sol taraf: 31b/10, 50b/2, 119b/9, 151a/8, 216b/4.

yesīr(A.) Kolay: 9b/12, 40b/12, 171a/8.

yetim(A.) Eşsiz, tek: 242a/2.

yevm(A.) Gün: 195a/13, 212b/9, 242b/11.

y.i'l-haşr ve'l-hisāb Kıyamet günü: 16a/6.

y.ü'd-dîn Kıyamet günü: 3b/9.

y.i'l-ba's ve'l-kıyām Kıyamet günü: 1b/7

yevmiyye(A.) Bir günlük iş için verilen ücret, günlük: 233b/2, 234b/5, 234b/7.

yıl Sene: 80a/2, 184b/12, 214a/6.

yıllık Bir yıl için, senelik: 214b/12, 215a/7.

yidi Yedi: 95a/13, 121b/5, 205a/9, 235b/13.

yidinci Yedinci: 136a/6, 35a/5.

yidişer Yedişer: 220a/4, 220a/4.

yigirmi Yirmi: 105b/4, 145a/6, 194b/1, 202a/12, 232b/11.

yigirmişer Yirmişer: 147b/11, 204b/6, 224a/13.

yik(F.) Bir, tek: 141b/12, 142a/9, 225a/3.

yik-ser(F.) krş. **yek-ser:** 166a/10, 167a/3, 167b/6.

yine Yine, bir daha, tekrar: 15a/12, 107b/8, 112b/13, 124b/1, 132a/1.

yir 1.Yer, konum, mahal: 40a/6, 232a/10. 2.Oturulan yer, bölge, mekân: 91a/10.

3.Arazi, arsa: 208b/10.

yitiş- 1.Yetişmek, ulaşmak, erişmek: 4a/11. 2.Vaktinde tamamlanmak, bitmek: 100a/10

yitmiş Yetmiş: 24a/1, 85a/7, 199a/6.

yok Yok, mevcut değil: 126a/5, 134b/6, 145a/6, 150a/9.

yukaru Yukarı, üst, üst taraf: 51b/12, 52a/2.

yumurda Yumurta: 219b/10, 221a/8.

yüri- 1.Yürümek, gitmek: 202a/1. 2.Yürümek, hesap edilmek, ilerlemek: 32a/7, 34b/6, 35a/7, 36a/2.

yürüt- 1.Yürütmek, uygulamak, hesaplamak: 26a/12, 27a/7, 32a/6.

yürin- Hesaplanmak, ilerlemek: 15b/12.

yürü- krş. **yüri-**: 26b/5, 31b/8, 34b/6, 63b/10.

yüz Yüz(sayı): 107a/7, 117b/6, 136a/11, 153b/4, 154a/4.
y.biñ biñ Yüz kez yüz bin, on milyon: 8b/10, 8b/9.
y. biñ dahı biñ Yüz bir bin: 11b/10.
y.biñ kez biñ Yüz milyon: 8b/10, 8b/11, 8b/12.
y.biñ kez on biñ Bir milyar: 9a, 9a, 9a/7.
y.biñ on biñ Yüz bin kez on bin, bir milyar: 9a/5, 9a/6.
y. kez yüz biñ On milyon: 8a/11, 8a/13, 8b/2, 8b/3.
y.kez yüz biñler On milyonlar basamağı: 14a/10.
yüzde Yüze bölünen bir bütünün o kadarlık parçasını belirtir: 178b/3.

-Z-

zabt(A.) Tutma, koruma.

z.it- Kaydetmek: 60a/10, 123b/13, 135b/13.

zāhir(A.) 1.Görünüşte, görünüşe göre: 32b/2, 157a/9, 193a/9, 208b/2, 219a/4. 2. Açık, belli: 240a/12.

z. ol- Ortaya çıkmak: 78b/9, 195a/5, 229a/11.

zāhir(A.) Coşkun: 3a/7, 20a/11, 242a/6, 242a/2.

zāhiren(A.) Görünüşte, görünüşe göre: 177a/12, 230a/11.

zāyid(A.) 1. Fazla: 52a/1, 51a/3, 60a/8, 107a/5, 111a/9. 2. Artan: 217b/8.

z. gel- Fazla olmak: 18b/2, 57a/9.

za'if(A.) Zayıf, güçsüz: 3a/9, 219b/4, 219b/8.

zai'fe(A.) Zayıfın müennesi: 71b/8.

zamān(A.) 1.Vakit: 2a/8. 2.Devir, çağ, zaman: 16a/4, 70a/13, 219a/13.

zamāne(A.) Şimdiki zaman, devir: 2b/13.

zam(m)(A.) Ekleme, ilave etme.

z. it- Eklemek: 31a/13, 96a/6, 113a/10, 208a/1, 235b/4.

z. ider ol- Ekleyecek olmak: 207a/12.

z. ol- Eklenmek: 10b/8, 35a/5, 102a/6, 115a/10.

z. olun- Eklenmek: 115a/13, 221a/1.

- z. olun-** krş. **z. olun-**: 115a/6.
- zāyi'(A.)** Elden çıkan, kaybolan, zarar.
- z. ol-** Kaybolmak, eksilmek: 236a/9, 237a/12, 238b/1.
- zāyi'āt(A.)** Kayıplar, yitenler: 236a/11, 236a/9, 237b/4, 238a/5.
- zebān(F.)** Dil, lisân: 2b/5, 3b/1.
- zeheb(A.)** Altın: 62a/13, 86b/10, 109a/5, 114a/1, 240a/10.
- zekāvet(A.)** Zekâ: 177b/7.
- zeker(A.)** Erkek: 72a/10, 230b/7.
- zekî(A.)** Temiz, saf: 220a/8.
- zelîl(A.)** Hakir, hor, alçak: 4b/2.
- zer(F.)** Altın: 239a/2.
- zerre(A.)** Metindeki tabiriyle hardalın yüzde birine ya da yüz haşva denk gelen bir ağırlık ölçüsüdür: 116a/9, 143b/2, 143a/12.
- zevc(A.)** 1.Çift(sayı): 34b/2, 34b/11, 201a/3. 2.Koca: 75b/1, 75b/3, 76a/2.
- zevce(A.)** Nikahlı kadın, eş: 72a/5, 73a/4, 73b/12.
- zevceyyn(A.)** İki hanım, iki eş: 74a/1, 74b/12, 75a/3.
- zevî(A.)** Sahipler: 176b/1.
- Zeyd** Metinde bir kişiyi temsil etmek için kullanılan umumî isimlerden biri(Diğerleri Amr, Bekr ve Halid'dir.): 32b/5, 91a/11, 78b/8, 201b/3, 239a/8.
- zeyt(A.)** Zeytin yağı: 159a/10.
- zı'f(A.)** İki katı, iki misli: 235b/11.
- zımn(A.)** İç, iç taraf: 236b/1.
- zıkr(A.)** Anma, dile getirme, belirtme.
- z.it-** Anmak, dile getirmek, belirtmek: 51a/13, 56a/3, 71a/6, 130a/2, 152a/13.
- z.ol-** Anılmak, dile getirilmek, belirtilmek: 30a/3, 69a/9, 190b/13, 204b/11, 242b/5.
- z.olun-** krş. **z.olun-**: 62a/6.
- z.olnur ol-** Belirtilecek olmak: 43b/9.
- z.olun-** Anılmak, dile getirmek, belirtilmek: 22a/3, 68b/1, 115a/11, 145a/8.
- zîrā(A.)** Çünkü, zira: 126b/4, 131a/3, 143b/7, 146b/11, 158b/1.

zirā‘(A.) Bir kolun dirseğinden orta parmağa kadar olan uzunluk ölçüsü (yaklaşık 75-90 cm), arşın: 136a/6, 137a/3, 138b/13, 212b/12, 226a/6.

zirā‘at(A.) Tarım, çiftçilik: 208a/10.

ziyāde(A.) Fazla, çok, aşırı: 49a/13, 61b/7, 90b/4.

z. gel- Fazla olmak: 55a/11.

z. kıl- Artırmak, çoğaltmak: 9b/5, 15b/6.

z.ol- 1.Artmak, çoğalmak: 13a/12, 13b/2. 2.Fazla olmak: 40a/4, 121a/8.

z. olın- Artırılmak, çoğaltılmak: 9b/7.

zuhūr(A.) Görünme, meydana çıkma.

z.a getir- (Bir eser) ortaya çıkarmak: 3b/7.

z. bul- Meydana çıkmak, oluşmak: 242b/13.

zübde(A.) Öz, özet.

z. ol- Özetlemek, kısaltmak: 242b/3.

zürefā(A.) Zarif, zeki kimseler: 97b/11.

5.2 Şahıs, Eser ve Yer Adları İndeksi

A‘cām: 97b/11.

Acem: 4a/3.

‘Alī: 71a/13, 71b/3, 71b/9, 72a/3, 219b/2, 219b/7, 220a/5.

Āl-i ‘Osman: 16a/5.

‘Amr: 33a/10, 91a/13, 197a/5, 201b/5, 225a/2.

Anaṭolı: 155b/1.

‘Arab: 11b/8, 4a/3, 79b/9.

Bāyezîd Han Bin Muhammed Han: 4a/6.

Bekr: 58a/4, 58b/6, 59a/9, 78b/7, 79a/11, 91b/3, 95a/12, 184b/6, 184b/11, 185a/4, 185b/10, 194b/13, 195a/10, 197a/1, 225a/3, 225a/5, 225b/9, 229a/9.

Hācı Muhyiddīn Muḥammedi’b-ni’l- Hācı Atmaca:2a/3.

Ḥayreddin Beg Bin İbrahim:99a/13.

Haleb: 203a/1, 203a/3, 203a/4.

Hālid: 58a/4, 58b/6, 59a/10.

Haremeyn Mekke ve Medine: 1b/4.

Hindī: 12a/4, 13b/2, 14b/9, 16b/1.

Kitāb-ı Kāfī: 79b/10.

Mecma‘ü’l-ḳavā‘id: 3b/2, 176b/3, 241b/10.

Miftâḥ-ı Künûz ve Mıṣbâḥ-ı Rûmuz: 99b/3.

Muḥammed Han : 4a/6.

Muḥammedini’l-Muṣtafâ’ : 1b/5.

Şām: 203a/1, 203a/2, 203a/3.

Türkī: 2b/5, 19b/1.

Zeyd: 32b/5, 32b/12, 58a/4, 58b/5, 59a/7, 78b/7, 78b/8, 91a/11, 95a/8, 184b/6, 184b/10, 185a/4, 185b/8, 194b/9, 195a/9, 196b/12, 197a/4, 197a/6, 197a/8, 198a/11, 198a/12, 198b/13, 200b/2, 200b/7, 201a/12, 200b/4, 201b/3, 201b/8, 224a/7, 224b/1, 224b/8, 224b/12, 225a/2, 225b/9, 225b/10, 225b/12, 226a/4, 229a/8, 229a/10, 230a/2, 230a/3, 233a/8, 234a/9, 239a/1, 239a/8.

6. BÖLÜM: TERİMLER SÖZLÜĞÜ

6.1 Ölçü Birimleri

adım Bir adımda alınan yol. Metinde “şahrâlarda zirâ‘at için vâkı‘ olan arzuñ kırk *adım* tûlı ve kırk *adım* ‘arzı ola kânûn-ı şâhîde bir dönüm dirler:”[208a/10-13] şeklinde geçmektedir: 208a/11, 209a/1, 230a/6. İncalcık, 1 dönümün 919,30 metrekare olduğunu ifade etmektedir.¹ Buradan hesapla bir adımın yaklaşık 75 cm olduğu söylenebilir.

arpa Metindeki ifadesiyle 1 şa‘ire eşit olan ağırlık ölçüsü. “ Arpa tanesi” ağırlık birimi olarak bir miskalin 1/96’sına denktir, ortalama olarak 0,05 gr. eder: 102b/7, 102b/8, 102b/9.

çarek(F.) İran ağırlığıdır. Metinde ipeğin ölçümünde kullanıldığı görülmektedir. İpek için 0,25 litre ağırlığındadır.² 163b/5, 163b/8, 164a/13, 165a/5, 165b/2

çaryik(F.) Çaryek, arşının(zirâ‘) alt birimlerinden olan ve 0.24 arşın uzunluğundaki ölçü birimi: 137a/5, 226b/2.

çekirdek Eskiden kuyumculukta kullanılan ve Osmanlıda 4 dang’a eşit ağırlık ölçüsü(0,2004 gr.).³ Metinde “bir *çekirdege* ba‘zılar kîrâṭ dirler ve ba‘zılar tisū dirler ve ba‘zılar taşūc dirler” şeklinde geçmektedir. 101b/1, 102b/10.

dāng(F.) 1 miskalin altıda biri, 1 dirhem dördte birine eşit ağırlık ölçüsü(0,80184 gr.)⁴. Metinde “bu mişkāl bā-ışılāḥ-ı ehl-i divān ‘ibaretdür altı dāngdan ve bu altı dāng dahı yigirmi dört kîrâṭdur ve bu yigirmi dört kîrâṭ dahı toḫsan altı şa‘îrdür zîrâ bir dirhem dört *dāng* olur ve her *dāng* dört kîrâṭ olur”[101a/9-13] şeklinde geçmektedir ve gümüşün ölçümünde kullanıldığı görülür: 101a/10, 126b/11, 130a/5, 236b/6.

dīnār(A.) 1.Ağırlık birimi olarak 1 miskale eşittir: 100b/8, 100b/9. 2. Metinde çoğunlukla para birimi olarak kullanılmıştır. İslam dünyasında 7.yy. sonunda basılmış olan altın paraya verilen isimdir: 16a/1, 71b/6, 98a/2, 186a/7.

¹ (İncalcık, 2008:249).

² (İncalcık, 2008:248).

³ (a.e:251).

⁴ <http://www.cesmeler.gen.tr/birimler.html>

dirhem(A.) 1.Gümüş para:16a/10, 49a/11. 2.16 kırata eşit ağırlık birimi.⁵ Metinde ibrişimin tartılmasında kullanıldığı ifade edilir.[86b/6 ve 233a/3] ve şu şekilde tanımlanır. “bir *dirhem* dört dāng olur”[101a/12]: 101a/12, 236a/8, 238b/10.

dönüm 1600 zirakarelik alan ölçüsü, 919,30 m². Metinde “şahrâlarda zirâ‘at için vâkı‘ olan arzuñ kırk adım tülü ve kırk adım ‘arzı ola kânün-ı şâhîde bir *dönüm* dirler.” şeklinde tanımlanır.[208a/10-13]: 208a/13, 208b/10.

dü-ser(F.) İki başlı, ipek ticaretinde hem satıcıdan hem müşteriden alınan vergi. Okka başına elli akçeydi⁶: 166a/10, 167a/2, 167b/12. **bkz. yek-ser.**

emdād(A.) (Müdd’ün c.) Müddler: 144a/7, 145a/2, 145b/9, 146b/10.

engüş(F.) Kaynaklarda genellikle arşının 1/24’ü olarak ifade edilmektedir.⁷ Buna karşın metinde zira‘ın (arşının) yüzde biri olarak farz edildiği görülmektedir.(Metinde arşın terimi hiç geçmemektedir; onun yerine zira‘ kullanılmıştır). “küsürât-ı zirâ‘da dahı bir zirâ‘ yüz *engüş* farz olur”[136a/13-136b/1]: 136a/13, 139a/4, 141a/11, 142a/1.

fersah(A.) Yaklaşık 6 km’ye eşit eşit bir uzunluk ölçüsü: 201b/12, 201b/13, 202a/4, 202a/6, 202b/3.

gireh(F.) Osmanlı’da yerli kumaşların ticaretinde kullanılan, endazenin alt birimlerinden olan bir uzunluk ölçüsü. Endaze, çarşı arşınıyla 8 rub veya 16 gireh olarak ifade edilir⁸: 136b/13, 139a/3, 140a/8, 141a/5.

habbe(A.) Arpa tanesi ağırlığıdır⁹. Müddün 1/100,000’idir. Metinde müddün alt birimi olarak zikredilir: “imdi bilgil ki bir müdd-i tām̄m yigirmi keylece olur ve her keylece dahı elli kâse olur ve her kâse dahı yüz *habbe* olur.” [144a/12-144b/2]: 144b/1, 144b/3, 145a/12, 145b/1. ayr. **bkz.müdd.**

⁵ (a.e:249).

⁶ (Bir vergi çeşidi olmasına rağmen bununla ilgili işlemlerin daha iyi anlaşılabilmesi için bu maliye terimini de sözlüğe ekledik. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Abdurrahman Vefik Sayın, **Tekâlif Kavaidi**, Ankara, 1999:564-565)

⁷ (Hinz,1990:66 ve “**Parmak**” Büyük Larousse, c.18, s.9198, İstanbul, 1986.)

⁸ Feza Günergun endazenin taksimatı olarak ifade ettiği bu kelimeyi “kirah” olarak seslendirmiştir. Bu makaleye göre 1 endaze 8 rub, 1 rub 2 kiraha eşittir.bkz. Feza Günergun, Osmanlılar ve Metre Sistemi, Osmanlı, c. 8. Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999., s. 655-663. Meninski’nin sözlüğünde , H.İnalçık’ın makalesinde “gireh” olarak rastladığımız bu kelimeyi biz de bunlara uygun olarak okuduk. Hinz aynı birimi “gereh” olarak adlandırır ve 6,5 cm olduğunu ifade eder.

⁹ (Hinz:15).

hardal(A.) Dirhemnin alt birimlerindedir. Ağırlığı 0,000707 gr.dır.¹⁰ Metinde “bir akça yüz peşizdür ya‘nī yüz fülūs olur ve bu yüz peşizūñ her birisi yüz şa‘ir olur ve bu yüz şa‘irūñ dahı her birisi yüz hardal olur ve bu yüz hardaluñ dahı her birisi yüz zerre olur.” şeklinde söz edilir[116a/5-9]: 116a/8, 143a/11, 143b/2, 143b/3.

haşv(A.) Ağırlık ölçüsü, zerrenin yüzde biri: 116a/10, 117a/5, 143b/2.

kanṭār(A.) 44 okkaya ya da 17600 dirheme eşit ağırlık ölçüsü.¹¹ Metinde “imdi bilgil ki bir *kanṭār* kırk dört vaḳıyye olur ve her vaḳıyyesi dört lidre olur ve her lidresi dahı yüz dirhem olur ve min ba‘d lodra ve *kanṭār* bu vaḳıyye-ile lidreden istihrāc olunur” şeklinde tanımlanır ve yüz lodranın bir kantara eşit olduğu ifade edilir. [152b/13-153a/3 ve 153b/1-2]: 6a/1, 138b/5, 160b/9, 210b/2. ayr.bkz. **lodra**

kāse(F.) Müddün alt birimi bir hacim ölçüsü.1 keylece 50 kâsedir: 144a/13, 145b/1, 152a/7. ayr. bkz. **habbe** ve **müdd**.

keyl(A.) Kile: 145a/7, 206a/9. ayr. bkz. **habbe** ve **müdd**.

keylecāt(A.) Kileler: 145b/3, 146a/3, 151a/3, 152a/8.

keylece(A.) Genellikle kile olarak bilinen hacim ölçüsüdür. Müddün alt birimidir ve 1/20’sine eşittir.¹² Buğdayın ölçümüyle pirincin ölçümünde farklılık gösterse de¹³ İstanbul kilesi, 20 okka(25.659 kg) ya da 36 litre olarak bilinir.¹⁴ Metinde “imdi bilgil ki bir müdd-i tāmm yigirmi keylece olur ve her keylece dahı elli kâse olur”[144a/12-13] şeklinde tanımlanır: 86b/5, 144a/12, 147a/4, 149b/11, 151a/10. ayr. bkz.**müdd**.

kīrāt(A.) Miskalin alt birimlerindedir. Mekke, Mısır, Suriye, Anadolu’da 1 kırat 1/24 miskal ya da 1/16 dirhemdir ve genellikle 4 habbe’ye eşittir.(Anadolu’da 0.2004 gr.).¹⁵ Metinde kıratla ilgili olarak şu bilgiler verilmektedir: “bu mişkāl bā-ıṣṭilāh-ı ehl-i dīvān ‘ibaretdür altı dāngdan ve bu altı dāng dahı yigirmi dört kīrātdür ve bu yigirmi dört kīrāt dahı toḳsan altı şa‘irdür zīrā bir dirhem dört dāng olur ve her dāng dört kīrāt olur ve her kīrāt dört şa‘ir olur ve kīrāt ki bir çekirdekdür bu bir

¹⁰ (Hinz:16).

¹¹ (İnalcık,2008:251).

¹² (Hinz:50).

¹³ (Hinz:51).

¹⁴ (İnalcık:251).

¹⁵ (Hinz:34)

çekirdege ba‘zılar k̄irāṭ dirler ve ba‘zılar tisū dirler ve ba‘zılar ṭasūc dirler”[101a9-101b3]: 101a/11, 109b/11, 114a/1, 236a/3, 240b/6.

lidre(Yun.) 1.100 dirhemlik ağırlık ölçüsü.¹⁶ Kantarın alt birimlerindedir ve metinde “bir kaṅṭār kırk dört vaḳıyye olur ve her vaḳıyyesi dört *lidre* olur ve her *lidresi* ²dahı yüz dirhem olur” şeklinde zikredilir[152b/13-153a-3]: 6a/5, 153a/1, 154a/3, 155b/3. 2.İpeğin tartılmasında kullanılan 120 dirhemlik bir ağırlık ölçüsü. Metinde lidrenin bu çeşidi için “Memālik-i ‘Osmānda bu dahı kesīrū’l-isti‘māldür imdi bilgil ki şol ḥarīr ki mīzān-ı şāhīde vezn olur anuñ bir veznesi otuz *lidre* olur ve bu otuz *lidre* bā-‘itibār-ı dirhem üç biñ altı yüz dirhem olur zīrā her *lidresi* yüz yigirmi dirhem olur” [161b/1-7] bilgisi verilmektedir: 161a/11, 161b/5, 231b/2.

lodra(Yun.) Hinz, lodranın 176 dirhem olduğunu ifade eder.¹⁷ Metinde 1 kantarın 44 vakiyye (okka) ve 1 vakiyyenin 4 litreye eşit olduğu ifade edilir. 44 ile 4 çarpımından ulaşılan 176 dirheme 1 lodra denir.¹⁸ [152a/9-153b/2] ayr. bkz. **kantar**. Lodranın asel (bal), zeytin ve mastaki(sakız) tartılırken kullanıldığı görülür: 153a/2, 153b/1, 154a/4, 160b/11.

menn(F.) Batman; sıvıların, ipeğin ağırlığını ölçmede kullanılan bir ölçü birimidir. Bölgeden bölgeye değişiklik gösteren bu birim Anadolu’da 260 dirheme karşılık gelir.¹⁹: 81a/3, 82a/4, 82b/10, 82b/4.

miskāl(A.) 1,5 dirhem ya da 24 kırata eşit ağırlık ölçüsüdür.²⁰ Metinde altın, gümüş ve bakır gibi madenlerin tartılmasında, kuyumculukta kullanıldığı görülür: 62a/13, 62b/2 100b/12, 114b/1, 239b/10.

mīzān(A.) Tartı, terazi; mizan sözcüğü bu anlamıyla kapanla eş anlamlıdır, satılmak üzere getirilen ipek, yağ, un gibi mallar burada tartılır ve bunlardan resim(vergi) alınırdı: 166a/2, 166a/10, 166b/13.

mīzān -ı şahī İpek mahsûlünden alınan vergi: 166a/3.

¹⁶ (İnalcık:251).

¹⁷ (Hinz:18).

¹⁸ (Kâmus-ı Türkî’de lodranın karşılığı olarak litre, libre, rıtl anlamları tespit edilmiştir.)

¹⁹ (a.e:26).

²⁰ (İnalcık:252)

müdd(A.) Yirmi kileye eşit tahıl ölçөгüdür.²¹ Metinde müdd'den ve alt birimlerinden “imdi bilgil ki bir müdd-i tām̄m yigirmi keylece olur ve her keylece dahı elli kāse olur ve her kāse dahı yüz ḥabbe olur”[144a/12-144b/2] şeklinde söz edilir ve buğdayın tartılmasında kullanıldığı görülür: 86b/4, 146b/4, 209b/4.

peşiz(A.) Küçük para anlamındandır. Metinde dirhemin alt birimlerinden bir ağırlık ölçüsü olarak da geçer. 1 dirhemin yüzde birine eşittir: 116a/5, 116b/2, 119b/13.

rişte(F.) İplik anlamına gelir. Zira‘ın alt birimlerinden bir uzunluk ölçüsüdür. Metinde bir zira‘ın on binde biri olarak farz edilir: 136b/2, 139b/7, 142a/1. ayr.bkz.

zirā‘

şa‘ir(A.) Arpa tanesi, ağırlık birimi olarak bir miskalin 1/96’sına denktir. Ortalama olarak 0,05 gr’dır²². Metinde 1 kıratın dört şa‘ire eşit olduğu ifade edilir[101a/13-101b2] ve şa ‘irin aldığı farklı isimlerle ilgili bilgi verilir[102b/7-102b/11]102b/7, 116a/12, 143b/3, 163b/3, 236b/10.

şinik(Yun.) Müddün alt birimlerindedir. Kilenin dörtte birine eşit bir tahıl ölçөгüdür. Metinde “rub‘-ı keylece ki memālik-i Rūmda aña şinik dirler on iki kāse ve elli ḥabbe ola:” biçiminde tanımlanır[144b/2-5] ve buğday ölçümünde kullanıldığı görülür: 144b/3, 150b/1, 151a/4.

tār-ı ‘ankebūt Örümcek ağı, bir zirā‘ın milyonda biri farz edilen uzunluk ölçüsü: 136b/3, 136b/5, 137b/12, 137b/12.

taşuc(A.) Bir İran ağırlık birimi olan tasû, Araplaştırılarak tassûc adını almıştır. ¼ dang veya 1/24 miskāle eşittir.²³ Metinde, bir çekirdeğe kırat, tasuc ya da tisu dendiği ifade edilir: 101b/3, 103b/12, 105b/10, 106a/7

tisū(F.) 4 şâ‘ir(arpa tanesi), 1 çekirdek ve 1 kıratla eş değerde olan ağırlık ölçüsüdür. Bu ölçü tasûc adıyla da anılır. Ağırlığı ¼ dang veya 1/24 miskale eşittir.²⁴ 101b/2. bkz. taşuc.

vakıyye(A.) Okka; dört yüz dirheme eşit olan bir Osmanlı ağırlık ölçüsü²⁵: 152b/13, 154a/3, 160b/2, 210b/2

²¹ (Hinz:57).

²² (a.e:42).

²³ (a.e:42).

²⁴ Bu ölçü birimi W.Hinz’de tasû, Redhouse’da tesû olarak geçmektedir.

²⁵ Hinz bu ağırlık birimini “okka” başlığı altında incelemiştir (a.e:30).

vezne(A.) İpek gibi pahalı nesnelere tartılmasında kullanılan bir ağırlık ölçüsüdür. Otuz lidreye vezne denir. Bu otuz lidre dirhem itibarıyla 3600 dirhemdir²⁶: 161b/3, 166a/4, 167a/3.

yek-ser(F.) Tek başlı, satıcıdan ya da müşteriden tek taraflı alınan vergi. Okka başına yüz akçedir²⁷:167a/1, 168a/12, 168a/7, 169b/8. **bkz. dü-ser.**

zerre(A.) Dirhem alt birimlerindedir. Metinde zerre sözcüğü, “bu yüz hardaluñ dahı her birisi yüz zerre olur ve bu yüz zerrenüñ dahı her birisi yüz haşv olur”[116a/8-116a11] şeklinde geçer. 116a/9, 143b/2, 143a/12.

zirā‘(A.) Arşın; 68,579 cm.lik uzunluk ölçüsü.²⁸ Metinde 1 zira‘ın 100 engüş farz edildiği ifade edilir[136a/13-136b/1] ve kumaşın uzunluğunun ölçülmesinde kullanıldığı görülür: 136a/6, 137a/3, 138b/13, 212b/12, 226a/6 .

6.2 Matematik Terimleri

a‘dād(A.) Sayılar: 16b/10, 29b/11, 51b/4, 70a/5.

a‘.-ı ‘Arabī Arap sayıları: 6b/7, 6b/4, 6b/6.

a‘.-ı bākī Kalan sayılar: 131a/7.

a‘.-ı erba‘a-ı mütenāsibe Orantılı dört sayı: 5a/12, 81a/1.

a‘.-ı kūsūr Kesirli sayılar: 122a/2.

a‘.-ı mechūl Bilinmeyen sayılar: 87b/8.

a‘.-ı merfū‘āt Ref edilmiş, yükseltilmiş, toplama işleminde elde şeklinde ifade edilen sayılar: 19a/9.

a‘.-ı mütebāyine 1’den başka ortak böleni olmayan sayılar, aykırı sayılar.(Örneğin 16 ile 5 sayıları 1 sayısı dışında ortak böleni olmadığı için aykırı sayılardır.)²⁹ Aralarında asal sayılar: 67b/1.

a‘.-ı mütedāhile Tam bölen sayılar, girişken sayılar, iki farklı tam sayıdan büyük olan küçük olana bölündüğünde kalan olmazsa bu iki sayı arasında “tedahül”(girişkenlik) vardır. Örneğin 18 ile 9 sayıları mütedahil sayılardır³⁰: 67a/13.

²⁶ (İnalcık:254).

²⁷ (Sayın:565).

²⁸ (a.e:248).

²⁹ (Salih Zeki, 2003:180).

a‘.-ı mütevāfika 1 sayısından başka en az bir tane ortak böleni olan sayılardır. Örneğin 16 ile 6 sayıları arasında “tevafuk” (uygunluk) vardır³¹: 67a/13.

a‘.-ı mütevāliyāt Ardışık sayılar, bir sıralamada birbirini izleyen sayılardır. Yazar, metinde bir sayının kendisiyle çarpımından oluşan sayıları (40x40=1600 gibi) bu kelimeyle tanımlar: 208b/7.

a‘.-ı şahīh Tam sayılar, ...-3,-2,-1,0, 1, 2, 3... biçimindeki sayılardan her biri: 117b/8, 117b/11.

a‘.-ı zāyid Bölme işleminde artakalan sayılar: 56b/8, 57a/12.

‘aded(A.) Sayı: 65a/10, 79a/1, 85a/13, 118b/1.

‘a.-i kūsūr Kesirli sayı: 171b/10.

adlā‘(A.) Geometrik şekillerin kenarları: 19a/3.

a.-i cem‘ Toplamada alt alta gelen sayıların oluşturduğu sıra: 17b/1, 51b/3.

āhād(A.) Birler basamağı, birden dokuza kadar olan sayılar: 11b/3, 24b/6, 51b/4, 157a/6.

akall(A.) En az; metinde maharic (paydalar) bölümünde yer alır. $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{5}$, ... gibi basit kesirlerle işlem yaparken kolaylık olması amacıyla ortak payda ikiye bölünür(sadeleştirilir). Bu sadeleştirmede ulaşılabilen en küçük sayıya akall denir. $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$ sayılarıyla bir işlem yapıldığında $2 \times 3 \times 4 = 24$ ortak paydasına ulaşılır. Bu sayı ikiye bölünerek(tansif) sadeleştirildiğinde 12’ye ulaşılır. Akall 12’dir. Çünkü 12’yi de ikiye bölersek 6’ya ulaşırız. 6 2’nin ve 3’ün katıdır ama 4’ün katı değildir. Bu yüzden 6 akall olamaz(ḳābil-i mahrec değildir): 55a/13, 69b/11, 70a/4, 76b/6.

al- 1. Sayı eklemek: 35a/4. **2.** Sonuç almak, hesap etmek: 18a/4.

altı Altı sayısı: 15b/4, 67b/10, 113a/12, 192a/5, 226a/11.

altıncı Altı sayısının sıra sayı sıfatı: 30b/7, 132a/6.

altışar Altı sayısının üleştirme sıfatı: 46b/13, 142a/10, 220a/3.

altmış Altmış: 55b/7, 69b/6, 124a/8, 229a/5.

altmışar Altmış sayısının üleştirme sıfatı: 231a/9.

a.biñ dört yüz elli Altmış bin dört yüz ellişer: 113a/5.

³⁰ (a.e.:180).

³¹ (a.e.:180).

aşl māl Ana mal, sermaye, ana para: 41a/11, 58b/3, 59a/12, 73b/3, 216b/3.

‘aşer(A.) On(10): 5b/12.

‘aşerāt(A.) Onlar basamağı, ondalık sayı sistemine göre yazılan bir tamsayıda sağdan sola doğru ikinci basamağa verilen ad: 18a/3, 48b/3, 111a/7, 183a/3, 216b/1.

‘a.-ı miāt-i ūlūf On kez yüz binler, milyonlar basamağı: 7a/10, 14a/7.

‘a.-ı ūlūf On binler, on binler basamağı: 7a/4, 14a/1, 49b/11, 182b/6.

‘a.-ı ūlūf-ı miāt-ı ūlūf On bin kez yüz binler, milyarlar basamağı: 7b/7, 14b/5.

‘āşir(A.) Onuncu: 5a/4, 13a/9, 50b/11, 146a/8.

‘avl(A.) İslam hukukunda mirasçıların paylarının toplamının ortak paydadan fazla olması hâli. (Böyle bir durumda, paylar toplamı payda yapılır. Bununla her vârisin payında pay oranına göre bir azalma olur.): 72b/11, 75b/6, 78b/4, 208b/3, 230a/13.

bākıyāt(A.) Kalanlar: 58a/6, 59b/7, 196b/3.

bākī(A.) 1. Çıkarma işleminde geriye kalan, fark. Metinde şu şekilde ifade edilmiştir. “on ikiden üç harc olucağ toköz *bākī* kalur”[39a/2-3]: 37a/9, 37b/7, 39a/3. 2. Bölme işleminde kalan sayı: 193b/10.

başt(A) bkz. kesr-i başt.

beş krş. **biş**: 24a/2, 38b/4.

beşer Her birine beş, beşer: 49a/4, 165a/6, 220a/2.

biñ Bin sayısı: 112a/8, 180b/1, 209a/1.

b. kez biñ Bir milyon: 8a/6, 8a/6, 8a/7.

b.kez yüz biñ Yüz milyon: 8b/11, 13a/7.

b.kez yüz biñler Yüz milyonlar basamağı: 7b/4, 14b/1.

bir Bir sayısı: 12b/5, 39a/1, 64a/13, 91a/11.

b. buçuk Bir buçuk: 101b/4, 122b/6, 207b/12, 223a/13

b.er Her birine bir: 23b/2, 24b/3

birler Birler basamağı: 6b/11, 13b/7.

biş Beş: 103a/10, 120a/3, 147b/13, 160b/1.

bişer Her birine beş, beşer: 49a/4, 165a/6, 220a/2.

bişinci Beşinci: 126a/12, 166a/3, 22a/5.

bul- Hesaplayarak bir sonuç elde etmek, hesaplamak, bulmak: 195a/8, 211a/5, 218a/6, 220b/3.

buçuk Sayı ve üleştirme sıfatlarından sonra gelir, yarım: 146a/4, 163b/5, 224a/12.

cāy(A.) Basamak, on kuralına göre yazılmış bir sayının her rakamının bulunduğu sıra, hâne: 160a/5.

cebr(A.) Cebir, artı ve eksi gerçek sayılarla, bunların yerini tutan harfler yardımıyla nicelikler arasında genel bağlantılar kuran matematik kolu .

c.-i muḳābele Denklem, içerdikleri bilinmeyenlerin ancak uygun değerleri için gerçeklenen eşitlik: 203b/9.

cem'(A.) 1. Toplama işlemi: 4b/11, 17a/9, 51a/13, 109a/1, 117b/11. 2. Toplam, toplama işleminden elde edilen sonuç: 195b/3, 195b/7, 217a/5.

c. eyle- Toplamak: 19a/7.

c. it- Toplamak: 36b/3, 59a/1, 75a/8, 142b/13, 172a/2.

c.-i kūsūr-ı ma'al-kūsūr Kesirleri kesirlerle toplama: 170b/2.

cümle(A.) Tüm, bütün.

c.-i kübrā Çıkarma işleminde birinci satırda yer alan nicelik, çıkarılan, eksilen: 38a/1, 54b/6, 55b/4.

c.-i suğra Çıkarma işleminde ikinci satırda yer alan nicelik, çıkan: 38a/1, 54b/13, 55a/9.

cüz'(A.) Bir kesrin parçası, metinde birimlerin küsuratını anlatmak için kullanılır. “bir ḳīrāt ki miḣālūñ yigirmi dört cüz'inden bir cüz'üdür”[107a/12-13] “ol meblağ-ı mechūl aşılta altı dirhem ve dahı bir dirhemūñ on toḣuz cüz'inden altı cüz'-imiş” [207a/9-11] gibi.

c. it- Parçalara ayırmak: 43b/4.

çāryik(F.) Çeyrek, dörtte bir: 161b/9, 162a/8.

çehār(F.) Dört: 171b/4, 174a/13.

ç.-ı ḣums Beşte dört: 171a/10.

ç.-ı ḣums Beşte dört(4/5): 172a/13, 172b/11, 173b/13.

çihil(F.) Kırk.

ç.-ender çihil Kırka kırk, kırk çarpı kırk: 208b/4

dāhil-i kısmet Bölme işleminde bölünen eleman: 43a/2, 57a/5, 57a/6, 238a/10.

darb(A.) 1. Çarpma işlemi. $4 \times 7 = 28$ işleminde 4 ve 7 çarpan; 28 çarpımdır. Bu işlem, metinde “...darb itmek dahı ıstılāhāt-ı muhāsibinde aña dirler ki iki şekli birbirine darb idesin meşelā iki pāre kumāş dörder aqçaya veyāhūd dört pāre kumāş ikişer aqçaya n’eyler diyesin ikisi dahı cāyizdür mişāl-i darb

2

4

8

ve bu darbuñ şekl-i evveline satr-ı evvel dirler ve şekl-i s̄anīsine satr-ı s̄anī dirler ve rādde tahtında olan şekline ki şekl-i s̄alişdür satr-ı māl dirler ve ba’zılar dahı bunuñ evvel şekline *madrüb* dirler ve s̄anī şekline *madrübun fiḥ* dirler ve āhir şekline *hāşıl-ı darb* dirler” şeklinde açıklanır[22a/6-22b/5]. Buna göre madrub “çarpılan” ve madrubun fiḥ “çarpan” hāsıl-ı darb “çarpım” olur: 22a/6, 52a/6, 68b/4, 126a/9, 162a/9. **2.** Çarpım, çarpılma işi: 93b/3, 93b/4.

d. eyle- Çarpmak: 24a/2, 24b/12, 76a/10.

d. it- Çarpmak: 29b/5, 52b/2, 129b/12, 195b/10, 230b/4.

d. ider ol- Çarpacak olmak: 23b/5, 43b/3, 119b/1, 126b/1.

d. ol- Çarpılmak: 27b/2, 27b/4, 85b/1, 223a/5.

d. olun- Çarpılmak: 76a/5 83a/7, 212a/1, 212b/5.

d. olmalu ol- Çarpmak gerekirse: 108a/3.

d.-ı muhāzāt: Karşı karşıya çarpma. Zamanında çok yaygın bir şekilde kullanıldığı için “meşhur çarpma” adıyla anılan bu çarpma biçimi bugün okullarda öğretilen çarpma yöntemidir.³² Metinde çok ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır: 28b/7, 29b/8, 30a/4.

d.-ı fevkānī Çarpanların aşağıda çarpımın (sonucun) yukarıda olduğu çarpma yöntemi: 27a/12.

d.-ı ğayr-ı ‘ukūd Bir diziye bağlı olmayan (rakamların) çarpımı: 22a/5.

³² (a.e:138).

d.-ı kafesī Kafes şeklindeki çarpma işlemi³³: 28a/2, 28a/9.

d.-ı murabba‘ Çizelge biçiminde çarpma işlemi: 28a/2, 28a/9.

d.-ı müselles Üçgen şeklindeki çarpma işlemi: 21a/11, 28a/1, 28a/9.

d.-ı tahtānī Çarpanların üstte, çarpımın altta olduğu çarpma yöntemi: 25b/8, 27b/4.

d.-ı ‘ukūd Dizilerin çarpımı; 1’den 9’a kadar olan rakamların çarpımı: 20a/5, 20b/4, 21b/1.

d.-ı ‘ukūd-ı murabba Dizilerin dörtgen şeklinde çarpımı: 20b/4.

d.-ı ‘ukūd-ı mücedvel Dizilerin çizelge şeklinde çarpımı: 21b/13.

d.-ı ‘ukūd-ı müselles: Dizilerin üçgen şeklinde çarpımı: 21b/1.

d.-ı vāhid Bir kez çarpma: 181a/7.

darbeyn(A.) İki çarpma işlemi. 230b/8.

deg- (Pay) düşmek: 41b/11, 43b/2, 44b/4.

deh(F.) On(sayı): 81b.

derāhim(A.) Dirhemler, paralar: 237b/1, 237b/1.

dörder Dört sayısının üleştirme sayı sıfatı, her birine dört: 22a/8, 47a/7, 118a/4, 133a/12, 220a/1.

dördünci Dördüncü, dört sayısının sıra sayı sıfatı: 20a/3, 70b/7, 119a/11.

dört Dört: 22a/9, 74a/11, 96b/2, 144b/13, 240b/5.

durüb(A) Çarpmalar: 242a/4.

dü(F.) İki: 174b/1.

d. rub‘ Dörtte iki(2/4): 173a/10, 173b/10.

d. hūms-ı dirhem Dirhem in beşte ikisi: 174b/1.

eczā’(A.) Doğulu hesap uzmanlarının iki asal sayının birbirine oranından meydana gelen kesirler için kullandığı kavram.³⁴ Metinde payı küçük paydası büyük ve birbirine bölünemeyen kesirler için kullanılır: “hem maḫsūmı kem-ter ve maḫsūmun

³³ İfrah, bu çarpma yönteminin ortaçağın sonundan itibaren Avrupa’da *per gelosia* adıyla tanındığını aktarır. Per gelosia(kıskançlık) kıskanç kadınların, özellikle de erkeklerin, içinden bakınca kendisi görülmeden görebildiği ahşap ya da maden kafesleri andıran aletlerin kullanılmasına göndermede bulunur (İfrah, 2003:123).

³⁴ (Salih Zeki, 2003:188)

‘aleyhi pīş-ter olup kābil-i taḫsīm dahı olmaz yidiyi on ikiye taḫsīm itmek gibi pes ol vaḫt bunuñ bigiler eczā’-y-ıla ta‘bır olunur” [171a/4-8] :43a/8, 134a/10, 171a/7.

elde Matematikte, toplama ve çarpma işleminde bir sonraki sıranın rakamlarına katılacak olan (sayı): 17b/11, 25b/12, 26b/7, 29b/6, 31b/4.

elf(A.) Bin sayısı: 8a/4.

elf elf Bir milyon: 8a/4.

elli Elli: 44a/10, 107b/3, 144b/6, 166b/12.

e. altışar Her birine elli altı: 111b/6.

ellişer Her birine elli: 164b/9, 191a/7.

e. dirhem ve nişf-ı dirhem Her birine elli buçuk dirhem: 164b/9.

e. biñ Her birine elli bin: 49b/9.

erba‘a-i mütenāsibe Orantılı dört sayı. İslam matematiğinde bilinmeyen sayıyı bulmak için kullanılan bir hesap yöntemlerinden biridir.³⁵ a:b=c:d orantısında a ve c *muḫaddemeyn*(öncüller), b ve d *tālīeyn*(ekler); b ve c *vāsūateyn*(içler), a ve d *ṭarafeyn*(dışlar) adını alır:80b/13, 82a/2, 86a/11, 109a/9.

erba‘in(A.) Kırk: 33b/2, 33b/1, 241b/11.

eslās(A.) Üçte birler: 89b/6.

ev Hane, basamak: 150b/12.

ferd(A.) Tek sayı, iki ile bölünemeyen tam sayı. Metinde “bunuñ yesārından ṭarafında bir şekl olsa ki ol şekl zevc olmasa *ferd* olsa ya‘nī tek olsa”[34b/10-12] biçiminde eşanlamlısı olan “tek” sözcüğüne birlikte verilir: 34b/12, 35a/4, 201a/4, 221a/2.

git- Çıkmak, çıkarmak; üçüncü bir sayı elde etmek üzere belli bir sayıdan, daha az değerli başka bir sayı kadar birim eksiltmek, tarh etmek: 39b/8, 46a/8, 47a/2, 94a/6, 201b/1.

gider- Eksiltmek: 42a/1, 55b/8, 90b/6, 109b/4.

hādī ‘aşer(A.) On birinci: 5a/7, 6a/1, 57b/6, 152b/6.

hāmīs(A.) Beşinci: 12b/11, 22a/4, 47b/6, 126a/10.

h. ‘aşer(A.) On beşinci: 5a/11, 6a/7, 80b/12.

³⁵ Bu yöntem hakkında ayrıntılı bilgi için: (Salih Zeki, 2003:239-253) ve (Fazlıoğlu, 1998:268-269)).

hamse(A.) Beş: 203a/3.

hāne(F.) 1.Basamak, 10 kuralına göre yazılmış bir sayının, her rakamının bulunduğu sıra: 15b/5, 48a/5, 81b/2, 133b/13, 215a/13.

h.-i āhād Birler basamağı: 28b/9.

h.-i ‘aşerāt Onlar basamağı: 29b/1.

h.-i ‘aşerāt-ı miāt-ı ülūf Milyonlar basamağı: 8a/2.

h.-i ‘aşerāt-ı ülūf-ı miāt-ı ülūf Milyarlar basamağı: 9a/2.

h.-i kūsūr Kesirler basamağı: 118b/2, 122a/12.

h.-i miāt Yüzler basamağı: 19b/12.

h.-i miāt-ı miāt-ı ülūf On milyonlar basamağı: 8a/11.

h.-i şihāh Tam sayılar basamağı: 171b/6.

h.-i ülūf-ı miāt-ı ülūf Yüz milyonlar basamağı: 8b/6.

hāne-ha(F.) Haneler, basamaklar: 131a/3, 191b/5.

hānelü Basamaklı: 118a/4.

hāric-i kısmet Bölme işlemi sonunda elde edilen sayı, bölüm. : 41a/13, 97a/10, 154a/10, 198b/7, 241a/10.

hāşıl(A.) Ortaya çıkan, sonuç: 109b/2, 123a/4, 153a/7, 181a/11, 213a/9.

h. ol- Meydana gelmek, oluşmak: 88a/6, 130a/11, 178b/12, 204a/5, 220b/10.

h.-ı cem‘ Toplama işleminin sonucu olan sayı, toplam: 221b/5.

h.-ı darb Çarpma işleminin sonucu olan sayı, çarpım: 22b/3, 56b/2, 61a/12, 79a/4.

h.-ı tefriķ Çıkarma işleminin sonucu olan sayı, fark: 38a/2, 55a/1, 212a/8, 223b/10.

h.-ı mahrec Paydaların toplamı: 79a/2, 79a/5.

hāşiyeteyn(A.) İki kenar, sağ ve sol taraf; bir sayının kendinden bir önce ve bir sonra gelen sayılar. Metinde sayı kavramını tanımlamak için kullanılır.“...pes ‘aded aña dirler ki hāşiyeteyninüñ ol nişfi ola iki gibi meşelā ikinüñ yemīninde bir ‘aded ve yesārında üç ‘aded vardır üç-ile bir dördüñ nişfi iki olur” [22b/10].

hatā(A.) Yanlış: 20a/11, 90b/10, 94b/5, 100a/6.

h. -yı evvel Çift yanlış hesabında birinci yanlış: 93b/7.

h.-yı nakış Çift yanlış hesabında varsayımın yanlış noksan vermesi: 96b/3.

h.-yı nakış-ı māl-ı mefrūz-ı sānī İkinci varsayımın yanlış noksan vermesi:
96b/4

h. -yı sānī Çift yanlış hesabında ikinci yanlış: 93b/5.

h. -yı vāhid Çift yanlış hesabında sonuca gitmek için seçilen tek yanlış.
Bazılarının çözümü için iki varsayım gerekir.: 88a/5, 90a/10.

h. -yı zāyid Çift yanlış hesabında varsayılan sayının fazla gelmesi: 92a/7.

h. -yı zāyid-i māl-ı mefrūz-ı evvel Birinci varsayımın yanlış fazla gelmesi:
92a/9.

h.-yı zāyid-i māl-ı mefrūz-ı sānī İkinci varsayımın yanlış fazla gelmesi:
92b/11.

h. -yı zāyid ve nākış Arttırma ve eksiltmeli çift yanlış hesabı: 97b/8.

ḥatāyeyn(A.) Çift yanlış hesabı; Osmanlı muhasebesinde sıkça kullanılan ve birinci dereceden bir bilinmeyenli her çeşit aritmetik problemini çözmeye yarayan bir hesap yöntemidir.³⁶ 96b/4.

h.-i zāyid ve nākış Arttırma ve eksiltmeli çift yanlış hesabı: 97b/8

ḥatt(A.) Bir şeyi, bir bütünün dışına çıkarma; azaltma, miktarı aşağı indirme.

h. it- Çıkarmak, azaltmak: 91a/13, 95a/10, 224b/5, 232a/11.

h. ol- Çıkarmak: 201a/8.

h. olın- Çıkarılmak, azaltılmak: 221a/3.

heft(F.) Yedi: 92a/12, 227b/5.

h. sūmn Sekizde yedi(7/8): 117a/1, 118b/13, 128a/12.

heşt(F.) Sekiz: 91b/10, 123b/10, 123b/11.

heştād(F.) Seksen: 79b/5.

hişşe(A.) Pay: 41b/12, 73b/8, 99b/8, 184b/10, 225a/11.

hums(A.) Beşte bir: 63a/2, 79b/13, 174a/8, 212b/4.

iki İki: 12a/9, 48a/13, 96a/1, 143a/13, 221b/12.

³⁶ (Bu yöntem hakkında ayrıntılı bilgi için: (Salih Zeki, 2003:254-264) ve (Fazlıoğlu, 1998:269-271)).

ikili birli İslam hukukunda erkek çocuğun kız çocuğuna göre mirastan iki kat fazla pay alması durumu: 230a/8.

ikinci İkinci: 12a/4, 106b/13.

ikişer İkişer: 22a/9, 47a/13, 73a/12, 126b/7, 219b/13.

i. yüz seksen İki yüz seksener: 159a/10.

ilt- İletmek, götürmek, eklemek: 39a/1, 39a/8, 214a/11.

istihrāc(A.) Sonuç çıkarma: 43b/10, 80a/11, 98b/5, 177b/6.

i. eyle- Sonuç çıkarmak: 37a/9.

i. idebil- Sonuç çıkarabilmek: 123b/9, 177b/10.

i. it- Sonuç çıkarmak: 36b/9, 100a/5, 109a/13, 153b/8, 192a/9.

i. ol- Sonuç çıkarmak: 23a/11, 30a/6, 37b/6, 216b/12.

i. olın- Sonuç çıkarılmak: 33b/10, 66a/13, 110b/12, 153a/3.

i. olun- krş. **i. olın-** : 80a/12, 89b/12.

kābil-i takṣīm Kalansız bölünebilir: 135b/10, 171a/5, 175a/11, 176a/8.

kal- Çıkarma işleminin sonucunda geriye kalmak: 46a/8, 91b/6, 95b/8.

kaldur- Sayı eksiltmek, almak: 39a/8.

kesr(A.) Bir birimin bölüldüğü eşit parçalardan birini veya birkaçını anlatan sayı: 184a/2.

k. it- **1.** Bozulma, kaybolma: 180b/4. **2.** Eksilme, azalma: 184b/13.

k. ol- Eksilme, azalma: 232a/8.

k.-i baṣṭ Metinde çıkarma işleminin bir türü olarak “ bir miqdār meblağı bir şahṣa ḥarc itmek-içün viresin ve ol dahı bir buçuḳ ol kadar veyā iki ol kadar ḥarc itse ol ḥarc ne miqdārdur anı bilesin ve bu tefriḳe *kesr-i baṣṭ* dahı dirler “[37b/1-5] şeklinde ifade edilir: 37b/4, 37b/7, 38a/6, 40a/3.

kırk Kırk: 32b/10, 155b/2, 165b/6, 230b/1.

kısmet(A.) **1.** Bir sayının kendinden küçüğüne bölünmesidir. Metinde şu şekilde tanımlanmıştır: “māl-ı maḳṣūm maḳṣūmun ‘aleyhden piş-ter olsa aña *kısmet* dirler”[48b/13-49a/1]: 48b/10, 49a/1 **2.** Bölme, hisselere ayırma: 60a/2, 57b/8.

k. -i mevāris Mirasların bölünmesi: 57b/8, 63a/12, 71a/2.

kūsūr(A.) Artan bölümler, geriye kalan bölümler, kesirler: 108b/13, 114a/12, 132b/5.

kūsūrāt(A.) Bir birimin bölündüğü eşit parçalardan birini veya birkaçını anlatan sayılar, kesirler: 100b/5, 109a/3, 115b/11.

lek(k) (F.) Yüz bin: 16a/1, 15b/12.

mā-baḳīye(A.) Geriye kalan: 73a/10, 72a/9.

mā-baḳīyelü Kalanlı: 71a/9, 71a/11, 72b/12, 73a/13.

mā-baḳīyesüz Kalansız: 71a/9, 73b/11, 72b/12, 75a/11.

maḍrūb(A.) Çarpılan, bir çarpma işleminde tekrarlanan sayı($6 \times 3 = 6 + 6 + 6 = 18$ işleminde 6 sayısı çarpılan durumundadır.): 22b/2, 52b/8, 122a/12, 189b/8, 221b/3.

maḍrūbun fīh(A.) Çarpan, bir çarpmada çarpılan sayı veya cebirsel anlatımlardan her biri:($7 \times 3 = 7 + 7 + 7 = 21$ işleminde 3 sayısı 7'nin çarpanıdır.) 25b/2, 52a/12, 119b/11, 180a/5, 186b/10, 191b/1.

m. it- Çarpan olarak kabul etmek: 178a/9, 186b/4, 218b/9, 221b/5.

maḥāric(A.) Paydalar: 63a/7, 171a/1, 175a/9.

māḥṣāl(A.) Sonuç, ele geçen: 31a/8, 208a/4.

mahrec(A.) 1. İslam hukukunda mirasın kaç paya ayrıldığını gösteren sayı: 60a/5. 2. Payda: 67b/7, 75b/8, 171a/13, 184a/2. 3. Ortak payda: 68b/11, 69a/3, 90a/1.

maḳṣūm(A.) Bölme işleminde bölünen eleman: 88b/2, 97a/8, 172a/9, 211a/8.

m. it- Bölünen olarak almak: 89b/3, 195b/13, 200a/8, 202a/12.

māḳṣūmun ‘aleyh(A.) Bölme işleminde bölen eleman: 48a/9, 57a/9, 83b/11, 202a/7.

m. it- Bölen hâline getirmek, bölen olarak kullanmak: 88b/5, 95a/4, 209a/13.

māl(A.) Hesap işlemlerinde kullanılan bir miktar meblağ, bilinmeyen nicelik: 41b/3, 58a/3, 63b/7, 74b/8, 200b/5, 225b/9.

m.-ı bāḳī Çıkarma işleminin sonucunda elde edilen sayı, kalan miktar: 38a/5.

m.-ı maḳṣūm Bölünen mal, bir bölme işleminde bölünen olarak kullanılan para miktarı: 41b/5, 42b/11, 43a/7, 44a/10.

m.-ı mechūl Çift yanlış hesabında bilinmeyen miktar. bkz. **ḥaṭāyeyn**: 89b/9.

m.-ı mefrūz Çift yanlış hesabında bilinmeyenine yerine kullanılan miktar, varsayılan miktar: 88a/1.

mechül(A.) Bilinmeyen, bilinmez: 82a/1, 95a/7, 197b/8, 206b/4.

m. it- Bir işlemde bilinmeyen değer olarak kabul etmek: 85a/9, 85b/11.

m. ol- Bilinmemek: 83a/2, 83a/2, 234a/12.

mechülāt(A.) Bilinmeyenler: 87a/8, 90a/9.

mecmū‘(A.) Toplam.

m.-ı evvel Çift yanlış hesabında birinci toplam: 94b/7, 96b/8, 97a/8.

m.-ı s̄anī Çift yanlış hesabında ikinci toplam: 95a/1, 97a/6, 95a/4.

medd(A.) Çizgi: 38b/6, 47b/3.

m.-i bākī Kalan çizgisi: 38a/12, 44a/5, 55a/2.

mefrūz(A.) Çift yanlış hesabında bilinmeyenine yerine varsayılan, farz edilmiş sayı: 87b/13, 93a/10, 96a/3.

menāzil(A.) 10 kuralına göre yazılmış sayıların, her rakamının bulunduğu sıralar, basamaklar: 12b/2, 13b/3.

menkūs(A.) Baş aşağı çevrilmiş, tersine dönmüş. Bkz. **tanşif-i menkūs** ve **taz‘if-i menkūs**: 34a/10.

mensüb(A.) Bölünen: 48b/11.

mensübun ‘aleyh(A.) Bölen: 48b/11.

menzil(A.) On kuralına göre yazılmış bir sayının her rakamının bulunduğu sıra, basamak: 10b/5, 12b/9, 13a/12, 14b/9.

m.-i dehüm Onuncu basamak: 7b/11, 9a/2, 10b/2.

m.-i evvel Birler basamağı: 7b/11

m.-i heştüm Sekizinci basamak: 8a/10.

m.-i heftüm Yedinci basamak: 8a/2, 9b/1.

m.-i nühüm Dokuzuncu basamak: 8b/6.

merfū‘(A.) Ref^ç edilmiş, yükseltilmiş. Toplama ve çıkarma işlemlerinde bir sonraki sıranın rakamlarına katılacak olan sayı, elde. Metinde “aşerātunuñ her onda birin *merfū‘* dutup bir ‘aded veyā iki ‘aded her neyse *elde* diyessin” şeklinde zikr edilir.[17b/7-9]: 19a/6, 25b/9, 31a/13, 34b/13. **bkz. elde**

m. dut- Bir kuvvete yükseltmek,: 17b/7, 29b/6, 31a/11. **bkz. elde**

merfū‘āt(A.) İfade edilen bir kuvvete yükseltilmiş olanlar: 19a/10.

miāt(A.) Yüzler, yüzler basamağı: 11b/3, 29a/12, 181b/4.

m.-ı uluf Yüz binler basamağı: 7a/7, 15b/5.

m.-ı miāt-ı uluf On milyonlar basamağı: 7b/1, 14a/10.

mizān(A.) Sağlama, yapılan hesabın doğru olup olmadığını ölçmeye yarayan bir başka hesap. Metinde “*mizān* dahı şuña dirler ki bu mezkūrlaruñ kañkısıyla ‘amel olsa ol eşkāl-i müstahrec zāyid midür nākış mıdur tamām mıdur anuñ-ıla biline” şeklinde yer alır[51a/1-51a/5]: 51a/1, 52a/6, 53a/12.

mu‘āmele(A.) İşlem: 216b/3.

m. it- İşlem yapmak: 214a/7.

m.ol- İşlem görmek: 215b/11, 215b/11.

muḥālif(A.) Aykırı, zıt; paydası eşit olmayan kesirler için kullanılmıştır: 29b/12, 59b/12, 82a/9, 171b/10.

m. gel- Uymamak: 57a/8.

muhtelif(A.) Zıt; paydası eşit olmayan kesirler için kullanılmıştır: 171a/1, 171a/3. Metinde kesirlerin toplamı bahsinde paydası eşit olmayan kesirler şu şekilde ifade edilmiştir: “...ve ba‘zı olur ki maḥārici birbirine muhtelif olur yidi-y-ile biş gibi ve ba‘zı olur ki maḥārici biri birine müttefik olur dörd- ile dört gibi ve ba‘zı dahı olur ki hem maḥārici muhtelif olur ve hem maḥsūmı kem-ter ve maḥsūmun ‘aleyhi pīş-ter olup kâbil-i taḥsīm dahı olmaz yidiyi on ikiye taḥsīm itmek gibi.” [171a]

muḥaddemeyn(A.) İki öncül: 81b/3. ayr.bkz. **erba‘a-i mütenāsibe.**

muḥzā‘af(A.) İki kat, bir kat daha artmış: 95b/2.

m. it- İki kat artırmak: 131b/10.

mücennes(A.) 1.Aynı birimden ifade etmek: 89a/7, 157a/10, 160b/8. 2.Eşit paydalı kılınmış, paydaları eşitlenmiş: 193a/6, 193a/9, 193b/1.

m.it- Eşit paydalı kılmak, paydaları eşitlemek: 89a/13, 160b/8, 186b/1, 236b/7.

müfriḳ(A.) Çıkan, bir başkasından çıkarılan nicelik. $5-2=3$ eşitliğinde 2 çıkandır: 38a/4, 40a/7, 54b/9, 55a/10.

müfriḳ minhu(A.) Çıkarılan, eksilen, kendinden bir başkası çıkarılan nicelik. $7-3=4$ eşitliğinde 7 çıkarılandır: 38a/4, 54b/6.

müsāwī(A.) Eşit, denk: 210b/13.

m. ol- Eşitlenmek: 232a/2, 226b/10.

müstahrec(A.) Çıkarılmış, elde edilmiş: 51a/3.

müstakīm(A.) Doğru, düz, dik. Bkz. **tanşīf-i müstakīm** ve **taz'īf-i müstakīm**: 242a/6.

naḳış(A.) Eksik: 51a/4, 97b/8, 196b/6.

n. gel- Eksilmek, az olmak: 18a/12, 59a/13.

n. it- Eksiltmek, çıkarmak: 42a/1, 91b/12, 201a/3.

n. ol- Eksilmek: 42a/5.

netīce(A.) Sonuç: 88a/7, 88b/4, 89a/9.

n.-i māl-ı matlūb Varsayılan sonuç. Çift yanlış hesabında bilinmeyen sayı için bir değer farz edilir. Bu sayının sonucuna **netīce-i māl-ı matlūb** adı verilir: 88a/13, 89a/1.

nıṣf(A.) Yarım, yarı : 35a/12, 78b/12, 125b/3, 163b/8, 237b/13.

nıṣf it- İkiye bölmek, yarısını almak: 186b/11.

nīm(F.) Yarı, yarım, buçuk: 54a/4, 137a/12, 226a/12, 238a/3.

nisbet(A.) Bir sayının kendinden büyük bir sayıya bölünmesi, 4'ün 6'ya oranı gibi. Metinde nisbet şu şekilde tanımlanır: “taḳşīmün bir nev'i dahı vardır ki ol *nisbet*-ile olur zīrā bu *nisbet* dahı nev'-i ḳısmetdendür dimişler ve *nisbet* dahı ḳādr-ı mensūb bilmekdür”[48b/8-48b/12]. 48b/9, 48b/12, 49a/8, 86a/2, 237b/2.

n. itdür- Bölmek: 84a/9, 86a/5.

on On: 15b/6, 70b/7, 94a/9, 162b/11.

o. bin bin On bin kez bin, yüz kez yüz bin yani on milyon: 8a/13, 8b/1.

o. bin kez bin On milyon: 8b/1, 8b/2, 8b/3

o. bin kez yüz bin Bir milyar: 7b/7, 9a, 9a/10, 9a/3, 9a/6, 13a/10.

o. bin kez yüz binler Milyarlar basamağı: 14b/5.

o. kez yüz bin Bir milyon: 8a/3, 8a/5, 8a/7, 8a/7, 13a/3.

o. kez yüz binler Bir milyonlar basamağı: 14a/7, 7a/10.

onuncu Onuncu: 9b/4, 50b/13, 146a/10.

on birinci On birinci: 152b/7, 57b/7.

on bişinci On beşinci: 80b/13.

on dördüncü On dördüncü: 164a/4.

on ikinci On ikinci: 156a/2, 62b/13.

on ikişer On ikişer: 186a/7, 189a/9.

on tokuzar On dokuzar: 235a/10.

on üçüncü On üçüncü: 161a/10, 67a/4.

otuz Otuz: 18a/1, 65b/7, 112a/5, 161b/3, 223a/4.

o. bin kez bin Otuz milyon: 8b/5.

o. bin kez yüz bin Üç milyar: 9a/13.

o. kez yüz bin Üç milyon: 8a/9.

otuzar Otuzar: 232a/9.

otuzar bin Otuzar bin: 50a/6, 49b/7.

otuz beşer Otuz beşer: 149a/12.

otuz ikişer Otuz ikişer: 140a/3, 140b/3, 141a/5, 141b/5.

‘öşr(A.) Onda bir: 65b/12, 66a/2, 149a/1, 150b/4, 215b/9.

penc(F.) Beş: 125b/6, 149a/6, 163b/9.

p. sub Yedide beş, 5/7: 203b/4, 235b/6.

p. sümn Sekizde beş, 5/8: 121a/8, 163b/9, 163b/11.

penç(F.) krş. **penc:** 116b/2, 121a/7, 159b/13, 228b/7.

rābi‘(A.) Dördüncü: 12b/9, 45b/9, 83a/12, 119a/10.

r. ‘aşer(A.) On dördüncü: 5a/10, 6a/5, 70b/6, 164a/3.

rādde(A.) Çizgi: 19a/5, 25b/5, 32a/12, 44a/12, 65b/5.

r.-i yekūn Toplama çizgisi: 58b/13.

redd(A.) Geri döndürme, çevirme.

r. eyle- Bir sayıyı veya işlemi daha kısa ve yalın bir duruma getirmek, sadeleştirmek, indirgemek: 23b/9, 24a/8, 24b/12.

r. it- Sadeleştirmek, indirgemek: 23a/5, 23a/7, 23a/8, 23a/9.

ref‘(A.) Bir kuvvete yükseltme.

r. it- Bir kuvvete yükseltmek: 34b/12.

r. ol- Bir kuvvete yükseltmek: 108b/5.

re's(A.) Baş, âdet, tane.

r.-i mâl Ana para, sermaye: 195b/1, 231b/13, 232a/7.

rub'(A.) Dörtte bir, çeyrek: 36b/8, 103b/5, 142a/9, 198a/6, 241b/4.

rub'eyn(A.) İki tane dörtte bir, yarım: 104a/10, 105a/9.

sābi'(A.) Yedinci: 5a/2, 5b/9, 13a/2, 34a/4, 136a/5.

sābit(A.) Sabit, değişmeyen: 58b/11, 59b/9, 61a/10.

sādis(A.) Altıncı: 5a/1, 12b/13, 30b/6, 132a/4.

s. 'aşer(A.) On altıncı: 6a/8, 87a/4, 170b/2.

şahih(A.) 1. Tamsayı, ...-3, -2, -1, 0, 1, 2, 3... sayılarından biri: 44b/12, 70a/11, 117b/12, 166a/12.

sālis(A.) Üçüncü: 20b/2, 81b/7, 155a/13, 185b/5, 214b/3.

s. 'aşer(A.) On üçüncü: 5a/9, 6a/4, 67a/3.

sāmin(A.) Sekizinci: 5a/3, 5b/10, 13a/4, 37a/5, 138a/11.

sāni(A.) İkinci: 12a/3, 38b/8, 92b/11, 199a/4, 228b/6.

s. aşer(A.) On ikinci: 6a/2, 155b/13.

sāniyān(A.) İkinciler: 195b/10.

sāniyen(A.) İkinci olarak: 28b/11, 52a/6, 199b/8, 225a/9.

sekiz Sekiz: 12a/11, 67b/11, 107b/3, 160a/5, 225a/6.

sekizinci Sekizinci: 37a/6, 138a/12.

seksen Seksen: 46b/3, 78b/8, 79a/3, 202b/5.

selāse(A.) Üç: 20a/9, 195b/5, 214a/11, 214b/4, 214b/13.

şıfır(A.) Sıfır: 18a/10, 39a/13, 61a/8, 107a/5, 111a/11.

şıfr(A.) krş. **şıfır**: 18a/3, 122b/9, 152a/4.

şihāh(A.) Tam sayılar: 3a/4, 62b/7, 100a/9, 133b/13, 174a/4.

si(F.) Üç.

si hums Beşte üç(3/5): 173b/12, 174a/13.

s. rub' Dörtte üç(3/4): 173a/10, 173b/10.

s. sub' Yedide üç(3/7): 171a/10, 171b/2, 172b/13.

s. sümn Sekizde üç(3/8): 118a/3, 122a/7.

siyākāt(A.) Devlet dairelerindeki resmi yazışmalarda, özellikle mali işlerde kullanılan eski bir yazıdır. Siyakat yazısının bu amaçla tercih edilmesinin en önemli sebebi çabuk yazılması ve kısalığıdır. Siyakat rakamları da siyakat yazısı gibi kısaltılarak oluşturulmuştur. Bu kısaltmada sayıların Arapça karşılıklarının esas alındığı bilinir: 6b/2, 8a/3, 11b/7.

sub‘(A.) Yedide bir: 79b/13, 88a/2, 88b/9, 171a/10, 235b/12.

süds(A.) Altıda bir: 67b/9, 108b/6, 112b/8, 169a/2, 200a/3.

südsān(A.) İki tane altıda bir, yani altıda iki: 77a/3.

südüs(A.) krş. süds: 68a/4, 76b/11, 103a/11, 107b/10.

südüsān(A.) krş. südsān: 76a/4, 76b/11.

süls(A.) Üçte bir: 67b/8, 74b/1, 111b/8, 163a/1, 231a/2.

s. it- Üçte birini almak: 89a/10, 89b/1.

sülsān(A.) Üçte iki: 77a/3, 199b/8, 199b/10, 230b/13.

sülüś(A.) krş. **süls**: 64a/12, 76b/11, 105a/2, 115a/7.

sülüśān(A.) krş. **sülsān**: 72a/8, 75b/9, 77a/1.

s. it- Üçte ikisini almak: 73b/5.

sülüseyñ(A.) Üçte iki: 102a/4, 105a/1, 106a/7, 107b/11.

sümn(A.) Sekizde bir: 36b/13, 74a/1, 103a/5, 163b/8, 213b/8.

taħmīs(A.) Beşte birini alma, beşe bölme: 5a/8, 62b/12, 63a/1, 63b/2.

taħsīm(A.) Bölme işlemi. 16/3 işleminde 16 “bölünen”, 3 “bölen”, 5 “bölüm”, 1 “kalan” adını alır. Metinde “*taħsīm* diyü bir miqdār meblağı bir niçe kişilere ‘ale’s-seviyye hişşe itmege dirler” [40b/9-40b/12] şeklinde tanımlanır. Taksim işleminin elemanları şunlardır: asl mal(maksum/dahil-i kısmet:bölünen), nefer(maksumun aleyh:bölen), sihām(haric-i kısmet:bölüm): 5a/6, 40b/8, 131b/12, 185b/5, 224a/3.

t. eyle- Bölmek: 168a/2

t. it- Bölmek: 33b/5, 120a/8, 154a/9, 175a/2, 239b/12

t. ol- Bölünmek: 83a/9, 85b/13, 89a/6

t. olın- Bölünmek:33b/7, 70b/10, 194a/9

t.-i ğuramā’ Bir borçlunun terekesini alacaklıların borç miktarları nispetinde aralarında taksim etmek, borçlunun malının alacaklılar arasında bölünmesi: 57b/6.

t.-i küçek Küçük bölme işlemi. Metinde tansif (Yarı yarıya bölme) işleminin bir diğer adı olarak geçer. Belirli bir sayının yarısıyla, $\frac{1}{4}$ 'üyle, $\frac{1}{8}$ 'iyle ya da $\frac{1}{16}$ 'sıyla işlem yaparken tansifden yararlanırız. İlk tansif işlemi bize sayının yarısını verirken, ikinci tansif sayının $\frac{1}{4}$ 'ünü; üçüncü tansif $\frac{1}{8}$ 'ini verir. Tansif bize bir sayının yarısını verdiği gibi $\frac{1}{4}$ 'ünü, $\frac{1}{8}$ 'ini, $\frac{1}{16}$ 'sını... da verir: 36b/6.

taḫsīmāt(A.) Bölme işlemleri: 33b/8, 59b/11, 61b/10, 135b/5, 240b/1.

tālīeyn İki ek, ekler. ayr. bkz. **erba'a-i mütenāsibe**: 81b/5

tanşif(A.) Yarı yarıya bölme, iki eşit kısma ayırma: 5a/2, 34a/10, 53b/13, 121b/13, 190a/2. bkz. **taḫsīm-i küçek**

t. it- İkiye bölmek: 54a/2, 76b/7, 151a/9, 194a/13, 217a/4.

t.-i menkūs İkiye ters bölme. İkiye bölme işleminin sağdan sola doğru yapıldığı işlem çeşididir : 34a/10, 35b/13, 35b/9.

t.-i müstaḫīm İkiye düz bölme. İkiye bölme işleminin soldan sağa doğru yapıldığı işlem çeşididir: 35b/10, 36a/1.

ṭarafeyn(A.) Dışlar, iki dış. ayr. bkz. **erba'a-i mütenāsibe**: 81b/7, 84a/10, 84b/11, 84b/7, 85a/12.

ṭarḥ(A.) Çıkarma, eksiltme.

t. it- Bir sayıdan kendinden daha küçük bir sayı kadar birim eksiltme: 51b/7, 66b/6, 109b/6, 179a/11, 240a/7.

t. ol- Çıkarılmak, eksilmek: 27b/7, 111b/12, 143a/5, 181b/13.

t. oln- Çıkarılmak, eksilmek: 27b/5, 155a/2, 214b/2.

ta'sīr(A.) Onda birini alma, ona bölme: 63b/4, 65b/7, 66a/11, 66a/3.

taẓ'īf(A.) İki kat artırma, metindeki ifadesiyle bir şeyi iki kendi kadarınca etme: 30b/6, 30b/8, 53b/1, 193a/5.

t. eyle- İki kat artırmak: 235a/8

t. it- İki kat artırmak: 30b/13, 53a/3, 193a/2, 223b/6

t. ol- İki kat artmak: 53a/13

t. oln- İki kat artırmak: 31a/1

t.-i menkūs Ters iki kat artırma. İki kat artırma işinin sağdan sola doğru yapıldığı işlem türüdür: 31b/6, 31b/9.

t.-i müstakim Düz iki kat artırma. İki kat artırma işinin soldan sağa doğru yapıldığı işlem türüdür: 31b/10, 31b/6.

tecnīs(A.) Payda eşitleme, ortak paydalı kılma, aynı birimde ifade etme: 184a/1, 190b/12.

t. it- Paydaları eşitlemek: 205b/11.

t. olun- Paydaları eşitlenmek: 206a/3.

tedāhül(A.) Biri biri içine girme:

t. it- Bir sayıyı diğerine eklemek: 86b/4, 156b/12.

t. olun- Bir sayıya eklenmek: 162b/1.

tefrīk(A.) Çıkarma işlemi. $p-q = r$ işleminde p “eksilen”, q “çıkan”, r “fark”tır. Bu işlem metinde “tefrīk itmek dahı bir miqdār meblağdan ba‘zı harc olsa ba‘de’l-harc bākī ne qalır anı istihrāc eylemekdür”[37a/7-37a/11] şeklinde tanımlanır. Çıkarma işleminin elemanları hakkında ise şu bilgiler verilir: “ imdi bilgil ki bu tefrīkūñ dahı saṭr-ı evveline ¹cümle-i kübrā dirler ve saṭr-ı şānīsine cümle-i ²suğra dirler ve saṭr-ı şālīsine hāşıl-ı tefrīk ³dirler ve ba‘zılar dahı bunuñ saṭr-ı evveline ⁴müfriḳ minhu dirler ve saṭr-ı şānīsine müfriḳ ⁵dirler ve saṭr-ı şālīsine māl-ı bākī dirler[37b/13-38a/6]. Buna göre cümle-i kübra, müfriḳ minhu “eksilen”; cümle-i sugra, müfriḳ, “çıkan”; hāşıl-ı tefrik, māl-ı bâki “fark” anlamına gelir: 5a/3, 37a/6, 93b/9, 212a/10, 237a/5.

t. it- Çıkarma işlemi yapmak: 37a/7, 55b/3, 115a/7, 205b/4.

t. olun- krş. t. olun-:115a/1.

t. olun- Çıkarılmak: 55a/11, 131b/5.

tek Tek (sayı), iki ile bölünemeyen tam sayı. Metinde “bunuñ yesārından tarafında bir şekl olsa ki ol şekl zevc olmasa ferd olsa ya‘nī tek olsa” şeklinde ifade edilmiştir: 34b/11.

tenāsüb(A.) Orantı: 81a/12.

terbī‘(A.) Dörde bölme, dörtte birini alma: 5a/8, 63a/11, 84b/8, 188b/2, 190a/5.

t.‘ it- Dörde bölmek, dörtte birini almak: 77b/1, 188a/2, 193b/3, 208b/9.

tesbī‘(A.) Yediye bölme, yedide birini alma:63b/4.

tesdīs(A.) Altıya bölme, altıda birini alma: 63b/2, 169a/3.

- t. it-** Altıya bölmek, altıda birini almak: 75a/4, 77b/3, 169a/1.
- teşlīs(A.)** Üçe bölme, üçte birini alma: 5a/8, 63a/11, 66b/13, 163a/11.
- t. it-** Üçe bölmek, üçte birini almak: 162b/13, 163a/11, 169b/2, 223b/5.
- teşlīseyn(A.)** Üçte ikisini alma.
- t. it-** Üçte ikisini almak: 75a/5, 77b/5.
- teşmīn(A.)** Sekize bölme, sekizde birini alma: 63b/4.
- t. it-** Sekizde birini almak, sekize bölmek: 73b/4, 75a/2, 103a/6, 205b/13.
- tesviye(A.)** Beraber etme.
- t. ol-** Eşitlemek: 232a/5.
- tetsī‘(A.)** Dokuzda bölme, dokuzda birini alma: 63b/4, 65a/7, 65a/7.
- toḵsan** Doksan: 39b/1, 70a/10, 70a/12, 131a/4.
- toḵuz** Dokuz: 9b/13, 35a/1, 201b/3, 222a/1.
- t. kez yüz biñ** Dokuz yüz bin: 9b/13.
- toḵuzar** Dokuzar: 39a/6, 43b/2, 51b/11, 57a/13.
- toḵuzuncı** Dokuzuncu: 40b/9, 144a/6.
- tūl(A.)** Uzunluk: 206a/11, 208b/1, 213a/7, 230a/5.
- tümān(F.)** Yüz bin dinar karşılığındaki para birimidir. Metinde “...*tümān* bir ‘adedden ‘ibāretdür ol ‘aded yüz biñ dīnār ola[15b/13-16a/2] şeklinde tanımlanmıştır: 15b/12, 15b/13, 16a/2.
- tūs‘(A.)** Dokuzda bir: 65a/11, 65b/1, 67b/11.
- ‘ukūd(A.)** Düğüm, diziler, değerleri ard arda gelen terimler takımı³⁷: 20a/3, 22a/1.
- ulūf(A.)** Binler: 7a/1, 13b/12, 39a/9, 155a/9, 182b/5, 183a/6.
- u.-ı miāt-ı ulūf** Yüz milyonlar: 7b/4, 14b/1.
- uy-** Ölçüleri biribirini tutmak, eşit olmak: 51b/13, 52b/9, 53a/11, 196b/5.
- ‘umḵ(A.)** Derinlik: 212b/13, 213a/3, 222a/6, 222b/12.
- üç** Üç: 4b/7, 59b/6, 112a/5, 199a/13, 229b/3.
- ü. biñ kez biñ** Üç milyon: 8a/9.

³⁷ (Ukud, Arapların eski çağlarda kullandığı sayıları düğümlü sicimler yardımıyla kaydetme yöntemini hatırlatır. Bu sicimlerde ardışık birim basamakları belirli yerlere düğümlerle işaret konarak betimleniyordu. Başka bir deyişle düğüm bir ondalık basamağı adlandırıyordu. Birler düğümü, onlar düğümü, yüzler düğümü gibi. Ukud kavramı ve tarihçesi üzerine ayrıntılı bilgi için bkz. Ifrah, 2003:68-77)

ü. biñ kez yüz biñ Üç yüz milyon: 9a/1.
ü. yüz biñ kez biñ Üç yüz milyon: 9a/1.
ü. yüz biñ kez on biñ Üç milyar: 9a/12.
ü.yüz kez yüz biñ Üç milyon: 8b/5.
üçer Üçer: 9b/3, 143b/5, 219b/13, 220a/1, 225b/11.
ü. yüz otuz Üç yüz otuzar: 157b/9.
ü. yüz seksen Üç yüz seksener: 180a/1.
üçünci Üçüncü: 16b/13, 115b/12.
vāhid(A.) Bir: 6a/10, 18b/4, 148a/4, 170a/4, 224b/9.
vāsıtateyn(A.) İçler. ayr. bkz. **erba‘a-i mütenāsibe**: 81b/8, 82a/7, 83b/3, 85a/11, 85b/1.
vir- Eklemek:41b/4, 42b/2.
viril- Eklenmek: 42b/1
yidi Yedi: 95a/13, 121b/5, 205a/9, 235b/13.
yidinci Yedinci: 136a/6, 35a/5.
yidişer Yedişer: 220a/4, 220a/4.
yigirmi Yirmi: 105b/4, 145a/6, 194b/1, 202a/12, 232b/11.
yigirmişer Yirmişer: 147b/11, 204b/6, 224a/13.
yık(F.) Bir, tek: 141b/12, 142a/9, 225a/3.
yitmiş Yetmiş: 24a/1, 85a/7, 199a/6.
yüri- Yürümek, hesap edilmek, ilerlemek: 32a/7, 34b/6, 35a/7, 36a/2.
yürüt- 1. Yürütmek, uygulamak, hesaplamak: 26a/12, 27a/7, 32a/6.
yürin- Hesaplanmak, ilerlemek: 15b/12.
yüz Yüz(sayı): 107a/7, 117b/6, 136a/11, 153b/4, 154a/4
y.bin bin Yüz kez yüz bin, on milyon: 8b/10, 8b/9
y. biñ dahı biñ Yüz bir bin: 11b/10
y.bin kez bin Yüz milyon: 8b/10, 8b/11, 8b/12
y.bin kez on bin Bir milyar: 9a, 9a, 9a/7
y.bin on bin Yüz bin kez on bin, bir milyar: 9a/5, 9a/6
y. kez yüz bin On milyon: 8a/11, 8a/13, 8b/2, 8b/3
y.kez yüz binler On milyonlar basamağı: 14a/10

yüzde Yüze bölünen bir bütünün o kadarlık parçasını belirtir: 178b/3.

zāyid (A.) 1. Fazla: 52a/1, 51a/3, 60a/8, 107a/5, 111a/9 2. Artan: 217b/8.

z. gel- Fazla olmak: 18b/2, 57a/9.

zam(m) (A.) Ekleme, ilave etme.

z. it- Eklemek: 31a/13, 96a/6, 113a/10, 208a/1, 235b/4.

z. ol- Eklenmek: 10b/8, 35a/5, 102a/6, 115a/10.

z. olun- Eklenmek: 115a/13, 221a/1.

zevc(A.) Çift(sayı), iki ile bölünebilen tam sayı: 34b/2, 34b/11, 201a/3.

zı'f(A.) İki katı, iki misli: 235b/11.

ziyāde(A.) 1. Fazla, çok, aşırı: 49a/13, 61b/7, 90b/4.

z. gel- Fazla olmak: 55a/11.

z. kıl- Artırmak, çoğaltmak: 15b/6, 9b/5.

z. ol- 1. Artmak, çoğalmak: 13a/12, 13b/2. 2. Fazla olmak: 40a/4, 121a/8.

z. olun- Artırılmak, çoğaltılmak: 9b/7.

SONUÇ

Osmanlı muhasiplerinin ve mesleğe yeni başlayanların ilm-i hesap (muhasabe matematiği) alanında ihtiyaç duyduğu bilgileri içeren Mecma'ü'l-Kavâ'id, 1494 yılında Hacı Atmacaoğlu Muhyeddin Muhammed tarafından yazılmıştır. Atmacaoğlu, eserin telif sebebini belirtirken bu alandaki Türkçe eser ihtiyacını özellikle vurgular. Anadolu'daki Türk hakimiyetinin güçlenmesi ve kurumlarında Türk kökenli kadroların fazlalaşması bu dönemde Türk dili ağırlıklı eserlerin telif ve tercüme edilmesi sonucunu doğurmuştur. Beylikler döneminden sonra Türkçeye karşı artan bu ilgi, 16. yy sonrasında imparatorluğun sınırlarının genişlemesi neticesinde yerini yine Arapça-Farsça ağırlıklı bir dile bırakmıştır.

Mecma'ü'l-Kavâ'id, 15.yy'ın ikinci yarısında Türkçenin bilim dili olarak kullanımını örnekler. Ayrıca yazıldığı dönemin ticaret hayatı hakkında önemli bilgileri bünyesinde barındırmaktadır. Ölçü birimlerinin o dönemdeki karşılıklarını belirlemek için eser, başvurulabilecek kaynak niteliğindedir. Ayrıca ticari değeri olan maddeler hakkında da bize fikir verir. Zeyt, mastaki, asel, nil, meviz, harir, çuha, mis, nukre, zeheb ve la'l gibi maddeler, o dönemde en çok ticareti yapılan mallardır.

Çalışmamızda Köprülü nüshası esas alınmış, ihtiyaç duyulduğu yerlerde müellif hattı olduğu düşünülen Afyon nüshası, Prof. Dr. Fatih Andı nüshası ve MÜ İlahiyat Fak. Kayıtlı nüshalardan faydalanılmıştır. Öncelikle metnini tespit ettiğimiz eserin işlemleri, tablo ve şekilleri de çalışmamızda yer almıştır. Çalışmamızın sözlük bölümünde eserin kelime kadrosu, birleşik fiiller, tamlamalarla birlikte yer almıştır. Terimler sözlüğünde ise ölçü birimleri ve matematik terimleri ayrıntılı, karşılaştırmalı ve örnekli olarak açıklanmıştır. Eserin söz varlığı, imla ve fonetik bakımından da incelenmiştir. Bu incelemeler ışığında şu sonuçlar elde ettik:

1. Mecma'ü'l-Kavâ'id, 15. yy sonunda yazılmıştır. Bu dönem Eski Anadolu Türkçesinin sonu, Osmanlı Türkçesinin başına tekabül ettiği için eserde geçişin özellikleriyle sık sık karşılaşmaktadır. Bazı kelimeler ve ekler düzlük yuvarlaklık uyumuna girmeye başlamıştır. Ancak fonetik ve imla bakımından çoğunlukla Eski Anadolu Türkçesinin dil özelliklerini taşımaktadır.

2. i/e meselesinde kelimelerin çoğu “i” şeklindedir. Ancak ikili şekilde tespit edilen kelimeler de vardır.(beş /biş, beşer/ bişer, de-/di-, yedi/yidi)
3. Mecma‘ü’l-Kavâ‘id’de Arapça ve Farsça terimlerin yanında ticaret hayatıyla ilgili Yunanca kökenli birkaç kelime de tespit edilmiştir: ırgat, gümrük, lidre, lodra, şinik vb.
4. Eserdeki matematik terimleri çoğunlukla Arapça-Farsçadır. Yazar, bu terimleri ve Arap-Fars matematik geleneğini Türkçeye aktarmak için açıklayıcı, öğretici bir dil kullanır. Bu sırada, Türkçede var olan eklerin farklı fonksiyonlar kazandığı, bazı kelimelerin çokanlamlı kullanılarak terimleştiği, yabancı kelimelerle kurulan birleşik fiillerin sıkça kullanıldığı, bazı yabancı kelimelerden yapım ekleriyle terimler türetildiği görülmüştür.
5. Dilimize giren alıntı kelimelerin zamanla Türkçenin ses özelliklerini kazanması bilinen bir özelliktir. Bu durum metindeki alıntı terimlerde de gözlemlenmiştir. Arapça kaynaklarda hataeyn “çift yanlış hesabı” şeklinde geçen terim, metnimizde ve elimizdeki nüshaların tümünde hatayeyn şeklinde kaydedilmiştir.
6. Eserde halk söyleyişini yansıtan kelimeler mevcuttur. Mesela, Farsça üç (se) kelimesi metinde hep si şeklinde harekelenmiştir. Aynı şekilde esbâb, o dönem Türkçesinde halk arasında esvâb yerine kullanılan bir kelimedir. Kelimenin bu şekilde kullanımı metinde de tespit edilmiştir.
7. Metinde gramer yapısı açısından dikkat çeken bir özellik istek ekinin bir çeşit zarf-fiil(gerundium) görevinde kullanılmasıdır.(ala getir-)
8. Partisiplerle kurulmuş olan birleşik fiiller, dönemin nesir dilini örnekleyen önemli ifade şekilleridir: Ta‘bir olmalı olursa 30a/13, şaḫîḫ olmuş ola 57a/7,

taşvîr ider olsalar 68b/8, zāyid olacak olursa 90b/3. Eserde birleşik fiillerin sağladığı bu ifade şeklinden sıkça yararlanılmıştır.

9. Yazarın, Arapça bir matematik terimini ifade etmek için zarf-fiil görevinde kullandığı –mazsuzin eki gramer açısından ilginç bir örnektir.
10. Dil, kültürü aktaran en önemli araçtır. Toplumların hayata bakış açısı, sosyal hayatı ve gelenekleri, ilmi ve edebi birikimi dil sayesinde geleceğe aktarılır. Bu metinde geçen ölçü birimlerinin çoğu günümüz insanı için değerini yitirmiş, kullanımdan kalkmış kelimelerdir. Ancak bir dönem insanların sosyal yaşamında böylesine önemli bir yer tutmuş bu kelimeler, günümüz Türkçesinde bugün hâlâ kendilerine yer bulabilmektedir. Geçmişteki sosyal yaşamın, ticaret hayatının izlerini taşıyan deyimler bunların en güzel örnekleridir. Hepimizin çok şık ve güzel giyinmiş insanlar için kullandığı “iki dirhem bir çekirdek”; babam Hüseyin Soykara’dan duymaya alıştığım hiç şaşmayan, değişmeyen durumlar için kullanılan “okka dört yüz dirhemdir” deyimleri bunların en güzel örnekleridir.
11. Mecma‘ü’l-Kavâ‘id’in yazılışından yaklaşık yüz elli yıl önce (14.yy’ın ilk yarısı) Türkçeleşmiş bir fıkıh terimi olan “ikili birli”nin eserde kullanılmış olması da ilgi çekicidir. 13. yy sonrasında bazı dini ve ilmi eserleri Türkçeleştirme çalışmalarının Anadolu’da etkili olduğunu, yazarın bu terimin Türkçesini hiç tereddütsüz kullanmasından anlıyoruz.

Yaptığımız bu çalışmayla, Türkçenin bilim dili olarak kullanılma sürecindeki önemli kaynaklardan birini aydınlattığımızı düşünüyoruz. Bu tarz çalışmalarla, Türkçenin bilim dili olarak kullanımına dair örnekler çoğalacak; dilimizin bilim dili kimliğini kazanma sürecinde ne gibi aşamalardan geçtiği daha iyi anlaşılacaktır.

KAYNAKÇA

- a) **Üzerinde çalıştığımız Mecma‘ü'l-Kavâ'id adlı eserin üç farklı nüshası:**
Köprülü, III.Kısım, nr. 341harekeli celi nesihle 243 yaprak, 13.1x18(6.9x12) cm. 13 str.
Afyon, nr.17219 /veya 17224): nesihle 160 yaprak, 13x21.5 (6.5x13.5) cm. 17 str.
Andı, harekesiz,117 yaprak,17 str.

b) Yararlanılan kitaplar:

- Akkuş, Muzaffer **Kitab-ı Gunya**, Ankara, TDK yay., 1995.
- Aksan, Doğan **Her Yönüyle Dil**, Ankara, TDK yayınları, 1998.
Türkçenin Gücü, Ankara, Bilgi yay., 1999.
- Ata, Aysu **Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands nüshası) Karahanlı Türkçesi**, Ankara, TDK yay., 2004.
- Banguoğlu, Tahsin **Türkçenin Grameri**, Ankara, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları:528, 1995.
- Bayraktar, Nesrin **Türkçede Fülîmsiler**, Ankara, TDK yay., 2004.
- Bilgin, Azmi **Nazmü'l-Hilâfiyat Tercümesi**, Ankara, TDK yay., 1996.

- Bursalı Mehmed Tahir **Osmanlı Müellifleri**, Ankara, Bizim Büro yay., c.3,.
- Demir, Necati **Danışmendnâme**, Mevlana ibn-i Alâ, Ankara, Akçağ yay., 2004.
- Demircan Ömer **Türkçenin Sözdizimi**, İstanbul, Der yay., 2001.
- Deny Jean **Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları (Türkiye Türkçesi)**, çev: Oytun Şahin, Ankara, TDK yay., 1995.
- Develi, Hayati **Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlur**, Ankara, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları:622, 1995.
Osmanlı'nın Dili, İstanbul, 3F yay., 2006.
- Duman, Musa **Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri**, Ankara, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 616, 1995.
Vasiyetname, Birgili Muhammed Efendi, İstanbul, R yay., 2000.
- Eren, Hasan **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, Ankara, Bizim Büro Basımevi, 1999.
- Ergin, Muharrem **Türk Dilbilgisi**, İstanbul, Bayrak yayınları, 1993.

- Gabain A. Von **Eski Türkçenin Grameri**, Ankara, çev:Mehmet Akalın, TDK yay., 1995.
- Gülsevin Gürer **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler**, Ankara, TDK yay., 2007.
- Hatiboğlu Vecihe **İkileme**, Ankara, TDK yay., 1971.
- Hinz, Walter **İslam'da Ölçü Sistemleri**, çev. Acar Sevim, İstanbul, Marmara Üniversitesi yay, No:487, 1990.
- Ifrah, Georges **Rakamların Evrensel Tarihi VII**, Ankara, TÜBİTAK, 2003.
- İhsanoğlu E.- B.Rosenfeld, **Mathematicians, Astronomers, and Other Scholars...**, İstanbul, İRCİCA, 2003.
- İhsanoğlu E.- Şeşen R.-İzgi C. **Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi, c.1.** İstanbul, IRCICA, 1999.
- İnalçık, Halil **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, çev.Ruşen Sezer, İstanbul, YKY, 2008.
- Kazancıgil, Aykut **Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji**, İstanbul, Ufuk Kitapları, 2000.
- Korkmaz, Zeynep **Türk Dili Üzerine Araştırmalar, c.1**, Ankara, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları:629, 1995.

- Türkiye Türkçesi Grameri(Şekil Bilgisi),**
Ankara, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları:827, 2003.
- Özçelik S., Boz E. **Diyarbakır İli Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağzı,**Ankara, TDK yay., 2001.
- Özkan, Mustafa **Gülistan Tercümesi,** Ankara, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları:562, 1993.
Makaleler, Faruk Kadri Timurtaş, Ankara, TDK yay., 1997.
Tarih İçinde Türk Dili, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1997.
Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1995.
- Porzig,Walter **Dil Denen Mucize,** Ankara, TDK yayınları, 1995.
- Sayın, Abdurrahman V. **Tekâlif Kavaidi(Osmanlı Vergi Sistemi),** Ankara, T.C. Maliye Bakanlığı, Araş. Plan. ve Koor. Kurulu Başkanlığı Yayın No:1999/352, 1999.
- Timurtaş, Faruk Kadri **Eski Türkiye Türkçesi(XV. yüzyıl),** İstanbul, Enderun Kitabevi, 1994.
Osmanlı Türkçesi Grameri III, İstanbul, Alfa Basım Yayım, 1995.

- Yelten, Muhammet **Eski Anadolu Türkçesi ve Örnek Metinler**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, 2009.
- Sohbetü'l-Ebkâr**, Nev'izâde Atâyî, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayın no:4113, 1999.
- Şirvanlı Mahmud Kemaliyye**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No:3255, 1993.
- Târih-i İbn-i Kesîr Tercümesi**, Ankara, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları:692, 1998.
- Zeki Salih **Âsâr-ı Bâkiye C.2 Ortaçağ İslam Dünyasında Hesap ve Cebir**, yay.haz Melek Dosay Gökdoğan, Ankara, Babil Yay., 2003.
- Zülfikar Hamza **Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları**, Ankara, TDK yay., 1991.
- c) Yararlanılan makaleler:**
- Arat Reşit Rahmeti “Uygurlarda İstıhlara Dair”, **Türkiyat Mecmuası**, VII-VIII (1942), s.56-81.
- Caferoğlu Ahmet “Uygurlarda Hukuk ve Maliye İstıhları” **Türkiyat Mecmuası** IV, (1934), s. 1-43.
- Döndüren Hamdi “Avl”, **İslam Ansiklopedisi**, c.4, TDV, İstanbul, 1998, s.117-118.
- Duman Musa Eski Anadolu Türkçesine Ait Bazı Metinlerdeki Dil Uyumuna Aykırı Örnekler Üzerine, **İstanbul Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, c.32, 2005, s.53-64.

- Fazlıoğlu, İhsan Osmanlı Döneminde Bilim Alanındaki Türkçe Telif ve Tercüme Eserlerin Türkçe Oluş Nedenleri ve Bu Eserlerin Dil Bilincinin Oluşmasındaki Yeri ve Önemi, **Kutadgu Bilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi**, no:3, Mart 2003, s.151-184.
- Osmanlı Klasik Muhasebe Matematik Eserleri Üzerine Bir Değerlendirme, **Türk Araştırmaları Literatür Dergisi**, no:1, 2003, s.345-367.
- “Hesap”, **İslam Ansiklopedisi**, cilt:17, TDV, İstanbul, 1998, s.242-271.
- Gemalmaz, E. “Türkçe’de Sayı Sisteminin Derin Yapısı...”, **BELLE TEN**, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 1989,s.71-84.
- Gökdoğan, Melek “Osmanlılarda Matematik”, **Türkler**, c.11, Yeni Türkiye yay. Ankara, 2002, s.267-276.
- “Osman Gazi’den Mehmed Vahdeddin’e Osmanlı Bilimi ve Kültürü” **Türkler**, c.11, Ankara, Yeni Türkiye yay., 2002, s.175-276.
- Günergun, Feza, “Osmanlılar ve Metre Sistemi”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, c. 8, Yeni Türkiye yay., Ankara, 1999, s.655-663.
- Kaymaz, Zeki “Türklerde Sayı Sistemleri”, **Türkler**, c.3, Yeni Türkiye yay., Ankara, 2002, s.419-426.

- Ligeti L. “Türkçede Uzun Vokaller” **Türkiyat Mecmuası**, VII-VIII, 1942, S. 82-94.
- Özergin, Kemal Hacı Atmacaoğlu ve Eseri, **İslam Düşüncesi**, no:5, 1968 s.312-316.
- Özkan, Mustafa Tarihî Perspektiften Bilim Dili Olarak Türkçe, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI Dergisi**, İstanbul, 2005, s.141-159.
- Suter H. “Hesap”, **İslam Ansiklopedisi**, c.5/1, Eskişehir, MEB, 1997, S.444-446.
- Şerbetçi, Muzaffer “Eski Ölçü Birimleri”
http://www.hkmo.org.tr/meslegimiz/-turk_haritacilik_tarihi.php
- Tekeli, Sevim “Bilim Dillerinin Tarihsel Gelişimlerine Bir Bakış”, **Bilim Kültür ve Öğrenim Dili Olarak Türkçe**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1994, s.205-232.
- Tekin, Oğuz “Osmanlı İmparatorluğu’nda Para”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, c.3, Yeni Türkiye yay., Ankara, 1999, s.169-179.
- “Avl, Avliye”
http://www.menzil.net/kitap_html/fikih/avl.htm

Yavuz, Kemal XIII-XVI. Asır Dil Yedigârlarının Anadolu Sahasında Türkçe Yazılış Sebepleri ve Bu Devir Müelliflerinin Türkçe Hakkında Görüşleri, **Türkler**, c.17, Ankara, Yeni Türkiye yay., 2002, s.617-635.

Yelten Muhammed Pars-Nâme'deki Ki'li Birleşik Cümleler Üzerine, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, c.2, s.4, Ankara Üniv. DTCF, Aralık 2005, s.45-56.

d) Yararlanılan Sözlükler:

13. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü, c.3, TDK YAY-SAYI:212, Ankara 1967

Ahmet Vefik Paşa **Lehçe-i Osmânî**, haz.Recep Toparlı, Ankara, TDK, 2000.

Demirtaş A. **Ansiklopedik Matematik Sözlüğü**, Ankara, Bilim Teknik Kültür yay., 1986.

Devellioğlu Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Ankara, Aydın Kitabevi, 1993.

Düz. Dilçin, Cem **Yeni Tarama Sözlüğü**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1983.

Kanar Mehmet, **Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, İstanbul, Derin yay., 2005.

- Meninski, F. M. **Lexicon Turcico-Arabico-Persicum**, İstanbul, Simurg yay., 2000.
- Mütercim Asım Efendi **Burhan-ı Katı**, haz. Prof. Dr. Mürsel Öztürk-Derys Örs, Ankara, TDK yay., 2000.
- Redhouse, James W. **Turkish and English Lexicon**, İstanbul, Çağrı yay., 2001.
- Sarı, Mevlüt **El-Mevârid, Arapça-Türkçe Lûgat**, İstanbul, 1980.
- Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1989.
- Şeyhülislam Mehmet E. **Lehçetü'l-Lügât**, haz. Ahmet Kırkkılıç, Ankara, TDK yay., 1999.
- Tuncer Tâlât **Matematik Sözlüğü** İstanbul, İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi, 1996
- Yeğın Abdullah,
Badıllı Abdülkadir,
Hekimoğlu İsmail, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat**, İstanbul, Türdav Yay., 2000.

ÖZGEÇMİŞ

Sezay Özçelik, 1977’de Gazimağusa’da doğdu. Polatpaşa İlkokulunu, Gazimağusa Türk Maarif Kolejini bitirdikten sonra İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden 1998’de mezun oldu. Daha sonra İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Dili Anabilim Dalında “Garip Akımın Şiir Dili” adlı Yüksek Lisans Tezini tamamladı. 1998 yılından beri İstanbul ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinde çeşitli okullarda Türkçe - Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni olarak görev yapmaktadır. Yabancı dili İngilizce’dir. Evli ve 1 çocuk annesidir.